Superdiversiteetti

Näkökulmia maahanmuuton monimuotoisuuteen

Toimittaneet

TUOMAS MARTIKAINEN
SARI PÖYHÖNEN

SKS

Superdiversiteetti

Superdiversiteetti

Näkökulmia maahanmuuton monimuotoisuuteen

Toimittaneet

TUOMAS MARTIKAINEN JA SARI PÖYHÖNEN

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA • HELSINKI • 2023

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1489

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien
asiantuntijoiden tarkastamana.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen
Maailman muisti -rekisteriin.

Sarja-asu: Timo Numminen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Taitto: Sisko Honkala
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-849-1 (nid.)
ISBN 978-951-858-850-7 (EPUB)
ISBN 978-951-858-851-4 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)
ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI https://doi.org/10.21435/skst.1489

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
https://doi.org/10.21435/skst.1489
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2023

Sisällys

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lukijalle

Superdiversiteetti on suomen kielen uudissana, jolla kuvataan yhteiskunnan väestömuutosta ja monimuotoistumista. Tämä brittiläisen Steven Vertovecin lanseeraama käsite kyseenalaistaa kulttuurin ja etnisyyden vahvaa asemaa sosiaalisena kategoriana maahanmuuton ja monimuotoisuuden hallinnassa. Superdiversiteetin perustana on kritiikki monikulttuurisuusajattelua kohtaan, joka näyttäytyy etnisiä ja kulttuurisia eroja vahvistavana ajattelumallina. Monikulttuurisuusajattelun sijaan lähtökohdaksi otetaan yksilöiden ja ryhmien eletty elämä, jossa kulttuurisilla ja etnisillä eroilla saattaa olla paikkansa, mutta sosiaalinen todellisuus ei typisty näihin.

Käsitteenä superdiversiteetti suhtautuu epäillen kaikkiin väittämiin, joiden mukaan maahanmuuttaneiden elämää olisi edes mahdollista tarkastella ainoastaan kulttuurisen tai etnisen linssin kautta. Käsitteen tarkoituksena on tuoda esiin niin ryhmien sisäisiä kuin yksilöllisiä eroja ja liittää ne laajempaan sosiaalis-taloudellis-poliittiseen yhteyteen. Kyse ei ole kuitenkaan varsinaisesta teoriasta vaan näkökulmasta, eräänlaisesta kutsusta pohtia muutoksia laajemmin ja syvemmin.

Superdiversiteetin tutkimus kumpuaa suurkaupungeista ja muista urbaaneista ympäristöistä. Alun perin sosiologian ja etnisten suhteiden tutkimuksen käsitteestä se on laajentunut muille tieteenaloille, kuten sosiolingvistiikkaan, antropologiaan, kaupunki- ja aluetutkimukseen,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kasvatustieteisiin ja jopa oikeustieteisiin. Valtaosa tästä tutkimuksesta käsittelee maahanmuuton ja yhteiskunnan monimuotoistumisen kysymyksiä, kuten palvelujärjestelmien kykyä tunnistaa väestön erilaisia tarpeita.

Tämä teos on ensimmäinen suomenkielinen kokoelma superdiversiteetin tutkimuksesta. Idea toimitetusta teoksesta syntyi Siirtolaisuusinstituutin ja Etnisten suhteiden ja kansainvälisen muuttoliikkeen seuran (ETMU) marraskuussa 2018 järjestämässä kansainvälisessä seminaarissa, johon oli kutsuttu tutkijoita ja muita asiantuntijoita keskustelemaan superdiversiteetin tarjoamista näkökulmista. Suomessa käsite oli jo tuttu soveltavassa kielentutkimuksessa, erityisesti sosiaalisen median kriittisessä sosiolingvistiikassa. Tarvetta oli kuitenkin monitieteiselle suomenkieliselle kokoelmateokselle, koska superdiversiteetin kuvaamat ilmiöt ovat tärkeitä myös Suomessa.

Superdiversiteetti-teos sopii sekä oppikirjaksi että tietokirjaksi. Teos kannustaa myös tutkijoita monitieteiseen tarkasteluun, sillä sen kirjoittajat ponnistavat useilta tieteenaloilta, kuten sosiolingvistiikasta ja käännöstieteistä, kulttuurintutkimuksesta, uskontotieteestä, psykologiasta, terveystieteistä, kaupunkietnologiasta ja kasvatustieteistä. Miltei kaikissa luvuissa käsitellään Suomea, ja aiheet vaihtelevat mielenterveydestä turvapaikka-aktivismiin. Suurin osa tutkimuksista perustuu laadullisiin aineistoihin, kuten haastatteluihin, etnografisiin havaintoihin, julkisiin asiakirjoihin, oppikirjoihin sekä erilaisiin visuaalisiin aineistoihin. Superdiversiteetin tutkimukselle tyypillisiä kvantitatiivisia aineistoja on myös hyödynnetty. Kaikkia tutkimuksia yhdistää superdiversiteetin kriittinen pohdinta: Mitä uutta ja erilaista se tarjoaa? Mihin sen käyttövoima riittää? Mihin ei?

Kiitämme Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tiedekustantamoa teoksen hyväksymisestä julkaisuohjelmaansa. Erityisesti kiitämme julkaisukoordinaattori Maija Yli-Kätkää kaikesta tuesta, jota olemme matkan varrella saaneet. Lämmin kiitos myös tiedekustantamon harjoittelijalle Annika Myllyaholle. Sydämelliset kiitokset Soveltavan kielentutkimuksen keskuksen projektitutkijalle Eeva-Leena Haapakankaalle huolellisesta ja kärsivällisestä avusta tekstien yhtenäistämisessä ja kustantajan ohjeiden noudattamisessa. Haluamme kiittää myös käsikirjoituksen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

anonyymejä arvioijia asiantuntevasta ja kannustavasta palautteesta, joka antoi viimesysäyksen teoksen viimeistelyyn. Lopuksi kiitämme lämpimästi kaikkia kirjoittajia mainiosta yhteistyöstä ja heidän rohkeudestaan ylittää tieteenalojen rajoja sekä kriittisesti arvioida superdiversiteetin soveltuvuutta omaan tutkimukseensa.

Helsingissä ja Jyväskylässä 1.9.2023
Tuomas Martikainen ja Sari Pöyhönen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Johdantoa superdiversiteettiin

Sari Pöyhönen
https://orcid.org/0000-0003-1507-7206
Tuomas Martikainen
https://orcid.org/0000-0001-8109-1781

Tämä teos on ensimmäinen laaja ja monitieteinen suomenkielinen katsaus tutkimukseen, jossa superdiversiteetti on joko teoreettinen tai empiirinen tukipuu. Superdiversiteetin monitieteinen tarkastelu on tärkeää juuri nyt. Suomi on yhteiskuntana tullut siihen pisteeseen, että tietyt sosiaaliset kategoriat, kuten etninen tausta, syntymämaa, äidinkieli tai sukupuoli eivät välttämättä riitä hahmottamaan kasvanutta moninaisuutta ja sen seurauksia.

Tämän johdantoluvun tarkoituksena on luoda kehykset superdiversiteetin ymmärrykselle, ja koko teoksen tavoitteena on tarjota lukijalle mahdollisuus tutustua käsitteen monitieteisiin sovelluksiin. Suomessa superdiversiteetin tutkimusta tehdään ja sen käyttövoimaa kehitellään erityisesti sosiolingvistiikassa ja soveltavassa kielentutkimuksessa, kasvatustieteissä, kulttuurintutkimuksessa, yhteiskuntatieteissä sekä kaupunkitutkimuksessa. Siksi nämä tieteenalat ovat tässä teoksessa vahvasti edustettuina. Teoksen ytimessä on Suomessa 1990-luvun taitteesta lähtien kasvanut maahanmuutto ja sen lukuisat vaikutukset suomalaiseen yhteiskuntaan. Suurin osa teoksessa esitellyistä tutkimuksista perustuu laadulliseen, usein etnografiseen tutkimukseen ja haastatteluihin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Joissakin tutkimuksissa aineistoa on kerätty kyselyin. Myös julkiset asiakirjat, oppikirjat, piirrokset, valokuvat ja sosiaalisen median videot ovat toimineet tutkimusaineistona.

Kansainvälinen muuttoliike ja suomalaisen yhteiskunnan kasvava monimuotoisuus

Toisen maailmansodan jälkeen kasvanut kansainvälinen muuttoliike ja liikkuvuus ovat olleet yksi tärkeimmistä viime vuosikymmenien ilmiöistä Euroopassa ja maailmanlaajuisesti (Castles, de Haas ja Miller 2015; Gatrell 2019). Kun vuonna 1960 Euroopassa arvioitiin olleen noin 20 miljoonaa maahanmuuttajaa (United Nation Population Division n.d.), vuonna 2020 määrä oli kasvanut jo 87 miljoonaan (UN DESA 2022).[1] Kansainvälinen muuttoliike on myös monimuotoistunut, mikä on perinpohjaisesti muuttanut yhteiskuntien sosiaalisia, demografisia, kulttuurisia, taloudellisia ja poliittisia rakenteita (Meissner, Sigona ja Vertovec 2022). Lisäksi valtaosa maahanmuutosta on kohdistunut suuriin kaupunkeihin (Phillimore, Sigona ja Tonkiss 2020). Puhutaan myös *enemmistö-vähemmistökaupungeista*, joista aikaisempi etninen enemmistö on jäänyt määrälliseen vähemmistöön suhteessa kaupungin muihin, usein hyvin monimuotoisiin etnisiin ryhmiin (Crul 2015).

Jotta voisimme ymmärtää, miksi maahanmuuttoon ja monimuotoisuuteen liittyvät pohdinnat ovat tärkeitä Suomessa, on syytä tarkastella muutamia Suomen väestöä koskevia muutoksia. Toinen maailmansota merkitsi väestönsiirtoja myös Suomessa: sotavuosina lähetettiin Ruotsiin noin 50 000 sotalasta ja Pohjois-Suomesta Ruotsin puolelle evakuoitiin noin 50 000 henkilöä. Luovutetuilta alueilta asutettiin 425 000 evakkoa Suomen uusien rajojen sisään. Sotavuosia seurasi rakennemuutoksen aika, jolloin Suomessa muutettiin maalta kaupunkeihin ja suomalaisia lähti työn perään Ruotsiin. Työsiirtolaisten määrä oli enimmillään 40 000 henkilöä vuodessa. (Korkiasaari 2001.) Vielä 1970- ja 1980-luvuilla Suomi oli maastamuuttomaa. Maahanmuutto

1 Lukumäärässä on mukana hieman yli 10 miljoonaa entisen Neuvostoliiton kansalaista, jotka eivät olleet saaneet kansalaisuutta seuraajavaltioissa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

oli varsin satunnaista ja perustui lähinnä valtion humanitaarisiin toimiin ottaa vastaan pakolaisia kriisialueilta, kuten esimerkiksi Chilestä ja Vietnamista. Neuvostoliiton hajoaminen ja kylmän sodan päättyminen 1990-luvun taitteessa oli merkittävä murros, joka näkyi myös Suomessa. Inkerinsuomalaisia paluumuuttajia tuli maahan yli 30 000. Suomi otti vastaan pakolaisia myös muun muassa Somaliasta ja entisestä Jugoslaviasta. Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995. Työperusteinen maahanmuutto nousi kotouttamispolitiikkaan ensi kerran 2000-luvun alkupuolella, mutta globaali finanssikriisi vuosina 2008–2011 jarrutteli sitä. (Pöyhönen, Suni ja Tarnanen 2019.) Vuonna 2015 Suomea ravisteli niin sanottu pakolaisten vastaanottokriisi, kun Suomeen pakeni lähes 32 500 turvapaikanhakijaa (Maahanmuuttovirasto 2016). Helmikuussa 2022 Venäjä hyökkäsi Ukrainaan ja kevääseen 2023 mennessä yli 52 000 ukrainalaista on hakenut Suomesta tilapäistä suojaa (Maahanmuuttovirasto 2023).

Suomen väestömuutoksia voidaan tarkastella myös tilastojen valossa. Vuonna 1990 Suomen väestöstä oli ulkomailla syntyneitä 1,3 prosenttia. Vuonna 2021 luku oli 8,0 prosenttia (Tilastokeskus 2022c.) Vieraskielisiksi rekisteröityjä oli Suomessa vuonna 1990 0,5 prosenttia ja vuonna 2021 luku oli noussut 8,3 prosenttiin (Tilastokeskus 2022a). Tilastojen mukaan Suomessa puhutaan ainakin 158 kieltä (Tilastokeskus 2022b), eivätkä tilastot todennäköisesti edes tavoita kaikkea olemassa olevaa kielellistä monimuotoisuutta (Räsänen 2017). Suomen kodeissa käy kova porina suurella määrällä maailman kieliä. Välillisesti – sukulaisina, naapureina, koulu- ja työtovereina, harrastuksissa ja mediassa – heidän vaikutuksensa on huomattavasti suurempi. Maahanmuuttoon liittyvän väestöllisen muutoksen merkittävyyden havaitsee nopeasti myös katsomalla maan suurimman maahanmuuton kohdealueen, pääkaupunkiseudun kolmen suuren kaupungin alle 20-vuotiasta väestöä, josta vieraskielisiä oli 1,2 prosenttia vuonna 1990 ja 22,1 prosenttia vuonna 2020 (Kototietokanta 2022). Käytännössä nämä luvut tarkoittavat sitä, että lähes joka kymmenennellä lapsella Suomessa ja joka viidennellä lapsella pääkaupunkiseudulla on juuria myös jossain muualla.

Nämä muutamat väestötilastot kätkevät sisäänsä suuren määrän Suomen olosuhteissa uudehkoja kulttuurisia arvostuksia, tapoja, ajattelu-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

malleja, ruokatottumuksia, maailmankuvia ja uskonnollisia käsityksiä, sekä ylirajaisia ihmis- ja sukulaisuussuhteita, viestintätarpeita ja aineellista vaihtoa yhdistettynä jonkinasteiseen monipaikkaiseen – joko henkiseen tai konkreettiseen – elämään. Kutsumme tätä elämän kirjoa *diversiteetiksi* eli *monimuotoisuudeksi* tai *moninaisuudeksi*. Emme lähde tarkentaman näiden käsitteiden vivahde-eroja, vaan katsomme niiden kaikkien viittaavan tässä teoksessa asioiden ja ilmiöiden sosiaalisesti koettuun moneuteen. Tämän moneuden, usein äänen lausumattomana, vastinparina toimii valtaväestön suomalainen kulttuuri ja identiteetti, joka edustaa Suomessa oletettua normaaliutta, tavanomaisuutta ja kyseenalaistamattomuutta (esim. Anttila 2007). Vaikka suomalaista, yhtenäistä valtakulttuuria ei vahvassa mielessä – siis kaikkiin elämän yksityiskohtiin ulottuvassa – olekaan olemassa, näemme sen kuitenkin olevan tosiasiallinen, sosiaalisesti rakentunut, stereotyyppinen ja varsin laajalti suomalaisten parissa jaettu kuvitelma siitä, miten asiat ovat tai miten niiden tulisi olla suhteessa suomalaisuuteen.

Kotoutuminen ja *integraatio* ovat olleet keskeisiä – joskin kiisteltyjä – käsitteitä muuttoliikkeiden tutkimuksessa (Tarnanen, Rynkänen ja Pöyhönen 2015, 58). Suomen kielen sana *kotoutuminen* viittaa prosessiin, jossa maahanmuuttanut[2] asettuu vastaanottavaan yhteiskuntaan. Kotoutumisen taustalla ovat yhteiskuntatieteelliset teoriat integraatiosta (Modood 2007; Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017). Kotoutumista voidaan tarkastella kielitaitona, työllistymisenä, sosiaalisina suhteina tai uuteen asuinmaahan identifioitumisena. Aihetta monipuolisesti Suomessa tutkinut Pasi Saukkonen (2020) tulkitsee suomalaisen kotouttamispolitiikan huomioivan vähemmistöjen näkökulman. Käsitteiden integraatio ja kotoutuminen taustalla on Saukkosen mukaan halu irtautua sellaisesta ajatuksesta, jossa maahanmuuttajien tehtävänä on yksiselitteisesti ja yksisuuntaisesti sulautua (assimiloitua) uuteen asuinmaahan ja sen kulttuuriin. Sen sijaan Suomessa halutaan korostaa kotoutumisen

2 Tässä teoksessa käytetään pääsääntöisesti sekä termiä *maahanmuuttaja* että *maahanmuuttanut*. Kotouttamistyön tueksi laaditussa sanastossa (Työ- ja elinkeinoministeriö 2021) suositellaan termiä *maahanmuuttaja* silloin, kun sillä on selittävää arvoa esimerkiksi tilastoissa. Termillä *maahanmuuttanut* tarkoitetaan henkilöä, joka on syntynyt ulkomailla ja muuttanut Suomeen. Termeillä ei oteta kantaa henkilön maahanmuuttostatukseen. Termien uudistaminen kuvastaa suomalaisen yhteiskunnan monimuotoistumista ja tarvetta edistää yhdenvertaisuutta ja osallisuutta.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kaksiraiteisuutta ja kaksisuuntaisuutta. Näillä painotuksilla halutaan myös muistuttaa maahanmuuttajien kulttuurisista oikeuksista sekä siitä, että todellisuudessa monet asiat myös säilyvät kaiken muutoksen keskellä. (Mt., 21.) Saukkonen (2013a) näkee suomalaisen kotouttamispolitiikan kovaksi ytimeksi kuitenkin työllistymisen edistämisen, vaikka vähemmistöjen kielelliset, kulttuuriset ja uskonnolliset tarpeet tunnistetaan ja niitä pyritään myös jossain määrin tukemaan.

Väestösuhteisiin pureudutaan myös *monikulttuurisuuden* käsitteellä, jolla on sekä deskriptiivinen että normatiivinen ulottuvuus. Deskriptiivisenä eli kuvailevana käsitteenä monikulttuurisuus tarkoittaa yksinkertaisesti sitä tosiseikkaa, että yhteiskunnassa elää erilaisia kulttuuriryhmiä, tavanomaisesti etnisiä ryhmiä tai yhteisöjä, joilla on valtaväestöstä poikkeavia kulttuurisia piirteitä sekä mahdollisesti oma kieli ja uskonto. Normatiivisena käsitteenä monikulttuurisuus, jota Saukkonen (2013a) kutsuu *multikulturalismiksi*, tarkoittaa erilaisia tapoja hallinnoida vähemmistöjen oikeuksia ja velvollisuuksia esimerkiksi erityiskohtelun tai muiden järjestelyjen kautta. Monikulttuurisuusteorioissa väestöryhmät jaetaan tavallisesti niiden asuinhistorian kautta "vanhoihin" ja "uusiin" vähemmistöihin, jolloin toisen pidempi asuinhistoria oikeuttaisi sen erilaiseen kohteluun uudempiin tulokkaisiin verrattuna (Kraus 2011, 9; Saukkonen 2013b, 41). Monikulttuurisuusajattelu perustuu erilaisten kollektiivisten identiteettien tunnustamiseen kulttuuristen, kielellisten, etnisten ja uskonnollisten yhteisöjen mielekkään elämän lähtökohtina, ja siten se toisintaa maahanmuuttotutkimukselle tyypillistä etnisyys- tai kansalaisuusperustaista luokittelua ja lähestymistapaa.

Kansainvälisiin muuttoliikkeisiin liittyvän monimuotoisuuden lisäksi on hyvä huomioida, että yhteiskunnallinen ja poliittinen kiinnostus vähemmistöihin tai muutoin valtaväestöstä poikkeaviksi katsottuihin väestöryhmiin on ollut kasvussa länsimaissa ainakin 1960-luvulta lähtien. Yhteiskunnallisia liikkeitä on syntynyt edistämään muun muassa alkuperäiskansojen, uskonnollisten ja etnisten vähemmistöjen sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksia. Ylirajaisten ja globaalien yhteiskunnallisten liikkeiden ytimessä on *identiteetti* ja vaatimukset sen myötämieliseen tunnistamiseen ja tunnustamiseen. Näitä yhteiskunnallisia liikkeitä on tarkasteltu muun muassa identiteettipolitiikan,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja monikulttuurisuuden näkökulmista. Tiedeyhteisö ei ole suinkaan ollut irrallaan näistä muutoksista, sillä monet eri liikkeiden vaikuttajista tai ainakin heidän tausta-ajatuksistaan ovat kummunneet tutkimuksesta. (Cohen ja Rai 2000; Alcoff ja Mohanty 2006.)

Seuraavaksi esittelemme teoksen keskeisen käsitteen, *superdiversiteetin*, sen suhteen toisiin samankaltaisiin käsitteisiin kuten *intersektionaalisuuteen*, tarkastelemme asiaa koskevaa tutkimuskirjallisuutta ja esittelemme teoksen kolmetoista lukua.

Steven Vertovecin superdiversiteetti

Steven Vertovec (s. 1957) on amerikkalainen antropologi, joka käsitteli väitöskirjassaan Trinidadin siirtolaistaustaista hinduväestöä (1992). Hänen myöhemmät tutkimuksensa ovat keskittyneet etnisiin ja uskonnollisiin vähemmistöihin (Vertovec ja Peach 1997), kansainvälisiin muuttoliikkeisiin (Vertovec ja Cohen 1999), diasporaan (2000), transnationalismiin (2009) ja monikulttuurisuuteen (Vertovec ja Wessendorf 2010) sekä erityisesti diversiteettiin niin paikallisena ilmiönä kuin käsitteenä (esim. 2015). Vertovec katsoo 1990-luvun alussa kylmän sodan päättymisen jälkeen monimuotoistuneiden kansainvälisten muuttoliikkeiden vaikuttaneen peruuttamattomalla tavalla siihen, mitä kulttuurinen, kielellinen, etninen, uskonnollinen ja muu vastaava diversiteetti on ja kuinka sitä olisi tarkoituksenmukaista tarkastella. Ilmiötä kutsutaan myös *diversiteetin diversifioitumiseksi* eli monimuotoisuuden monimuotoistumiseksi (Hollinger 1995; Vertovec 2007b, 1025).

Vertovecin julkaisema työpaperi *The emergence of super-diversity in Britain* (2006) ja siihen perustuva tieteellinen artikkeli *Super-diversity and its implications* (2007b) aloittivat tieteellisen superdiversiteettikeskustelun. Superdiversiteetin lähtökohtana oli haastaa kansainvälisten muuttoliikkeiden ja kotoutumisen tutkimuksen etnisiä ja kansallisia ryhmiä sekä niihin liittyviä monikulttuurisuutta painottavia tarkastelutapoja. Superdiversiteetti käsitteenä toi esiin niin maahanmuuttaja-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ryhmien sisäisiä kuin yksilötason eroavaisuuksia erityisesti suurkaupunkiympäristöissä ja liitti nämä eronteot laajempaan sosiaalis-taloudellis-poliittiseen yhteyteen. Artikkelinsa (2007b) alussa Vertovec maalaa kuvaa Lontoosta globaalina, kosmopoliittisena ja monietnisenä kaupunkina tavalla, joka on ollut tyypillinen etnisten suhteiden ja maahanmuuton tutkimuksessa. Hän kuitenkin ohjaa katsomaan, mitä etnisen monimuotoisuuden takana piilee: maahanmuuttaneiden erilaisia oleskelu(lupa)statuksia, ikä- ja sukupuolieroja, alueellisesta jakautumista sekä paikallisten palveluntuottajien vaihtelevaa suhtautumista erilaisiin maahanmuuttaneisiin. Tämä yksilöllinen ja väistämättä myös ryhmätason monimuotoisuus on Vertovecin superdiversiteettinäkemyksen ydin. Vertovec ei pidä esille nostamiaan tekijöitä itsessään uusina, mutta diversiteetin mittakaavaa, muutosten nopeutta, niiden laajuutta, ennakoimattomuutta ja kompleksisuutta ei hänen mukaansa ole aiemmin tunnistettu. (2007b, 1024–1026.)

Artikkeli jatkuu lyhyellä kuvauksella aikaisemmista Britannian afrokaribialaisista ja eteläaasialaisista maahanmuuttajavähemmistöistä, joista edetään nopeasti 1990- ja 2000-luvun maahanmuuton tarkasteluun. Vertovec toteaa uudemman muuttoliikkeen eroavan monin tavoin aikaisemmasta. Keskeisiä muutoksia ovat olleet maahanmuuttaneiden kasvanut lukumäärä, heidän aikaisempaa moninaisemmat lähtömaansa, kielensä ja uskontonsa, maahanmuuton syiden monimuotoistuminen sekä siitä johtuvat vaihtelevat oleskelulupastatukset (työntekijät, opiskelijat, perheenjäsenet, turvapaikanhakijat, pakolaiset ja myös paperittomat). Oleskelulupastatuksen saajissa taas näkyvät sukupuoleen ja ikään liittyvät muutokset. Naisia muuttaa Britanniaan enemmän perhesyistä, kun taas työperustaisen maahanmuuton tai turvapaikanhaun tilastoissa miehiä on enemmän. Valtaosa muuttajista on työikäisiä 25–44-vuotiaita ja alle 16-vuotiaiden määrä on laskenut. Monimuotoisuuden kirjo koskee myös samoista maista lähteneitä maahanmuuttajia, eli ryhmätason sisäinen monimuotoisuus on lisääntynyt. (Vertovec 2007b, 1026–1044.)[3]

3 Vertovec tiivistää näitä tekijöitä myös saamassaan toimeksiannossa (2007a), jonka tilasi Britannian integraatiosta ja sisäisestä koheesiosta vastaavan ministeriön toimikunta vuonna 2006. Toimeksiannossa hän esittää politiikkasuosituksia, jotka pohjautuvat superdiversiteettiin yhteiskunnallisena ilmiönä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Luotuaan yleiskuvan superdiversiteetistä Vertovec siirtyy käsittelemään niitä haasteita, joihin tutkijoiden tulisi paneutua. Hänen mainitsemiaan kohteita ovat muun muassa uudet epätasa-arvon muodot, muuttuva segregaatio, ylirajaisuus, kotoutuminen, tutkimusmenetelmälliset muutostarpeet ja tutkimuksen suhde politiikkaan. Lisäksi Vertovec toteaa, että superdiversiteetti haastaa julkisia palvelujärjestelmiä vastaamaan paremmin erilaisiin tarpeisiin. Huomion kohteena pitäisi olla myös se, millä tavoin maahanmuuttajayhteisöjä on tarkoituksenmukaista ottaa mukaan toiminnan kehittämiseen. (Vertovec 2007b, 1044–1049.)

Artikkelinsa lopuksi Vertovec (2007b, 1049) vielä kertaa keskeisimmiksi näkemänsä superdiversiteetin osa-alueet, jotka ovat lähtömaa (sisältäen etnisyyden, kielen, uskonnon, kulttuuriset arvot ja käytännöt), siirtolaisuusreitti (sisältäen reittien sukupuolittuneisuuden ja pohjautumisen sosiaalisiin verkostoihin), oikeudellinen asema (oleskelulupastatus), inhimillinen pääoma (koulutus), työllistyminen, paikallisuus (etninen segregaatio), ylirajaisuus sekä paikallisten viranomaisten, palvelutuottajien ja asukkaiden suhtautuminen. Vertovecin ensimmäinen superdiversiteettiartikkeli ei siis tarjoa yksiselitteistä määritelmää ilmiölle, vaan toteaa, että maahanmuuton laadullisen ja määrällisen muutoksen vuoksi on syytä pohtia uudelleen, millä käsitteillä, menetelmillä ja muilla tavoilla tilannetta voisi ymmärtää aiempaa paremmin. Lisäksi hän toteaa, etteivät aikaisemmat tutkimusperinteet tähän enää täysin pysty. Eniten hän kohdistaa kritiikkinsä etnisiä ryhmiä painottavaan monikulttuurisuus- ja kotoutumistutkimukseen.

Vaikka Vertovecin alkuperäinen artikkeli on varsin epämääräinen ja superdiversiteetin käsitteellistämisen osalta ilmiselvästi puutteellinen, hän onnistui paikallistamaan ajankohtaisen ja monia pohdituttavan ilmiön: kylmän sodan jälkeen alkaneen kansainvälisten muuttoliikkeiden monimuotoistumisen ja sen paikallisten seurausten käsitteellistämisen vaikeudet. Vertovec haluaa kirjoituksellaan tuoda esiin maahanmuuttajien ryhmä- ja yksilötason mittavan inhimillisen variaation sekä luoda uudenlaista tulkinnallista tilaa lähtö- ja tulomaan välille aina paikallistasolle asti. Hän tahtoo huomioida laajemmat kansainväliset, kotimaiset ja paikalliset valtarakenteet niin politiikassa, taloudessa kuin sosiaalises-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sa elämässä. Artikkeli on perinteikkään *Ethnic and Racial Studies* -lehden kautta aikain viitatuin yksittäinen artikkeli, jonka sysäämänä alkoi mittavaksi kasvanut kiinnostus superdiversiteettiä kohtaan.

Fran Meissner ja Steven Vertovec toteavat yhteisartikkelissaan (2014, 542–543) kolme keskeistä superdiversiteetin tarjoamaa näkymää:

1) Superdiversiteetti on deskriptiivinen käsite, joka kuvaa kasvanutta monimuotoisuutta *ja* tämän monimuotoisuuden risteymiä.
2) Superdiversiteetti kehottaa menetelmälliseen pohdintaan, jotta uutta kompleksisempaa todellisuutta voitaisiin aikaisempaa paremmin tutkia.
3) Superdiversiteetin käsite pyrkii myös osoittamaan käytännön toimijoille suunnan, johon toiminnan kehittämistä voisi kohdentaa.

Samassa yhteydessä kirjoittajat korostavat superdiversiteetin laadullisia ominaisuuksia kolmen S:n (*Spread, Speed, Scale*) avulla: muutokset ovat levinneet laajalle, tapahtuneet nopeasti ja olleet mittakaavaltaan suuria. Näiden samojen piirteiden avulla voidaan myös vertailla muutostahtia eri aikoina ja paikoissa. Artikkelissaan Meissner ja Vertovec painottavat myös politiikan ja käytännön toimien keskeistä roolia tällaisen diversiteetin mahdollistamisessa ja hallinnassa. (Meissner ja Vertovec 2014, 546–552.)

Muissa superdiversiteettiä koskevissa kirjoituksissaan Vertovec täsmentää alkuperäisen artikkelinsa näkemyksiä. Eräässä blogikirjoituksessaan Vertovec (2013) toteaa hämmentyneensä käsitteen saamasta suuresta suosiosta monilla eri tieteenaloilla, jotka kattavat suuren osan ihmistieteistä. Samalla hän havaitsee monia erilaisia tapoja tulkita superdiversiteettiä, jotka osuvat varsin vaihtelevalla tavalla käsitteen alkuperäiseen tarkoitukseen. Myöhemmin hän laajentaa samaa pohdintaa artikkelissaan *Talking around super-diversity* (2019), jossa hän kommentoi seitsemää tapaa käyttää superdiversiteettiä. Superdiversiteetti voi tarkoittaa 1) poikkeuksellisen runsasta diversiteettiä; 2) lähtökohtaa oletetusta uudesta asiaintilasta, jossa runsas monimuotoisuus on tavanomaista; 3) metodologista uudelleen pohdintaa tai 4) lisääntynyttä etnistä diver-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

siteettiä. Superdiversiteetti voi myös 5) tarjota mahdollisuuden jonkin tutkimusalueen moniulotteisempaan uudelleen tarkasteluun (*multi-dimensional reconfiguration*); 6) tarkoittaa siirtymistä pois etnisyyskeskeisistä näkökulmista ja 7) virittää muiden kompleksisuuksien, kuten valtahierarkioiden tai sosiokulttuuristen tekijöiden, tarkastelua. Näistä Vertovec vaikuttaa pitävän hedelmällisimpinä metodologista uudelleen pohdintaa, tutkimusalueen moniulotteista uudelleen tarkastelua, siirtymistä pois etnisyyskeskeisistä näkökulmista ja osin myös muiden tai uusien kompleksisuuksien tarkastelua. Toisaalta superdiversiteetistä adjektiivin kaltaisena määrällisesti moninkertaisena etnisen diversiteetin kuvauksena hän ottaa suorasanaisesti etäisyyttä (Mt., 127–133.)

Vertovecin kiinnostus ei rajoitu pelkästään monimuotoiseen maahanmuuttoon ja sen seurauksiin, vaan hän pohtii superdiversiteettiä myös muilla yhteiskunnan alueilla. Hän nostaa keskeiseksi Yhdysvaltain kansalaisoikeustaistelut ja niitä seuranneet syrjinnänvastaiset toimet, joista myös monet muut identiteettipoliittiset liikkeet saivat kimmokkeen aktivoitua. Euroopassa keskeisenä diversiteetin mahdollistajana ja diversiteettidiskurssin esille tuojana hän näkee Euroopan unionin (2000ab) syrjinnän vastaiset direktiivit, jotka asetettiin voimaan unionin jäsenmaissa vuosituhannen alussa. (Vertovec 2012.) Viimeisimmässä julkaisussaan Vertovec (2021) pohtii, millä tavoin diversiteetti eri aikakausina rakentuu yhteiskuntarakenteen, sosiaalisesti luotujen kategorisointien ja vuorovaikutuksen kautta. Hän pyrkii siis edelleen kehittämään näkemystään monimuotoisuuden sosiaalisesta rakentuneisuudesta ja historiallisuudesta. Yksi selitys superdiversiteetin suosiolle lienee alkuperäisen artikkelin huokoisuus käsitteen määrittelyssä, joskin Vertovec palaa myöhemmin (esim. 2019, 126) alkuperäiseen tekstiinsä osoittaakseen oman näkemyksensä:

> [ilmiön taustalla ovat maahanmuuttajien] erilaiset oikeudelliset asemat ja niiden aiheuttamat tilanteet, eriytyvät kokemukset työmarkkinoista, erilaiset sukupuoli- ja ikärakenteet, alueellisen jakautumisen muodot ja vaihteleva vastaanotto, jonka maahanmuuttajat saavat paikallisilta palveluntarjoajilta ja asukkailta.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> ”Superdiversiteetillä” tarkoitetaan näiden muuttujien dynaamista vuorovaikutusta.[4] (Vertovec 2007b, 1025.)

Vertovec (2019, 126) myös toteaa käyttävänsä superdiversiteettiä yleiskäsitteenä, ja muistuttaa ettei kyse ole varsinaisesti teoriasta, vaan pikemminkin näkökulmasta ja kehotuksesta pohtia asiaa. Oli miten oli, superdiversiteetin käsite on alkanut elää omaa itsenäistä elämäänsä Vertovecin alkuperäisistä päämääristä riippumatta.

Superdiversiteetin jatkokehitys ja suhde muihin käsitteisiin

Seuraavaksi tarkastelemme superdiversiteetin käsitteen jatkokehittelyä sekä sen suhdetta muihin käsitteisiin. Keskitymme maahanmuutto-, monikielisyys- ja uskonnontutkimukseen, koska niissä toistuvat tarkastelut maahanmuuttaneiden etnis-kulttuuristen, kielellisten ja uskonnollisten erojen merkityksestä. Lisäksi nämä tutkimusalueet ovat ottaneet ilmiön huomioon varsin eri tavoin.

Superdiversiteetti näkökulmana löysi nopeasti vastakaikua maahanmuuttotutkimuksesta, jossa etenkin kulttuurisen monimuotoisuuden ja kaupunkitutkimuksen tekijät pitivät sitä hedelmällisenä. Sen koettiin purkavan maahanmuuttotutkimuksessa piilevää etnis-kulttuurista *essentialismia*, eli *olemuksellistamista*. Sitä kautta se voidaan nähdä jatkumona myös aikaisempaan kulttuurista *hybridisyyttä* (Pieterse 1995) ja *kreolisaatiota* (Hannerz 1996) painottaville, jossain määrin postmodernista teoriasta ammentaville teoreettisille näkökulmille kulttuuriseen muutokseen. Superdiversiteetin hengenheimolaisuus näihin näkökulmiin on selvää myös sikäli, että Vertovec viittaa itse suoraan Ulf Hannerzin tutkimuksiin (2007b, 1026) ja kreolisaatioon (2019, 126) osana pohdintaansa kulttuuristen erontekojen järjestymisestä.

4 [Such additional variables include] differential immigration statuses and their differential legal statuses and their concomitant conditions, divergent labour market experiences, discrete configurations of gender and age, patterns of spatial distribution, and mixed local area responses by service providers and residents. The dynamic interaction of these variables is what is meant by "super-diversity". (Käännös Tuomas Martikainen ja Sari Pöyhönen)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kiinnostus superdiversiteettiä kohtaan heijastaa myös laajempaa tutkimuksen *metodologisen nationalismin* kyseenalaistamista, jossa kansallisvaltioihin kiinnittyneet ja normalisoituneet kategorisoinnit ovat joutuneet tutkimuksellisesti kovan kritiikin kohteeksi (Wimmer ja Schiller 2003; Brubaker 2006). Maahanmuuttotutkimuksessa superdiversiteettiä edelsi laaja kiinnostus *transnationaalisuuteen* (Schiller, Basch ja Szanton-Blanc 1992), joka suomeksi tavanomaisesti käännetään *ylirajaisuudeksi* (Martikainen 2006) ja joka on yksi Vertovecin (2009) keskeisistä tutkimuskohteista. Molemmissa toisilleen hyvin läheisissä tutkimussuuntauksissa yhdistyy kiinnostus *monipaikkaisuuteen* eli siihen, millä tavoin yksilöt ja ihmisryhmät elävät ja ylläpitävät sosiaalisia suhteita useammissa paikoissa (Marcus 1995; Levitt 2001).

Superdiversiteettitutkimus lähti liikkeelle samanaikaisesti, kun maahanmuuttotutkijat alkoivat kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota kotoutumisen paikallisiin ilmiöihin (Penninx ja muut 2004). Eräs kiinnostava teos paikallisesta superdiversiteetistä on Peter Scholtenin, Maurice Crulin ja Paul van de Laarin toimittama *Coming to Terms with Superdiversity* (2019), joka käsittelee Rotterdamin kaupunkia Alankomaissa. Rotterdam ei kuulu niin kutsuttujen maailmankaupunkien joukkoon, johon superdiversiteetti usein liitetään, vaikka kyseessä on suuri ja kansainvälisesti linkittynyt satamakaupunki. Kaupungin väestöstä yli puolella on maahanmuuttotausta ja merkittävä osa kaupungin poliittista johtoa tietoisesti vastustaa diversiteettiä. Teoksen ansioina voidaan pitää superdiversiteetin eri puolien esille tuomista, ja se myös vahvistaa Vertovecin (2007b) näkemyksiä paikallisen poliittisen toiminnan merkityksestä siihen, millä tavoin superdiversiteettiin reagoidaan.

Susanne Wessendorf (2013; 2014) on tehnyt varsin tunnetun, pitkään etnografiseen tutkimukseen perustuvan analyysin *arkisesta superdiversiteetistä* (*commonplace superdiversity*) Hackneyn esikaupungissa Lontoossa. Noin 200 000 asukkaan Hackney on yksi Britannian monietnisimmistä yhteisöistä, jossa suuri osa on muualta muuttaneita. Tämän takia erilaisuuden kohtaaminen on normaali, arkipäiväinen olosuhde, eikä siihen juuri kiinnitä huomiota. Tämä ilmentyy Wessendorfin luomassa käsitteessä *kulmakaupan kosmopolitanismi* (*corner-shop cosmopolitanism*), jolla hän viittaa arkipäiväiseen toisten kanssa toimeen tulemiseen julki-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sissa tiloissa. Samanaikaisesti toisten tunteminen ja tietoisuus heistä ja heidän taustoistaan on vähäistä. Koska myös monet sosiaaliset yhteisöt ja yhdistykset ovat monimuotoisia, ne eivät toimi etnisperusteisina erottelun yhteisöinä. Erottelun perusteena voi ennemminkin olla asumisaika Hackneyssä, jossa pidempiaikaiset asukkaat päivittelevät uusien tulijoiden elämää. Sen sijaan yksityiselämässä, perheen ja läheisten parissa etninen segregoituminen on vallitsevampaa. (Wessendorf 2013; 2014) Wessendorfin tutkimus on oivallinen esimerkki maahanmuuttotutkijoiden superdiversiteetin tutkimuksesta, sillä siinä painottuu suurkaupunkiympäristö, mittava etninen ja muu monimuotoisuus sekä monenkirjavat muuttotaustat, joita on tutkittu etnografisesti. Lisäksi se edustaa alan tutkimukselle tyypillistä käsitteellistä uudistustyötä, jonka avulla voidaan osuvammin kuvata ja ymmärtää superdiverssejä suhteita ja yhdessä elämistä (ks. myös Nowicka ja Vertovec 2014).

Superdiversiteetin tutkimus on ollut vireää erityisesti sosiolingvistiikassa ja lingvistisessä antropologiassa. Jan Blommaert ja Ben Rampton kirjoittivat pamflettimaisessa artikkelissaan *Language and Superdiversity* (2011), että superdiversiteetti vauhdittaa kriittistä tarkastelua siitä, mitä tarkoitetaan niinkin perustavanlaatuisilla käsitteillä kuin kieli, kielenpuhuja ja kommunikaatio. He kritisoivat sellaista sosiolingvististä tutkimusta, jossa pysyvyys ja rajaisuus ovat edelleen keskeisiä, kyseenalaistamattomia lähtökohtia. Tämä rajaisuus näkyy esimerkiksi siinä, miten yksilöiden kielenkäytöstä haetaan piirteitä, jotka ovat entuudestaan tuttuja: nimettyjä kieliä (ensikieli, äidinkieli, englanti, swahili), syntyperäisen kielenpuhujan ominaisuuksia ja etnis-kielelliseen ryhmään kuulumisen ilmentymiä. Blommaertin ja Ramptonin (mt.) mukaan sosiolingvistisessä tutkimuksessa superdiversiteetin lähtökohdissa olennaista on kielenkäytön heterogeenisyys ja muuntuvuus. Sellaiset käsitteet kuin *syntyperäinen puhuja*, *äidinkieli* tai *etnis-kielellinen ryhmä* ovat kiinnostavia analyysin kohteita ideologisen voimansa vuoksi, mutta niiden ei pitäisi olla tutkimuksessa käytettyjä muuttujia.

Sosiolingvistisessä tutkimuksessa tarvittiin uusia käsitteitä, jotka kuvaavat paremmin joustavaa ja muuttuvaa kielellistä moninaisuutta ja kielikäytänteitä (Bäckman ja Pöyhönen 2020). Yksi tällaisista on *translanguaging* (García ja Wei 2014), joka on suomalaisessa

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sosiolingvistisessä tutkimuksessa yleisimmin käännetty *kieleilyksi* (Lehtonen 2015) tai *limittäiskieleilyksi* (Piippo 2021). Tässä kielenkäytön teoriassa monikielisyys nähdään resurssina ja sosiaalinen vuorovaikutus tilanteena, jossa kieliä ei aseteta hierarkkiseen järjestykseen. Monikielisten ihmisten puheessa kiinnitetään koodinvaihdon sijaan huomiota toimintaan, jossa kielten rajat ovat häilyviä (Creese ja Blackledge 2010). Kieli ei ole myöskään lineaarista tekstiä tai puhetta, vaan tilanteisesti motivoituvaa multimodaalista kommunikaatiota (Blommaert ja Rampton 2011). Tähän kuuluvat digitaaliset ja sosiaalisen median kielikäytänteet, jotka laajentavat ja monimuotoistavat kielellisiä ja muita semioottisia resursseja identiteettien ja sosiaalisten suhteiden neuvotteluissa (Androutsopoulos ja Juffermans 2014; Leppänen, Peuronen ja Westinen 2018; Leppänen, Westinen ja Kytölä 2018).

Sosiolingvistisessä näkemyksessä superdiversiteetistä korostuu myös ennakoimattomuus (Blommaert ja Rampton 2011; Arnaut 2012). Kielenkäytön muotoja ei oteta annettuna, vaan on empiirisesti tutkittava, miten ihmiset kommunikoivat osoittaessaan kuulumistaan tiettyihin ryhmiin ja miten nämä kommunikointitavat elävät muuttuvissa sosiokulttuurisissa tilanteissa. Tämä saattaa olla yksi syy siihen, miksi sosiolingvistisessä tutkimuksessa painottuu etnografinen tutkimus (Blommaert ja Rampton 2011; Blommaert 2015) ja pyrkimys ymmärtää kielenkäytön kompleksisuutta, historiallisia jatkumoja, tilanteisuutta ja monitasoisuutta. Superdiversiteetin käsitteen ottaminen sosiolingvistiikan työkalupakkiin on saanut osakseen myös kritiikkiä. Sen on katsottu paitsi olevan eurosentrinen ja historiaton myös häivyttävän valtasuhteita ja epätasa-arvoa (Pavlenko 2018; Makoni 2012). Onpa sen katsottu olevan jopa tyhjä iskusana (*slogan*), jonka perimmäinen tarkoitus on brändätä tutkimusta ja tutkijoita (Pavlenko 2018). Kritiikkiin on vastattu muun muassa argumentoimalla, että superdiversiteetin käsitteeseen nojaava tutkimus ei ole virinnyt (länsi)eurooppalaisten sosiolingvistien naiivista heräämisestä moninaisuuteen, vaan sen avulla on tarkoitus osoittaa, miten eronteot rakentuvat ideologisesti ja historiallisesti ja miten kielenkäyttö on tässä prosessissa keskeinen rakennusaine (esim. Blackledge ja Creese 2018). Käsitteen avulla voi kyseenalaistaa aiempien analyysien perusoletuksia esimerkiksi kielten erillisyyksistä tai kielellisestä variaa-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tiosta. Se mahdollistaa myös analyysien ulkopuolelle jääneen aineiston tarkastelun, kun analyysin kohteeksi on otettava kaikki kielenkäyttö (*all language*, Blommaert 2015, 84).

Uskontoihin liittyvässä monimuotoisuuden tutkimuksessa on keskitytty tarkastelemaan valtaväestön uskonnollisen elämän yksityistymistä sekä uusien uskonnollisten liikkeiden ja maahanmuuton vaikutuksia uskontoon länsimaissa. Uskonnon yksityistymistä ja uskonnollisia liikkeitä koskevassa monimuotoisuustutkimuksessa on käsitelty maallistumista, perinteisten kirkkojen auktoriteetin heikentymistä ja uskonnon markkinoitumista. Maahanmuuttoon liittyvässä tutkimuksessa taas on tarkasteltu kulttuurista sopeutumista, uskonnollisten yhteisöjen suhdetta julkiseen valtaan sekä erilaisia konflikteja. (Bouma ja Ling 2009, 510–514.)

Pluralismi ja diversiteetti ovat olleet uskontotieteen keskeisiä käsitteitä jo pidemmän aikaa (esim. Beyer 1994) ja uskontojen globalisoitumista ja ylirajaisia verkostoja on tutkittu laajasti (esim. Beckford 2003, 73–102). Lisäksi Yhdysvalloissa monietnisiä ja -rodullisia seurakuntia käsittelevä tutkimus on ankkuroitunut osaksi täkäläistä afroamerikkalaistutkimusta (esim. Emerson, Korver-Glenn ja Douds 2015, 352–353). On tutkittu myös sitä, miten uskonnon uusi merkitys identiteettipolitiikassa on johtanut valtioiden laajentuneisiin pyrkimyksiin kontrolloida ja hallita uskonnollista diversiteettiä (Bramadat ja Koenig 2009; Fox ja Akbaba 2015).

Uskonnollisen superdiversiteetin käsite ei kuitenkaan ole toistaiseksi saanut merkittävää kaikupohjaa. Tämä on hieman yllättävää, sillä Vertovec itsekin uskontotieteitä opiskelleena tuntee aihepiirin. Yhtenä esteenä voi olla uskonnontutkimukselle tyypillinen yksittäisiin uskontoihin keskittyvä *essentialistinen* tarkastelu, mikä ei jätä tilaa superdiversiteetin risteävien vaikutusten havaitsemiseen. Uskonnollisen superdiversiteetin tutkimusta kartoittavan *New Diversities* -lehden teemanumeron johdannossa Marian Burchardt ja Irene Becci (2016, 5) toteavat, että samalla kun kasvanut uskonnollinen monimuotoisuus itsessään on saanut paljon huomioita, aihepiirin käsitteellinen kehitys ei ole ollut yhtä nopeaa, vaan diversiteetti on viitannut lähinnä uskontojen globaaliin leviämiseen ja yhteisöjen kasvaneeseen määrään. Toisessa artikkelissaan he

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tarkastelevat Mariachiara Giordan kanssa uskonnollisen tilan ja paikan (*space, place*) luomista kahdessa eurooppalaisessa kaupungissa: Potsdamissa ja Torinossa. He toteavat, että historiallisesti kerrostuneet perinteiset uskonnot, uudet uskonnolliset liikkeet ja maahanmuuttaneiden uskonnot muodostavat komplekseja tiloja, joita on tutkittava vuorovaikutuksessa kaupunkien tilajärjestelmien (*spatial regimes*) kanssa eikä niistä erillään. (Becci, Burchardt ja Giorda 2017.)

Superdiversiteetin käsitteen merkitystä ja lisäarvoa – etenkin sen kritiikissä – tarkastellaan varsin usein suhteessa intersektionaalisuuteen, joka on yksi feministisen tutkimuksen peruskäsitteistä. Intersektionaalinen analyysi kohdistuu sosiaalisten kategorioiden risteämiin ja erontekoihin. Käsitteen otti käyttöön yhdysvaltalainen oikeustieteilijä Kimberlé Crenshaw (1989) tarkastellessaan mustien naisten kokemuksia sorrosta. Aiemmin sortoa oli tutkittu lähinnä yleisesti naisten tai mustien miesten kokemana, mutta Crenshaw havainnollisti, miten sukupuolen ja rodun risteämät lisäävät erontekoja poliittisessa järjestyksessä. Intersektionaalisessa tutkimuksessa vastaavia sosiaalisia kategorioita ovat esimerkiksi luokka, etnisyys, seksuaalisuus, ikä ja terveydentila, jotka leikkautuessaan tuottavat kompleksisia suhteita sekä sisään- tai ulossulkevia mekanismeja ja kokemuksia. Kysymys on siis sekä eriarvoisuuden moniperustaisuudesta että vallan keskittymisestä. (McCall 2005; Karkulehto ja muut 2012.) Näitä mekanismeja ja kokemuksia ei siten voi tarkastella vain yhden sosiaalisen kategorian, kuten sukupuolen kautta, vaan olennaista on tutkia useiden sosiaalisten kategorioiden ja identiteettien yhteisvaikutusta kokonaisvaltaisesti ja arvioida, mitä seurauksia eri kategorioista ja niiden risteymistä voi syntyä niihin kuuluvalle henkilölle (Crenshaw 1989).

Myös superdiversiteetin käsitteessä sosiaaliset kategoriat ovat keskeisiä (Aptekar 2019). Tutkittaessa esimerkiksi ukrainalaisia pakolaisia, analyysi ei kiinnity ainoastaan kansallisuuteen tai etnisyyteen vaan myös sukupuoleen, ikään, kieleen, koulutustaustaan ja maahanmuuton syihin. Olennaista on kuitenkin irtautua etnisyydestä selitysvoimana (Vertovec 2007ab) ja tarkastella kriittisesti, mitkä muut eroavaisuudet ja kehityskulut liittyvät yhteiselossa syntyviin ennakkoluuloihin tai sosiaalisen segregaatioon (Meissner ja Vertovec 2014; Vertovec 2023). Su-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

perdiversiteetin tutkimus ei siten ohita erontekoja ja keskity vain moninaisuuden määrään tai laatuun, vaikka tämä on nähty (aiheellisesti) superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden keskeisenä erona (Humphris 2014).

Superdiversiteetti on ollut lähtökohdiltaan enemmän deskriptiivinen kuin empiirinen tai metodologinen käsite (Vertovec 2007b; Geldof 2018), minkä vuoksi intersektionaalista analyysia käytetään enenevässä määrin täydentämään superdiversiteetin lähtökohtia (Khazaei 2018). Superdiversiteetin tutkimusta onkin pyritty kehittämään siten, että se ottaisi empiirisesti huomioon eriarvoisuuden ja vallan kysymykset (Blackledge ja Creese 2018; Aptekar 2019). Tällaista teoreettista ja metodista kehittämistä edustaa Faten Khazaein (2018) tutkimus monikulttuuristen perheiden kotiväkivallasta, joka kiinnittää sosiaalisten kategorioiden tuottamat eronteot tiettyyn historialliseen, sosiaaliseen, taloudelliseen ja oikeudelliseen kontekstiin.

Suomalainen superdiversiteetin tutkimus

Suomessa superdiversiteetin käsite otettiin haltuun ensin sosiolingvistisissä tutkimuksissa, joissa tarkasteltiin sosiaalisen median kielikäytänteitä sekä maahanmuuton ja kieli-identiteettien kielikysymyksiä. Jyväskylän yliopistossa järjestettiin vuonna 2013 alan ensimmäinen kansainvälinen konferenssi *Language and Super-diversity: Explorations and interrogations,* joka kokosi yli sata kielentutkijaa tarkastelemaan superdiversiteetin tarjoamia mahdollisuuksia alan kehittämiseen. Samaan aikaan ilmestyivät ensimmäiset alan väitöskirjat: Samu Kytölän (2013) tutkimus monikielisyydestä internetin suomalaisilla jalkapallofoorumeilla ja Anu Muhosen (2013) tutkimus monikielisistä käytänteistä nuorille suunnatuissa suomenkielisissä radio-ohjelmissa Suomessa ja Ruotsissa. Elina Westinen (2014) tutki väitöskirjassaan autenttisuutta suomalaisessa hip-hopissa ja Saija Peuronen (2017) osallistumisen ja identifioitumisen tiloja kristittyjen elämäntapaurheilijoiden yhteisössä. Heini Lehtosen (2015) väitöskirja käsitteli nuorten puhetta ja vuorovaikutusta monietnisissä helsinkiläisissä kouluissa ja Linda Bäckmanin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

(2017) väitöskirja Malmössä, Turussa ja Birminghamissa asuvien aikuisten kieli-identiteettejä.

Superdiversiteetti ja intersektionaalisuus olivat keskeisiä käsitteitä myös Sonya Sahradyanin (2022) väitöskirjassa, joka tarkasteli kolmannella sektorilla toimivien maahanmuuttaneiden kielen, työllisyyden ja kotoutumisen polkuja.[5] Myös Samu Kytölän (2018) tutkimus ”afrikkalaisuudesta”, rodusta ja etnisyydestä jalkapallofanien sosiaalisen median foorumeilla sekä Elina Westisen (2019) tutkimus kuulumisen ja kuulumattomuuden rakentumisesta suomalaisessa nuorisokulttuurissa ovat erinomaisia esimerkkejä superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden yhdistämisestä. Lisäksi superdiversiteettiä on tutkittu maaseutumaisissa pikkukaupungeissa pakkomaahanmuuton tilanteissa (Pöyhönen ja Simpson 2021).

Monitieteisessä maahanmuuttotutkimuksessa ovat edelleen vallalla kotoutumiseen ja monikulttuurisuuteen liittyvät näkökulmat (Leinonen 2019). Näiden keskeisiksi haastajiksi ovat nousseet ylirajaisuudesta ja postkolonialistisesta tutkimuksesta inspiroituneet tutkijat. Ylirajaisuustutkimuksessa on pyritty osoittamaan maahanmuuttaneiden jatkuneet yhteydet lähtö- ja muihinkin maihin, sekä tuomaan esiin yhteyksien merkitys maahanmuuttaneiden elämään Suomessa (esim. Wahlbeck 1999; Tiilikainen 2003; Martikainen 2006; Toivanen 2014; Tervonen ja Leinonen 2021). Postkolonialistisen tutkimuksen keskeisiä käsitteistyksiä enemmistö-vähemmistösuhteissa ovat olleet *rasismi* ja *rodullistaminen* (esim. Keskinen, Seikkula ja Mkwesha 2021). Lisäksi vuoden 2015 jälkeen turvapaikanhakijoihin ja pakolaisuuteen liittyvä tutkimus ymmärrettävästi lisääntyi ja ohjasi tutkijoita tarkastelemaan aihetta erilaisista valtaan, lainsäädäntöön ja turvallisuuteen liittyvistä näkökulmista (esim. Lyytinen 2018; Assmuth ja muut 2021). Yksi harvoista superdiversiteettiä käsittelevistä suomalaisista maahanmuuttotutkimuksen seminaareista järjestettiin marraskuussa 2018 Siirtolaisuusinstituutissa. Esityksissä pohdittiin muun muassa kansanterveyttä ja väestösuhteita sekä super-

5 Valtaosa väitöskirjoista on valmistunut Sirpa Leppäsen johtamassa Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa Language and Superdiversity: (Dis)identification in Social Media. Hankkeesta on valmistunut myös lukuisia artikkeleita (ks. esim. Leppänen, Peuronen ja Westinen 2018) ja artikkelikokoelma (Leppänen, Westinen ja Kytölä 2018).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

diversiteetin käsitettä ja käyttövoimaa, ja ne julkaistiin *Siirtolaisuus*-lehden (2/2019) superdiversiteettiä käsittelevässä teemanumerossa. Suomalaisessa uskonnontutkimuksessa superdiversiteetti on vasta ottamassa ensiaskeleitaan, vaikka maahanmuuttaneiden uskonnollista elämää on tutkittu varsin paljon (Martikainen ja Sakaranaho 2018).

Tämän teoksen kirjoittajat edustavat useita humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä aloja ja tutkimussuuntauksia. Yhteistä heille on tarve haastaa metodologiseen nationalismiin liittyviä vakiintuneita käsityksiä etnisestä, kulttuurisesta ja kielellisestä yhdenmukaisuudesta tai hierarkkisesta selkeärajaisuudesta. Vaikka yksittäiset luvut ovat itsenäisiä töitä, olemme lukujen järjestyksellä ja yhteisellä toimitusprosessilla pyrkineet helpottamaan lukijan etenemistä. Teoksen luvut on jaettu kolmeen temaattiseen kokonaisuuteen. Osa I tarkastelee yksilön ja perheen näkökulmia. Osassa II astutaan koulutukseen ja työelämään ja osa III suuntaa katseen (sosiaaliseen) mediaan ja yhteiskuntaan.

Osan I aloittaa Kaisa Nissi esittelemällä, miten Suomeen muuttaneet pakolaiset ja suomalainen mielenterveystyö ja psykiatria kohtaavat. Kirjoituksessa yhdistyvät hänen tieteellinen taustansa kulttuuriantropologina ja ammatillinen kokemuksensa traumatyöstä sairaanhoitajana ja traumapsykoterapeuttina. Hän käy aihetta läpi kolmen fiktiivisen tapauksen avulla ja tarkastelee, miten superdiversiteetin käsitteen avulla voi välttää yksilön kokemusten etniset selitysmallit.

Anu Muhosen luku pohjautuu pitkittäiseen etnografiseen ja sosiolingvistiseen tutkimukseen ruotsinsuomalaisessa koulussa. Hän keskittyy yhteen oppilaaseen, Omariin, ja osoittaa, millaista monimuotoisuus voi olla yhden perheen ja yhden nuoren perheenjäsenen näkökulmasta. Muhonen kuorii kerros kerrokselta avautuvaa näkymää oletetusta kaksikielisyydestä monikielisyyden kautta ilmaantuviin ylirajaisiin verkostoihin, joissa yllätys seuraa toistaan. Tutkimus Omarista perheineen haastaa stereotypian Ruotsiin muuttaneista ja tuo esiin koulussa näkyvien julkisten kommunikatiivisten resurssien vastapainoksi yksityisen, yhteiskuntarakenteilta usein piiloon jäävän kodin elämänpiirin.

Teoksen kolmas luku tarkastelee niinkin arkista esinettä kuin jääkaappia ja siihen liittyviä kertomuksia. Minna Intke-Hernandez ja Jie Zhao toteuttivat taidelähtöisen monikulttuurisen työpajan, jossa pienellä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

paikkakunnalla asuvat neljä aikuista osallistujaa ja yhden osallistujan lapsi kokoontuivat yhteen harjoittelemaan suomea ja tutustumaan toisiinsa. Jääkaappi osoittautui tärkeäksi merkitysten ja tapojen säiliöksi, jota tutkimalla voi paremmin ymmärtää ihmisten arkea ja yhteiskunnallisia (valta)suhteita. Tutkimus painottaa arkisen moninaisuuden kohtaamisen kotouttavaa vaikutusta, joissa eleet, esineet ja Googlen Kääntäjä jatkavat siitä, mihin oma sanavarasto loppuu. Intke-Hernandez ja Zhao tarkastelevat superdiversiteettiä kauempana Suomen ja maailman suurkaupungeista ja osoittavat, kuinka etniset, kansalliset ja kielelliset kategorisoinnit muuttavat merkitystään: ne eivät toimi enää erottelun keinoina vaan arkisena moninaisuutena.

Liisa-Maria Lehto pureutuu arjen moninaisuuden ja ryhmäperusteisten identiteettien jännitteeseen. Hän analysoi kriittisen diskurssianalyysin keinoin, miten kaksikymmentä Suomeen muuttanutta aikuista puhuu parihaastatteluissa omista kokemuksistaan arkisissa kielenkäyttötilanteissa. Parihaastatteluista nousee esiin arkipäivän kielellinen superdiversiteetti, jossa perheiden kielikäytänteet vaihtelevat merkittävästi. Lehto osoittaa, miten arkinen moninaisuus näyttäytyy henkilöiden puheessa: sitä yhtäältä kuvataan jokapäiväisenä asiana ja toisaalta kategorisointeja kyseenalaistetaan ja haastetaan. Hän pohtii etnisten kategorisointien, stereotypioiden ja hierarkioiden merkitystä ja osoittaa käytännön esimerkeillä, kuinka esimerkiksi ruotsin ja venäjän kielten erilaiset asemat Suomessa vaikuttavat henkilöiden kielenkäyttöön. Ryhmäperusteisten identiteettien purkaminen arjen vuorovaikutustilanteissa on vaikeaa, jos niistä pidetään edelleen kiinni yhteiskunnan rakenteissa esimerkiksi sallimalla vain yhden äidinkielen merkitsemisen väestötietojärjestelmään.

Perusopetuksen pitäisi luoda riittävät edellytykset tiedonhankinnalle ja kriittiselle tiedonkäsittelylle sekä taata mahdollisimman yhdenvertaiset lähtökohdat elämään kaikille lapsille ja nuorille. Osan II aloittaa luku, jossa Henri Satokangas, Salla-Maaria Suuriniemi ja Anita Jantunen tarkastelevat monimuotoisuutta suomenkielisissä, perusopetuksen yhdeksännen luokan uskonnon, elämänkatsomustiedon, maantiedon, yhteiskuntaopin sekä äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa. He tutkivat diskurssianalyysin keinoin, miten niissä esitetään ja merkityk-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sellistetään moninaisuutta. Tulosten mukaan perinteistä järjestynyttä moninaisuuden diskurssia käytetään keskeisten käsitteiden ja kategorioiden esittelyyn, kun taas tehtävänannoissa samoja kategorisointeja nyansoidaan ja osin myös haastetaan. Superdiversiteetin avulla voidaan havaita ja käsitellä risteäviä muuttujia, jotka ovat ennakoimattomia ja syntyvät tilanteisesti. Superdiversiteetin näkökulma ei kuitenkaan häivytä järjestyneitä kategorioita, vaan esimerkiksi etnisyys ja sukupuoli ovat edelleen voimakkaasti näkyvissä.

Oppikirjoista siirrymme oppilaisiin. Marja-Liisa Mäkelän ja Marja Peuran luvussa tarkastellaan neljää nuorta, joista yksi on muuttanut Suomeen lapsena ja kolme on syntynyt Suomessa. Nuoria haastateltiin kahdesti: perusopetuksen viimeisellä luokalla ja toisen asteen loppupuolella. Erilaisuuden, syrjinnän, ylirajaisen elämän, omien haaveiden ja elämän realiteettien kudelma koulutuspolulla aukeaa kunkin nuoren kohdalla eri tavoin. Elämän diversiteetti ei palaudu tavanomaisiin stereotypioihin, vaan kertomukset tuovat hyvin esiin elämän monenlaisen sattumanvaraisuuden, kuten hyvän opettajan merkityksen oikeassa paikassa ja oikeaan aikaan. Samanaikaisesti suomalaisten suhtautuminen eri maahanmuuttajaryhmiin voi määrittää yksittäisten nuorten elämää.

Lukuisat Suomeen aikuisiällä muuttaneet päätyvät kotoutumista tukeviin koulutuksiin, joiden tavoitteena on edistää suomen tai ruotsin kielen oppimista, luku- ja kirjoitustaitoa sekä tarjota valmiuksia työelämässä ja yhteiskunnassa toimimiseen. Miitta Järvinen on haastatellut kotoutumiskoulutuksen opettajia ja pohtii luvussaan superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden välistä suhdetta. Kokeneiden opettajien puhetta jäsentävät osin oleskelulupakategoriat, sillä niillä on merkitystä opintoihin päätymisessä. Näiden yleisten maahanmuuttaneiden asemaa jäsentävien luokittelujen osalta Järvinen katsoo superdiversiteetin toimivan hyvin analyysikäsitteenä. Sen sijaan feministisestä tutkimuksesta kumpuava intersektionaalisuus soveltuu kirjoittajan mukaan paremmin erilaisten valta-asetelmien purkuun ja myös erilaisten taustatekijöiden yhteisvaikutuksen tutkimukseen.

Sari Hokkanen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen tarkastelevat luvussaan asioimistulkkien ammattikuntaa, joka on syntynyt ratkaisemaan kasvaneen kielellisen monimuotoisuuden mukanaan tuomia

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kommunikaatio-ongelmia viranomaisten ja maahanmuuttaneiden välillä. Luku pohjautuu asioimistulkeille tehdyn kyselytutkimuksen avovastauksiin. Yhteiskunnan toiminnan kannalta katsottuna asioimistulkit toimivat kielellisen diversiteetin ytimessä, joskin melko heikosti arvostettuna ammattiryhmänä. Tutkimuksessa pohditaan työssä tarvittavia kielellisiä ja kulttuurisia taitoja sekä käsitellään laajasti myös asioimistulkkauksen haasteita. Työtilanteiden ja asiakkaiden moninaisuus tekee tulkeista kulttuurien kohtaamisen ammattilaisia, ja työllään he sujuvoittavat niin yksilöiden kuin instituutioidenkin toimintaa.

Seuraavassa luvussa tarkastelun kohteeksi nousee eri alojen tutkijoiden monikielinen työ ja siinä tapahtuva merkitysten siirtyminen kielten välisessä viestinnässä. Esa Penttilä tarkastelee muun muassa sitä, miten *translatorisuuden* ja superdiversiteetin käsitteet voivat yhdessä auttaa hahmottamaan tieteellisen tiedon muodostumista. Analyysin tukena on Itä-Suomen yliopistossa vuonna 2020 kerätty kyselyaineisto, jossa humanistit, yhteiskuntatieteilijät, lääke- ja terveystieteiden tutkijat sekä luonnontieteilijät olivat suurimmat vastaajaryhmät. Tulokset osoittavat, että merkitysten siirtäminen kuuluu jokaiseen tutkimusvaiheeseen. Tutkijat käyttävät käännöstyössään useita apuvälineitä ja turvautuvat monimuotoisesti myös ammatillisiin ja muihin sosiaalisiin verkostoihin. Vaikka englanti onkin käytetyin kieli, tieteellisen tiedonmuodostuksen monikielisyys on tavanomaista. Tutkijayhteisöjen kansainvälisyys ei olekaan välttämättä ylikansallista yhtenäisyyttä.

Suomalaisen työelämän monimuotoistuessa on aiheellista tehdä inventaariota työelämän tutkimusperinteistä. Shadia Rask, Barbara Bergbom, Mercédesz Czimbalmos, Katariina Mankinen, Sanna Nykänen, Mia Teräsaho, Minna Toivanen ja Hülya Yüksel tarttuvat työelämän tutkimukselliseen käsitteellistämiseen useasta eri näkökulmasta. Näitä ovat sukupuolten tasa-arvo, monimuotoisuus, intersektionaalisuus, inklusiivisuus ja superdiversiteetti. He tarkastelevat suomalaisia, melko vahvasti sukupuolittuneita työmarkkinoita ja pohtivat, millä tavoin muuta työelämän monimuotoisuutta on havainnoitu tai jätetty havainnoimatta. He analysoivat Työterveyslaitoksen Monimuotoisuusbarometria sekä Moninaisesti parempi -hankkeen rekrytointikokeilun kyselyaineistoa ja sitä, miten monimuotoisuuden seuranta on laajentunut yhdenvertaisuuslain

https://doi.org/10.21435/skst.1489

(21/2004; uusittu 1325/2014) astuttua voimaan. Tutkijat toteavat, että ymmärrys intersektionaalisuudesta ja inklusiivisuudesta voi ohjata yhdenvertaisuutta edistäviä käytännön toimia työpaikoilla, kun taas superdiversiteetin käsite voi auttaa tunnistamaan uusia kysymyksenasetteluja ja katvealueita työelämän monimuotoisuutta käsittelevässä tutkimuksessa. Jotta työelämän monimuotoisuuden empiirinen tutkimus olisi nykyistä osuvampaa, sen tulee kyetä operationaalistamaan muuttuvia sosiaalisia kategorioita, niiden risteämiä sekä valtarakenteita.

Osan III aloittaa luku sosiaalisesta mediasta politiikan ja yhteiskunnallisen osallistumisen foorumina. Sirpa Leppänen ja Elina Westinen tutkivat kriittisen sosiolingvistiikan näkökulmasta (valkoisen, heteronormatiivisen ja suomenkielisen) valtaväestön normeista erottuvia sosiaalisen median toimijoita. Sosiaalinen media tarjoaa näille vähemmistöryhmien edustajille mahdollisuuden moniulotteisten identiteettien representaatioihin sekä kanavan tulla kuulluiksi ja käsitellä erojen ja kuulumisen politiikkaa. Leppänen ja Westinen valaisevat, miten sosiaalisen median kielellinen toiminta on yhtä aikaa luovaa ja normitettua ja miten se omalla vastapuheellaan kommentoi superdiversiteettiin liitettyjä uhkakuvia.

Monimuotoistuva väestö etenkin suurkaupungeissa asettaa uudenlaisia vaatimuksia kaupunkisuunnittelulle. Vuonna 2022 Vantaan väestöstä ulkomaalaistaustaisia oli 22 prosenttia, mikä oli korkein osuus kaikista Suomen suurista kaupungeista. Pia Olsson, Tiina-Riitta Lappi ja Hanna Mattila tarkastelevat, millä tavoin Vantaan kaupunkisuunnittelussa on otettu huomioon kompleksinen monimuotoisuus, kulttuurienvälisyys ja superdiversiteetti. Vantaan kaupungin väestökuvauksissa erottuvat omiksi kategorioikseen ”maahanmuuttajat”, joihin yhdistyy näkemyksiä monikulttuurisuudesta, palveluiden tarpeesta ja sosiaalisista ongelmista, ja ”kansainväliset osaajat”, joihin liitetään odotuksia kansainvälisyydestä, innovatiivisuudesta ja kasvupotentiaalista. Kaupunkisuunnittelun asiakirjoista ei löydy systemaattista diversiteetin haltuunottoa, minkä vuoksi diversiteetin tarkastelu politiikan eri osa-alueilla vaihtelee suuresti.

Suomesta on haettu kansainvälistä suojelua jo 1990-luvun alkuvuosina, mutta oikeastaan vasta syksyllä 2015 suuriin mittoihin kasvanut turvapaikanhaku teki ilmiöstä koko maata koskevan. Eveliina Lyytinen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tarkastelee turvapaikka-aktivismia, jossa tavalliset kansalaiset aktivoituivat turvapaikanhakijoiden avuksi. Haastatteluihin perustuvassa tutkimuksessaan hän analysoi siirtymää vapaaehtoistyöstä poliittisen aktivismiin sekä pohtii kotouttavan toiminnan järjestämistä olosuhteissa, joissa turvapaikanhakija tai paperiton ei ole virallisen kotouttamisjärjestelmän piirissä. Lyytinen myös huomaa, kuinka yksilöiden omat kokemukset esimerkiksi evakkoudesta, mielenterveysongelmista tai seksuaalivähemmistöön kuulumisesta luovat yhteyksiä valtaväestön ja turvapaikanhakijoiden välille.

Lopuksi

Nyky-yhteiskuntaa luonnehtii niin maailmalla kuin Suomessakin sosiaalinen kompleksisuus, joka juontuu erityisesti kasvaneesta kansainvälisestä muuttoliikkeestä ja globaalista liikkuvuudesta (Castles, de Haas ja Miller 2015). Tämä ilmiö on tuonut tutkimukseen superdiversiteetin käsitteen. Se on samansuuntainen kuin diversiteetti, monikulttuurisuus ja lukuisat muut ilmiötä kuvaavat käsitteet, sillä sekin tavoittelee moninaisuuden huomioimista. Se kuitenkin myös poikkeaa aiemmista käsitteistä siirtymällä muuttoliikkeiden ryhmien välisestä etnisestä ja kansallisesta tarkastelusta ryhmien ja yksilöiden välisten sisäisten erojen analysointiin ja niiden sosiaalisiin, poliittisiin ja taloudellisiin seurauksiin.

Superdiversiteetin käsitteellä on vahvuutensa ja heikkoutensa. Se on syntynyt tietyssä ajassa ja paikassa kuvaamaan sellaista kompleksista monimuotoisuutta, joka ei ole asettanut etnisyyttä jalustalle. Superdiversiteetti on luonnollisesti aikaan sidottu näkökulma, sillä se herkistää käyttäjäänsä pohtimaan tapoja, joilla erilaisia monimuotoisuuksia on aiempien vuosien varrella jäänyt havaitsematta tai niitä on tietoisesti pidetty jopa epätoivottavina ja pois kitkettävinä. Ehkä tästä syystä onkin tavanomaista, että superdiversiteetin tutkijat usein paikallistavat yksilöllisiä, yhteisöllisiä tai yhteiskunnallisia kipupisteitä. Vaikka superdiversiteetti on vahvasti kiinnittynyt urbaaneihin ympäristöihin, se on analyyttisenä käsitteenä nähty mielekkääksi myös silloin, kun tutkitaan maaseudun ja maaseutumaisten pikkukaupunkien kehitystä ja esimer-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kiksi transnationaalisten suhteiden muotoutumista (Cabral ja Martin-Jones 2017; Hoffmann ja Holm 2022) tai sosiaalisten verkostojen rakentumista ja kuulumisen tunnetta pakkomaahanmuutossa (Pöyhönen ja Simpson 2021).

Käsitteenä superdiversiteetti on suhteellisen nuori, vasta teini-iässä, mutta sen teoreettinen ja metodinen kehittäminen on ollut nopeaa. Digitaaliset ympäristöt ja sosiaalinen media ovat superdiversiteetin luontaista kasvualustaa, joissa voidaan tarkastella esimerkiksi muuttuvia kielellisiä ja kulttuurisia käytäntöjä. Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tutkimuksen yhdistelmien odotetaan painottuvan (ks. esim. López Peláez, Álvarez-Pérez ja Harris 2022) ja esimerkiksi visuaalisten analyysimenetelmien kehittäminen on aloitettu (Vertovec ja muut 2022). Ehkäpä seuraavassa vaiheessa nousevat posthumanistiset tutkimusaiheet ja menetelmät, jotka edelleen monimuotoistavat ymmärrystä elämästä globaalisti ja paikallisyhteisöissä.

Mikä on siis tämän teoksen anti? Vertovec kyseenalaisti etnisyyden kaikkivoipaisuuden tai primäärisyyden monimuotoisuuden tutkimuksessa. Suomessa etnisyys ei ole tilastollinen muuttuja kuten Britanniassa, mutta sitäkin vahvempi on kieli, jonka pohjalta tarkastellaan väestösuhteita, kehitetään koulutusta, ennakoidaan työvoiman tarpeita ja suunnitellaan sosiaali- ja terveyspalveluita. Tässä teoksessa esitetyt suomalaiset tutkimukset tarttuvatkin usein kieleen sosiaalisena kategoriana, ja myös syntymämaahan ja kansallisuuteen liitetyt oletukset tulevat uudelleen punnituiksi. Sukupuoli, ikä, luokka, seksuaalinen suuntautuminen, uskonto ja muut niin sanotut vanhat kategoriat eivät ole kadonneet minnekään vaan ne ovat edelleen tähdellisiä. Tutkimuksen on kuitenkin kyettävä kuvaamaan, tulkitsemaan ja ymmärtämään muuttuneiden yhteiskuntien sosiaalista kompleksisuutta, minkä vuoksi yksittäisiin sosiaalisiin kategorioihin perustuvat analyysit ovat riittämättömiä. Emme väitä teoksen muodostavan täysin eheää ja johdonmukaista kokonaisuutta, ja tarkkaavainen lukija huomaa kirjoittajien vaihtelevat tulkinnat superdiversiteetistä. Uskomme silti kokonaisuuden toimivan edukseen ja synnyttävän ajatuksia siitä, miten moninaisia näkökulmia superdiversiteetti pystyy avaamaan Suomessa meneillään oleviin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin muutoksiin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Euroopan unioni 2000a: 2000/43/EY: Neuvoston direktiivi 2000/43/EY, annettu 29 päivänä kesäkuuta 2000, rodusta tai etnisestä alkuperästä riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0043&from=fi. Viitattu 11.4.2022.

Euroopan unioni 2000b: 2000/78/EY: Neuvoston direktiivi 2000/78/EY, annettu 27 päivänä marraskuuta 2000, yhdenvertaista kohtelua työssä ja ammatissa koskevista yleisistä puitteista. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0078&from=FI. Viitattu 26.4.2022.

Kototietokanta (2022): Väestörakenne >> Kielen mukaan >> 11kq -- 001 -- Kieli iän ja sukupuolen mukaan: maakunnat ja suurimmat kaupungit, 1990–2020. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. https://kototietokanta.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/Kototietokanta/. Viitattu 11.4.2022.

Maahanmuuttovirasto 2016: Turvapaikka- ja pakolaistilastot. Helsinki: Maahanmuuttovirasto https://migri.fi/vanhat-tilastot#turvapaikka. http://www.migri.fi/tietoa_virastosta/tilastot/turvapaikka-_ja_pakolaistilastotViitattu 20.6.2016.

Maahanmuuttovirasto 2023: Kansainvälinen suojelu / päätökset. Päivitetty 15.5.2023 Helsinki: Maahanmuuttovirasto. https://tilastot.migri.fi/index.html#decisions/23330. Viitattu 8.6.2023.

Tilastokeskus (2022a): Väestö / Väestörakenne / 11rl -- Kieli iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain, 1990–2021. Helsinki: Tilastokeskus. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/. Viitattu 11.4.2022.

Tilastokeskus (2022b): Väestö / Väestö / Väestörakenne / 11rm -- Kieli sukupuolen mukaan kunnittain, 1990–2021. Helsinki: Tilastokeskus. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/. Viitattu 11.4.2022.

Tilastokeskus (2022c): Väestö / Väestörakenne / 11rp -- Syntymävaltio iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain, 1990–2021. Helsinki: Tilastokeskus. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/.Viitattu 11.4.2022.

Työ- ja elinkeinoministeriö 2021: Kotoutumisen sanasto. 1. laitos. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2021:54. Viitattu 6.6.2023.

UN DESA 2022: International Migrant Stock 2020. New York: United Nations, Population Division. https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock. Viitattu 11.4.2022.

United Nation Population Division n.d.: The International Migrant Stock: A Global View. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/microsites/IDM/workshops/Data_Collection_08090903/conf_osaki.pdf. Viitattu 22.4.2022.

Yhdenvertaisuuslaki 21/2004. https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2004/20040021?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=yhdenvertaisuuslaki.Viitattu 11.4.2022.

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325. Viitattu 11.4.2022.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimuskirjallisuus

Alcoff, Linda Martín ja Satya P. Mohanty 2006: Reconsidering identity politics: An introduction. Teoksessa Linda Martín Alcoff, Michael Hames-García, Satya P. Mohanty ja Paula M. L. Moya (toim.) *Identity politics reconsidered*. New York: Palgrave-Macmillan, 1–9.

Androutsopoulos, Jannis ja Kasper Juffermans 2014: Digital language practices in superdiversity: Introduction. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 1–6. https://doi.org/10.1016/J.DCM.2014.08.002.

Anttila, Jorma 2007: *Kansallinen identiteetti ja suomalaiseksi samastuminen*. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3962-1.

Aptekar, Sofya 2019: Super-diversity as a methodological lens: Re-centring power and inequality. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 53–70. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406124.

Arnaut, Karel 2012: Super-diversity: Elements of an emerging perspective. *Diversities*, 14:2, 1–16. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2012_14-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Assmuth, Laura, Ville-Samuli Haverinen, Eeva-Kaisa Prokkola, Pirjö Pöllänen, Anni Rannikko ja Tiina Sotkasiira (toim.) 2021: *Arjen turvallisuus ja muuttoliikkeet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Becci, Irene, Marian Burchardt ja Mariachiara Giorda 2017: Religious super-diversity and spatial strategies in two European cities. *Current Sociology*, 65:1, 73–91. https://doi.org/10.1177/0011392116632030.

Beckford, James 2003: *Social theory & religion*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511520754.

Beyer, Peter 1994: *Religion and Globalization*. Lontoo: Sage.

Blackledge, Adrian ja Angela Creese (toim.) 2018: *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity*. Abingdon: Routledge.

Blommaert, Jan 2015: Commentary. Superdiversity old and new. *Language and Communication* 44:1, 82–88. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2015.01.003.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2011_13-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Bouma, Gary ja Rod Ling 2009: Religious Diversity. Teoksessa Peter B. Clarke (toim.) *The Oxford handbook of the sociology of religion*. Oxford: Oxford University Press, 507–522.

Bramadat, Paul ja Matthia Koenig (toim.) 2009: *International migration and the governance of religious diversity*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Brubaker, Rogers 2006: *Ethnicity Without Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Burchardt, Marian ja Irene Becci 2016: Religion and superdiversity: an introduction. *New Diversities*, 18:1, 1–7. https://newdiversities.mmg.mpg.de/?page_id=2581. Viitattu 22.4.2022.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Bäckman, Linda 2017: *'Second Generation?' Language and Identity among Adults whose Parents were Migrants*. Turku: Åbo Akademi University Press. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/143979/backman_linda.pdf?sequence=5&isAllowed=y

Bäckman, Linda ja Sari Pöyhönen 2020: Superdiversiteetti. Teoksessa Tuomas Martikainen ja Pirkko Pitkänen (toim.) *Muuttoliikkeiden vuosisata*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 60–67. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-96-0.

Cabral, Estevao ja Marilyn Martin-Jones 2017: Moving north, navigating new work worlds and re-mooring: language and other semiotic resources in the migration trajectories of East Timorese in the UK. Teoksessa Caroline Kerfoot ja Kenneth Hyltenstam (toim.) *Entangled discourses, south north orders of visibility*. New York: Routledge, 79–98.

Castles, Stephen, Hein de Haas ja Mark Miller 2015: *The age of migration. International population movements in the modern world*. 5. laitos. Lontoo: Palgrave Macmillan.

Cohen, Robin ja Shirin M. Rai (toim.) 2000: *Global social movements*. Lontoo: Continuum. http://dx.doi.org/10.5040/9781474212489.

Creese, Angela ja Adrian Blackledge 2010: Towards a sociolinguistics of superdiversity. *Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft*, 13:4, 549–572. https://doi.org/10.1007/s11618-010-0159-y.

Crenshaw, Kimberlé 1989: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 8, 139–168.

Crul, Maurice 2015: Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority–minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:1, 54–68. https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1061425.

Emerson, Michael, Elizabeth Korver-Glenn ja Kiara Douds 2015: Studying race and religion: a critical assessment. *Sociology of Race & Ethnicity*, 1:3, 349–359. https://doi.org/10.1177/2332649215584759.

Fox, Jonathan ja Yasemin Akbaba 2015: Securitization of Islam and religious discrimination: Religious minorities in Western democracies, 1990–2008. *Comparative European Politics*, 13:2, 175–197. https://doi.org/10.1057/cep.2013.8.

García, Ofelia ja Li Wei 2014: *Translanguaging. Language, bilingualism and education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Gatrell, Peter 2019: *The unsettling of Europe. How migration reshaped a continent*. New York: Basic Books.

Geldof, Dirk 2018: Superdiversity as a lens to understand complexities. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 43–56. https://doi.org/10.4324/9781315696010.

Grzymała-Kazłowska, Aleksandra ja Jenny Phillimore 2017: Introduction: Rethinking integration. New perspectives on adaptation and settlement in the era of super-diversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44:2, 179–196. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341706.

Hannerz, Ulf 1996: *Transnational Connections*. Lontoo: Routledge.

Hoffmann, Lara ja Anna-Elisabeth Holm 2022: Learning Insular Nordic Languages: Comparative Perspectives on Migrants' Experiences Learning Faroese and Icelandic, *Nordic Journal of Migration Research*, 12:3, 259–275. http://doi.org/10.33134/njmr.474

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Hollinger, David 1995: *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York: Basic Books.
Humphris, Rachel 2014: *From superdiverse contexts to superdiverse subjects: Report on IRiS conference 23-25 June 2014* https://superdiversity.net/2014/09/22/from-superdiverse-contexts-to-superdiverse-subjects-report-on-iris-conference-23-25-june-2014/. Viitattu 2.5.2022.
Karkulehto, Sanna, Tuija Saresma, Hannele Harjunen ja Johanna Kantola 2012: Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste. *Naistutkimus*, 4/2012, 16–27.
Keskinen, Suvi, Minna Seikkula ja Faith Mkwesha (toim.) 2021: *Rasismi, valta ja vastarinta. Rodullistaminen, valkoisuus ja koloniaalisuus Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
Khazaei, Faten 2018: Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21:1, 7–25. https://doi.org/10.5117/TVGN2018.1.KHAZ.
Korkiasaari, Jouni 2001: *Suomalaisten Ruotsiin suuntautuneen siirtolaisuuden yhteiskunnalliset syyt 1900-luvulla*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. https://arkisto.org/wp-content/uploads/2017/08/005_Korkiasaari.pdf
Kraus, Peter 2011: The politics of complex diversity: A European perspective. *Ethnicities*, 12:1, 3–25. https://doi.org/10.1177/1468796811426952.
Kytölä, Samu 2013: *Language and Super-diversity: Explorations and interrogations.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5132-0
Kytölä, Samu 2018: Race, ethnicity and 'African-ness' in football discourse: Perspectives in the age of superdiversity. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge, 268–282. https://doi.org/10.4324/9781315696010-20.
Lehtonen, Heini 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7.
Leinonen, Johanna 2019: *Maahanmuuttobibliografia*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-75-5.
Leppänen, Sirpa, Saija Peuronen ja Elina Westinen 2018: Superdiversity perspective and the sociolinguistics of social media. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge, 30–42. https://doi.org/10.4324/9781315696010-4
Leppänen, Sirpa, Elina Westinen ja Samu Kytölä (toim.) 2018: *Social media discourse, (dis) identifications and diversities.* New York: Routledge.
Levitt, Peggy 2001: *The transnational villagers*. Berkeley: University of California Press.
López Peláez, Antonio, Pablo Álvarez-Pérez ja Victor V. Harris 2022: Superdiversity: New paths for social sciences in the upcoming future. *Current Sociology Monograph* 70:2, 161–165. https://doi.org/10.1177/00113921211021934
Lyytinen, Eveliina (toim.) 2018: *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-59-5.
Makoni, Sinfree B. 2012: A critique of language, languaging and supervernacular. *Muitas Vozes, Ponta Grossa*, 1:2, 189–99.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Marcus, George E. 1995: Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95–117. https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523.

Martikainen, Tuomas (toim.) 2006: *Ylirajainen kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Martikainen, Tuomas ja Tuula Sakaranaho 2018: Kansainväliset muuttoliikkeet, uskonto ja maahanmuuttajat. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen ja Teemu Taira (toim.) *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 249–261.

McCall, Leslie 2005: The complexity of intersectionality. *Signs*, 30:3, 1771–1800.

Meissner, Fran ja Steven Vertovec 2014: Comparing super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 541–555. http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2015.980295.

Meissner, Fran, Nando Sigona ja Steven Vertovec (toim.) 2022: *The Oxford Handbook of Superdiversity*. Oxford: Oxford University Press.

Modood, Tariq 2007: *Multiculturalism. Themes for the 21st century*. Lontoo: Polity Press.

Muhonen, Anu 2013: *Error error lataa patteri: from language alternation to global multilingual repertoires in Finnish youth radio programs in Finland and Sweden*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5544-1.

Nowicka, Magdalena ja Steven Vertovec 2014: Comparing convivialities. Dreams and realities of living-with-difference. *European Journal of Cultural Studies*, 17:4, 341–356. https://doi.org/10.1177/1367549413510414.

Pavlenko, Aneta 2018: Superdiversity and why it isn't: Reflections on terminological innovation and academic branding. Teoksessa Barbara Schmenk, Stephan Breidbach ja Lutz Küster (toim.) *Sloganization in language education discourse. Conceptual thinking in the age of academic marketization*. Bristol: Blue Ridge Summit, 142–168. https://doi.org/10.21832/9781788921879-009.

Penninx, Rinus, Karen Kraal, Martin Martiniello ja Steven Vertovec (toim.) 2004: *Citizenship in European cities. Immigrants, local politics and integration policies*. Aldeshot: Ashgate.

Peuronen, Saija 2017: *Heteroglossic and Multimodal Resources in Use. Participation across Spaces of Identification in a Christian Lifestyle Sports Community*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6950-9.

Phillimore, Jenny, Nando Sigona ja Katherine Tonkiss (toim.) 2020: *Superdiversity, Policy and Governance in Europe. Multi-scalar Perspectives*. Bristol: Policy Press.

Pieterse, Jan Nederveen 1995: Globalization as hybridization. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash ja Roland Robertson (toim.) *Global modernities*. Lontoo: Sage, 45–68.

Piippo, Irina 2021: Muuttuvat näkökulmat monikielisyyteen. Teoksessa Maria Ahlholm, Irina Piippo ja Päivi Portaankorva-Koivisto (toim.) *Koulun monet kielet. Plurilingualism in the school*. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA, 21–43. https://journal.fi/afinla/article/view/107219.

Pöyhönen Sari, Minna Suni ja Mirja Tarnanen 2019: Kieli kotouttamispolitiikan ytimessä: aikuiset maahanmuuttajat matkalla työelämään. Teoksessa Taina Saarinen, Pirkko Nuolijärvi, Sari Pöyhönen ja Teija Kangasvieri (toim.) *Kieli, koulutus, politiikka. Monipaikkaisia käytänteitä ja tulkintoja*. Tampere: Vastapaino, 257–285.

Pöyhönen, Sari ja James Simpson 2021: Contesting language policy for asylum seekers in the Northern periphery: The story of Tailor F. *Language Policy*, 20, 261–285. https://doi.org/10.1007/s10993-020-09554-0.
Räsänen, Matti 2017: Satavuotiaan Suomen kielet. *Kielikello*, 4/2017. https://www.kielikello.fi/-/satavuotiaan-suomen-kielet.
Sahradyan, Sonya 2022: *Personal and Institutional Trajectories of Language, Employment and Integration: An Ethnography with Migrant NGO Practitioners*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9266-8.
Saukkonen, Pasi 2013a: *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Helsinki: Gaudeamus.
Saukkonen, Pasi 2013b: *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. 2. korjattu painos. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö. https://www.cupore.fi/images/tiedostot/saukkonen_2013_politiikka_monikult_yhteiskunnassa.pdf.pdf.
Saukkonen, Pasi 2020: *Suomi omaksi kodiksi. Kotouttamispolitiikka ja sen kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
Schiller, Nina Glick, Linda Green Basch ja Cristina Szanton-Blanc (toim.) 1992: Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645:1, 1–24. https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x.
Scholten, Peter, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) 2019: *Coming to Terms with Superdiversity. The Case of Rotterdam*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96041-8.
Tarnanen, Mirja, Tatjana Rynkänen ja Sari Pöyhönen 2015: Kielten käyttö ja oppiminen aikuisten maahanmuuttajien integroitumisen ja identiteettien rakennusaineina. Teoksessa Teppo Jakonen, Juha Jalkanen, Terhi Paakkinen ja Minna Suni (toim.) *Kielenoppimisen virtauksia. Flows of language learning*. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA, 56–72. http://ojs.tsv.fi/index.php/afinlavk/article/view/49654/16543
Tervonen, Miika ja Johanna Leinonen (toim.) 2021: *Vähemmistöt muuttajina*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7399-10-1.
Tiilikainen, Marja 2003: *Arjen islam*. Tampere: Vastapaino.
Toivanen, Mari 2014: *Negotiating home and belonging. Young Kurds in Finland*. Turku: Turun yliopisto. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5809-2.
Vertovec, Steven 1992: *Hindu Trinidad. Religion, ethnicity and socio-economic change*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Vertovec, Steven 2000: *The Hindu diaspora. Comparative patterns*. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315011448.
Vertovec, Steven 2006: *The emergence of super-diversity in Britain*. Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 25. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2006-025-Vertovec_Super-Diversity_Britain.pdf. Viitattu 11.4.2022.
Vertovec, Steven 2007a: *New complexities of cohesion in Britain. Superdiversity, transnationalism and civil-integration*. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/ER-2007-Complexities_Cohesion_Britain_CIC.pdf. Viitattu 22.4.2022.
Vertovec, Steven 2007b: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.

Vertovec, Steven 2009: *Transnationalism*. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203927083.
Vertovec, Steven 2012: 'Diversity' and the social imaginary. *European Journal of Sociology*, 53:3, 287–312. https://doi.org/10.1017/S000397561200015X.
Vertovec, Steven 2013: *Reading 'super-diversity'*. Göttingen: Max Planck Institute for Studies of religious and ethnic diversity. https://www.mmg.mpg.de/38383/blog-vertovec-super-diversity. Viitattu 19.4.2022.
Vertovec, Steven (toim.) 2015: *Diversities old and new. Migration and socio-spatial patterns in New York, Singapore and Johannesburg*. New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137495488.
Vertovec, Steven 2019: Talking around super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 125–139. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406128.
Vertovec, Steven 2021: The social organization of difference. *Ethnic and Racial Studies*, 44:8, 1273–1295. https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1884733.
Vertovec, Steven 2023: *Superdiversity Migration and Social Complexity*. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203503577.
Vertovec, Steven ja Robin Cohen (toim.) 1999: *Migration, diasporas and transnationalism*. Cheltenham: Edward Elgar.
Vertovec, Steven ja Ceri Peach (toim.) 1997: *Islam in Europe. The politics of religion and community*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25697-6.
Vertovec, Steven ja Susanne Wessendorf (toim.) 2010: *The multicultural backlash. European discourses, policies and practices*. Lontoo: Routledge.
Vertovec, Steven, Dan Hiebert, Paul Spoonley ja Alan Gamlen 2022: Visualizing superdiversity and "seeing" urban socio-economic complexity. *Urban Geography*. https://doi.org/10.1080/02723638.2022.2151753
Wahlbeck, Östen 1999: *Kurdish Diasporas. A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities*. Lontoo: Macmillan.
Wessendorf, Susanne 2013: Commonplace diversity and the 'ethos of mixing': Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities*, 20:4, 407–422. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374.
Wessendorf, Susanne 2014: *Commonplace diversity. Social relations in super-diverse context*. Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1057/9781137033314.
Westinen, Elina 2014: *The discursive construction of authenticity. Resources, scales and polycentricity in Finnish hip hop culture*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5728-5.
Westinen, Elina 2019: "Hassan Maikal, aina paikal": vloggaaminen, kuuluminen ja intersektionaalisuus. *Nuorisotutkimus*, 2/2019, 53–69.
Wimmer, Andreas ja Nina Glick Schiller 2003: Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, 3:3, 576–610. https://www.jstor.org/stable/30037750.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

I
Yksilö ja perhe

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kulttuuri, yhteiskunta ja traumatisaatio pakolaisuuden leikkauspisteinä

Kaisa Nissi
https://orcid.org/0000-0001-5880-6451

Kulttuurinen moninaisuus on tullut osaksi suomalaista sosiaali- ja terveydenhuollon keskustelua sekä mielenterveystyötä laajemman yhteiskunnallisen moninaistumisen kanssa (Pakaslahti ja Huttunen 2010). Se, miten yksilöt tai kulttuurit kokevat normaaliutta, tervettä kehoa tai mieltä, ei aina rakennu länsimaissa totuttujen diagnoosien tai tieteellisen ymmärryksen kautta. Samaan aikaan monimuotoistuva, pirstaleinenkin yhteiskunta on tehnyt vakiintuneiden diagnoosien, ihmiskäsityksen ja maailmankuvien käytön mielenterveystyössä entistä haasteellisemmaksi. Muuttuva yhteiskunta itsessään muokkaa määritelmiä ja ymmärrystä siitä, mitä mielenterveys, normaalius tai yksilön kokemus tyypillisesti pitää sisällään.

Kulttuurin huomioivassa mielenterveystyössä ja pakolaisten kohtaamisessa ei ole kyse vain yksittäisten, jo sinänsä paljon tunnettujen uskonnollis-kulttuuristen tapojen huomioimisesta (esimerkiksi naislääkärin valitsemisesta naiselle tai verituotteiden kieltämisestä), vaan taustalla avautuu syvempiä maailmankuvan ja tiedon tuottamisen kysymyksiä sekä ihmiskäsitysten tulkintojen eroja, joita järjestelmä ei välttämättä kykene tavoittamaan tai joihin paneutuminen on aikaa vievää

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ja monimutkaista. Esimerkiksi uskomukset hulluksi tekevistä hengistä, näistä puhumisen häpeä tai ajatus kohtalon määräävyydestä osana traumaattisia elämänkokemuksia voivat elää rinnakkain länsimaisen lääketieteen kautta apua etsivän potilaan tulkinnoissa ja kokemuksissa. Kulttuuripsykiatriassa tämänkaltaisia näkökulmia on nostettu jonkin verran esiin, mutta fokus on ollut paljolti hoitokäytänteisiin keskittyvässä tutkimuksessa (esim. Kangaslampi, Garoff & Peltonen 2015; Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo 2010; Halla 2007; myös Lehti ja Halla 2017).

Tarkastelen mielenterveyden kokemista ja traumatisaatiota peilaten sitä yksilöiden kulttuurisiin käsityksiin ja integraatioon. Kulttuurinen monimuotoisuus, tässä yhteydessä superdiversiteetti, näyttäytyy pakolaistaustaisten maahanmuuttajien kohtaamisissa suomalaisen mielenterveystyön ja psykiatrian kanssa. Samalla kulttuuria huomioivien jäsentelyjen käyttäminen itsessään voi lisätä kohtaamisen haasteita. Pakolaisuuteen liittyvät taustatekijät voivat vaikuttaa uuteen maahan saapuvien kokemuksissa yhteisön, trauman ja integraation käsitteiden kautta. Kysyn, miten mielenterveyden määrittely kytkeytyy länsimaisen järjestelmän oletuksiin ihmisen oireilusta ja pohdin sen suhdetta laajempaan kulttuurin ja moninaisuuden ymmärtämiseen yksilöiden eri elämänalueiden vuorovaikutuksessa. Aineisto ja esimerkit pohjautuvat omakokemukselliseen työhöni traumatyössä ja maahanmuuttajien parissa sekä sairaanhoitajana, traumapsykoterapeuttina että kulttuuriantropologian tutkijana. Käsittelen aihetta kolmen fiktiivisen esimerkkitapauksen kautta.

Kulttuuri ja mielenterveys

Maahanmuuttajien sekä kulttuuristen ja uskonnollisten vähemmistöjen rooli on aina viime vuosiin saakka ollut mielenterveyspalveluissa vähäinen ja alisteinenkin, ja eri ryhmien sisäisiä eroja on tunnettu ja otettu huomioon huonosti. Mielenterveyden ongelmat vaikuttavat kuitenkin olevan pakolaistaustaisilla maahanmuuttajilla muuta väestöä yleisempiä (Malin ja Suvisaari 2010, 157–159; Moore ja muut 2021). Myös esimerkiksi potilaskokemus suomalaisesta terveydenhuollosta

https://doi.org/10.21435/skst.1489

on huono erityisesti Lähi-idän ja Pohjoisen Afrikan alueilta tulevilla (Kuusio ja muut 2020, 4–5). Näillä ryhmillä myös itse koettu terveys ja psyykkinen jaksaminen on heikointa (Kuusio ja muut 2020; myös Lehti ja muut 2018). Vähemmistöjen terveys- ja mielenterveyspalveluiden käyttö on pääsääntöisesti muuta väestöä vähäisempää, mutta toisaalta koulutus- ja työtausta sekä muuttoon liittyvät tekijät vaikuttavat tähän runsaasti. Hajontaa on myös ryhmien sisällä esimerkiksi mahdollisten siirtolaisuusreittien, oleskelu-, perheenyhdistämis- ja työlupaprosessien ja eriarvoistavien yhteiskunnallisten kokemusten myötä. Palveluihin ja yhteiskuntaan liittyvä tieto ei ole myöskään kaikille tasapuolisesti saavutettavissa. (Malin ja Suvisaari 2010; Phillimore, Bradby ja Brand 2019; Kuusio ja muut 2020; Samkange-Zeeb ja muut 2020.)

Ihmisten erilaisten taustojen ymmärtäminen ja kartoittaminen on mielenterveyden ja psykiatrian kohtaamisissa keskeisen tärkeää, mutta siinä on sudenkuoppansa, jos tulkintoja tehdään yksinomaan kulttuurista tai uskonnosta käsin, eikä ilmiön ja ryhmien monisuuntaisuutta osata ottaa huomioon. Kulttuuri voidaan sairauden ja terveyden määrittelyssä ymmärtää esimerkiksi merkityksiä tuottavana järjestelmänä, joka tarjoaa (kansanomaisen) selityksen fyysiselle tai psyykkiselle tilalle, sairaudelle (Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo 2010, 35–36). Tästä esimerkkinä voi olla käsitys sairauden syistä tai parantamiskeinoista. Kulttuurin ja kielen kautta rakentuvat ihmisen maailmankuva ja uskonto, arvot, odotukset ja käytännön tavat, ja nämä kaikki vaikuttavat yhdessä sairastamisen ja terveyden kokemuksiin. Kulttuuria on tiedot, uskomukset, arvot, tunneilmaisut, normit ja tavat, jotka yhdistävät saman yhteiskunnan jäseniä jaettuna merkitysjärjestelmänä (Geertz 1973; 1988), kielenä tai käsityksinä ja käyttäytymisen tapoina, jotka ihmiset ovat omaksuneet yhteiskunnassa siirtäen niitä sukupolvelta toiselle (Eriksen 2004, 15). Kulttuuri on osa yhteiskuntaa ja limittyy sen yhteisöihin ja niiden muutokseen (Kraus 2011).

Nykykäsityksen mukaan kulttuuri on superdiverssi: jatkuvasti muuntuva, toisista kulttuureista vaikutteita ottava ja niitä antava (Vertovec 2013; Vertovec 2007). Se on kytköksissä yksilön toimintaan, ja samalla se muuttuu ja muokkautuu uudessa maassa. Geertziläisen ajatuksen mukaan kulttuuri ja uskonto muodostavat yhtenevän merkitysjärjestelmän,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

jonka puitteissa ympäröivää maailmaa tulkitaan. Rajanveto kulttuurin, etnisyyden, uskonnon ja yksilön identiteetin välillä on vaikeaa, mutta nyky-yhteiskunnassa nämä risteävät entisestään. Kulttuuri merkitysjärjestelmänä muuttaa muotoaan, ja sen merkitys maailmaa rakentavana ajattelu- ja toimintamallina muuntuu sekä taustavaikuttajien että uuden ympäristön myötä.

Se, miten tausta ja koettu elämä ihmiseen vaikuttaa, on uskonnollista tai kulttuuritaustaa monitasoisempaa. Niin yhteiskunnan poliittinen tilanne ja yksilön sosio-ekonomiset mahdollisuudet kuin myös yksilölliset traumakokemukset voivat ohjata asettumista ja selviytymistä uudessa maassa. Mielenterveystyön kohtaamisissa on oleellista huomioida vähintäänkin potilaan kulttuurinen tausta ja sen merkitys oireissa ja toimintakyvyssä sekä potilaan ja työntekijän taustojen erot potilaan tilan arvioinnissa (Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo 2010, 9–10). Työntekijän tulisi ymmärtää potilaan maailmaa ja nähdä sairaus tämän silmin, kuten Bäärnhielm ja kumppanit kuvaavat (mt., 22). Tätä voidaan kutsua myös kulttuurisensitiiviseksi tarkastelutavaksi ja työskentelyotteeksi. (esim. Schubert 2007, 204; Haavikko ja Bremer 2009, 36.)

Kulttuuria tulkitsevassa ja ymmärtävässä lähestymistavassa on haasteensa, joita pyrin tässä luvussa tuomaan näkyviin. Kulttuurisensitiivinen lähestymistapa pyrkii huomioimaan yksilöllisen kokemuksen ja kulttuurin osana hoitoa potilasta tai asiakasta kuunnellen ja kunnioittaen. Kuten Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo (2010, 13) esittävät, kulttuuripsykiatrisessa ymmärryksessä ”sairaus koetaan kulttuurisessa, sosiaalisessa ja historiallisessa yhteydessä. Universaaleja psykopatologisia ilmiöitä koetaan ja tulkitaan kulttuurisesti värittyneistä viitekehyksistä ja teoreettisista olettamuksista käsin”. Samaan aikaan riskinä on, että yksilölliset taustavaikuttajat helposti katoavat. Kulttuurinen kääntäminen voi ongelmallisimmillaan tiivistää kulttuurin järjestelmäksi, jossa merkitykset ja vaikutussuhteet ovat määriteltävissä jonkin olemassa olevan kulttuurijärjestelmän kautta, eikä superdiversiteetille ominaista monitasoisuutta tai päällekkäisiä vaikutussuhteita osata huomioida (vrt. Intke-Hernandez ja Zhao sekä Lehto tässä teoksessa).

Kulttuurisensitiivisen ammattitaidon avulla terveydenhuollon ja muiden palveluiden epätasaista jakautumista voidaan purkaa ymmärtämäl-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

lä kulttuurinen monitasoisuus, sirpaleisuus, jonka myötä odotukset, palvelut ja niiden toteutuminen eivät etene vain yhtä polkua ja yhden rakennetun hoitomallin kautta (Bradby ja muut 2020). Toisaalta ylisukupolvinen, perheen tai yhteisön kokema, esimerkiksi sodassa syntynyt traumatisaatio voi jatkua piilossa terveydenhuollolta tai tunnistetuilta määrittelyiltä.

Kokemuksissa elävä trauma

Traumaa tai traumatisaatiota on määritelty ihmisen kohtaamana tapahtumana, joka ylittää inhimillisen kokemuksen rajat, on sietämätön ja aiheuttaa näin kokijalleen emotionaalisen ”ylitsevuotokokemuksen”. Traumaattinen kokemus on liian voimakas ja järkyttävä käsiteltäväksi ja siten se aiheuttaa psyykkisiä oireita. (esim. Huttunen 2018; Traumaperäinen stressihäiriö, Käypä hoito -suositus 2020.) Trauman käsitettä on käytetty vuosisatojen ajan kuvaamaan fyysisiä lääketieteellisiä vammoja, mutta psykologisessa mielessä sen käyttö alkoi yleistyä 1800-luvun lopulla (van der Hart ja Brown 1990). Alun perin psykologisen trauman käsite keskittyi ennen muuta yksilön reaktioon vaikeaan tilanteeseen tai stressiin. Vasta myöhemmin traumaperäisen stressihäiriön (PTSD) diagnoosin kehittymisen myötä sanaa alettiin käyttää kuvaamaan emotionaalisia reaktioita henkeä uhkaaviin kokemuksiin (Moskowitz, Heinimaa ja van der Hart 2019).

Traumatisaatiota voidaan määritellä diagnoosien, oireiden tai toisaalta traumalle altistavien tapahtumien kautta. Tällaisia voivat olla esimerkiksi yksittäiset, yksilön kokemat tapahtumat, kuten raiskaus tai pahoinpitely tai sitten pitkään jatkunut kuormittava jakso elämässä, kuten lapsuuden kaltoinkohtelu tai pakolaisilla usein kriisiytyneessä yhteiskunnassa eläminen. Psykiatrian näkökulmasta trauma altistaa monille psyykkisille oireille, mutta myös pelon ja epävarmuuden kokemuksille, epäluottamukselle ja välttämiskäyttäytymiselle (Traumaperäinen stressihäiriö, Käypä hoito -suositus 2020). PTSD:n oirekuvassa tyypillisimpinä oireina pidetään tunkeutumisoireita ja välttämisoireita. Tunkeutumisoireissa mieleen pyrkii tahdonvastaisesti menneestä muistuttavia mieli-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kuvia. Välttämisoireissa vaikeat kokemukset pyritään unohtamaan ja niistä muistuttavia asioita välttelemään. Lisäksi vireystila on usein kohonnut ja sen säätely on vaikeaa, mistä seuraa esimerkiksi unettomuutta tai somaattisia oireita. (Huttunen 2018.) Kuvaavaa onkin trauman kaksijakoisuus: yhtäältä traumatisoineita kokemuksia koettaa välttää, mutta samalla ne pyrkivät tulemaan mieleen (vrt. mt.).

On esitetty, että pakolaisista ja turvapaikanhakijoista vähintäänkin puolella olisi traumalle altistavia kokemuksia ja traumaoireilua. Tyypillisimpiä kokemuksia ovat muun muassa väkivaltaisen kuoleman näkeminen tai väkivallan kohteeksi joutuminen, joita on todettu yli puolella selvityksissä mukana olleista. Kidutusta on kokenut jopa 40 prosenttia ja vangituksi tai uhkailluksi ja pakotetuksi on joutunut 33 prosenttia. Myös muut itseä tai läheisiä koskettavat järkyttävät tapahtumat joko kotimaassa tai paon aikana ovat yleisiä. (Castaneda ja muut 2012; Skogberg ja muut 2019.) Yhteisön näkökulmasta trauma on haava, joka näkyy kulttuurissa ja yhteiskunnassa jaettuina reaktioina esimerkiksi yhteisön historiassa vaikuttaneisiin tapahtumiin (Levine 2012). Pakolaisuudessa syntyvä trauma ei ole siten vain psykologisesti määrittyvä, menneistä väkivaltaisista kokemuksista syntyvä oireisto, vaan se pitää sisällään niin sosiaalisia, kulttuurisia kuin somaattisiakin osa-alueita. Pakolaistraumakokemukseen kytkeytyvät esimerkiksi ylisukupolviset, laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa koetut ja jaetut traumat. Tällaisia ovat esimerkiksi kerrotut tai jaetut sotakokemukset sekä yhteiskunnallisen romahduksen tai pakenemisen luomat haasteet ja riskit koko yhteisölle.

Kristiina Saraneva (2010, 195–196) esittää pakolaistrauman rakentuvan vähintäänkin kolmesta osa-alueesta, joiden kautta ilmiötä tulisi ymmärtää. Tällaisia ovat henkilökohtaiset traumakokemukset, muutto ja uuteen maahan sopeutuminen sekä ylisukupolviset kokemukset. Nämä kaikki yksinään voivat muovata ja kriisiyttää psyykkistä vointia. Pakolaisuuden kokemus itsessään pitää sisällään pakotetun muuton, pakenemisen, ja sellaisenaan siihen jo lähtökohtaisesti sisältyy traumaattisen kokemuksen elementtejä (vrt. Saraneva 2010, 193). Lisäksi pakolaisuuteen liittyy usein eläminen välitilassa pitkien odotus- ja lupaprosessien vuoksi joko leiriolosuhteissa tai vastaanottokeskuksissa. Haasteita trau-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

man ja pakolaistrauman määrittelemisessä onkin paljon. Mikä koetaan inhimillisen kokemuksen ylittäväksi? Yhteiskunnassa, jossa väkivalta on jatkuvaa ja esillä, väkivallan kokemisesta ja näkemisestä tulee arkipäivää ja se jossain määrin normalisoituu. Vaikka kokemus on useimmille edelleen traumatisoiva, sitä ei voi pitää arkipäiväistyessään poikkeuksellisena, normaalin elämäntilanteen ylittävänä.

Tapausesittelyt

Käyn seuraavaksi läpi kolme esimerkkitapausta, jotka edustavat tyypillisiä pakolaisten mielenterveys- ja traumatyössä kohdattavia tilanteita tai ilmiöitä. Ne perustuvat työkokemukseeni vastaanottokeskuksissa, kotouttamisen parissa ja mielenterveystyössä sekä antropologiseen kenttätutkimukseen. Tapaukset ovat yleisluonteisia ja fiktiivisiä esimerkkejä, joita ei sellaisenaan voi yhdistää yksittäisiin tapauksiin, kulttuureihin tai maihin, vaan piirteitä niistä voi esiintyä eri uskontojen ja kulttuuritaustojen kohdalla vaihtelevassa määrin. Lähtökohtaisesti valtaosa kohtaamistani pakolaispotilaista on tullut Lähi-idän ja Afrikan maista, mikä vaikuttaa esimerkkitapauksiin ja niissä esiintyviin piirteisiin. Seuraaviin tapauksiin on yhdistetty tyypillisiä oireita ja tilanteita, joita pakolaistraumatyössä kohtaa riippumatta sukupuolesta, kulttuuritaustasta tai Suomeen tulemisen tavasta.

Esimerkki 1 kuvaa tilannetta, jossa potilas on määrätty hoitoon psykoosiepäilyn vuoksi. Psykoosille tyypillisinä oireina potilas kärsii ääni- ja mielikuvaharhoista, joiden uskoo olevan totta. Yöllä sängyn viereen ilmestyy henkiä, ja potilas kokee, että uudessa asunnossa asuu paholainen. Mielenterveystyössä keskustellaan diagnostiikasta psykoottisuuden ja dissosiaatiohäiriön välillä, mutta henkilölle itselleen henget ovat ulkopuolella olevia, todellisia olentoja. Henget on mahdollista karkottaa vain toivomalla Jumalalta parasta tai perinteisin rituaalein. Muita varsinaisia psykoosin tai mielenterveyden häiriön kriteerejä ei tutkimuksissa välttämättä täyty, ja siten määrittely on lääkärin näkökulmasta haastavaa.

Esimerkissä 2 perheellinen mies saapuu palveluihin hieman vastentahtoisesti, mutta kertoen, että jaksaminen ja pärjääminen ovat

https://doi.org/10.21435/skst.1489

heikentyneet pääkivun ja unettomuuden vuoksi. Esimerkkitapauksessa on kyse miehestä, jonka kotimaassa perheen pään rooli on edellyttänyt selviytymistä ja vahvuutta, eikä ongelmista tai henkisestä uupumisesta ole ollut mahdollista puhua. Perheessä sukupuolten roolijako määrittää myös mielenterveyden kokemista – mies ei voi horjua. Esimerkin kautta käyn läpi tilanteen vaikutusta selviytymiseen uudessa maassa. Kivun ja ahdistuksen kätkemisellä tukeudutaan muihin kuin mielenterveyden tulkintoihin ja otetaan valta takaisin niillä elämän osa-alueilla, joilla se uudessa kulttuurissa on mahdollista.

Esimerkissä 3 pohdin käsitystä siitä, miten yksilön oma toimijuus ja selviytyminen voivat olla heikentyneenä menneiden kokemusten ja käsitysten vuoksi. Kohtalousko, fatalismi tai ajatus Jumalan määräämästä elämänkulusta voivat olla paitsi turvaa ja tukea antavia, myös rajoittaa pyrkimystä muutokseen, psyykkiseen toipumiseen ja uusien asioiden kohtaamiseen. Ulkopuolinen voima, joka määrittää olemassaoloa, jättää yksilön vastuun toisaalle ja antaa selityksen vaikeille, vääryydenkin kokemuksille, joita elämässä on ollut. Samalla tämä vaikuttaa ajatukseen paremmasta elämästä uudessa yhteiskunnassa. Voimme yrittää ihmisinä parhaamme, mutta lopulta emme voi vaikuttaa siihen, mitä tulee tapahtumaan.

Rinnakkaiset todellisuudet

Superdiversiteetti (Vertovec 2013; myös Vertovec 2007) kytkeytyy hallinnollisiin ja sosiopoliittisiin kysymyksiin kuten instituutioihin ja työvoimapolitiikkaan tai tässä tapauksessa terveydenhuollon odotuksiin ja järjestelmiin (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017; Phillimore, Bradby ja Brand 2019). Se liittyy myös läheisesti arjen kokemuksiin ja haltuunottoon. Moninaisuus tulee esiin jokapäiväisen elämän tilanteissa, arkisissa ristiriidoissa ja siinä, miten yhteiskunnan vaatimusten ja oman kulttuurin tapojen välillä neuvotteluja tehdään.

Leikkauspisteitä kulttuurin ja traumatisaation kohdalla rakentavat muun muassa perheen sisäinen kasvatustausta, oma henkilöhistoria ja mahdolliset kohdatut väkivaltaiset, traumaattiset kokemukset sekä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

uskonnollinen ja yhteiskunnallinen kasvuympäristö. Yksilön kokemus voi toteutua monitasoisena esimerkiksi silloin, kun lääketieteen ja uskonnon välinen ristiriita on selkeä. Palveluissa tai yhteiskunnan järjestelmässä yksilö voi näyttäytyä hyvin pärjäävänä, mutta arvojen ja henkilökohtaisen kokemuksen tasolla menneisyydestä pidetään kiinni esimerkiksi maagisissa käsityksissä tai rituaalien kautta.

Esimerkissä 1 esitän, miten kansanuskoon ja taikauskoon liittyvät ajatukset esimerkiksi pahasta silmästä ja hengistä voivat vaikuttaa käsityksiin sairastumisesta ja selviytymisestä. Antti Pakaslahti (2010) on kuvannut, miten psykiatrin näkökulmasta potilaan puhe hengistä tekee tilanteesta vaikean, kun diagnooseja koetetaan asettaa. Vaikka puhe hengistä tai nähdyistä ja kuulluista hahmoista voi olla suomalaisessa kontekstissa merkki psykoottisuudesta, toisesta taustasta tulevalla merkitysjärjestelmä on erilainen (esim. Hinton, Reis ja de Jong 2020). Tällöin lääkärin tulisi yrittää päättää, miten käydä keskustelua ja miten selvittää kokijan varsinainen käsitys tilanteesta. Lääkärin on jatkuvasti oltava valppaana ja kuulosteltava kokijan kertomusta sekä kerronnan kulttuurista kontekstia. (Pakaslahti 2010; myös Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo 2010.)

Tämänkaltaiset tilanteet ovat pakolaistaustaisten potilaiden kanssa työskenteleville tuttuja. Siinä missä työntekijälle äänet, hahmot ja henget edustavat usein traumaan kytkeytyviä dissosiatiivisia muistoja tai psykoottista oireilua, potilaat usein itse kysyvät ilmiöstä laajemmin osana omaa tai työntekijänkin maailmankuvaa. Esimerkiksi pohdinta hengistä tai Jumalan rangaistuksesta voi limittyä medikaalisen näkemyksen kanssa. Psykologinen selitys ei ole poissuljettu, mutta sen rinnalla on mahdollista, että henki on mennyt pään sisään tai se elää asunnossa.

Toisinaan selitys länsimaisen lääketieteen tai psykologisten mekanismien kautta voisi tuoda helpotusta oireiluun, mutta ristiriita länsimaisen selityksen ja potilaan kulttuurisen taustan välillä säilyy. Kun potilaan oireilua selitetään lääketieteellisesti, puhutaan sairauden tai kokemuksen normalisoinnista. Sairautta voi normalisoida selittämällä oireet lääketieteen termein ja kertomalla, että fyysiset reaktiot ovat normaaleja reaktioita menneisiin kokemuksiin. Erilaiset selitysmallit voivat olla rinnakkaisia eivätkä ne välttämättä eroa siinä, miten merkittäviä ne kokijalle ovat. Yksi kokemus ei korvaa toista, vaikka esimerkiksi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

lääkärin kanssa keskustelussa käsitys hermostollisen toiminnan reaktioista vahvistuisi. Kriisitilanteissa ja akuutissa oireilussa aiemmin opittu on edelleen läsnä ja voi tarjota paremman selityksen. Kulttuurinsisäisissä tulkinnoissa on huomioitava myös ristiriitojen mahdollisuus. Tarkasteltaessa puhetta hengistä pelkästään kulttuurikontekstista käsin piiloon voi jäädä se, millaisina kokemuksina ne asiakkaan taustassa näyttäytyvät. Oireiluun voi olla kytkeytyneenä syyllisyyttä, rangaistuksen kokemusta tai ajatus omista pahoista teoista, jotka vaikuttavat yksilön käsityksiin itsestään. Vaikka oma kulttuuritausta ja esimerkiksi etninen ryhmä on useimmiten tukeva ja antaa selityksen maailmalle, se voi samaan aikaan pitää sisällään juuri traumatisoitumisen taustasyitä ja sitä ylläpitäviä käytänteitä, kuten puhumattomuutta tai kasvatukseen liittyvää rankaisevuutta, joita yksilö itsekään ei tunnista.

Kokemukseni mukaan erilaisia selitysmalleja käytetäänkin yksilöiden kokemusten selittämiseen kulloisenkin tilanteen ja tarpeen mukaan. Olennaista on ymmärtää, etteivät erilaiset selitykset ja sairaustulkinnat ole vastakkaisia vaan rinnakkaisia. Sairaudessa ja mielenterveydessä avun hakeminen terveydenhuoltopalveluista voi olla ensisijainen reitti, mutta sen rinnalla tulkintamahdollisuudet ovat laajemmat. Voidaan puhua eräänlaisesta varjotodellisuudesta, joka tässä tapauksessa toimii jouhevasti ilman yhteiskunnasta syrjäyttävää kokemusta (vrt. rinnakkaisyhteiskunnasta esim. Bolt, Burgers ja van Kempen 1998; Rasinkangas 2013, 33). Tällöin niin kutsuttu virallinen yhteiskunta on pintatasolla yhteisöä säätelevä järjestelmä, mutta sen alla on koodistoja ja käsityksiä, jotka säätelevät viime kädessä yksilön toimintaa arvojen ja maailmankuvan kautta. Kulttuurinen tai käsitteellinen rinnakkais- tai varjoyhteiskunta voi samaan aikaan elää tiiviissä vuorovaikutuksessa niin sanotun virallisen järjestelmän kanssa, ei siitä yksinomaan erillisenä tai vastakkaisena tai yhteiskunnan arvot torjuvana.

Esimerkkitapauksessa 3 kyseessä on vaikeasti traumatisoitunut, väkivaltaisia kokemuksia läpikäynyt henkilö, joka uudessa maassa pyrkii rakentamaan arkea ja sujuvaa elämää. Merkitys menneille tapahtumille muodostuu hitaasti – koettu väkivalta, kenties perheen menetys ja omat väkivaltaiset koettelemukset painavat mielessä, mutta syytä niille ei koskaan tule välttämättä löytymään. Yksinkertaistaen väkivaltaisista

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kokemuksista voidaan puhua mielettömänä, järjettömänä toimintana tai ihmisten pahoina tekoina. Traumatisoituneelle mielettömyyden käsitteleminen, hyväksyminen ja ymmärtäminen voi olla liian kivuliasta. Kokemus on selviytymisen kannalta helpompaa pyyhkiä mielestä ilman selityksiä.

Traumaattisessa tilanteessa yksilöltä viedään usein toimijuus, mahdollisuus puolustautua ja vaikuttaa omaan elämään. Kyse on äärimmäisistä selviytymisen hetkistä, joiden vaikutus myöhempään on usein suurta ja laskee toimintakykyä. (Traumaperäinen stressihäiriö, Käypä hoito -suositus 2020.) Myöhempi selviytyminen ja elämän merkityksen kokeminen ovat riippuvaisia yksilön resilienssistä, muusta taustasta sekä yhteisön rakentamista käsityksistä. Mikäli taustakulttuurissa uskonto on keskeinen osa ihmisen elämää ja selitysmalli maailmalle, myös paha ja traumaattinen kokemus selittyvät usein sitä kautta. Paha ulkoistuu, sen syyt eivät ole ihmisen hallittavissa, eikä siihen ole mahdollista vaikuttaa. Traumatisoituneelle, esimerkiksi kidutusta tai muuta mielivaltaista väkivaltaa kohdanneelle, uskonto voi tuoda järjen muutoin sietämättömään ahdistukseen. Se mahdollistaa asian jättämisen taakse, sillä Jumala määrittää tuomion. Samaan aikaan pitäytyminen kohtalouskossa tai ajatus siitä, että kaikki on Jumalan kädessä, voi estää toipumisen. Tämä voi tuoda haasteita suhteessa palvelujärjestelmään. Kun vaikutusmahdollisuudet omaan elämään ovat olleet rajoittuneita, uusien asioiden haltuunotto ja vaikutusmahdollisuuksien näkeminen voi olla vaikeaa.

Ulkopuoliselle tai työntekijälle kyvyttömyys näkyy heikkona selviytymisenä ja lamaantumisena, ja tilanteessa voi olla vaikea ymmärtää yksilön kyvyttömyyttä ajatella ja suunnata eteenpäin. Kyse ei ole vain trauman vaikutuksesta ja lamaavasta oireilusta, vaan siihen voi kytkeytyä laajemmin käsitys Jumalan tai korkeamman voiman vaikutuksesta kokemusten ja selviytymisen säätelijänä. Muutosta parempaan ei tule, jollei ihmettä tapahdu tai jokin ulkopuolinen asiaan vaikuta. Sekä mielenterveyspalveluissa että muussa elämän haltuunotossa ilmiö voi näkyä esimerkiksi riippuvaisuutena työntekijöistä. Ristiriita vallankäytössä voi tällöin olla mutkikas. Siinä missä työntekijä voi pyrkiä tukemaan asiakasta itsenäisyyteen, asiakas voi kokea työntekijän jättävän hänet yksin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Ammattilainen voi asiakkaan puolesta toimiessaan tai päättäessään käyttää valtaa potilaaseen tätä passivoivasti, mutta toisaalta samalla saatetaan luoda mahdollisuuksia sille, että ihminen näkee mahdollisuuden muutokselle, jota ei itse kykenisi tekemään. Näin ollen valtaa, toimintakykyä ja ulkopuolelta määräytyviä toimenpiteitä ei ole nähtävä yksinomaan myönteisinä tai kielteisinä, vaan niihin kytkeytyy monitasoisia merkityssuhteita, joissa myös ulkopuolinen toimija voi valtaa käyttäessään vahvistaa elämän merkityksellisyyttä.

Pirstaleinen integraatio

Esimerkkitapaus 2 kuvaa miestä, joka on saapunut Suomeen yhteiskunnasta, jossa sukupuolten roolit ovat varsin vahvat, erillisetkin. Odotukset miestä kohtaan ovat suuret. Miehen on oltava kova, pärjäävä, eikä omaa murtumista saa näyttää. Psyykkinen romahtaminen ja trauman kokeminen voivat olla merkkejä selviytymättömyydestä – ja siten tuottaa häpeää. Esimerkkitapauksen mies voi tulla psykiatriseen keskusteluun kertomaan väsymyksestä, unettomuudesta ja somaattisista oireista. Keskittyminen on huonoa ja muisti pätkii, opiskelu tai työt eivät sen vuoksi suju niin kuin hän toivoisi. Tämä aiheuttaa lisäahdistusta, sillä miehen olisi menestyttävä, hoidettava hommansa perheen päänä. Vaimolleen hän ei ole ongelmastaan puhunut, sillä tätä tai muita läheisiä hän ei halua rasittaa ja näistä on pidettävä huolta. Jos mies sortuu, sortuu koko perhe. Perheen tilanteesta ei välttämättä tiedä kukaan, sillä ulospäin kaikki on perheessä hyvin. Ulospäin saattaa näyttää siltä, että potilaalla on vakaa perhetilanne ja kykyä selviytyä eteenpäin, ja että hän on integroitunut onnistuneesti.

Perheen sisällä elävät käsitykset ja arvot, jotka sinällään toimivat yleensä yksilöä tukevina ja positiivisina, voivat samaan aikaan ylläpitää rakenteita, joissa aiemman kotimaan epäsuotuisatkin toimintatavat jatkuvat. Esimerkiksi tuen hakeminen, mielenterveyspalveluiden käyttö tai lastensuojelun avun pyytäminen voivat tällöin olla häpeällisiä. Tätä on vaikea tavoittaa esimerkiksi terveyspalveluissa, mikäli yksilö on hyvin ulkoisesti sopeutunut, kielitaitoinen ja kykenee vuorovaikutukseen,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

eikä selviä merkkejä tuen tarpeesta havaita olemassa olevista ongelmista huolimatta. Yhteisön tapa selviytyä traumasta voi olla vaikeneminen, ja tällöin ristiriita esimerkiksi mielenterveyspalveluiden ja oman kokemuksen välillä voi olla suuri.

Viranomaisten näkökulmasta kotoutumisessa ja uuteen maahan asettumisessa ulkoinen pärjääminen, sosio-ekonominen selviytyminen, kielitaito ja itsenäinen selviytyminen yhteiskunnan toiminnoissa nähdään mittarina yksilön niin kutsutulle hyvälle kotoutumiselle (ks. Työ- ja elinkeinoministeriö 2022). Kotoutumispolitiikan ja siirtolaisuuden haasteellisuus näkyy tilanteissa, joissa integraatio ei mene oletetun tai odotetun prosessin mukaan. Uudessa maassa haasteita asettumiselle voi tulla monella osa-alueella, ja osa näistä voi puolestaan lisätä ongelmia kertautuvasti. Alueellinen ja sosiaalinen segregaatio, matala sosioekonominen status, lasten koulumenestyksen ongelmat ja sitä kautta osattomuus ja erillisyys on esitetty keskeisiksi maahanmuuttoon ja pakolaisuuteen kytkeytyviksi yhteiskunnallisiksi riskeiksi. (Weine 2008; Vilkama 2011, 24–27.) Erityisesti silloin, kun maahanmuuttajayhteisön taustalla on ryhmän kesken koettuja, haitallisia kokemuksia (kuten sota, kriisit ja pakolaisuus), maahanmuuttajien riski syrjäytymiseen ja sosioekonomisen kehityksen ongelmiin vaikuttaa olevan kohonnut (Harris ja muut 2006; Liberato, Pomeroy ja Fennell 2006; ks. myös Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2018).

Esimerkkitapauksessa 2 mies saapuu tapaamaan työntekijää pärjätäkseen jälleen paremmin työssään. Keskittyminen on huonoa, muisti ei toimi kuten ennen ja yöunet ovat huonoja. Hänelle ei ole selvää, miksi elämä on nyt vaikeaa. Kenties uusi yhteiskunta on vieras, kielitaito ei riitä kaikkiin tilanteisiin tai muutoin kohtaamisissa on ollut ongelmia. Keskustelu etenee harvoin suoraan mielenterveyteen tai siihen, millaiset asiat taustalla painavat. Kun menneen elämän ja aiemman kotimaan tilanne nousee keskusteluun, siitä puhuminen voi olla vaikeaa, mies sanoo haluavansa unohtaa menneet ja jatkaa elämää eteenpäin.

McFarlane ja van der Kolk (2007) sekä Levine (2012) ovat esittäneet, että kun väkivalta muuttaa yhteiskuntaa, kovettumisesta voi tulla selviytymiskeino, sillä heikkoudelle ei ole mahdollisuutta. Esimerkiksi patriarkaalisissa yhteiskunnissa pärjääminen ja ongelmien poissulkeminen voi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

olla yksilön mielenterveyttä tukevaa, mutta samalla se voi kätkeä alleen rikkonaisuutta, välteltyä traumaa, jonka kautta kipupisteiden käsittely ja erilaisuuden hyväksyminen saattaa olla vaikeaa kuten esimerkissä 2 nähdään. Yhteiskunnallisilla mittareilla, esimerkiksi kielellisesti ja taloudellisesti tarkasteltuna yksilön integraatio voikin olla edennyt odotusten mukaan, mutta kulttuurinen kokemus taustalla saattaa pitää sisällään ristiriitoja, jotka kytkeytyvät aiempaan kokemusmaailmaan ja joutuvat konfliktiin uudessa tilanteessa.

Keskustelu onnistuneesta integraatiosta tai kotoutumisesta ei useinkaan riitä kuvaamaan ja tavoittamaan käytännön pirstaleisuutta ja moninaista diversiteettiä. Käytännön politiikassa ja yhteiskunnan järjestelmissä painotetaan paljolti taloudellisia ja arjen toimivuuteen kytkeytyviä mittareita (ks. tarkemmin Työ- ja elinkeinoministeriö 2022; myös Kraus 2011, 5) ja esimerkiksi maahanmuuttaneiden työllistymistä ja osallistumista koulutukseen. Siksi keskustelun ulkopuolelle jää iso osa niistä kysymyksistä, joita kulttuurinen diversiteetti, sopeutuminen ja kohtaamiset pitävät sisällään. Esimerkiksi ajatus pakolaisista lähtökohtaisesti alisteisessa asemassa olevina, Eurooppaan säännönmukaisesti köyhistä ja heikommista oloista saapuvina kategorisoi pakolaiset vallan ja kotoutumistoimien kohteeksi. On huomioitava, että pakolaisina uuteen maahan saapuvilla voi olla ollut korkeakin sosiaalinen ja taloudellinen asema omassa maassaan ennen pakolaisuutta, ja muutos asemassa voi tapahtua esimerkiksi kotimaasta paettaessa tai vasta uuteen maahan tultaessa. Sosiaalisen statuksen lasku, työttömyys ja riippuvaisuus sosiaalipalveluista ovat mahdollisia ja tyypillisiäkin uuteen maahan asettuvilla ja erityisesti pakolaistaustaisilla, mutta taustatekijät tämän alla ovat monisyiset ja -suuntaiset. (Alitolppa-Niitamo, Söderling ja Fågel 2005; Anis 2008, 31; Vuori 2015, 399).

Samaan aikaan syrjäytymisen kokemus ja yhteiskunnallinen valta-asetelma, jossa yksilö kokee olevansa alempana, saattaa heikentää tahtoa pyrkiä elämässä eteenpäin ja lisätä marginalisoitumisen riskiä. Oman tilanteen kuormittuessa valtakulttuuri ja yhteiskunta voi näyttäytyä vieraana ja sen arvot ja maailmankuva epäoleellisina. Pettymys suhteessa odotuksiin saattaa vaikuttaa tuen hakemiseen jatkossa myös muissa tilanteissa ja palveluissa. (Bradby ja muut 2020.) Tällöin oma tausta-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kulttuuri ja -yhteisö voi tarjota tutumman, selviytymisen kannalta tärkeän avun, mikä vahvistaa tukeutumista omaan yhteisöön (vrt. Sabour 1999, 109).

Esimerkissä 2 käytetyn kuvauksen mies, perheen pää, tulee patriarkaalisesta kulttuurista, jossa miehellä on rakenteellista valtaa suhteessa muuhun perheeseen, julkiseen työhön ja yhteiskuntaan. Mies on ollut kotimaassaan hyvässä asemassa työelämässä, tuonut perheelle toimeentulon ja huolehtinut myös muutosta pois kotimaasta. Taloudellinen tilanne on ollut turvattu, mutta yhteiskunnan kriisi ja sotatila ovat pakottaneet perheen pakenemaan, ja perheen isän uudenlaiseen rooliin Suomeen tullessa. Samaan aikaan taustalla voi vaikuttaa esimerkiksi mielenterveyden, erilaisten väkivaltaan kytkeytyvien kokemusten tai yhteiskunnallisen aseman romahduksen myötä tulleita kipupisteitä, jotka estävät miestä täyttämästä yhteisön tai perheen odotuksia hänen roolistaan. Lopulta on mahdollista, että tämä näkyy terveyspalveluissa masennuksena, PTSD-oireiluna tai haluttomuutena ottaa vastaan annettuja palveluita tai tunnistaa taustalla vaikuttavia psyykkisiä traumoja.

Superdiversiteetin kautta tarkasteltuna vallan risteämät ja päällekkäiset selitysmallit tekevät työntekijälle haastavaksi ymmärtää, miten toimia, mistä puhua ja millä keinoin tukea yksilön kokemusta omasta toimijuudestaan. Kulttuurin ja taustan huomioiminen ja kulttuurisensitiivisyys voi olla hyvää tarkoittavaa yksilöllisten tarpeiden huomioimista palveluissa, mutta samalla se voi kytkeä asiakkaan tai potilaan osaksi etnistä luokittelua, jonka kautta valtaa jäsennetään (vrt. Bradby ja muut 2020). Tämä voi näkyä esimerkiksi tulkkauksen käytössä – mitä kieliä ja tulkkivaihtoehtoja potilastilanteissa käytetään ja millä perustein. Yksilön oma tarve tulkkaukselle voi olla ristiriidassa ulkopuolisen kulttuuriodotuksen kanssa. Puhe psyykkisistä vaivoista saattaa olla helpompaa heikollakin suomella tai erilaisesta taustasta tulevan kanssa, vaikka viralliset tulkit ovatkin keskeisiä kielellisen viestin ymmärtämiseksi. Monikanavaiset maahanmuuton tavat tekevät samankaltaisistakin taustoista tulevista erilaisia suhteessa uuteen yhteiskuntaan (Khazaei 2018, 13; Vertovec 2012, 303) ja tämä näkyy myös yhteisöjen ja kielialueiden sisällä. Yhteisöjen sisäiset moninaisuudet ja ristiriidat voivat olla olemassa jo ennen uuteen maahan muuttoa, ja toisaalta tilanne uudessa

https://doi.org/10.21435/skst.1489

maassa voi muuttaa näitä suhteita. Esimerkiksi perusteet oleskeluluvalle – tai sen saamatta jäämiselle – vaikuttavat yksilön elämään uudessa maassa ja asettavat yksilöt keskenään varsin erilaiseen tilanteeseen suhteessa uuden kotimaan vallankäyttöön. Lupien perusteet, yhteiskunnan asenne tulijoihin ja virallinen byrokratia voivat tuntua mielivaltaiselta, eikä yksilön ole mahdollista useinkaan vaikuttaa siihen. Voimattomuus ja vaikutusmahdollisuuksien puute, jota jo pakolaisuus itsessään voi olla, vahvistuu mikäli esimerkiksi turvapaikkaa tai pakolaisasemaa ei myönnetä tai lupaprosessit venyvät vuosien mittaisiksi ja oleskelulupapäätösten perusteet ovat keskenään ristiriitaisia.

McFarlane ja van der Kolk (2007, 26–27) ovat todenneet, että yhteisö vaikuttaa traumassa kahdella tavalla. Se määrittelee kertomuksen siitä, miten trauma tulkitaan ja miten traumaattisen kokemuksen narratiivi etenee. Ensinnäkin tämä näkyy esimerkiksi yhteisön historiankirjoituksessa ja siinä, miten jokin yksilöä tai yhteisöä kohdannut vaikea tapahtuma, kuten sota, luonnonmullistus tai muu kriisi, esitetään yhteisön kerronnassa ja esimerkiksi uskonnollisessa tai nationalistisessa tulkinnassa. Toisekseen yhteisö määrittelee, miten traumaan liittyvä kipu ja kokemuksellisuus ilmenevät, esitetään ja koetaan. Onko traumaattisessa tapahtumassa mukana surua, ehkä kostoa vai alistutaanko sille esimerkiksi Jumalan säätämänä asiana? Yhteisön traumassa kokema häpeä voi asettaa raamit sille, ettei yksilön ole luvallista tai mahdollista surra tai kertoa kokemuksestaan. Tällöin tiedollinenkaan väliintulo ei välttämättä auta purkamaan häiritsevää kokemusta, mikäli taustalla on tunne siitä, ettei puhuminen ole ratkaisu tai sallittua. Silloin asiasta on parempi vaieta. Kokemuksella voi perustella väkivaltaan oikeuttavaa kostoideologiaa esimerkiksi etnisissä konflikteissa tai nationalistisissa konteksteissa. Tämä voi osaltaan vahvistaa yksilön selviytymiskokemusta vaikenemisen ja toisaalta negatiivisten tunteiden kautta. (Vrt. de Vries 2007; Levine 2012, 233–244.) Kyse on siis siitä, miten trauma elää ja näyttäytyy yhteisössä, ja miten tätä kautta tulkinnat siitä risteävät paitsi käsitysjärjestelmien erojen, myös yhteisöjen kokemusten myötä (vrt. McFarlane ja van der Kolk 2007, 26–27).

Esimerkkitapauksen 2 mies valittaa lääkärikäynnillä muistikatkoksia ja päänsärkyjä. Yksilölle se on haitta, joka estää pärjäämisen. Elämä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sujuisi, asiat sujuisivat, jos päätä ei särkisi. Hallinta on kadonnut elämän yhdeltä osa-alueelta. Oireena oleva kipu auttaa ulkoistamaan kokemuksen siitä, ettei itse pysty. Vaiva näyttäytyy kipuna, jonka ammattilainen voi tulkita stressiin liittyväksi, unettomuudesta johtuvaksi tai migreeniksi. Se kytkeytyy kokemukseen toimijuudesta ja vallasta, viime kädessä kunniasta. Miten hallita tilannetta, jossa riski murtumiseen on liian suuri? Kipua ei voida näyttää eikä koettua menetystä tai tappiota ottaa osaksi omaa tarinaa.

Selviytymättömyys voi olla jo itsessään haaste, mutta samalla se saattaa aktivoida ajatuksen riittämättömyydestä uudessa yhteiskunnassa ja pelosta menettää tämän myötä esimerkiksi oleskelulupa tai työttömyystukia. Toisaalta kysymys avun tarpeesta tai selviytymisestä voi olla merkityksetön, jos aiemmassa elämäntilanteessa, esimerkiksi sodassa tai pakolaisleirillä, ongelmat olivat hengenvaaraan tai jokapäiväiseen ravintoon liittyviä. Tällöin selviytyminen on sitä, että pääsee seuraavaan päivään voimissaan tai hengissä. Yhteiskunnassa ja ympäristössä, jossa järjestelmä tukee perusasioissa, kysymys pärjäämisestä tai ongelmista voi olla absurdi. Se, mitä kotimaan yhteiskunta on edellyttänyt tai millaisia odotuksia uuteen maahan on liittynyt, ei toteudu käytännön arjessa.

Kulttuurinen traumatisaatio

Muutos, integraatio ja kulttuurinen sopeutuminen ovat osa pakolaistraumaa. Saranevan (2010, 195–196) mukaan pakolaistraumaa voidaan määritellä kolmella eri tasolla. Ensiksikin siihen liittyy massiivinen, henkeä uhkaava trauma, toisekseen siirtolaisuuteen ja muukalaisuuteen liittyvät kokemukset ja kolmanneksi traumojen kumulatiivinen vaikutus, jossa traumat kasautuvat ja siirtyvät tällöin myös toiselle sukupolvelle. Oman kokemukseni myötä lisäisin tähän vielä yhteisöllisen trauman, joka on lähtöisin aiemmasta kotimaasta ja muodostaa uuden kulttuurisen trauman käsitteen, kun minuutta ja yhteisöä määritellään uudelleen. Tämä liittyy läheisesti Fordin ja muiden (2015) kuvaamaan historiallisen trauman käsitteeseen, jossa pitkään jatkunut yhteisöä koskeva negatiivinen kokemus alkaa vaikuttaa yhteisön identiteettiin ja toimintaan. Kun

https://doi.org/10.21435/skst.1489

etnis-rodullinen diskriminaatio tulee osaksi yhteisöä ja ryhmää, se alkaa sukupolvien ketjussa aiheuttaa yhteisössä sisäsyntyisiä reaktioita ja käyttäytymismalleja.

Fordin ja muiden (2015) mukaan PTSD:n ja historiallisen trauman aiheuttamat reaktiot ja käyttäytyminen ovat samankaltaisia. Niiden pohja on koetussa diskriminaatiossa, ryhmään pitkään kohdistuneessa syrjinnässä ja traumaattisissa kokemuksissa. Erityisesti haavoittuvat ryhmät, kuten naiset ja lapset, seksuaalivähemmistöt, etniset ja uskonnolliset vähemmistöt ja vainon kohteeksi joutuvat ryhmät kärsivät historiallisen trauman oireista (mt.). Pakolaisuudesta johtuvassa muutostraumassa ja kulttuurisessa kokemuksessa ei ole kyse kuitenkaan yksinomaan diskriminaatiosta tai alisteisuudesta, vaan maailmankuvallisista murroksista, joissa totutut selviytymiskeinot menettävät osittain merkitystään ja soveltuvuuttaan ja sulautuvat tai muokkautuvat yhdessä uusien toimintatapojen kanssa.

Vastaavanlaista muutosta voidaan nähdä osana pitkään jatkunutta pakolaisuutta uudessa maassa tai esimerkiksi pakolaisleireillä. Perinteet, jotka ovat aiemmin olleet kantavia, romahtavat. Reaktiot koettuun väkivaltaan, kriisiin ja muutokseen voivat vaihdella ennakoimattomasti koston, unohtamisen, väkivallan tai joustavan neuvottelun välillä (vrt. Levine 2012, 233–244). Oireperustaisessa diagnostiikassa tämänkaltaiset ilmiöt on vaikea tavoittaa, mikä luo haasteita sekä mielenterveyden palveluille että laajemmin kysymykselle siitä, miten lääketieteen keinoin voidaan asettaa diagnooseja tai määritelmiä monitasoisille mielen, pakolaisuuden ja muutoksen prosesseille.

Mielenterveyden palveluissa joudutaan pohtimaan kysymystä siitä, miten esimerkiksi yhteisön vaikeat, negatiiviset kokemukset näkyvät yksilössä, ja miten tämä voi olla ristiriidassa esimerkiksi tarkkaan rajatun diagnostisen kulttuurin kanssa. Kulttuurinen ja yhteisöllinen ylisukupolvinen traumakokemus ulottuu yksilöiden kokemusta pidemmälle, mutta se jää helposti huomioimatta terveydenhuollon palveluissa, sillä selittäviä yhteyksiä mielenterveyteen voi olla vaikea nähdä. Tämänkaltaisen traumakokemuksen ymmärtäminen on tärkeää monitasoisen yhteiskunnan muutokseen ja sen tuomiin haasteisiin vastaamisessa. Kulttuuri ei ole vain kategorioita ja tietynlaisia piirteitä, jotka huomioida,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

vaan se pitää sisällän jatkuvan muutoksen myös ajallisena (ylisukupolvisena) ja sosiaalisena, yhteisöllisenä kokemuksena. Tämän huomioiminen kotoutumistyössä sekä mielenterveyspalveluissa saattaa lisätä asiakkaiden ja hoitopolkujen määrää, mutta samalla se voi tuoda parempaa apua niille, jotka taustansa vuoksi jäävät olemassa olevien käytänteiden tavoittamattomiin.

Traumateoreetikko Peter Levine (2012, 233–244) on kirjoittanut yhteisöjen kokeman trauman vaikuttavan ylisukupolvisena kokemuksena, joka muokkaa yhteisöjä ja luo useissa maissa koston kierteen ja jopa jatkuvan sotatilan. Myös de Vries (2007) on tuonut esiin, miten yhteisöllinen trauma ja ylisukupolvinen kokemus voi lisätä yhteiskunnassa väkivallan käyttöä, mikäli kulttuurin taustalla on väkivaltaisia kriisejä ja sen kautta rakentunut kokemus oikeasta ja väärästä. Pitkään jatkunut trauma voi aiheuttaa laajojakin yhteiskunnan tasolla vaikuttavia ilmiöitä, kuten väkivallan kierteen, poliittista epävarmuutta ja kriisejä sekä lasten kasvatukseen liittyviä haasteita (mt.; McFarlane ja van der Kolk 2007, 32–33). Kun ylisukupolvinen kokemus jatkuu tarpeeksi pitkään, siitä tulee osa kasvua, taustaa ja kulttuuria. Tämän merkitys osana pakolaisuutta ja pakolaistraumaa ohitetaan tulkinnoissa mielenterveydestä. Yksilön trauman, yhteiskunnallis-kulttuurisen murroksen ja muutoksen vaikutus pakolaisen kokemusmaailmassa on lopulta jatkuvasti muuttuva ja tavoittamaton.

Traumatisoitumiseen vaikuttavat monet tekijät sekä yksilön omassa taustassa että ympäristössä. Yksilön psyykkistä selviytymistä tukevia ja traumaperäistä oireilua estäviä tekijöitä ovat useiden käsitysten mukaan esimerkiksi etninen tai uskonnollinen identiteetti, perheyhteisö ja vakaat käsitykset arvoista ja uskonnosta. Tällaisia tekijöitä ovat myös koulutus, sosio-ekonominen turva ja lapsuuden turvallinen kasvuympäristö. (esim. Pole, Gone ja Kulkarni 2008; Ford ja muut 2015.) Rituaalit, myytit, uskonto ja kulttuuriset normit vaikuttavat pääsääntöisesti suojaten ulkopuolelta tulevilta traumaattisilta tapahtumilta, mutta on myös tyypillistä, että konfliktialueilla yhteisön ylläpitämä kulttuuri kärsii ja sen suojaava merkitys vähenee (McFarlane ja van der Kolk 2007, 26). Mikäli yhteiskunta romahtaa, konflikti muuttuu helposti kostopainotteiseksi ja ruokkii entisestään väkivallan kierrettä. Tällöin kulttuuri, trauma

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ja yhteiskunta muodostavat jatkumon, jossa kokemusta uusinnetaan ylisukupolviseksi kulttuuriseksi traumaksi (de Vries 2007). Juuri tässä on kysymys epävarmuudesta ja muuntuvuudesta. Kulttuurin ja taustayhteisön suojaava vaikutus – ja maailmankuvallinen selitys – voi tukea yksilöä ymmärtämään tapahtunutta, mutta moninaisessa yhteiskunnassa perinteeseen sidotut käsitykset eivät välttämättä enää toimi.

Lopuksi

Kuten Bäärnhielm, Scarpinati ja Lazlo (2010, 43) toteavat, hoitohenkilökunnan ja kotouttavaa työtä tekevien on usein vaikea, jopa mahdoton ymmärtää sitä monitasoista kokemusta, jota pakolaiset kantavat mukanaan. Kokemusten kohtaamattomuuteen kytkeytyvät niin kotimaan kokemuksiin, siirtolaisuuteen ja yhteiskunnan rakenteisiin kuin maailmankuvalliseen murrokseenkin liittyvät tekijät. Palveluiden joustavuus ja rakentuminen suhteessa potilaan tai asiakkaan tilanteeseen onkin ensisijaista sille, että yksilö saa tarvitsemansa tuen. Kulttuurisen trauman ja superdiversiteetin kautta tarkasteluna jäykät toimintatavat ja rakenteet ovat riski sille, ettei yhteistä käsitystä palvelutilanteissa synny. Tämä puolestaan voi aiheuttaa pakolaisuudessa pettymystä palveluihin, yhteiskuntajärjestelmään ja estää vuorovaikutuksen jatkossakin muun muassa epäluulon ja katkeroitumisen kautta. (vrt. Bradby ja muut 2020.)

Käsitykset mielenterveydestä voivat muuttua ja usein muuttuvatkin, kun yksilö pyrkii tukeutumaan kulloisiinkin sopiviin selviytymiskeinoihin ympäröivässä yhteisössään. Niin kutsutun virallisen integraation yhteydessä käytetyt kriteerit ja määrittelyt eivät sellaisenaan kerro yksilön selviytymisestä. On liian yksioikoista ajatella, että esimerkiksi vastaanotolle tuleva, erinomaista suomea puhuva työssäkäyvä asiakas jakaisi oletusarvoisesti lääkärin kanssa yhteisen käsityksen siitä, mitä psyykkinen oireilu kertoo tai miten ihminen elämässään selviytyy.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimuskirjallisuus

Alitolppa-Niitamo, Anne, Ismo Söderling ja Stina Fågel (toim.) 2005: *Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin.* Helsinki: Väestöliiton Kotipuu ja Väestöliiton Väestöntutkimuslaitos.

Anis, Merja 2008: *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat.* Helsinki: Väestöliitto.

Bolt, Gideon, Jack Burgers ja Ronald van Kempen 1998: On the social significance of spatial location: Spatial segregation, and social inclusion. *Netherlands Journal of Housing and Built Environment*, 13:1, 83–95.

Bradby, Hannah, Antje Lindenmeyer, Jenny Phillimore, Beatriz Padilla ja Tilman Brand 2020: 'If there were doctors who could understand our problems, I would already be better': dissatisfactory health care and marginalisation in superdiverse neighbourhoods. *Sociology of Health and Illness*, 42:4, 739–747.

Bäärnhielm, Sofie, Marco Scarpinati ja Patty Rosso Lazlo 2010: *Kulttuuri ja psykiatrinen diagnostiikka. Käsikirja kulttuuriseen haastatteluun psykiatriassa.* Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

Castaneda, Anu, Shadia Rask, Päivikki Koponen, Mulki Mölsä ja Seppo Koskinen 2012: *Maahanmuuttajien terveys ja hyvinvointi. Tutkimus venäläis-, somalialais- ja kurditaustaisista Suomessa.* Raportti 61/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-739-4.

Eriksen, Thomas Hylland 2004: *Toista maata. Johdatus Antropologiaan.* Helsinki: Gaudeamus.

Ford, Julian D., Damion J. Grasso, Jon D. Elhai ja Christine A. Courtois 2015: Social, cultural, and other diversity issues in the traumatic stress field. Teoksessa Julian D. Ford, Julian D., Damion J. Grasso, Jon D. Elhai ja Christine A. Courtois (toim.) *Posttraumatic stress disorder. Scientific and professional dimensions.* 2. laitos. Amsterdam: Academic Press, 503–546.

Geertz, Clifford 1973: *Interpretation of Cultures. Selected essays.* New York: Basic Books.

Geertz, Clifford 1988: *Works and lives. The anthropologist as author.* Stanford: Stanford University Press.

Grzymała-Kazłowska, Aleksandra ja Jenny Phillimore 2017: Introduction: Rethinking integration. New perspectives on adaptation and settlement in the era of superdiversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44:2, 179–196. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341706.

Haavikko, Ansa ja Lena Bremer 2009: *Ulkoisesti erilaisia sisäisesti samanlaisia. Opas mielenterveystyöhön yli kulttuurirajojen.* Helsinki: SMS-tuotanto.

Halla, Tapio 2007: Psyykkisesti sairas maahanmuuttaja. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim*, 123:4, 469–475.

Harris, Ricci, Martin Tobias, Mona Jeffreys, Kiri Waldegrave, Saffron Karlsen ja James Nazroo 2006: Racism and health: The relationship between experience of racial discrimination and health in New Zealand. *Social Science and Medicine*, 63:6, 1428–1441. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.04.009.

van der Hart, Onno ja Paul Brown 1990: Concept of psychological trauma. *American Journal of Psychiatry*, 147:12, 1691a–1691. https://doi.org/10.1176/ajp.147.12.1691a.
Hinton, Devon E., Ria Reis ja Joop de Jong 2020: Ghost encounters among traumatized Cambodian refugees: Severity, relationship to PTSD, and phenomenology. *Cult Med Psychiatry*, 44:3, 333–359. https://doi.org/10.1007/s11013-019-09661-6.
Huttunen, Matti 2018: Traumaperäinen stressihäiriö. www.terveyskirjasto.fi. Lääkärikirja Duodecim. Kustannus Oy Duodecim. Viitattu 25.9.2023.
Kangaslampi, Samuli, Ferdinand Garoff ja Kirsi Peltonen 2015: Narrative exposure therapy for immigrant children traumatized by war: study protocol for a randomized controlled trial of effectiveness and mechanisms of change. *BMC Psychiatry* 15/2015. http://dx.doi.org/10.1186/s12888-015-0520-z.
Khazaei, Faten 2018: Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21:1, 7–25. https://doi.org/10.5117/TVGN2018.1.KHAZ.
Kraus, Peter 2011: The politics of complex diversity: A European perspective. *Ethnicities*, 12:1, 3–25. https://doi.org/10.1177/1468796811426952.
Kuusio, Hannamaria, Anna Seppänen, Satu Jokela, Laura Somersalo ja Eero Lilja (toim.) 2020: *Ulkomaalaistaustaisten terveys ja hyvinvointi Suomessa*. FinMonik-tutkimus 2018–2019. Raportti 1/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
Lehti, Venla, David Gyllenberg, Auli Suominen ja Andre Sourander 2018: Finnish-born children of immigrants are more likely to be diagnosed with developmental disorders related to speech and language, academic skills and coordination. *Acta Paediatr*, 107:8, 1409–1417.
Lehti, Venla ja Tapio Halla 2017: Monikulttuurisuus, maahanmuutto ja masennus. Teoksessa Olli Kampman, Tarja Heiskanen, Matti Holi, Matti O. Huttunen ja Jyrki Tuulari (toim.) *Masennus*. Helsinki: Duodecim, 244–252.
Liberato, Ana S. Q., Carlton Pomeroy ja Dana Fennell 2006: Well-being outcomes in Bolivia: Accounting for the effects of ethnicity and regional location. *Social Indicators Research*, 76, 233–262.
Levine, Peter 2012 [1997]: *Kun tiikeri herää. Trauma ja toipuminen*. Helsinki: Traumaterapiakeskus.
Malin, Maili ja Jaana Suvisaari 2010: Maahanmuuttajien terveys ja hyvinvointi. Teoksessa Antti Pakaslahti ja Matti Huttunen (toim.) *Kulttuurit ja lääketiede*. Helsinki: Duodecim, 134–163.
McFarlane, Alexander ja Bessel van der Kolk 2007: Trauma and its challenges to society. Teoksessa Bessel van der Kolk, Alexander C. McFarlane ja Lars Weisaeth (toim.) *Traumatic stress. The effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. New York: The Guilford Press, 24–46.
Moore, Danielle, Emily Castagnini, Nathan Mifsud, Hellen Geros, Holly Sizer, Jean Addington, Mark van der Gaag, Barnaby Nelson, Patrick McGorry ja Brian O'Donoghue 2021: The associations between migrant status and ethnicity and the identification of individuals at ultra-high risk for psychosis and transition to psychosis: A systematic review. *Soc Psychiatry Epidemiology*, 56:11, 1923–1941. https://doi.org/10.1007/s00127-021-02047-3.
Moskowitz, Andrew, Markus Heinimaa ja Onno van der Hart 2019: Defining psychosis, trauma and dissociation: Historical and contemporary conceptions. Teoksessa Andrew

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Moskowitz, Martin J. Dorahy ja Ingo Schäfer (toim.) *Psychosis, trauma and dissociation*. Chicester: Wiley-Blackwell, 9–29.
Pakaslahti, Antti 2010: Kun potilas puhuu hengistä. Teoksessa Antti Pakaslahti ja Matti Huttunen, (toim.) *Kulttuurit ja lääketiede*. Helsinki: Duodecim, 380–407.
Pakaslahti, Antti ja Matti Huttunen (toim.) 2010: *Kulttuurit ja lääketiede*. Helsinki: Duodecim.
Phillimore, Jennifer A., Hannah Bradby ja Tilman Brand 2019: Superdiversity, population health and health care: opportunities and challenges in a changing world. *Public Health*, Volume 172, July 2019, 93–98.
Pole, Nnamdi, Joseph P. Gone ja Madhur Kulkarni 2008: Posttraumatic stress disorder among ethnoracial minorities in the United States. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 15:1, 35–61.
Rasinkangas, Jarkko 2013: *Sosiaalinen eriytyminen Turun kaupunkiseudulla. Tutkimus asumisen alueellisista muutoksista ja asumispreferensseistä*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
Sabour, Mohammed 1999: Arabina Suomessa. Teoksessa Tuula Sakaranaho ja Heikki Pesonen (toim.) *Muslimit Suomessa*. Helsinki: Helsinki University Press, 105–111.
Samkange-Zeeb, Florence, Liubov Borisova, Beatriz Padilla, Hannah Bradby, Jenny Phillimore, Hajo Zeeb ja Tillman Brand 2020: Superdiversity, migration and use of internet-based health information – results of a cross-sectional survey conducted in 4 European countries. *BMC Public Health*, 20:1263. https://doi.org/10.1186/s12889-020-09329-6.
Saraneva, Kristiina 2010: Pakolaisuus ja psyykkinen traumatisoituminen. Teoksessa Antti Pakaslahti ja Matti Huttunen (toim.) *Kulttuurit ja lääketiede*. Helsinki: Duodecim, 192–245.
Skogberg, Natalia, Katri-Leena Mustonen, Päivikki Koponen, Paula Tiittala, Eero Lilja, Awa Ahmed Haji Omar, Olli Snellman ja Anu Castaneda 2019: *Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi 2018. Tutkimus Suomeen vuonna 2018 tulleista turvapaikanhakijoista*. Raportti: 2019/012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
Schubert, Carla 2007: *Monikulttuurisuus mielenterveystyössä*. Helsinki: Edita.
Traumaperäinen stressihäiriö. Käypä hoito -suositus 2020. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin ja Suomen Psykiatriyhdistys ry:n ja Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry:n asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. https://www.kaypahoito.fi/. Viitattu 7.2.2022.
Työ- ja elinkeinoministeriö 2022: *Kotoutumisen seuranta*. https://tem.fi/kotouttamisen-seuranta. Viitattu 7.2.2022.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2012: 'Diversity' and the social imaginary. *European Journal of Sociology*, 53:3, 287–312. https://doi.org/10.1017/S000397561200015X.
Vertovec, Steven 2013: *Reading 'super-diversity'*. Göttingen: Max Planck Institute for Studies of religious and ethnic diversity. https://www.mmg.mpg.de/38383/blog-vertovec-super-diversity. Viitattu 19.4.2022.
Vilkama, Katja 2011: *Yhteinen kaupunki, eriytyvät kaupunginosat? Kantaväestön ja maahanmuuttajataustaisten asukkaiden alueellinen eriytyminen ja muuttoliike pääkaupunkiseudulla*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

de Vries, Marten 2007 [1996]: Trauma in cultural perspective. Teoksessa Bessel A. van der Kolk, Alexander C. McFarlane ja Lars Weisaeth, (toim.) *Traumatic Stress. The effects of overwhelming experience on mind, body, and society.* New York: The Guilford Press, 398–413.
Vuori, Jaana 2015: Kotoutuminen arjen kansalaisuuden rakentamisena. *Yhteiskuntapolitiikka*, 80:4, 395–404.
Weine, Stevan 2008: Refugees. Teoksessa Gilbert Reyes, Jon D. Elhai ja Julian D. Ford (toim.) *Encyclopedia of psychological trauma.* Hoboken: Wiley, 571–574.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Monimuotoinen, kompleksinen ja osittain näkymätön perheen superdiversiteetti

Anu Muhonen
https://orcid.org/0000-0002-4172-879X

Globaali liikkuvuus on tehnyt monikielisten ja kulttuurillisesti monimuotoisten ryhmien ja perheiden olemassaolon Pohjoismaissa yleisemmäksi mutta ei välttämättä vieläkään yhteiskunnallisesti näkyvämmäksi. Vaikka nyky-yhteiskuntamme on jo kauan ollut monella tasolla monimuotoinen, monikielisyys, kulttuurinen diversiteetti ja niiden tarjoamat resurssit ovat usein vieläkin yhteiskunnallisessa diskurssissa toissijaisia. Tässä ruotsalaista superdiversiteettiä käsittelevässä luvussa havainnollistan, että superdiversiteetti (ks. Vertovec 2007b) on osa yhteiskuntaa myös alueilla ja maissa, joihin ei ole perinteisesti muutettu samalla tavalla kuin maailman metropoleihin (Arnaut ja muut 2016, 1; ks. myös muut tämän kokoelman luvut).

Superdiversiteetin näkökulmasta yhteiskunnassa ihmisiä ei määritellä jonkun tietyn yksittäisen muuttujan tai ominaisuuden mukaan tietynlaiseksi. Se, minne maahanmuuttajat tuntevat kuuluvansa ja missä kaikkialla he ovat paikallisia, on siitä syystä monimuotoista. Maahanmuuttajaryhmät ovat monimuotoisia muun muassa sen suhteen, mitkä heidän kansallisuutensa sekä etniset, koulutukselliset, kielelliset ja uskonnolliset taustansa ja yhteytensä ovat. Vaihtelevuutta on myös sii-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

nä, mitkä ovat olleet maahanmuuton motiivit ja reitit (Vertovec 2007a, 1024; 2007b). Diasporiset ryhmät säilyttävät ja pitävät yllä kuulumistaan kansalliseen perintöönsä monin eri tavoin, mutta samalla myös ilmaisevat kuulumistansa muihin elämänpiirinsä kannalta läheisiin tai tärkeisiin ryhmiin. Myös viestintä ylittää perinteiset diasporiset rajat (Arnaut ja muut 2016, 2). Perheidenkin kulttuuriperinteet kulkevat yli kansallisten rajojen. Superdiversiteetille on tyypillistä se, että perheiden ja yksilöiden identiteetti ja kuuluminen eivät enää välttämättä ole sidottuja vain tiettyihin kansallisiin yhteyksiin, vaan niille on tunnusomaista useista alkuperistä lähtöisin olevien rajoja ylittävien muuttujien ja diskurssien dynaaminen vuorovaikutus (Vertovec 2006, 2007a, 2007b). Tässä luvussa osoitan, millaista monimuotoisuus voi olla yhden perheen ja yhden nuoren perheenjäsenen näkökulmasta.

Tässä luvussa tarkastelen pohjoismaista superdiversiteettiä Ruotsin Tukholmassa asuvan Omarin perheen elämänpiirissä ja etsin vastauksia seuraaviin tutkimuskysymyksiin: Miten Omar ilmaisee ja toteuttaa kielellistä ja kulttuurillista olemustaan? Millaista superdiversiteetti on Omarin elämänpiirissä? Mikä on pitkäaikaisen sosiolingvistisen ja etnografisen tutkimuksen rooli superdiversiteetin tutkimuksessa? Tutkimus on osa vuosina 2010–2014 toteutettua kansainvälistä yhteistyöprojektia *Investigating discourses of inheritance and identity in four multilingual European settings* (IDII4MES, ks. myös Blackledge 2012; Muhonen 2012; Lainio, Jonsson ja Muhonen 2012).

Tässä luvussa ruotsinsuomalaisella tarkoitetaan suomalaisia tai suomalaistaustaisia Ruotsissa pysyvästi asuvia henkilöitä. Ruotsinsuomalaiset ovat yksi Ruotsin viidestä kansallisesta vähemmistöryhmästä, ja suomi on Ruotsissa virallinen vähemmistökieli (SFS 2009). Tutkimuksen lähtökohtana olivat Tukholman alueella sijaitsevan kaksikielisen ruotsinsuomalaisen vapaakoulun oppilaat. Ruotsissa kaksikielistä oppisivistystä tarjoavat niin sanotut vapaakoulut (*friskola*), joiden toimintaa Ruotsin valtio rahoittaa. Ruotsin opetussuunnitelman mukaan kouluilla on oikeus tarjota opetusta 50 prosenttia vähemmistökielellä ja 50 prosenttia opetuksesta tulee olla ruotsinkielistä. Ruotsinsuomalaisissa kouluissa kaksikielinen koulutus on niin kutsuttua perinteistä kaksikielistä opetusta (ks. Baker 2011), jossa sekä enemmistö- että vähemmistökieli

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kulkevat opetuskielinä rinnakkain. Ruotsinsuomalaiset koulut seuraavat sekä virallista ruotsinkielistä että erityistä kaksikielistä ruotsinsuomalaista opetussuunnitelmaa (ks. myös Gynne ja Bagga-Gupta 2013; Gynne, Bagga-Gupta ja Lainio 2016).

Lähestyn tässä luvussa superdiversiteettiä sekä diskurssina että käytänteenä. Tarkastelen Omarin kielellistä repertuaaria sekä kuulumisen ja identiteetin ilmaisemisen diskursseja hänen elämänsä erilaisissa ympäristöissä. Soveltamalla superdiversiteetin käsitettä pyrin kuvaamaan yhden perheen koko elämänpiiriä ja siihen liittyviä vaihtelevia ja monimuotoisia kommunikatiivisia resursseja (ks. myös Karrebæk ja Charalambous 2018, 73). Samalla, kun kuvailen perheen superdiversiteettiä, valotan pitkäaikaisen osallistuvan etnografisen tutkimusperinteen ja metodologian soveltamista superdiversiteetin tutkimuksessa. Painotan erityisesti lingvistisen etnografian soveltuvuutta ja jopa tarpeellisuutta monikielisyyden ja monimuotoisuuden tutkimuksessa. Lukuni etenee etnografisen tutkimusprosessin vaiheiden mukaisesti.

Aikaisemmin pohjoismaista superdiversiteettiä on tarkasteltu muun muassa koulutuksen kentällä (Heikkinen ja Peltonen 2018; Kuusisto ja Garvis 2020; Lamminmäki-Vartia, Poulter ja Kuusisto 2020; Lipiainen ja muut 2020) sekä sosiolingvistiikan ja monikielisyystutkimuksen alalla (Blommaert ja muut 2012; Piippo 2021). Kuusisto ja Garvis (2020) tutkivat superdiversiteettiä varhaiskasvatuksen piirissä. Piippo (2021) tarkastelee erityisesti kielen pedagogiikkaan liittyviä kieli-ideologioita ja niiden muutoksia monikielisyystutkimuksen kentällä. Superdiversiteetin tutkimusta on tehty myös sosiaalisesta mediasta. Leppänen, Peuronen ja Westinen (2018) toteavat, että sosiaalisen median diskurssit ovat kauttaaltaan superdiversiteetin läpileikkaamia (ks. myös Kytölä 2018 sekä Leppänen ja Westinen tässä teoksessa). Superdiversiteetin tutkimusta on tehty lisäksi mm. rap-musiikin parissa (Leppänen ja Westinen 2017) ja siirtolaisuustutkimuksen kentällä (Sahradyan ja Elo 2018; Bäckman ja Pöyhönen 2020). Ruotsinsuomalaista koulua ja monikielisyyttä on tutkittu laajasti (Gynne 2017, Gynne ja Bagga-Gupta 2013, Lainio, Jonsson ja Muhonen 2012; Muhonen 2012). Gynne, Bagga-Gupta ja Lainio (2016) tarkastelivat kielelliskulttuurisia ideologioita ruotsinsuomalaisen luokkahuoneen pedagogisissa käytänteissä ja totesivat, että

https://doi.org/10.21435/skst.1489

luokkahuoneen toimintatiloissa kohtasivat monenlaiset erilaiset diskurssit suomalaisuudesta, ruotsalaisuudesta ja ruotsinsuomalaisesta kuulumisesta. Gynnen (2017) sekä Gynnen ja Bagga-Guptan (2013) nuorten tekstikäytänteitä käsittelevät tutkimukset osoittivat, että monisyinen, monikielinen ja monimodaalinen kieleily toimii keinona asemoida itsensä suhteessa muihin ja maailmaan.

Metodit, teoria ja aineisto

Sovellan tässä luvussa lingvististä etnografiaa tiedon keruun, käsittelyn ja analyysin metodina (Rampton ja muut 2004; Creese 2008; ks. myös Lehtonen 2015; Lehtonen ja Pöyhönen 2020; Muhonen 2014). Tutkimuksessa on aineistolähtöinen ote, jossa etnografinen ja tekstuaalinen aineisto toimivat diskurssiaineiston tukena, eli ne niin sanotusti avaavat sen (ks. *open linguistics up*, Rampton ja muut 2004). Lingvistinen etnografia perustuu ajatukselle, että kieli ja sosiaalinen elämä muotoutuvat ja muuttuvat yhdessä, ja tilanteeseen liittyvän diskurssin analyysi voi tuottaa uusia näkökulmia arkipäivän tilanteiden sosiaalisiin ja kulttuurisiin mekanismeihin (Creese 2008). Tässä luvussa yhdistelen kielen ja diskurssin sosiolingvististä analyysia ja etnografisesti osallistuvan havainnoinnin metodiikkaa (Rampton ja muut 2004; Creese 2008).

Kuten Lehtonen ja Pöyhönen (2020, 345) kirjoittavat, lingvistinen etnografia on metodologia, joka pyrkii ymmärtämään yhteisöjen sosiaalista toimintaa niiden sisältä käsin ja osallistujien lähtökohdista. Samalla kun etnografia valottaa sosiaalisia prosesseja, se myös auttaa löytämään selityksiä sille, miksi ihmiset ajattelevat ja tekevät asioita tietyllä tavalla (Heller 2008, 250). Kuten van Maanen (1988, ix) kirjoittaa, etnografia on käytäntö, jonka avulla voidaan esittää toisten ihmisten sosiaalista todellisuutta analysoimalla etnografin/osallistujan kokemuksia siitä. Heller (2008, 250) painottaa, että etnografian kautta pääsemme käsiksi sellaiseen tietoon, jota emme muulla tavalla voisi löytää. Etnografisen tutkimusotteen avulla voimme kertoa tarinan jonkun toisen henkilön kokemuksista (mt., 250).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Havainnot, joita olen tehnyt osallistuvan etnografian kautta, tarjoavat näkökulmia Omarin ja hänen perheensä elämänkokemuksiin, tilanteisiin ja niihin liittyviin diskursseihin (ks. *thick description*, Geertz 1973; *rich description*, Erickson 1985, 2). Heller (2008) painottaa, että soveltamalla etnografisia metodeja voidaan tarkastella, miten tietyt käytänteet ovat yhteydessä ihmisen todellisiin elämänkokemuksiin ja myös todistaa, kuinka erilaiset prosessit kehittyvät ajan myötä. Tässä luvussa voin etnografisista lähtökohdista käsin valottaa Omarin näkökulmaa nykyyhteiskunnan superdiversiteetistä. Koska tämä tutkimus toteutettiin pitkäaikaisena (*long term ethnography*), ajallisen perspektiivin huomioon ottaminen on mahdollista.

Lingvistisen etnografian metodologia pyrkii tuomaan esiin diskurssin eli tietyn puhetavan tuottamien ja kielenkäytössä aktivoituvien merkitysten mikro- ja makrotasoja (Copland ja Creese 2015, 26). Blackledge (2012, 7) kuvaa lingvistisen etnografian dynamiikkaa ja kirjoittaa, että laajoja kulttuuriin tai perimään liittyviä rakenteita voidaan tunnistaa tarkastelemalla kielen käytänteisiin liittyviä pieniä yksityiskohtia. Samanaikaisesti myös laajemmat yhteydet ovat merkittäviä, jotta voimme ymmärtää jotain diskurssin pienistä yksityiskohdista (Blommaert 2010, 41). Blackledge (2012) jatkaa, että jopa pienillä yksityiskohtaisilla lingvistisillä (fonologisilla, sanastollisilla ja semanttisilla) aineksilla voi olla merkitystä sille, miten puhujan suhtautumista ympäröivään maailmaan tulkitaan.

Tässä luvussa analysoin kulttuurillisesti moninaisia diskurssipiirteitä ja diskursseja osallistujien kielenkäytössä (ks. Blommaert 2005, 66) yhteisössä, jonka määrittelen superdiverssiksi (Vertovec 2007a, 2007b). Tarkoitan diversiteetillä lähinnä kulttuurista diversiteettiä Krausin (2011) viitekehyksen mukaan. Kulttuurinen diversiteetti on elämän perustavanlaatuisiin osa-alueisiin liittyvää monimuotoisuutta, joka määrittelee kollektiivista suuntautumista elämään, vuorovaikutuksen rakenteita ja tiedonkulkua sosiaalisissa piireissä (Kraus 2011, 8). Kuten tämä tutkimus osoittaa, esimerkiksi etnisyys, kieli ja uskonnollisuus ovat kulttuurisessa diversiteetissä merkittävissä rooleissa. Puhujat merkityksellistävät ympäröivää maailmaa kielen kautta eri tilanteissa eri tavoin ja luovat

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sosiaalisia suhteita ja maailmaa diskurssien avulla. Sovellan diskurssin käsitettä ikään kuin ikkunana (Blommaert 2005, 66), jonka kautta voi tarkastella ja ymmärtää jotakin puhujien elämänpiiristä ja löytää vastauksia tutkimuskysymyksiin.

IDII4MES-hankkeen aikana koottu aineisto on kokonaisuudessaan laaja. Se koostuu vuosina 2010–2014 toteutetun pitkäaikaisen, osallistuvan ja monipaikkaisen (ks. Marcus 1995) sosiolingvistisen ja etnografisen kenttätyön aikana tallennetuista ääni- ja videonauhoituksista, kenttämuistiinpanoista, haastatteluista, valokuvista, erilaisista dokumenteista ja esimerkiksi ensisijaisen aineiston perusteella tehdyistä triangulaatiohaastatteluista. Kenttämuistiinpanoista olen kirjoittanut lyhyitä tiivistelmiä eli vinjettejä, jotka reflektoivat minun eli tutkijan havainnointeja tutkimustyöstä kentällä. Myös Omar perheineen on kerännyt ja tuottanut tutkimusaineistoa, kirjoittanut kenttämuistiinpanoja ja ottanut muun muassa valokuvia vapaa-ajalta, lomamatkoilta ja erilaisista tapahtumista, joissa he ovat olleet mukana. Tässä luvussa käytetyn aineiston olen kerännyt osallistuvan havainnoinnin keinoin Omarin kouluympäristössä, kodin ja perheen piirissä sekä vapaa-ajalla. Aineisto koostuu havainnointien, keskustelujen ja kenttätyön eri vaiheiden aikana keräämistäni kenttämuistiinpanoista, vinjeteistä ja valokuvista.

Monikielisyys ja diversiteetti koulussa, kodin piirissä ja vapaa-ajalla

Tutkimus alkoi ruotsinsuomalaisen koulun viidennen vuosikurssin luokkahuoneesta, jossa havainnoin, tein kenttämuistiinpanoja ja tallensin oppimistilanteita valokuvaten ja videoiden. Ennen kuin aloitin tutkimusyhteistyön Omarin kanssa, tiesin hänestä seuraavaa: Hän on oppilaana ruotsinsuomalaisessa koulussa, minkä takia minulla oli syytä olettaa, että ainakin toisella hänen vanhemmistaan on suomalainen tausta. Tiesin myös, että hän osaa koulukielenä ruotsia ja suomea. Tutkimusprojektin lähtökohtana oli tarkastella kaksikielisen koulun oppilaiden kielimaailmaa ja identiteettiä (ks. myös Lainio, Jonsson ja Muhonen 2012).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimuksen alkuvaiheessa kaikki luokkien oppilaat haastateltiin. Haastattelussa kartoitettiin erityisesti oppilaiden kielellistä repertuaaria (Blommaert ja Backus 2011), jolla tässä tutkimuksessa viitataan kokonaisvaltaiseen ja joskus jopa kompleksiseen kommunikatiivisten resurssien kirjoon. Blommaert ja Backus (mt., 3) määrittelevät repertuaarin kuvaamaan kaikenlaista puhumista eli kaikenlaisia erilaisia tapoja, joilla ihmiset tietävät, miten kieltä voi käyttää kommunikoinnissa. Repertuaarin käsitteen soveltaminen mahdollistaa dynaamisen käyttäjälähtöisen näkökulman monikielisyyteen ja kielitietoon (mt., 6). Haastattelujen jälkeen osa oppilaista valittiin ns. avainosallistujiksi sen perusteella, kenellä oli eniten erilaisia kieliä päivittäisessä käytössä (ks. *maximeringskriterium*, Lainio, Jonsson ja Muhonen 2012, 48). Tämän luvun keskiössä oleva Omar oli yksi valituista. *Omar* on avainosallistujan itsensä valitsema pseudonyymi.

VIRALLISESTI KAKSIKIELINEN JA KÄYTÄNNÖSSÄ MONIKIELINEN KOULUSIVISTYS

Omar kertoi haastattelussa, että hän on ruotsinsuomalaisessa koulussa, koska hänen äitinsä on Suomesta ja hän on puhunut suomea äidin kanssa kotona syntymästään saakka. Omar myös kertoi, että hän opiskelee koulun opetussuunnitelmaan kuuluvana pakollisena kielenä englantia ja vieraana kielenä espanjaa. Ruotsissa opiskelija saa tukea niin kutsutun kotikielen oppimiseen koulussa, ja haastattelussa kävi ilmi, että Omar opiskelee koulussa kotikielenä bengalia eli banglan kieltä, koska se on hänen isänsä kieli. Koulussa Omar saa siis kaksikielisen koulusivistyksen lisäksi tukea englannin ja espanjan opiskeluun niin sanottuina vieraina kielinä sekä bengalin oppimiseen kotikielenä. Vaikka koulu on virallisesti kaksikielinen koulu, se tarjoaa käytännössä tukea monen kielen oppimiseen ja täten myös monikielisen repertuaarin kehittymiseen.

Haastattelun jälkeen kerroin Omarin luokanopettajalle, että Omar on valittu tutkimusprojektin avainosallistujaksi ja että tulisin jatkossa seuraamaan Omaria luokassa, koulun piirissä ja mahdollisesti myös koulun ulkopuolella. Pyysin samalla opettajalta tietoa bengalin kielen tunneista, jotta voisin ottaa yhteyttä opettajaan ja tiedustella mahdollisuudesta päästä seuraamaan niitä. Kävi kuitenkin ilmi, ettei luokan-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

opettaja tiennyt tunneista. Opettaja ei myöskään ollut tietoinen Omarin monikielisestä kotipiiristä, kuten seuraava opettajan ja Omarin välillä tapahtunut kenttämuistiinpanoihini tallentunut keskustelu osoittaa:

> Opettaja: Miksi et ole kertonut, että opiskelet myös bengalia?
>
> Omar: Et ole koskaan kysynyt.

On varmasti tavallista, että opettajat eivät aina tiedä oppilaiden kotona tapahtuvista asioista, elleivät oppilaat eksplisiittisesti jaa niitä luokan kanssa. Omar oli menestyvä ja kiitettäviä arvosanoja saava oppilas – opettajan mukaan yksi luokan parhaista – mutta hän ei ollut tunneilla kovin aktiivinen juttelija. On kuitenkin jollakin tasolla yllättävää, että luokanopettajilla ei ole tietoa oppilaiden koulun opetussuunnitelmaan kuuluvista kotikielen tunneista. Yllä oleva lyhyt ajatustenvaihto oli siitä syystä superdiversiteettitutkimuksen kannalta merkittävä käännekohta: Tutkijana oivalsin, että jos haluamme ymmärtää jotakin superdiversiteetistä nyky-yhteiskunnassamme, meidän on kysyttävä niiltä, jotka tietävät siitä. Tämä onnistuisi vain osallistumalla ja monipaikkaista tutkimuskenttää havainnoimalla. Yhteiskunnan ja siinä vaikuttavien ihmisten muuttuminen on muuttanut myös sen, miten sosiolingvististä tutkimusta nyky-yhteiskunnassa tehdään (Blommaert ja Rampton 2011, 5; ks. myös Creese ja Blackledge 2010, 550).

Siinä missä en saanut tutkijana pääsyä espanjan kielen tunneille, Omarin bengalin kielen opettaja kutsui Omarin perheen suostumuksella minut osallistumaan viikoittaisille tunneille. Tunneille osallistui myös samaa koulua käyvä Omarin nuorempi sisarus sekä äiti. Kenttämuistiinpanoihin on 10.6.2011 tallennettu seuraava kommentti: ”Omarin äiti on pukeutunut värikkääseen polviin saakka ulottuvaan tunikamaiseen asuun.” Bengalin kielen tunnit oli järjestetty perjantai-iltapäivisin tavallisten koulutuntien jälkeen yhdessä koulun seminaarihuoneessa. Luokassa ei ollut bengaliin tai kielen opetukseen liittyviä materiaaleja ja opettaja kertoi minulle, ettei luokan seinille saanut ripustaa mitään pysyviä materiaaleja. Opettaja kantoi kurssin oppimateriaaleja muka-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

naan kassissa. Luokassa oli tussitaulu, jota opettaja käytti säännöllisesti. Tunneilla opettaja kirjoitti bengalinkielisiä lauseita taululle, ja oppilaat lukivat ne ääneen ja kirjoittivat omiin vihkoihinsa.

Bengalin kielen opinnot alkavat, kun muut ovat menneet jo kotiin ja koulu on tyhjentynyt muista oppilaista. Se, että tunnit järjestettiin lainatiloissa (*borrowed space*, Nordstrom ja Jung 2022; Tsolidis ja Kostogriz 2008, 324), myöhään perjantai-iltapäivisin ja tavallisen kouluaikataulun ulkopuolella, tarkoittaa kotikielen opetuksen olevan marginaalissa, osittain jopa piilossa muulta koulun toiminnalta (ks. myös mm. Tsolidis ja Kostogriz 2008). Tunneille osallistuminen oli minulle tutkijana silmiä avaava kokemus, sillä bengalin luokka oli selkeästi yksikielinen bengalinkielinen tila. Opettaja puhui tunneilla ainoastaan bengalin kieltä ja luokan taululla näkyi kirjoitettuna vain bengalinkielisiä sanoja.

Tuntien aikana ymmärsin tutkijana vain yksittäisiä englannin- tai ruotsinkielisiä erisnimiä, termejä tai sanoja. Bengalin kieli ei ole ainoastaan käytössä tässä tilassa, vaan se myös osaltaan luo tämän ainutlaatuisen tekstuaalisen, pragmaattisen ja osallistujien kuulumisen kannalta merkityksellisen tilan, jossa kotikielen asemaa ei kyseenalaisteta (Pennycook 2010). Se, että perheen toinen vanhempi opiskeli yhdessä lastensa kanssa, välitti myös tärkeän sanoman: kotikielen oppiminen on perheelle tärkeää. Se, että koulu tarjoaa tukea kotikielen oppimiseen, kertoo myös tärkeän institutionaalisen sanoman: myös kotona puhuttu kieli on tärkeä. Vaikka tunneille osallistui vain Omarin perhe ja opetus oli marginaalissa, on bengalin kielen opetus myös esimerkki siitä, miten yhteiskunta ja koulujärjestelmä tukevat oppilaan monikielisyyttä. Se, että Omarin oli mahdollista saada tukea kotikielen oppimiselle koulujärjestelmän sisällä koulutetun pedagogin opetuksessa, loi tunteen siitä, että tämä oli osallistujien tila, he omistivat sen ja se oli heille monesta syystä merkittävää. Voidaan tietysti pohtia, onko pari tuntia viikossa tarpeeksi kielen oppimiseen ja ylläpitämiseen, ja riittääkö tämä yhteiskunnan tarjoama tuki, mutta tutkijana minulle tuli tilassa vahva kotikielen, perinteiden ja osallistujien olemuksen voimaannuttamisen tunne.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

KIELIREPERTUAARI JA KUULUMISEN KESKIÖT KODIN PIIRISSÄ

IDII4MES-tutkimusprojektin tavoitteena oli tutustua pitkäaikaisen etnografisen tutkimuksen kautta informanttien elämänpiiriin myös koulun ulkopuolella. Haastattelujen ja koulussa tapahtuneen havainnoinnin jälkeen tutkimuspolku johti Omarin elämänpiiriin kouluympäristön ulkopuolelle. Jo haastattelussa Omar kertoi, että hän kuulee kotona puhuttavan neljää eri kieltä. Äiti puhuu suomea ja lapset vastaavat pääosin suomeksi. Omarin isä puhuu kotona bengalia ja lapset vastaavat usein ruotsiksi. Vanhemmat puhuvat keskenään englantia. Sisarukset puhuvat keskenään enimmäkseen ruotsia ja jonkin verran suomea. Omar käyttää eri kieliä eri ihmisten kanssa, mutta variaatio on myös tilannekohtaista.

Keskustelut perheen kanssa ja vierailut perheen kotona todistivat, että perheen monikielinen kotiympäristö on perheen sisäisten diskurssikäytänteiden lisäksi paljon monimuotoisempaa, kuten seuraava ote kenttäpäiväkirjasta havainnollistaa:

> Omar kertoi, että hän kuuntelee musiikkia enimmäkseen englanniksi mutta isä soittaa kotona hindinkielistä musiikkia. Hän kertoi, että perhe katsoo hindinkielisiä elokuvia, ja niihin täytyy valita englanninkieliset tekstitykset, koska tekstitystä ei ole suomeksi tai ruotsiksi. (Vinjetti 12.6.2011.)

Monikieliset elokuvat ja niiden Omarille tuntematon kielimaailma vaativat englanninkielisen tekstityksen. Kotona Omar harjoittelee espanjan kieltä pelaamalla FIFA-jalkapallopeliä espanjaksi. Omarin äiti kertoo, että tämä oli hänen ehdotuksensa, koska Omarin kiinnostus ja jalkapallopelin erikoisosaaminen mahdollistavat monikielisen pelaamisen, ja sillä tavalla luonnollisen tilan, jossa voi oppia espanjan kieltä. Tässä vapaaehtoisessa aktiviteetissa kielelliselle materiaalille altistumista tulee luonnollisesti samalla kun Omar pelaa suosittua videopeliä. Kuten Blommaert ja Backus (2011, 15) painottavat, ihmiset omaksuvat repertuaariinsa kaikenlaisia resursseja, jotka koetaan hyödyllisiksi, käytännöllisiksi ja/tai miellyttäviksi, kunhan ne vain ovat heidän saatavillaan. Kodin piirissä kielet, niiden oppiminen ja samalla olemassaolo kietou-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tuvat monipuolisesti ja luovasti yhteen erilaisissa jokapäiväisen elämän aktiviteeteissa.

Osallistuvan tutkimuksen yksi avainhetkistä oli ensimmäinen vierailuni perheen kotona, minkä aikana sain tietää, että vaikka uskonnollisuus on kenties Omarin koulun piiristä lähes täysin piilossa, Omarin perhe oli aktiivisesti uskonnollinen, kuten kenttämuistiinpanoni ensimmäisen vierailun jälkeen osoittaa:

> Minulla ei ollut aavistustakaan, että perhe oli niin uskovainen. En ollut saanut siitä minkäänlaisia indikaatioita kouluvuoden aikana. Miten olen voinut missata sen?? Islaminuskon läsnäolo tuli selväksi jo ensimmäisen kotivierailun aikana. Perheen isä viittasi siihen koko ajan. (Vierailu Omarin kotona, kenttämuistiinpano 12.6.2012, suomennettu englannista.)

Perhe kertoi, että Omar opiskelee arabian kieltä koraaniopintojen ohessa. Perheen uskonnollisen vakaumuksen ja siihen kietoutuvien diskurssikäytänteiden kautta arabian kielen opiskelu liittyy ennen kaikkea islamin oppien opiskeluun. Arabiaa ei siten opita kielen oppimisen vuoksi, vaan kielitaito kehittyy samalla kun Omar edistyy islaminuskon opeissa. Arabian kieli nähdään perheen sisäisenä toimintana sekä välineenä islaminuskon harjoittamiseen. Perheessä ei varsinaisesti puhuta arabiaa, mutta arabiankieliset lausahdukset ja sanat esiintyvät säännöllisesti erityisesti isän tilanteisessa käytössä. Omar pääsee arabian kielen piiriin myös käydessään moskeijassa. Kotona käydyissä keskusteluissa minulle selvisi myös se, että äiti pukeutuu joihinkin kulttuurillisesti merkittäviin tapahtumiin, kuten esimerkiksi bengalin tunnille, musliminaiselle tyypilliseen perinteiseen asuun. Kodissa oli paljon uskonnon harjoittamiseen liittyviä esineitä, ja esimerkiksi Koraanin sanat ulko-oven yläpuolella siunasivat isän mukaan ”jokaisen, joka saapui heidän kotinsa vieraaksi tai poistui sieltä” (kenttämuistiinpano, 11.6.2012).

Superdiversiteetille on tyypillistä se, että jokaisella yksilöllä voi todennäköisesti olla omalaatuinen ja yksilöllinen monikielinen repertuaari (ks. Muhonen 2014, 53). Omar on saavuttanut monikielisen,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kulttuurisen ja indeksikaalisen repertuaarinsa monen erilaisen oppimis- ja omaksumispolun kautta tai seurauksena (ks. Blommaert ja Backus 2011, 19–22). Hän käyttää ja oppii kieliä eri tavoin ja eri syistä. Eri kieliin liittyviä identiteettejä ei tarvitse ajatella toisilleen vastakkaisina (May 2005, 337), vaan kielten läsnäolo tukee monia perheelle tärkeitä aktiviteetteja. Suurin osa kielistä niissä liittyy sekä koulun että kodin piiriin. Omarin tarina on toisaalta ainutlaatuinen ja samalla tavallinen tarina superdiversiteetin ympäröimästä ja siinä kasvaneesta nuoresta ihmisestä. Kielellinen repertuaari on elämäkerrallisesti organisoitu resurssien kokonaisuus, joka seuraa ihmisen elämänrytmejä (Blommaert ja Backus 2011, 9).

Tämän tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että kielten käyttö erilaisissa vuorovaikutustilanteissa mahdollistaa sen, että kielillä voidaan ilmaista erilaisia rooleja, tilanteita ja tiloja. Monikieliset puhujat voivat päättää, keitä he haluavat olla, ja valita kielikäytänteensä sen mukaisesti (García 2010, 524). Limittäiskieleily sisältää Omarin monikielisessä repertuaarissa myös vähemmän kehittyneitä resursseja (ks. Creese ja Blackledge 2010). Eri kielillä on Omarin elämässä erilainen mutta kuitenkin olennainen funktio. Merkittävää tutkimustulosten kannalta on se, että jos olisimme haastatelleet vain koulun henkilökuntaa tai opettajia tai Omaria ainoastaan koulun piirissä, suuri osa hänen kielellisestä repertuaaristaan olisi jäänyt pimentoon. Samalla on selvää, ettei koulun monikielisyyskasvatus välttämättä heijasta puhujien todellista kielitaitoa ja monimuotoista elämänpiiriä. Ruotsinsuomalaisen koulun piirissä Omar kuitenkin saa suhteellisen monipuolista tukea kodin kielelliselle repertuaarille.

Monikielisyys ja monikielinen kielellinen repertuaari eivät yksinään määrittele yksilön tai perheen elämänpiiriä superdiverssiksi. Yksilö voi olla kielellisesti polyglotti, eli monikielinen, ja silti elää kaukana superdiversiteettiin yhdistetystä monimuotoisesta elämänpiiristä. Monikielisyys on luonnollinen osa superdiverssiä elämää, ja vaikuttaa siltä, että riippuen tilanteesta ja tarpeesta, näitä resursseja käytetään joustavasti tietyssä ajassa, tilassa ja tilanteessa. Lanza ja Svendsen (2007) kirjoittavat kielirepertuaarin ja identiteetin yhteydestä ja toteavat, että vaihto-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ehtoiset identiteetit ovat saatavilla eri tavoin eri aikoina ja esimerkiksi tietyt kieliresurssit voivat olla nuorten tavoitettavissa koulun piirissä, kun taas toiset eivät. Puhujat voivat hyödyntää tiettyjä kielellisiä ominaisuuksia positioidessaan itsensä ja toiset tietyllä tavalla, asetelmat voivat vaihdella näkyvästi erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa tai jopa saman vuorovaikutuksen aikana (mt., 278).

Superdiverssi elämänpiiri ja elämäntapa mahdollistavat ainutlaatuisen monikielellisen repertuaarin, jossa jokainen kielellinen tai kulttuurinen osa-alue tai siihen kuuluminen ovat merkittäviä. Identiteetin neuvottelemiseen tai kuvaamiseen tarkoitetut teoriat (esim. Pavlenko ja Blackledge 2004; Blommaert 2005) todistavat, että kielellisellä repertuaarilla ja tietynlaisella kielenkäytöllä puhuja voi legitimoida, neuvotella tai jopa haastaa erilaisia kuulumisen muotoja tai identiteettejä (ks. myös *kielellinen kansalaisuus*, Stroud 2018; Milani ja Jonsson 2018). Laajasti monimuotoiset kielenkäytön tavat voivat havainnollistaa sitä, että Omar identifioi itsensä sulautuvasti ja muuttuvasti. Omarin elämän eri osa-alueisiin kuuluu näkyviä ja vähemmän näkyviä sekä yleisiä ja yksityisiä kielikäytänteitä ja diskursseja. Kuten Jørgensen (2010, 4) kirjoittaa, identiteetit muotoutuvat kanssakäymisessä toisten ihmisten kanssa. Kaikkiin Omarin habitukseen liittyviin diskursseihin ja kielikäytänteisiin liittyy muita ihmisiä ja tilanteita.

Superdiversiteettiä määrittelevät ennen kaikkea kolme avainsanaa: liikkuvuus, kompleksisuus ja ennalta-arvaamattomuus (ks. Blommaert 2016). Ruotsinsuomalaisten nuorten monikielisen mediadiskurssin tutkimuksessa (Muhonen 2014, 52) todettiin, että yksilöiden monikielinen repertuaari voi näyttää erilaiselta, koska jokainen on saavuttanut sen omakohtaisissa tilanteissa eri reittejä pitkin. Myös Omarin monikielinen repertuaari perustuu monenlaisiin kehityskaariin ja kulkureitteihin. Mitä ne tässä tutkimuksessa kulloinkin ovat, on etnografisen tutkimuksen tulos, joka on saatu havainnoimalla ja haastattelemalla osallistujia monipaikkaisesti. Näin ollen tarkastelemalla vain yhtä avainosallistujaa voidaan esittää jotain yksilön monikielisestä repertuaarista superdiversiteetissä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

MONIKIELINEN REPERTUAARI KOULUN JA KODIN PIIRIT YLITTÄVISSÄ KUULUMISEN KESKIÖISSÄ

Kuten avainosallistuja Omarin elämänpiirissä toteutettu tutkimus osoittaa, tutkija ei tiedä tutkimuksen alkaessa, mitä edessä odottaa. Superdiversiteetin tutkiminen vaatii epävarmuuden sietämistä, koska analyysia ei voi tehdä vain valmiita malleja soveltamalla (Blommaert 2015, 83). Kun aloimme tarkastella kaksikielisen koulun oppilaan elämänpiiriä, näkökulmaamme määritti alussa jopa hieman essentialistinen ajatus siitä, että osallistujat kokevat kuuluvansa niihin kulttuuritaustoihin, joista vanhemmat ovat lähtöisin tai joita koulu virallisesti edustaa. Ajateltiin, että ruotsinsuomalaisen koulun oppilaat ovat jollakin tavalla (ainakin) suomalaisia ja ruotsalaisia. Kuten jo aikaisemmat tutkimukset toisen sukupolven ruotsinsuomalaisista ovat tuoneet esille, kulttuurinen kuuluminen on kuitenkin paljon moninaisempaa (esim. Weckström 2011; Muhonen 2014). Tämä tutkimus osoittaa, että Omarin elämänpiirissä vaikuttaa laaja repertuaari kulttuurisia keskiöitä, joihin liittyy erilaisia monikielisen repertuaarin käytänteitä. Kulttuuriset keskiöt jopa kehittävät tai ainakin pitävät yllä monikielisyyttä. Tässä osiossa tarkastelen monikielisyyteen ja superdiverssiin kuulumiseen limittyviä diskursseja ympäröivän yhteiskunnan tasolla.

Omarin elämälle oli tyypillistä superdiversiteettitilanteisiin liittyvät kielikäytänteet ja kulttuurinen identifioituminen, mitä havainnollistaa muun muassa seuraava vinjetti:

> Omarin isä kertoi minulle, että viime perjantaina koko perhe oli käynyt Bryan Adamsin konsertissa Gröna Lundissa. He olivat tanssineet ja heiluttaneet käsiä ilmassa, laulaneet ja pitäneet hauskaa. Isä kertoi nauraen, että seuraavana aamuna, hän ja pojat olivat istuneet taas autossa pienet hatut päässä kuten kunnon muslimipoikien tuleekin olla, matkalla moskeijaan. ”Sellainen meidän perhe on”, Omarin isä selitti. (Vinjetti 13.6.2012, kotivierailun jälkeen, suomennettu englannista.)

Erilaiset perheen sisäiset perinteet ja vapaa-ajan harrastukset tapahtuvat usein erikielisissä ympäristöissä ja esimerkiksi yllä mainitun kaltaisiin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

perhetapahtumiin limittyy monipuolisia monikielisiä diskursseja. Tunnetun englanninkielisen artistin konserttiin osallistuminen tapahtui näkyvällä tavalla osana suurempaa musiikista pitävää yhteisöä ja siihen liittyi Omarin mukaan ruotsin ja englannin kielen käyttöä. Viikoittainen käynti moskeijassa isän kanssa on myös osa Omarin elämää, vaikka se onkin monella tasolla yksityistä. Isä kuvailee perheen elämänpiiriä tavalla, joka osoittaa, että monimuotoisuus, kompleksisuus ja erilaiset vaihtelut ovat osa perheen elämää, osa tavallisia jokapäiväisiä käytänteitä ja tilanteita. Omarin ja hänen perheensä parissa toteutetun kenttätyön aikana tallensin lukemattomia samankaltaisia keskusteluja.

Mihin tahansa Omarin elämänpiirissä katsoin, eteeni avautui monikielisiä ja moninaisia tilanteita ja diskursseja. Edellä havainnollistettu esimerkki on siitä syystä samanaikaisesti sekä merkittävä että ei millään tavalla erikoinen (Blommaert 2015, 83). Etnografisella kenttätyöllä on keskeinen rooli tällaisten normalisaatioprosessien havainnoimisessa ja ymmärtämisessä (Geldof 2018, 50). Identiteetit samaan aikaan sekä muokkaavat kieltä ja kulttuurisia ilmauksia että ovat niiden muokkaamia. Narratiivisilla resursseilla puhuja identifioituu osaksi tiettyä yhteisöä ja tarinoiden kautta neuvotellaan sosiaalisia rooleja (De Fina 2007, 2008; De Fina ja Georgakopolou 2008a, 2008b).

Myös monenlaiset populaarikulttuuriin liittyvät keskiöt ja niihin liittyvät diskurssit ovat osa Omarin ja hänen perheensä elämää. Tässä luvussa havainnoin niistä vielä seuraavaa. Erään vierailun aikana Omarin kodin eteisessä katseeni pysähtyi kehystetyn valokuvan eteen. Kysyin Omarin äidiltä, mitä kuva esittää. Vierailun jälkeen kirjoitettu vinjetti valottaa sen kontekstia:

> Omarin sukulainen on rock-valokuvaaja. Perheellä on ollut mahdollisuus nähdä monia maailmankuuluja artisteja livenä, usein VIP-passilla. Kun Gwen Stefanilla oli konsertti Tukholmassa, Omar ja hänen äitinsä saivat VIP-liput ja pääsyn backstagelle. Oli Omarin syntymäpäivä. Silloin 8-vuotiasta Omaria ei kuitenkaan päästetty konserttiin, koska konsertin ikäraja oli 13 vuotta. Kun Gwen Stefani kuuli tapahtuneesta, hän lähetti henkilökohtaisesti kuvan ja viestin Omarille: ”Happy B/DAY to X, sorry you missed

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> the show". Kuulostaa siltä, että Omarin äiti on nähnyt kaikki maailman bändit. (Vinjetti 14.7.2012.)

Omarin äiti kertoi, että hän on aktiivinen musiikin harrastaja ja nähnyt monia kuuluisia artisteja maailman areenoilla. Myös Omar on välillä päässyt mukaan. Tämä valokuva oli tullut tapahtuman jälkeen postitse Gwen Stefanilta ja perheen mielestä siihen liittyi niin mieleenpainuva tarina, että he olivat päättäneet kehystää sen eteisen pöydälle.

Kuten Blackledge (2012, 7–8) kirjoittaa, kuulumisen kehityskaaret neuvotellaan ja esitetään hetki hetkeltä, tilanne tilanteelta, ja myös identiteetin ilmaisemisen keinot muuttavat muotoaan ajan ja paikan mukaan. Omarin elämänpiirissä kuuluminen ja monikielinen kielimaailma eivät ole rajoitettuja vain perinteisiin siirtolaisuuteen liittyviin kulttuurin keskiöihin, kuten uskontoon, ruoka- tai musiikkikulttuuriin tai juhlaperinteisiin, vaan Omar on nuoresta iästään huolimatta ollut mukana ainutlaatuisissa populaarikulttuurisissa tapahtumissa, jotka määrittelevät hänen olemustaan. Vertovec (2009, 68) kirjoittaa, että siirtolaisten elämä on täällä ja siellä, ja niin sanottu kahteen suuntaan orientoituminen (*the habitus of dual orientation*) on merkittävä erityisesti siirtolaisten jälkeen tulevien sukupolvien identiteetille. Tämäkin tutkimus todistaa, että Omarin elämässä on monensuuntaista liikettä, jota voitaisiin paremminkin kuvata käsitteellä *hybridi* tai *monikulttuurinen habitus* (Vertovec 2009, 76). Kuten Vertovec (2006, 2007a) toteaa, superdiversiteetille on ominaista monimuotoisuus monimuotoisuuden sisällä. Omar elää sekä/että -maailmassa (Geldof 2018, 50), jossa hän on samalla naapurustonsa ja kaupunkinsa asukas, maidensa kansalainen ja kotona sekä täällä että siellä.

Omar elää superdiverssissä elämänpiirissä, jossa juurten tilalle ovat kasvaneet antennit ("roots have been replaced by aerials", Hewitt 1995, 99–102). Diskursseihin, jotka on tuotettu yhdessä kulttuurisessa tilassa, vaikuttavat myös muissa yhteyksissä, joskus jopa hyvin erilaisissa sosiaalisissa olosuhteissa ja suhteissa tuotetut heijastumat (Rampton 1999, 423). Hewittin (1995) ajatuksia mukaillen, voidaan kai paremminkin sanoa, että superdiversiteetissä kasvanut Omar on kasvattanut

https://doi.org/10.21435/skst.1489

moneen paikkaan ulottuvien juurten lisäksi myös antennit. Palaan tähän ajatukseen vielä tämän luvun lopussa.

(Super)diversiteetin tutkimuksessa on keskeistä se, keiden näkökulmat ja tieto tulevat kuulluksi. Tässä luvussa kuvailen superdiversiteettiä yhden perheen näkökulmasta. Tutkimusprosessin aikana kävi selväksi, että ruotsalaisessa yhteiskunnassa Omarin kaltaisten perheiden näkökulma on osittain piilossa. Perheen vanhempien ja erityisesti isän puheessa tuli säännöllisesti esille hänen kokemuksensa siitä, millä tavalla siirtolaisia ja maahanmuuttajia Ruotsin valtamediassa esitetään. Vaikka isä ei koskaan varsinaisesti kritisoinut mediakirjoituksia, hän sanoi useaan otteeseen, että media luo Ruotsissa asuvista siirtolaisista usein yksipuolisen kuvan. Kuva ei hänen mielestään ole oikeanlainen kuvaus Omarin ja tämän kaltaisten poikien perheistä, kuten seuraava lainaus kenttäpäiväkirjasta havainnollistaa:

> Omarin isä toisti sanoja ”kunnon pojat” ja oli selvää, että se oli hänelle tärkeää. Hän puhui pitkään ja innostuneesti pojista, jotka olivat kilttejä, kunnollisia, jotka pelasivat illat jalkapalloa ja tulivat aina kotiin illalla ennen kuin kello oli yhdeksän. Pojat pelasivat videopelejä ja viihtyivät kotona. Kuulen vieläkin isän sanat ja innostuneen äänen korvissani ja sanat, joita hän toisteli ”meidän pojat ovat hyviä poikia, kunnollisia poikia”, aivan kuin hän olisi halunnut varmistaa, että en varmastikaan unohtaisi mitä hän minulle kertoi. (Vinjetti, 28.6.2012, suomennettu englannista.)

Omarin isän mukaan Ruotsin mediassa kuvataan nuoria eri tavalla ja Omarin kaltaiset ”hyvät ja kunnolliset pojat” eivät saa mediassa huomiota. Isän tarinoista tuli esille huoli siitä, että superdiverssiä elämää elävien nuorten, kuten Omarin ja hänen kavereidensa, olemassaolosta ei tiedetä, koska siitä ei koskaan kirjoiteta tai tehdä uutisotsikoita.

Kuulumisen ja identiteetin ilmaisemisen representaatioista neuvotellaan jopa päivittäin (Blackledge 2012). Omar ilmaisee kuuluvansa paikkoihin, jotka ovat maantieteellisesti ja kulttuurisesti sekä kaukana että lähellä. Samanaikaisesti Ruotsi ja Tukholma tarjoavat kodin ja elämän-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

piirin, johon liittyy monia superdiverssejä elementtejä ja keskiöitä. Kuten Arnaut (2012, 7) toteaa, diversiteetin diskurssit ovat pääasiallisesti paikallisia. Elämän keskiöt Tukholmassa ja laajemmin Ruotsissa ovat merkittävimmässä roolissa Omarin superdiverssissä elämässä.

Tutkimuksessa eivät missään vaiheessa nousseet vahvana esille perinteisen diasporan, etnisyyden ja transnationaalisuuden (ks. mm. Vertovec 2009; Cox ja Connell 2003, 330) tai pitkänmatkan kansallisuuden (*long-distance nationalism*, Anderson 1998, 74) ilmentymät. Ainoastaan bengalin tunnilla äidin ja opettajan pukeutuminen ja kotikielen voimaannuttava rooli antoivat aavistuksen tällaisesta identiteettiyhteydestä. Vaikka osa Omarin sukujuurista on kaukana ja vaikka hänen perhehistoriansa Ruotsissa on suhteellisen lyhytaikainen, on hän ennen kaikkea ruotsalainen. Tämä tuli esille monissa keskusteluissa, ja kuva on piirtynyt tutkijan mieleeni erityisesti yhden perheen rakastaman harrastuksen, jalkapallon, ja Ruotsin maajoukkuepelistä tallennetun valokuvan kautta. Valokuvassa maajoukkuepaitoihin pukeutuneet isä ja lapset heiluttavat isoja Ruotsin lippuja ja heitä on lähes mahdoton tunnistaa stadionin satapäisen sinikeltaisen yleisön joukosta. Myös erilaiset vapaa-ajan kiinnostuksen kohteet ja harrastukset määrittelevät sitä, mihin yhteyksiin Omar identifioi itsensä. Uskonnolla on hänen elämässään myös oma, joskin hieman yksityisempi paikkansa.

Lopuksi

Tämä luku luo pitkäaikaisen lingvistisen etnografian ja diskurssintutkimuksen metodein läpileikkauksen yhden monikielisen nuoren ihmisen elämänpiiriin. Samalla se pyrkii kuvaamaan superdiversiteetissä elämistä osana koulumaailmaa, perhettä, kaveripiiriä, monen kulttuurin perintöä sekä ruotsalaista yhteiskuntaa ja suurkaupungin elämää. Tässä luvussa olen käsitellyt Omarin ja hänen perheensä monimuotoista kulttuuriperimää sekä paikallisia, kansallisia, globaaleja ja kansainvälisiä kuulumisen keskiöitä. Omarin elämän superdiversiteetti ulottuu pidemmälle kuin hänen perimänsä ja maahanmuuttotaustansa, ja siihen kuuluvat olennaisesti myös erilaiset populaarikulttuurin piirit. Omarin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

elämänpiirin havainnoiminen kokonaisvaltaisesti mahdollisti sen, että sain tuntumaa hänen ja hänen perheensä ymmärryksiin monikielisyydestä, kuulumisesta ja monimuotoisuudesta. Lingvistisen etnografian avulla olen pystynyt raportoimaan, millaiset resurssit vuorovaikutuksessa osoittautuvat merkityksellisiksi Omarin ja hänen elämäpiirinsä erilaisten yhteisöjen sosiaaliselle järjestykselle (ks. Lehtonen ja Pöyhönen 2020, 352). Tutkimuskenttä muuttui sitä kompleksisemmaksi mitä pidemmälle etnografinen tutkimusprosessi eteni, ja kuten Creese ja Blackledge (2010, 565) myös toteavat, tällaisessa prosessissa monikielisyys ulottuu yli ja läpi monitasoisten rajojen. Samalla kun etnografinen tutkimus vei tutkimusta eteenpäin, liikuin tutkijana julkisemmista diskursseista yksityisempiin.

Pitkäaikaisen etnografisen tutkimustyön myötä tietooni tuli, että Omarilla on myös laaja transnationaalinen perhe ja sukulaisia monessa maassa. Omarin ystäväpiirissä on myös samankaltaisia perheitä, joista jokainen on omalla ainutlaatuisella tavallaan superdiverssi. Tämän luvun viitekehyksessä ei ole mahdollista analysoida Omarin ja hänen perheensä superdiversiteettiä laajemman globaalin suvun piirissä tai osana laajempaa paikallista superdiversiteettiä. Nämä näkökulmat tarjoavat kuitenkin jatkotutkimuksen aiheen, jossa olisi mahdollista valottaa tämän päivän pohjoismaista superdiversiteettiä vieläkin laajemmin.

Kuten aikaisemmin totesin, Omarin monitasoisiin kompleksisiin superdiversseihin kielellisen ja kulttuurillisen kuulumisen viitekehyksiin liittyy ajatus monipaikkaisista juurista ja antenneista (ks. Hewitt, 1995). Omarin elämänpiirissä arabian opiskeluun liittyy paikallisesti yksityinen uskonnollinen ja uskonnolliskulttuurinen merkitys. Perhe viettää kuitenkin muslimien id-juhlia aina mahdollisuuksien mukaan muiden muslimien kanssa jossakin Ruotsin ulkopuolella. Uskonto on samanaikaisesti Omarille paikallista, yksityistä ja jollakin tasolla piilotettua sekä osa globaalia ja näkyvää suuren muslimiyhteisön jäsenyyttä. Omarilla on myös laaja transnationaalinen perhe ja serkkuja monessa eri maassa. Näistä syistä Omar on nuoresta iästään huolimatta matkustanut jo yli 20 maahan ja nähnyt monenlaisia kaupunkeja, mikä jo yksinään voisi määritellä hänet niin sanotuksi maailmankansalaiseksi.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Jalkapalloharrastus ja rakkaus lajiin on yksi tekijöistä, jotka ovat juurruttaneet Omariin vahvan ruotsalaisen kansallisidentiteetin. Tästä syystä FIFA on hänen ja monen hänen kaverinsa suosituin videopeli. Pelin kautta löytyi tapa opiskella espanjaa, mikä taas tukee koulumaailman ja virallisen opetussuunnitelman tarpeita ja opittavia diskursseja. Koulumaailmassa toteutuva bengalin kielen formaali opiskelu taas auttaa tukemaan kotona puhuttavan bengalin kielen ja kulttuurin omaksumista, vaikka bengali onkin vahvasti perheen isän ja isän suvun piiriin kuuluva kieli. Englannin kieli, joka on aina ollut vanhempien yhteinen kommunikaation kieli ja näin yksi kodin kielistä, ulottuu Omarin elämänpiirissä kutakuinkin kaikkialle: se on mm. koulun, median, harrastusten, lomamatkojen ja monipuolisen populaarikulttuurin kieli. Kuten tässä luvussa osoitan, superdiversiteetin käsitteen avulla voidaan kuvata nykyihmisten koko elämänpiiriä ja siihen liittyviä vaihtelevia kommunikatiivisia resursseja (ks. Karrebæk ja Charalambous 2018, 73). Yksilön ja perheen kuulumista määrittelevät perinteet, nykyhetken valinnat ja yhteiskunnalliset vaikuttimet mutta myös mahdolliset tulevaisuuden paikat ja merkitykset. Nykypäivän superdiversiteettiä määrittävät monitasoisesti sekä juuret että antennit.

Tässä luvussa nostin esille myös lingvistisen etnografian soveltuvuuden monikielisyyden ja superdiversiteetin tutkimukselle. Tutkimukseni osoittaa, että pitkäaikaisen osallistumisen keinoin voi päästä syvemmälle superdiversiteetin ytimiin. Ainoastaan etnografista tutkimusmetodologiaa soveltamalla ”tiedän mitä tiedän” (Erickson 1973, 15). Myös Hymes (1974, 4) painotti etnografisen otteen ja kommunikaation tutkimuksen tärkeyttä sanoessaan, että kun tarkastellaan kieltä kulttuurin ja yhteiskunnan viitekehyksessä, täytyy tarkastella lingvistiikan sijaan etnografiaa ja kielen sijaan kommunikaatiota.

Etnografisen tutkimusprojektin haaste on kuitenkin myös siinä, että tutkimus perustuu vain sille materiaalille, johon tutkija pääsee käsiksi ja niille elämän osa-alueille, joille hän saa luvan astua ja osallistua. Tutkijoina voimme havainnoida vain sen, minkä superdiversiteetissä elävät tutkimusinformantit meille haluavat avata. Lingvistinen etnografia tuo siksi mukanaan tietynlaisen nöyryyden tutkimuksen osallistujia ja hei-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

dän edustamiaan maailmoja kohtaan (Karrebæk ja Charalambous 2018, 83). Siinä missä sain olla mukana laajasti bengalin kielen opetuksessa, en päässytkään mukaan espanjan kurssille. Arabiankieliset diskurssit tapahtuivat tilassa, jonne minulla tutkijana ei ollut pääsyä. Tiedostan sen, että näkemykseni on näistä syistä varmasti ainakin jollakin tasolla rajallinen, koska kuten etnografisen tutkimusmetodologiaan kuuluu, voin kertoa vain ne tarinat, joita olen ollut havainnoimassa ja jotka on minulle kerrottu. Minulle jäi tunne, että on paljon, mitä en vieläkään ymmärrä ja mikä ei tämän luvun viitekehyksessä tule esille.

Kuten Appadurai (1996, 11) toteaa, globaalisaatio ei ole tarina kulttuurisesta homogeenisyydestä. Tämän Tukholmassa toteutetun tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että superdiversiteetti on ilmiönä myös monimuotoinen ja kompleksi. Samaan aikaan kun superdiversiteetti on yhteiskunnissamme jokapäiväistä ja tavallista monille, eivät yhteiskunnan instituutiot, kuten koulut, välttämättä tiedä superdiversiteetistä tai siinä elävistä yksilöistä ja perheistä. Tämän tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että ainakin jotkin superdiversiteettiin liittyvät ilmiöt ovat ruotsalaisen yhteiskunnan rakenteilta piilossa (ks. myös Vertovec 2006, 2007a). Toisaalta myös superdiversiteetissä elävät perheet saattavat valita sen, että superdiversiteetti pidetään piilossa ja yksityisenä. Superdiversiteetti on siis samaan aikaan kaikkialla, piilossa tai jopa piilotettuna. Kun lähdimme tutkimaan kaksikielisen koulun oppilaiden kuulumista ja monikielisyyttä, emme osanneet aavistaa, että päätyisimme tutkimaan superdiversiteettiä monilla yhteiskunnan osa-alueilla. Ruotsin valtamediassa ei edelleenkään kirjoiteta tällaisesta kielellisestä ja kulttuurillisesta monimuotoisuudesta. Yksi tämän luvun merkityksistä onkin se, että olen voinut tuoda pohjoismaista superdiversiteettiä edes hieman näkyvämmäksi tutkimustietoon perustuvan analyysin kautta. Vaikka aineistoni keräämisestä on jo lähes kymmenen vuotta, aihe on edelleen ajankohtainen. Pohjoismaisessa yhteiskunnassa on lukemattomia julkaisemattomia kertomuksia siirtolaisuudesta, monikielisyydestä, kuulumisesta ja superdiversiteetistä. Tämän luvun tarkoituksena on valottaa yhtä niistä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Haastattelut koulussa, Omar, toukokuu-kesäkuu, 2011.
Kenttämuistiinpano koulussa, 3.6.2011.
Kenttämuistiinpano koulussa, bengalin tunnilla, 10.6.2011.
Kenttämuistiinpano Omarin kotona, 11.6.2012.
Kenttämuistiinpano Omarin kotona, 12.6.2012.
Kenttämuistiinpano Omarin kotona, 14.7.2012.
SFS = Svensk författningssamling 2009: 724, Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20090724.HTM. Viitattu 2.5.2022.
Vinjetti 12.6.2011.
Vinjetti 13.6.2012.
Vinjetti 28.6.2012.
Vinjetti 14.7.2012.

Tutkimuskirjallisuus

Arnaut, Karel 2012: Super-diversity: Elements of an emerging perspective. *Diversities*, 14:2, 1–16. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2012_14-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Anderson, Benedict 1998: *The spectre of comparisons. Nationalisms, Southeast Asia, and the world*. Lontoo: Verso.

Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at large. Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Arnaut, Karel, Jan Blommaert, Ben Rampton ja Massimiliano Spotti 2016: Introduction. Superdiversity and sociolinguistics. Teoksessa Karel Arnaut, Jan Blommaert, Ben Rampton ja Massimiliano Spotti (toim.) *Language and superdiversity*. New York: Routledge, 1–17. https://doi.org/10.4324/9781315730240.

Baker, Colin 2011: *Foundation of bilingual education and bilingualism*. 5. laitos. Bristol: Multilingual Matters.

Blackledge, Adrian 2012: Investigating discourses of inheritance and identities in four multilingual European settings. *NALDIC Quarterly*, 10:1, 4–8.

Blommaert, Jan 2005: *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511610295.

Blommaert, Jan 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307.

Blommaert, Jan 2015: Commentary. Superdiversity old and new. *Language and Communication* 44:1, 82–88. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2015.01.003.

Blommaert, Jan 2016: From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. Teoksessa Nancy Coupland (toim.) *Sociolinguistics. Theoretical Debates*. Cambridge: Cambridge University Press, 242–259.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Blommaert, Jan ja Ad Backus 2011: Repertoires revisited. “Knowing language” in superdiversity. *Working papers in urban language & literacies 67*. Lontoo: King’s College. https://wpull.org/wp-content/uploads/2022/04/WP67_Blommaert_and_Backus_2011_Repertoir.pdf. Viitattu 22.4.2022.

Blommaert, Jan, Sirpa Leppänen, Päivi Pahta ja Tiina Räisänen 2012: *Dangerous multilingualism. Northern perspectives on order, purity, and normality*. Lontoo: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137283566.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2011_13-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Bäckman, Linda ja Sari Pöyhönen 2020: Superdiversiteetti. Teoksessa Tuomas Martikainen ja Pirkko Pitkänen (toim.) *Muuttoliikkeiden vuosisata*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 60–67. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-96-0.

Copland, Fiona ja Angela Creese 2015: *Linguistic ethnography: Collecting, analysing and presenting data*. Lontoo: Sage. https://dx.doi.org/10.4135/9781473910607.

Cox, Jeremy ja John Connell 2003: Place, exile, and identity: The contemporary experience of Palestinians in Sydney. *Australian Geographer*, 34:3, 329–343. https://doi.org/10.1080/0004918032000152410.

Creese, Angela 2008: Linguistic ethnography. Teoksessa Nancy H. Hornberger (toim.) *Encyclopedia of language and education 10.* New York: Springer Science and Business Media LLC, 229–241.

Creese, Angela ja Adrian Blackledge 2010: Towards a sociolinguistics of superdiversity. *Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft*, 13:4, 549–572. https://doi.org/10.1007/s11618-010-0159-y.

De Fina, Anna 2007: Code-switching and the construction of ethnic identity in a community of practice. *Language in Society*, 36:3, 371–392. https://doi.org/10.1017/S0047404507070182.

De Fina, Anna 2008: Who tells which story and why? Micro and macro contexts in narrative. *Text and Talk*, 28:3, 421–442. https://doi.org/10.1515/TEXT.2008.020.

De Fina, Anna ja Alexandra Georgakopoulou 2008a: Analysing narratives as practices. *Qualitative Research*, 8:3, 379–387. https://doi.org/10.1177%2F1468794106093634.

De Fina, Anna ja Alexandra Georgakopoulou 2008b: Introduction. Narrative analysis in the shift from text to practices. *Text and Talk*, 28:3, 275–281. https://doi.org/10.1515/TEXT.2008.013.

Erickson, Frederick 1973: What makes school ethnography ‘ethnographic’? *Council on Anthropology and Education Newletter*, 4:2, 10–19. https://www.jstor.org/stable/3216442.

Erickson, Frederick 1985: *Qualitative methods in research on teaching*. Occasional Papers No. 81. Michigan: The Institute for Research on Teaching, Michigan State University. https://edwp.educ.msu.edu/research/wp-content/uploads/sites/10/2020/11/op081.pdf. Viitattu 22.4.2022.

García, Ofelia 2010: Languaging and ethnifying. Teoksessa Joshua Fishman ja Ofelia García (toim.) *Handbook of language and ethnic identity. Disciplinary and regional perspectives, vol. 1*. Oxford: Oxford University Press, 519–534.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Geertz, Clifford 1973: *Interpretation of cultures. Selected essays*. New York: Basic Books.
Geldof, Dirk 2018: Superdiversity as a lens to understand complexities. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 43–56. https://doi.org/10.4324/9781315696010.
Gynne, Annaliina 2017: ”Janne X was here”. Portraying identities and negotiating being and belonging in informal literacy practices. Teoksessa Sangeeta Bagga-Gupta, Aase Lyngvæer Hansen ja Julie Feilberg (toim.) *Identity revisited and reimagined*. Cham: Springer, 271–292.
Gynne, Annaliina ja Sangeeta Bagga-Gupta 2013: Young people's languaging and social positioning. Chaining in ”bilingual” educational settings in Sweden. *Linguistics and Education*, 24:4, 479–496.
Gynne, Annaliina, Sangeeta Bagga-Gupta ja Jarmo Lainio 2016: Practiced linguistic-cultural ideologies and educational policies. A case study of a ”bilingual Sweden Finnish school”. *Journal of Language, Identity & Education*, 15:6, 329–343.
Heikkinen, Anja ja Saara Peltonen 2018: Liikkuvuuden ja superdiversiteetin paradoksit. Yliopiston reaktioita pakolaiskriisiin. Teoksessa Risto Rinne (toim.) *Eriarvoistuva maailma. Tasa-arvoistava koulu*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 245–272.
Heller, Monica 2008: Doing ethnography. Teoksessa Li Wei ja Melissa G. Moyer (toim.) *The Blackwell guide to research methods in bilingualism and multilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing, 249–262.
Hewitt, Roger 1995: The umbrella and the sewing machine. Transculturalism and the definition of surrealism. Teoksessa Alexandra Ålund ja Raoul Grandqvist (toim.) *Negotiation identities. Essays on immigration and culture in present-day-Europe*. Amsterdam: Rodopi, 91–104.
Hymes, Dell 1974: *Foundations in sociolinguistics. An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Jørgensen, Jens Norman 2010: The sociolinguistic study of youth language and youth identities. Teoksessa Jens Norman Jørgensen (toim.) *Love ya hate ya. The sociolinguistic study of youth language and youth identities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–15.
Karrebæk, Martha Sif ja Constadina Charalambous 2018: Superdiversity and linguistic ethnography. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 73–88.
Kraus, Peter 2011: The politics of complex diversity: A European perspective. *Ethnicities*, 12:1, 3–25. https://doi.org/10.1177/1468796811426952.
Kuusisto, Arniika ja Susanne Garvis 2020: Editorial. Superdiversity and the Nordic model in ECEC. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 21:4, 279–283.
Kytölä, Samu 2018: Race, ethnicity and ”African-ness” in football discourse: perspectives in the age of superdiversity. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 268–282.
Lainio, Jarmo, Carla Jonsson ja Anu Muhonen 2012: Flerspråkiga ungas identiteter och diskurser om dessa. Ett internationellt projekt som börjar avkasta resultat. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14, 41–56. https://www.su.se/polopoly_fs/1.159520.1387186041!/menu/standard/file/FUS2012-14_07c-Lainio-article_corrected.pdf.
Lamminmäki-Vartia, Silja, Saila Poulter ja Arniika Kuusisto 2020: The learning trajectory of emerging professionalism. A Finnish student teacher negotiating world-view education

https://doi.org/10.21435/skst.1489

and early childhood education and care superdiversity. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 21:4, 297–311.

Lanza, Elizabeth ja Bente Ailin Svendsen 2007: Tell me who your friends are and I might be able to tell you what language(s) you speak. Social network analysis, multilingualism, and identity. *International Journal of Bilingualism*, 11:3, 275–300.

Lehtonen, Heini 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7.

Lehtonen, Heini ja Sari Pöyhönen 2020: Lingvistinen etnografia toimintayhteisöissä. Teoksessa Minna Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 345–373. https://doi.org/10.21435/skst.1457.

Leppänen, Sirpa, Saija Peuronen ja Elina Westinen 2018: Superdiversity perspective and the sociolinguistics of social media. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 30–42.

Leppänen, Sirpa ja Elina Westinen 2017: Migrant rap in the periphery. Performing politics of belonging. *AILA Review*, 30:1, 1–26.

Lipiainen, Tuuli, Anna Halafoff, Fethi Mansouri ja Gary Bouma 2020: Diverse worldviews education and social inclusion. A comparison between Finnish and Australian approaches to build intercultural and interreligious understanding. *British Journal of Religious Education*, 42:4, 391–402.

van Maanen, John 1988: *Tales of the field. On writing ethnography*. 2. laitos. Lontoo: University of Chicago.

Marcus, George E. 1995: Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95–117. https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523.

May, Stephen 2005: Language rights. Moving the debate forward. *Journal of Sociolinguistics*, 9:3, 319–347.

Milani, Tommaso ja Rickard Jonsson 2018: Citizenship in Sweden: (De)Constructing Languages in the context of linguistic human rights. Teoksessa Lisa Lim, Christopher Stroud ja Lionel Wee (toim.) *Multilingual Citizen. Towards a Politics of Language for Agency and Change*. Bristol: Multilingual Matters, 221–246.

Muhonen, Anu 2012: When he opened the door tagna på bar gärning. Translanguaging as a resource in English language subject classes in a bilingual Sweden Finnish school in Sweden. *NALDIC Quarterly*, 10:1, 9–13.

Muhonen, Anu 2014: *Error error lataa patteri: From language alternation to global rap flows in Finnish youth radio programs in Finland and Sweden*. Tukholma: Acta Universitatis Stockholmiensis.

Nordstrom, Janica ja Yong Moon Jung 2022: Teaching in borrowed spaces. Community language schools and educational equity in New South Wales, Australia. *Current Issues in Language Planning*, 23:1, 21–36.

Pavlenko, Aneta ja Adrian Blackledge 2004: New theoretical approaches to the study of negotiation of identities in multilingual contexts. Teoksessa Aneta Pavlenko ja Adrian

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Blackledge (toim.) *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon: Multilingual Matters, 1–33.
Pennycook, Alistair 2010: *Language as a local practice*. Lontoo: Routledge.
Piippo, Irina 2021: Muuttuvat näkökulmat monikielisyyteen. Teemanumerossa Maria Ahlholm, Irina Piippo ja Päivi Portaankorva-Koivisto (toim.) *Koulun monet kielet. Plurilingualism in the school*. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA, 21–43. https://journal.fi/afinla/article/view/107219. Viitattu 22.4.2022.
Rampton, Ben 1999: Styling the Other. Introduction. *Journal of Sociolinguistics*, 3:4, 421–427.
Rampton, Ben, Karin Tusting, Janet Maybin, Richard Barwell, Angela Creese ja Vally Lytra 2004: *UK linguistic ethnography. A discussion paper.* http://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/lingethn/documents/discus-sion_paper_jan_05.pdf. Viitattu 2.5.2022.
Sahradyan, Sonya ja Maria Elo 2018: The role of linguistic resources in the institutional organisation of the Armenian diaspora in Finland. Teoksessa Maria Elo ja Indianna Minto-Coy (toim.) *Diaspora networks in international business. Perspectives for understanding and managing diaspora business and resources*. Cham: Springer International Publishing, 299–319.
Stroud, Christopher 2018: Linguistic Citizenship. Teoksessa Lisa Lim, Christopher Stroud ja Lionel Wee (toim.) *Multilingual Citizen. Towards a Politics of Language for Agency and Change*. Bristol: Multilingual Matters, 17–39.
Tsolidis, Georgina ja Alex Kostogriz 2008: 'After hours' schools as core to the spatial politics of 'in-betweenness'. *Race Ethnicity and Education*, 11:3, 319–328.
Vertovec, Steven 2006: *The emergence of super-diversity in Britain*. Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 25. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2006-025-Vertovec_Super-Diversity_Britain.pdf. Viitattu 11.4.2022.
Vertovec, Steven 2007a: *New Complexities of Cohesion in Britain. Superdiversity, Transnationalism and Civil-Integration*. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/ER-2007-Complexities_Cohesion_Britain_CIC.pdf. Viitattu 22.4.2022.
Vertovec, Steven 2007b: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2009: *Transnationalism*. Lontoo: Routledge.
Weckström, Lotta 2011: *Representations of Finnishness in Sweden*. Helsinki: Finnish Literature Society.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Maailma jääkaapissa – Toimijoiden kohtaaminen ja osallistuminen valtasuhteiden rajoilla

Minna Intke-Hernandez
https://orcid.org/0000-0001-9843-7961
Jie Zhao
https://orcid.org/0000-0002-7106-1690

On lämmin, kesäinen päivä, ja meitä on seitsemän ihmistä kokoontuneena puutarhapöydän ympärille porvoolaisen omakotitalon pihaan. Jos ohikulkija pysähtyisi kurkistamaan aidanraosta ja kuuntelemaan hetkeksi, hän kuulisi ainakin arabian-, kiinan- ja suomenkielistä keskustelua. Hän voisi myös kuulla muutaman sanan englantia välissä, sekä pätkän puhelinkeskustelua espanjaksi. Hän näkisi puutarhassa monikielisen seurueen, jonka jäsenet ovat keskenään eri-ikäisiä, eri kielisiä ja eri etniseen taustaan kuuluvia. Lisäksi heidän koulutustaustansa, siviilisäätynsä, perhemuotonsa ja sosioekonominen asemansa eroavat toisistaan. Tämä kohtaaminen punaisen omakotitalon puutarhassa edustaa paikallisen monimuotoisuuden lisäksi myös superdiversiteettiä, joka kuvaa kielellistä ja sosiaalista moniulotteisuutta ja monipaikkaisuutta maailmassa, jossa ihmiset liikkuvat ja muuttavat paikasta toiseen useista eri syistä (Meissner 2015; Vertovec 2007).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Järjestimme kesällä 2021 Porvoossa monikulttuurisen työpajan, jossa tarkoituksena oli kokoontua yhteen harjoittelemaan suomea käyttäen apuna visuaalisia taidemenetelmiä sekä samalla vahvistaa paikallisen yhteisön toimijoiden koheesiota toisiinsa tutustumisen, yhdessäolon ja keskustelun kautta. Tutkimuksellisena tavoitteena oli tarkastella superdiversiteetin käsitteen valossa pienimuotoisen työpajan sosiaalista toimintaa sekä samalla mahdollisesti löytää ja luoda uusia yhteisöllisyyttä ja osallisuutta tukevia työskentelytapoja. Wessendorfin (2013, 410) mukaan kohtaamiset itsessään eivät automaattisesti poista tai vähennä ennakkoluuloja, mutta kohtaamisten puuttuminen lisää niitä.

Työpaja järjestettiin toisen tämän luvun kirjoittajan ja taiteilijan, Jien, puutarhassa, ja sinne kutsuttiin osallistujia Porvoon monikulttuurisen yhdistyksen, MAPorvoon, (Multicultural Association of Porvoo) kautta. Puutarha valikoitui työpajan tapahtumapaikaksi osittain vallitsevan koronatilanteen ja osallistujien turvallisuuden takaamisen vuoksi, ja osaksi myös siksi, että halusimme kohdata toisemme luokkatilan ulkopuolella, mahdollisimman vapaassa ilmapiirissä ja yhteisen pyöreän pöydän ääressä istuen. Näin pyrimme välttämään hierarkkisen vuorovaikutusjärjestelmän korostumista, joskin on myönnettävä, että tutkijan ja tutkimukseen osallistujien sekä muualta muuttaneiden, paikallista kieltä vasta opettelevien ja sitä äidinkielenään puhuvien välille muodostuu aina väistämättä jonkinasteinen valta-asetelma (ks. esim. Smith 2012).

Pink (2012) on tutkinut arjen esineitä ja niiden merkityksiä voidakseen ymmärtää paremmin ihmisten elämää ja yhteiskunnallisia suhteita. Pinkin mukaan arjen esineet, kuten kodinkoneet ja elektroniikka, muokkaavat ja välittävät kulttuurisia merkityksiä ja käytäntöjä. Esineet ovat osa arjen käytäntöjä ja niitä käytetään paitsi käyttötarkoituksensa mukaan myös symbolisesti. Arjen tarkastelu auttaa myös tunnistamaan niitä piilossa olevia merkityksiä ja valtarakenteita, jotka vaikuttavat ihmisten elämään ja arkeen. Työpajassa sovelsimme Pinkin näkökulmaa, ja lähdimme liikkeelle meitä erottavien tekijöiden sijaan jostain meitä kaikkia yhdistävästä, konkreettisesta ja arkipäiväisestä asiasta. Päädyimme ajatukseen, että jääkaappi visuaalisen työskentelyn lähtökohtana voisi avata uusia tapoja kohdata toisemme ja löytää yhteisiä puheenaiheita. Jääkaappityöpaja tarjosi mahdollisuuden tähän ja tuki dialogin synty-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

mistä. Samalla se tarjosi yhden mallin siitä, kuinka matalankynnyksen kohtaamispaikkoja voidaan luoda ilman, että ne määriteltäisiin kotouttavaksi toiminnaksi.

Kaikilla lienee käsitys siitä, mikä jääkaappi on, ja lähtökohtaisesti kaikilla Suomessa asuvilla myös sellainen on kotonaan. Meillä jokaisella on myös näkemys siitä, mitä sinne voi laittaa tai mitä sieltä puuttuu. Tavoitteenamme oli tarkastella arkista esinettä, jääkaappia, käsitteenä, jota tutkimalla voidaan ymmärtää paremmin ihmisten elämää ja yhteiskunnallisia suhteita. Totesimme myös, että jääkaapin sisällön lisäksi sen omistajan elämästä ja positiosta yhteisössä ja yhteiskunnassa kertoo jotain se, mitä jääkaapin ovessa on vai onko siinä mitään.

Lukumme nimessä ”Toimijoiden kohtaaminen ja osallistuminen valtasuhteiden rajoilla” viittaa tilanteisiin, joissa eri ihmiset kohtaavat toisensa yhteiskunnassa. Erilaiset toimijat, kuten yksilöt, ryhmät ja yhteisöt, vaikuttavat yhteiskunnassa valtasuhteisiin ja niiden rajoituksiin. Otsikko viittaa myös siihen, että monimuotoisuuden lisääntyminen tuo mukanaan uusia haasteita ja näkökulmia ihmisten kohtaamiselle ja yhteiskunnalliselle osallistumiselle, erityisesti kun nämä kohtaamiset ja osallistuminen tapahtuvat valtasuhteiden rajoilla. Näissä kohtaamisissa vaikuttavat valtasuhteet ja sosiaalinen hierarkia, ja ihmiset voivat kokea erilaisia etuoikeuksia tai syrjintää perustuen esimerkiksi kielitaitoon, kulttuuriin tai kansallisuuteen.

Superdiversiteettiä pienen mittakaavan kontekstissa

Vertovecin (2007) mukaan superdiversiteetin käsite sisältää yksilöiden kokemusten, mahdollisuuksien, rajoitusten ja kehityskaarten lisäksi myös maahanmuuton ja yhteisöjen laajemmat sosiaaliset, taloudelliset ja historialliset kytkökset. Liikkuminen ja paikoissa oleminen voi olla myös virtuaalista, monipaikkaista ja yhtäaikaista. Superdiversiteetin käsite rikkoo oletukset yhtenäisistä ja pysyvistä sosiaalisista ja etnisistä kategorioista ja identiteeteistä.

Meille tämän luvun kirjoittajille superdiversiteetti merkitsee tietoisuutta ja ymmärrystä yksilöiden ja yhteisöjen moninaisuudesta, johon

https://doi.org/10.21435/skst.1489

liittyvät kunkin yksilön erilaiset taustat, kokemukset, mahdollisuudet, toiveet, rajoitukset ja kehityskaaret, jotka kaikki kietoutuvat ja vaikuttavat toisiinsa mikro- ja makrotasolla. Yksilöillä voi olla useita identiteettejä monimuotoisessa yhteisössä, joka ylittää perinteiset etniset, kielelliset ja kulttuuriset ryhmät.

Transnationaalisuus on merkittävä käsite superdiversiteetin ymmärtämisessä, koska se viittaa ihmisten liikkuvuuteen ja ylirajaisiin suhteisiin, jotka vaikuttavat monimuotoisuuden ilmenemiseen paikallisella tasolla. Superdiversiteetti ei ole kuitenkaan vain transnationaalinen käsite, vaan se on myös vahvasti sidoksissa paikallisiin konteksteihin. Paikka on keskeinen ulottuvuus superdiversiteettikeskustelussa, koska superdiversiteetti on käsite, joka viittaa monimuotoisuuteen ja moninaisuuteen paikallisessa ympäristössä: Paikka luo kontekstin ja puitteet superdiversiteetin ilmiölle, ja se vaikuttaa siihen, miten monimuotoisuus näkyy ja ilmenee arjessa ja miten eri ihmiset ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Lisäksi paikalla on merkitystä myös sille, kenen ääni tulee kuulluksi ja ketkä yhteisössä ja yhteiskunnassa tulevat nähdyiksi. Paikallinen kulttuuri, historia, sosiaaliset ja taloudelliset olosuhteet vaikuttavat siihen, miten eri ihmiset kokevat paikan ja miten heidän identiteettinsä näkyvät ja tunnustetaan. Inklusiivisessa ympäristössä erilaiset ihmiset voivat tuntea olonsa tervetulleiksi ja osallisiksi yhteisöön. Tämä voi edistää vuorovaikutusta eri ryhmien välillä, mikä puolestaan lisää ymmärrystä ja vähentää ennakkoluuloja.

Vaikka superdiversiteetin käsitteen kautta on perinteisesti tarkasteltu suurkaupunkien kuten Lontoon (Vertovec 2007) tai New Yorkin (Aptekar 2019) väestön ja elintilan monimuotoistumista, käsitettä on sovellettu myös pienempien paikkakuntien elämän tarkastelussa (Pöyhönen ja Simpson 2021). Meidänkin tutkimuksemme sijoittuu pienelle paikkakunnalle, Etelä-Suomessa sijaitsevaan Porvooseen. Kaupungin 50 000 asukkaasta 7,3 prosenttia on ulkomaalaistaustaisia. Heistä yli puolet on tullut kaupunkiin perheen tai työn vuoksi ja noin kolmasosa on pakolaistaustaisia (Porvoon kaupunki 2022). Tässä luvussa pureudumme kuitenkin vielä kaupunkiakin pienempään yksikköön, eräänä kesäisenä lauantaina Porvoossa järjestettyyn monikulttuuriseen työpajaan, jota tarkastelemme superdiversiteetin linssin läpi. Tämä tarkoittaa sitä, että

https://doi.org/10.21435/skst.1489

pyrimme näkemään monisyisesti vuorovaikutustilanteeseen vaikuttavat tekijät ja näkemään osallistujien etnisen taustan ohi olettamatta heidän toimivan tietyllä tavalla lähtömaansa tai kulttuurinsa vuoksi.

Superdiversiteettitutkimuksessa keskitytään etnisyyden sijaan tarkastelemaan sitä, miten eri tekijät vaikuttavat sosiaalisiin asetelmiin, miten sosiaaliset suhteet ja ryhmät muodostuvat, kuka omaa vallan, kenen toimijuutta tuetaan tai rajoitetaan ja miten rakenteellinen epätasa-arvo rajoittaa tai edistää kenenkin elämää (Bäckman ja Pöyhönen 2020, 62). Huomiomme kohteena on, miten nämä tekijät ilmenevät tutkimassamme työpajassa ja mitä ne merkitsevät työpajan kontekstissa. Pohdimme myös, minkälaisia laajempia vaikutuksia niillä voidaan todeta olevan.

Tutkimusmenetelmänä taidelähtöinen työpaja

Tutkimusotteemme on etnografinen, ja aineistonkeruumenetelmämme oli taidelähtöinen, osallistava ja erilaisia modaliteetteja yhdistävä. Taidelähtöisyyden ja taiteen määrittelemme tässä laajasti ilmaisun välineeksi, joka voi toimia vuorovaikutuksen lähtökohtana ja tukena. Bradleyn ja Harveyn (2019, 93) mukaan ymmärrämme kielen ja taiteen kytkeytyvän materiaalisuuteen, fyysiseen ympäristöön ja kehollisuuteen ja toimivan siltana tutkittavaan ilmiöön.

Työpajaan osallistui neljä aikuista ja yksi lapsi sekä tämän luvun kirjoittajat Minna ja Jie. Aineistomme on kerätty kahden tunnin mittaisessa työpajassa, joka nauhoitettiin ja josta kirjoitettiin muistiinpanot heti työpajan jälkeen. Työpajasta otettiin lisäksi valokuvia (19 kpl) ja äänitteet litteroitiin sanatarkkuudella. Lisäksi aineisto sisälsi valokuvia (13 kpl), jotka osallistujat ottivat ennen työpajaa sekä työpajan aikana tehtyjä piirroksia (7 kpl).

Työpajan alussa jokainen sai vapaasti esitellä itsensä. Kerroimme osallistujille, että he voivat kertoa itsestään sen, mikä tuntuu hyvältä ja luontevalta, ja muistutimme, että kenenkään ei tarvitse jakaa itsestään asioita, joita ei halua. Kukin osallistujista mainitsi nimensä, lähtömaansa ja sen, kuinka kauan he olivat olleet Suomessa ja olivatko he asuneet muualla kuin Porvoossa. He siis asemoivat itsensä vuoro-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

vaikutustilanteessa nimenomaan etnisen taustansa ja nykyisen kotimaansa perusteella. Nämä ovat myös asioita, joita usein kielikursseilla ihan alussa opetellaan ja harjoitellaan ja jotka ehkä automatisoituvat helposti keskustelunaloituksiksi silloin, kun joukossa on muualta muuttaneita. Onko kyseessä tietyllä tavalla myös valtakysymys? Kuka päättää, mitä kielenoppija oppii ja millaisia asioita hän oppii itsestään kertomaan? Oppikirjat noudattelevat totuttua kaavaa, jossa itsensä esittelevä henkilö usein mainitsee nimen lisäksi kansallisuutensa, sukupuolensa, ikänsä ja siviilisäätynsä. Kuinka usein todellisessa elämässä aikuinen kertoo itsestään ensimmäisenä juuri nuo tiedot, kun hän tutustuu uusiin ihmisiin? Vieraan kielen opetuksen käytänteitä ei kyseenalaisteta tarpeeksi, jos valtakieltä puhuville ja sitä opettaville tarjotaan oikeus määritellä, kenen kuulumista joukkoon tai kenen toiseutta nostetaan esiin ja korostetaan.

Yksi tapa jakaa ja tasoittaa valtaa toimijoiden kesken on antaa tilaa ja aikaa dialogille. Vaikka työpajan alussa osallistujat esittelivät itsensä yleisesti totutulla tavalla, keskustelu oli kuitenkin polveilevaa ja osallistujat esittivät toisilleen lisää kysymyksiä, jotka ylsivät jo syvemmälle kokemushistorioihin: keskusteluun nousivat kielitaidot, perhesuhteet, asumismuodot, nykyinen toimi ja ammatti sekä tulevaisuuden haaveet ammatillisella, koulutuksellisella sekä henkilökohtaisen elämän tasolla.

Esittely- ja tutustumiskierroksen jälkeen Jie näytti tabletilta osallistujien hänelle etukäteen lähettämät valokuvat jääkaapin sisällöstä ja jääkaapin ovista. Jokainen sai katsoa kuvia hetken, minkä jälkeen Jie sammutti tabletin ja Minna kysyi kaikilta, mitä he olivat nähneet kuvissa. Osallistujat vastasivat ja kertoivat, mitä he muistivat nähneensä. Seuraavaksi kuvien ottajat saivat itse kertoa kuvistaan, mitä niissä oli ja miksi. Osa heistä kertoi myös, mitä kuvissa ei ollut ja miksi. Kuvat olivat vuorovaikutuksen ja kertomusten lähtökohtana, ja jokainen osallistuja aloitti kertomuksensa kuvista kertomalla jääkaappinsa sisällöstä ja ovesta, mutta kertomukset jatkuivat ja laajenivat ajassa ja paikassa kauemmaksi. Vain osassa kertomuksia etniseen taustaan viitattiin suoraan, sillä enemmän niissä käsiteltiin menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta nykyisessä asuinkaupungissa ja muualla.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Valokuvatyöskentelyn jälkeen jokainen sai paperin, johon oli piirretty tyhjä jääkaappi ja tyhjä jääkaapin ovi. Tehtävänä oli täydentää kuvaa haluamallaan tavalla ja tehdä siitä ”unelmien jääkaappi”. Osallistujilla oli käytettävissään puuvärikyniä ja tusseja. Kun kuvat olivat valmiit, niiden tekijät saivat kertoa, mitä niissä oli. Työskentelyssä käytettiin visuaalista menetelmää, jonka avulla pyrittiin pääsemään kiinni osallistujien pohdintaan ja käsityksiin sekä hahmottamaan erot niiden välillä.

Omistajuudesta vapaa limittäiskieleily

Halumme käyttää visuaalista kieltä vuorovaikutuksen lähtökohtana perustui ajatukseen siitä, että kielenkäytössä ja vuorovaikutuksessa hyödynnetään ympäristön sosiaalista, materiaalista ja semioottista varantoa (van Lier 2000, 252; Suni 2008, 191; Dufva, Aro ja Suni 2014, 29–31; Lankiewicz 2014, 3; Lehtonen 2015, 298). Tämän vuoksi oli luontevaa rakentaa työpaja ja sen vuorovaikutus konkreettisten artefaktien pohjalle: jääkaapeista etukäteen otetut valokuvat sekä työpajassa tehtävät piirrokset orientoivat osallistujat saman aiheen äärelle sekä tarjosivat mahdollisuuden hyödyntää kehollisuutta ja visuaalisuutta vuorovaikutuksessa. Ei ollut pakko käyttää ainoastaan sanoja ilmaistakseen itseään, vaan pystyttiin turvautumaan myös visuaaliseen ympäristöön ja toisten osallistujien tarjoamaan kielelliseen tukeen. Olennainen osa kielellisiä resursseja ovat myös visuaaliset tekijät, sillä kieli on visuaalista meidän kaikkien arkipäivässä: Meitä ympäröivä maailma on visuaalinen, ja me tukeudumme sen artefakteihin (kalusteet, printit, symbolit, painetut tuotteet) jokapäiväisessä kielenkäytössämme (Blommaert 2013). Kielellinen viestintä sosiaalisen median ja pikaviestisovellusten kautta on visuaalista ja monipaikkaista.

Kielenkäyttäjät ovat sosiaalisia toimijoita, jotka kuuluvat eri yhteisöihin ja joilla on käytössään erilaisia kielellisiä resursseja. Ilmiössä on kyse sosiolingvistisesta superdiversiteetistä (Blommaert ja Rampton 2011), jossa keskeistä Bäckmanin ja Pöyhösen (2020, 63) mukaan on se, että ylitetään etniskielellisiksi miellettyjen kategorioiden rajat ja annetaan tilaa kaikenlaiselle monikielisyydelle ja monenlaisille tavoille rakentaa

https://doi.org/10.21435/skst.1489

identiteettejä. Kielellisessä toiminnassa tukeudutaan sanojen lisäksi myös toisten osallistujien toimintaan ja kielellisiin ja kulttuurisiin resursseihin, puhujien elekieleen ja kehollisuuteen sekä materiaalisen ympäristön tarjoamaan tukeen (Swain 2006). Kielen käyttö on siis multimodaalista ja tilanteista sosiaalista toimintaa, limittäiskieleilyä (*translanguaging*), joka syntyy ja kehittyy, kun sitä käytetään yhteisessä vuorovaikutuksessa. Se on arkista, usein monikielistä kielenkäyttöä, jossa ei ole tarvetta asettaa kieliä hierarkkiseen järjestykseen (Lehtonen 2015).

Nostamme tässä esiin limittäiskieleilyn käsitteen, sillä se kuuluu olennaisena osana superdiversiteettiin ja ajatukseen siitä, että ei ole tarvetta kiistellä kielen omistajuudesta. Järjestämässämme työpajassa suomea käyttivät ihmiset, jotka eivät olleet etnisesti suomalaisia, ja samoin oli muiden kielten laita: keskustelussa käytettiin arabiaa, englantia, espanjaa, kiinaa, ruotsia ja turkkia tekemättä erottelua etnisten taustojen välillä. Näiden nimettyjen kielten ja niiden varianttien lisäksi hyödynnettiin myös ympäristön tarjoamia materiaalisia resursseja ja kehollisuutta toimivan vuorovaikutuksen rakentamiseksi joustavasti. Limittäiskieleily on siis monikielistä toimintaa, joka ei tarkoita pelkästään usean nimetyn kielen summaa, vaan jossa hyödynnetään multimodaalisia semioottisia resursseja (Piippo 2021, 31–32).

Digitaalisten medioiden ja yhteydenpitovälineiden sekä ihmisten liikkuvuuden ansiosta kielimuodot eivät rajaudu maantieteellisesti määriteltävissä oleviin kielenkäyttäjäyhteisöihin, vaan kieliä käytetään perinteisten yhteisörajojen yli (Piippo 2021, 24). Työpajassamme merkittäviksi ilmiöiksi nousivatkin transnationaalisuuden ja monipaikkaisuuden käsitteet. Transnationaalisuudella viitataan perinteisten kansallisvaltioiden rajat ylittäviin prosesseihin ja suhteisiin, joissa keskeisessä roolissa ovat ei-valtiolliset toimijat (Vertovec 2009). Monipaikkaisuus puolestaan merkitsee ihmisten jokapäiväisiin elinympäristöihin kuuluvien monien merkityksellisten – fyysisten, henkisten tai virtuaalisten – paikkojen ja niiden välillä tapahtuvan liikkumisen kokonaisuutta (Haukkala 2011). Työpajassamme nämä ilmiöt olivat jatkuvasti läsnä, kun keskustelun ja toiminnan lomassa haettiin internetistä tietoa eri kielillä ja tarkistettiin WhatsAppin kautta tuttavan kuulumiset ja kysyttiin hänen mielipidettään.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimusstrategiana neksusanalyysi

Tämän tutkimuksen metodologisena viitekehyksenä sovelletaan neksusanalyysia, joka on luonteeltaan etnografinen ja monimenetelmäinen tutkimusstrategia (Scollon ja Scollon 2004). Neksusanalyysissa sosiaalista toimintaa ei tarkastella irrallisena tapahtumana, vaan sitä tutkitaan toimijoiden kokemushistorioiden ja aiempien tapahtumien leikkauspisteessä. Kunkin toimijan menneisyys ja jokaisen diskurssin historia vaikuttavat siihen, miten tilanteita tulkitaan ja miten niissä toimitaan sekä siihen, mitä ja miten sanotaan tai jätetään sanomatta. Osana soveltamaamme monimenetelmäistä neksusanalyysia käytämme semioottista analyysia (Barthes 1986; Hodge ja Kress 1988; Kress ja van Leeuwen 1990, 1992, 2001), jonka kautta pyrimme kuvailemaan ja tulkitsemaan visuaalisesta kielestä esiin nousevia käytänteitä, tapoja, arvoja ja kulttuurisia esityksiä. Analyysissamme olemme keskittyneet tulkitsemaan visuaalista aineistoa sekä vuorovaikutuksessa esiin nousseita diskursseja.

Tarkastellessamme työpajasta kerättyä aineistoa (valokuvia, piirustuksia ja ääninauhoja) pyrimme neksusanalyyttisen näkemyksen mukaisesti välttämään mikro- ja makrotason erottelua, sillä jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa toteutuvat yhteiskunnalliset normit ja käytänteet: kunkin toimijan menneisyys ja jokaisen diskurssin historia vaikuttavat väistämättä siihen, mitä ja miten sanotaan tai jätetään sanomatta. Tässä tutkimuksessa jääkaappia, ja sitä kautta arkista elämää, kuvaavat visuaaliset ja sanalliset kertomukset ovat ilmiö, jota pyrimme tarkastelemaan neksusanalyyttisen linssin läpi laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Analyysissa huomiomme kiinnittyi siihen, mitä esiin nousevat diskurssit kertovat sosiaalisten käytänteiden ja normien muodostumisesta sekä siitä, kenellä on valtaa ja kenen toimijuutta tuetaan ja rajoitetaan ja millä perustein.

Neksusanalyysin kolme pääelementtiä ovat toimijan kokemushistoria (*historical body*), vuorovaikutusjärjestys (*interaction order*) ja tilanteiset diskurssit (*discourses in place*). Toimijan kokemushistoriaan kuuluvat henkilön aiemmat muistot, kokemukset ja toiminta, jotka vaikuttavat yhdessä siihen, kuka ja millainen ihminen on ja miten hän toimii ja on

https://doi.org/10.21435/skst.1489

suhteessa toisiin. Elämän aikana sisäistetään käytänteitä ja diskursseja, jotka muokkaavat väistämättä yksilöiden toimintaa (Scollon ja Scollon 2004, 13). Kokemushistorioita tuskin voikaan täysin avata sanallisesti, mutta niiden kokonaisuusvaltaisuus on tiedostettava ja huomioitava analyysissa. Tässä tutkimuksessa kokemushistorian käsite kattaa osallistujien elämäntarinat, kielitaidot, kokemukset ja tulevaisuuden suunnitelmat siltä osin, mitä he itse halusivat tuoda esiin työpajassa.

Vuorovaikutusjärjestys eli toimijoiden keskinäinen suhde rakentuu heidän kokemushistorioidensa pohjalta. Kukin toimija tuo sosiaaliseen tilanteeseen omat kulttuuriset ja aiempiin kokemuksiinsa pohjautuvat odotuksensa, minkä vuoksi vuorovaikutus toteutuu historiallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen normien ja odotusten rajoissa (Goffman 1983, 4). Kyse on ihmisten välisistä suhteista; heidän tapansa kommunikoida keskenään riippuu siitä, missä määrin heidän välisensä suhde on hierarkkinen tai tasa-arvoinen eli ovatko he ystäviä, puolituttuja tai esimerkiksi työ- tai opiskelutovereita. Lisäksi toimijoiden vuorovaikutusjärjestykseen vaikuttaa se, miksi he ovat kokoontuneet yhteen ja mitkä valta-asetelmat tilanteessa ovat läsnä (Scollon ja Scollon 2004, 13, 18–20). Vuorovaikutusjärjestys siis viittaa vuorovaikutuksen normittumiseen ja järjestäytymiseen sosiaalisissa tilanteissa, jonka toimijat luovat yhdessä (mt., 153). Työpajassa vuorovaikutusjärjestelmä oli monisyinen, ja olimme vuorovaikutuksessa muun muassa tutkijoina ja tutkimukseen osallistujina, valtaväestön ja vähemmistön edustajina, eri kielten puhujina, vanhoina tuttavina ja uusina tuttavuuksina sekä eri alojen asiantuntijoina ja noviiseina. Osa näistä positioista ja rooleista oli tilannesidonnaisia, osa taas pysyvämpiä.

Scollonin ja Scollonin (2003; 2004, 162–163) mukaan paikat eivät ole ainoastaan fyysisiä ja materiaalisia, vaan ne muodostuvat myös läsnä olevista diskursseista, joita osallistujat nostavat esiin ja jotka reaalistuvat tietyssä ajassa ja paikassa. Tämän vuoksi käytämme tässä termiä tilanteiset diskurssit (*discourses in place*), sillä tutkimuksessamme niiden toteutuminen ajallisessa ja materiaalisessa todellisuudessa kiteytyy ja näkyy erityisesti työpajan valokuvissa ja piirustuksissa, jotka ovat sekä osallistujien vuorovaikutuksen että meidän analyysimme keskiössä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kiteytyneiden ja materiaalisten diskurssien (valokuvien ja piirustusten) lisäksi työpaja oli monen muun diskurssin kohtauspaikka, jossa osallistujat käyttivät tai jättivät käyttämättä diskursseja, seurasivat toistensa sanallista ja sanatonta viestintää sekä kehollista toimintaa sekä ennen kaikkea käyttivät vuorovaikutuksensa tukena materiaalista ympäristöä, kuten ottamiaan valokuvia sekä tekemiään piirustuksia. Työpajan tilanteisissa diskursseissa oli kuultavissa osallistujien äänen lisäksi kaikuja toisista, aiemmista diskursseista, jotka nousivat esiin kokemushistorioiden kautta.

Neksusanalyysi on oivallinen toiminnan ja vuorovaikutuksen tilanteisuuden ja kerrostuneisuuden huomioiva menetelmä superdiversiteetin tutkimiseen työpajassa, jossa piirtäen, valokuvia pohtien ja keskustellen kerrotaan arjesta ja arjen sosiaalisista suhteista ja käytänteistä. Työpajassa vuorovaikutus perustui monikielisyyteen, kehollisuuteen ja ympäristön visuaalisuuteen. Neksusanalyysin avulla pyrimme analysoimaan aineistosta näitä osallistujien käyttämiä erilaisia ilmaisuja ja vuorovaikutusmuotoja ymmärtääksemme, miten ne heijastavat osallistujien sosiaalista todellisuutta ja arkea.

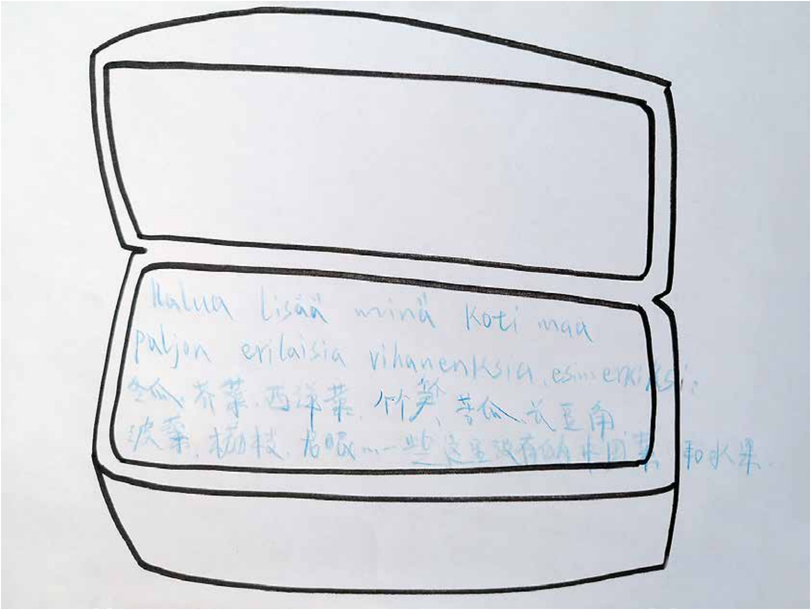
Kurkistus Pingin haaveiden jääkaappiin

Ping[1], Kiinasta Suomeen muuttanut keski-ikäinen nainen, kysyi, saisiko hän käyttää piirtämisen sijaan tekstiä. Hän halusi kuvata sanallisesti ihannejääkaappinsa sisältöä kertomalla, mitä vihanneksia siellä olisi.

Hän aloitti jääkaappinsa sisällön kuvaamisen suomeksi kirjoittamalla ”Halua lisää minä kotimaa paljon erilaisia vihanneksia, esimerkiksi”, minkä jälkeen hän vaihtoi tekstinsä mandariinikiinaksi. Kiinankielinen teksti tarkoittaa suomeksi ”vahakurpitsa, sareptansinappi, isovesikrassi, bambu, karvaskurkku, johanneksenleipäpuun hedelmä, litsi, longaani... joitakin kiinalaisia vihanneksia ja hedelmiä ei ole saatavilla täällä”.

1 Kaikkien osallistujien nimet on muutettu.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Pingin unelmien jääkaapin sisältö. Kuva: Minna Intke-Hernandez (työpajan osallistujien tekemät piirrokset, heinäkuu 2021).

Kuten Ping tekstissään toteaa, hänen mainitsemansa kiinalaiset vihannekset ja hedelmät eivät ole Suomessa arkipäivää. Niiden nimien kääntäminen suomeksi tätä lukua kirjoittaessa osoittautui haasteeksi, jossa lopulta onnistuimme monikielisen yhteistyömme ansiosta: Jie käänsi sanat englanniksi, ja Minna etsi niille käännökset suomeksi. Kuitenkaan nuo vihannesten ja hedelmien nimet eivät merkitse monelle täällä kasvaneelle juuri mitään, sillä niitä harvemmin pääsee Suomessa maistamaan. Ping kuitenkin taitavasti kuvaili niitä turvautuen elekieleen kuvaillessaan niiden ominaisuuksia ja käyttötapoja: hän elehti käsillään vihannesten muotoja, jolloin muut läsnäolijat ehdottivat hänelle sanoja niitä kuvaamaan. Samoin hän kehollisesti esitti meille sen, kuinka jotain hedelmää poimitaan ja kuinka se kuoritaan, paloitellaan ja tarjotaan. Lisäksi hän käytti selostuksessaan osaamiaan muotoa, väriä ja makua kuvailevia suomenkielisiä adjektiiveja. Tämänkaltaiset tilanteet,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

joissa toimijoiden eleet, ilmeet, kuvat ja materiaalinen ympäristö tukevat vuorovaikutusta, ovat tyypillisiä limittäiskieleilytilanteita erityisesti uuteen kieleen sosiaalistumisen alkuvaiheessa (Piippo 2021, 31).

Toiset osallistujat kiinnostuivat Pingin jääkaapin sisältöä kuvaavassa tekstissä esiintyvistä vihanneksista ja hedelmistä kahdella tasolla: Ensin he halusivat tietää, mitä ja millaisia nuo mainitut ruoka-aineet olivat, miltä ne maistuivat ja missä niitä on saatavilla. Kun olimme aikamme keskustelleet aiheesta, muut osallistujat alkoivat kysellä Pingiltä kiinankielisistä merkeistä ja ohjasivat näin keskustelun kieliin ja kielten käyttöön.

> Ping kertoo asuneensa Kiinassa samassa kaupungissa kuin vanhempansa. Hän kertoo, että eri paikoissa Kiinaa puhutaan kielen eri variantteja. Kuunneltuaan Pingin kertomusta, Noor (Jemenistä kotoisin oleva) toteaa, että myös arabian kielessä on niin, että vaikka on yhteinen kirjakieli, niin eri paikoissa puhutaan eri variantteja. Ping innostuu tästä ja jatkaa kysyen suomeksi ”mitä kieltä puhutaan, jos halutaan, että kaikki ymmärtävät”. Noor ja hänen miehensä antavat esimerkkejä arabiankielisestä maailmasta ja maista, joissa he pystyvät hyvin kommunikoimaan ja ymmärtämään toisia puhujia. Ping jatkaa keskustelua samaan aikaan kertoen, että hän ei ymmärrä kiinan variantteja eri puolella Kiinaa, ja hänestä ne tuntuvat melkein kuin eri kieliltä.
>
> Kun myöhemmin joudun vastaamaan puhelimeen ja käymään lyhyen keskustelun espanjaksi, keskustelu kääntyy espanjan kieleen ja Doga (turkkilainen nainen) kertoo osaavansa sitä muutaman sanan. Hän mainitsee myös muutamia kurdinkielisiä sanoja, jotka ovat ymmärrettävissä espanjan perusteella.
>
> (Tutkijan työpajassa tekemät muistiinpanot, heinäkuu 2021.)

Edellä kuvatussa tilanteessa osallistujien kokemushistorioiden kautta tulevat esiin heidän kielelliset resurssinsa ja se, kuinka monikielisyys on ollut jo aiemmin osa heidän tavallista arkeaan. Superdiversiteetin käsite auttaa hahmottamaan sen, että kenenkään kielitaidoista ei voi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tehdä olettamuksia pelkästään etnisen taustan tai aiemman kotimaan perusteella. Esimerkki on muistutus myös siitä, että kulttuurisesti ja kielellisesti moninaistuneessa maailmassa ajatus kielten omistajuudesta on hylättävä, sillä kielitaito rakentuu vuorovaikutuksessa toisiin samalla, kun kaikkia läsnä olevia kieliä on lupa käyttää. Superdiversiteetti on luonut sosiaaliseen elämään uusia verkostoja ja uusia tasoja, jotka asettavat maahanmuuttajien kotoutumiselle sekä uusia haasteita että uusia mahdollisuuksia (Blommaert 2013). Kaikissa yhteyksissä paikallinen valtakieli ei olekaan sosiaalisesti validi eikä suotava valinta, vaan on pystyttävä käyttämään muita kieliä (esim. Belling ja de Bres 2014).

Osallistujien puhuessa kielistä korostui vuorovaikutuksen merkitys, ei niinkään oikeakielisyys. Oikeakielisyyden teeman he nostivat keskusteluun vain silloin, kun he puhuivat paikallisen kielen, suomen, oppimisesta. He saattoivat kysyä Minnalta, joka oli ainoa suomea äidinkielenään puhuva läsnäolija ja jonka he tiesivät opettajaksi, miten joku sana kirjoitetaan tai sanotaan tai miten sitä käytetään eri konteksteissa. Osallistujat olivat selvästi omaksuneet ajatuksen kielen funktionaalisesta luonteesta, ja kertoivat siitä, mihin he sitä tarvitsevat: Opintoihin suomalaisessa yliopistossa tarvitaan suomen kieltä ja lisäksi englantia, Koraanin lukemiseen arabian kieltä. Doga puolestaan haaveili jatkavansa espanjan opintojaan, jotta voisi matkustaa Espanjaan tulevaisuudessa.

Työpajan osallistujien kokemushistorioiden moninaisuus ilmeni kielitaidoista puhuttaessa sekä silloin, kun osallistujat kuvailivat monikielistä arkeaan. Kieltä tarkasteltiin sekä puhutun että kirjoitetun kielen näkökulmista, ja lisäksi kirjoitettu kieli visuaalistui myös piirroksissa ja valokuvissa arabian-, turkin-, englannin-, suomen- ja kiinankielisinä teksteinä. Keskustelussa esiin nousseet sosiaaliset suhteet ja ryhmät eivät tuntuneet muodostuvan etnisten taustojen ympärille, vaan pikemminkin kielelliset repertuaarit määrittävät ryhmiin pääsyä ja kuulumista: suomea tarvitaan, jotta voidaan toimia valtakielisissä yhteisöissä; arabia yhdistää uskonnollista ryhmää; tulevaisuudessa mahdollisesti toteutuvia suhteita varten on kartutettava muita kielitaitoja. Osa suhteista on transnationaalisia ja myös monipaikkaisia siten, että ne tulevat kokemushistorioiden, kertomusten ja teknologioiden kautta läsnä oleviksi myös työpajaan.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Jääkaapin ovi kertomusten lähteenä

Jääkaapin ovista kuvia on aineistossa kolme, sillä osallistujista kaksi oli aviopari, ja heillä oli yhteinen jääkaappi. Tässä luvussa kuvista julkaistaan vain kaksi, Dogan ja Pingin ottamat. Myös Noorin ja tämän perheen jääkaapin ovea käsitellään analyysissa, mutta hänen pyynnöstään kuvaa ei julkaista. Seuraava valokuva on Dogan, Turkista kotoisin olevan osallistujan jääkaapin ovesta, ja siinä on esillä tyypillisesti jääkaapin oveen kiinnitettäviä esineitä: kortteja, magneetteja, matkamuistoja ja ostoslistoja.

Dogan jääkaapin ovi. Kuva: Doga (työpajan osallistujien ottamat valokuvat, heinäkuu 2021).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kun Doga esitteli kuvaansa, hän toi vuorovaikutustilanteeseen mukaan paljon henkilökohtaisia asioita itsestään kertomalla, missä paikoissa hän oli matkustanut, mihin paikkoihin hän haaveili vielä pääsevänsä, minkälaisia aikatauluja ja arkisia raameja hänellä oli jokapäiväisessä elämässään ja minkälaista ruokaa hän mielellään söi ja miksi. Kertomus ja siitä kummunnut keskustelu ei keskittynyt siihen, että hän oli turkkilainen musliminainen vaan kaikkeen muuhun, mitä hän halusi kuvan perusteella ja siitä nousevan kertomuksensa avulla kertoa itsestään. Kertomus loi meille käsityksen siitä, kuinka hänen elämänsä on monipaikkaista ja monikielistä. Virtuaalisesti hän on läsnä muuallakin kuin asuinpaikkakunnallaan, ja teknologian ansiosta hän on yhteydessä Turkissa asuviin ystäviinsä ja sukulaisiinsa, mutta samalla hänellä on yhteyksiä myös Espanjaan, Ruotsiin ja Kanadaan sekä muualle Suomeen. Dogan elämä on monipaikkaista ja transnationaalista: hänen jokapäiväisen elämänsä vuorovaikutussuhteet ylittävät kansallisvaltioiden rajat.

Jokainen tuo mukanaan kokemushistoriansa, johon kuuluu väistämättä myös etninen tausta. Kuitenkaan tässä työpajassa etninen tausta ei nouse keskusteluissa keskeiseksi teemaksi, vaan toimii ainoastaan taustatietona ja antaa vihjeitä toisille osallistujille esimerkiksi siitä, mitä kieliä kullakin mahdollisesti saattaa olla käytössään. Kansallisliput ovat läsnä osallistujien piirustuksissa visuaalisina diskursseina, joissa mikro- ja makrotaso kietoutuvat toisiinsa: kansallislippu on vakiintunut makrotason symboli, joka edustaa kansakuntaa tai valtiota. Vaikka osallistujilla oli mahdollisuus kuvata jääkaappinsa ovessa haluamiaan asioita haluamallaan tavalla, he päätyivät silti käyttämään symboleinaan vakiintuneita kansankuntia edustavia lippuja. Tämä osoittaa yksityisen elämän äänien ja makrotason diskurssien yhteen kietoutumisen. Arkisissa yhteyksissä monelle kansallislippu vaikuttaa olevan yksinkertaisin ja helpoin tapa osoittaa omaa taustaa tai muita tärkeitä paikkoja. Tässäkin työpajassa kolme neljästä osallistujasta käytti kansallisvaltionsa lippua osoittamaan aiempaa kotimaataan sekä nykyistä asuinmaataan, Suomea. Myös mukana ollut Noorin lapsi tunnisti monia lippuja, kun hänen vanhempansa kyselivät niitä häneltä. Lippuja opetellaan tunnistamaan perheissä ja kodeissa, ja niitä siirretään perheiden keskusteluissa sukupolvelta toiselle kuten muitakin merkityksiä, muistoja ja kertomuksia. Semioottises-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ta näkökulmasta katsottuna symboleiden merkitykset rakennetaankin sosiaalisesti ja ne siirtyvät ikäpolvelta toiselle. Keskeistä on se, miten ihmiset käyttävät semioottisia resursseja tuottaakseen ja tulkitakseen vuorovaikutusta artefaktien muodossa (van Leeuwen 2005).

Noorin perheen jääkaapin ovessa on kolme magneettikuvaa perheen lapsista, yksi kustakin. Mitä jääkaapin ovessa olevat lasten kuvat voivat kertoa superdiversiteetin näkökulmasta perheen ja sen jäsenten identiteetistä ja taustoista? Yhden tulkinnan mukaan tämä voisi olla merkki siitä, että perheen identiteetti ja elämä liittyvät vahvasti sen sisäiseen dynamiikkaan. Kuvasta voisi myös päätellä, että perhe on tiivis ja lähellä toisiaan, mutta toisaalta se voi myös viitata siihen, että perheen sosiaalinen verkosto on suhteellisen rajoittunut.

Tarkastelimme aineistoa myös kiinnittämällä huomiota siihen, mitä jääkaapin ovessa ei ole. Noorin perheen jääkaapin ovessa ei ollut lainkaan muistilappuja tai esimerkiksi lasten lukujärjestyksiä. Kun kysyimme asiasta Noorilta ja hänen mieheltään, he totesivat, että he muistavat asiat muutenkin ja ettei muistettavia asioita tarvitse koko aikaa keittiössä katsella. Perheen voi käsittää siis elävän hyvin organisoitua ja suunniteltua arkea, jossa kaikki tärkeät asiat on jo muistettu ilman erillisiä muistutuksia. Kun jääkaapin ovessa on vain tärkeimpien kuvat – perheen kolmen lapsen – keittiötiloihin vapautuu visuaalisesti tilaa olla ja ajatella, ja mahdollisesti arjen kuormittavuuden tunne vähenee.

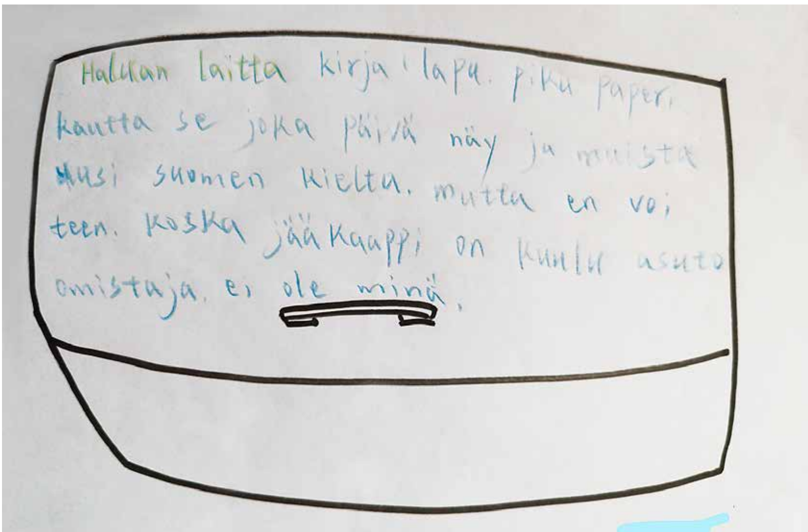
Pingin valokuvan jääkaapin ovi on puolestaan täysin tyhjä, ja siksi se poikkeaa muista. Siinä ei ole yhtään lappua, ei yhtään valokuvaa eikä postikorttia. Kun Ping sai piirtää ihannejääkaappinsa ovea, hän kirjoitti piirroksensa jääkaapin oveen haluavansa laittaa sinne pieniä lappuja, joissa olisi suomenkielisiä sanoja. Hän kertoi meille, että oikeassa elämässä hän ei uskalla tehdä sitä, sillä asunto ei ole hänen omaisuuttaan.

Pingin käsitys asunnonomistajan vallasta tuntuu ulottuvan vuokratun asunnon arkipäivään: Ping ei uskalla laittaa jääkaapin oveen muistilappuja, koska pelkää asunnonomistajan pahastuvan siitä. Hänen halunsa kiinnittää muistilappuja näkyville liittyy motivaatioon ja tarpeeseen oppia paikallista kieltä, suomea. Sanaston oppimiseen Ping käyttää paksua sanakirjaa, mutta hän haluaisi muistaa paremmin ja oppia lisää ja tehokkaammin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Valokuva Pingin jääkaapin ovesta.
Kuva: Ping (työpajan osallistujien ottamat valokuvat, heinäkuu 2021).

Pingin piirros unelmien jääkaapin ovesta. Kuva: Minna Intke-Hernandez (työpajan osallistujien tekemät piirrokset, heinäkuu 2021).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kuuntelimme kaikki mykistyneinä Pingin kertomusta, ja kun Minna sanoi, että Ping voi huoletta laittaa laput, toiset osallistujat vahvistivat nyökyttelemällä. Noor puuttui puheeseen ja ehdotti, että ehkä Pingin ei tarvitsisi käyttää liimaa eikä teippiä, vaan että Post-it-laput toimisivat ihan hyvin eivätkä jättäisi jälkeä. Noor lisäsi vielä, että magneetti ei olisi hyvä idea, sillä se saattaisi rikkoa oven pinnan.

Pingin toimijuuden rajoittuminen ei tässä tapauksessa liity etnisyyteen eikä edes välttämättä kielitaitoihin, vaan kyseessä on pikemminkin valta-asetelma vuokranantajan ja vuokralaisen välillä sekä etenkin Pingin ymmärrys siitä, mihin asti tuo valta yltää. Läsnä ovat myös Pingin oletukset ja kokemukset yhteisön normeista sekä ajatus vuokranantajan auktoriteetista, joka ulottuu Pingin keittiöön ja jääkaappiin saakka. Tätä valtasuhdetta onnistuu kuitenkin horjuttamaan Noor, joka puuttuu puheeseen ja rohkaisee Pingiä kiinnittämään muistilappuja jääkaapin oveen. Pingin on kenties helpompi ottaa tämä tieto vastaan vertaiselta vertaiselle, vuokralaiselta toiselle, muualta tulleelta toiselle. Läsnä on voimakkaasti myös diskurssi paikallisen kielen oppimisen tarpeesta: Ping haluaa tulla osalliseksi kieliyhteisöön ja pyrkii siksi oppimaan paikallisen kielen, jonka oppiminen voisi tukea hänen toimijuuttaan, kun hän pystyisi saamaan tietoa paremmin esimerkiksi vuokralaisen oikeuksista ja velvollisuuksista.

Neksusanalyyttisen tutkimuksen taustalla on pyrkimys käynnistää muutos yhdessä tutkimuksen osallistujien kanssa, ja tässä tutkimuksessa tuo sysäys muutokselle saattoi tapahtua osallistujien kesken käydyssä keskustelussa Pingin jääkaapin ovesta. Konkreettisella tasolla muutos kenties oli se, että Ping nyt uskaltaisi kiinnittää jääkaappinsa oveen Post-it-laput, jotka hän kirjoittaisi omin käsin. Samalla hän tekisi näkyväksi äänensä kirjoituksen muodossa kodissaan: koti on hänen, olipa sen omistaja kuka tahansa, ja hänellä on oikeus kodissaan kirjoittaa, puhua, käyttää kieltä, tulla näkyväksi ja voimaantua.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Jääkaapin sisältö kokemushistorioiden kertomuksina

Etninen tausta ei noussut esiin alkaessamme puhua jääkaapista käsitteenä. Kuitenkin hyvin pian kunkin kokemushistoria alkoi nousta näkyviin, kun jokainen sai vuorollaan jatkaa keskustelua jääkaapista ja siitä, mitä sen sisällä on tai ei ole tai mitä siellä voisi olla. Etninen tausta oli siis läsnä koko ajan, sillä se on osa kokemushistoriaa. Kuitenkin pyrimme siihen, että näkisimme ja kuulisimme toisemme yksilöinä emmekä tietyn ryhmän edustajina. Kokemushistoriat saivat myös visuaalisen muodon työpajassa, jossa valokuvien ja piirrosten pohjalta kukin sai ilmaista itseään ja jossa dialogille annettiin ajallinen ja tilallinen mahdollisuus.

Osallistujien jääkaappien sisältöä. Kuvat: Noor, Ping ja Doga (työpajan osallistujien ottamat valokuvat, heinäkuu 2021).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Jääkaapin sisältö ja ovi voivat kertoa paljon omistajastaan. Esimerkiksi ruokavalinnat ja elintarvikkeiden merkit voivat kertoa omistajan sosiaalisesta ja taloudellisesta asemasta, koulutustasosta, kulttuuritaustasta ja henkilökohtaisista arvoista. Tämä taas voi heijastua identiteettiin ja siihen, miten henkilö haluaa näyttäytyä muille. Kuvista keskusteltaessa mainittiin aina se, mitä niissä oli, mutta puheeksi tuli myös se, mitä ei ollut: Miksi yhdessä jääkaapissa ei ollut kananmunia, vaikka sen omistaja kertoi käyttävänsä kananmunia lähes joka aterialla? Osallistujat väittelivät hetken siitä, tuleeko kananmunia ylipäätään säilyttää jääkaapissa, ja mukaan pääsivät äänet toisista paikoista ja toisista hetkistä. Yksi osallistuja kertoi isoäitinsä sanoneen, että munat on laitettava aina jääkaappiin. Toinen taas kertoi lukeneensa, että niitä voi säilyttää huoneenlämmössä. Noor tarjosi sopuratkaisua kiistaan: ainakin ennen leipomista munat on hyvissä ajoin nostettava ulos jääkaapista.

Yhdessä jääkaapissa oli ayrania, turkkilaista hieman suolaista, jogurttimaista juomaa. Tuo kuva innosti Noorin miehen muistelemaan aikaa, jolloin hän ennen naimisiinmenoaan asui itsekseen Kuwaitissa. Toisinaan hän ei saanut yöllä unta ja hän nousi juomaan maitoa tai syömään jogurttia, mikä auttoi häntä nukahtamaan. Miehen kertomus on oivallinen kuvaus transnationaalisuudesta, hänen henkilökohtaisista, valtioiden ja kansallisuuksiin liittyvien rajojen ylittävästä kokemushistoriastaan: jemeniläinen mies, joka nykyisin asuu Porvoossa, muistelee aikaansa Kuwaitissa ja mainitsee muistelussa myös Iso-Britanniassa asuvan vanhan äitinsä, jonka kanssa hän lupaa seuraavan kerran puhuessaan keskustella siitä, auttavatko maitotuotteet oikeasti nukahtamaan vai onko kyseessä vain uskomus. Toiset osallistujat ottavat kantaa maitotuotteiden yhteydestä nukahtamiseen, kertovat tuttaviensa, äitiensä ja anoppiensa näkökantoja asiaan, yksi etsii tietoa myös verkosta. Heidän kauttaan yhteisessä vuorovaikutuksessamme ovat läsnä myös kaukaisemmat, muualta kantautuvat äänet.

Jääkaappien sisällöt ja ovet voivat ilmentää ihmisten välisiä eroja ja yhteyksiä, luoda identiteettiä ja jokaisen yksilöllistä kokemusta sekä kiinnittymistä paikkaan tietyn maantieteellisen kontekstin puitteissa, mutta niiden merkitykset eivät rajoitu vain siihen. Jääkaapit voivat myös kuvastaa paikallisia tapoja ja perinteitä. Porvoossa esimerkiksi yhden

https://doi.org/10.21435/skst.1489

osallistujan jääkaapissa oli paikallista herkkua, Brunbergin suklaata, joka on osa kaupungin kulttuuriperintöä. Jääkaapin sisältö voi näin ollen kertoa omistajan suhteesta senhetkiseen kotipaikkaan ja perinteisiin. Jääkaapin sisältö ja ovi voivat ilmentää siis yksilöllistä kokemusta ja kiinnittymistä paikkaan. Esimerkiksi muualta paikkakunnalle muuttanut henkilö voi tuoda omat ruokakulttuurinsa ja elintarvikkeensa jääkaappiin, jolloin jääkaappi kertoo hänen henkilökohtaisesta tarinastaan ja suhteestaan sekä alkuperämaahan että uuteen kotipaikkaan.

Jääkaapit ja niiden sisällöt eivät kuitenkaan rajoitu vain tiettyyn paikkaan tai kontekstiin. Esimerkiksi maailmanlaajuiset ruokatrendit voivat näkyä myös jääkaapin sisällössä, ja samalla tavalla jääkaapin oveen voi kiinnittää kuvia, jotka kertovat maailmanlaajuisista ilmiöistä ja asioista. Jääkaapin sisällöllä ja ovella voi siis olla merkityksiä sekä paikallisella että globaalilla tasolla, ja ne voivat ilmentää sekä yksilöllistä että yhteisöllistä kokemusta ja identiteettiä.

Lopuksi

Tutkimuksessamme tarkastelimme jääkaappia arjen esineenä ja merkitysten ja tapojen säiliönä. Arjen esineenä jääkaappi on käytännössä lähes jokaisen kotitalouden keskiössä. Se on paikka, jossa säilytetään ruokaa ja juomaa, ja sen sisällöstä käydään keskustelua perheen tai asuinkumppanien kanssa. Näiden keskustelujen kautta suunnataan tulevaa toimintaa tai palataan menneisiin tapahtumiin, kun suunnitellaan, mitä on hankittava tai kysellään, mitä on jo kulutettu. Jääkaapilla on kuitenkin myös tärkeä symbolinen merkitys, sillä se on paikka, joka ilmentää kodin asukkaiden kulttuuria ja tapoja.

Jääkaapin sisältö ja sen ovi voivat kertoa paljon omistajastaan ja hänen henkilökohtaisista arvoistaan. Esimerkiksi ruokavalinnat voivat kertoa omistajan terveys- ja ympäristötietoisuudesta sekä hänen kulttuuritaustastaan. Tiettyjen tuotteiden ja brändien suosiminen voi myös olla merkki omistajan sosiaalisesta ja taloudellisesta asemasta. Jääkaapin sisältö ja sen ovi ovat myös tapojen säiliöitä. Jääkaapin sisältöön vaikuttavat esimerkiksi ruokakaupassa käytetty budjetti, henkilökohtaiset

https://doi.org/10.21435/skst.1489

mieltymykset ja ruuanlaittotaidot, mutta myös kokemushistorian aiemmin omaksutut tavat. Esimerkkinä tästä on työpajassa kananmunien paikasta käyty keskustelu tai Noorin miehen muistelu unettomista öistä Kuwaitissa ja siitä, kuinka maidon tai jogurtin nauttiminen yöllä rauhoitti oloa.

Jääkaappien sisällöt ja ovet voivat ilmentää superdiversiteettiä monilla eri tavoilla, ja samalla ne tuovat käsitteeseen vivahteikkuutta. Superdiversiteetin käsite ei ole staattinen tai yksiselitteinen, ja se voi ilmentyä eri tavoin eri ihmisillä. Jääkaappien sisällöt ja ovet tarjoavat yhden tavan tutkia tätä monimuotoisuutta ja ymmärtää sen monimutkaisuutta ja vivahteikkuutta.

Superdiversiteetti viittaa nykypäivän monimuotoiseen ja monitulkintaiseen kulttuuriin, joka kattaa useita etnisiä, kielellisiä, uskonnollisia, sukupuolisia ja muita ryhmiä. Jääkaapin sisältö ja oveen kiinnitetyt kuvat voivat olla osoitus tästä superdiversiteetistä ja samalla ilmentää sen monimuotoisuutta ja vivahteikkuutta. Jääkaappi voi sisältää monia erilaisia ruokia, joita ei välttämättä löydy perinteisistä suomalaisista ruokakaupoista. Tämä voi toisaalta johtua jääkaapin omistajan kulttuuritaustasta ja perinteistä tai siitä, että tällä on ollut mahdollisuus matkustamisen, ystävyyssuhteiden tai sosiaalisen median ja virtuaalisen maailman kautta tutustua muiden maiden ruokakulttuureihin ja omaksua niistä osia arkeensa. Lisäksi ruokavalinnat voivat heijastaa tiettyjä arvoja ja uskomuksia. Esimerkiksi kasvisruokavalio voi olla yleisempää tietyissä uskonnoissa, kuten hindulaisuudessa ja buddhalaisuudessa. Jääkaapin sisältö voi siis tarjota vihjeitä omistajansa arvoista ja kulttuuritaustasta.

Jääkaapin sisältö kertoo usein myös omistajansa taloudellisesta tilanteesta, siitä, millaista ruokaa henkilö suosii ja ehkä jopa kulttuurisesta taustasta. Esimerkiksi jääkaapissa on yleensä ruokaa, joka on omistajan mieleen, ja jos jääkaappi on täynnä tuoreita hedelmiä ja vihanneksia, se voi viitata terveelliseen ruokavalioon, mutta Suomessa myös siihen, että jääkaapin omistaja on taloudellisesti hyvin toimeentuleva. Toisaalta, jos jääkaapissa on vähän ruokaa tai sen sisältö koostuu pääasiassa valmisaterioista, se voi viitata omistajan taloudellisiin rajoituksiin, sillä valmisaterioita saa useimmiten paljon edullisemmin kuin esimerkiksi tuoreita hedelmiä ja vihanneksia.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Yhteiskunnallisesti tämä liittyy valtakysymyksiin työllistymisestä ja sen edellytyksistä. Vaikka Suomessa työllistymisen edellytyksiä säännellään työlainsäädännöllä, joka koskee kaikkia työntekijöitä riippumatta heidän taustastaan tai kansallisuudestaan, maahanmuuttajatausta voi kuitenkin vaikuttaa siihen, saako henkilö työtä. Superdiversiteetin ymmärtäminen työelämässä voi auttaa eri taustoista tulevia ihmisiä työllistymään ja tulemaan osalliseksi monin eri tavoin, kun jokainen kohdataan yksilönä eikä stereotyyppisenä esimerkkinä kulttuurisen tai etnisen ryhmänsä edustajasta. Tietoisuus superdiversiteetistä auttaa työyhteisöä kohtaamaan eri taustoista tulevia ihmisiä avoimemmin, mikä puolestaan tukee näiden henkilöiden osalliseksi tulemista.

Myös työelämän ulkopuolella muissa yhteisöissä superdiversiteetin ottaminen osaksi arkista ajattelumaailmaa ehkäisee syrjintää, kun mahdollisten konfliktien tai kiistatilanteiden ei enää oleteta johtuvan tietystä etnisestä tai kulttuurisesta taustasta. Se auttaa siis luomaan monimuotoisia yhteisöjä, jotka arvostavat ja hyödyntävät erilaisia näkökulmia ja ideoita ja joiden jäsenet kohdataan kukin kokemushistoriansa omaavina toimijoina.

Kuten aiemmin tässä luvussa totesimme, jääkaapin oveen kiinnitetyt kuvat voivat myös ilmentää superdiversiteettiä. Jos esimerkiksi jääkaapin ovi on täynnä eri kulttuureista ja maista peräisin olevia kuvia, kortteja, tekstejä tai magneetteja, se voi viitata omistajan matkustushistoriaan tai monikulttuurisiin ja transnationaalisiin kokemuksiin. Jos oveen on kiinnitetty kuvia, jotka kuvaavat eri sukupuolia, seksuaalisia suuntautumisia tai uskontoja edustavia ihmisiä, se voi viitata omistajan haluun kunnioittaa ja arvostaa monimuotoisuutta.

Muutos ja uudet oivallukset saavat usein alkunsa ruohonjuuritasolla, jos pyrimme näkemään toisemme kokonaisina niiden tarinoiden ja kokemusten kanssa, joita meillä kullakin on. Meille tässä luvussa kuvattu työpaja oli yksi tapa kokeilla luoda kohtaamisen paikka. Jääkaappityöskentely tarjosi yhteisen lähtökohdan ja tilan, jossa osallistujien vuorovaikutus perustui dialogiin. Tarkastelemalla sitä, mitä osallistujat valokuvasivat ja piirsivät ja miten he puhuivat kuvistaan, pääsimme keskustelemaan heidän kanssaan arkisista, heiltä itseltään nousevista teemoista. Ihannetilanteessa jääkaapin sisällä on ruokaa ja sen ovi täyt-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tyy rakkaiden ihmisten, täällä ja muualla elävien, kuvista. Jääkaappien ovissa oli näkyvillä osallistujien omiin kokemushistorioihin viittavia asioita kuten eri kieliä, heidän aikataulujaan, onnittelukortteja, viestejä ja muistutuksia velvollisuuksista.

Makrotason diskursseissa todellinen superdiversiteetti kätkeytyy toisinaan oletusten taakse, jotka tehdään etnisen ryhmän tai aiemman kotimaan perusteella. Superdiversiteetti on kuitenkin monissa yhteisöissä arkipäiväistynyt niin, että se ei useimmiten enää ole kovin huomionarvioinen seikka itsessään. Kulttuurinen, etninen, uskonnollinen ja kielellinen moninaisuus voi tulla luonnolliseksi ja erottamattomaksi osaksi yhteisöjen elämää, jolloin kyse on arkisesta moninaisuudesta (*commonplace diversity*, Wessendorf 2013, 407). Jokainen tuo oman kokemushistoriansa vuorovaikutustilanteeseen, mutta etnisyyden tai muiden perinteisesti erotteleviksi luokiteltujen tekijöiden ei enää pitäisi olla ratkaisevia vaan ainoastaan yksilöiden ominaisuuksia muiden ominaisuuksien joukossa (Wessendorf 2013). Arkipäiväistynyt moninaisuus ei tarkoita sitä, että ihmisten taustoja ei huomioitaisi, vaan pikemminkin sitä, että eroja kielten, lähtömaan, uskonnon tai muiden vastaavien seikkojen välillä ei pitäisi käyttää esteinä tai vallan välineinä. Aineistossamme näkyy, että työpajan osallistujien taustoista keskustellaan, mutta ei luokittelu- eikä erottelutarkoituksella vaan pikemminkin vuorovaikutuksen lähtökohtana ja asiantuntijuuksien osoituksena. On kuitenkin huomioitava, että tutkimusasetelmassamme monimuotoisuus oli tavallaan myös lähtökohtana, mikä saattoi vaikuttaa tuloksiin.

Olipa superdiversiteetin konteksti mikä tahansa, suurkaupunki, pikkukylä tai erillinen tapahtuma, kuten tässä tapauksessa työpaja, läsnä ovat transnationaalisuus ja monipaikkaisuus. Superdiverssissä maailmassa ylirajaiset suhteet ovat osa arkea, toimintaa ja identiteettiä. Ne ovat läsnä jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa kertomusten kautta ja kaikuna toisten äänistä ja aiemmista diskursseista. Transnationaalisuus liittyy myös monipaikkaisuuteen, joka voi olla joko fyysistä tai virtuaalista. Opiskelu, työskentely, perhe- ja ystävyyssuhteiden ylläpito ja muu sosiaalinen toiminta voi tapahtua monessa paikassa ylittäen kansallisvaltioiden sekä etnisten ryhmien rajat.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Blommaertin (2013, 2) mukaan ihannetilanteessa maahanmuuttajan polku osallistuvaksi yhteiskunnan jäseniksi käy integroitumisen ja kielellisesti ymmärretyksi tulemisen kautta. Hänen mukaansa uuden kotimaan valtakieli tarjoaa kuitenkin vain yhden spesifin kielellisen rekisterin, jota ei voi soveltaa kaikissa yhteyksissä ja joka ei itsessään vielä takaa kotoutumista uuteen maahan. Moninaistuneessa yhteiskunnassa ja eri yhteisöissä tarvitaan useita eri kielitaitoja, mikä ei kuitenkaan poista paikallisen kielen omaksumisen merkitystä. Paikallisen kielen oppiminen ei välttämättä suoraan johda kotoutumiseen tai osallisuuteen, mutta se helpottaa toimijuutta yhteisöissä (Intke-Hernandez 2020). Superdiversiteetin ymmärtäminen auttaa hahmottamaan sen tosiasian, että kotoutumiseen ja paikallisen kielen oppimiseen tarvitaan kuitenkin muitakin kieliä, sillä yhteisöt ovat monikielisiä. Monikieliset yhteisöt tarjoavat mahdollisuuden eri asiantuntijuuksien esiintuomiseen ja hyödyntämiseen, kun paikallista kieltä oppivan maahanmuuttajan ei tarvitse olla ainoastaan avunsaajan roolissa (Intke-Hernandez 2020).

Mitä superdiversiteetin käsitteen ymmärtäminen sitten voi tarjota yhteisölle? Miksi käsite on hyödyllinen, miksi se tulisi ymmärtää? Aitoon dialogiin ja mukaanpääsyyn tarvitaan sitä, että jokainen kohdataan niine kulttuurisine ja kielellisine resursseineen, joita hänellä on. On pyrittävä näkemään etnistä taustaa, sukupuolta ja muita kategorisoivia tekijöitä syvemmälle, jotta muualta tänne muuttaneita ihmisiä ei nähtäisi ainoastaan kotouttamistoimien kohteena. Tätä kotouttamisen kautta tapahtuvaa rodullistavaa prosessia Kurki (2019) nimittää maahanmuuttajaistamiseksi (*immigrantisation*).

Kohtaamiset voivat vahvistaa ennakkoluuloja, mutta ne voivat myös rikkoa vallalla olevia kategorioita ja normeja lisäten suvaitsevaisuutta (Wilson 2011). Padilla, Azevedo ja Olmos-Alcazar (2015) toteavatkin, että ymmärtämällä superdiversiteettiä voidaan välttää etnistä toiseuttamista (*ethnic Otherness*). Voimmeko välttää toiseuttamista, jos horjutamme olemassa olevia valtasuhteita kohtaamalla aidosti toisemme ja tutustumalla toisiimme? Jos ymmärrämme, että Ping on kiinalainen nainen, mutta lisäksi hän on intohimoinen kieltenopiskelija ja ymmärtää valtavasti kasveista? Tai jos huomaamme, että Doga on muutakin kuin turkkilainen musliminainen? Että hänellä on paljon tietoa eri uskonnoista ja että hän

https://doi.org/10.21435/skst.1489

on kielellisesti lahjakas ja jatkuvasti globaalisti yhteydessä toisiin ihmisiin? Entäpä Noor ja hänen perheensä? Noor on jemeniläinen maahanmuuttajaäiti, jonka kanssa keskustellessa pääsee nopeasti kuulemaan, millaista opettajan työ on Jemenissä ja mitä hän maailman politiikasta ajattelee. Ennakkoluulot ja valtasuhteet voivat horjua ja rikkoutua, kun tapaamme toisemme monikielisissä ja -kulttuurisissa konteksteissa, joissa asiantuntijuudet kohtaavat.

Lähteet

Haukkala, Teresa (2011): *Monipaikkaisuus – ilmiö ja tulevaisuus*. Sitran selvityksiä 54. https://www.sitra.fi/app/uploads/2017/02/SelvityksiC3A454-2.pdf. Viitattu 1.5.2022.

Porvoon kaupunki (2022) *Maahanmuuttajat*. https://www.porvoo.fi/terveys-hyvinvointi/sosiaalityo/maahanmuuttajat/. Viitattu 1.5.2022.

Tutkijan (Minna Intke-Hernandez) työpajassa ottamat valokuvat. Heinäkuu 2021.

Tutkijan (Minna Intke-Hernandez) työpajassa tekemät muistiinpanot. Heinäkuu 2021.

Työpajan äänitallenteet. Heinäkuu 2021.

Työpajan osallistujien ottamat valokuvat. Heinäkuu 2021.

Työpajan osallistujien tekemät piirrokset. Heinäkuu 2021.

Tutkimuskirjallisuus

Aptekar, Sofya 2019: Super-diversity as a methodological lens: Re-centring power and inequality. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 53–70. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406124.

Barthes, Ronald 1986: *Elements of semiology*. New York: Hill and Wang.

Belling, Luc ja Julia de Bres 2014: Digital superdiversity in Luxembourg: The role of Luxembourgish in a multilingual Facebook group. *Discourse, Context & Media*, 4–5, 74–86. https://doi.org/10.1016/j.dcm.2014.03.002.

Blommaert, Jan 2013: Citizenship, language, and superdiversity: Towards complexity. *Journal of Language, Identity & Education*, 12:3, 193–196. https://doi.org/10.1080/15348458.2013.797276.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2011_13-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Bradley, Jessica ja Lou Harvey 2019: Creative inquiry in applied linguistics: Language, communication and the arts. Teoksessa Clare Wright, Lou Harvey ja James Simpson (toim.)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Voices and practices in applied linguistics. Diversifying a discipline. York: White Rose University Press, 99–107. https://doi.org/10.22599/BAAL1.f.
Bäckman, Linda ja Sari Pöyhönen 2020: Superdiversiteetti. Teoksessa Tuomas Martikainen ja Pirkko Pitkänen (toim.) *Muuttoliikkeiden vuosisata*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 60–67. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-96-0.
Dufva, Hannele, Mari Aro ja Minna Suni 2014: Language learning as appropriation: How linguistic resources are recycled and regenerated. Teoksessa Pekka Lintunen, Maija S. Peltola ja Mari-Liisa Varila (toim.) *AFinLA-e. Soveltavan kielitieteen tutkimuksia*, 6/2014. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, 20–31. https://journal.fi/afinla/article/view/46278. Viitattu 22.4.2022.
Goffman, Erving 1983: The interaction order. *American Sociological Review*, 48:1, 1–17. https://doi.org/10.2307/2095141.
Hodge, Robert ja Gunther Kress 1988: *Social semiotics*. Cambridge: Polity Press.
Intke-Hernandez, Minna 2020: *Maahanmuuttajaäitien arjen kielitarinat: etnografinen tutkimus kieliyhteisöön sosiaalistumisesta*. Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6838-2.
Kress, Gunther ja Leo van Leeuwen 1990: *Reading images*. Geelong: Deakin University Press.
Kress, Gunther ja Leo van Leeuwen 1992: Structures of visual representation. *Journal of Literary Semantics*, 11:2, 91–117. https://doi.org/10.1515/jlse.1992.21.2.91.
Kress, Gunther ja Leo van Leeuwen 2001: *Multimodal discourse – The modes and media of contemporary communication*. Lontoo: Edward Arnold.
Kurki, Tuuli 2019: *Immigrant-ness as (mis)fortune? Immigrantisation through integration policies and practices in education*. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 40. Helsinki: Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/handle/10138/294719.
Lankiewicz, Hadrian 2014: From the concept of languaging to L2 pedagogy. Teoksessa Hadrian Lankiewicz ja Emilia Wasikiewicz-Firlej (toim.) *Languaging experiences. Learning and teaching revisited*. Cambridge: Cambridge Scholars Publisher, 1–32.
van Leeuwen, Theo 2005: *Introducing social semiotics*. Lontoo: Routledge.
Lehtonen, Heini 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7.
van Lier, Leo 2000: From input to affordance: Social interactive learning from an ecological perspective. Teoksessa James P. Lantolf (toim.) *Sociocultural theory and second language learning: Recent advances*. Oxford: Oxford University Press, 245–259.
Meissner, Fran 2015: Migration in migration-related diversity? The nexus between superdiversity and migration studies. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 556–567. https://doi.org/10.1080/01419870.2015.970209.
Padilla, Beatriz, Joana Azevedo ja Antonia Olmos-Alcaraz 2015: Superdiversity and conviviality: Exploring frameworks for doing ethnography in Southern European intercultural cities. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 621–635. https://doi.org/10.1080/01419870.2015.980294.
Pink, Sarah 2012: *Situating Everyday Life: Practices and Places*. Lontoo: SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781446250679.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Piippo, Irina 2021: Muuttuvat näkökulmat monikielisyyteen. Teemanumerossa Maria Ahlholm, Irina Piippo ja Päivi Portaankorva-Koivisto (toim.) Koulun monet kielet. Plurilingualism in the school. *AFinLA-e. Soveltavan kielitieteen tutkimuksia*, 13/2021, 21–43. https://journal.fi/afinla/article/view/107219. Viitattu 22.4.2022.

Pöyhönen, Sari ja James Simpson 2021: Contesting language policy for asylum seekers in the Northern periphery: the story of Tailor F. *Language Policy*, 20, 262–285. https://doi.org/10.1007/s10993-020-09554-0.

Smith, Linda Tuhiwai 2012: *Decolonizing methodologies*. 2. painos. Otago University Press.

Scollon, Ron ja Suzie Wong Scollon 2003: *Discourses in place. Language in the material world*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203422724.

Scollon, Ron ja Suzie Wong Scollon 2004: *Nexus analysis. Discourse and the emerging internet*. Lontoo: Routledge.

Suni, Minna 2008: *Toista kieltä vuorovaikutuksessa. kielellisten resurssien jakaminen toisen kielen omaksumisen alkuvaiheessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3209-1.

Swain, Merrill 2006: Languaging, agency and collaboration in advanced second language proficiency. Teoksessa Heidi Byrnes (toim.) *Advanced language learning. The contribution of Halliday and Vygotsky*. Lontoo: Continuum, 95–106.

Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.

Vertovec, Steven 2009: *Transnationalism*. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203927083.

Wessendorf, Susanne 2013: Commonplace diversity and the 'ethos of mixing': Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities*, 20:4, 407–422. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374.

Wilson, Helen. 2011: Passing propinquities in the multicultural city: The everyday encounters of bus passengering. *Environment and Planning A*, 43: 634–649. https://doi.org/10.1068%2Fa43354.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Ulkomaalaistaustaisten arkisia kokemuksia moninaisuuden ja stereotypioiden ristiriidoista suomalaisessa yhteiskunnassa

Liisa-Maria Lehto
https://orcid.org/0009-0004-9677-0364

Superdiversiteetin käsitettä on käytetty sosiolingvistiikassa luonnehtimaan joustavaa ja muuttuvaa monikielisyyttä ja siten kielten rajojen häilyvyyttä. Maahanmuuttotutkimuksessa superdiversiteetti on kuvannut, kuinka essentialistiset käsitykset etnisyydestä, kulttuurista ja kansallisuudesta ovat muutoksessa. (Ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa.) Pureudun tässä luvussa kielen ja maahanmuuton teemoihin, kun käsittelen superdiversiteettiä Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten heterogeenisen ryhmän kielellisen todellisuuden kautta. Lähestyn superdiversiteettiä yksilön kokemuksista käsin: miten arkipäivän kielellisistä kohtaamisista puhuminen nostaa esille diskursseja moninaisuudesta (ks. aiheesta esim. Niemelä 2019).

Tietyissä konteksteissa superdiversiteetti voidaan nähdä muutoksena sosiaalisten suhteiden ja yksilöiden kokemusten laadussa (Blommaert ja Rampton 2011; Varis 2016; Saukkonen 2020, 19–20). Lähden liikkeelle kielen sosiaalisesta luonteesta ja siitä oletuksesta, että diskurssit kielestä sisältävät aina kytköksiä laajempiin ihmistenvälisiin suhteisiin. Kielistä puhumisen tavat eivät siis koskaan ole vain puhetta kielestä, vaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

samalla käsityksiä kielenkäytöstä ja kielenpuhujista (esim. Gee 1996). Käsitykset ovat läsnä arkisissa vuorovaikutustilanteissa ja vaikuttavat kanssakäymiseen. Näenkin diskurssit yhtä aikaa kielellisinä ja sosiaalisina ilmiöinä, joilla on yhtäältä kyky heijastaa maailmaa mutta samalla muokata sitä (Pietikäinen ja Mäntynen 2019). Samalla tavalla kuin diskursseissa on muutospotentiaalia, superdiversiteetin käsite edustaa tässä luvussa muutosta ja sitä vastustavia voimia. Superdiversiteetti näyttäytyy jännitteinä: yhtäältä muutoksena eli murtautumisena pois etnisistä ja kielellisistä kategorisoinneista (ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa), toisaalta siinä, kuinka osallistujien kokema arkinen moninaisuus törmää yhteiskunnassa yhä eläviin stereotyyppisiin käsityksiin ihmisryhmistä. Jännitteet reaalistuvat diskursseissa ja vaikuttavat konkreettisesti arkiseen elämään, kuten tässä luvussa osoitan.

Suomalaisten asenteista maahanmuuttajia kohtaan ja suomalaisten maahanmuuttajista tekemistä kategorisoinneista ja hierarkioista on tehty tutkimuksia 1980-luvulta lähtien (Jaakkola 2005, 2009, ks. myös Jasinskaja-Lahti, Liebkind ja Vesala 2002, 34; Säävälä 2008; Iikkanen 2019). Maahanmuuttajien näkemyksiä Suomessa esiintyvästä moninaisuudesta tai kategorisoinneista on sivuttu viimeaikaisissa monikielisyyttä, kielivalintaa ja identiteettiä ulkomaalaistaustaisten näkökulmasta tarkastelleissa tutkimuksissa (esim. Iikkanen 2019; Ekberg ja Östman 2020; Ruuska 2020; Scotson 2020). Esimerkiksi kategoria *ulkomaalainen* ja sitä myötä rajanvedot ihmisryhmien välillä ovat olleet esillä (esim. Bäckman 2017; Ruuska 2020), mutta kategorisointeja Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten näkökulmasta on sen sijaan tutkittu vähemmän. Hippi ja Lehto (2023) ovat kuitenkin tarkastelleet arkisissa kohtaamisissa eläviä kategorisointeja kielivalinnan ja kielen kommentoinnin kautta. He selvittivät, miten ulkomaalaistaustaiset ovat yrittäneet ymmärtää tilanteita, joissa heidät kielellisen toiminnan kautta kategorisoidaan ei-suomalaisten ryhmään tai henkilöiksi, jotka eivät puhu suomea.

Superdiversiteetin yhteydestä arkiseen yhdessä elämisen taitoon (*conviviality*; käännöksestä ks. Siirto ja Niemi 2018) puolestaan kirjoittaa Wessendorf (2014), mutta lähestymistapa ei juuri ole saanut huomioita Suomessa tehdyssä tutkimuksessa. Tosin Maununaho, Puumala ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Luoma-Halkola (2021) ovat käyttäneet käsitettä *conviviality* tutkiessaan, kuinka urbaani tila voi vaikuttaa moninaisten asukkaiden segregaatioon. He näkevät arkisen yhdessä elämisen taidon muuttuvina, kontekstuaalisina ja usein ristiriitaisina kokemuksina jokapäiväisissä ympäristöissä (mt.). Wessendorfin (2014) tarjoama näkemys moninaisuudesta ei siis ole ongelmaton, eikä myöskään välttämättä aina esiinny yhteydessä superdiversiteettiin.

Moninaisuuteen kytkeytyvät diskurssit, menettelytavat, politiikat ja käytänteet tunkeutuvat syvälle ihmisten ja ihmisryhmien elämään (Vertovec 2012). Näistä kokemuksista tutkimukseni osallistujat kertovat, kun he puhuvat monikielisistä kohtaamisista suomalaisessa yhteiskunnassa. Moninaisuus ei ole vain ideoita ja toimintamalleja, jotka tiivistyvät erilaisuuksien ympärille (Arnaut 2012, 57–58). Se on pikemminkin diskursiivinen sosiaalinen tila, jossa kielellä orientoidutaan superdiversiteettiin ja jossa ihmiset muokkaavat yksilöllisiä ja kollektiivisia identiteettejään (Arnaut 2012, 57–58; Varis 2016; Lehto tässä teoksessa). Tällöin superdiversiteetin voi ajatella heijastuvan osallistujien kuvauksissa arkipäivän kielellisistä kohtaamisista siitä, miten kieltä käytetään ja millaisia kielivalintoja vuorovaikutustilanteissa on. Arkipäivän kielenkäyttö ja sitä ohjaavat oletukset (ryhmä)identiteetistä tuovat näkyville sekä osallistujien että muiden vuorovaikutustilanteessa mukana olevien henkilöiden orientoitumisen moninaisuuteen.

Keskityn tässä luvussa siihen, kuinka yhtäältä Wessendorfin (2014) kuvaama moninaisuuden arkipäiväisyys ja toisaalta erilaiset kategorisoinnit ja stereotypiat elävät osallistujien käymissä parikeskusteluissa heidän itsensä kertomana. Tutkimuskysymykseni ovat: 1) Millaisia diskursseja moninaisuudesta rakentuu, kun osallistujat puhuvat kohtaamisista suomalaisessa yhteiskunnassa ja 2) miten moninaisuuden arkipäiväisyys joko näkyy kertomuksissa tai kutistuu erilaisiksi stereotypioiksi? Pohjustan analyysini ensiksi kategorisoinnin ja stereotyyppisten käsitysten näkökulmasta. Toiseksi valotan, miten moninaisissa yhteiskunnissa ryhmien määrittely on vaikeaa ja tarvitaan mieluumminkin näkemyksiä moninaisuuden arkipäiväisyydestä (Wessendorf 2014) ja yhdessä elämisen taidosta. Tämän jälkeen käsittelen parikeskusteluaineistoani ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

metodina käyttämääni diskurssianalyysiä. Seuraavassa alaluvussa analysoin aineistoani ja lopuksi esitän koonnin ja johtopäätökset.

Arkipäivän superdiversiteetti suomalaisessa yhteiskunnassa

Vaikka ihmiset havaitsevat ympärillään moninaisuutta, sosiaalista todellisuutta pyritään järjestämään itselle ymmärrettäväksi. Sosiaalisella kategorisoinnilla hahmotetaan sosiaalisia systeemejä, mutta samalla se synnyttää oletuksia ryhmistä ja niiden jäsenten ominaisuuksista. (Rhodes ja Baron 2019, 369.) Meistä eroavien muiden erottaminen on Säävälän (2008, 116) mukaan inhimillinen tendenssi, joka voi johtaa yhtäältä ennakkoluuloihin ja syrjintään mutta toisaalta olla muokkaamassa stereotypioita. Onkin tärkeää ymmärtää, miksi ja miten kategorisointeja rakennetaan (Heller 2008). Sosiolingvisteille superdiversiteetti selittää sitä, miten ihmiset navigoivat eri tilanteissa kielellisesti ja miten kielen kautta tulkitaan itseä ja toiseutta muuttuvilla tavoilla (Varis 2016). Kielestä ja ryhmään kuulumisesta kumpuavat kategoriat havainnollistavat ideologioita, jotka sitkeästi pitävät yllä ajatusta yhteisöistä ja niiden identiteeteistä ja siten ryhmien välisistä rajoista. Kategorioita rakennetaan jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa diskurssien avulla (Heller 2008, 512), kuten tässä luvussa havainnollistan.

Käsitykset erilaisista ihmisryhmistä ja yhteisöistä ovat superdiversiteettitutkimuksen kannalta ongelmallisia (ks. tarkemmin Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa). Koska superdiversiteetti on sosiaalisten suhteiden ja ihmisten kokemusten muutosta, joka on kiinnittynyt muun muassa historialliseen kontekstiin (Varis 2016), täytyy moninaisuutta Suomessa tarkastella myös muuttoliikkeen historian kautta ja nykypäivän Suomen eri alueiden tilanteista käsin eikä ainoastaan etnisyyden kautta. Tässä luvussa tarkastellaan Suomen näkökulmasta yleisempää trendiä, jossa moninaisuus muodostuu muuttoliikkeiden aikaansaamana kerrostuneisuutena (ks. Suomen muuttoliikkeistä tarkemmin Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa) ja jossa täytyy huomioida erilaisten

https://doi.org/10.21435/skst.1489

alueiden sosioekonominen, ikärakenteellinen, kulttuurinen ja kielellinen moninaisuus kokonaisuutena.

Suomen kontekstissa yksistään erikielistä ja eri kulttuureja edustavaa väestöä on kerrostunut eri alueille historiallisista, yhteiskunnallisista ja maantieteellisistä syistä. Lisäksi Suomen voi katsoa olevan kielitilanteeltaan jakautunut siten, että pääkaupunkiseutu eroaa muista alueista. Vierasmaalaisen ja -kielisen väestön osuus on keskittynyt pääkaupunkiseudulle (ks. esim. Pitkänen, Saukkonen ja Westinen 2019). Siksipä esimerkiksi Ruuskan (2020, 242) tutkimuksessa ulkomaalaistaustaiset osallistujat kuvaavat, että Helsingissä ei ole niin poikkeavaa olla ulkomaalainen kuin muualla Suomessa. Pääkaupunkiseudun kielellinen ja kulttuurinen tarkasteleminen ei kuitenkaan kerro yleisellä tasolla moninaisuuden tilanteista muissa Suomen kaupungeissa – puhumattakaan maaseutumaisemmasta ympäristöstä. Moninaisuuden arkipäiväistyminen täytyisikin nähdä koko Suomen tasolla yksilöihin ja pieniin ryhmiin kiinnittyvänä asiana, ei välttämättä tiettyihin alueisiin kiinnittyvänä ja niille ominaisena (ks. aiheesta Varis 2016).

Superdiversiteetti on muutosta käsityksissä ryhmäidentiteeteistä, esimerkiksi ”maahanmuuttajista”. Tällaiset kategorisoinnit käyvät puutteellisiksi tavoiksi kuvata ihmisiä, kun ryhmien epäyhtenäisyys korostuu (ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa). Maahanmuuton luoma kerrostuneisuus sekä kategorioiden ja ryhmien häviäminen ovat superdiversiteetissä keskeisiä, sillä niistä seuraa moninaisuuden ”jokapäiväistyminen”, arkipäivän superdiversiteetti. Arkipäivän superdiversiteetti on suhtautumistapa, jossa ihmisten päivittäisessä vuorovaikutuksessa moninaisuuteen ei tarvitse erikseen kiinnittää huomioita. Esimerkiksi uusia ihmisiä kohdatessa ei tule tarvetta tiedustella heidän (etnistä) alkuperäänsä. (Wessendorf 2014; ks. myös Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa.)

Wessendorfin (2014) tutkimus sijoittuu Lontooseen, Hackneyn kaupunginosaan, ja edustaa moninaisuuden tutkimusta suurkaupungissa, mutta myös pienten kaupunkien ja naapurustojen moninaisuutta on tarkasteltu (esim. Ekberg ja Östman 2020). Siirto ja Niemi (2018) puolestaan puhuvat Wessendorfinkin (2014) arkipäivän superdiversiteettiin kytkemästä solidaarisesta yhdessä elämisen taidosta (*conviviality*). Yhtei-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sön jäsenet voivat toiminnallaan vahvistaa tai heikentää käsitystä moninaisuuden arkipäiväisyydestä (Wessendorf 2014): tämän tutkimuksen tapauksessa joko tuottaa diskursseissa moninaisuuden arkipäiväisyyttä tai sen vastakohtaisuutta, kategorisointeja ja sitä kautta stereotypioita. Keskeistä on, miten nämä kaksi puolta aktivoituvat kielessä, eli miten moninaisuuteen orientoidutaan kielessä ja kielestä puhuttaessa.

Parikeskustelujen diskurssianalyysi

Tutkimuksen aineistona on 10 videoitua parikeskustelua, jotka on käyty yhteensä 20:n Suomessa asuvan ulkomaalaistaustaisen välillä[1]. Parikeskustelut muistuttavat puolistrukturoituja teemahaastatteluja (esim. Tiittula ja Ruusuvuori 2005, 11): osallistujat ovat saaneet keskustelutilanteessa käsiteltävikseen arkiseen kielenkäyttöön liittyviä teemoja. Aineistoa on lähestytty etenkin keruuvaiheessa ja analyysissa yksilöiden kautta, eikä niinkään ole keskitytty tiettyyn ryhmään tai yhteisöön. Osallistujien valintakriteerinä oli väliaikainen tai pysyvä oleskelu Suomessa sekä ulkomaalaistaustaisuus[2], mutta tästä ryhmäpohjaisesta jaottelusta huolimatta kyseessä on heterogeeninen joukko tutkimukseen osallistuneita yksilöitä. Moninaisuus ei siis tässä tutkimuksessa ole osallistujien ”erilaisuuksien” ja leimojen luettelemista (Varis 2016: 26; ks. myös Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa) vaan sitä, kuinka osallistujat jakavat kokemuksiaan kielestä ja kielenkäytöstä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Valtaosa aineiston keskusteluista, kahdeksan parikeskustelua, käytiin suomeksi, kaksi puolestaan englanniksi. Osallistujat keskustelivat keskimäärin noin puolitoista tuntia, joten aineistoa kertyi yhteensä noin 15 tuntia. Kaikki keskustelut on videoitu ja litteroitu. Käyttämäni

1 Osallistujia hankin Linbo-hankkeen (https://www.oulu.fi/fi/projektit/kielellinen-ja-ei-kielellinen-vuorovaikutus-monikulttuurisessa-arjessa) tutkijoiden kontaktien sekä hankkeen yhteistyökumppanien kontaktien avulla.

2 *Ulkomaalaistaustaisella* tarkoitan henkilöä, joka itse on syntynyt Suomen ulkopuolella ja muuttanut myöhemmin Suomeen tai jonka vanhemmista yksi tai molemmat ovat syntyneet Suomen ulkopuolella ja muuttaneet myöhemmin Suomeen. Ulkomaalaistaustaisen henkilön nykyisessä kodissa ja/tai lapsuudenkodissa puhutaan/puhuttiin jotain muuta kieltä kuin suomea tai jotain muuta kieltä suomen kielen lisäksi. (Tilastokeskus 2022)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

litterointimerkinnät näkyvät taulukossa 1. Osallistuin itse keskusteluun mahdollisimman vähän, mutta ohjasin keskustelujen etenemistä ja autoin osallistujia, jos keskustelutilanteessa tuli epäselvyyksiä. Neljässä keskustelussa osallistujat tunsivat toisensa entuudestaan, mutta suurin osa pareista ei ollut tavannut ennen, vaan he olivat satunnaisesti keskustelupareiksi valittuja. Parikeskustelumenetelmällä saadaan osallistujien yhdessä jaetut kokemukset ja näkemykset sekä niiden mahdolliset erot esiin (ks. parikeskustelun hyödyistä Lehto 2018).

Taulukko 1. Käytetyt litterointimerkinnät.

.	virkkeeksi tulkittu jakso	*sa-*	kesken jäänyt sana
,	tauko	(*sana*)	epäselvästi kuultu sana
-	poisjätetty sana	(*monta sanaa*)	pitempi epäselvästi kuultu jakso
--	pitempi poisjätetty jakso	((tauko))	pitkä, useita sekunteja kestävä tauko
(-)	sana, josta ei ole saatu selvää	((nauraa))	litteroijan kommentteja tai selityksiä
(- -)	jakso, josta ei ole saatu selvää	[kaupunki]	anonymisoitu tieto

Osallistujista 16 on naisia ja 4 miehiä, ja he ovat oman ilmoituksensa mukaan asuneet Suomessa lyhimmillään noin vuoden ja pisimmillään 22 vuotta. Yksi osallistujista on syntynyt Suomessa. Osallistujat ovat lähtöisin 13 maasta, ja ilmoittaneet äidinkielikseen yhteensä 13 kieltä.[3] Kolme osallistujista on oman ilmoituksensa mukaan kaksikielisiä, joista kahdella suomi on toinen äidinkieli. En käytä tutkimuksessani osallistujien oikeita nimiä vaan viittaan osallistujiin sukupuolesta, iästä ja keskusteluparin numerosta muodostuvalla koodilla, esimerkiksi Nainen40_6.

Käytän aineiston analysoinnissa kriittistä diskurssianalyysia (Fairclough 1989). Diskurssit rakentuvat vuorovaikutuksessa ja ovat yhtä aikaa kielellisiä ja sosiaalisia ilmiöitä. Ne tuottavat tiedon ja totuuden tietynlaisen merkityksellistämisen tavan, joka samalla sulkee pois toiset tavat kuvata todellisuutta (Pietikäinen ja Mäntynen 2019, 32, 74). Kriittisen diskurssianalyysin mukaisesti tutkin sosiaalisia ilmiöitä kie-

3 Koska kaikki haastateltavat asuivat haastattelujen aikana Pohjois-Pohjanmaan alueella, en yksilöi osallistujien äidinkieltä tai lähtömaata tarkemmin. Muuten osallistujien identiteetti voisi paljastua, eivätkä edellä mainitut tiedot ole tutkimuksen kannalta oleellisia tietoja.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

lenpiirteistä käsin (ks. esim. Wodak ja Meyer 2016) ja koetan löytää kielelliset ilmaukset, joissa merkitykset, sosiaaliset suhteet ja arvostukset ilmenevät (mt., 12, 20).

Analyysi etenee moninaisuuden eri puolten luokittelusta kielivalintojen diskursiivista tarkastelua kohti. Ensin aineisto on litteroitu, minkä jälkeen olen etsinyt parikeskusteluaineistosta tapaukset, joissa osallistujat puhuvat moninaisuudesta. Näin selvitän, *mistä* osallistujat puhuvat (van Dijk 2012), kun he puhuvat kielistä, ja mitkä näistä puhumisen tavoista mahdollisesti liittyvät moninaisuuteen. Tämän jälkeen analysoin aineistokatkelmat diskurssianalyyttisesti siitä näkökulmasta, *miten* moninaisuudesta puhutaan. Diskurssianalyysin avulla tuon esille erilaiset kielenaineksissa rakentuvat puhumisen tavat, esimerkiksi kategoriat ja itsestään selvät oletukset (van Dijk 2012; Pietikäinen ja Mäntynen 2019). Siten aineisto antaa kuvan siitä, miten arkinen moninaisuus näyttäytyy ulkomaalaistaustaisten henkilöiden kuvaamana: kuinka sitä yhtäältä kuvataan jokapäiväisenä asiana ja kuinka toisaalta kategorisointeja kyseenalaistetaan ja haastetaan.

Moninaisuus diskursseissa

Moninaisuus on aineistossa kielilähtöistä, mutta haaroo moniaalle. Käsittelen ensimmäisessä analyysiluvussa moninaisuuden arkipäiväisyyteen pyrkiviä diskursseja, joissa ryhmien yhtenäisyys ja olemassaolo tulevat haastetuiksi. Tarkastelen myös sitä, miten osallistujat panevat merkille moninaisuuden, joka kumpuaa kielen vaihtelusta ja Suomessa puhuttavista (vähemmistö)kielistä. Toisessa analyysiluvussa tarkastelen, kuinka moninaisuutta rajoittamassa ovat erilaiset stereotypioihin perustuvat ryhmittelyt. Niissä superdiversiteeti yksinkertaistetaan erilaisiksi ”leimoiksi”, ulkomaalaistaustaisten ryhmiksi, joilla puolestaan on omia hierarkioita. Lisäksi diskurssissa näkyy, kuinka historia vaikuttaa stereotyyppisiin käsityksiin ja pitää yllä kategorisointeja. Moninaisuus hahmottuu osallistujien kokemuksissa ja yksityiselämässä, mutta etenkin stereotyyppiset käsitykset tulevat esille kohtaamisissa muiden kanssa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kuten analyysiluvun esimerkit osoittavat, stereotypiat voivat hankaloittaa arkista yhdessä elämistä suomalaisessa yhteiskunnassa.

MONINAISUUDEN ARKIPÄIVÄISYYS

Moninaisuuden arkipäiväisyys rakentuu diskurssissa, kun osallistujat ottavat puheeksi vaikeuden kategorisoida itseään tai muita tietyn ryhmän jäseneksi. Silti heidät hahmotetaan ulkopuolelta käsin usein kokonaisuutena, joka koostuu pienemmistä etnisistä, kielellisistä ja kansallisista ryhmistä. Osallistujien kertomuksissa näkyvät useat erilaiset taustatekijät (ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa), kuten etnisyys ("virolainen", "Venäjältä kotosin"), asuinpaikat ("vironkieliseen ympäristöön", "kasvanu Ruotsissa") ja erilaiset reitit Suomeen, jolloin ryhmittelyt ovat teennäisiä ja yksilölle jopa haitallisia. (Ks. moninaisuuden eri puolista Vertovec 2007). Osallistujat puhuvat moninaisista taustoistaan arkisena asiana, ja perheen arkiset moninaiset kielikäytänteet aktivoivat puhetta moninaisista identiteeteistä. Esimerkki 1 havainnollistaa, kuinka perheen omat käsitykset moninaisuudesta voivat kuitenkin olla ristiriidassa yhteiskunnassa elävien kategorisointien kanssa.

> Esimerkki 1: Perheet vastustavat mustavalkoisia kategorisointeja
>
> Nainen40_6: kun täytän papereita laitan aina ranskan ja englannin tytöille [äidinkieliksi], - -
>
> Mies38_6: minusta monikulttuurisia perheitä on aika vaikea, niinku, määritellä, mikä on oikeastaan natiivikieli. koska niinku, - tämä on, silti tavallaan vanhanaikainen ilmaus. ja sitten silloin kun me synnyimme oli aina sillä tavalla että suomalaiset menivät suomalaisten kanssa naimisiin ja tsekit tsekkien kanssa ja niin edelleen ja luulen että se nyt itse asiassa muuttuu jossain vaiheessa. tai täytyy muuttua jollain tavalla, tai me vielä tulemme näkemään niinku meidän tyttäremme - en joka tapauksessa pysty määrittelemään hänen natiivikieltään.
>
> - -

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Nainen40_6: meidän vanhimman [tyttäremme] tapauksessa, luulen että, se on aika samanlainen tapaus. kuten sanoin alussa, hän vain, mukauttaa, puheensa kontekstin mukaan. se on enemmänkin ikään kuin kontekstuaalista. - -
>
> (Alkuperäinen sitaatti on englanninkielinen; käännös on kirjoittajan.)

Kumpikaan esimerkin 1 osallistujista ei ala määritellä lastensa kielellistä identiteettiä. Mies38_6 toteaa yksistään natiivikielen olevan sopimaton kuvaamaan hänen lapsensa tilannetta, Nainen40_6 puolestaan ei asetu arvioimaan perheen kielten arvojärjestystä natiivikielen näkökulmasta. Sen sijaan osallistujat korostavat kielen tilanteisuutta, etenkin lastensa kohdalla. Esimerkin 1 kommentit havainnollistavat, miten osallistujat vastustavat kategorisointeja ja tarvetta erikseen määritellä kielellistä moninaisuutta, joka on heille itselleen arkipäiväistä (ks. moninaisuuden arkipäiväisyydestä Wessendorf 2014). Tästä huolimatta he joutuvat tasapainottelemaan erilaisten ryhmien välillä – etenkin omien lastensa tilanteita ja nykypäivää pohtiessaan. Osallistujat vähintäänkin implikoivat keskusteluissaan, että heidän arkinen kokemuksensa ja näkemyksensä on ristiriidassa ihmisten käsityksissä elävien kapeiden ryhmäidentiteettien kanssa. Identiteettien ja näkemysten ristiriita havainnollistuu esimerkin 1 ja seuraavan esimerkin 2 avulla.

> Esimerkki 2: Tasapainoilu erilaisten identiteettien ja kategorisointien välillä
>
> Nainen49_3: mutta musta tuntuu että nykypäivänä viimeisen kymmenen vuoden aikana, tästä on tullu uus normi. - - nuorillaki saattaa tulla et okei, sä olet aloittanu elämäsi jossakin Australiassa ja sä oot muuttanu Singaporeen, ja sitten muuttanu, vaikka käyny tässä Suomessa koulussa ja ja pitkin maailmaa niin äiti on vaikka jostakin, ihan, mistä vain ja isä, eri paikasta, puhumattakaan mummoista ja papoista vaikka.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Nainen45_3: joo eli semmone oikee kosmopoliitti.

- -

Nainen49_3: että, mistä minä olen peräisin.

Nainen45_3: joo, joo.

Nainen49_3: et ihminen jotenkin aina haluaa, saada sen jonkun, leiman otsaan että minä, ((esittää liimaavansa jotain otsaansa)) tuosta.

Nainen45_3: joo, joo.

- -

Nainen49_3: että nykyaikana se on se että ei enää pysty. sitä ei ei, ihmiset on niin paljo liikkuu nii.

Kun yksilöä ei voi kiinnittää tiettyyn paikkaan – ja siten kansallisuuteen ja kieleen –, käy ryhmän jäsenyyden määritteleminen entistä vaikeammaksi. Osallistujat kuvaavat moninaisuutta identiteettien ristiriitana (”vaikea määritellä”, ”identiteettikriisi”, ”puoliverinen”, ”ei mistää kotoisin”, ”mistä minä olen peräisin”), mutta toisaalta normaalina olotilana (”mulla on – ollut se aina”, ”normaalitilanne”). Osallistujat rakentavat esimerkeissä 1 ja 2 kuvaa moninaisuudesta, jossa jonkinmaalaisuus tai -kielisyys ei ole staattinen kategoria. Vaikka aineistossa usein kuvataan omaa ja perheen moninaista taustaa, staattinen ja yhtenäinen identiteetti kiinnittyy osallistujien omaan sukupolveen, kun taas muuttuvaisuus ja määrittelemättömyys kuvastavat paremminkin osallistujien lasten tilannetta.

Omaa tilannettaan tai mennyttä aikaa (”silloin kun me synnyimme”) Mies38_6 kuvaa esimerkissä 1 monikulttuuristen perheiden vastakohtana (”suomalaiset menivät suomalaisten kanssa naimisiin ja tsekit tsekkien kanssa ja niin edelleen”) ja viittaa ajan muuttumiseen hänen ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

toisen osallistujan lasten tilanteessa. Nainen49_3 tekee esimerkissä 2 saman eron nykypäivään ja sukupolvien välille (”nuorten”), ja kuvailee taustojen eroja monipolvisesti. Moninaisuudesta kumpuava ryhmän jäsenyyden epämääräisyys näyttäytyy arkipäivässä yleistyvänä ja tavallisena (”monikulttuurisia perheitä”, ”uus normi”, ”kosmopoliitti”), mikä tuntuu kuitenkin olevan ristiriidassa ihmisen luontaisesti tekemän kategorisoinnin (ks. esim. Säävälä 2008, 116) kanssa (”haluaa saada sen jonkun leiman otsaan”). Osallistujien lasten tapauksessa kysymykset kielestä ja identiteetistä ovatkin kompleksisempia kuin vanhempien: ryhmiin niputtaminen ei ole mahdollista (”ei enää pysty”), mutta moninainen identiteetti sen sijaan on hyväksyttävissä (ulkomaalaistaustaisten identiteetistä esim. Bäckman 2017).

Molemmissa esimerkeissä 1 ja 2 rakennetaan diskurssia aikaulottuvuudesta, jossa moninaisuus on tätä päivää (”nyt”, ”nykypäivänä”, ”nykyaikana”) ja mennyt aika edustaa erilaista suhtautumistapaa (”vanhanaikainen”), jossa moninaisuus ei siis osallistujien mukaan aina ole ollut ”mahdollista”. Kuvaa tarkentaa Suomessa syntynyt monikulttuurisessa perheessä kasvanut nainen, joka valitsee identiteetilleen välimuodon. Nainen20_2 kertoo: ”on vähä semmone maailmankansalainen et ei sillee niinku, kuulu, tavallaa mihinkää yhtee maahan.” Osallistujat tuottavat visioita superdiversiteetistä muutoksena ja suuntaavat katseensa erityisesti lastensa tulevaisuuteen, jossa kokemus moninaisuudesta olisi laajemmin yhteiskunnassa jaettu, ja siten arkinen yhdessä eläminen ihmisten erilaisuuksien kanssa normalisoituisi.

Koska osallistujat keskustelevat kieleen kytkeytyvistä aihepiireistä, puhe moninaisuudesta koskee pitkälti kieliä, mutta ei typisty ainoastaan yksittäisiin kieliin. Lisäksi vähemmistökielet, kansalliskielet, murteet, rekisterit ja kansalliset vähemmistöt tulevat puheeksi. Murteet – joko Suomessa tai muussa maassa puhuttavat – mainitaan yhdeksässä haastattelussa kymmenestä. Erilaisista vähemmistöistä ja vähemmistökielistä puhutaan myös: niistä mainitaan esimerkiksi seto, baski, suomenruotsi ja suomenruotsalaiset sekä saame. Yhdessä keskustelussa osallistujat huomioivat moninaiset kielen rekisterit, jotka ovat sidoksissa sosioekonomiseen ja koulutukselliseen taustaan. Jo yksistään näiden havaintojen perusteella osallistujat hahmottavat kielen hyvin moninaisesti. Eniten

https://doi.org/10.21435/skst.1489

huomioita herättävät puhe suomenruotsalaisista ja Suomessa puhuttavasta ruotsista sekä keskustelu venäjän kielestä ja venäläisyydestä. Tämä on siksikin mielenkiintoista, että yksikään osallistuja ei nimennyt ruotsia äidinkielekseen ja ainoastaan yhdellä venäjä oli toisena äidinkielenä. Seuraavaksi analysoin ruotsia koskevia esimerkkejä, joissa moninaisuuden arkipäiväisyys tulee esille. Venäläisyydestä ja venäjän kielestä puhumiseen palaan seuraavassa alaluvussa.

Ruotsin kielestä ja sen asemasta Suomessa puhuttiin jokaisessa parikeskustelussa, sillä osallistujat olivat olleet tavalla tai toisella tekemisissä ruotsin kanssa. Osalle ruotsin kielen tuttuus tarkoittaa sitä, että he tunnistavat ruotsinkielisiä alueita Suomessa, toiset ovat asuneet ruotsinkielisillä paikkakunnilla. Joillekin ruotsin kieli on taas tuttu koulutuksen kautta tai yksinkertaisesti erilaisista arkisista yhteyksistä, kuten seuraavassa esimerkissä 3.

> Esimerkki 3: Ruotsin kielen merkitys osallistujille
>
> Nainen49_5: - - englanti, on, aika, iso hyöty täälä. ((tauko)) ruotsi en ((tauko)) tiedä siis minä ((tauko)) ennen kuin tulin ((tauko)) Suomeen minä ajattelin että, se olisi isompi hyöty ((naurahtaa)) minulle. ((tauko)) ja se oli ehkä vähän yllätys että ainakin täälä [kaupunki]:ssa ei käytetään paljon. mutta toisaalta se oli, alussa tosi iso hyöty koska kaikki nää, elintarvikkeet ja kaikki ovat kaksikielisiä - - se oli, tosi hyvä että aina - tiesin mitä minä ostan ja mitä, on, kaikki ((tauko)) ne jutut. siis se, oli aika, hyvä ja sitten oli myös, hyödyllinen että ((tauko)) no, teeveessä tai radiossa että, oli, ainakin aina mahdollista ((tauko)) katsoa ruotsinkielisiä uutisia ja, - - sanomalehtiä tai niin edelleen että. ((tauko)) siis varmasti, silloin kun tulin olisi ollut vaikeampi saada, tietoja, politiikasta tai jotakin, ilman ruotsia siis. silloin. - -

Kertomukset osoittavat osallistujien tiedostavan ruotsin olemassaolon, ja osalle ruotsin vähäinen näkyvyys on ollut epäodotuksenmukaista. Nainen49_5 pohtii kieliä ”hyödyn” eli käyttömahdollisuuksien näkökulmasta. Hän ei erittele, mistä hänen tietonsa ruotsin käyttömahdollisuuksista

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Suomessa on peräisin, mutta ennakko-odotukset ovat osoittautuneet ainakin osittain vääriksi (”vähän yllätys”). Hän on ilmeisesti ollut tietoinen ruotsin alueellisuudesta, mutta tämäkään tieto ei ole pätenyt aivan odotetulla tavalla (”täällä [kaupunki]:ssa ei käytetään paljon”). Osallistuja mainitsee elämän eri osa-alueita, jolla ruotsin käyttäminen on kuitenkin ollut mahdollista: arkipäivän askareissa (”elintarvikkeet - - ovat kaksikielisiä”) ja tiedonhankinnassa (”katsoa ruotsinkielisiä uutisia”, ”saada tietoja politiikasta”). Esimerkki osoittaa, että englanti ei ole ainoa kieli, joka toimii keskeisenä resurssina yhteiskuntaan osallistumisessa, varsinkin ulkomaalaistaustaisten alkuvaiheessa uudessa kotimaassa (englannin hyödystä esim. Iikkanen 2017; Scotson 2018). Seuraava esimerkki 4 puolestaan havainnollistaa, kuinka osallistujat näkevät ruotsin kielen Suomen ruotsinkielisellä alueella ja kuinka monikielisyys vaikuttaa moninaisuuteen orientoitumiseen.

Esimerkki 4: Ruotsin kieli kielellistä suvaitsevaisuutta edistämässä

Nainen45_3: - - mulla oli vielä hyvä tuuri kun mä muutin Suomeen - - muutaman kuukauden päästä muutin [kaupunki]:iin, ja hyvin maastouduin sinne koska siellä kukaan ei puhu molempia kieliä ((suomea ja ruotsia)), kuin äidinkieltä aina joku, joku kieltä puhuu huonosti ja ihmiset on tottuneet, huomioimaan toisten,

Nainen49_3: kielitasoa

Nainen45_3: kielitasoa.

Nainen49_3: joo.

Nainen45_3: että, en erottunut joukosta kui siellä oli kaikki ruotsinkieliset jotka puhui vähä huonommin suomea. - -

Ruotsinkielisen alueen lähtökohtainen monikielisyys johtaa osallistujien mukaan siihen, että moninaista kieltä ja kielenkäyttöä suvaitaan paremmin (”kukaan ei puhu molempia kieliä, kuin äidinkieltä”, ”tottuneet

https://doi.org/10.21435/skst.1489

huomioimaan”). Kielenkäyttöä siis helpottaa, kun kaikki käyttävät äidinkielensä lisäksi muita kieliä, ja kaikkien kielitaitotasot vaihtelevat. Informantit ulottavat myöhemmin tämän ruotsin ja suomen kieltä koskevan käsityksen englantiin ja sen erilaisiin ”korostuksiin”. Moninaisuuden arkipäivää rakentavat siis erilaiset kielimuodot, eivät valmiit tai täydelliset kielet. Kieli näyttäytyy resursseina, joiden rajoja ei ole tarpeen korostaa (esim. Blommaert ja Rampton 2011): kun kaikki puhuvat muutakin kuin omaa äidinkieltään, osallistujien kertomuksissa kielenkäyttö on tasa-arvoisempaa ja suhtautuminen ymmärtäväisempää. Diskurssissa osallistujien kuvaama tapa käyttää kieltä näyttäytyy yhteistä elämää ja ihmisten välisiä suhteita rakentavana. Vuorovaikutuksen toisen osapuolen identiteetti, tässä tapauksessa jonkin kielen puhujuus ja siihen kytkeytyvä kielitaito, sen sijaan ei ole arjessa merkittävää (ks. Wessendorf 2014). Osallistujat summaavat kuvaamansa hyväksyvän ja vaihtelevan kielen moninaisuuden ”anteeksiantavana” kielitaitona, jota heidän mukaansa Suomen kontekstissa tarvitsee.

MONINAISUUTTA RAJOITTAVAT KATEGORIAT JA STEREOTYPIAT

Tässä alaluvussa käsittelen diskursseja, joissa moninaisuus kutistuu erilaisiksi kategorisoinneiksi ja sitä kautta stereotypioiksi. Stereotypiat eivät ole osallistujien itsensä tuottamia, vaan he kuvaavat heihin tai muihin ulkomaalaistaustaisiin kohdistettuja ryhmittelyjä. Samalla osallistujat vastustavat diskurssissa ryhmittelyjä ja kategorisointeja ja niistä muodostuvia stereotypioita. Diskurssissa näkyvät ensinnäkin hierarkiat, joihin ulkomaalaistaustaisia ryhmitellään (ks. aiheesta Jaakkola 2005, 2009). Niissä ryhmiin assosioituu erilaisia ominaisuuksia ja sitä kautta asenteellisia suhtautumistapoja. Toiseksi diskurssissa voi havaita, miten historia muokkaa käsityksiä moninaisuudesta ja siten vaikuttaa stereotypioiden muodostumiseen.

Termit *maahanmuuttaja* ja *siirtolainen* kertovat yhä vähemmän henkilöistä, joihin niillä viitataan (ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa sekä Vertovec 2007). Siirtolaisuuden reitit, motivaatiot ja muuttajien sosioekonomiset taustat ovat nimittäin vähemmän ennustettavissa ja moninaisemmat kuin aiemmin (Vertovec 2007). Superdiversiteetin aiheuttaman muutoksen myötä myös ryhmien jäsenten ominaisuuksia

https://doi.org/10.21435/skst.1489

koskevat oletukset ovat yhä useammin virheellisiä (ks. Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa; Rhodes ja Baron 2019, 369). Tästä huolimatta ulkomaalaistaustaiset osallistujat ovat kokeneet Suomessa tulleensa määritellyksi epäoikeudenmukaisella tavalla, kun moninaisuutta on yritetty tiivistää tiettyihin kategorioihin. Osallistujat usein referoivat muiden luomia kategorisointeja ja stereotypioita (esim. ”hän sanoi, että”) sekä niiden seurauksia, kuten esimerkissä 5.

Esimerkki 5: Kategorisoinnit ja niiden seuraukset arjessa

Nainen32_9: - - mulla on kaveri - hän (on) espanjalainen. - - hän sanoi että Suomessa jo- jos sinä olet niin kun, Euroopan union maassa, mutta niin kun länsi, maissa niin kun Italia Espanja Ranska Englanti, Hollanti, - sitten sinä olet, expat. mutta jos sinä tulit joissakin muissa maissa sinä olet maahanmuuttaja.

- -

Nainen32_9: joo ja se, maahanmuuttaja se niin kun, - - label. ((naurahtaa))

- -

Nainen26_9: - - mä menen pankkiin, - - ja, siellä oli nuori nainen. ((tauko)) ja hän, hänen, englanti ei oli hyvä. ((tauko)) siksi, sitten hän sanoi että - - hän ei voi, anna, antaa verkkopankkitunnukset, koska mä olen ulkomaalainen - - mutta sitten kun, kun mä keskustelin, toisella paikassa, se oli että, jos mä olen, - Euroopan unionissa, se, ei haittaa. - - ja, sitten, mä menin, uudestaan tuo pankkiin, ja siellä oli erilainen - nainen. - - ja hän sanoi joo joo, - - mä ymmärrän sinun, tilanne koska minä olen virolainen ja minulla oli sama, ongelmia kun kun mä tulin koska ei kukaan, (--) että mä niin ku labor, worker. - vain, vain siksi minä olen täällä ja he ei - antavat minulle, sama, ((tauko)) rights.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

H: oikeudet.

Nainen26_9: joo oikeudet, että esimerkiks (tuo länsi), eurooppalaiset, on, ovat nyt.

Esimerkissä 5 osallistujat kuvaavat ulkomaalaistaustaisten jakamista kuviteltuihin ryhmiin. Osallistujan mukaan toinen ulkomaalaistaustainen ("espanjalainen") – ilmeisesti oman havaintonsa perusteella – on määritellyt, että Suomessa erilaiset ulkomaalaiset saavat erilaisia nimityksiä. Nainen32_9 ilmaisee jakavansa ja tunnistavansa toisen ulkomaalaistaustaisen tekemän määritelmän, sillä hän itse sanoo *maahanmuuttaja*-termiä leimaksi ("label"). Esimerkissä ulkomaalaisryhmät jakautuvat lähtömaiden mukaan: "expat" tulee eri paikasta kuin "maahanmuuttaja", ja "Euroopan unioni" ja "länsimaat" muodostavat kontrastin "muista maista" lähtöisin olevien henkilöiden kanssa (ks. em. termien kritiikistä ja samankaltaisesta jaottelusta esim. Leinonen 2012).

Esimerkissä 5 mainitut termit paitsi kategorisoivat ja ryhmittelevät myös aiheuttavat konnotaatioita ihmisten ominaisuuksista (esim. Rhodes ja Baron 2019). Siten ne vaikuttavat konkreettisesti ulkomaalaistaustaisten kohteluun, jolloin kategoriat toimivat samalla ulkopuolistavina (Heller 2008, 512). Ulkomaalaistaustaisten liittäminen stereotyyppisiin ryhmiin vaikeuttaa päivittäistä arkea. Virheellinen kategorisointi geneeriseen "ulkomaalainen" tai "labor worker" -ryhmään, estää toimimasta yhteiskunnassa, kun taas esimerkiksi "Euroopan unioni" -ryhmän jäseneksi kategorisointi antaisi erilaiset oikeudet. Khazaein (2018, 19–20) mukaan erilaiset kategoriat yksistään eivät riitä selittämään syrjivää käytöstä. Keskeisempää on, kuinka ihmiset rakennetaan sosiaalisissa tilanteissa erilaisiksi ja siten oikeutetaan heidän diskriminoiva kohtelunsa. Tilanteeseen niin sanotusti sopimattoman tai vääränlaisen dokumentin kautta voi tulla syrjityksi, sillä ulkomaalaistaustaiset ovat esimerkiksi oleskeluperusteidensa takia eriarvoisia lain silmissä (mt.). Nainen26_9 onkin joutunut tämänkaltaisen syrjinnän kohteeksi – ja täysin väärin perustein. Leimat ja kategoriat toimivat yhteiskunnassa haitallisesti, kun niitä sovelletaan moninaiseen ulkomaalaistaustaisten joukkoon. Esimerkki 5 siis havainnollistaa kategorisointia julkisissa kohtaamisissa,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

mutta kategorisointi-ilmiö on nähtävissä myös ulkomaalaistaustaisten oman perheen sisällä, kuten esimerkki 6 osoittaa.

Esimerkki 6: Oman perheen parissa kohdatut hierarkkiset kategorisoinnit

Nainen32_9: - - kun ne puhuivat, niin minä ymmärsin jotain jo suomen (kielellä) että, ne ihan niin kuin maahanmuuttajia vastaan, mutta sitten minä sanoin mutta hei hetkinen,

Nainen26_9: joo.

Nainen32_9: teillä perheessä ((naurahtaa)) - täälä on nyt maahanmuuttaja. mutta, sinä olet eri.

- -

Nainen32_9: sinä olet eri, - erilainen.

Nainen26_9: sama. - - sama, juttu. - - perhe, he voivat (sanoa vaa), ((tauko)) joku, paha, sanat, ihmisestä, joka ovat, Afrikasta esimerkiksi - -, tai Irakist tai Iranista. mutta, minä olen myös ulkomaalainen ja mä sanoin yks kerta samaa. ((tauko)) ja se oli sama vastaus. että, joo mutta sinä sinä puhut suomea sinä, sinä tiedät meidän historiaa meidän kulttuuria. okei, ehkä vähän mutta ei ei, kaikki. ja, minä olen myös, ulkomaalainen ja minä olen niin kuin, samaa, ((tauko)) sama - tasoinen, kun, kun he. ((tauko)) joo.

Nainen32_9: (totta.) ((naurahtaa))

Nainen26_9: - - kun mä haluaisi- halusin, mennä, - opiskelemaan suomea, - mää sanon hänelle että se vois olla hyvä idea, ja - hän vasto että, ei siellä ovat vain, - maahanmuuttaja he - ei osaa suomea - - ei mitään he eivät puhua mitään. - - sinä et tarvitse. ja ((tauko)) mä ajattel- okei me puhumme vain englantia. sinun mielestä minä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

en tarvitsen - - opiskella suomea. sitten, mitä mä teen täällä. ((tauko)) no mutta siellä, - - he ovat erilainen kun sinä.

Esimerkissä 6 ihmistenväliset rajanvedot ilmenevät kategorisointeihin liitettyinä ominaisuuksina ja kategorisointien seurauksina. ”Maahanmuuttaja” ja ”ulkomaalainen” ovat kategorioita, jotka estävät näkemästä ihmiset yksilöinä ja siten sulkevat ulos yhteisöistä (Huttunen, 2004, 140). Samoin näiden keinotekoisten ryhmien sisään muodostuu myös hienojakoisempia, oletettuihin ominaisuuksiin perustuvia jaotteluita (Huttunen 2004, 139; Leinonen 2012, 218). Aiemmissa tutkimuksissa on osoitettu, kuinka suomalaisten asenteista eri maahanmuuttajaryhmiä kohtaan muodostuu etninen hierarkia, jonka kärjessä ovat muun muassa pohjoismaalaiset ja anglosaksit. Hierarkian loppupäässä ovat venäläiset ja aivan viimeisinä somalialaiset. (Jaakkola 2005, 69–72; 2009, 52–53.) Säävälä (2008, 118) toteaa, että *maahanmuuttaja* on Suomessa negatiivisesti latautunut termi, joka Leinosen (2012, 218) mukaan on Suomessa luokkasidonnainen ja rodullistava ja herättää aivan erilaisia konnotaatiota henkilön ominaisuuksista kuin vaikkapa termi *ekspatriaatti*. Sekä Nainen26_9 että Nainen32_9 ovat oman perheensä sisällä olleet tilanteessa, jossa omat perheenjäsenet eivät näe heidän kuuluvan maahanmuuttajien ryhmään. Tämä näyttää johtuvan siitä, että osallistujien perheet jakavat eri puolilta maailmaa tulevat ulkomaalaistaustaiset henkilöt hierarkioihin: ”maahanmuuttajat” tulevat ”Afrikasta”, ”Irakista” ja ”Iranista”. Koska osallistujat eivät edusta näitä alkuperämaita, heidän perheensä määrittelee heidät näistä ryhmistä poikkeaviksi, ”erilaisiksi”.

Nainen26_9 kuvaa kokemusta perheenjäsenten suhtautumisesta kertomalla ”pahoista sanoista” ja ”maahanmuuttajiin” liitetyistä negatiivisista ominaisuuksista (”maahanmuuttajat ei osaa suomea - - ei mitään he eivät puhua mitään”, ”mutta sinä sinä puhut suomea sinä, sinä tiedät meidän historiaa meidän kulttuuria”). Niemelä (2019) on todennut, että itseä ulkonäöllisesti ja sosioekonomisesti läheisiksi koettujen ulkomaalaisryhmien kieltäkin arvioidaan positiivisemmin (ks. kielestä ja ulkomaalaistaustaisten kategorisoinnista myös Iikkanen 2019). Osallistujat eivät esimerkissä kuitenkaan sano, mitkä muut kuin kielelliset ja kulttuuriset syyt mahdollisesti ovat perheenjäsenten tekemien ryhmittelyjen taustalla.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kategorisoinnit herättävät molemmissa osallistujissa vastustusta, vaikka perheenjäsenten tekemän erottelun on ehkä ollut tarkoitus olla osallistava (”mutta, sinä olet eri”, ”sinä olet eri, - erilainen”, ”he ovat erilainen kun sinä.”). Osallistujat ovat puuttuneet stereotypioiden tuottamiseen ja ilmaisseet läheisilleen kuuluvansa maahanmuuttajien ryhmään, esimerkiksi nimeämällä itsensä ryhmän jäseneksi: ”ulkomaalainen”, ”maahanmuuttaja”, ”samatasoinen”. Osallistujat vastustavat kategorisointeja ja herättelevät näkemään moninaisuutta (”mutta hei hetkine teillä perheessä - täälä on nyt maahanmuuttaja. mutta, sinä olet eri.”, ”minä olen myös, ulkomaalainen ja minä olen - - tasoinen, kun, kun he.”) Kategorisointi lisäksi estää toimimasta, kun ryhmiin liitetään tiettyjä ominaisuuksia. Koska Nainen26_9 ei kuulu negatiivisesti arvioituun ryhmään ”maahanmuuttajat”, hän jää ilman toivomaansa kielenoppimista. Samalla hän tulee perheenjäsenen hyvästä tarkoituksesta huolimatta rajanvetojen myötä ulkopuoliseksi (”okei me puhumme vain englantia. sinun mielestä minä en tarvitsen - - opiskella suomea. sitten, mitä mä teen täällä”).

Ulkomaalaistaustaisten jakaminen hierarkioihin alkuperän ja oletettujen ominaisuuksien perusteella tuottaa epätasa-arvoa ja estää osallisuutta yhteiskunnassa (esim. Huttunen 2004). Se, miten ihmiset nähdään ja millaisia ominaisuuksia yhdistetään vuorovaikutuksen toiseen osapuoleen, vaikuttaa kohtaamisiin. Kieli ja siihen liitetyt ennakko-oletukset vaikkapa ihmisen alkuperästä voivat johtaa epäoikeudenmukaiseen kohteluun. Esimerkki tällaisesta ennakkokategorisoinnista ja stereotypioista suomalaisessa yhteiskunnassa juontaa juurensa alueiden ja väestöjen historiaan. Tutkimuksissa on nimittäin todettu, että venäläisyys on suomalaisten näkökulmasta etnisyyshierarkiassa alemmalla tasolla kuin monet muut etnisyydet.[4] Suomalaisten suhtautuminen venäläisiin maahanmuuttajiin on varauksellista (Jaakkola 2009, 52; Jasinskaja-Lahti, Liebkind ja Vesala 2002, 25) ja venäläisyys on usein stigma, jolloin maahanmuuttaja joutuu todistelemaan esimerkiksi omaa osaamistaan (Liebkind ja muut 2004, 227–228). Venäjä ja venäläiset

4 Käsitykseni mukaan ei ole olemassa Jaakkolan (2005, 2009) tekemän tutkimuksen kaltaista tietoa siitä, miten esimerkiksi vuodesta 2015 alkanut muutos maahanmuuttajavirroissa ja niiden painottuminen Lähi-idästä tuleviin maahanmuuttajiin on vaikuttanut asenteisiin ja etnisiin hierarkioihin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sekä Neuvostoliitto mainitaan kaikissa parikeskusteluissa yhtä lukuun ottamatta, ja osalle osallistujista venäjän kieli ja venäläisyys ovat osa identiteettiä. Toisin kuin ruotsin kieli edellisessä analyysiluvussa, venäjän kieli ja venäläisyys näyttäytyvät stereotypioita aktivoivina.

Suomen historia Venäjän kanssa (”Suomes on ihan, ((tauko)) hankala ja, vaikee historia Venäjän kanssa”) (ks. esim. Leinonen 2012 ja siellä mainitut lähteet) ja se, että venäjänkieliset ovat yksi suurimmista vähemmistöistä Suomessa (Pitkänen, Saukkonen ja Westinen 2019), tekee venäläiset näkyväksi suomalaisessa julkisessa diskurssissa. Tämä heijastuu osallistujien elämään ja siten myös heidän kertomuksiinsa (”minä automaattisesti tulen Venäjän niin kun, maahanmuuttaja ja Venäjältä; he ajattelevat samaa niin kuin, että aa sä olet, niin ku samaa kuin venäjäläinen. venäläinen. ja, se ei tuntu hyvältä. ja se on -, tuo stereotyyppi, joka on tosi - hurtful.”). Osallistujat vastustavat yleisesti Venäjään, venäläisyyteen sekä venäjän kieleen kytkeytyviä identifiointeja, sillä niihin liittyy negatiivisia mielikuvia ja stereotypioita. Aineistossa Suomen valtion historia yhdistyy ihmisten mielissä tämän päivän kokemuksiin, kun yllättävän moni ulkomaalaistaustainen tulee virheellisesti kategorisoiduksi venäläiseksi. Yksi osallistujia loukkaava seikka on se, että päätelmiä tehdään yksistään jonkin identiteetin osa-alueen, esimerkiksi kielen, perusteella. Ihmisten mielessä kieli, etnisyys ja valtio kietoutuvatkin usein yhteen (Lähteenmäki ja Vanhala-Aniszewski 2012), kuten seuraava esimerkki 7 havainnollistaa.

> Esimerkki 7: Venäjän kieli ja venäläisyys eli virheelliset kategorisoinnit ja negatiiviset stereotypiat
>
> Nainen45_3: - - yritin, piilottaa sen minun, kaksoiskielisyys ja, korostaa että mä oon virolainen -, myös koska suomalaiset ei ymmärrä sen että, nytki mulla jotkut, kysyy että no miten niin kui, Venäjällä ja tämmöstä. mä en tiedä mitä Venäjä- mä en ole koskaan siellä asunut, - - mun tytärtä on jopa, koulussa vähä kiusattu sitä ku hän opiskelee, venäjää koulussa. niin, siitä että (joku) Putin, Venäjä, ja häneen kohdistuu ja sitten hän joutuu selittämään ei hänellä ole niin ku Venäjän kanssa mitään tekemistä - -

https://doi.org/10.21435/skst.1489

- -

Nainen49_3: se mielikuva ihimisten, niin kun, aivoissa aina switchaa johonki, tiettyyn niin ku (-) leimaan tai johonki.

Nainen45_3: joo. joo.

- -

Nainen49_3: se on se mitä tietoisesti ilmeisesti, yrittää välttää. - - jos pystyy.

Nainen45_3: - - ja sen takia koska ihmiset ei ymmärtää että, ei, ei suomalaiset, ymmärtä mikä niin ku,

Nainen49_3: et siinä on ero.

Kunnas (2019, 156) on todennut Oulun seudulla asuvia karjalaisia koskevassa tutkimuksessaan, että muuttajien etnisyys ei ole ollut yhtä merkittävää suomalaisten silmissä kuin se, että on muutettu Venäjän tai Neuvostoliiton alueelta. Osallistujat puhuvatkin siitä, kuinka tätä eroa ei ymmärretä. Tutkimuksen osallistujien kertomuksen mukaan usein Itä-Euroopasta tuleminen, venäjän tai venäjän sukulaiskielen puhuminen tai vaikkapa ulkonäkö tai nimi saavat aikaan niputuksen venäläisten ryhmään (”suomalaiset ei ymmärrä”; ”switchaa johonki, tiettyyn niin ku - leimaan tai johonki”). Yksittäisen henkilön tai tämän vanhempien lähtömaan perusteella ei kuitenkaan Saukkosen (2020, 19; ks. myös Lehto tässä teoksessa) mukaan enää pysty tekemään johtopäätöksiä esimerkiksi kielestä tai identiteetistä. Siksi annettu leima ei välttämättä liity mitenkään osallistujan identiteettiin (”mä en tiedä mitä Venäjä- mä en ole koskaan siellä asunut - - hän joutuu selittämään ei hänellä ole niin ku Venäjän kanssa mitään tekemistä”) ja tietämättömyys moninaisuudesta loukkaa osallistujia.

Osallistujat vastustavat ryhmiä ja niihin liittyviä epärealistisia mielikuvia (”siinä on ero”). Kuitenkin joskus pelko siitä, että tulee virheellisesti

https://doi.org/10.21435/skst.1489

yhdistetyksi tiettyyn stereotypiaan ja siihen kytkeytyviin konnotaatioihin, saattaa saada osallistujat piilottamaan identiteettinsä väärinkäsitysten estämiseksi ("se on se mitä tietoisesti ilmeisesti, yrittää välttää"). Esimerkiksi Valentine (2008) onkin kritisoinut moninaisuuden arkipäiväisyyttä siitä näkökulmasta, kuinka satunnaisissa kohtaamisissa yhdessä eläminen näyttäytyy harmonisena, mutta syrjivät stereotypiat ja eronteot yhä elävät piilossa, elämän yksityisemmillä alueilla. Oman moninaisen identiteetin ("kakskielinen") voi paljastaa vasta tutuille ihmisille, vaikka esimerkiksi venäjän kielen taidosta olisi hyötyä ja se on osallistujan mielestä "plussa" Suomessa. Osallistujia tuntuu kuitenkin vaivaavan se, ettei koskaan tiedä, mitä tietoa itsestä voi antaa ilman että joutuu moninaisuuden takia syrjityksi ("mun tytärtä on jopa, koulussa vähä kiusattu sitä ku hän opiskelee, venäjää koulussa.") (ks. venäläisten syrjinnästä koulussa Romashov 2021, 147–148).

Lopuksi

Tässä luvussa superdiversiteetti edustaa jännitteitä: se aktivoitui nimenomaan diskurssien tuottamissa ristiriidoissa moninaisuuden arkipäiväisyyden ja yhteiskunnassa elävien stereotyyppisten käsitysten välillä. Moninaisuus näyttäytyi arkipäiväisenä erityisesti osallistujien yksityisen elämän kokemuksista ja omista tilanteista käsin. He korostavat, että ryhmäidentiteettiä ei voi soveltaa heidän omaan perheeseensä, eikä se myöskään istu tilanteeseen, jossa he käyttävät useita kieliä erilaisilla elämänalueilla. Esimerkiksi ruotsin kieli on mainittu keskustelussa moninaisuutta lisäävänä ja osallistavana. Se tuo kommunikaatiomahdollisuuksia ja auttaa mukaan yhteiskuntaan, kun esimerkiksi ruotsinkielisellä alueella ei tarvitse tuntea paineita kielen täydellisestä osaamisesta. Keskusteluista käy ilmi, että samassa tilanteessa olevat – toiset ulkomaalaistaustaiset – ymmärtävät osallistujien moninaisuutta ja heidän tilannettaan suomalaisessa yhteiskunnassa.

Diskurssit superdiversiteetistä ja siten arjen monimuotoisuudesta ovat muutokseen pyrkiviä. Moninaisuuden kanssa yhtä aikaa yhteiskunnassa kuitenkin ylläpidetään kategorisointeja ja stereotyyppisiä käsityk-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

siä staattisista ihmisryhmistä. Kun osallistujat kohtaavat muita ihmisiä yksityisten piiriensä ulkopuolella, heidän omat kokemuksensa moninaisuudesta törmäävät näihin käsityksiin ja niihin kytkeytyviin ennakko-oletuksiin. Näkemysten jännitteet haittaavat arkista yhdessä elämistä: ne aiheuttavat hämmennystä ihmistenvälisissä kohtaamisissa ja rajoittavat vuorovaikutusta. Jos arjessa täytyy esimerkiksi piilotella kieltään tai kansallisuuttaan, jottei joutuisi ennakkoluulojen tai epäoikeudenmukaisen kohtelun kohteeksi, ei tule kohdatuksi omana itsenään, yksilönä. Suomalaiset valitettavasti mainitaan keskusteluissa henkilöinä, jotka eivät tavalla tai toisella ymmärrä moninaisuutta, esimerkiksi kielen ja kansallisuuden eroa. Suomen historia Venäjän kanssa vaikuttaa siten, että venäjän kieli – päinvastoin kuin ruotsin kieli – lisää yhteiskunnassa ulkopuolisuutta, koska Venäjään ja venäjän kieleen liittyy edelleen ennakkoluuloja.

Osallistujat pyrkivät diskursseissaan muutosta kohti: he asettuvat kertomuksissaan vastustamaan muiden luomia kategorisointeja ja siten ottavat aktiivisen roolin virheellisten käsitysten purkajina ja muita moninaisuuteen herättelevinä toimijoina. Tietoisuutta moninaisuudesta olisikin tarve lisätä yhteiskunnan tasolla, sillä kategorisoinnit eivät ainoastaan herätä negatiivisia tunteita ja vastustusta, vaan niillä on yksilön ja yhteiskunnallisen osallisuuden kannalta konkreettisia seurauksia (ks. myös Iikkanen 2019). Tämän tutkimuksen esimerkit ovat osoittaneet, kuinka stereotypioiden takia voi tulla kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti tai kohdata syrjintää. Ryhmäperustaisten identiteettien purkamisessa ei ainakaan auta se, että ryhmittelyjä yhä ylläpidetään yhteiskunnan rakenteissa. Esimerkiksi yksilöiden ja perheiden monikielisyyttä ei ole mahdollista tuoda yhteiskunnan virallisella tasolla näkyväksi, sillä Suomessa voi edelleen rekisteröidä vain yhden kielen äidinkielekseen. Tämä on vain yksi esimerkki siitä, kuinka diskursseissa esiintyvät ulkomaalaistaustaisia koskevat stereotyyppiset ryhmittelyt ovat omiaan palvelemaan yhteiskunnallista vallankäyttöä, ellei niitä tehdä näkyviksi. Moninaisuuden arkipäiväisyys puolestaan vapauttaa toimimaan. Kun moninaisuus esimerkiksi kielenkäytössä on arkipäiväistä, korostuu kielen kontekstisidonnaisuus ja puhujilla on ikään kuin lupa käyttää kieliä yhteisessä arjessa kaikille sopivalla vaihtelevalla ja ”epätäydellisellä” tavalla.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Oulun yliopiston Kikosa-kokoelma. http://urn.fi/urn:nbn:fi:csc-kata20190315143424155015.

Pari	Osallistujakoodit	Osallistuja Suomessa (vuotta)	Keruuvuosi
1	Nainen37_1/Nainen32_1	11/noin 1	2019
2	Nainen20_2/Nainen48_2	syntynyt Suomessa/22	2019
3	Nainen49_3/Nainen45_3	14/18	2019
4	Nainen36_4/Mies38_4	15/12	2019
5	Nainen35_5/Nainen49_5	10/22	2020
6	Mies38_6/6_Nainen40_6	10/10	2020
7	Mies23_7/Mies20_7	4/4	2020
8	Nainen23_8/Nainen39_8	4/11	2020
9	Nainen32_9/Nainen26_9	2,5/2	2020
10	Nainen37_10/Nainen31_10	11/4	2020

Tilastokeskus 2022: https://www.stat.fi/meta/kas/ulkomaalaistaus.html. Viitattu 29.4.2022.

Tutkimuskirjallisuus

Arnaut, Karel 2012: Super-diversity: Elements of an emerging perspective. *Diversities*, 14:2, 1–16. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2012_14-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2011_13-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Bäckman, Linda 2017: *Second generation? Language and identity among adults whose parents were migrants*. Turku: Åbo Akademi University Press.

van Dijk, Teun A. 2012: The role of press in the reproduction of racism. Teoksessa Michi Messer, Renee Schroeder ja Ruth Wodak (toim.) *Migrations. Interdisciplinary perspectives*. Wien: Springer, 15–29.

Ekberg, Lena ja Jan-Ola Östman 2020: Identity construction and dialect acquisition among immigrants in rural areas – the case of Swedish-language Finland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1–14. https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1722681.

Fairclough, Norman 1989: *Language and power*. Lontoo: Longman.

Gee, James Paul 1996: *Social linguistics and literacies. Ideology in discourses*. Lontoo: Taylor and Francis.

Heller, Monica 2008: Language and the nation-state: Challenges to sociolinguistic theory and practice. *Journal of Sociolinguistics*, 12:4, 504–524.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Hippi, Kaarina ja Liisa-Maria Lehto 2023. Seeking understanding. Categories of linguistic (non)belonging in interviews. *Multilingua 2022*, aop. https://doi.org/10.1515/multi-2022-0049.

Huttunen, Laura 2004: Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 134–154.

Iikkanen, Päivi 2017: The use of language in migrant stay-at-home parents' process of integration. Experiences of inclusion and exclusion. *Apples – Journal of Applied Language Studies*, 11:3, 121–142. https://doi.org/10.17011/apples/urn.201712104587.

Iikkanen, Päivi 2019: ELF and migrant categorization at family clinics in Finland. *Journal of English as a Lingua Franca*, 8:1, 97–123. https://doi.org/10.1515/jelf-2019-2006.

Jaakkola, Magdalena 2005: *Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin vuosina 1987–2003*. Helsinki: Työministeriö.

Jaakkola, Magdalena 2009: *Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta. Asennemuutokset 1987–2007*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Jasinskaja-Lahti, Inga, Karmela Liebkind ja Tiina Vesala 2002: *Rasismi ja syrjintä Suomessa. Maahanmuuttajien kokemuksia*. Helsinki: Gaudeamus.

Khazaei, Faten 2018: Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21:1, 7–25. https://doi.org/10.5117/TVGN2018.1.KHAZ.

Kunnas, Niina 2019: Karjalan kieli Oulun seudulla. Teoksessa Harri Mantila, Maija Saviniemi ja Niina Kunnas (toim.) *Oulu kieliyhteisönä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 144–199.

Lehto, Liisa-Maria 2018: *Korpusavusteinen diskurssianalyysi japaninsuomalaisten kielipuheesta*. Kielten ja kirjallisuuden tutkimusyksikkö. Oulu: Oulun yliopisto. http://urn.fi/urn:isbn:9789526219097.

Liebkind, Karmela, Simo Mannila, Inga Jasinskaja-Lahti, Magdalena Jaakkola, Eve Kyntäjä ja Anni Reuter 2004: *Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen*. Helsinki: Gaudeamus.

Leinonen, Johanna 2012: Invisible immigrants, visible expats? Americans in Finnish discourses on immigration and internationalization. *Nordic Journal of Migration Research,* 2:3, 213–223.

Lähteenmäki, Mika ja Marjatta Vanhala-Aniszewski 2012: Hard currency or a stigma. Russian-Finnish bilingualism among young Russian-Speaking immigrants in Finland. Teoksessa Jan Blommaert, Sirpa Leppänen, Päivi Pahta ja Tiina Räisänen (toim.) *Dangerous multilingualism. Northern perspectives on order, purity and normality*. Basingstoke: Palgrave, 121–140.

Maununaho, Katja, Eeva Puumala ja Henna Luoma-Halkola 2021: Conviviality in the city: experience-based spatial design against the segregation of places. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*. https://doi.org/10.1080/17549175.2021.2005115.

Niemelä, Heidi 2019: Oululaisopiskelijoiden käsityksiä maahanmuuttajien puhumasta suomesta. Teoksessa Harri Mantila, Maija Saviniemi ja Niina Kunnas (toim.) *Oulu kieliyhteisönä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 200–251.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Pietikäinen, Sari ja Anne Mäntynen 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
Pitkänen, Ville, Pasi Saukkonen ja Jussi Westinen 2019: *Samaa vai eri maata? Tutkimus viiden kieliryhmän arvoista ja asenteista Suomessa*. Helsinki: e2. https://www.e2.fi/hankkeet-ja-julkaisut/julkaisut/samaa-vai-eri-maata-tutkimus-viiden-kieliryhman-arvoista-ja-asenteista-suomessa.html. Viitattu 11.4.2022.
Rhodes, Marjorie ja Andrew Baron 2019: The development of social categorization. *Annual Review of Developmental Psychology*, 2019:1, 359–386. http://dx.doi.org/10.1146/annurev-devpsych-121318-084824.
Romashov, Vadim 2021: Näkymättömästi läsnä – venäjänkieliset äänet lähiössä. Teoksessa Eeva Puumala, Karim Maïche ja Salome Tuomaala-Özdemir (toim.) *Naapurusto. Tarinoita moniäänisestä lähiöstä*. Helsinki: Into, 138–157.
Ruuska, Katharina 2020: *At the nexus of language, identity and ideology. Becoming and being a highly proficient second language speaker of Finnish*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Saukkonen, Pasi 2020: *Vimmainen maailma. Kirjoituksia muuttoliikkeestä, monikulttuurisuudesta ja nationalismista*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
Scotson, Mia 2018: Korkeakoulutettujen maahanmuuttajien kielivalinnat vuorovaikutuksessa. Teoksessa Jonna Koponen, Lotta Kokkonen, Emma Kostiainen ja Ira A. Virtanen (toim.) *Prologi. Puheviestinnän vuosikirja*. Jyväskylä: Prologos ry, 44–59.
Scotson, Mia 2020: *Korkeakoulutetut kotoutujat suomen kielen käyttäjinä. Toimijuus, tunteet ja käsitykset*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Siirto, Ulla ja Hanna Niemi 2018: Solidaarista yhdessä elämisen taitoa vai vieraanvaraisuutta: evankelisluterilaiset seurakunnat turvapaikkatyössä. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 231–251.
Säävälä, Minna 2008: How do locals in Finland identify resident foreigners. *Finnish Yearbook of Population Research*, 43, 115–130.
Tiittula, Liisa ja Johanna Ruusuvuori 2005: Johdanto. Teoksessa Liisa Tiittula ja Johanna Ruusuvuori (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 9–21.
Valentine, Gill 2008: Living with difference: reflections on geographies of encounter. *Progress in Human Geography*, 32:3, 323–337.
Varis, Piia 2016: Superdiverse times and places: Media, mobility, conjunctures and structures of feeling. Teoksessa Karel Arnaut, Sif Karrebæk, Massimiliano Spotti ja Jan Blommaert (toim.) *Engaging superdiversity. Recombining spaces, times and language practices*. Bristol: Multilingual Matters, 25–46.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2012: 'Diversity' and the social imaginary. *European Journal of Sociology*, 53:3, 287–312. https://doi.org/10.1017/S000397561200015X.
Wessendorf, Susanne 2014: *Commonplace diversity. Social relations in super-diverse context*. Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1057/9781137033314.
Wodak, Ruth ja Michael Meyer 2016: Critical discourse studies. History, agenda, theory and methodology. Teoksessa Ruth Wodak ja Michael Meyer (toim.) *Methods of critical discourse studies*. Lontoo: Sage, 1–22.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

II
Koulutus ja työelämä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Moninaisuuden kuva perusopetuksen oppikirjoissa

Henri Satokangas
https://orcid.org/0000-0003-1737-1556
Salla-Maaria Suuriniemi
https://orcid.org/0000-0002-1281-586X
Anita Jantunen
https://orcid.org/0000-0003-2632-6220

Kasvatuksessa ja koulutuksessa kulttuurisen, kielellisen ja muunlaisen moninaisuuden kohtaaminen, esiin tuominen ja myös hyödyntäminen osana opetusta ovat keskeisiä tavoitteita. Moninaisuuden huomiointi on näkynyt esimerkiksi opetussuunnitelmissa, opettajankoulutuksessa ja täydennyskoulutuksissa. Oppikirjoja tuotetaan tässä ilmapiirissä ja opetussuunnitelmaan pohjaten. Niitä myös luetaan tulkintoina siitä, miten opetussuunnitelman tavoitteita toteutetaan käytännössä. (Rinne 2019, 71–77; Immonen-Oikkonen ja Leino 2010.) Siksi onkin kiinnostavaa peilata oppikirjoja monikulttuurisuuden, moninaisuuden ja superdiversiteetin käsitteiden kuvastamia erilaisia näkökulmia ja lähestymistapoja vasten.

Tässä luvussa tutkimme oppikirjojen representaatioita moninaisuudesta. Millainen on oppikirjateksteihin piirtyvä moninaisuuden kuva? Tai täsmällisemmin: millaisia erilaisia moninaisuuden kuvia oppikirja-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

teksteissä rakentuu, mihin tekstilajeihin ja millaisin keinoin? Lähestymme kysymystä tarkastelemalla moninaisuuden esittämistä representaatioina, jotka ilmentävät erilaisia diskursseja eli moninaisuuden merkityksellistämisen tapoja. Aineisto koostuu peruskoulun 9. luokalle suunnatuista, viiden eri oppiaineen oppikirjoista.

Superdiversiteetin käsite on viime vuosina ohjannut katsomaan moninaisuutta entisestä poikkeavalla tavalla monilla tieteenaloilla (Vertovec 2007; Bäckman ja Pöyhönen 2020), ja käsitteen käytöllä on tutkimuskirjallisuudessa pyritty huomioimaan perinteisten, yhteiskuntien sisäistä moninaisuutta jäsentävien kategorioiden riittämättömyys moninaisuuden kuvaamisessa. Siksi se on kiinnostava analyysiväline myös oppikirjatutkimukseen, jossa moninaisuuden pedagogisen esittämisen tavat ovat olleet 2000-luvulla keskeinen tutkimuskohde (ks. esim. Hahl, ja muut 2015; Mikander 2016; Rinne 2019).

Opetuksen, ja oppimateriaalien sen osana, on annettava oppijalle valmiuksia maailmaan, jossa liikkuvuuden ja globalisaation myötä monet sosiaaliset, kulttuuriset, kielelliset ja tiedolliset resurssit monimuotoistuvat. Oppimateriaalien tehtäviin kuuluu jäsentää maailmaa ja sen moninaisuutta, ja selkeyteen pyrkivä kategorisointi on perinteisesti ollut luonteva tapa tarttua tähän tehtävään. Oppikirjoille ominaisten esitystapojen kannalta merkittävä kehityssuunta on, että superdiversiteetin kehyksessä moninaisuutta tarkastellaan tyypillisesti eri taustatekijöiden risteämisenä ja limittymisenä yksilöiden elämänkuluissa: esimerkiksi oikeudellinen asema, työmarkkina-asema, etninen tausta ja kielellinen repertuaari vaikuttavat ja risteävät monilla, usein ennakoimattomilla tavoilla ihmisten toiminnassa, toimintamahdollisuuksissa ja tilanteisissa käytänteissä. Onko oppikirjoihin kirjoitettu sellaista ”kontingenttia ideologista suuntautumista erilaisuuteen”, jollaiseksi superdiversiteetin ajatusta on luonnehdittu (ks. Blackledge ja Creese 2018, xxvi): tapaa katsoa moninaisuuden dynamiikkaa muuttuvana ja kontekstisidonnaisena sen sijaan, että erilaisuus kuvataan valmiina ihmisryhmien luokituksina? Millä keinoilla oppikirjan on mahdollista esittää moninaisuus ilmiönä, joka ei välttämättä istu ennalta määrättyihin kategorisointeihin vaan sisältää ennakoimattomasti ilmeneviä piirteitä?

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähtökohtana oppikirjojen analyysiin onkin superdiversiteetin käsitteen taustalla näkyvä muutos hierarkkisuutta ja järjestyneisyyttä korostavasta katseesta, joka tarkastelee kulttuureja selkeinä, toisistaan erilleen rajautuvina kokonaisuuksina, kohti kompleksistuvaa moninaisuutta. Arnaut (2012) jäsentää tätä muutosta vertaamalla ”kehityksen” (*development*) ja ”moninaisuuden” (*diversity*) ajattelutapoja: edelliselle on ominaista nähdä erilaisuus ulkopuolella, toisaalla, siinä missä jälkimmäiselle tyypillistä on tarkastella erilaisuuksia sisällämme ja keskellämme. Tutkimuksessamme käytämme tekstianalyysin välineenä superdiversiteetin käsitettä, jonka avulla tarkastellaan sitä, millaisiksi erilaiset ryhmät ja kategoriat oppikirjatekstissä rakentuvat: kuinka luonnollisiksi, joustaviksi, moniperusteisiksi ja homogeenisiksi? Tätä tehtävää lähestytään diskurssianalyyttisesti. Toistaiseksi erilaisten taustatekijöiden risteämistä ja kerroksellisuutta on koulutuksen kentällä tarkasteltu kenties enemmän intersektionaalisuuden kautta (esim. Riitaoja 2013; ks. kuitenkin Lehtonen 2015; käsitteiden suhteesta Khazaei 2018).

Superdiversiteettiä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa menetelmänä on usein painotettu etnografiaa (esim. Blommaert ja Rampton 2011; Blackledge ja Creese 2018), koska sen keinoin on ajateltu päästävän täsmällisimmin käsiksi konkreettisiin sosiaalisiin käytänteisiin ja ennakoimattomissa, ainutlaatuisissa tilanteissa syntyviin merkityksiin (ks. Arnaut 2012). Tekstianalyyttisella lähestymistavalla on kuitenkin annettavaa superdiversiteettitutkimukselle, sillä sen välinein voidaan tarkastella muun muassa sosiaalisen todellisuuden esittämisen tapoja, representaatiota. Blommaertin ja Ramptonin (2011, 11) näkemyksen mukaan tulee tutkia sitä, miten ryhmiä rakennetaan diskursiivisesti sen sijaan, että lähtökohdiksi oletettaisiin tietyt nimetyt ryhmät. Oppikirjatekstit ovat otollista aineistoa moninaisuudesta piirtyvän kuvan analyysille superdiversiteetin käsitteen avulla. Teksteihin rakentuvat representaatiot ovatkin muun muassa kriittisen diskurssintutkimuksen tavanomaisia tutkimuskohteita (ks. esim. Fairclough 1992; Pietikäinen ja Mäntynen 2019). Toisaalta kirjoitetun vuorovaikutuksen näkökulma (Hoey 2001; Rahtu, Shore ja Virtanen 2018) ohjaa näkemään myös oppikirjatekstin kirjoittaja- ja lukijapositioiden arkisena vuorovaikutustilanteena, jota

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ohjaavat omat kulttuuriset käytänteensä. Taustoitamme seuraavaksi moninaisuuden teemaa koulun kontekstissa, minkä jälkeen esittelemme tarkemmin teoreettisen ja menetelmällisen viitekehyksemme.

Koulu ja moninaisuus

Tällä hetkellä Suomi on Euroopan vauhdikkaimmin moninaistuvia maita (Sahlberg 2015; Furseth 2018). Suomessa pidettiin pitkään poliittisena ihanteena kansallista yhtenäisyyttä ja homogeenisyyttä, mikä tarkoitti sitä, että vähemmistöjen asemaa koskevaa keskustelua ei pidetty kovin tärkeänä (Paavola ja Talib 2010, 26; kielistä ks. myös Laihonen ja Halonen 2019). Lisäksi kasvatuksen ja koulutuksen kontekstissa keskustelu moninaisuudesta keskittyi vielä 2010-luvulla vahvasti ”maahanmuuttajataustaisiin” oppilaisiin (esim. Immonen-Oikkonen ja Leino 2010). Moninaisuus nähtiin useimmiten ”meistä” ulkopuolisena, ja oli tavallista käsitellä valtaväestöstä poikkeavaa kieltä, kulttuuria ja katsomusta ratkaisua vaativana haasteena. Tänä päivänä moninaisuuden käsitteen ymmärrys on venynyt kattamaan laajemmin erilaisia ryhmäidentiteettejä myös koulua ja opetusta koskevissa kirjoituksissa. Kasvatus- ja opetusalan kontekstissa moninaisuudella tarkoitetaan yleisimmin etnisyyteen, sukupuoleen, katsomuksiin, kieliin, seksuaalisuuteen, ikään, sosioekonomiseen asemaan ja kyvykkyyteen liittyviä kysymyksiä (esim. Coleman 2012).

Maahanmuuttoon liittyvät kysymykset eivät moninaisuutta tarkasteltaessa ole kuitenkaan toissijaisia. Esimerkiksi Tilastokeskuksen (2020) mukaan (ja termein) pääkaupunkiseudulla joka neljäs alle kouluikäinen lapsi on ulkomaalaistaustainen, mikä osaltaan lisää muun muassa alueen kielellistä, kulttuurista, katsomuksellista ja etnistä moninaisuutta. Oppimateriaalien kannalta olennainen lähtökohta on, että niitä luetaan hyvin erilaisissa ympäristöissä ympäri Suomea, ja se, kuinka näkyvää moninaisuuden lisääntyminen on, vaihtelee suuresti kouluittain.

Suomessa perusopetuksen oppikirjojen sisältöä ohjaavat ensisijaisesti voimassa olevat opetussuunnitelman perusteet, joissa on määritelty opetukselle päämäärät ja tavoitteet. Opetussuunnitelman perusteiden laa-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

dintaa taas ohjaavat perusopetuslaki ja -asetus sekä valtioneuvoston asettamat yleiset tavoitteet ja tuntijako (esim. Vitikka 2009). Opetussuunnitelma on opettajia ja opetusta sitova juridis-hallinnollinen asiakirja, minkä vuoksi sen merkitys oppikirjojen laadinnassa on merkittävä.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus 2014) koulu kuvataan oppivana yhteisönä, joka on osa kulttuurisesti muuntuvaa ja monimuotoista yhteiskuntaa. Moninaisuudelle (tai monimuotoisuudelle) ei ole koulua ja opetusta ohjaavissa asiakirjoissa annettu selkeää määritelmää, mikä osaltaan voi ylläpitää vanhentuneita käsityksiä. Opetussuunnitelman perusteissa käytetään käsitettä ”kulttuurinen moninaisuus”, jonka kerrotaan tarkoittavan, että suomalainen kulttuuri rakentuu eri tavoin ja useista eri lähteistä. Näin ollen perusopetuksen ajatellaan rakentuvan ”moninaiselle suomalaiselle kulttuuriperinnölle”. (Opetushallitus 2014, 16.) Opetussuunnitelmassa kuitenkin siis ilmaistaan selkeästi, että suomalaisuus ei ole tiettyyn muottiin kuulumista tai selkeärajaista, vaan on monta tapaa olla suomalainen. Huomionarvoista on kuitenkin, että lähtökohtana on suomalaisuus eikä esimerkiksi globaali maailmankansalaisuus tai paikallisempi seutuidentiteetti.

Diskurssintutkimus ja tekstianalyysi teoreettisena ja menetelmällisenä lähtökohtana

Tässä tutkimuksessa käyttämämme aineisto on osa laajempaa Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus KUPERA -hankkeessa kerättyä oppikirja-aineistoa (ks. Satokangas ja muut 2021). Hankkeessa tarkastelimme oppikirjoja esimerkiksi eri kielten, kulttuurien ja katsomusten esiintymien näkökulmasta. Tässä tutkimuksessa halusimme syventyä siihen, millaisena moninaisuus ylipäänsä representoidaan oppikirjoissa. Päädyimme tästä syystä rajaamaan aineistomme kymmeneen 9. luokalle suunnattuun oppikirjaan. Tutkimusaineistomme koostuu suomenkielisen perusopetuksen 9. luokalle suunnatuista evankelis-luterilaisen uskonnon (*Mosaiikki* ja *Lipas*), elämänkatsomustiedon (*Kompassi* ja *Uniikki*), maantiedon (*Geoidi* ja *Maa – kotina maailma*), yhteiskunta-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

opin (*Memo* ja *Yhteiskuntaopin taitaja*) sekä äidinkielen ja kirjallisuuden (*Kärki* ja *Särmä*) oppikirjoista. Oppikirjoja on aineistossa yhteensä 10 kappaletta, joista elämänkatsomustiedon kirjat ovat yhteisniteitä 7.–9. luokalle.

Keskityimme sellaisiin tekstijaksoihin, jotka käsittelevät ihmisten moninaisuutta, erilaisia ryhmäkategorioita, vähemmistöjä sekä muuttoliikettä. Tarkastelimme näitä jaksoja tutkimuskysymystemme mukaisesti siitä näkökulmasta, millaisia representaatioita moninaisuudesta oppikirjojen eri tekstilajeissa, kuten leipätekstissä, tehtävänannoissa ja esimerkkikertomuksissa esitetään.

Lähestymistapamme perustuu diskurssintutkimuksen perinteen ydinajatuksiin siitä, että kielenkäyttö on toimintaa, joka luo sosiaalista todellisuutta ja rakentaa representaatioita maailmasta (Pietikäinen ja Mäntynen 2019). Tarkastelemme lähiluvun keinoin, millaisia representaatioita oppikirjojen erilaiset osiot moninaisesta todellisuudesta esittävät ja millaisena oppikirjojen representaatiot näyttäytyvät superdiversiteetin käsitteen valossa. Käytämme menetelmänä laadullista tekstianalyysia, jolle on ominaista keskittyä tosielämän tekstiaineistoihin ja eritellä teksteissä tuotettuja merkityksiä peilaten niitä tutkimuskysymyksen kannalta olennaisiin kontekstin ulottuvuuksiin (ks. Virtanen ja Hiidenmaa 2020). Tässä tutkimuksessa keskeisiä tekstianalyyttisia käsitteitä ovat diskurssi, representaatio ja genre.

Lähestymme erilaisia tapoja esittää moninaisuutta diskurssin käsitteen (ks. Foucault 2005, 46–49; kielitieteellisessä diskurssintutkimuksessa esim. Fairclough 1992, 62–91; Pietikäinen ja Mäntynen 2019) avulla. Diskurssit ovat merkityksellistämisen ja puhumisen tapoja, jotka ohjaavat niitä lähtökohtia ja näkökulmia, joista käsin jotakin aihetta katsotaan ja käsitellään (Pietikäinen ja Mäntynen 2019, 71–72; ks. myös Lehto tässä teoksessa). Laadullisen tekstianalyysin kautta voidaan tunnistaa, erottaa toisistaan ja nimetä erilaisia diskursseja, tapoja esittää maailmaa ja liittää siihen merkityksiä jostain tietystä näkökulmasta. Keskeinen tapa lähestyä diskursseja on tarkastella tekstiin rakentuvia representaatioita, kuvia todellisuudesta (representaation käsitteestä ks. Pietikäinen ja Mäntynen 2019, 78–79). Representaatiolla viitataan kielel-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

listen valintojen kykyyn esittää todellisuus jonkinlaisena, juuri valittuine toimijoineen, rajoineen, rakenteineen ja ominaisuuksineen. Oppikirjojen kielellä on valta luoda juuri tietynlainen kuva sosiaalisesta todellisuudesta ja siten ohjata moninaisuutta koskevien käsitysten syntymistä.

Erilaisia tiedonesitystapoja voidaan käsitellä havainnollisesti tekstilajien kautta katsomalla oppikirjaa kompleksisena genrenä eli makrogenrenä (ks. Bakhtin 1986, 61–62; Shore ja Mäntynen 2006, 25; Martin ja Rose 2008, 218) ja sen osia – kuten leipätekstiä, lisäkappaleita ja tehtävänantoja – mikrogenreinä, joiden kautta oppikirja makrogenrenä toteutuu (oppikirjagenren kerroksista Lähdesmäki 2007). Diskursiivisesta näkökulmasta ja tekstin toiminnallisuutta painottavan lähestymistavan (ks. esim. Karvonen 1995) mukaan mikrogenret ovat toiminnan lajeja, kuten oppikirjassa esiintyviä luokitteluja, selityksiä, kertomuksia ja tehtävänantoja, joilla on omat piirteensä ja kommunikatiiviset tavoitteensa. Oppikirja kokonaisuudessaan on kompleksinen toimintatyyppi, joka rakentuu mikrogenrejen yhteistyönä ja jolla on puolestaan omat tavoitteensa ja esimerkiksi institutionaalinen rooli osana kouluopetusta. Kiinnostavaa moninaisuuden esittämisessä on mikrogenrejen työnjako ja niiden edellytykset rakentaa kuvaa moninaisuudesta omien lajiominaisuuksiensa mukaan.

Kun oppikirjatekstiä tarkastellaan dialogisesta näkökulmasta, tekstin nähdään yhtäältä käyttävän resursseina aiemmista kielenkäyttötilanteista ja diskursseista tuttuja ilmaisutapoja eli keskustelevan aiempien tekstien kanssa, toisaalta suuntautuvan lukijaan ja tämän oletettuihin odotuksiin ja käsityksiin (Bakhtin 1981; 1986). Tällainen dialogisesti suuntautunut diskurssianalyysi, tekstin tarkastelu dialogisena sosiaalisena toimintana, tekee tekstianalyyttisesta lähestymistavasta keinon päästä käsiksi siihen, miten erilaisuutta tehdään (ks. Aptekar 2019, 58). Tällöin tutkimuskohteena on spesifi kielenkäyttötilanne, tässä oppikirjateksti, jossa erilaisuutta tehdään tietynlaiseksi esimerkiksi konstruoimalla sosiaaliseen todellisuuteen erilaisiin jaotteluperusteisiin pohjaavia kategorioita ihmisille.

Kun superdiversiteetti on ohjannut teoriaa katsomaan moninaista todellisuutta uudella tavalla, voidaan tekstianalyyttisesti verrata tätä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tapaa oppikirjadiskurssin tapoihin kuvata moninaisuutta. Usein oppikirjatutkimuksessa lähtökohtina on valmiita kategorioita ja se, miten niistä puhutaan, mutta toisaalta keskeinen tutkimuskohde on, miten identiteettejä ja kategorioita luodaan (Macgilchrist 2018). Moninaisuuden teemaa on tarkasteltu kriittisen diskurssianalyysin kehyksessä tehdyn oppikirjojen representaatioiden tutkimuksen piirissä (esim. Hahl ja muut 2015; Mikander 2016; Rinne 2019), johon tämäkin tutkimus asettuu. Blommaertin (2010) mukaan kompleksisuus on se suunta, johon sosiolingvistiikan ja globaalisuutta koskevan sosiologisen ymmärryksen on ollut pakko mennä. Oppikirjat ovat yksi vaikutusvaltainen ympäristö, jossa sosiaalisia rakenteita muodostetaan, puretaan ja ylläpidetään. Moninaisuuden representaation tavat eivät rajoitu luonnollisestikaan oppikirjoihin, ja tarkastelemamme erilaiset tavat esittää ja merkityksellistää moninaisuutta ovat relevantteja myös esimerkiksi luokkahuonekeskustelun, sähköisten oppimateriaalien ja vaikkapa oppimateriaalina käytettävän media-aineiston käsittelyssä.

Moninaisuuden diskurssit oppikirjoissa

Analyysimme perusteella erotamme aineistosta kaksi eri diskurssia, moninaisuuden esittämisen ja merkityksellistämisen tapaa, jotka representoivat moninaisuutta eri lailla. *Järjestyneen moninaisuuden diskurssille* on ominaista esittää jäsentynyt ja joskus hierarkkinenkin kuva moninaisuudesta, jota määrittävät selkeät rajat. *Kompleksisen moninaisuuden diskurssille* puolestaan on luonteenomaista yhtäältä jonkin taustamuuttujan sisäisen monimutkaisuuden käsittely ja rajanvetojen problematisointi, toisaalta eri taustatekijöiden risteämisen esittäminen yksilön kautta. Esittelemme nämä kaksi diskurssia omissa alaluvuissaan, minkä lisäksi käsittelemme kolmannessa alaluvussa tapauksia, joissa nämä diskurssit sekoittuvat. Analyysista käy ilmi, että jotkut mikrogenret ovat otollisempia kompleksisen moninaisuuden diskurssille kuin toiset: vaikkapa esimerkkihenkilöitä käsittelevät kertomukset tarjoavat mahdollisuuksia käsitellä erilaisten taustatekijöiden risteämistä yksilöiden elämässä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

JÄRJESTYNEEN MONINAISUUDEN DISKURSSI

Oppikirjoissa on usein yhä näkyvillä vakiintuneiden erojen ja hierarkioiden ylläpito. Niin leipäteksteissä kuin tehtävänannoissa perinteiset kansalliset ja etniset rajat ovat lähtökohtia maailman tarkasteluun (vrt. Kraus 2011):

> Suomalainen yhteiskunta koostuu siis suomalaisista ja Suomessa asuvista ulkomaalaisista. (*Memo*, 8)

> Mitkä asiat erottavat seuraavat vähemmistöt suomalaisten enemmistöstä a) suomenruotsalaiset b) romanit c) saamelaiset? (*Memo*, 36)

Leipätekstiin ei ole kirjoitettu auki, ketkä ovat suomalaisia ja missä raja kulkee, mutta kirjoittaja olettaa suomalaisten enemmistön ja määrättyjen vähemmistöjen välillä olevan selkeitä eroja, kuten jälkimmäisen katkelman tehtävänannosta käy ilmi. Jää siis lukijan tehtäväksi määrittää, millä perusteella rajat vedetään. Järjestyneen moninaisuuden diskurssin kielellisiä piirteitä ovat sellaiset järjestynyttä rakennetta implikoivat sanavalinnat kuin *koostua*- ja *erottaa*-verbit.

Kraus (2011, 17) viittaa Erik Allardtin (1979, 43–47) ajatukseen, jonka mukaan vähemmistöryhmien pyrkimyksenä on saavuttaa tunnustus saamalla hyväksytyksi oma tapansa kategorisoida itsensä ja siten luoda institutionaalisia tiloja, jotka suojaavat heitä sulautumasta enemmistöön. Koulu, ja oppikirja sen vakiintuneena osana, on juuri tällainen vahva uusintava instituutio. Aineistomme perusteella määrätyt ryhmät ovatkin vakiinnuttaneet paikkansa esitettäessä Suomen väestön rakennetta: vanhat vähemmistöt, kuten saamelaiset ja suomenruotsalaiset, ovat toistuva ryhmärajaus oppikirjoissa. Entä uudet? Maasta toiseen suuntautuvan muuttoliikkeen rooli moninaistumiskehityksessä nostetaan esiin esimerkiksi elämänkatsomustiedon kirja *Uniikissa*.

> Ihmiset myös muuttavat pois kotimaastaan muun muassa töiden, opiskelun, uusien kokemusten tai rakkauden perässä. Joskus

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> muutto ei ole vapaaehtoinen, vaan pakoon ajavat muun muassa sodat tai ympäristökatastrofit. Tämä on lisännyt monikulttuurisuutta, joka tarkoittaa, että useiden eri kulttuurien edustajat elävät rinnakkain samassa ympäristössä. (Uniikki, 21)

Järjestyneen moninaisuuden diskurssi näkyy katkelmassa selkeärajaisina kulttuureina (*useiden eri kulttuurien*) ja niiden *rinnakkain*elona. Myös seuraavassa yhteiskuntaopin esimerkissä näkyvät eri kulttuurit eriytyneinä ja järjestyneinä ryhminä.

> Maahanmuuton lisääntyminen on muokannut suomalaisten asenteita. Jotkut suhtautuvat maahanmuuttoon kielteisesti, sillä he pelkäävät, että maahanmuuttajat vievät heidän työnsä tai että viranomaiset suosivat maahanmuuttajia suomalaisten kustannuksella. Tutustuminen maahanmuuttajiin on onneksi vähentänyt pelkoja, ja monet kokevat erilaisuuden jo rikkautena. Varsinkin suurten kaupunkien nuoret ovat eläneet koko elämänsä yhdessä maahanmuuttajien kanssa. Heille erilaisista kulttuureista tulevien ihmisten kohtaaminen on arkipäivää. (*Memo*, 35–36.)

Lokeroiva representaation tapa rakentuu toiseuttavasta *maahanmuuttajat*-kategorianimityksen käsittelystä, jossa ryhmä asetetaan ulkoryhmäksi *suomalaisille*, joiden asenteita *maahanmuuttajia* kohtaan katkelma kuvaa (ryhmien diskursiivisen rakentamisen keinoista ks. Lahti 2019, Lehto tässä teoksessa). Ylipäänsä oppikirja-aineisto uusintaa muun muassa lainsäädännölle ja kansainvälisille sopimuksille ominaista tapaa jaotella väestö a) enemmistöön, b) vanhoihin, perinteisiin vähemmistöihin ja c) uusiin vähemmistöihin (ks. Kraus 2011, 9). Tämä jako näkyy oppikirjoissa esimerkiksi kielten kohdalla (Suuriniemi ja Satokangas 2021) ja vähemmistöistä puhuttaessa. Opetussuunnitelmassa suomalaisuuden moninaisuus on nostettu esiin (ks. yllä). Oppikirjoissa kaikuu toisinaan vanha ”kehityksen” diskurssi, tapa katsoa erilaisuutta jonakin ulkopuolisena ja usein myös maantieteellisesti etäisenä (Arnaut 2012, 7), vaikka suomalaisuutta myös problematisoidaan kompleksisen moninaisuuden diskurssissa (esim. *Geoidi*, 19–21; *Kompassi*, 180).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Oma lukunsa ovat sellaiset jaksot, joissa maahanmuuttaneita ihmisiä jaotellaan heidän oikeudellisen statuksensa, esimerkiksi oleskelulupatyypin, mukaan muun muassa pakolaisiin, kiintiöpakolaisiin ja turvapaikanhakijoihin (*Memo*, 33–34; *Taitaja*, 32–35; *Maa*, 22; vrt. Alastalo ja muut 2016 maahanmuuttajien tilastoinnista). Vertovecista (2007) lähtien superdiversiteettiajatteluun on kuulunut keskeisenä ulottuvuutena huomion kiinnittäminen ihmisten ja ennen kaikkea siirtolaisten oikeudelliseen asemaan osana kerrostuvia ja risteäviä taustamuuttujia heidän kulkureiteillään. Näissä jaksoissa tekstin pyrkimyksenä on kuitenkin vain kategorisaation esittely, ja muuttujien risteäminen yksilöiden elämässä saattaa tulla esiin ainoastaan esimerkiksi luokassa toteutettavien tehtävien yhteydessä, joissa kategorisaatiota sovelletaan. On syytä painottaa tiedonalan roolia näkökulman kehystäjänä: siirtolaisten luokittelu oikeudellisen aseman ja maassaoleskeluoikeutta määrittävän statuksen mukaan, siis juridinen kehystys, esitetään ensisijaisena kategorisoinnin perusteena. Toisaalta voidaan havaita, että tällainen merkityksellistämisen tapa on läsnä myös muualla, eli juridinen diskurssi on maahanmuuttajista puhuttaessa vallannut myös muita alueita (ks. Fairclough 1992, 99, 207).

Vähemmistöryhmistä esimerkiksi suomenruotsalaiset esitetään selvärajaisena ryhmänä, jota yhdistää äidinkieli eli ruotsinkielisyys ja joka asettuu vastakohdaksi suomenkielisille. Yhteiskuntaopin oppikirjassa suomenruotsalaisuutta tarkastellaan ulkopuolisen silmin ja asetutaan ”suomenkielisen vierailijan” positioon, josta käydään katsomassa ”ruotsinkielisten arkea” jossain muualla.

> Moneen muuhun maahan verrattuna Suomi on väestöltään hyvin yhtenäinen. Maan vähemmistöryhmistä suurin on ruotsinkieliset. – – Suomenkielinen vierailija ei kuitenkaan huomaa ruotsinkielisten alueiden arjessa suurta eroa kotikulmiinsa verrattuna. (*Memo*, 9, 31)

Samankaltainen asetelma toistuu myös muiden kieliryhmien käsittelyssä. Kieliryhmät esitetään sisäisesti homogeenisina ja selvärajaisina (ks. myös Muhonen tässä teoksessa). Lisäksi eri kieliryhmän jäsenet

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kuvataan lähes poikkeuksetta yksikielisinä, yhteen kieleen identifioituneita kielenkäyttäjinä, joilla on yksi "äidinkieli" ja jotka opiskelevat muita kielinä "vieraina kielinä". Asetelma näkyy myös edellä esitetyssä esimerkissä, jossa ruotsin- ja suomenkieliset asettuvat äidinkieltensä mukaan yksikielisiin lokeroihin. Tätä voidaan kutsua myös *rinnakkaiseksi kaksikielisyydeksi* (Heller 2006; ks. myös Pöyhönen ja Saarinen 2015). Vastaavan kaltaista etäännyttävää käsittelytapaa on havaittu myös esimerkiksi ruotsin opetuksessa ja oppikirjoissa, joissa ruotsin kieli asemoidaan oppilaiden ympäristön ulkopuolelle ja "ulkomaalaistetaan", vieraannutetaan suomalaisuudesta ja Suomesta (Halonen ja muut 2015, 235–238). Kieliryhmien eronteoissa ja rinnakkaisen kaksikielisyyden asetelmassa heijastuvat kieliryhmien erilaisuuden rakentamisen historialliset kerrokset.

Suomalaisen yksikielisen kielimaiseman oletus on vahva myös seuraavissa kielitaitoa ja kielenoppimista kuvaavissa virkkeissä:

> Moni suomalainenkin tuleekin toimeen jollakin vieraalla kielellä lähes yhtä hyvin kuin äidinkielellään. (*Särmä*, 89)
>
> Mitä vieraan kielen ilmauksia olette oppineet ulkomaanmatkoilla? (*Särmä*, 89)
>
> Esimerkiksi suomenkielisessä perheessä elävä lapsi oppii, että *s* on *s*, suhahti se miten tahansa. Venäjänkieliseen ympäristöön syntyvä lapsi puolestaan huomaa, että *s*-äänteitä on erilaisia. (*Särmä*, 84)

Tekstikatkelmien lähtökohtana on itsestään selväksi oletettu yksikielinen kieliympäristö. Lähtökohta kietoutuu niin sanottuun *yksikielisyyden vinoumaan*, jossa yksikielisyys esitetään monikielisyyttä luonnollisempana tilana ja sekä yksilöt että valtiot kuvataan lähtökohtaisesti yksikielisinä. Oppikirjojen kielimaisemassa monet kielet kyllä näkyvät, mutta yksikielisyyden oletus on edelleen vahva (ks. Suuriniemi ja Satokangas 2021; vrt. Laihonen ja Halonen 2019, 78–82 samasta oletuksesta opetussuunnitelmista).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Järjestyneen moninaisuuden diskurssin kehyksessä oppikirjoissa tuotetaan edelleen vahvasti kuvastoa, joka vahvistaa tietyn maan, kulttuurin ja kielen yhdenmukaisuutta ja yhteenkuuluvuutta: tietyssä maassa asuvat ihmiset ovat kieleltään ja kulttuuriltaan homogeenisia, ja moninaisuus on jotakin ”ulkopuolella” olevaa, johon mennään ”vierailemaan” (ks. myös Leppänen ja Westinen tässä teoksessa). Siinä missä superdiversiteetin käsitteen alla tapahtunut ajattelu ja keskustelu korostavat kompleksisuutta ja liikkuvuutta (esim. Arnaut 2012), oppikirjojen leipäteksteissä näkyy edelleen moninaisuuden järjestyneisyys selkeisiin lokeroihin sekä paikallaanolo.

KOMPLEKSISEN MONINAISUUDEN DISKURSSI

Kertomusten, esimerkkihenkilöiden esittelyjen ja vastaavien, konkretisoivaan havainnollistamiseen keskittyvien mikrogenrejen lajiominaisuudet tarjoavat mahdollisuuden käsitellä ilmiöitä superdiversiteetin näkökulmasta. Kertomuksen keinoin voidaan päästä kiinni yksilöiden elämänkuluissa risteäviin taustatekijöihin ja vaikutussuhteisiin. Toisaalta abstrakti leipätekstikin voi merkityksellistää käsittelemiään ilmiöitä superdiversiteettiin suuntautuen. Tälle diskurssille luonteenomaista on jonkin taustamuuttujan sisäisen monimutkaisuuden käsittely ja rajanvetojen asettaminen arvioinnin kohteeksi.

Edellä sivuttiin yhteiskuntaopin oppikirjojen jaksoja, joissa esitellään maahanmuuttaneiden jaottelua laillisen statuksen mukaan. Jo Vertovec (2007) nostaa maahanmuuttaneiden yksilöiden erilaiset oikeudelliset asemat keskeiseksi tarkastelun kohteeksi. Siinä missä järjestyneen moninaisuuden diskurssissa näkökulma on pysyvissä ja järjestyneissä kategorioissa, esimerkiksi Khazaein (2018) luonnehdinnan mukaan superdiversiteetti auttaa tunnistamaan tarkemmin materiaalista kontekstia, sen käytänteitä ja institutionaalisuutta. Superdiversiteetin näkökulma on dynaaminen, tilanteinen ja kontekstisidonnainen. Tilanteisessa vallankäytössä jotkin kategoriat aktivoituvat toisten jäädessä taka-alalle (mt. 11). Superdiversiteettinäkökulma ohjaa kiinnittämään huomion lakiin, hallintoon, byrokratiaan, käytänteisiin ja niiden tuottamiin eroihin ja kategorioihin tietyssä historiallisessa ja vaikkapa maantieteellisessä tilanteessa (mt. 15).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkkikertomuksilla on rooli taustamuuttujien ja työmarkkina-aseman suhteen kontekstisidonnaisen esittämisen väylänä. Tästä toimii esimerkkinä *Memossa* esiintyvä kappaletta täydentävä "Zoom-teksti" eli lisäkappale sukupuolisesta syrjinnästä työelämässä. Siinä kehotetaan lukijaa tutkiskelemaan ennakko-oletuksiaan.

> Jussi ilmoittaa työpaikalla, että jää kotiin hoitovapaalle pienen lapsensa kanssa hänen puolisonsa palatessa työelämään. Työnantaja antaa ymmärtää, että muutaman kuukauden hoitovapaa haittaisi merkittävästi Jussin uraa. – – Työnantaja antaa ylennyksen ja palkankorotukset kaikille miestyöntekijöille, muttei Inkalle, joka on jäämässä äitiysvapaalle. Inka on kuitenkin suoriutunut työstään vähintään yhtä hyvin kuin miespuoliset työkaverinsa. (*Memo*, 46–47.)

Tekstistä ei käy eksplisiittisesti ilmi, ovatko kertomukset totta; toisaalta se ei näyttäydy myöskään olennaisena. Kertomukset ovat luonteeltaan paitsi havainnollistavia myös vastaanottajan moraalipohjaiseen tunnereaktioon tähtääviä (ks. Martin ja Rose 2008; Virtanen 2020). Niitä seuraa tekstissä kehystävä tulkinta: "Tarinat kertovat sukupuoleen perustuvasta syrjinnästä työelämässä". Yksilötarinoiden kautta on mahdollista tehdä lukijalle havainnolliseksi synnynnäisten ja työmarkkina-asemaan kytkeytyvien taustatekijöiden vaikutukset konkreettisissa tilanteissa.

Siinä missä työelämäkertomukset käsittelivät esimerkkihenkilöitä, jotka edustavat "ketä tahansa", myös nimettyjen julkisuuden henkilöiden kautta esitetään moninaisuuden ulottuvuuksien risteämistä yksilön elämänkulussa ja sen eri tilanteissa ja ympäristöissä.

> Arman Alizad (s. 1971) syntyi Iranin pääkaupungissa Teheranissa ja vietti siellä lapsuutensa. Iranin poliittinen tilanne kiristyi 1970-luvulla, jonka vuoksi Alizadin perhe joutui muuttamaan pois kotoaan. Ensin he siirtyivät Yhdysvaltoihin ja sen jälkeen Suomeen. Hän kävi ala- ja yläasteen Espoossa ja sopeutui nopeasti suomalaiseen kouluun. – – Armeijan jälkeen hän opiskeli räätäliksi. 2000-luvulla hänestä tuli tunnettu televisiopersoona, joka

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> tunnettiin terävästä kielenkäytöstään ja kärkevistä lausunnoistaan. (*Uniikki*, 25.)

Katkelmassa esitellään Alizadin henkilökohtainen kulkureitti maasta toiseen ja samalla siirtymät työmarkkinoilla alasta ja statuksesta toiseen. Esimerkkihenkilöiden kautta tuodaan esiin myös muunlaisten taustamuuttujien suhdetta työmarkkinoihin, kuten *Taitajan* kuvatekstissä:

> Malli Maija Mattila rikkoo ennakkoluuloja. Down-henkilöt eivät ole vain palveluiden ja hoidon kohteita, vaan aktiivisia ihmisiä. (*Taitaja*, 38.)

Sivu, jolla Mattilan kuva ja kuvateksti ovat, havainnollistaa eri mikrogenrejen työnjakoa moninaisuuden esittämisessä. Leipätekstissä esitellään yleisellä tasolla hyvinvointivaltioon kuuluvan perusturvan osa-alueita, kuten sairauden takia taloudellista tukea tarvitsevien tukeminen. Kuva ja kuvateksti taas nostavat fokukseen tietyn henkilön ja painottavat tätä odotuksenmukaista kategorioiden yhteenlankeamista (vammaisuus ja palveluiden kohteena oleminen) rikkovana tapauksena (ks. seuraava alaluku diskurssien sekoittumisesta). Tässä toimii kielto tekstuaalisena mekanismina, jonka kautta reagoidaan tunnistettavaan ennakkoluuloon (ks. Fairclough 1992, 121–122). Esimerkkihenkilön ominaisuuksista nostetaan esiin Downin syndrooma ja työmarkkina-asema mallina.

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa superdiversiteetin näkökulmaan sopiva ajatus kielellisestä repertuaarista tulee esille niin ikään yksilötarinoiden kautta. Kielellisen repertuaarin käsitettä leimaa "kokonaisen" tai "täydellisen" kielen ja kielitaidon sijaan näkemys kielenkäytön fragmentaarisesta ja joustavasta luonteesta (Gogolin ja Duarte 2017, 380). Tämän ajatuksen pedagogiseen esittämiseen sopii kielten käyttäjien kuvaus itse kielten "koodin" sijaan (Creese ja Blackledge 2010, 555).

Puhuttaessa monikielisestä eli oppilaiden osaamia eri kieliä hyödyntävästä pedagogiikasta on usein sovellettu kieleilyn tai limittäiskieleilyn (*languaging, translanguaging*) käsitteitä. Limittäiskieleily risteää superdiversiteetin käsitteen kanssa, sillä sen avulla on pyritty purkamaan yksi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kielisyyden ihannetta ja tarkastelemaan kielitaitoa eri kielten ja ”kielten palasten” muodostamana repertuaarina (mm. García 2009; Lehtonen 2015; Blackledge ja Creese 2017; Cenoz ja Gorter 2019). Sen sijaan, että ihminen identifioituu tietyn kielen käyttäjäksi tai tiettyyn kieliryhmään kuuluvaksi, hän voi joustavasti liikkua erilaisten kieli-identiteettien välillä ja hyödyntää kielellisiä resurssejaan. Koulussa tämä tarkoittaa sitä, että oppilaita rohkaistaan käyttämään kaikkia osaamiaan kieliä muun muassa keskusteluun ja tiedonhakuun. Voimassa olevasta opetussuunnitelmasta voidaan löytää vahva monikielisyyden diskurssi, jossa tavoitteena on sisällyttää monikielinen ja kielitietoinen toiminta osaksi koulun toimintakulttuuria (mm. Paulsrud, Zilliacus ja Ekberg 2020). Tavoite kietoutuu pyrkimykseen edistää oppilaiden kielellisiä oikeuksia sekä opetuksen kielellistä tasavertaisuutta. Kuitenkaan opetussuunnitelmassa (Opetushallitus 2014) ei mainita limittäiskieleilyn käsitettä, vaan todetaan muun muassa, että ”[e]ri kielten käyttö rinnakkain koulun arjessa nähdään luontevana” (mt. 26). Lainauksen voi tulkita kaiuttavan perinteisempää rinnakkaiskielisyyden ajatusta (ks. myös Laihonen ja Halonen 2019, 80).

Esimerkiksi *Särmä*-oppikirjan kielijakso alkaa Jukka Hildénin ja Linda Liukkaan kuvauksilla omista kielirepertuaareistaan. Niissä mainitaan nimettyjen kielten lisäksi myös murre, kehonkieli sekä ohjelmointikieli. Näin tyypillisintä kielen käsittelytapaa kyseenalaistetaan ja laajennetaan, ja kielet kuvataan välineinä ja erilaisten funktioiden kautta. Näissä esimerkeissä vältetään eri kielten lokerointia esimerkiksi äidinkieliksi tai vieraiksi kieliksi, ja onnistutaan luomaan kuvaa joustavammasta kielellisestä repertuaarista. Huomionarvoista on, että nimetyt kansalliskielet, kuten suomi ja englanti, esiintyvät kuitenkin myös näiden repertuaarien keskeisinä osina.

> Puhun suomea ja englantia, mutta ajattelen lähinnä suomeksi. Ja osaanhan minä tietenkin Etelä-Pohjanmaan murretta. – – Ja sitten tarvitaan vielä kehon kieltä. (*Särmä*, 82)

> Puhun suomea, englantia, ranskaa ja ruotsia. Työssäni käytän lähinnä englantia. Kun ohjelmoin, käytän Rubya ja JavaScriptiä. Kieli

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> – oli se luonnollinen tai ohjelmointikieli – on työkalu ja vaikuttaa paljon siihen, miten ongelmia ratkaisee. (*Särmä*, 82)

Kompleksisen moninaisuuden diskurssi suuntautuu kohti moninaisuuden kuvaa, jossa näkyvät rajojen huokoisuus ja purkautuminen sekä yksilöiden elämänkuluissa risteävät taustatekijät ja vaikutussuhteet. Erilaisten yksilöiden kautta voidaan havainnollisesti esittää ryhmät sisäisesti moninaisina. Yksilökertomukset – yksittäisten ihmisten elämät – kulkevat paikasta ja asemasta toiseen, jolloin erilaiset taustamuuttujat ovat eri tavoin läsnä.

Kun tarkastellaan kertomuksia sukupuolen ja työmarkkina-aseman suhteesta, Romanian romaneista helposti saatavilla olevana työvoimana lumitöihin (*Mosaiikki*, 59) tai Rosa Parksista uhmaamassa ihonväriinsä kytkeytyvää normia bussissa (*Mosaiikki*, 23), voidaan tietysti kysyä, kuinka monta taustatekijää tarvitaan, jotta kuva moninaisuudesta voidaan nähdä kompleksisuuteen suuntautuvana. Ehkä keskeistä häilyvien rajojen vedossa onkin kiinnittää huomiota siihen, että yksilötarinoiden kautta risteävät ja kerrokselliset muuttujat tulevat ylipäätään näkyviin. Kun kuvataan nimettyjen Romanian romanien asemaa työmarkkinoilla, liikkuvan etnisen ryhmän sisäiset erot statuksissa ovat näkymättömiä, mutta kulkureitit maasta toiseen ja materiaalisten reunaehtojen mukaan suunnistaminen maailmassa rajojen yli on selkeästi läsnä. Moninaisuuden esittämisen diskurssien – järjestyneen ja kompleksisen moninaisuuden diskurssin – erittelyn keskeinen anti onkin tunnistaa niitä tapoja, joilla ihmisten asemasta ja siihen vaikuttavista taustatekijöistä liikkuvassa maailmassa luodaan kuvaa.

Diskurssien sekoittuminen

Oppikirjatekstit yhdistelevät eri genrejä ja moodeja: käsitteellistä erittelyä, kertomuksia, kuvia, grafiikkaa ynnä muita. Myös eri diskurssien yhdistäminen on tyypillistä. Kun tarkastellaan diskursseja toisistaan erottuvina merkityksellistämisen tapoina, ei ylipäänsä ole tavatonta, että sama tekstijakso kaiuttaa useampia eri diskursseja (Pietikäinen ja Mäntynen 2019, 80). Järjestyneen moninaisuuden diskurssi voi olla tarkoituksenmukainen tapa esitellä jokin käsitteistö, jonka kautta tarkastella

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ilmiöitä, mutta kuvaa syventää ja problematisoi siirtymä kompleksisen moninaisuuden diskurssiin. Toistuva retorinen strategia moninaisuuden käsittelyssä onkin se, että kirjoittaja johdattaa lukijaa asioita yleisellä tasolla jäsentävästä käsitteellisestä kehikosta problematisoimaan ja pohtimaan ilmiötä tarkemmin. Leipäteksti voi esittää monimutkaistuvan kuvan vaikkapa alueellisesta identiteetistä (*Geoidi*, 67). Retorisena strategiana toistuu siis kuvan monimutkaistaminen, eteneminen kategorioiden esittelystä kohti kompleksista todellisuutta. Samalla tapahtuu diskursiivinen siirtymä lokeroinnista kompleksisuuteen.

Äidinkielen oppikirja *Särmän* äidinkielen käsitettä erittelevässä leipätekstissä käsitteelle annetaan erilaisia merkityksiä ja kumotaan ajatusta yksikielisyyden normista. Toisaalta monikielisyys kontekstualisoidaan tekstissä globaaliksi ilmiöksi ja etäännytetään suomalaisten oppilaiden arjesta. Sama ajatus monikielisyydestä jossain muualla toistuu myös maantiedon kirjassa.

> Äidinkielellä tarkoitetaan kieltä, jonka lapsi oppii ensimmäisenä tai jota hän osaa parhaiten. Toisen määritelmän mukaan äidinkieli on kieli, jota ihminen itse pitää äidinkielenään. Äidinkieliä voi olla enemmän kuin yksi – – Maailmassa on paljon enemmän monikielisiä kuin yksikielisiä ihmisiä. (*Särmä*, 84)

> Joissakin valtioissa suurin osa ihmisistä puhuu samaa kieltä ja heillä on muutenkin samanlainen kulttuuri. Tällaisia valtioita kutsutaan kansallisvaltioiksi. Joissakin valtioissa taas puhutaan useita eri kieliä. Esimerkiksi Intiassa puhutaan satoja eri kieliä. (*Geoidi*, 66)

Oppikirjojen tehtävänannoissa vaihtelee oletus siitä, onko monikielisyys suomalaisessakin luokkahuoneessa tavattava ilmiö vai oppilaille etäinen asia. Toisinaan tehtävissä ohjataan esimerkiksi tutkimaan oman luokkahuoneen kielellisiä resursseja tai omaa (monikielistä) kieli-identiteettiä. Tällaisten tehtävien kautta luokan kielellinen moninaisuus ja yksilöiden kielelliset identiteetit voivat nousta esiin elävämpinä ja kompleksisempina kuin mitä oppikirjat esittävät. Kuitenkin tällaistenkin tehtävätyyppien

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kohdalla näyttää oppikirjoissa usein käyvän niin, että oletuksena on yksikielinen, suomenkielinen natiivipuhuja (ks. Suuriniemi ja Satokangas 2021). Leipätekstissä monitahoisesti kuvattu äidinkielen käsite (ks. yllä) typistyy oppikirjan tehtävissä vahvistamaan yksikielisyyden vinoumaa.

Maantiedon oppikirja *Geoidissa* edetään kulttuurin ja kulttuurialueen käsitteiden esittelystä (Maailmassa on suuria kulttuurialueita, s. 17) kulttuuristen rajojen problematisointiin. Aluksi puhutaan esimerkiksi kielten ja uskontojen perusteella erottuvista kulttuurialueista ja esitetään maailmankartta, jossa kullakin uskonnolla on oma väritetty alueensa – alueet eivät asetu päällekkäin tai limittäin, vaan kukin uskonto kuuluu jäännöksettömästi tietyille alueille (s. 17). Samanlainen teräväräjainen värikartta esitetään myös Afrikan kielistä (s. 18). Alun jälkeen kuva alkaa kuitenkin monimutkaistua.

> Alueiden sisällä on monien eri kulttuurien piirteitä [otsikko]
>
> Nykyään kulttuurien piirteet ovat sekoittuneet ja rajanveto eri kulttuurialueiden välillä on hankalaa. Ei esimerkiksi ole helppoa sanoa, mitä kuuluu eurooppalaiseen kulttuuriin. (*Geoidi*, 18)

Geoidin teksti etenee käsittelemään suomalaisen enemmistökulttuurin luonnehtimisen ongelmallisuutta ja sitä, että eri suomalaisten tapoihin kuuluu erilaisia piirteitä. Esittelemällä ensin kulttuurin ja kulttuurialueiden käsitteet ja problematisoimalla niitä oppikirjateksti tarjoaa käsitteet lukijalle mahdollisina monimutkaisuuden ja ongelmallisuuden käsittelyn ja ajattelun välineinä – esimerkiksi sen sijaan, että ne olisivat valmis kehikko, johon maailma siististi asettuisi. Kulttuuri muuttujana on sikäli sisäisesti varsin monimuotoinen, että siihen kuuluvat tässä oppikirjassa muun muassa kielet ja uskonnot. Sen sijaan ihmisten liikkumista paikasta toiseen tai erilaisten ihmisten kohtaamista ei käsitellä vaikkapa taloudellisen, oikeudellisen tai työmarkkina-aseman kautta. Seuraava kappale (s. 22–28) käsitteleekin puolestaan rikkautta ja köyhyyttä sekä esimerkiksi asunnottomuuden erilaisia risteäviä taustatekijöitä (kuten työttömyys, avioero ja päihdeongelmat, s. 22). Tällaiset rakenteellisia muuttujia käsittelevät jaksot ovat siitä kiinnostavia, että superdiversi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

teettiä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa lähtökohtana on usein liikkuva yksilö. Kuitenkin muutokset yksilöiden asemassa ja muuttuvissa taustatekijöiden yhteenliittymissä perustuvat tällöinkin niihin eri paikoissa vaikuttaviin rakenteellisiin kehyksiin, joiden välillä ihmiset liikkuvat. Siksi on syytä panna merkille tällaisten niin sanottujen paikallaan pysyvien rakenteellisten suhteiden esitteleminen oppikirjateksteissä, kuten *Lipas*-uskonnonkirjassa.

> Šarian tulkintaan vaikuttavat esimerkiksi erilaisten lakikoulukuntien näkemykset, kulttuuriympäristö ja ihmisen henkilökohtainen sitoutuminen uskontoon. Useimmissa muslimimaissa šaria säätelee lähinnä perheeseen liittyviä asioita ja maalliset tuomioistuimet hoitavat kaikki muut oikeusasiat. Sen sijaan esimerkiksi Afganistanissa, Jemenissä, Saudi-Arabiassa ja Irakissa šaria muodostaa suuren osan oikeuskäytäntöä ja valvoo myös uskonnonharjoitusta. (*Lipas*, 38)

Katkelma on siitä merkille pantava, että erilaisten rakenteellisten muuttujien risteäminen esitetään abstraktilla institutionaalisella tasolla, ei yksilön kautta. Kirjoittaja ohjaa näin lukijaa tarkastelemaan šarian ja oikeusjärjestelmän suhdetta rakenteellisten erojen kautta eri valtioissa.

Vähemmistöjä käsittelevässä luvussa *Memon* tietolaatikossa nostetaan esiin intersektionaalisessa hengessä erilaiset ryhmäjäsenyydet vähemmistöaseman perusteina.

> Vähemmistöön voi kuulua esimerkiksi kielen, kulttuurin tai uskonnon perusteella. (*Memo*, 36)

Esillä ovat erilaiset vähemmistöt ja taustamuuttujien kerrostuneisuus. Toisaalta vähemmistöistä puhuttaessa taustan eri ulottuvuuksia vaihtoehtoisina näkökulmina voisi korostaa enemmänkin: vaikka on jossain suhteessa vähemmistöä, ei ole *pelkästään* vähemmistön edustaja, vaan jokainen ihminen on paljon muutakin. Katkelmassa suuntaudutaankin samaan aikaan lokerointiin ja risteäviin taustatekijöihin. Näkyviin piirtyy moninaisuudesta ja vähemmistöistä puhumisen diskurssijärjestys (ks.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Fairclough 1992, 43), jossa kirjoittaja suuntautuu eri tavoin useampaan aihetta ympäröivään diskurssiin.

Yksilön asemaan vaikuttaviin, kerrostuviin ja risteäviin taustamuuttujiin elämänkulun eri vaiheissa tartutaan leipätekstien valossa oppikirjojen eri kappaleissa yksi kerrallaan. Tähän ohjaa osaltaan oppikirjan lineaarinen rakenne: aihealueet on väistämättä pilkottava peräkkäisten kappaleiden muotoon. Eri kappaleet esittävät yhdestä muuttujasta – kielestä, kulttuurista, taloudellisesta asemasta ja niin edelleen – representaation, joka voi suuntautua enemmän tai vähemmän kompleksisuuteen eli hyödyntää järjestyneen ja kompleksisen moninaisuuden diskursseja eri tavoin. Näiden ulottuvuuksien tai muuttujien läpi leikkaavia yksilöiden kulkureittejä ja liikeratoja voidaan sitten kuvata yksilökertomuksilla tai toisaalta niihin voidaan pyrkiä pääsemään käsiksi tehtävänannoissa. Niissä voidaan saada moninaisuus näkymään risteävien muuttujien kompleksina.

Lopuksi

Olemme tässä luvussa tarkastelleet oppikirjoihin piirtyvää moninaisuuden kuvaa superdiversiteetin käsitteen avulla, ja analyyttista katsetta on ohjannut käsitteeseen kytkeytyvä fokuksen muutos tavassa katsoa moninaisuutta. Siinä missä aiemmin valtavirtainen on ollut katsantotapa, jossa moninaisuutta on lähestytty tiettyjen muuttujien – kuten etnisen taustan, syntymämaan tai äidinkielen – mukaan järjestyneenä, selkeärajaisena ja hierarkkisena, superdiversiteettiajattelussa moninaisuutta on tarkasteltu perinteisiä rajoja ylittävällä katseella, ja fokus on liikkunut niin enemmistö- ja vähemmistöryhmien kuin yksilöiden sisäiseen, kompleksiseen moninaisuuteen ja eri tekijöiden risteävyyksiin. Olemme eritelleet näiden näkökulmien rakentumista tekstianalyyttisesti.

Analyysimme osoittaa, että oppikirjojen eri mikrogenret voivat suuntautua erilaisuuden esittämiseen omien lajikonventioidensa mukaan eri tavoin. Esimerkkihenkilöiden ja kertomusten kautta on vaivattomampaa suuntautua kompleksisen moninaisuuden diskurssiin, jossa näkyviin tulevat kategorioiden rajojen ylitykset ja yksilöiden kulkureitit

https://doi.org/10.21435/skst.1489

esimerkiksi maasta ja asemasta toiseen. Myöskään käsitteellisen tason leipäteksti ei yksinomaan pysyttele järjestyneen moninaisuuden diskurssissa, vaan lähiluku paljastaa kompleksisemman kuvan diskursiivisista käytänteistä. Oppikirjoissa perinteisempi ja uudempi tapa katsoa eroja ja moninaisuutta elävät siis rinnakkain.

Jos nähdään tavoiteltavana, että oppimateriaalit seuraavat muuttuvaa ymmärrystä moninaisuudesta, on paikallaan kysyä, mitä oppikirja voi ylipäänsä esittää ja millaisiin esitystapoihin sillä on edellytyksiä niiden reunaehtojen sisällä, joita sille on asetettu. Havaintojemme mukaan järjestyneen moninaisuuden diskurssia käytetään keskeisten käsitteiden ja kategorioiden esittelyyn – tiedonalan keskeisen sanaston opetus kun kuuluu oppikirjan tehtäviin – kun taas tehtävänannoissa ja täydentävissä kerronnallisissa osioissa voidaan ohjata sekoittamaan paletin värejä ja moninaistamaan kuvaa.

Olennainen tulkinnan lähtökohta on tekstin tavoite: mihin pyritään milläkin jaksolla? Viestinnällinen tavoite on genreanalyysissa nähty genren keskeisimpänä määrittämiskriteerinä (esim. Swales 1990; Martin ja Rose 2008). Kun oppikirjatekstiä tarkastellaan dialogisena toimintana ja tunnistetaan eri toiminnan lajeihin kytkeytyvät diskurssit, on käsillä paremmat eväät tulkita vastaan tulevia moninaisuuden esitystapoja. Pyrkimyksenämme on ollut tarjota aiempaa tarkempi kuva moninaisuuden esittämisestä oppikirjojen kaltaisessa institutionaalisessa ympäristössä ja kompleksisen moninaisuuden diskurssin roolista siinä.

Analyysissamme näkyvät monin tavoin perinteiset eriarvoisuuteen kytkeytyvät muuttujat, joihin erilaiset kriittiset tutkimusperinteet, kuten kriittinen diskurssianalyysi, ovat jo vuosikymmeniä tarttuneet. Ajattelemmekin Aptekarin (2019, 66) tavoin, että siinä missä superdiversiteetti metodisena linssinä ohjaa näkemään ja käsittelemään ennakoimattomia, tilanteisesti syntyviä ja risteäviä muuttujia, sen ei pidä antaa tehdä sokeaksi vaikkapa etnisyyksien, sukupuolen ja luokan edelleen voimissaan oleville hierarkioille, joita uusinnetaan tilanteisissa käytänteissä, myös oppikirjoissa. Toisaalta oppikirjoissa näkyy myös superdiversiteetin käsitteen alleviivaamaa monenlaisten taustamuuttujien ennakoimatonta risteämistä yksilöiden elämänkuluissa. Tämä konkretisoi super-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

diversiteetin käsitteen asemaa: se voi tuoda lisää näkökulmia, mutta sen ei tarvitse kahlita.

Millainen siis olisi superdiversiteetin linssin läpi maailmaa katsova oppikirja? Tämän tutkimuksen perusteella korostaisimme nimenomaan oppikirjoja makrogenreinä, erilaisten tekstilajien muodostamana kokonaisuutena, jossa leipäteksti esittelee tarvittavan sanaston, mihin järjestyneen moninaisuuden diskurssi on tarkoituksenmukainen, mutta jossa kuva tarkentuu tehtävänantojen, kuvituksen, esimerkkihenkilöiden ja yksilökertomusten kautta. Näillä oppikirjaan perinteisesti kuuluvilla mikrogenreillä on ominaisuuksiensa puolesta mahdollisuus problematisoida ja kompleksistaa kuvaa moninaisuudesta ja ohjata lukijaa kohti risteävien ja kerroksellisten muuttujien näkemistä. Oppikirjojen representaatio moninaisuudesta syntyy mikrogenrejen yhdessä rakentamassa oppikirjan makrogenressä, jossa mikrogenreillä on omat tehtävänsä. Oppikirja voi yhdistellä erilaisia merkityksellistämisen tapoja, järjestyneen ja kompleksisen moninaisuuden diskursseja, rakentaessaan kuvaa moninaisesta sosiaalisesta todellisuudesta. Tarkasteltaessa oppikirjoja mikro- ja makrogenrejen näkökulma toimii siis heuristisena välineenä, jonka avulla moninaisuuden esittämistä voidaan täsmällisesti tarkastella (vrt. Blackledge ja Creese 2018, xli).

Oppikirja-analyysin äärellä on toki muistettava, että oppikirja ei ole yhtä kuin opetus (esim. Karvonen 2019). Opetustilanne ja opettajan valinnat ratkaisevat, kuinka oppimateriaaleja käytetään opetustilanteessa, miten niitä luetaan, millaisia tehtäviä niiden äärellä tehdään ja kuinka niitä täydennetään. Toisaalta on niin, että oppikirjoilla on keskeinen rooli opetuksen ohjaajina, ja jos superdiversiteetin näkökulma ei ole oppikirjoissa sisäänrakennettuna, sen näkyvyys jää riippuvaiseksi opettajan taidoista, sitoumuksista ja asenteista. Kaikkien opettajien ei voida olettaa käyttävän oppikirjoja kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisesti, joten mitä enemmän tällaista näkökulmaa ja lähestymistapaa on kirjoitettu oppikirjojen sisään, sen varmemmin ne toimivat opettamisen resursseina.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Geoidi = Cantell, Hannele, Heikki Jutila, Rita Keskitalo, Juho Moilanen, Mari Petrelius ja Mervi Viipuri 2019: *Geoidi. Ihmiset ja kulttuuri*. 1.–3.painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Kompassi = Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari ja Matti Mäkikangas 2018: *Kompassi 7–9 yläkoulun elämänkatsomustieto*. 1.–3.painos. Helsinki: Otava.

Kärki = Karvonen, Katri, Sari Lottonen ja Helena Ruuska 2017: *Kärki 9*. 1. painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Lipas = Holm, Kristiina, Jarno Parviola ja Riitta Vaaramo 2018: *Lipas. Hyvä elämä*. 1.–3.painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Maa = Fabritius, Heidi, Sanna Jortikka, Laura-Leena Mäkinen ja Tiia Nikkanen 2017: *Maa. Kotina maailma*. 3.–4.painos. Helsinki: Otava.

Memo = Hanska, Jussi, Inari Ranta, Juhapekka Rikala ja Jari Tirkkonen 2018: *Memo yhteiskuntaoppi*. 3.–4.painos. Helsinki: Edita.

Mosaiikki = Hirvonen, Vesa, Pia Jussila, Minna Kartano ja Anita Virkkula 2018: *Mosaiikki. Hyvä elämä*. 1.–2.painos. Helsinki: Edita.

Särmä = Aarnio, Reeta, Tuomas Kaseva, Sari Kuohukoski, Erja Matinlassi ja Arja Tylli 2015: *Särmä 9*. Yläkoulun äidinkieli ja kirjallisuus. 2.–7.painos. Helsinki: Otava.

Taitaja = Hieta, Pasi, Marko Johansson, Ossi Kokkonen, Hanne Piekkola-Fabrin ja Marjo Virolainen 2018: *Yhteiskuntaopin taitaja 9*. 1.–2.painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Uniikki = Käpylehto, Karoliina, Marja Manner, Raija Silfverberg ja Tuula Sakaranaho 2019: *Uniikki 7–9 Elämänkatsomustieto*. 1. painos. Helsinki: Edita.

Tutkimuskirjallisuus

Alastalo, Marja, Riikka Homanen, Anitta Kynsilehto ja Pekka Rantanen 2016: *Maistraatin tiskiltä tilastoksi. Ulkomaalaisten rekisteröinnin ja tilastoinnin käytännöt Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Allardt, Erik 1979: *Implications of the ethnic revival in modern, industrialized society. A comparative study of the linguistic minorities in Western Europe*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Aptekar, Sofya 2019: Super-diversity as a methodological lens: Re-centring power and inequality. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 53–70. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406124.

Arnaut, Karel 2012: Super-diversity: Elements of an emerging perspective. *Diversities*, 14:2, 1–16. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2012_14-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Bakhtin, Mikhail 1981 [1934–1935]: Discourse in the novel. Teoksessa Michael Holquist (toim.) *The dialogic imagination. Four essays*. Kääntäneet Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 259–422.

Bakhtin, Mikhail 1986 [1953]: The problem of speech genres. Teoksessa Caryl Emerson ja Michael Holquist (toim.) *Speech genres and other late essays*. Kääntänyt Vern W. McGee. Austin: University of Texas Press, 60–102.

Blackledge, Adrian ja Angela Creese 2017: Translanguaging and the body. *International Journal of Multilingualism*, 14:3, 250–268. https://doi.org/10.1080/14790718.2017.1315809.

Blackledge, Adrian ja Angela Creese 2018: Language and superdiversity. An interdisciplinary perspective. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, xxi-xlv.

Blommaert, Jan 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. Teoksessa Jan Blommaert, Ben Rampton ja Massimiliano Spotti (toim.) *Language and superdiversities*. Unesco, 1–21.

Bäckman, Linda ja Sari Pöyhönen 2020: Superdiversiteetti. Teoksessa Tuomas Martikainen ja Pirkko Pitkänen (toim.) *Muuttoliikkeiden vuosisata*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 60–67. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7167-96-0.

Cenoz, Jasone ja Durk Gorter, 2019: Educational policy and multilingualism. Teoksessa David Singleton ja Larissa Aronin (toim.) *Twelve lectures on multilingualism*. Bristol: Multilingual Matters, 101–132.

Coleman, Marianne 2012: Leadership and Diversity. Educational Management. *Administration & Leadership*, 40:5, 592–609.

Creese, Angela ja Adrian Blackledge 2010: Towards a sociolinguistics of superdiversity. *Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft*, 13:4, 549–572. https://doi.org/10.1007/s11618-010-0159-y.

Fairclough, Norman 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Foucault, Michel 2005: *Tiedon arkeologia*. [L'archéologie du savoir, 1969.] Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.

Furseth, Inger 2018: *Religious complexity in the public sphere. Comparing Nordic countries*. New York: Palgrave Macmillan.

García, Ofelia 2009: *Bilingual education in the 21st century. A global perspective*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

Gogolin, Ingrid ja Joana Duarte 2017: Superdiversity, multilingualism, and awareness. Teoksessa Jasone Cenoz, Durk Gorter ja Stephen May (toim.) *Language awareness and multilingualism*. Cham: Springer International Publishing, 375–390. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02240-6_24.

Hahl, Kaisa, Pia-Maria Niemi, Rita Johnson Longfor ja Fred Dervin (toim.) 2015: *Diversities and interculturality in textbooks. Finland as an example*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Halonen, Mia, Tarja Nikula, Taina Saarinen ja Mirja Tarnanen, 2015: 'Listen, there'll be a pause after each question': A Swedish lesson as a nexus for multi-sited language education policies. Teoksessa Mia Halonen, Pasi Ihalainen ja Taina Saarinen (toim.) *Language policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons*. Bristol: Multilingual Matters, 220–244.

Heller, Monica 2006: *Linguistic minorities and modernity*. New York: Continuum.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Hoey, Michael 2001: *Textual interaction. An introduction to written discourse analysis*. Lontoo: Routledge.

Immonen-Oikkonen, Pirjo ja Anne Leino (toim.) 2010: *Monikulttuurinen kouluyhteisö*. Oppaat ja käsikirjat 2010:8. Helsinki: Opetushallitus.

Karvonen, Pirjo 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Karvonen, Ulla 2019: *Tekstit luokkahuonevuorovaikutuksessa. Oppimateriaalit toteutuvan opetussuunnitelman rakentumisessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Khazaei, Faten 2018: Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21:1, 7–25. https://doi.org/10.5117/TVGN2018.1.KHAZ.

Kraus, Peter 2011: The politics of complex diversity: A European perspective. *Ethnicities*, 12:1, 3–25. https://doi.org/10.1177/1468796811426952.

Lahti, Emmi 2019: *Maahanmuuttokeskustelun retoriikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Laihonen, Petteri ja Mia Halonen 2019: Vähemmistöt ja enemmistöt kieli-ideologina käsitteinä. Teoksessa Taina Saarinen, Pirkko Nuolijärvi, Sari Pöyhönen ja Teija Kangasvieri (toim.) *Kieli, koulutus, politiikka. Monipaikkaisia käytänteitä ja tulkintoja*. Tampere: Vastapaino, 61–90.

Lehtonen, Heini 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7.

Lähdesmäki, Salla 2007: Intertekstuaalinen näkökulma englannin oppikirjoihin. Kuinka tekstilajivaikutteet nivoutuvat oppikirjatekstiin? Teoksessa Olli-Pekka Salo, Tarja Nikula ja Paula Kalaja (toim.) *Kieli oppimisessa – Language in Learning. AFinLAn vuosikirja 2007*. Jyväskylä, 53–71. https://journal.fi/afinlavk/article/view/59988. Viitattu 22.4.2022.

Macgilchrist, Felicitas 2018: Textbooks. Teoksessa John Flowerdew ja John Richardson (toim.) *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge, 677–697.

Martin, James ja David Rose 2008: *Genre relations. Mapping culture*. Lontoo: Equinox.

Mikander, Pia 2016: *Westerners and Others in Finnish school textbooks*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Opetushallitus 2014: *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus.

Paavola, Heini ja Mirja-Tytti Talib 2010: *Kulttuurinen moninaisuus päiväkodissa ja koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Pietikäinen, Sari ja Anne Mäntynen 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.

Paulsrud, BethAnne, Harriet Zilliacus, ja Lena Ekberg 2020: Spaces for multilingual education: language orientations in the national curricula of Sweden and Finland. *International Multilingual Research Journal*, 14:4, 304–318. https://doi.org/10.1080/19313152.2020.1714158.

Pöyhönen, Sari ja Taina Saarinen 2015: Constructions of bilingualism in Finnish Government programmes and a newspaper discussion site debate. *Current Issues in Language Planning*, 16:4, 392–408. https://doi.org/10.1080/14664208.2014.979650.

Rahtu, Toini, Susanna Shore ja Mikko Virtanen (toim.) 2018: *Kirjoitettu vuorovaikutus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Riitaoja, Anna-Leena 2013: *Toiseuksien rakentuminen koulussa. Tutkimus opetussuunnitelmista ja kahden helsinkiläisen alakoulun arjesta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Rinne, Eeva 2019: *(Moni)kulttuurinen maailmankuva ja kuulumisen politiikka suomalaisissa peruskoulun oppikirjoissa ja nuorten kokemuksissa*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Sahlberg, Pasi 2015: *Finnish lessons 2.0. What can the world learn from educational change in Finland?* 2. painos. New York: Teachers College Press.

Satokangas, Henri, Salla-Maaria Suuriniemi, Anita Jantunen ja Kaarina Karasti 2021: Oppimateriaalien kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuus. Teoksessa Marja Tamm, Anita Jantunen, Henri Satokangas ja Salla-Maaria Suuriniemi (toim.) *Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus. KUPERA-tutkimus- ja arviointiraportti*. Koulutuksen arviointikeskus HEA, kasvatustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, 33–78.

Shore, Susanna ja Anne Mäntynen 2006: Johdanto. Teoksessa Anne Mäntynen, Susanna Shore ja Anna Solin (toim.) *Genre – tekstilaji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–41.

Suuriniemi, Salla-Maaria ja Henri Satokangas 2021: Linguistic landscape of Finnish school textbooks. *International Journal of Multilingualism*. https://doi.org/10.1080/14790718.2021.1950726.

Swales, John 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tilastokeskus 2020: Jo puolet Suomen ulkomaalaistaustaisesta väestöstä asuu pääkaupunkiseudulla. https://www.stat.fi/til/vaerak/2019/02/vaerak_2019_02_2020-05-29_tie_001_fi.html. Viitattu 22.4.2022.

Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.

Virtanen, Mikko 2020: Kertomuslajit tiedettä omakohtaisesti popularisoivassa tietokirjassa. Systeemis-funktionaalinen näkökulma. Teoksessa Mikko Virtanen, Pirjo Hiidenmaa ja Jyrki Nummi (toim.) *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus, 79–111.

Virtanen, Mikko ja Pirjo Hiidenmaa 2020: Tekstintutkimus. Teoksessa Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 831–863. https://doi.org/10.21435/skst.1457.

Vitikka, Erja 2009: *Opetussuunnitelman mallin jäsennys. Sisältö ja pedagogiikka kokonaisuuden rakentajina*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Moninaiset paikantumiset koulutuspolulla

Marja-Liisa Mäkelä
https://orcid.org/0000-0002-2810-3576
Marja Peura
https://orcid.org/0000-0003-3684-4072

Maahanmuuttoa ja maahanmuuttotaustaista väestöä ei tulisi tarkastella enää yksinkertaisesti etnisyyden tai kansallisen identiteetin kautta, vaan aivan kuten valtaväestön kohdalla, tulee ottaa huomioon erilaiset taustatekijät. Näitä ovat esimerkiksi ryhmien ja yksilöiden erilaiset maahanmuuttohistoriat, Suomessa asuttu aika, perheiden sosioekonomiset statukset sekä koulutustaustat (Vertovec 2007; Wessendorf 2013). Superdiversiteetin näkökulmasta Suomessa, jossa mittavampi maahanmuutto on alkanut myöhemmin ja on lähtökohtaisesti monimuotoisempana kuin monessa muussa Länsi-Euroopan maassa, voisi olla hedelmällistä tarkastella ryhmien sijaan yksilöitä ja heidän mahdollisuuksiaan toimia yhteiskunnassa. Tämä näkökulma tuo mielestämme esille nimenomaan sen yksilöllisen moninaisuuden, joka on myös käsitteen superdiversiteetti keskiössä.

Maahanmuuttoa ja etnisyyttä on kuitenkin tavattu tarkastella ryhmien kautta, ja varsinkin arkipuheessa jaottelu on perinteisesti kulkenut ”me ja muut” -ajattelun mukaisesti. Superdiversiteetin näkökulmasta voimme ikään kuin katsoa ryhmien ylitse ja sisään, ja tähän tähtäämme tässä luvussa. Ryhmä käsitteenä on toki edelleen toimiva, mutta ryhmiä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ei tule ottaa annettuina ja itsestäänselvyyksinä, kun käsitellään ja tutkitaan esimerkiksi etnisyyttä, ”rotua”, kansallisuutta ja sukupuolta, tai näiden välisiä mahdollisia ristiriitoja. (Ks. mm. Brubaker 2013.) Ryhmään kuulumisen tunteet ja hyväksytyksi tuleminen ovat myös tärkeitä kokemuksia. Erilaisille vähemmistöjen edustajille voi kuitenkin olla muita haasteellisempaa tulla hyväksytyksi ja kokea kuuluvansa joukkoon, varsinkin jos sosiaalinen ympäristö ei omaa kulttuurisensitiivistä osaamista kohtaamisissa.

Globalisaatio ja monet eri teknologiat ovat avartaneet nuorten maisemaa maailmalle, ja yhteydenpito pitkistäkin maantieteellisistä välimatkoista huolimatta on siten helppoa. Maahanmuuttotaustaisille nuorille tämä voi tarkoittaa mahdollisuutta pitää yhteyttä vanhempien kotimaahan ja siellä mahdollisesti asuviin sukulaisiin. Se, mistä ennen kerrottiin tarinoita ja kuviteltiin, näyttäytyy nyt kuvina ja ääninä olohuoneisiin. Monet nuorista ovat mahdollisesti myös säännöllisesti vierailleet vanhempiensa kotimaassa ja saaneet näin kosketuksen elämään siellä. Siirtymävaiheessa näille nuorille saattaa tulla ajankohtaiseksi miettiä, haluaako tulevaisuutensa olevan Suomessa vaiko sittenkin jossain muualla. Pohdinnassa ei ole kysymys vain siitä, millaisen koulutuksen ja uran nuori itselleen haluaa, vaan paljolti myös siitä, kuka hän on ja haluaa olla. Nuori neuvottelee toiveitaan ja suunnitelmiaan suhteessa siihen, millainen käsitys hänellä itsestään ja mahdollisuuksistaan on. Toisin sanoen näissä valintatilanteissa onkin kysymys identiteetistä, jota nuori rakentaa elämänsä aikana. Tässä luvussa tarkastellaan, miten nuoret puhuvat elämäänsä liittyvistä siirtymistä ja identiteetin moninaisuudesta neljän eri katsantokannan kautta: 1) paikantumisen ja kuulumisen tunteiden, 2) monikielisyyden, 3) rasismin ja 4) sukupuolittuneen paluun ja lähtemisen problematiikan näkökulmista.

Peruskoulun jälkeen suomalaiset nuoret joutuvat tekemään omaan tulevaisuuteensa merkittävästi vaikuttavia valintoja siirtyessään toiselle asteelle lukioon tai ammattikouluun. Vuodesta 2021 lähtien oppivelvollisuus on laajennettu koskemaan myös toista astetta, joten tämä siirtymä on tullut kaikille pakolliseksi (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2021). Ennen vuotta 2021, jolloin myös aineistomme on kerätty, oppivelvollisuus päättyi peruskouluun. Nuori saattoi jatkaa toiselle asteelle, siirtyä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

työelämään tai valita jotain muuta. Tämä siirtymävaihe sisälsi ja sisältää toki yhä paljon kysymyksiä siitä, mitä nuori tulevalta haluaa. Moninaista pohdintaa valintojen suhteen käydään paljon nuorille yhteisten teemojen ympärillä esimerkiksi koulutuksesta: missä olen hyvä, mikä minua kiinnostaa, mikä minusta tulee isona? Myös kysymykset omasta paikasta koskettavat nykyisessä liikkuvuutta korostavassa maailmassa nuoria yleisesti, mutta maahanmuuttotaustaisilla nuorilla tähän kysymykseen saattaa kuitenkin liittyä muita enemmän emotionaalisesti latautuneita tekijöitä.

Toisen asteen valinta on myös yhteiskunnallisesti latautunut. Kasvava eriarvoistuminen näkyy siinä, miten jako ammatillisten ja akateemisten koulutuspolkujen välillä perustuu osalla nuorista omien aktiivisten valintojen sijaan passiiviseen ”jonnekin joutumiseen” halutun koulun ovien sulkeutuessa. Peruskoulu on edelleen ikäluokkia yhdistävä tekijä, mutta perhetaustan, sukupuolen ja asuinalueen merkitykset alkavat vaikuttaa yhä useammin toiselle asteelle siirryttäessä, kun oppimistulosten polarisoituessa oppilaat jakautuvat hyvin ja hyvin huonosti pärjääviin nuoriin. Maahanmuuttotaustaiset nuoret joutuvat usein myös käymään erilaisia valmistavia koulutuksia ennen toiselle asteelle pääsyä, mikä puolestaan tekee valinnoista heille entistä pitkittyneempiä ja kuoppaisempia. (Kalalahti ja muut 2019.)

Tutkimuksemme sijoittuu maahanmuuttotutkimuksessa osaksi paikallisuuden teemaa, sillä se katsoo nuorten elämää ja arkea osana suomalaista kaupunkielämää. Superdiversiteettiä voidaankin hyödyntää paikallistason maahanmuuttotutkimuksessa, jolloin huomio kiinnittyy juuri arkipäivän kokemuksiin, yhteyksiin ja erontekoihin. Paikallisesti tietyt alueet voivat suurten ja keskisuurten kaupunkien sisällä olla hyvinkin monikulttuurisia, sillä maahanmuutto tuottaa sivuilmiönään usein segregoituneita asuinalueita. Toisin sanoen maahanmuuttajat muuttavat omatoimisesti tai heidät ohjataan muuttamaan paikallisesti asumaan alueille, joilla jo entuudestaan asuu muita maahanmuuttajia. Tämä puolestaan voi johtaa tilanteeseen, jossa valtaväestön edustajat alkavat välttää näitä alueita ja segregaatio syvenee. Koulut tiloina ovat aina suhteessa siihen alueeseen, jolla ne fyysisesti sijaitsevat, jolloin ne ilmentävät hyvin alueen moninaisuutta. Toisin sanoen uudet maahan-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

muuttajaperheet muuttavat alueille, joilla asuu ennestään paljon maahanmuuttajia ja vain vähän valtaväestön edustajia ja lapset käyvät koulussa, jossa suuri osa muista oppilaista on vieraskielisiä. Tällä kaikella on merkityksensä kotoutumisprosessissa, kielenoppimisessa ja oman paikan ja identiteetin löytämisessä.

Yhteiskunnan yksilöllistyminen korostaa valintojen merkitystä ja identiteetin rakentamista oman elämän suuntaajana (Giddens 1991; Saastamoinen 2006). Identiteetti on moniselitteinen ja moniulotteinen käsite, eikä sille ole olemassa yhtä kaikenkattavaa määritelmää. Identiteetin käsitteen hämäryydestä huolimatta tutkijat ovat nykyään melko yksimielisiä sen muuttuvasta, dynaamisesta ja sosiaalisesti rakentuvasta luonteesta (Hakala 2009; Henkel 2009). Siirtymävaiheet ja niihin liittyvät valintatilanteet ovat kohtia, joissa identiteettiä ja sen rakentumista on mahdollista tarkastella. Elämän risteyskohdissa, jollaisina siirtymää peruskoulusta ja toiselta asteelta jonnekin toisaalle voidaan myös pitää, astutaan uuteen rooliin tai asemaan. Näissä tilanteissa identiteetistä tulee usein näkyvä, se vahvistuu tai muuttuu. (Antikainen ja Komonen 2009.)

Opasteina toimivia normaalielämänkulkuja on yhä harvemmin löydettävissä identiteetin rakentumisen alustaksi (Vilkko 2000), eivätkä valtaväestön mallit välttämättä tarjoa vastauksia niihin kysymyksiin, joita maahanmuuttotaustaisella nuorella valinnan hetkellä on. Maahanmuuttotaustaisen nuoren neuvottelu siitä, missä hän tulevaisuutensa näkee, kytkeytyy samalla myös nuoren neuvotteluun itselleen luontevasta ja tavoiteltavasta kulttuuri- ja kieli-identiteetistä. Valintaa värittävät myös tuttujen aikaisemmat kokemukset, joista voidaan ottaa mallia tai joita voidaan pitää varoittavina esimerkkeinä. Maahanmuuttotaustaisten nuorten kohdalla heidän läheistensä kokemukset suomalaisesta yhteiskunnasta voivat olla hyvin negatiivisia, jolloin kannustavia esimerkkejä ei välttämättä löydy. Rotterdamin monikulttuurista kenttää superdiversiteetin näkökulmasta tutkineet Crul, Lelie ja Keskiner (2019, 62) kertovat, miten kaupungissa asuvilla maahanmuuttotaustaisilla nuorilla on valtaväestöä alempi koulutustaso ja miten he joutuvat valtaväestöä useammin erityisluokille. Lisäksi maahanmuuttotaustaisilla tytöillä on isompi riski saada lapsi nuorena ja jättää koulunkäynti kesken.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Osa tutkijoista on päätynyt identiteetin sijaan käyttämään termiä *identifikaatio*. Sfard ja Prusak (2005, 15) määrittelevät identifikaation toiminnaksi, jossa yhteisiä resursseja käyttäen luodaan jotain yksilöllistä. Hallin (1999) mukaan identifikaation avulla voidaan määritellä, mihin kuulutaan ja toisaalta, mitä suljetaan ulkopuolelle. Rinne ja muut (2012) ovat käyttäneet identifikaatiota kuvaamaan niitä asioita, jotka yksilö kokee itselleen tärkeinä ja merkityksellisinä. Näistä merkittävistä identifioitumisen kohteista rakentuu yksilön identiteetti. (mt.) Tässä luvussa hyödynnämme identifikaation käsitettä samoin kuin Rinne ja muut (2012) tunnistaaksemme asioita, joita nuoret tuovat esiin etnisen taustansa suhteen merkityksellisinä puhuessaan elämästään siirtymähetkillä. Nämä identifikaation kohteet ovat niitä nuorille merkityksellisiä asioita, joista heidän identiteettinsä muodostuu.

Superdiversiteetti työkaluna nuorten elämän moninaisuutta ymmärrettäessä

Käytämme tässä luvussa superdiversiteetin käsitettä korostaaksemme, miten erilaiset maahanmuuttostatukset, niiden mukanaan tuomat erilaiset rajoitteet ja vapaudet, asema työmarkkinoilla, sukupuoleen ja ikään liittyvät hierarkiat, sekä esimerkiksi alueelliset sijoittumiset vaikuttavat kaikki siihen, miten henkilöt samassakin etnisessä yhteisössä elävät ja saavat erilaisia kokemuksia (Garcés-Conejos Blitvich 2018, 120). Katsomme tutkimuskohdettamme mikrotasolta: tutkimuskohteemme ovat superdiversiteetin yleisestä käyttötavasta poiketen suhteellisen pieniä kaupunkeja (jotka kuitenkin ovat Suomen mittakaavalla suhteellisen isoja), joiden sisällä toimimme paikallisesti pienillä asuinalueilla, ja näissä vielä rajatummin tutkimuksemme tapahtuu tietyissä kouluissa ja tietyillä koululuokilla, jotka ovat monikulttuurisesti rikkaita.

Superdiversiteetin käsitteen avulla voidaan selvittää yksilöitä yhdistäviä samankaltaisuuksia näennäisten erojen keskellä. Hyvä esimerkki tästä voi olla niin sanottu sukupolvikokemus, joka voi merkitä superdiverssissä kontekstissa (etnisiä) eroja enemmän (IRiS 2015). Yhdek-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sännen luokan yhteishaussa koko ikäluokkaa yhdistävät sen hetken ajatukset mahdollisista työelämään johtavista poluista ja myös työelämään liittyvistä peloista ja uhkakuvista. Tässä koulutusvalinnassa voikin nähdä sekä joukkoa yhdistäviä tekijöitä (muun muassa taustalla oleva kaikille sama peruskoulu, sosiaalistuminen samaan yhteiskuntaan ja suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvät yhteiset tulevaisuudennäkymät) että erottavia tekijöitä (muun muassa sukupuoli, uskonnollinen tausta, etninen tausta, harrastukset ja nuorten omat alakulttuurit). Ei voida siis sanoa, että olisi olemassa vain yksi maahanmuuttotaustaisen nuoren kokemus koulutusvalinnan hetkellä, vaan kokemuksia on yhtä monta kuin on nuoriakin.

Ihmisten moninaisuus tulee esille heidän arkipäivän kohtaamisissaan, joissa he käyttävät hyväkseen erilaisia ominaisuuksiaan, peilaavat omaa identiteettiään muihin ja neuvottelevat omista asemistaan muiden kanssa osana monimutkaista sosiaalista verkostoa (Sealy 2018). Hyödynnämme superdiversiteettiä tarkastelussamme tuodaksemme esiin sitä moninaisuutta, jota maahanmuuttotaustaisten nuorten kokemuksiin liittyy suhteessa koulutusvalintoihin. Millaisia asioita he tuovat esiin itselleen tärkeinä ja mihin he identifioituvat? Mukana on haaveita, tavoitteita ja päämääriä sekä epävarmuutta ja toivoa. Peilaamme nuorten kokemuksia suhteessa oman paikan löytämiseen, monikielisyyteen, rasismiin sekä sukupuolen ja kansalaisuuden intersektionaaliseen kietoutumiseen suhteessa nuoren tulevaisuuteen. Perhe, etninen yhteisö ja arkielämässä kohtaavat erilaiset kulttuurit vaikuttavat kaikki nuoren mahdollisuuksiin neuvotella valinnoistaan, tehdä valintoja ja myös muuttaa mieltään niiden suhteen.

Haastattelut nuorten tarinoiden tuottajina

Aineistonamme tässä luvussa toimivat neljän maahanmuuttotaustaisen nuoren tarinat. Nuoria haastateltiin kahteen kertaan, ensimmäisen kerran heidän ollessaan peruskoulun viimeisellä luokalla (15-vuotiaina), yhteishaun aikaan, ja toinen haastattelukierros suoritettiin nuorten

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ollessa toisen asteen opintojen loppupuolella noin 17–18-vuotiaina. Nämä nuoret valikoitiin isommasta aineistokokonaisuudesta.[1] Koska tarkoituksemme on tarkastella superdiversiteetin näkökulmaa hyödyntäen, miten maahanmuuttotaustaisten nuorten moninaiset taustat vaikuttavat heidän koulutuspolkuihinsa, valikoimme kaiken kaikkiaan 35:n kahdesti haastatellun nuoren joukosta neljä tapausta: Saydan, Zolan, Toomaksen ja Lukan. Nämä nuoret valikoituivat sillä perusteella, että heidän tarinansa sisälsivät erityisen paljon puhetta, josta näkyi miten moninaiset asiat voivat vaikuttaa nuorten koulutuksellisiin valintoihin ja valintojen sujuvuuteen. Kaiken kaikkiaan voimme sanoa, että kaikissa haastatteluissa käsiteltiin laajasti nuorten elämään vaikuttavia teemoja (muun muassa perhetaustaa, etnisiä juuria, kotimaata, kotia, kuulumisen tunnetta, asenteita suhteessa kouluun, toisiin oppilaisiin ja opettajiin, tulevaisuuden haaveita, pelkoja ja odotuksia sekä sosioekonomista statusta). Tähän lukuun valitut neljä nuorta kuvasivat kuitenkin erityisen rikkaasti niitä moninaisia monikulttuurisia teemoja, joista olimme kiinnostuneita, joten päädyimme valitsemaan juuri heidät lukumme keskiöön.

Haastateltavien tiedot on anonymisoitu, eikä heitä pysty tunnistamaan tämän luvun perusteella. Nuorille on keksitty uudet nimet ja heidän taustaansa esitellään siten, ettei se paljasta liian yksityiskohtaisia tietoja nuoren elämästä. Esimerkiksi koulujen tai asuinalueiden nimiä ei käytetä. Tämän vuoksi yhden haastateltavan kohdalla tarkat tiedot hänen taustastaan eivät ole mahdollisia, sillä hänen etninen taustansa olisi helposti tunnistettavissa. Hänen kohdallaan olemme päätyneet ratkaisuun, jossa hänen etninen taustansa esitellään laajemman maantieteellisen rajauksen avulla. Muiden nuorten kohdalla olemme päättäneet kuitenkin käyttää heidän tai heidän vanhempiensa lähtömaatietoja osana taustoitusta, sillä heidän etninen taustansa on melko tyypillinen suomalaisen maahanmuuton näkökulmasta katsottuna, ja siten heidän tunnistamisensa on vaikeaa.

1 Suomen Akatemian rahoittama TRANSIT-tutkimusprojekti: Maahanmuuttajanuorten siirtymät ja koulutukselliset trajektorit: 4-vuotinen pitkittäistutkimus perusopetuksesta jatkokoulutukseen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Nuorten polut, paikantumiset ja valinnat

Analyysimme etenee tapauksittain ja esittelemme erikseen jokaisen nuoren oman tarinan. Kaikkien neljän nuoren kokemukset suomalaisesta koulumaailmasta vaihtelivat, ja he näkivät tulevaisuutensa erilaisina. Yksi nuorista oli syntynyt muualla ja muuttanut Suomeen lapsena, kolme nuorista oli syntynyt Suomessa vanhempien tai ainakin toisen vanhemmista ollessa maahanmuuttajia. Heille kaikille perheen monikulttuurisella taustalla, omalla tai vanhempien maahanmuuttajastatuksella, sukupuolella ja perheen sosioekonomisella taustalla oli erilaisia vaikutuksia elämään ja tehtyihin valintoihin. Tässä luvussa tarkastelun kohteena ovat eri tekijöiden vaikutukset ja tekijöille annetut merkitykset nimenomaan koulutuksellisten valintojen tekemiseen. Lopuksi käymme keskustelua tarinoiden yhteneväisyyksistä ja eroista sekä siitä, mitä ne voivat kertoa monikulttuuristen nuorten arjesta.

SAYDA PAIKKAANSA ETSIMÄSSÄ

Tässä alaluvussa käsittelemme Saydan tarinaa. Sayda on syntynyt Suomessa, ja hänen vanhempansa ovat kotoisin Somaliasta. Sayda haki yhteishaussa 9. luokan keväällä ensimmäisenä vaihtoehtona kaksoistutkintoon, eli hän halusi suorittaa sekä lukion että ammatillisen (lähihoitajan) tutkinnon yhtä aikaa. Sayda halusi suorittaa myös lukion, sillä hän haaveili opettajaksi opiskelemisesta yliopistossa. Aikaisemmassa tutkimuksessamme (Mäkelä, Kalalahti ja Peura 2019) selviääkin, että monet maahanmuuttotaustaiset nuoret käyttivät kaksoistutkintoa ikään kuin kompromissina yhdistämään heidän omat toiveensa (nopea työelämään siirtyminen) ja vanhempien toiveet (akateeminen koulutus).

Ensimmäisessä haastattelussa 9. luokan keväällä Sayda kertoi, että hänellä oli vaikeuksia tiettyjen opettajien kanssa, joiden koki suosivan tiettyjä oppilaita. Sayda myös painotti, että hän koki olevansa syvästi erilainen kuin muut, ei pelkästään siksi että hän ”ei ole suomalainen”, vaikka myönsikin myöhemmin tämän vaikuttaneen erilaisuuden tunteeseensa. Sayda kertoi näkevänsä asiat erilaisesta näkökulmasta kuin valtaväestön oppilaat ja opettajat, mikä aiheutti välillä kitkaa heidän välilleen. Erilaisuuden kokemus oli yksi syy, miksi Sayda halusi opiskella

https://doi.org/10.21435/skst.1489

opettajaksi ja hän sanoi, että haluaisi vaikuttaa siihen, että tulevaisuudessa kaikki oppilaat tulisivat paremmin toimeen keskenään:

> niin et mä opettaisin niille, et vaikka ois sun vanhemmat on nyt eri kulttuurista tai tälleen, et kaikki on silti samanlaisii ja tällein. Ja näitten kaikkien maahanmuuttajien vanhemmat tuli, niillä oli hyvä syy miks ne lähti niitten omasta maasta ja tällein.

Omassa luokassaan Sayda sanoi tulleensa paremmin toimeen muiden ulkomaalaisten kanssa, mutta että hänellä oli myös joitakin suomalaistaustaisia ystäviä. Sayda kertoi kohdanneensa rasismia, myös koulussa. Sayda myös mainitsi toistuvasti, että hän ei kokenut suomalaisuuden olevan itselleen sopiva identiteetti, suomalaisuus on jotain muuta kuin syntypaikka.

> Mut se on se totuus, et mä aina tuun oleen erilainen. Ei se siitä johu et mä en oo suomalainen ja tällein. Mut se on silleen se vähän totuus se, en mä oo samanlainen. On vaikka suomalaisii, kyl mulle tulee ristiriitaa ja tällein, koska mä nään ne jutut eri tavalla, miten ne näkee. – – Mä oon syntynyt Suomessa, mut mä en sano et mä oon suomalainen, koska mä tunnen itteni erilaiseks. Ja muutenki ei mun silleen tarttee tuntee itteeni erilaiseks. Mä ite kuulenki sen, jos mä oon ulkona.

Saydan erilaisuudentunne ei ole peräisin vain hänen etnisestä taustastaan, mutta taustalla on iso merkitys tämän erilaisuuden tunteen synnyssä. Rasismin kokemukset ovat omiaan eristämään kohteen valtaväestöstä. Tämä käy ilmi siitä, että luokan sosiaalisessa ilmapiirissä Sayda erotetaan rasistisesti muista, ja samalla ilmapiiri estää häntä puolustautumasta konfliktin pelossa. Aikaisempi tutkimus osoittaakin, että pitkäaikainen syrjintä tai rasismi voi vaikuttaa negatiivisesti nuorten koulutuspolkuihin ja asettaa heidät entistä marginaalisempaan asemaan yhteiskunnassa (Berry 2006).

Kotimaasta kysyttäessä Sayda ei ole varma, mikä hänen kotimaansa olisi, sillä hän on vain kerran käynyt vanhempiensa kotimaassa ja eikä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

maa tunnu riittävän tutulta: ”Mä en tiiä voinks mä sanoo mun oma kotimaa, kun mä kävin siellä kerran, silleen mä ja mun äiti. Mun äiti on tavallaan tottunu siihen, mut mä en silleen.” Äidin kotimaa tuntui vieraalta, Suomen sää ja tuttu elämä täällä tuntui enemmän kodilta. Maahanmuuttotaustaisille nuorille oman identiteetin ja paikan löytäminen voi olla erityisen haastavaa, sillä heidän on käytävä neuvotteluja omasta paikastaan paitsi suhteessa omaan etniseen yhteisöönsä myös suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan (Talib ja Lipponen 2008, 79), joka voi olla myös varsin vihamielinen heitä kohtaan. Nuorelle voi myös olla tärkeää korostaa etnistä identiteettiään, vaikka hän ei välttämättä halua korostaa yhteyttä valtioon, josta hän tai hänen perheensä on lähtöisin. (Mt., 79.)

Oman identiteetin määrittely on joka tapauksessa vaikeaa, jos oma tausta on niin moninainen kuin näillä nuorilla. Tietyt tapahtumat ja sosiaaliset piirit väistämättä sitovat heitä Suomeen (koulutusjärjestelmä, harrastukset, ystävät) ja toisaalta ”ylisukupolviset muistot” ja tarinat lähtömaasta työntävät nuorta pois Suomesta. Sayda sanoi, ettei hän tiedä haluaako ”palata” vanhempiensa kotimaahan tulevaisuudessa: ”Mä en tiiä [voisinko palata sinne], koska mä en oo tottunu se ilmasto ja kun siellä on kaikki ihan erilaista kuin mitä täällä. Mut ei ikinä tiiä, jos mä lähden.”

Sekalaiset tunteet paikasta ja kuulumisesta johonkin ovatkin melko tyypillisiä maahanmuuttotaustaisille nuorille. Paikantuminen ja paikantaminen ovat aina myös intersektionaalisia. Toisin sanoen sama etninen tausta, ikä ja sukupuoli eivät vielä takaa samanlaista asemaa suhteessa johonkin tiettyyn sosiaaliseen (vertais)piiriin, vaan monet muut erottavat tekijät ja nuoren oma toiminta vaikuttavat ensinnäkin siihen mitä positioita nuorelle on tarjolla (Kivijärvi 2015, 33) ja toisaalta siihen, mihin positioon nuori itse pyrkii.

Toisella asteella Sayda näytti viihtyvän hyvin koulussaan ja hänen suhteensa opettajiin ja toisiin opiskelijoihin oli hyvä. Hän oli saanut paljon positiivista palautetta opinnoistaan ja tehtävistään, mikä motivoi häntä. Koulu itsessään oli hyvin monikulttuurinen ja opiskelijoita oli eri maista.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Haastattelija: Onks siel [koulussa] useista eri kulttuureista oppilaita?
>
> Sayda: On, on aika paljon ihan eri kulttuureita. Ja ikäluokkiiki.
>
> Haastattelija: – – Mitä kieliä sä puhut sun luokassa? – – Puhut sä pelkästään suomee?
>
> Sayda: En, mä puhun englantia, suomee, somaliaa.

Sayda sanoi, ettei koulussa ollut rasismia tai syrjintää. Voidaankin ajatella Saydan tapauksessa ammatillisen koulun opettajilla olleen selkeästi Saydan peruskoulua enemmän monikulttuurista osaamista ja herkkyyttä toimia moninaisissa luokkahuonetilanteissa. Tämä vaikutti positiivisesti Saydan kuulumisen ja hyväksytyksi tulemisen kokemukseen, mikä taas auttoi häntä motivoitumaan opiskeluun.

Sayda asui toisen asteen opintojen aikaan edelleen kotona ja auttoi äitiään nuorempien sisarusten kanssa. Sayda korosti, että tämä on hänen oma valintansa ja hän vain hyödynsi lähihoitajan koulutustaan kotona. Sayda vietti ison osan ajastaan kotona, ja hänellä ei ollut esimerkiksi iltamenoja kavereidensa kanssa. Saydan rooli kotona heijastelee perinteistä pakolaistaustaisen tytön roolia, jossa tyttö viettää aikansa kotona perhettään auttaen. Saydan tarve korostaa, että hän auttoi äitiään omasta halustaan, voi olla merkki siitä, että Sayda tiedosti suomalaisen yhteiskunnan pitävän tällaista ikään kuin ”vääränlaisena tyttöytenä”, passiivisena ja uhriuttavana. Maahanmuuttotaustaisten nuorten neuvottelut omasta paikastaan koskevat siis myös paikkaa kotona ja perheessä. On löydettävä tapa ylläpitää omaa kotikulttuuria ja samaan aikaan on opittava, miten asuinmaan tavat ja normit ovat hyödynnettävissä ja sovellettavissa omaan elämään (Makarova ja Birman 2016). Elävät ja eletyt kulttuurit limittyvät ja lomittuvat toinen toisiinsa muodostaen jotain uutta ja nuorten omia valintoja heijastelevaa todellisuutta, jossa he toimivat, tuntevat ja kommunikoivat aktiivisesti.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ZOLAN MONIKIELINEN ARKI

Tässä alaluvussa keskitymme Zolan tarinaan. Hän on syntynyt Suomessa, ja hänen perheensä etniset juuret ovat itäisessä Keski-Euroopassa ja Länsi-Afrikassa. Yhteishaussa Zolan valinnat perustuivat pääasiassa hänen keskiarvoonsa, sillä hän halusi valinnoillaan varmistaa, että pääsisi sisään johonkin lukioon. Zolalle oli kuitenkin tärkeää, että hän voisi opiskella lukiossa englanniksi, sillä hän oli ollut jo englanninkielisessä päiväkodissa ja peruskoulussa. Arjessaan Zola käytti kolmea kieltä: englantia (hänen vahvin kielensä), suomea ja äitinsä kotimaan kieltä. Opinto-ohjaaja olikin suositellut kielilukiota, sillä näiden kielten lisäksi hän vielä opiskeli kahta muuta kieltä koulussa. Zola ei kuitenkaan halunnut hakea IB-lukioon, sillä hänen sanojensa mukaan sinne hakee vain ”kympin oppilaat”, joksi hän ei itseään mieltänyt:

> Haastattelija: Mietit sä missään vaiheessa, että sä olisit hakenu johonki IB-lukioon?
>
> Zola: En. Mun mielest se vaan ei oo yhtään mulle tai et mä en pystyis, et se [opiskelu] menee sellaseks. Se on mun mielest vähän vaikeet mulle. Ei mua sillee huvittanu.
>
> Haastattelija: Mikä siin on sellast, et se ei tunnu sun jutulta, ku sul kuitenki kielitaitoo on ja?
>
> Zola: En mä tiiä. Mun mielest se on vaan jotenki liian vaikeet mulle, ku siel on enemmän sellasii kympin oppilaita. Mä en oo kympin oppilas.

Zola asui kotona äitinsä ja siskonsa kanssa. Hänen isänsä asui työnsä takia toisessa maassa. Molemmilla vanhemmilla oli akateeminen koulutustausta, mutta Zolan äiti työskenteli Suomessa kaupan kassalla; isä oli töissä yliopistossa. Zola sanoi identifioituvansa sekä eurooppalaiseksi että afrikkalaiseksi, mutta ei osannut sanoa, kokiko hän olevansa erityisen suomalainen. Zolan kokemukset muistuttavat paljon Saydan ajatuksia ”paluusta”. Kuten Sayda, myös Zola koki, että isän kotimaa oli myös

https://doi.org/10.21435/skst.1489

hänen kotinsa, mutta samaan aikaan tämä kyseinen maa oli hänelle niin vieras, ettei hän tuntenut siellä oloaan kotoisaksi.

Toisen haastattelun aikana Zola muisteli yhteishakuprosessia ja kokemuksiaan sen aikana. Hän kertoi, että koska hänen vanhempansa eivät tunteneet suomalaista koulutusjärjestelmää (isä asui toisessa maassa ja Zola oli vanhin lapsista, joten aiempaa kokemusta hakuprosessista ei ollut), Zola koki jääneensä ilman tukea hakuprosessin aikana. Zola myös tunnusti, ettei hän ottanut hakuprosessia ”kovin vakavasti”, ja koki tehneensä helpoimman ratkaisun hakiessaan kouluun, jossa opiskelu olisi ollut mahdollista englanniksi. Hän ei kuitenkaan päässyt sisään tähän ensimmäiseen valintaansa, vaan päätyi suomenkieliseen lukioon:

> kun mä aloitin niin mä huomasin, et ku mulle oli opetettu kaikki englanniks, niin mä en osaa mitään suomeks, niin mun piti vähän niinku alottaa uudestaan, kaikki nää käsitteet oppii suomeks ja tälleen. Ja se oli vähän vaikeet ykkösel, et niinku vaik jos oli jotain minkä vastauksen mä tiesin, mut ku mä en tienny sitä suomeksi alun perin, niin mä vaan olin siel tunnil silleen, aa, okei.

Maahanmuuttotaustaisille oppilaille onkin erityisen tärkeää, että he saavat riittävästi tukea (moni)kielelliseen kehitykseensä (Harju-Luukkainen ja McElvany 2018). Esimerkiksi Zolan kertomuksesta näkyy hyvin, miten hänen suomen kielen taitonsa ei ollut riittävällä tasolla, mikä vaikutti negatiivisesti hänen opintoihinsa lukiossa. Zola oli peruskoulussa oppinut kaikki akateemiset käsitteet englanniksi, ja omien sanojensa mukaan hänen ajattelunsa tapahtui edelleen englanniksi. Myös koulun ulkopuolella hänen sosiaalinen elämänsä perheen ja ystävien kanssa tapahtui pääsääntöisesti englanniksi. Positiivisena seikkana Zola näki kuitenkin sen, että suomeksi opiskelu auttoi häntä valmistautumaan ylioppilaskokeisiin, jotka hän aikoi joka tapauksessa suorittaa suomeksi. Jos Zola olisi jatkanut englannin kielellä opiskelua, olisi tämä ollut vaikeaa, ellei jopa mahdotonta, hän reflektoi jälkikäteen. Suomea Zola opiskeli suomi toisena kielenä -ryhmässä, ja hän myös aikoi suorittaa ylioppilaskirjoitukset tällä tasolla. Zola perusteli tätä sillä, että hän ei

https://doi.org/10.21435/skst.1489

koe olevansa luova suomeksi, minkä takia esseiden kirjoittaminen on vaikeaa. On kuitenkin huomionarvoista, että S2-opetus ei välttämättä anna eväitä korkeakouluopinnoissa vaadittavaan suomen kielen tasoon (Airas ja muut 2019), mikä luonnollisesti voi vaikeuttaa maahanmuuttotaustaisten nuorten siirtymää kolmannen asteen opintoihin.

Lukiossa Zola painotti luonnontieteellisiä aineita, mutta katui myöhemmin näitä valintojaan. Zola oli myös huomannut jälkikäteen olevansa hyvä kieliopinnoissa ja olikin kiinnostunut kielistä ja monikielisyydestä siitä huolimatta, ettei halunnut opiskella suomea äidinkielen ryhmässä.

> No aluks, mua ensinnäki kiinnosti ihan sikana kaikki nää luonnontieteet, bilsa ja kemia ja tällaset. Ku mä tulin lukioon se kaikki meni ihan sikahuonosti, varsinki just se niinku suomen kieli ja tälleen. – – Mä kaduin sitä ihan koko ajan – –, koska mä koko aika luulin tai et – – tykkäsin noin luonnontieteist – – et se on vaan niinku tämmönen bad patch in my life tai silleen. Et kummiskin mä yritän jatkaa sitä, mä teen sen loppuun. – – Sit enkku, no mä oon kyl sitä mielestä et se on paras aine mul täl hetkel. – – Mä oon kyl huomannu et mä oon tosi hyvä oppiin kielii – –, ku mä oon ylipäätään aika monikielinen.

Tulevaisuudesta puhuttaessa Zola kertoi, että hänen vanhempansa haluaisivat hänen menevän yliopistoon. Itse hän olisi halunnut ottaa välivuoden ja tehdä vapaaehtoistyötä, esimerkiksi isänsä asuinmaassa. Zola ei halua hakea yliopistoon ilman, että tietää mitä hän siellä haluaisi opiskella. Hän kertoi, että hänen vanhempansa olivat erityisen iloisia, kun hän alun perin kertoi haluavansa opiskella lääkäriksi, mutta koska hänen tulevaisuuden toiveensa ovat nyt muuttuneet, Zola tuntui pelkäävän, että hänen vanhempansa ovat pettyneitä häneen. Zola halusi kuitenkin edelleen yliopistoon, mutta lääketieteellisen sijaan hän oli ajatellut hakea opiskelemaan englantia. Hän ei kuitenkaan tiennyt, mitä haluaisi tehdä aikuisena, mutta toivoi, että sillä olisi jotain tekemistä kielten ja eri kulttuurien kanssa:

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Mä aattelin et mä voisin niinku ehkä mennä jolleki sellaisel alalle, mis mä voin oppii enemmän kielii tai jotain niinku kielen oppimisesta. Mä en oo ihan varma mitä se on, mut mä aattelin et mä alotan vaan silleen, et mä haen opiskelee englantii ja sitte sitä kaut mä jatkan niinku muihin kieliin.

Zola arveli, että olisi hyvä, jos hänellä olisi myös varasuunnitelma englannin opiskelun lisäksi, mutta haastattelun hetkellä hänellä ei sellaista ollut. Tulevaisuuttaan Zola ei nähnyt Suomessa, mutta ei vielä kuitenkaan osannut sanoa, missä haluaisi asua.

RASISMIN VAIKUTUKSET TOOMAKSEN ELÄMÄÄN

Tässä alaluvussa tarkastelemme Toomaksen tarinaa. Hän on syntynyt Virossa, mutta asunut Suomessa lähes koko elämänsä ajan. Yhteishaussa 9. luokalla Toomas haki ammatillisiin opintoihin. Peruskoulussa hänen kaveriporukkansa oli hyvin monikulttuurinen. Toomas kertoi, että häntä kiusattiin alakoulussa ja kiusaaminen oli rasistista. Hän oli koulussa ainoa virolainen ja joutui siksi kiusatuksi. Kiusaaminen vaikutti hänen koulunkäyntiinsä niin negatiivisesti, ettei hän halunnut mennä enää kouluun eikä tehnyt läksyjä. Toomas kertoi, että tilanne kärjistyi lopulta hyvin vakavaksi: häntä uhattiin jopa väkivallalla, mutta rehtori tai opettajat eivät tehneet asialle mitään:

> Kaikki koulusta – – kiusas mua sen takii kun mä olin virolainen – – Joka ikinen siel koulus kiusas mua koko vuoden ja mul oli, mä en tullu kouluun, mä en tehny, tiet sä, mä en tehny läksyi – – Sit ne yhten päivän tuli jopa mun perään, tiät sä ne halus hakkaa mut. Ni sitten sanottiin rehtorille, rehtori ei tehny mitään ja opettajakin oli ihan [hiljaa].

Vesa Puuronen (2011, 60–63) puhuu arkipäivän rasismista, joka voi olla pahan puhumista toisen selän takana, nimittelyä, loukkaavia vitsejä, syrjintää tai jopa suoraa väkivaltaa tai sen uhkaa. Arkipäivän rasismiin on välillä vaikea puuttua tai sitä on hankala havaita ulkoapäin, sillä se perustuu useimmiten yksilön omaan kokemukseen eikä ”todisteita” ole

https://doi.org/10.21435/skst.1489

välttämättä näkyvissä. Toomaksen perhe päätti ratkaista tilanteen muuttamalla toiselle alueelle, mikä merkitsi koulunvaihtoa. Se helpotti tilannetta: uudessa koulussa kukaan ei ottanut häntä silmätikuksi ja koulu oli hyvin monikulttuurinen. Toomas sai nopeasti ystäviä uudessa koulussa. Hän kuitenkin joutui myöhemmin vaihtamaan uudelleen koulua. Tässä koulussa Toomas ei viihtynyt:

> Ni mä menin sinne [uuteen kouluun], sitten sielki oli, et mä menin sellaseen luokkaan mis oli niinku mont eri maalaista, niin sielläkin niiku tiedettiin et mä oon virolainen sillee, ei mul ollu yhtään kaverii siel koulussa ees, mua ei niinku otettu huomioon – –, et siel aika monet vihas mua.

Toomas maintsee usein, että jos häntä on kiusattu tai hän on kokenut tulleensa kohdelluksi väärin, hän suuttuu voimakkaasti ja reagoi sen mukaan. Nuori voi haluta ohittaa ikävät huutelut tai loukkaavat vitsit ikään kuin olankohautuksella, mutta väärinkohtelu suututtaa ja nuoren vielä kehittymättömän tunnesäätelynkin vuoksi tilanteen ohittaminen voi olla hyvin vaikeaa. Toomaksen tapauksessa hänen kiivas temperamenttinsa on johtanut ongelmiin sekä kotona että koulussa. Haastattelussa Toomas kuitenkin kertoi, että yläkoulun loppupuolella hän oli rauhoittunut ja koki aikuistuneensa.

Tulevaisuutensa Toomas näki olevan Suomessa, sillä hän ei tuntisi ketään Virossa ja hän oli tottunut siihen, miten asiat hoituivat Suomessa. Molemmat maat ovat hänelle tärkeitä. Toomas kuitenkin totesi, että Suomessa virolaisia vihataan paljon ja ihmiset ovat rasistisia, ja siksi hänen äitinsä olikin Toomaksen mukaan päättänyt muuttaa takaisin Viroon. Rasismin kohteeksi joutuminen loukkaa usein myös siksi, että rasistinen puhe leimaa huonoksi ja epäkelvoksi asioita, jotka ovat hyvin merkityksellisiä, läheisiä ja henkilökohtaisia. Maahanmuuttotaustaiset lapset ja nuoret ovat joutuneet kasvamaan osana sellaista Suomea, jossa heidän vanhemmistaan puhutaan sosiaalipummeina, rikollisina ja suoranaisina uhkina (varsinkin miehistä) tai toisaalta voimattomina uhreina (varsinkin naisista). (Rastas 2009, 57; Zacheus ja muut 2017.)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Toomas kertoi toisen haastattelun alussa päässeensä opiskelemaan haluamaansa alaa. Hänen opintonsa olivat kuitenkin takkuilleet ja valmistuminen oli siirtynyt vuodella, sillä hän oli ollut poissa koulusta motivaation puutteen takia melkein kokonaisen opintojakson verran. Ammattikoulussa Toomas kertoi saaneensa osakseen huutelua ja kiusaamista, joka tällä kertaa kuitenkin kohdistui hänen ikäänsä eikä etniseen taustaan. Hän sanoi tajunneensa lopulta, että hän valikoitui kohteeksi juuri sen takia, että hän suuttuu herkästi, ja hän onkin koettanut pysyä rauhallisena. Rasismin kokemukset olivat vähentyneet, sillä koulu oli hyvin monikulttuurinen. Sen sijaan Toomas itse puhui haastattelussa muista etnisistä ryhmistä syrjivästi:

> Afganistanilaiset tai mistä noi tuleekaan noi, ei ne kyl kuulu tänne. Tulee tänne Suomen puolelle pelottelemaan pikkutyttöjä ja mitä nyt ikinä tekeekään. Saa sit sossulta sellaset parikyt tonnia käteen ilman mitään tekemistä.

Ei voi varmasti sanoa, miten Toomaksen kokema rasismi on vaikuttanut hänen omaan suhtautumiseensa muihin monikulttuurisiin suomalaisiin, mutta ainakaan se ei ollut lisännyt hänen empatiaansa tai suvaitsevaisuuttaan monikulttuurisuutta ja muita maahanmuuttajia kohtaan. Rasismi mielletään usein valtaväestön ongelmaksi, mutta myös maahanmuuttajat itse voivat suhtautua toisiin etnisiin ryhmiin hyvinkin negatiivisesti ja syrjivästi. Rasismi kokemuksena vaikuttaa yksilön uskoon itsestään osaavana ja kykenevänä yhteiskunnallisena toimijana: nuoren on vaikeaa rakentaa omaa tulevaisuuttaan maassa, joka jatkuvasti tuntuu vain torjuvan ja kieltävän hänen olemassaolonsa. (Zacheus ja muut 2017, 13.)

LUKAN KAKSOISKANSALAISUUS

Toinen Lukan vanhemmista on venäläinen, toinen suomalainen, ja Luka itse on syntynyt Suomessa. He käyvät perheenä usein Venäjällä. Luka kertoi 9. luokan haastattelussa hakevansa vain lukioihin, ja se oli hänelle tärkeää. Lukan isä on koulutukseltaan juristi, ja isä tuntuu toivovan, että Luka voisi seurata hänen jalanjäljissään. Lukan äidillä ei kuulemma

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ole erityistä toiveammattia Lukalle, vaan Luka saa itse päättää, mitä hän haluaa tehdä aikuisena. Lukan äiti työskenteli itse matkailualalla, mutta oli haastatteluhetkellä työtön.

Koulussa Luka oli pärjännyt hyvin, ainoastaan venäjän kielen opiskelu oli ollut ilmeisesti vaikeaa. Luka kuvaili venäjän kieltään heikoksi, mikä harmitti häntä. Hän joutui usein pyytämään isoveljeään tulkkaamaan, jos hänen piti puhua jossain tilanteessa venäjää. Luka kertoi, että nuorempana hän ei juuri keskittynyt venäjän opiskeluun, vaan piti muita aineita tärkeämpinä. Hän myös koki venäjän kielen hankalana oppia. Kotona perhe puhui suomea. Luka tunsi koulussa muita venäläistaustaisia oppilaita, mutta hekään eivät puhuneet venäjää yhdessä. Koulussa käytettiin joko suomea tai englantia.

Lukalla on Suomen kansalaisuuden lisäksi myös Venäjän kansalaisuus, mikä vaikuttaa hänen elämäänsä Suomessa. Aivan kuten Saydan ja Zolan tarinoissa aikaisemmin, myös Lukan vastaus etnisestä identiteetistä ja kuulumisen tunteesta oli moninainen. Hän sanoi olevansa ”ihan suomalainen”, mutta kokee, että hänellä on koti yhtä lailla myös Venäjällä:

> No mä oon, oon mä ihan suomalainen, mutta... Oon tavallaan ihan kokonaan suomalainen mut mus on myös... Mä myös pidän Venäjästä ja mä tunnen, et mul on koti Venäjällä. – – Mä oon välillä miettiny [muuttamista], mut must tuntuu, et mä oon vähän liian juurtunu tähän Suomeen tietyl taval. Mä oon kyl harkinnu sitä.

Nuorelle ajatus ”paluusta” voi olla hyvinkin kiinnostava ja houkutteleva, mutta samaan aikaan nuori myös tiedostaa, että Suomessa käyty koulu, ystävät ja perhe ovat hyvin sitovia tekijöitä, eikä lähteminen ole helppo ajatus. Luka kertoi, että he ovat käyneet kesäisin Venäjällä muun muassa isoäidin luona. Lomaillessa jokin maa voi vaikuttaa mukavalta, mutta oman arjen muuttaminen sinne on valtava muutos kenen tahansa elämään. Maahanmuuttotaustaisella nuorella onkin usein erilliset etniset ja kansalliset identiteetit, joita hän myös joutuu puolustamaan ja perustelemaan ulkopuolisille. On kuitenkin tärkeää muistaa, että etninen ja kansallinen identiteetti eivät ole suinkaan toisiaan poissulkevia, vaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ne voivat olla ryhmäidentiteetin kaksi eri osa-aluetta, joiden vahvuus voi vaihdella itsenäisesti eri aikoina ja eri konteksteissa (Talib ja Lipponen 2008).

Toisen haastattelun alussa selvisi, että Luka tuli hyväksytyksi yhteishaussa ykkösvaihtoehtoonsa ja opinnot olivat menneet hyvin. Koulu vaikutti olevan hyvin arvostettu: sen keskiarvo oli korkea. Lukan puheista käy ilmi, että maahanmuuttotaustaisia opiskelijoita ei juuri koulussa ole. Luka oli jo kirjoittanut osan aineista ylioppilaskokeissa ja arvosanat olivat hyviä, laudaturia ja eximiaa olisi tulossa. Ainoastaan venäjän kieli tuotti Lukalle edelleen vaikeuksia. Hän oli kuitenkin alkanut käyttää kieltä hieman enemmän ja puhui omien sanojensa mukaan pidempiä lauseita.

Iän myötä kaksoiskansalaisuuden vaikutukset alkavat muuttua hyvin konkreettisiksi Lukan elämässä. Hän totesi, että esimerkiksi armeijan käyminen olisi hankalaa juuri kaksoiskansalaisuuden takia. Venäjän kansalaisuus olisi Lukalle esteenä armeijassa etenemisille, joten Luka ei ollut kovin motivoitunut suorittamaan asevelvollisuutta. Siviilipalvelusta Luka ei kuitenkaan edes harkinnut, sillä se kestäisi liian pitkään ja Luka halusi jatkaa pian opintoja kolmannelle asteelle.

Kaksoiskansalaisuus vaikutti myös Lukan mahdollisuuksiin käydä toisessa kotimaassaan Venäjällä, sillä täysi-ikäisenä hän kuului myös Venäjän asevelvollisuuden piiriin:

> Se on vähän monimutkainen tilanne, kun mä oon Venäjän kansalainen, silleen virallisesti, ja Venäjällä on vähän niinku niitten oma armeija ja asevelvollisuus. Joo ja sit se on silleen, että jos sä oot suorittanu Suomessa armeijan, se ei välttämättä tarkoita sitä, että sä et joutuisi Venäjän armeijaan. Jos – – meen sinne, voiks ne pakottaa mut niitten armeijaan. Se on vähän silleen. – – Kyl siin voi teoriassa käydä niin, et sä et pääse takas sun omaan valtioon ennen kuin sä oot käyny sen armeijan [Venäjällä].

Hän oli joutunut pohtimaan, että jos hän matkustaisi viisumin avulla Venäjälle, voitaisiinko hänet ottaa rajalla kiinni ja hänen passinsa takavarikoida. Luka olikin miettinyt, pitäisikö hänen luopua tämän takia

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Venäjän kansalaisuudestaan, sillä hän haluaisi päästä tapaamaan sukulaisiaan Venäjälle. Tämän haastattelun aikana ei vielä ollut tietoakaan Venäjän aloittamasta sodasta Ukrainassa. Suomessa asuu laaja venäläistaustainen vähemmistö, jonka elämä on väistämättä muuttunut Venäjän hyökkäyssodan myötä. Perhesuhteet, vierailut, suhteet suomalaisiin ja muihin eurooppalaisiin muuttuivat yhden yön aikana paljon monimutkaisemmiksi. Moni nuori voi elää todellisuudessa, jossa häntä vaaditaan valitsemaan puolensa ja uskomaan vain yhteen totuuteen, joka saattaa sitten olla ristiriidassa joko ympäröivän länsimaisen yhteiskunnan tai Venäjällä asuvan perheen, suvun tai ystävien kanssa. Ajatus kodista voi olla myös muuttunut, oli sitten kyse kodista Suomessa tai Venäjällä, ja esimerkiksi paluun mahdollisuus voi tuntua menetetyltä. Oman paikan löytäminen suhteessa uuteen tilanteeseen voi olla vaikeaa ja ristipaineissa navigoiminen kuormittavaa.

Maahanmuuttotutkimuksessa on jo pitkään huomioitu, miten sukupuoli vaikuttaa yksilön mahdollisuuksiin osallistua yhteiskuntaan täysimääräisenä toimijana. Naisten kohdalla käydään paljon keskustelua heidän asemastaan suhteessa perheeseen, uskontoon ja traditionaalisiin kulttuurisiin normeihin. Teemoja ovat muun muassa naisten huivin käyttö, kotiäitiys ja heidän eräänlainen uhriuttamisensa (ks. Martikainen ja Tiilikainen 2007; Keskinen ja Vuori 2012; Mäkelä 2019). Maahanmuuttotaustaiset miehet puolestaan kohtaavat paljon stereotypioita koskien heidän patriarkaalista käytöstään ja jopa naisiin kohdistuvaa väkivallan uhkaa. Kansakunnan keskiössä olevat puolustaminen ja johtaminen liitetään myös usein miehiin ja maskuliinisiin piirteisiin. (Keskinen ja Vuori 2012, 15). Lukan kokema uhka joutua Venäjän armeijaan liittyy tähän sukupuolittuneeseen liikkumisen problematiikkaan.

Moninaiset koulutuspolut

Nuorten kertomukset suomalaisesta koulutusjärjestelmästä, sen tuottamasta oppijaidentiteetistä ja toiveista edetä koulutuspolulla eteenpäin ovat tarinoita moninaisuuden luomista uusista mahdollisuuksista sekä, ikävä kyllä, moninaisuuden aiheuttamista hidasteista ja esteistä. Kuten

https://doi.org/10.21435/skst.1489

alussa totesimme, juuri toisen asteen ja sen jälkeisten koulutussiirtymien kohdalla tulevat monet eriarvoisuutta aiheuttavat taustatekijät näkyville. Kaikilla nuorilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia tehdä haluamiaan valintoja, ainakaan juuri silloin kun itse niin haluaisi tehdä. Suomalainen koulutusjärjestelmä pyrkii omalta osaltaan lieventämään näitä eriarvoisuuden aiheuttamia koulutuseroja muun muassa sillä, että korkeakouluun on mahdollista hakea myös myöhemmin esimerkiksi avoimen väylän kautta ilman lukiotaustaa, mutta nämä koulutuspolut ovat pitkiä ja vaativat myös kulkijalta pitkäjänteisyyttä, päättäväisyyttä ja tietotaitoa luovia eri koulutustasojen välillä.

Kieli ja monikielisyys olivat teemoja, joista melkein kaikki haastateltavat puhuivat osana koulutusvalintojaan. On totta, että nämä ovat yleisestikin ottaen teemoja, joita kaikki nuoret joutuvat käsittelemään tämän päivän maailmassa, mutta monikulttuurisen taustan omaavilla nuorilla monikielisyys alkaa jo kodin ja muun yhteiskunnan kielten eroavaisuuksilla ja pakottaa ottamaan monikielisyyden osaksi arkea. Maahanmuuttotaustaiset lapset ja nuoret asetetaan usein S2-tunneille. Julkisuudessa on esiintynyt jopa tapauksia, joissa täysin äidinkieleltään suomenkielinen lapsi on nimensä takia päätynyt S2-tunneille äidinkielen opetuksen sijaan. S2-opetuksessa on paljon hyvää, mutta se ei välttämättä takaa nuorelle sitä akateemisen kielenkäytön tasoa, joka esimerkiksi lukiossa tai jatko-opinnoissa tarvitaan. Muun muassa Zolan tarinasta käy ilmi, ettei hän halua opiskella suomea äidinkielen ryhmässä; tämä päätös on suora seuraus hänen maahanmuuttotaustastaan ja voi vaikuttaa hänen tuleviin koulutussiirtymiinsä. Suhde omaan äidinkieleen ei myöskään ole automaattisesti positiivinen, kuten käy ilmi Lukan suhteesta venäjän kieleen, eikä omasta taustasta lähtöisin oleva monikielisyys muutu välttämättä voimavaraksi omassa oppijaidentiteetissä, kuten Zolan suhtautuminen mahdolliseen kielilukioon hakemiseen osoittaa.

Lähes kaikkien nuorten tarinoissa nousee esille myös erilaisuuden kokemus, joka voi vaikuttaa siihen, missä nuori kokee olevansa kotonaan ja minkälainen hän saa olla tai johtaa jopa suoranaiseen rasismiin ja kiusaamiseen, kuten Toomaksen ja Saydan kertomukset osoittavat. Heidän tarinoissaan on paljon yhtäläisyyksiä siinä, miten oma kokemus erilaisuudesta ja muiden suhtautuminen siihen vaikutti heidän oppi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

miseensa, kuulumisen tunteeseen ja ristiriitojen syntymiseen. Vasta päästessään osaksi aidosti moninaisia kouluja ja luokkia, muuttuivat myös heidän kokemuksensa positiivisemmiksi, mikä vaikutti myös itse oppimiseen ja koulussa pärjäämiseen.

Sukupuoli tuo oman lisänsä moninaisuuden vaikutuksiin, ja tutkimuksissa on ilmennyt, miten juuri pojat kohtaavat tyttöjä enemmän suoraa kiusaamista, syrjintää ja jopa fyysistä väkivallan uhkaa (Räsänen ja Kivirauma 2011). Sukupuoli vaikuttaa myös yhteiskunnallisesti, sillä maahanmuuttotaustaisia tyttöjä ohjataan helposti koulusta käsin ja myös perheen taholta tiettyihin ammatteihin (Kurki 2008). Pojilla taas suhde armeijaan voi olla monimutkainen, kuten Lukan tarinasta käy ilmi. Yhtäältä hänet suljetaan osittain ulos suomalaisesta armeijasta kaksoiskansalaisuuden asettamien rajoitusten takia, ja toisaalta hän ei voi palata vanhaan kotimaahansa pakollisen asevelvollisuuden takia. Maailmantilanteet myös muuttuvat nopeasti ja sodat, pandemiat ja muut mullistukset vaikuttavat meidän kaikkien elämään. Monikulttuuriset juuret voivat tehdä näistä vaikutuksista kuitenkin ristiriitaisia ja monisuuntaisia pakottaen nuoren jälleen uudella rintamalla tasapainoilemaan oman moninaisuutensa kanssa.

Lopuksi

Koulutusjärjestelmät ja koulut niiden osana voivat ylläpitää vähemmistöön kuuluvien oppilaiden marginaalista statusta ja sosiaalista asemaa luokissa. Negatiivinen ryhmäajattelu kouluissa voi tarkoittaa ensinnäkin tilannetta, jossa opetussuunnitelmat pohjautuvat valtakulttuurin arvoihin, normeihin ja historiaan, toiseksi sitä, että kouluissa oppilasryhmiä voidaan kohdella eriarvoisesti ylläpitämällä erilaisia kielihierarkioita (esimerkiksi saako luokkahuoneessa puhua omaa äidinkieltään, huomautetaanko kielioppivirheistä) tai kolmanneksi maahanmuuttotaustaisten nuorten erottamista omiksi oppiryhmikseen tai heidän ohjaamistaan muihin kuin akateemisiin opintoihin (Makarova ja Birman 2016). Jatkuva ulkopuolisuuden ja erilaisuuden tunne voi vaikuttaa negatiivisesti nuoren itsetuntoon, identiteettiin ja toimijuuden kokemukseen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

(Suárez-Orosco ja Suárez-Orosco 2001). Paikantuminen ja paikantaminen kuuluvat jokaisen nuoren elämään, ja oma sosiaalinen ympäristö mahdollistaa tiettyjen roolien ja paikkojen täyttämisen, mutta voi olla myös esteenä oman paikan löytämiselle. Maahanmuuttotaustaisten nuorten neuvottelut kuulumisesta ja oman paikan löytämisestä voivat olla tämän vuoksi vielä monimutkaisempia kuin valtaväestön nuorilla.

Superdiversiteetti käsitteenä pakottaa meidät myös ymmärtämään maahanmuuttokeskusteluun liitettyjä termejä moninaisesti. Kuten kaksissuuntainen kotoutuminen painottaa, tulisi integraatiota käsitellä maahanmuuttajan ja valtaväestön yhteisenä kykynä sopeutua, kommunikoida ja tulla ymmärretyksi mitä moninaisimmissa sosiaalisissa ympäristöissä. Usein kotoutumisesta puhutaan julkisuudessa kuitenkin maahanmuuttajan integroitumisena ”meidän kulttuuriimme, meidän tapoihimme ja meidän normeihimme”. Käytämme kieltä ja käyttäydymme sosiaalisesti eri tavoin eri tilanteissa, ja kontekstin mukaan jokainen kulttuuri on sisäisesti moninainen ja muuttuva. Yksilön ulkoiset merkit yhdensuuntaisesta kuulumisesta (esimerkiksi musliminaisen huivi) voidaan helposti tulkita epäonnistuneena integraationa valtakulttuuriin (Blommaert 2013). Samaan aikaan ei kuitenkaan huomioida, miten myös valtakulttuurin edustajat ulkoisesti osoittavat kuuluvansa erilaisiin alakulttuureihin, ryhmittymiin ja väestöluokkiin. Muun muassa heidän pukeutumisensa, käytöstapansa ja puhetyylinsä osoittavat myös valtaväestön sisäistä moninaisuutta.

Tilannetta voisi hyvin luonnehtia siten, että Suomen virallinen kansallinen politiikka ja lainsäädäntö ovat monikulttuurisuutta/superdiversiteettiä tukevaa ja edistävää, mutta kansallinen, niin sanottu epävirallinen identiteettipolitiikka edustaa edelleen yhtenäiskulttuuria. Ei-suomalaista alkuperää olevien henkilöiden on vaikea tai jopa mahdotonta päästä sisään tähän kulttuuriin, sillä yhtenäiskulttuuri tarvitsee tiukan jaottelun ”meihin ja muihin” pysyäkseen voimissaan. Monikulttuurisuuden tutkijana on kuitenkin vaikea nähdä, että Suomi voisi säilyttää tämän näennäisen yhtenäiskulttuurin enää kovin pitkään, sillä moninaisuus on osa arkipäivää yhteiskunnan kaikilla osa-alueilla.

Hyvänä esimerkkinä arkisesta moninaisuudesta on monikielisyys, joka on tullut jäädäkseen osaksi muun muassa koulujen arkea, ja yhä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

useammin monikielinen oppilas kielitaitoineen nähdään onneksi resurssina eikä uhkana. Silti on huomionarvoista, että kielten hybridisyys, sekoittuminen ja varioiminen ei saa sijaa koululuokissa, jotka ovat edelleen valtaosin yksikielisiä (Spotti ja Kroon 2016). Useimmista tässä luvussa käsitellyistä nuorten tarinoista käy ilmi, miten he yhdistävät puheessaan osaamiaan kieliä sekoittaen vaikka suomea, englantia ja perheensä äidinkieltä. ”Virallisessa Suomessa” kuitenkin kieliopillisesti oikealla kielitaidolla (eli suomen tai ruotsin osaamisella) on iso merkitys, sillä ilman tätä taitoa on vaikea päästä täysivaltaiseksi yhteiskunnan jäseneksi. Voisi jopa sanoa, että ”suomalaisuus” identiteettinä ja/tai hyväksyttynä positiona syntyy käytetyn kielen, normien ja tapojen kautta, joiden ulkopuolelle jää ”Toinen”, joka siis eroaa joissain suhteissa merkittävästi suomalaisuuteen liitetyistä kategorioista (Toivanen 2013).

Viimeaikainen julkinen keskustelu on pyörinyt S2-opetuksen, maahanmuuttajaoppilaiden määrän ja koulushoppailun ympärillä. On oltu huolissaan siitä, että maahanmuuttotaustaisten oppilaiden suuri määrä vaikuttaa negatiivisesti tiettyjen koulujen ”tasoon” ja ”maineeseen”, mikä on johtanut varsinkin pääkaupunkiseudulla valtaväestön vanhempien harrastamaan koulushoppailuun ”paremmille alueille”. Kuten alussa jo mainitsimme, maahanmuuttajaväestö muodostaa usein (monistakin syistä) alueellisia keskittymiä, joilla on vaikutuksia myös valtaväestön toimintaan. Moninaisuudesta, jossa valtaväestöä ei ole tai se on hyvin marginaalisessa asemassa, voi tulla ongelmallista, jos tähän moninaisuuteen aletaan liittää arvottavia (negatiivisia) adjektiiveja, ja moninaisuus ikään kuin eristetään omaan kuplaansa, johon valtakulttuuri ei kuulu ja josta ei ole ulospääsyä. Suomalainen monikulttuurinen kenttä on moninaistunut, ja Suomeen muuttaa ihmisiä hyvin eri maista, eri syistä, eri ajoiksi, eri agendoilla ja eri alakulttuureista, mutta tämän moninaisuuden asema suhteessa ”suomalaisuuteen” ei vieläkään ole tasa-arvoinen tai yhtä arvokas.

Tämän luvun neljä tarinaa ovatkin juuri siksi tärkeitä, että ne osoittavat, miten monimutkainen, moniulotteinen ja monisuuntainen maahanmuuttotaustaisen nuoren koulutuspolku voi olla. Asiat, joita he toivat merkityksellisinä esiin ja joihin he identifioituivat siirtymävaiheissa, saivat erilaisia merkityksiä suhteessa etniseen taustaan. Näiden nuorten

https://doi.org/10.21435/skst.1489

identiteetti rakentui oman paikan, kielen, rasismin ja kuulumisen tunteen kokemuksista. Oman identiteetin rakentaminen näyttäytyi nuorten tarinoissa paikoin haastavana ja epävarmana. Koulujärjestelmämme kaipaa kipeästi uudistusta, joka huomioisi paremmin oppilaiden erilaiset lähtökohdat ja taustatekijät. Opetussuunnitelmat puhuvat kauniisti monikulttuurisuuden huomioimisesta ja yksilön oppimisen lähtökohtien tunnistamisesta (ks. Mäkelä, Kalalahti ja Varjo 2017), mutta tarinoista käy ilmi, miten osa nuorista ei löytänyt paikkaansa koulusta tai luokkahuoneesta ja koki myös jääneensä hyvin yksin erilaisuuden kokemuksensa kanssa. Jos oppilaan tai opiskelijan toiveet ja suunnitelmat tulevaisuudesta ja hänelle tarjotut resurssit eivät kohtaa, vaikuttaa se moninaisesti nuoren omakuvaan, itsetuntoon ja toimijuuden mahdollisuuksiin. Koulujen, opettajien ja opinto-ohjaajien olisi paremmin tunnistettava ja tuettava oppilaidensa moninaista koulutuksellista toimijuutta ja koulutusidentiteetin syntyä jo peruskoulussa, onhan peruskoulun tarkoituksena antaa ne eväät, joiden avulla jatko-opintoihin pyritään ja päästään kiinni. Nämä tiedot ja taidot eivät ole vain akateemisia, vaan ne pitävät sisällään myös onnistumisen tunteita, yhteenkuuluvuutta ja oppimisen iloa. Ilman niitä on vaikea motivoitua myöskään jatko-opinnoista.

Suomi ja suomalaisuus näyttävät olevan vielä varsin kaukana superdiversiteetin moninaisuudesta, siitä huolimatta, että viralliset dokumentit ja poliittiset kannanotot (muun muassa kansalliset opetussuunnitelmat, työperäisen maahanmuuton merkitystä korostavat toimenpideohjelmat ja kansainvälinen yhteistyö) puhuvatkin moninaisuuden edistämisen ja tärkeyden puolesta. Superdiversiteetti näkyy käytännössä jo koululuokissa ja arkisissa suomalaisissa kohtaamisissa; se on peruuttamattomasti osa Suomea. Yhteiskunta on kuitenkin rakennettu varsin homogeenisen väestön tarpeiden mukaan, eikä se ole vielä mukautunut vastaamaan superdiversiteetin mukanaan tuomiin muutoksiin. Uutta tutkimusta tarvitaan valottamaan niitä moninaisia koulutus- ja urapolkuja, joita suomalaiset moninaiset nuoret valitsevat (tai joutuvat valitsemaan) kuljettavakseen. Jos nuoren valinnanvara on pieni tai hänellä ei ole tarvittavia resursseja häntä tukemassa, voi valinta olla vaikea tai jopa mahdoton. Tällöin nuoren polku väistämättä pitenee, on kuoppaisempi ja voi johtaa jopa pakolliseen U-käännökseen umpikujan tullessa eteen.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Olisi kaikkien etu, että jokaisen nuoren koulutuspolku tulevaisuuteen olisi mahdollisimman tasainen ja hyvään lopputulokseen johtava.

Nuorten omat toiveet ja suunnitelmat koskien heidän tulevaisuuttaan ovat useimmiten valoisia, rohkeita ja uusia avauksia sisältäviä. Nuoruuteen kuuluu uskallus suunnitella suuria ja kuvitella paras mahdollinen tulevaisuus. Maahanmuuttotaustaiset nuoret toimivat aivan samoin kuin kuka tahansa muukin nuori samassa tilanteessa. Perhe, sukulaiset, ystävät, opettajat ja koulu ovat taustana näille valinnoille. Kaikilla on mahdollisuus joko edistää ja helpottaa nuorten valintoja tai sitten toimia hidasteena tai esteenä niille. Nuoret ovat aktiivisia toimijoita, joiden valinnat eivät aina mene suunnitellusti, mutta kompromissien ja uusien valintojen avulla he luovivat tiensä kohti omaa tulevaisuuttaan. Yhteiskunnan tehtävänä on huomioida erilaisuutta ja pyrkiä mahdollistamaan monia eri reittejä esimerkiksi korkeakoulutukseen, jolloin ensimmäiset valinnat koulutuspolulla eivät johda umpikujiin. Esimerkiksi S2-opetusta on syytä kehittää, sillä sujuva (akateeminen) suomen kielen taito on yksi merkittävimmistä taidoista, joita peruskoulun tulee tuottaa. Tämä ei kuitenkaan yksin riitä, vaan kulttuurisensitiivisyyden tulisi olla punainen lanka, jotta oppilasta koulutusjärjestelmässämme kohdeltaisiin yhdenvertaisesti hänen taustastaan riippumatta. Jokaisen nuoren tulee löytää paikkansa, jokaisen tulee tulla kuulluksi ja jokaisen tulisi saada toteuttaa itseään aidosti. Tästä nuoret itse puhuvat ja tämä on heille tärkeää.

Lähteet

Luka, syntynyt Suomessa, toisen vanhemman lähtömaa Venäjä, toinen suomalainen. 1. haastattelu kevätlukukausi 2015, 2. haastattelu syyslukukausi 2017.

Sayda, syntynyt Suomessa, vanhempien lähtömaa Somalia. 1. haastattelu kevätlukukausi 2015, 2. haastattelu kevätlukukausi 2018.

Toomas, syntynyt Virossa. 1. haastattelu kevätlukukausi 2015, 2. haastattelu syyslukukausi 2017.

Zola, syntynyt Suomessa, toisen vanhemman lähtöalue itäinen Eurooppa, toisen Länsi-Afrikka. 1. haastattelu kevätlukukausi 2015, 2. haastattelu kevätlukukausi 2018.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimuskirjallisuus

Airas, Maija, David Delahunty, Markus Laitinen, Getuar Shemsedini, Heidi Stenberg, Mafi Saarilammi, Tuomas Sarparanta, Hilla Vuori ja Hanna Väätäinen 2019: *Taustalla on väliä. Ulkomaalaistaustaiset opiskelijat korkeakoulupolulla*. Helsinki: Finnish Education Evaluation Centre (FINEEC).

Antikainen, Ari ja Katja Komonen 2009: Elämäkerta ja elämänkulku kasvatuksen ja aikuiskasvatuksen sosiologiassa. Teoksessa Pekka Sallila (toim.) *Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus*. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja. Vantaa: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 84–121.

Berry, John W. 2006: Stress perspectives on acculturation. Teoksessa David L. Sam ja John W. Berry (toim.) *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 43–57.

Blommaert, Jan 2013: Citizenship, language, and superdiversity: Towards complexity. *Journal of Language, Identity & Education*, 12:3, 193–196. https://doi.org/10.1080/15348458.2013.797276.

Brubaker, Rogers 2013: *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino.

Crul, Maurice, Frans Lelie ja Elif Keskiner 2019: The Second and Third Generation in Rotterdam: Increasing Diversity Within Diversity. Teoksessa Scholten, Peter, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) *Coming to Terms with Superdiversity. The Case of Rotterdam*. Cham: Springer 57–72. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96041-8.

Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2018: Globalization, transnational identities, and conflict talk: The superdiversity and complexity of the Latino identity. *Journal of Pragmatics*, 134, 120–133. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.02.001.

Giddens, Anthony 1991: *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

Hakala, Johanna 2009: The future of the academic calling? Junior researchers in the entreprenial university. *Higher Education*, 57, 173–190. https://doi.org/10.1007/s10734-008-9140-6.

Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Harju-Luukkainen, Heidi ja Nele McElvany 2018: Immigrant student achievement and education policy in Finland. Teoksessa Louis Volante, Don Klinger ja Ozge Bilgili (toim.) *Immigrant student achievement and education policy*. Cham: Springer, 87–102.

Henkel, Mary 2009: Policy change and the challenge to academic identities. Teoksessa Jürgen Enders ja Egbert de Weert (toim.) The changing face of academic life. Basingstoke: Palgrave Mac Millan, 78–95.

IRiS Key Concepts roundtable series 2015: *Intersectionality and superdiversity: What's the difference?* (Report by Rachel Humprish, 30.4.2015). Saatavilla: https://www.researchgate.net/publication/281346702_Intersectionality_and_superdiversity_What%27s_the_difference.

Kalalahti, Mira, Tuomas Zacheus, Linda Maria Laaksonen ja Markku Jahnukainen 2019: Toiselle asteelle ja eteenpäin: Eriytyvät toisen asteen koulutuspolut. Teoksessa Markku

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Jahnukainen, Mira Kalalahti ja Joel Kivirauma (toim.) *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotaustaiset nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus, 71–89.

Keskinen, Suvi ja Jaana Vuori 2012: Erot, kuuluminen ja osallisuus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori ja Anu Hirsiaho (toim.) *Monikulttuurisuuden sukupuoli*. Tampere: Tampere University Press, 7–35.

Kivijärvi, Antti 2015: *Etnisyyden merkityksiä nuorten vertaissuhteissa. Tutkimus maahanmuuttajataustaisten ja kantaväestön nuorten kohtaamisista nuorisotyön kentillä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Kurki, Tuuli 2008: Sukupuolittuneita ja rodullistettuja koulutusreittejä. Maahanmuuttajataustaiset tytöt siirtymässä toisen asteen koulutuksiin. *Nuorisotutkimus* 26:4, 26–51.

Makarova, Elena ja Dina Birman 2016. Minority Student's psychological adjustment in the school context: An integrative review of qualitative research on acculturation. *Intercultural Education*, 27:1, 1–21.

Martikainen, Tuomas ja Marja Tiilikainen (toim.) 2007: *Maahanmuuttajanaiset. Kotoutuminen, perhe ja työ*. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos. https://www.vaestoliitto.fi/uploads/2020/12/29f2b95e-maahanmuuttajanaiset.pdf. Viitattu 24.4.2022.

Mäkelä, Marja-Liisa 2019: *Toiset tytöt? Suomalaisten maahanmuuttotaustaisten tyttöjen toimijuus peruskoulusta toiselle asteelle siirryttäessä*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 483. Turku: Turun yliopisto. https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/148457/AnnalesC483M%C3%A4kel%C3%A4.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Mäkelä, Marja-Liisa, Mira Kalalahti ja Marja Peura 2019: Tyttöjen tulevaisuus. Sukupuoli, etninen erilaisuus ja koulutusvaihtoehdot. Teoksessa Markku Jahnukainen, Mira Kalalahti ja Joel Kivirauma (toim.) *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotaustaiset nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus, 254–287. https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/3e64b72e-016a-4ebb-9091-99e4cfbaa98d/content.

Mäkelä, Marja-Liisa, Mira Kalalahti ja Janne Varjo 2017: Monikulttuurinen suomalainen peruskoulu. Monikulttuurisuus peruskoulun opetussuunnitelmissa 1990–2010 luvuilla. *Kasvatus & Aika*, 11:4, 22–38. https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68763/30383.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2021: Oppivelvollisuuden laajentaminen. https://minedu.fi/oppivelvollisuuden-laajentaminen.

Puuronen, Vesa 2011: *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

Rastas, Anna 2009: Rasismin kiistäminen suomalaisessa maahanmuuttokeskustelussa. Teoksessa Suvi Keskinen, Anna Rastas ja Salla Tuori (toim.) *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino, 47–64.

Rinne, Risto, Arto Jauhiainen, Hannu Simola, Reeta Lehto, Annukka Jauhiainen ja Anne Laiho 2012: *Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Räsänen Meiju ja Joel Kivirauma 2011: Oppilaana monikulttuurisessa koulussa. Teoksessa Kirsi Klemelä, Anne Tuittu, Arja Virta ja Risto Rinne (toim.) *Vieraina koulussa? Monikulttuurinen kouluoppilaiden, vanhempien, opettajien ja rehtoreiden kokemana*. Turku: Turun yliopisto, 35–95.

Saastamoinen, Mikko 2006: Yksilö, riskitietoisuus ja psykokulttuuri. Teoksessa Pertti Rautio ja Mikko Saastamoinen (toim.) *Minuus ja identiteetti. Sosiaalipsykologinen ja sosiologinen näkökulma*. Tampere: Tampere University Press, 138–169.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Sealy, Thomas 2018: Multiculturalism, interculturalism, 'multiculture' and super-diversity: Of zombies, shadows and other ways of being. *Ethnicities*, 18:5, 692–716.
Sfard, Anna ja Anna Prusak 2005: Telling identities: In search of an analytic tool for investigating learning as a culturally shaped activity. *Educational Researcher*, 34:4, 14–22.
Spotti, Massimiliano ja Sjaak Kroon 2016: Multilingual classrooms at times of superdiversity. Teoksessa Stanton Wortham, Deoksoon Kim ja Stephen May (toim.) *Discourse and education. Encyclopedia of language and education*. 3. laitos. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02322-9_21-1.
Suárez-Orosco, Carola ja Marcelo M. Suárez-Orosco 2001: *Children of Immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
Talib, Mirja ja Päivi Lipponen 2008: *Kuka minä olen? Monikulttuurisen nuorten identiteettipuhetta*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
Toivanen, Mari 2013: Language and negotiation of identities among young Kurds in Finland. *Nordic Journal of Migration Research*, 3:1, 27–35. https://doi.org/10.2478/v10202-012-0010-z.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054.
Vilkko, Anni 2000: Elämänkulku ja elämänkulkukerronta. Teoksessa Eino Heikkinen ja Jouni Tuomi (toim.) *Suomalainen elämänkulku*. Helsinki: Tammi, 74–85.
Wessendorf, Susanne 2013: Commonplace diversity and the 'ethos of mixing': Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities*, 20:4, 407–422. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374.
Zacheus, Tuomas, Mira Kalalahti, Janne Varjo, Minna Saarinen, Markku Jahnukainen, Marja-Liisa Mäkelä ja Joel Kivirauma 2017: Yläkouluikäisten syrjinnän, kiusaamisen ja rasismin kokemukset. *Terra*, 128:1, 3–15.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Moninaisuuden ulottuvuudet maahanmuuttaneiden aikuiskoulutuksissa

Miitta Järvinen
https://orcid.org/0000-0002-0886-6293

”Et siinä reppuun on pakattava kyllä muutakin kun suomen kielen kirja, kun lähtee sitten oman ryhmän kanssa liikkeelle”, totesi kotoutumiskoulutuksen suomen kielen opettaja (haastateltava 14), kun pyysin häntä kertomaan työstään. Opettaja kuvaa liikkuvansa päivittäin suomen kielen ja Suomessa elämisen opettajan sekä henkilökohtaisen työvalmentajan roolien välillä. Rooleissaan opettajan on kyettävä käsittelemään ja ymmärtämään opiskelijoidensa kokemuksia ja vaihtelevia elämäntilanteita tavalla, joka mahdollistaa paitsi kielenoppimisen, myös jatkosuunnitelmien tekemisen koulutuksen jälkeistä aikaa varten. Tässä tehtävässä toimiminen vaatii muutakin ymmärrystä kuin sen, mitä reppuun pakatulla suomen kielen oppikirjalla on tarjota.

Tämä luku on osa uskontotieteen väitöskirjatutkimustani, jossa kysyn, millä tavalla kotouttavaa tehtävää toteuttavien koulutusten opettajat jäsentävät moninaisuutta työnsä arjessa. Keskityn tutkimuksessani aikuisille maahanmuuttajille suunnattuihin koulutuksiin, jotka edistävät kielenoppimista, luku- ja kirjoitustaitoa, sekä tarjoavat kulttuurisia ja yhteiskunnallisia valmiuksia. Maahanmuuttajien vaihtelevat tilanteet on huomioitu erilaisten koulutusten tarjonnassa, joihin opiskelija ohjataan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

koulutustaustansa ja elämäntilanteensa perusteella. Opiskelijoiden kirjo opetusryhmissä on kuitenkin suuri, ja vasta päivittäinen vuorovaikutus heidän kanssaan näyttää opettajalle, mistä moninaisuus luokassa koostuu. Tarkastelemani koulutukset sekä niiden tehtävät ja kohderyhmät määritellään opetussuunnitelmateksteissä seuraavasti:

> Kotoutumiskoulutus edistää työttömänä työnhakijoina olevien maahanmuuttajien kielitaidon kehittymistä sekä pääsyä jatkokoulutukseen ja työelämään sekä lisää heidän yhteiskunnallisia, kulttuurisia ja elämänhallinnan valmiuksiaan (Opetushallitus 2012, 8).

> Aikuisten perusopetus on suunnattu oppivelvollisuusiän ylittäneille henkilöille, jotka eivät ole suorittaneet perusopetuksen oppimäärää, esimerkiksi aikuiset, joilla on heikko koulutustausta, sekä luku- ja kirjoitustaidottomat henkilöt (Opetushallitus 2017, 12).

> Vapaan sivistystyön lukutaitokoulutuksen kohderyhmään kuuluvat luku- ja kirjoitustaidon koulutusta ja suomen tai ruotsin kielen opetusta tarvitsevat henkilöt, jotka hyötyvät joustavista tai osa-aikaisista sekä toiminnallisista koulutusmahdollisuuksista (Opetushallitus 2018, 14).

Keskityn koulutuksissa työskenteleviin opettajiin: heillä on kotoutumisjärjestelmässä merkittävä positio, jossa kohtaamiset niin sanotun valtaväestön ja maahanmuuttajien välillä ovat ammatillisesti legitimoituja, arkipäiväisiä ja jatkuvia. Opettajat pyrkivät edistämään *kotoutumista*, jolla laissa kotoutumisen edistämisestä (2010/1386) tarkoitetaan yhteiskunnan ja maahanmuuttajan välistä vuorovaikutteista kehitystä, joka tarjoaa yllä kuvattuja valmiuksia sekä tukee maahanmuuttaneen oman kielen ja kulttuurin säilyttämistä uudessa kotimaassa. Ihanteellisesti vuorovaikutteisuus johtaisi molempien osapuolten oppimiseen ja kasvuun, ja kotoutumisen *kaksisuuntaisuus* vaatiikin sitä, että edellä mainittujen tavoitteiden saavuttamiseksi myös vastaanottavan yhteiskunnan palvelujärjestelmissä ja instituutioissa osataan toimia yhdenvertaisuutta edistävällä tavalla (Saukkonen 2020, 17; Erholtz 2018, 247;

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ks. koulutuksesta Satokangas, Suuriniemi ja Jantunen sekä Mäkelä ja Peura tässä teoksessa).

Tarkasteluni lähtökohtana on aineisto, jonka muodostin keväällä 2021 haastattelemalla maahanmuuttajien aikuiskoulutuksissa työskenteleviä opettajia. Kysyn luvussani, millaista ymmärrystä moninaisuudesta *superdiversiteetin* ja *intersektionaalisuuden* käsitteet voivat tuottaa näiden koulutusten tutkimukseen. Metodologisen tarkasteluni tavoitteena on arvioida käsitteiden käyttökelpoisuutta, keskinäistä työnjakoa ja toistensa täydentävyyttä opettajien tuottamassa moninaisuuspuheessa. Korostuuko opettajien puheessa jommankumman käsitteen näkökulma? Millä tavoin institutionaaliset taustatekijät suhteutuvat opettajien puheeseen? Miten ja milloin käsitteiden hyödyntäminen on perusteltua?

Moninaisuuden tarkastelun käsitteelliset ja metodologiset lähtökohdat

Superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden käsitteet pureutuvat sosiaalisten erontekojen merkityksiin, vuorovaikutukseen ja käytännön seurauksiin erilaisissa yhteiskunnallisissa konteksteissa. Käsitteiden suhteesta käydyissä keskusteluissa niillä on nähty olevan samankaltaisia tehtäviä, mutta niiden käyttökonteksteja ja tutkimuskohteita on pidetty erilaisina (ks. Pöyhönen ja Martikainen sekä Rask ja muut tässä teoksessa). Vertovecin (2019) mukaan intersektionaalisuutta ei ollut superdiversiteetin esittelyajankohtana (2007) sovellettu spesifisti maahanmuuttokontekstien tarkasteluun. Hän määrittelee intersektionaalisuuden tutkimuskohteeksi rotu–sukupuoli–luokka-jakolinjan, kun taas superdiversiteetin on tarkoitus suunnata tutkimusta nimenomaisesti maahanmuuttoon kytkeytyvien kategorioiden tarkasteluun (Vertovec 2019, 134).

Pidän Sofya Aptekarin (2019, 55) tavoin Vertovecin erottelussa ongelmallisena sitä, että tämän määrittelemät intersektionaalisuuden peruskategoriat olisivat erotettavissa muuttoliikkeisiin kiinnittyvistä kategorioista, joita superdiversiteetti tavoittelee. Käsitteille soveltuvien tutkimuskohteiden rajaamisen sijaan mielekkäämpi kysymys on mielestäni,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

millaisia tehtäviä niillä voi olla erilaisten kontekstien tarkastelussa. Näin suhdetta on lähestynyt esimerkiksi Faten Khazaei (2018).

Sosiologi Leslie McCallin (2005) mukaan intersektionaalisuutta sovelletaan feministisessä tutkimuksessa tyypillisesti anti-, intra- ja interkategorisesti: *Antikategorisessa* lähestymistavassa erokategorioita, kuten rotua, luokkaa ja sukupuolta pidetään sosiaalisesti tuotettuina yksinkertaistuksina, ja niitä uusintaessa tuotetaan myös eriarvoisuutta ryhmien ja yksilöiden välille. *Intrakategorisessa* lähestymistavassa taas kiinnitetään huomiota ryhmien sisäiseen moninaisuuteen, sekä erityisesti niiden sisällä marginalisoituihin ja sivuutettuihin positioihin, kuten intersektionaalisuuden muotoutumisen kannalta keskeiseen mustien naisten kokemaan syrjintään. *Interkategorisen* tarkastelun lähtökohtana ovat ennalta määritellyt sosiaaliset kategoriat kuten ”maahanmuuttaja” ja ”suomalainen”, ja sen tavoitteena on analysoida ja purkaa eri ryhmien välistä eriarvoisuutta. (McCall 2005, 1773–1774.)

McCallin jaottelemat intersektionaalisuuden käyttötavat eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan tutkimusasetelmasta riippuen ne yleensä limittyvät keskenään eri tavoin. Ymmärrän moninaisuutta rakentavat eronteot antikategorisen lähestymistavan mukaisesti sosiaalisesti tuotetuiksi. Samalla moninaisuus on välttämättä intrakategorista, eli koulutusten opiskelijoiden keskinäisistä eroavaisuuksista muodostuvaa. Moninaisuutta tarkastellessani minun on huomioitava myös interkategorinen dynamiikka, eli esimerkiksi maahanmuuttaneiden ja valtaväestön, mukaan lukien opettajien ja opiskelijoiden välille rakentuvien erontekojen vaikutukset. Näin intersektionaalinen tutkimusote pyrkii tekemään näkyväksi ja purkamaan erontekoja sekä niiden eriarvoistavia seurauksia. Saman emansipatorisen intressin liitän myös superdiversiteettiin.

Hans Siebers (2018) jakaa superdiversiteetin tarkastelunäkökulmat *kokemusperäiseen* ja *deskriptiiviseen*. Kokemusperäisenä käsite viittaa todellisuuteen, joka jokapäiväisissä kokemuksissa näyttäytyy aiempaa kompleksisempana. Superdiversiteetin deskriptiivinen ulottuvuus taas ohjaa tarkastelemaan olemassa olevaa, sosiaalista todellisuutta aiempaa monitahoisemmin, astumaan ulos tutkimuksen ryhmäspesifistä fokuksesta. (Siebers 2018, 676; Meissner ja Vertovec 2014.) Deskriptiivinen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

näkökulma kuvaa esiymmärrystäni tutkimani kentän luonteesta: superdiversiteetti viittaa koulutusten moninaisuuteen yleisesti tunnustettuna, vallitsevana asiantilana. Opettajien haastattelupuheessa superdiversiteetti ilmenee kuitenkin myös kokemuksellisena, arkea moninaisessa yhteisössä määrittävänä todellisuutena.

Kirjoituksessani selvitän käsitteiden avulla, millaista ymmärrystä moninaisuudesta koulutusjärjestelmän ja opiskelijoiden välimaastoon sijoittuvat opettajat tuottavat. Tarkastelen haastattelemiani opettajia intersektionaalisesta näkökulmasta: he eivät määrity vain taustainstituutionsa edustajina, vaan asemoituvat moninaisesti tuotettujen kulttuuristen, sosiaalisten ja taloudellisten erontekojen verkostoissa eri tavoin (Ilmonen 2011).

Superdiversiteettiä hyödyntäneet etnografit ovat tarkastelleet erityisesti monikulttuuristen (kaupunki)tilojen moninaisuutta (Olwig 2013, 473). Pidän käsitettä kuitenkin tarpeellisena myös muiden kuin spatiaalisesti määriteltyjen tilojen tarkastelussa, esimerkiksi instituutioiden ja niitä määrittävien rakenteiden ymmärtämisessä (Pavlenko 2018; Siebers 2018; ks. myös Mäkelä ja Peura tässä teoksessa). Samalla toteutan tutkimuksessani *rakenteellisen intersektionaalisuuden* vaatimuksen käsitteellistää eriarvoisuuden moniperustaisuutta (Karkulehto ja muut 2012, 18–19): ”maahanmuuttajuus” kategoriana ei riitä selittämään opettajien puhetta moninaisuuden merkityksistä, vaan huomiota on kiinnitettävä myös koulutuksen rakenteisiin sekä toimijoiden välisiin eroavaisuuksiin, kuten sukupuoleen, koulutustaustaan ja maahanmuuttostatukseen.

Käsitykset merkittävistä eroista, niiden vaikutuksista sekä siitä, mitkä erot milloinkin huomioidaan ja sivuutetaan, ovat aina sidoksissa tarkasteltavan yksilön sijoittumiseen erinäisten valtasuhteiden verkostoissa (Hill Collins 2015, 14). Esimerkiksi viranomaistoimijoille puhe moninaisuutta rakentavista eroista saattaa olla hankalaa. Suvi Keskinen (2012) nimittää ”universaalin kohtelun paradoksiksi” puhetapaa, joka yhdenvertaiseen kohteluun perustuen pyrkii häivyttämään kielellisten ja etnisten taustatekijöiden vaikutusta viranomaistyössä. Häivyttäminen saattaa kuitenkin Keskisen mukaan päinvastoin vahvistaa rakenteiden eriarvoistavia mekanismeja.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Haastatteluissa tavoitteena oli keskustella opettajien kanssa opiskelijoiden moninaisuudesta ilman, että syöttäisin niihin liiaksi omasta mielestäni keskeisiä erontekoja. Täydensin perinteistä teemahaastattelua virikehaastattelun menetelmällä, jossa virikkeiden tehtävä on esittää haastateltavalle jokin kuvaus, jäsennys tai näkökulma tutkittavasta ilmiöstä (Törrönen 2017). Moninaisuuspuheen lähtökohtana täytyi olla jokin koulutusten kentällä jaettu ymmärrys, joten hyödynsin virikkeinä opetussuunnitelmaperusteiden tekstejä, sillä säädökset ja suunnitelmat ohjaavat koulutusten toimintaa (Lahelma ja Gordon 2007, 17). Valitsin haastatteluhetkellä voimassa olleiden opetussuunnitelmien perusteista ja suosituksista tekstilainauksia, joiden arvioin inspiroivan moninaisuuspuhetta. Esitin lainaukset haastatteluissa keskustelun lomassa ja pyysin haastattelevia kommentoimaan niitä.

Haastatteluun osallistui keväällä 2021 16 opettajaa, joista kahdeksan työskenteli kotoutumiskoulutuksissa, viisi aikuisten perusopetuksessa, kaksi vapaan sivistystyön lukutaitokoulutuksissa, sekä yksi muussa oppilaitoksessa. Toteutin haastattelut koronapandemian vuoksi etäyhteydellä, ja niiden keskimääräinen pituus oli kaksi tuntia. Tallensin haastattelut ja litteroin ne myöhemmin sanatarkasti tekstitiedostoiksi. Olen karkeistanut luvussa esiintyvät aineistositaatit siten, että puhujaan viittaavat tunnistetiedot on muutettu yleistasoisiksi ja niitä on tekstissä mahdollisimman vähän (esim. oppilaitoksen nimi à meidän koulu).

Siirryn seuraavaksi analysoimaan haastatteluissa muodostuvaa moninaisuuspuhetta. Analyysin ensimmäisessä osassa tarkastelen opettajien yleistasoista puhetta moninaisuudesta superdiversiteettinäkökulmasta. Sen jälkeen keskityn intersektionaalisuuden mahdollistamaan yksityiskohtaisempaan moninaisuuden tarkasteluun maahanmuuttajaäitiyden ja uskonnon kategorioiden näkökulmasta. Analyysin viimeisessä osassa tarkastelen arjen moninaisuutta alueena, jolla käsitteiden käyttöyhteydet risteävät. Luvun päättävässä osiossa vastaan kysymykseen siitä, millaista moninaisuutta superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden käsitteet aikuisten maahanmuuttajien koulutuksissa voivat tavoittaa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Superdiversiteetti yleistasoisen moninaisuuspuheen määrittäjänä

Haastattelujen alussa pyysin opettajia kuvailemaan työtään sekä opiskelijoitaan. Vastauksissaan opettajat tekivät melko laajoja kategorisointeja koulutusten kohderyhmiä määritellessään. Haastattelun edetessä, virikeaineiston ja yksityiskohtaisempien haastattelukysymysten myötä opettajien puhe opiskelijoista tarkentui. Alkuvaiheen yleistasoisia kuvauksia jäsentämään soveltuu kuitenkin superdiversiteetin käsite, sillä opettajat viittasivat globaalin muuttoliikkeen tai suomalaisen maahanmuuttopolitiikan käytänteissä määritettyihin ryhmiin, kuten turvapaikanhakijoihin, luku- ja kirjoitustaidottomiin sekä työ- ja elinkeinotoimiston asiakkuuteen (vrt. Vertovec 2007, 1025):

> No mun opiskelijat on maahanmuuttajia, jos nyt tämmönen yleiskattotermi sallitaan. Eli siis ihmisiä, jotka ei oo syntyny ja kasvanu suomalaisen kulttuurin parissa. Ja tota, taustat on tosi, tosi moninaiset: siellä on siis pakolaisia, turvapaikanhakijoita, työn perässä tulleita. – – Eli haitari on tosi laaja. Ja tosi paljon riippuu opiskelijoiden taustasta, että millasta se opetus ja opiskelu sit on. Nyt mulla on esimerkiks – – tosi heikko ryhmä, heist on suurin osa ollut tosi pitkään Suomessa. Se on tämmönen erikoisryhmä, TE-toimiston pilottikokeilu siitä, ku he ei varsinaisesti kuulu siihen kotoutumislain piiriin enää, kun he on ollu tääl jo niin pitkään. (Haastateltava 2.)

Opettaja määrittelee ongelmallisen ”maahanmuuttajan” kategorian kattotermiksi, jota sitten erittelee: hän kuvaa kotoutumiskoulutusten opiskelijoita ensin laajasti siitä näkökulmasta, keille koulutus on suunnattu. Lainauksessa opettaja listaa myös eri maahanmuuttostatuksia. Lopuksi hän kuvailee senhetkistä opetusryhmäänsä, jossa opiskelijat ovat virallisen kotoutumisajan (kolmesta viiteen vuotta oleskeluluvan myöntämisestä) ylittäneitä henkilöitä.

Tarkastelemani koulutukset on suunnattu oleskeluluvan saaneille maahanmuuttajille, joihin esimerkiksi lainauksessa mainitut turva-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

paikanhakijat eivät kuulu – kyseiset henkilöt ovat voineet saapua Suomeen nimenomaan turvapaikanhakijoina. Myös ”pakolaisen” kategoria voi viitata sekä kiintiöpakolaisiin että kuntapaikan saaneisiin turvapaikanhakijoihin (ks. statuksista Työ- ja elinkeinoministeriö 2021). Keskeistä maahanmuuttostatuksissa on se, että ne määrittelevät ihmisten oikeuksia kohdemaan palveluihin, ja toisaalta taas sulkevat toisten palveluiden ulkopuolelle (Khazaei 2018, 17–18). Tämä alleviivaa intersektionaalisuuden antikategorisen lähestymistavan merkitystä. Vaikka maahanmuuttostatukset sisältyvät lähtökohtaisesti superdiversiteetin käsittämiin kategorioihin, ne ovat sopimuksenvaraisia ja sosiaalisesti määritettyjä, mutta niiden uusintamisella on vaikutuksia määrittämiensä ihmisten elämään.

Kysyessäni, mitä opettajat tietävät opiskelijoistaan ennen opetuksen alkua, useimmat vastasivat, etteivät juuri mitään. Osa kertoi saavansa joitakin perus- ja henkilötietoja hakuvaiheessa täytetyistä lomakkeista sekä paikoin koulutuksen alkaessa tehtävistä haastatteluista. Tarkkojen ennakkotietojen saamista ei pidetty kovin olennaisena, sillä vasta ryhmään tutustuminen kertoo opettajalle, mitkä tekijät ovat milloinkin merkittäviä. Opettajat saattoivat jopa kyseenalaistaa taustatietojen merkityksen kokonaan koulutuksen alussa. Toisaalta tieto äidinkielestä ja lähtömaasta saattaa antaa opettajalle osviittaa siitä, minkälaisia opiskelijoita ryhmässä odottaa. Niiden perusteella voi valmistautua eroavaisuuksiin koulunkäyntivalmiuksissa esimerkiksi länsimaista muuttaneiden ja kolmansista maista tulevien opiskelijoiden välillä.

Puhuessaan koulutusten järjestämisen reunaehdoista opettajat kritisoivat rakenteita sekä sitä, millaista toimijuutta ne luovat koulutuksiin osallistuville ”kotoutettaville”:

> Mää vähän nyt sarkastisestikin tässä puhun, mutta se, että on – et jotenki semmonen aivan virheellinen käsitys kotoutettavista. Ja sitte se ei ole vapaaehtoista, koska siihen sisältyy se raha. Koska siihen sisältyy työttömyys, niin se kotoutumiskoulutus tällä hetkellä, se on semmosta ilotonta, ja sitten siitä puuttuu mielekkyys. (Haastateltava 13.)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Haastateltava kyseenalaistaa kotoutumiskoulutuksen mielekkyyden, sillä kotoutujien tarpeiden sijasta koulutus on rakennettu työvoimapoliittisista lähtökohdista. Se jättää hänen mukaansa vähän tilaa sille, mitä koulutuksiin osallistuva yksilö esimerkiksi kielenoppimisen näkökulmasta saattaisi tarvita. Elinikäisen oppimisen politiikkaa, jota aikuiskoulutus toteuttaa, määrittää jatkuvasti enemmän uusliberalismi, eli kilpailun, yrittäjyyden ja työelämän ehdot (Kinnari 2020). Tästä näkökulmasta moni opettaja kritisoi erityisesti TE-toimiston järjestämän kotoutumiskoulutuksen rahoitusta työ- ja elinkeinoministeriöstä, jonka vuoksi koulutuksen sivistyksellinen ulottuvuus sekä kotoutujan yksiölliset prosessit jäävät alisteiseksi koulutuksen työelämälähtöisyydelle (Pöyhönen, Suni ja Tarnanen 2019, 269). Opettajat toivat esiin myös hankintalainsäädännön mukaiset kotoutumiskoulutusten kilpailutukset, joiden myötä koulutuksia määrittävät osaltaan myös kysynnän ja tarjonnan lait (mt., 274).

Superdiversiteetin kuvaama moninaisuus tulee näkyväksi ennen kaikkea koko koulutusten kohderyhmää koskevissa määrittelyissä. Superdiversiteetin piirissä tehty tutkimus auttaa ymmärtämään tutkimaani kenttää, ja sen tutkimusperinteen tuntien on helpompi lähestyä esimerkiksi kansainvälisistä maahanmuuttostatuksista tai suomalaisista viranomaiskäytänteistä kumpuavien tilanteiden merkitystä. Superdiversiteetti on myös hyödyllinen työkalu, kun tarkastellaan koulutuksissa sekä laajemmin monikulttuurisessa yhteiskunnassa muodostuvaa yhteisöä ja sen arkipäiväistä dynamiikkaa, jota käsittelen tämän luvun loppupuolella.

Intersektionaalisuus yksilöllisten tilanteiden moninaisuuksina

Intersektionaalisuuden käsite tavoittaa aineistossa superdiversiteettiä tarkemmin sellaisia arkipäivän tilanteita, joissa useat sosiaaliset eronteot vaikuttavat yhtäaikaisesti. Tässä osiossa tarkastelen intersektionaalisuuden kautta hahmottuvaa moninaisuutta käyttäen esimerkkeinä äitiyden ja uskonnon kategorioita. Erojen risteävyys näkyy etenkin silloin, kun opettajat purkavat sukupuolen tematiikkaa työnsä näkökulmasta. Suku-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

puoli on haastatteluaineistossa eksplisiittisesti esillä puhuttaessa maahanmuuttajaäideistä. Uskonnon käsittelyyn liittyy haastattelupuheessa sisäisen moninaisuuden näkökulma, mutta toisaalta myös huoli uskonnosta vallankäytön välineenä tai konfliktien aiheuttajana. Lisäksi opettajat reflektoivat sitä, millaiseen asemaan uskonnonharjoittaminen asettaa muslimit suomalaisessa työelämässä.

MAAHANMUUTTAJAÄITIYS KOTOUTUMISEN ESTEENÄ JA KIINNEKOHTANA

Maahanmuuttajaäiteihin on kiinnitetty viime vuosikymmeninä erityishuomiota sekä kotouttamispolitiikassa että tutkimuksessa, minkä seurauksena esimerkiksi vuoden 2010 kotoutumislainsäädännössä (2010/1386) haluttiin parantaa äitien pääsyä palveluihin (Haapajärvi 2021; Nordberg 2015). Myös Euroopan laajuisesti suomalaisen tukijärjestelmän vaikutuksien on esitetty asettavan maahanmuuttajanaiset haavoittuvaan asemaan, sillä pitkät kotihoidon tuen jaksot pitävät äitejä palveluiden ja kielikoulutusten saavuttamattomissa (OECD 2018). Laajasta huomiosta huolimatta maahanmuuttajaäidit nousevat opettajien puheessa erityiseksi naiseuden alakategoriaksi, joka heidän kuvauksissaan heijastuu erilaisten linssien, kuten iän, koulutuksen ja työmarkkina-aseman läpi.

Äitiys on kategoria, jonka yhteydessä opettajat tuottavat moninaisuuspuhetta sekä suhteessa kaikkiin koulutusten opiskelijoihin että ryhmän sisäisesti. Nykyiset koulutukset eivät välttämättä tavoita äitejä tai huomioi heidän tarpeitaan ja kiinnittyneisyyttään perhearkeen. Eräs haastateltava kysyikin, onko matalasti koulutetulle kotiäidille mielekästä tarjota samoja koulutussisältöjä kuin saksalaiselle IT-insinöörille tai amerikkalaiselle vaihto-opiskelijalle. Kysymys ottaa kantaa rakenteisiin, jotka haittaavat maahanmuuttajaäitien osallistumista koulutuksiin ja sitä kautta kielenoppimista sekä pääsyä työelämään. Samalla viitataan myös intrakategorisesti opiskelijoiden etnisyyden, lähtömaan poliittisen tilanteen ja koulutuksen määrittämiin intersektioihin.

Myös ikä jäsentää opettajien käsitystä äitiyden ja koulutuksen suhteesta. He puhuvat monilapsisten perheiden äideistä, jotka useiden perhevapaiden jälkeen saattavat neljän-viidenkymmenen vuoden iässä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

päätyä ensimmäistä kertaa koulutuksen piiriin, jolloin oppiminen on jo hitaampaa. Parikymppisiä taas pidetään otollisen ikäisinä oppijoina, mutta nuorten naisten äitiys saattaa näyttäytyä myös kouluttautumisen hidasteena, jopa esteenä:

> Mutta sitte taas kyllä totta kai just vähän tohon sukupuoleen ja ikäänkin liittyen, niin kyllähän kaikki nuoret naiset on sitten koko ajan raskaana. Et se on välillä vähän, suomalaisittain, vähän harmillista – me just puhuttiin tästä töissä, kun on sellasia ihan sellasia 20-vuotiaita, 21-vuotiaita. Ja sit heidän miehensä saattaa sanoa vaikka näin, et nyt mä haluun, et tästä eteenpäin sä vaan teet lapsia, et ei nyt mitään opiskella enää. Ja sit on sellasia tosi fiksuja nuoria naisia, joilta jää se opiskelu ihan kesken, kokonaan. (Haastateltava 5.)

Puhe äitiyden ja kouluttautumisen suhteesta kiinnittyy tulkintoihin naisen sosiokulttuurisesta asemasta. Edeltävän lainauksen tavoin yhteiskunnallisten rakenteiden ja iän lisäksi esimerkiksi perheen sisäiset odotukset nähdään syyksi naisten koulutuksen keskeytymiseen. Tässä tulkinnassa kyse on siitä, sallivatko maahanmuuttajamiehet naisten opiskelun, vai vaativatko he näitä keskittymään kodin- ja lastenhoitoon (ks. myös Palojärvi-Serratti 2014).

Aikuiskoulutuksissa keskeisenä tavoitteena on, että opiskelijan aiempi elämänkokemus ja osaaminen huomioitaisiin hänen jatkokoulutus- ja työelämäsuunnitelmissaan. Opettajien puheessa äitiys elämänkokemuksena näyttäytyy kuitenkin kaksijakoisena, sillä vaikka he tunnustivat monilapsisten äitien osaamisen, kuten sitkeyden ja organisointikyvyn, sitä oli kuitenkin vaikea artikuloida elinkeinoelämän kielelle: tutkintoihin ja todistuksiin perustuvan osaamiskäsityksen varassa on haastavaa kääntää maahanmuuttaneiden elämänkokemusta työelämäohjauksen voimavaraksi. Yksilön kohtaamisessa opettajat pitävät kuitenkin oleellisena nostaa esiin esimerkiksi äitiyden tuoman elämänkokemuksen arvoa. Siksi he saattoivat myös reflektoida kriittisesti työn määritelmiä ja merkityksiä ”meillä” eli suomalaisessa yhteiskunnassa: ”Niin meillähän, meidän yhteiskunnassa, niin kun mä sanoin, että äiti ei ole työelämää,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kun taas monessa kulttuurissa se äiti on se työelämä. Eli se, et mikä on työ, on taas toinen asia" (haastateltava 8).

Opettajat yhdistävät äitiyteen hidasteen ohella myös yhteiskuntaan integroivia ulottuvuuksia: osassa haastatteluja äitiys on potentiaalinen sillanrakentaja opiskelijoiden ja opettajien välillä sekä laajemmin yhteiskunnassa.

> ku se on jotenki se semmonen myös heillä semmonen osallisuuden mittari: et lapset on suomalaisessa päiväkodissa tai koulussa. Et vaikkei heillä ois itellä yhtään suomalaista ystävää, kaveria, tuttua, työpaikkaa tai muuta, niin sit se on tavallaan se linkki tähän yhteiskuntaan. Ni sit puhutaan paljon siittä, – – se on kuitenkin semmosta jaettua arkee se, et siivotaan ja tehään ruokaa, kaikki tekee sitä kuitenki. Niin tota se on – – helppo löytää siitä semmonen yhteys. (Haastateltava 2.)

Haastateltava rakentaa äitiyden kautta yhteyttä itsensä ja opiskelijoiden välille yhteisenä, jaettuna arkena. Samalla äitiys on lainauksessa myös osallisuuden luoja: äitejä kiinnittää yhteiskuntaan se, että heidän lapsensa osallistuvat kautta suomalaiseen päivähoito- tai koulujärjestelmään siinä missä muutkin lapset. Osallisuus lasten toimintoihin voi äideille olla myös keskeinen kielenoppimisen motivaattori (Intke-Hernández 2020, 81). Tästä syystä äitien osallisuutta voi olla syytä tarkastella (työmarkkina)integraation sijasta kansalaisuuskysymyksenä, joka korostaa hoivan kulttuurisia ja poliittisia aspekteja: äitien ja lasten suhteet ovat vuorovaikutuksessa erilaisten paikallisten ja valtiollisen toimijoiden sekä transnationaalien verkostojen kanssa (Erel 2011).

Sukupuoli on aineistossa keskeinen kategoria myös opettajien oman intersektion muodostumisessa, sillä yhtä lukuun ottamatta kaikki haastateltavat olivat etnisesti suomalaisia, suomenkielisiä naisoletettuja. Monet viittasivat omaan sukupuoleensa sekä alansa naisvaltaisuuteen. Naissukupuolta tehtiin haastatteluissa näkyväksi myös puhuttaessa naisen rooleista perheessä ja laajemmin yhteiskunnassa. Eräs haastateltava kuvaa keskustelleensa kollegansa kanssa tämän motiivista kertoa avioerostaan luokassa: "Mut sit taas se mun työkaveri sano siihen, että hän

https://doi.org/10.21435/skst.1489

haluu ehdottomasti kertoa sen, että hän on eronnu, et se on myös niille naisille sellasta ymmärrystä, et näinkin voi tehdä. Ja Suomessa sä voit tehdä eri tavalla." (Haastateltava 5.)

Edellisessä aineistoesimerkissä haastateltava tulkitsi kollegansa avoimuuden tekevän opiskelijoille näkyväksi sitä, että Suomessa avioero on mahdollisuus, ja siitä voi puhua avoimesti esimerkiksi työpaikalla. Erityisesti naisia haluttiin voimaannuttaa toimimaan perheen ja avioliiton sisäisissä asioissa, mutta myös perhepiirin ulkopuolella. Avioerosta puhuminen voi vaikuttaa normalisoivasti, mutta mallia aiheen käsittelyyn ei välttämättä kaivata suomalaiselta valtaväestöltä, vaan keskusteluihin saatetaan haluta osallisiksi esimerkiksi oman uskonnollisen yhteisön edustajia (esim. moskeijoiden roolista ks. Al-Sharmani, Mustasaari ja Ismail 2018). Tällaisiin voimaannuttamispyrkimyksiin voi liittyä myös pohjoismaalaistuneita rasismin muotoja (engl. *racial nordicisation*), joiden erityispiirteenä on pohjoismaisen hyvinvointivaltion perinteen kietoutuminen valtaväestön ylemmyydentuntoon, joka perustuu sukupuolten välille oletettuun tasa-arvoon (Keskinen 2022, 18).

Henkilökohtaisen esimerkkinsä kautta opettajat luovat representaatioita suomalaisuudesta erityisesti naisina ja äiteinä. Äitiys on opettajien puheessa kaksijakoisesti sekä voimavara ja jaettu kokemus että osallisuuden haaste. Siihen kytkeytyy huoli kotiin jäävistä maahanmuuttajaäideistä, mutta myös pohdinta äitiyden integroivasta potentiaalista sekä työn kulttuurisista merkityksistä.

OPISKELIJOIDEN USKONNOT TILANTEISINA ERONTEKOINA

Uskontotieteen alan väitöskirjassani intersektionaalisuuden kannalta keskeinen tutkimuskysymys koskee uskonnon paikkaa siinä moninaisuuden kirjossa, jonka keskellä tarkastelemani opettajat toimivat. Uskonnontutkijat ovat kritisoineet feministisen tutkimuksen taipumusta jättää uskonto intersektionaalisuuden piirissä tarkasteltujen erojen ulkopuolelle tai vaihtoehtoisesti keskittyä ainoastaan uskontojen alistavaan rooliin naisten ja muiden marginalisoitujen ryhmien elämässä (Vuola 2010; Castelli 2001, 4–5). Uskonnon ja viranomaistyön suhde on myös usein jäänyt tutkimuksessa problematisoimatta, vaikka muun muassa globaalin siirtolaisuuden vaikutuksesta yhä useammin sekulaareina

https://doi.org/10.21435/skst.1489

pidetyt tahot päätyvät tekemisiin uskonnon ja sen vaikutusten kanssa (Appelros 2005, 70).

Sisällytin haastattelusuunnitelmassa uskonnon kulttuurin teemakokonaisuuden alle selvittääkseni, millä tavoin opettajat tekevät eroa uskonnon ja kulttuurin kategorioiden välille. Tätä rajanvetoa esimerkiksi koulutusinstituutioissa on tutkittu uskontolukutaidon viitekehyksestä (Rissanen, Ubani ja Sakaranaho 2020, 44). Esitin aihepiiriin johdattavana virikkeenä opetussuunnitelmatekstistä sitaatin, jonka mukaan ”Opetuksessa tulee pyrkiä tunnistamaan ja käsittelemään sellaisia näkymättömiä kulttuurieroja, joihin törmääminen voi aiheuttaa eripuraa tai ristiriitoja” (Opetushallitus 2012, 38). Olin kiinnostunut kuulemaan, mitä ”näkymättömät kulttuurierot” voisivat opettajien mukaan olla, sekä millaisia ristiriitoja niistä saattaisi seurata. Arvelin myös sitaatin ristiriitaodotuksen mahdollisesti nostavan esiin hankauskohtia koulutusten virallisen diskurssin ja opettajien kokemuksellisen puheen välille.

Maininta kulttuurieroista ja ristiriidoista tuotti viittauksia uskontoon, useimmiten islamiin. Myös rasismia käsittelevä sitaatti (ks. seuraava alaluku) motivoi haastateltavia puhumaan uskonnosta. Opettajien tapaan käsitellä uskontoa liittyy tilannesidonnaisuus sekä rajanvetojen ja vallankäytön pohdinta. Seuraavassa sitaatissa opettaja pohtii ristiriitojen mahdollisuutta ensinnäkin opettajan suhtautumisessa rukoiluun opiskelu- ja työpäivän aikana, mutta myös eri tavoin ajattelevien muslimiopiskelijoiden välillä:

> ja sitte siis se on asia erikseen sitten myöskin se, että miten opettajana suhtautuu siihen, että – ja tässä on varmasti eroja just esimerkiks tähän rukoiluun liittyen, että toiset aattelee sen sillai, että ”käytte siellä luokan perällä, jos se on teille ok, niin ei se haittaa mitään”. Mutta se saattaa tulla sieltä ryhmän sisältä se, että kaikki ei niinku tykkää siitä ollenkaan, ja se on ihan älytöntä, että suomalaisessa luokassa pitää tällee tehdä [rukoilla]. (Haastateltava 11.)

Sama opettaja harmittelee myöhemmin, että keskustelu kulttuurisista eroavaisuuksista keskittyy usein juuri islamiin, koska ”muslimeilla monet asiat on näkyviä, niin nää kulttuuriin ja uskontoon liittyvät asiat

https://doi.org/10.21435/skst.1489

hirveen usein on sellasia muslimit vastaan meidän kulttuuri" (vrt. vastaavista asenteista työelämässä Rask ym. tässä teoksessa). Muslimien uskonnonharjoittamisen näkyvyys lienee yksi syy siihen, minkä vuoksi pääsääntöisesti uskonnosta puhuttaessa kyse on islamista. Muita uskontoja koskeva puhe koostuu maininnoista opiskelijoiden tiedossa olevista uskonnoista tai poissaoloista uskonnollisten juhlien aikana. Islamin rinnalla toinen keskeinen tapa käsitellä uskontoa liittyy suomalaiseen uskonnollisuuteen.

Intersektionaalisuuden intrakategorisuuden näkökulmasta uskontopuheeseen sisältyy islamin sisäisten eroavaisuuksien havaitseminen sekä varautuneisuus uskonnollisen vallankäytön varalta. Kysyin opettajilta, olivatko jotkin aihealueet sellaisia, joista he eivät halua tai koe voivansa luokassa puhua. Suoranaisesti välteltäviä teemoja oli vähän, mutta esimerkiksi uskontoon perustuvalle vallankäytölle ei haluttu antaa luokassa tilaa:

> MJ: Mitä se vallankäyttö vois niinku tarkottaa?
>
> H: Sitä, että esimerkiks ilmotetaan, että jonku täytyy käyttää huivia tai pukeutua tietyllä tavalla, tai niin kun tää "haram, haram!" – – Niin tälläsiin juttuihin mä en haluu mennä ollenkaan mukaan, vaan lopetan, pyrin lopettamaan, ne välittömästi siinä. (Haastateltava 7.)

Opettajat kertoivat lopettavansa opiskelijoiden väliset keskustelut siitä, mikä on oikeanlaista uskontoa – tai tarkemmin islamia. Uskonnosta voitiin puhua, jos esimerkiksi haluttiin vertailla erilaisia tapoja, mutta arvottavan keskustelun välttämiseksi opettajat vetosivat uskonnonvapauteen: "Et mun rooli on sit ehkä enemmän kertoa se, et miten Suomessa tehdään ja puhutaan. Ja että Suomessa ei esimerkiks toisten uskontoon puututa, ja meillä on uskonnonvapaus ihan niinku laissakin." Halu pysytellä keskusteluissa yleisellä tasolla heijastelee suomalaiseen koulutusjärjestelmään sisältynyttä pedagogista ihannetta, jonka mukaan opettajan ei tule ottaa kantaa katsomuksellisiin kysymyksiin (Poulter 2013).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kysymykset uskonnon paikasta koulumaailmassa olivat opettajien mukaan tilanteisia, heidän ja opiskelijoiden välisiä neuvotteluja (vrt. Vuorikoski 2020). Haastavina pidettiin esimerkiksi keskusteluja koulupäivän aikana rukoilemisesta, sillä opiskelijat olivat saattaneet ”kokee syrjintänä sen, että ei saa pitää niitä rukoustaukoja” (haastateltava 10). Suurin osa opettajista salli rukoilun koulupäivän aikana, mutta mielipiteet ja koulujen linjaukset erosivat siinä, saako kesken tunnin siirtyä rukoilemaan. Osa opettajista oli valmiita sallimaan tauot opetuksen aikanakin, mutta yleisesti rukoustaukoja pidettiin ongelmallisina suomalaisen työelämän näkökulmasta. Rukouksien ja työelämän välille muodostuu ristiriita, jota opettajat eivät osaa ratkaista, sillä myös työelämän käytänteisiin tutustuttaminen kuuluu koulutusten sisältöihin. Haastatteluissa he ilmaisivat huolensa siitä, että yksilön tiukka sitoutuminen rukousaikoihin voi muodostua ongelmaksi työelämässä.

Kouluttajien ja oppilaitosten suhtautuminen rukoiluun avaa kiinnostavan ikkunan suomalaiseen monikulttuurisuuteen: haastatteluaineiston perusteella variaatiota eri koulujen välillä on runsaasti. Useissa paikoissa virallista linjaa rukoiluun ei ole – tällöin ratkaisu jää opettajien ja heidän ryhmiensä väliseksi. Osassa kouluista on rukoustila, jonka yhteydestä löytyvät myös tarpeelliset pesutilat. Jossain käytävillä rukoilu on kielletty, mutta vapaisiin luokkiin saa taukojen aikana mennä. Toisaalla rukoilu tapahtuu luokan perällä omaan tahtiin. Rukouspesun suorittaminen on kuitenkin usein tehty vaikeaksi: opettajat kertoivat esimerkiksi koulujen muiden opiskelijoiden valittaneen lainehtivista wc-tiloista. Valitusten vuoksi eräs haastateltava kertoi koulunsa poistaneen bideesuihkut kokonaan.

Oppilaitosten vaihtelevat reaktiot kertovat myös koulujen fyysisten tilojen soveltuvuudesta käyttötarkoituksiinsa. Opettajien mukaan ahtaat ja vanhanaikaiset tilat eivät vastaa käyttäjiensä tarpeita. Sopivien tilojen puute saattaa aiheuttaa kouluissa ristiriitoja sen suhteen, missä on sopivaa rukoilla, sekä miten siihen liittyvä peseytyminen voidaan hoitaa. Aiempi esimerkki bideesuihkujen poistosta voi kertoa haluttomuudesta käydä keskustelua muslimiopiskelijoiden kanssa, tai kenties se on ollut vihonviimeinen reaktio tilanteeseen, johon ei muutoin löydetty ratkai-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sua. Interkategorisen moninaisuuden näkökulmasta on kuitenkin kiinnostavaa, mitä ja kenen tarpeita koulumaailman tilaratkaisuissa prioriosoidaan (vrt. Vähärautio-Halonen 2021, 220; 232–233).

Uskonnon perusteella opetusryhmissä tehdään opettajien mukaan joskus rajanvetoja ”meihin ja muihin”. Tällaista tapahtuu opettajien mukaan esimerkiksi islamin tulkintojen välillä (Timonen 2016; Hindriks, Verkuyten ja Coenders 2014, 69). Tällöin puhutaan intrakategorisesta kompleksisuudesta, joka kulloisenkin tilanteen mukaan voi aiheuttaa vallan epätasaista jakautumista luokkatilassa. Toisaalta huoli muslimien rukoilusta koulumaailmassa ja työelämässä kiinnittää huomiota myös interkategoriseen kompleksisuuteen ja maahanmuuttaneiden vuorovaikutukseen valtaväestön kanssa esimerkiksi työmarkkinoilla. Kumpikin näkökulma huomioi yksilöiden ja ryhmien mahdollisuuksia ja rajoituksia yhteiskunnassa, jossa heidän toimijuutensa määrittyvät tilannekohtaisesti, erilaisten sosiaalisten kategorioiden vaikutuksesta.

Käsitteiden risteyskohdassa arkipäiväinen, muttei ristiriidaton moninaisuus

Tässä luvussa käsittelen superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden risteymäkohtaa, eli koettua arkipäivän moninaisuutta koulutuksissa. Kyky toimia osana monikulttuurista yhteisöä on kirjattu koulutusten tavoitteisiin. Nostin opetussuunnitelman perusteista haastatteluihin kommentoitavaksi sitaatin, jossa koulutuksen tavoitteeksi ilmaistaan ”tukea opiskelijaa toimimaan rakentavasti kulttuurisesti moninaisen yhteisön jäsenenä ja torjumaan rasismia kaikkia etnisiä ryhmiä kohtaan” (Opetushallitus 2017, 68).

Moni opettaja näki sitaatissa esitetyn tavoitteen toteutuvan koulutuksissa lähes luonnostaan: kielet, kulttuurit ja erilaiset kokemukset ovat välttämättä läsnä arjessa, mikä opettajien mielestä myös tukee oppimista ja yhteisöllisyyttä. Intrakategorisesti moninaisessa ryhmässä, jossa on toistakymmentä eri kansallisuutta, nämä teemat saattavat opettajien mukaan olla esillä lähes huomaamatta:

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> ehkä mä jotenki aattelen niin, että ne opiskelijat aattelee, että huolimatta erilaisista kulttuureista ja kielistä ja taustoista, niin ne on kaikki siin tilanteessa, et ne on syystä tai toisesta tullu Suomeen, ja ne on samas jamassa. Ja se yhdistävä tekijä on niin suuri, et siin kannattaa jo unohtaa erottavat tekijät. Et toi varmaan toteutuu siin niinkö toiminnallisesti koko ajan. Vähän niinko opettamatta. Et ne opettaa itte itteensä tässä asiassa, ne opiskelijat. Luontasesti, vaistonvarasesti. (Haastateltava 6.)

Tässä luonnehdinnassa maahanmuuttokokemuksesta muodostuu niin yhdistävä tekijä, että se myös peittää alleen muita, mahdollisesti erottavia tekijöitä: ryhmä toteuttaa opettajan mukaan yhdessä toimimisen tavoitetta jatkuvasti, jopa itseohjautuvasti. Erilaisten, monesti rankkojen kokemusten ajateltiin myös luovan opiskelijoiden välille empatiaa sekä auttavan toisten näkökulmien ymmärtämisessä.

Kulttuurisen vuorovaikutuksen nähtiin luovan yhteisyyttä sekä mahdollistavan monisuuntaista oppimista. Opettajat eivät halunneet opiskelijoiden vain oppivan suomalaisilta, vaan he pyrkivät myös tekemään tilaa kyselylle, ihmettelylle ja vertaamiselle, ”että opitaan kaikkien kulttuureista ja yhteiskunnista siinä samalla” (haastateltava 12). Moni kertoi myös rohkaisevansa pohdintaa siitä, miten eri ilmiöt heidän mielestään ovat näyttäytyneet kotimaassa, miten taas Suomessa.

Susanne Wessendorfin (2013) mukaan monimuotoisuuden kokemus superdiversiteetin määrittämissä konteksteissa saattaa muuttua niin arkipäiväiseksi, että se koetaan jopa banaaliksi. Tätä kokemusta Wessendorf kuvaa arkipäiväiseksi (*commonplace*) diversiteetiksi (mt., 411). Ristiriidatonta oletusta moninaisuuden arkipäiväisyydestä on kritisoitu (esim. Siebers 2018), mutta maahanmuuttaneiden työ- ja kouluympäristössä moninaisuudesta muodostuu kirjaimellisesti jokapäiväistä arkea niihin osallistuville.

Osa opettajista kuitenkin pohti kriittisesti sitaatissa esitettyä ajatusta toiminnasta osana kulttuurisesti moninaista yhteisöä:

> Tarkottaaks tää siis tavallaan koko Suomee? Tarkottaaks tää meidän kohdalla vaikka Turkua? Tarkottaaks tää nyt heidän kohdalla

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> sit vaikka Varissuota? Mitä niinku? Vai tarkottaaks vaik heidän jotain moskeijan väkee, tai? Mitä toi meinaa? – – Must tää on semmonen lause, mikä vois tavallaan olla ihan vaikka peruskoulun jossain OPSissa [opetussuunnitelmassa] myös, koska – tavallaan eiks se oo kaikkien, ihmisyyden perusta, että opitaan toimimaan rakentavasti yhteisön jäsenenä? (Haastateltava 2.)

Mikä on se yhteisö, johon tavoitteessa viitataan? Opettajan mukaan sitaatti kuuluisi yleisluontoisuutensa puolesta minkä tahansa koulutusasteen opetussuunnitelmaan, mikä suuntaa huomiota myös kotoutumisen molemminpuolisuuteen: jos kotoutuminen nähdään lainsäädännön mukaisesti vuorovaikutteisena kehityksenä, sisältää se myös suomalaisten integroitumisen monikulttuuriseen yhteiskuntaan (Erholtz, 2018, 246).

Virikesitaatin toinen osa rasismin torjunnasta toi myös säröjä opettajien puheeseen jokapäiväisestä moninaisuudesta, sillä moni nosti luontevan vuorovaikutuksen rinnalle myös ryhmien sisäiset eronteot (Pauha ja Jasinskaja-Lahti 2017). Opettajat ymmärsivät muun muassa opiskelijoiden lähtömaista periytyvien konfliktien moniulotteisuuden, mutta kokivat omat tietonsa niistä riittämättömiksi. Esimerkkeinä he mainitsivat somaliopiskelijoiden klaanisuhteet, kurdien aseman sekä Irakin ja Iranin väliset jännitteet. Ristiriitatilanteissa he kertoivat pyrkivänsä puolueettomuuteen ja kannustavansa luopumaan vanhoista kaunoista, tai että ne ”jätettäs ainakin sitten luokan ulkopuolelle, et ne ei saa sinne tulla” (haastateltava 10).

Luokassa tapahtuvaan rasismiin opettajilla oli omien sanojensa mukaan nollatoleranssi. Ryhmien sisäinen rasismi on kuitenkin haastattelujen perusteella melko yleistä (ks. myös Hindriks, Verkuyten ja Coenders 2014; Pauha ja Jasinskaja-Lahti 2017). Siihen puuttuessaan opettajat pitivät neutraalia asennetta parhaana strategiana. He korostivat, että tilanteessa on tärkeää edetä ”vailla syyttämistä” ja käydä läpi, ”miten osapuolet kokee asian” (haastateltava 7). Tilanteita pidettiin erityisen riskialttiina opiskelijoiden heikon suomen kielen taidon vuoksi. Kyseinen haastateltava pitikin tulkkien läsnäoloa välttämättömänä tilanteiden selvittämiseksi. Yhtenä ratkaisuna rajanvetojen purkamiseksi opettajat kertoivat haluavansa luoda luokkaan mallin, jonka mukaan ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

haastateltavan (7) mukaan – ”täällä [luokassa ja yleisesti yhteiskunnassa] tehdään yhteistyötä kaikkien kanssa.”

Kaikkien kanssa työskentely näyttäytyy ristiriitaisena siirryttäessä puhumaan suomalaisen yhteiskunnan rasismista. Tyypillisesti maahanmuuttajien kokema rasismi tuli haastatteluissa puheeksi vasta erikseen kysyttäessä. Opetussuunnitelmien perusteissa rasismi on marginaalinen aihe, ja kotoutumiskoulutuksen perusteissa rasismi näyttäytyy kulttuurieroista seuraavana dynamiikkana, jonka synnyttää maahanmuuttaneiden toiseus (Alemanji 2016, 59). Lisäksi sitaatin muotoilu ”tukea opiskelijaa – – torjumaan rasismia kaikkia etnisiä ryhmiä kohtaan” keskittyy siihen, millaista toimintaa maahanmuuttaneelta toivotaan. Harva opettaja otti sen yhteydessä esiin opiskelijoiden kohtaaman rasismin siitä huolimatta, että erityisesti afrikkalaistaustaiset kokevat Suomessa rasismia muuhun Eurooppaan nähden useammin (EU FRA 2018).

Vaikka opettajat lähtökohtaisesti tunnustivat opiskelijoidensa rasismikokemukset, niiden käsittelyyn liittyy kuitenkin epämukavuutta, mikä saattaa ilmetä esimerkiksi opettajien voimattomuutena vaikuttaa asiaan:

> Että kyllä se käsitellyksi varmaan kannattaa ottaa, mutta kuinka pitkälle siinä sitten voidaan päästä, ja minkälaisia neuvoja voi antaa ihmiselle, jolla on tällasia kokemuksia, mitä sitte vois niinku sanoa? Sitä mä en sit kyllä osaa kellekään neuvoa, et jokainen opettaja sit omalla tyylillään koittaa siinä tukee, et ”Koita nyt kestää, tää on tämmöstä.” Mitä voi sanoo? Se on todella vaikeeta, just afrikkalaiset eniten ilmeisesti joutuu näitä kokemaan. Ja on joutunu, miehet just tappeluihin ja naiset sit kokemaan just seksuaalista häirintää. Niin mitä siihen sitten voi niinku sanoa? (Haastateltava 10.)

Lainauksen opettaja pitää rasismin käsittelyä tarpeellisena, mutta on neuvoton oman asemansa suhteen: hän kysyy kaikkiaan kolme kertaa, mitä voi sanoa ihmiselle, jolle rasismi on jokapäiväistä. Kaikki eivät myöskään pitäneet rasismista puhumista koulussa välttämättömänä, vaan halusivat ennemmin tehdä luokasta rasismista vapaan tilan. Haas-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tatteluissa näkyy opettajien halu rasisminvastaiseen toimintaan, mutta samalla omaan asemaan liittyvä epävarmuus asian käsittelyssä (Samuels 2018, 65). On kuitenkin vaarallista, mikäli rasismi opiskelijoiden kokemuksena ohitetaan. Instituutioiden sisäisestä rasismista keskustelua saattaa vaikeuttaa pelko siitä, että pelkkä puhuminen tulkittaisiin rasismin hyväksymiseksi (Rastas 2005, 88).

Koulutusten moninaisuuden ilmenemismuodot haastavat opettajien totuttuja ammattirooleja, eikä opettajilla välttämättä ole riittäviä valmiuksia rasismin kaltaisten ilmiöiden käsittelyyn (Samuels 2018, 60). Antirasistinen pedagogiikka on Suomessa vielä alkutekijöissään sekä opetussuunnitelmissa että opettajille saavutettavana työkaluna (Alemanji 2016, 58). Se, että epämukavaa asiaa ei käsitellä, on kuitenkin myös valtaväestön edustajilta vallankäyttöä (Elonheimo, Rannikko ja Silvonen 2021, 198). Oletus siitä, että koulutusinstituutiot automaattisesti olisivat rasismivapaita vyöhykkeitä ja irrallaan muun yhteiskunnan epätasa-arvoisista mekanismeista, auttaa ylläpitämään rakenteellista rasismia.

Rakenteellinen rasismi osana ”moninaisen yhteisön” toimintaperiaatteita vie välttämättä tutkimuksen intersektionaalisuuden ydinalueille. Eräs opettaja kritisoi sitä, että oletus rasismin kohtaamisesta oli artikuloitu jopa paikalliseen opetussuunnitelmaan siten, että koulutuksen tehtäväksi jäi antaa keinoja sen sietämiseen: ”Sama kun koulukiusattua nyt opetettais sit ottamaan sen kiusaaminen jotenkin mahdollisimman hyvin vastaan” (haastateltava 2). Tässä yhteydessä rakenteellinen rasismi tarkoittaa rotuun perustuvan epätasa-arvon kietoutumista osaksi koulutusinstituution toimintalogiikkaa. Opetussuunnitelmateksti ei pyri rasismin kitkemiseen, vaan vaikuttamaan sen kokijan suhtautumiseen. Kirjauksen tarkoituksena voi olla tukea opiskelijoita. Samalla se saattaa kuitenkin normalisoida rasismia. Tällöin erityisesti ne, jotka ulkoisesti muistuttavat vähiten valkoisia suomalaisia, tai ovat nimensä perusteella pääteltävissä ulkomaalaisiksi, joutuvat ”sietämään” muun muassa avointa rasismia kaduilla ja/tai syrjintää työnhaussa.

Moni opettajista myönsi haastattelussa, että voisi käsitellä rasismia rohkeammin. Heidän mukaansa sitä saatetaan ”vähän niinku silotella, et ei nyt puhuta tälläsestä hankalasta aiheesta” (haastateltava 12), mutta

https://doi.org/10.21435/skst.1489

suurin osa halusi myös tehdä luokasta tilan, jossa rasismikokemuksia voisi käsitellä:

> siis ylipäänsä sen tunnustaminen, et mä en välttämättä näe sitä kaikkea, et se tosiasia on, et mun täytyy tunnustaa ja sanoo se ääneen, että mä uskon, että näin on, mutta ikävä kyllä mä en näe sitä sillä tavalla. Mut se ei tarkota sitä, etteikö sitä olis olemassa. Että tota, mä ajattelen, että niin kun se on tärkeää, että sen validoi sillä tavalla, että siitä puhutaan, ja sen voi sanoa, ja sen uskoo, ja sen ottaa vakavasti. (Haastateltava 11.)

Lainauksessa opettaja reflektoi omasta intersektiostaan mahdollisesti seuraavaa sokeutta, sitä ettei välttämättä osaa nähdä opiskelijoidensa kohtaamaa rasismia. Hän pitää tärkeänä näkökulmansa rajoittuneisuuden myöntämistä sekä sitä, että ottaa opiskelijan kokemuksen tosissaan. Tähän tapaan osa haastateltavista siis reflektoi kriittisesti omaa asemaansa sekä sen suhdetta rakenteelliseen rasismiin. Tämä kuvaa sellaista intersektionaalista ja tilannesidonnaista asemoitumista, jota superdiversiteettinäkökulma ei yksinään nähdäkseni tavoita.

Lopuksi

Analyysissa intersektionaalisuuden näkökulma korostuu superdiversiteettiä enemmän, joten opettajan työn arkisessa vuorovaikutuksessa muodostuva moninaisuus näyttäsi hahmottuvan enemmän sen kautta. Tämän perusteella intersektionaalisuus olisi ollut itsessään riittävä metodologinen käsite opettajien moninaisuuspuheen jäsentämiseksi. Superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden näkökulmat kuitenkin limittyvät toisiinsa, mistä selkein esimerkki luvussa on arkipäiväinen, mutta monin tavoin jännitteinen moninaisuus. Lisäksi superdiversiteetin keskittyminen muuttoliikkeisiin kiinnittyviin kategorioihin korostaa intersektionaalisen tutkimuksen antikategorista lähestymistapaa, jonka mukaan sosiaalisesti muodostetut kategorisoinnit tuottavat eriarvoisuutta eri kategorioihin sijoitettujen ihmisten välille.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Opettajien viranomaisposition vuoksi superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden käsitteiden hyödyntäminen yhdessä on perusteltua: Moninaisuuspuhe kytkeytyy vahvasti sellaisiin maahanmuuttopolitiikan ja institutionaalisten määritelmien verkostoihin, joita superdiversiteetin käsitteelle ominaiset tutkimuskeskustelut tavoittavat hyvin. Superdiversiteetti ankkuroi intersektionaalisuuden tavoittamia yksilöllisinä elämäntilanteina hahmottuvia eronteon kategorioita laajempaan historialliseen ja poliittiseen kontekstiin, mikä tuottaa myös tiheämpää kuvausta moninaisuudesta. Käsitteiden käyttötarkoitukset voi palauttaa myös klassiseen makro- ja mikrotasojen analyysin jaotteluun: makrotason analyysissä huomio kiinnittyy moninaisuuteen kokonaisuutta määrittävänä tekijänä, kun taas mikrotasolla moninaisuus rakentuu yksilöllisesti (DeWalt ja Pelto 1985; ks. Ks. Järjestyneen/kompleksisen moninaisuuden diskurssit Satokangas, Suuriniemi ja Jantunen tässä teoksessa).

Superdiversiteettinäkökulma määrittää haastatteluaineistossa makrotasoista moninaisuuspuhetta: opettajat viittaavat sen käsitteistöön kuvatessaan, keitä heidän opiskelijansa ovat ja millaisessa kontekstissa moninaisuus tapahtuu. Superdiversiteetin jäsentämä puhe kytkeytyy vahvasti työn reunaehtoihin, kuten juridisiin ja työvoimapoliittisiin määrittelyihin. Näitä määritelmiä ja reunaehtoja opettajat myös paikoin kritisoivat. Intersektionaalisuus taas soveltuu paremmin jäsentämään sellaista moninaisuuden dynamiikkaa, joka tulee näkyväksi erilaisissa arkipäiväisissä tilanteissa. Intersektionaalisuus mahdollistaa opiskelijoiden konkreettisten elämäntilanteiden tarkastelun opettajien työn arjessa, sillä ryhmien toiminnan kannalta merkittävä moninaisuus tulee näkyväksi vuorovaikutuksessa. Sen käsittämä moninaisuus sijoittuu siis mikrotason analyysiin.

Jaotteluni poikkeaa jonkin verran aiemmista superdiversiteetin ja intersektionaalisuuden suhteen tarkasteluista. Esimerkiksi Faten Khazaein tutkimuksessa (2018) käsitteiden tehtävät näyttäytyvät jokseenkin päinvastaisina. Näkemysero saattaa palautua eroihin tutkimuskohteiden välillä: Khazaei keskittyy väkivaltatyön instituutioiden *toiminnan edellytyksiin*, minkä kannalta intersektionaalisuuden perinteiset kategorisoinnit saattavat kaivata rinnalleen superdiversiteetin kontekstispesifimpiä ja globaalin siirtolaisuuden myötä muotoutuneita juridissosiaalisia ka-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tegorioita (Khazaei 2018, 8). Oma tutkimukseni puolestaan kumpuaa instituutioiden sisällä *toimivien kokemuksesta*. Moninaisuuden kokemukset syntyvät vuorovaikutuksessa, jossa laajat eronteon kategoriat tulevat näkyviksi yksilöllisinä tilanteina, kuten osoitin tarkastellessani äitiyttä ja uskontoa.

Käsitteellistä rajanvetoa vaikeuttaa se, ettei opettajien puhetta ole mahdollista tulkita irrallaan institutionaalisesta yhteydestään. Superdiversiteetti ei vain tuota uusia kategorioita osaksi intersektionaalista tarkastelua, vaan määrittää erontekojen konteksteja – lakiin ja yleisiin toimintaperiaatteisiin perustuvia kategorioita ja käytäntöjä (Khazaei 2018, 15). Khazaein ajatusta seuraten superdiversiteetti soveltuu maahanmuuttaneiden aikuiskoulutusten kontekstissa jäsentämään suurempia kokonaisuuksia ja yleisesti jaettuja käsityksiä. Superdiversiteetti siis määrittää sitä ajallis-paikallista kontekstia, jossa moninaisuus ”tapahtuu”. Intersektionaalisuuden jäsentämät eronteot taas näyttäytyvät aineistossani hienovaraisempina, yksilö- ja tilannesidonnaisesti.

Vertovec pyrki aikanaan haastamaan tutkimuksen etnisyysfokusta huomauttamalla muiden sosiaalisten eronteon muotojen merkityksestä. Myöhemmät tutkijat ovat kritisoineet sitä, ettei siirtyminen pois ”etnofokaalisesta linssistä” välttämättä vastaa elettyä todellisuutta superdiversiteetin tutkimuskentillä. Toisin sanoen, etnis-kulttuuriset eronteot ovat usein edelleen vahvasti läsnä tutkituissa yhteisöissä (Siebers 2018). Tämä on nähtävissä myös haastatteluissa, jotka osoittavat, etteivät etniset rajanvedot tai rasismi ole poikkeuksellista opiskelijoiden kesken, saati heidän kokemanaan laajemmin suomalaisessa yhteiskunnassa.

Koulutusten arkinen vuorovaikutus, näennäisesti konfliktitonkin, tapahtuu aina sellaisen yhteiskunnallisen rakenteen sisällä, jossa valta ja resurssit jakautuvat epätasaisesti, kuten opettajien puhe rasismista osoittaa (Aptekar 2019, 55). He tunnistavat opiskelijoihinsa kohdistuvan rasismin arkipäiväisyyden, vaikkei se aina heidän näkökulmastaan tulisikaan osaksi koulun arkea. Intersektionaalisuus kuitenkin mahdollistaa koulutusinstituutioihin sisältyvän rakenteellisen rasismin ymmärtämisen superdiversiteettiä paremmin. Lisäksi sen kautta avautuva moninaisuus on arkista ja intiimiä, mikä vaikuttaa olennaiselta opettajien ja opiskelijoiden välisessä vuorovaikutuksessa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Toistaiseksi arkistoimaton maahanmuuttaneiden aikuiskoulutuksissa työskentelevien opettajien haastatteluaineisto. Haastatteluajankohta: helmikuu—toukokuu 2021. Haastattelija: Miitta Järvinen.
Haastateltava 1: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:13:31.
Haastateltava 2: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:02:46.
Haastateltava 3: aikuisten perusopetus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:42:47.
Haastateltava 4: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:06:00.
Haastateltava 5: aikuisten perusopetus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:06:37.
Haastateltava 6: aikuisten perusopetus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:47:53.
Haastateltava 7: vapaa sivistystyö, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:53:01.
Haastateltava 8: aikuisten perusopetus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:34:34.
Haastateltava 9: aikuisten perusopetus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:55:36.
Haastateltava 10: muu oppilaitos, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:08:58.
Haastateltava 11: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:03:06.
Haastateltava 12: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:44:58.
Haastateltava 13: vapaa sivistystyö, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:48:17.
Haastateltava 14: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:06:00.
Haastateltava 15: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 1:45:08.
Haastateltava 16: kotoutumiskoulutus, videohaastattelu etäyhteydellä, kesto 2:13:00.
Laki kotoutumisen edistämisestä 30.12.2010/1386. Ajantasainen lainsäädäntö: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101386 (viitattu: 2.5.2022).
Opetushallitus 2012: *Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2012*. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/139342_aikuisten_maahanmuuttajien_kotoutumiskoulutuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2012.pdf (viitattu 2.5.2022).
Opetushallitus 2017: *Aikuisten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2017*. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/aikuisten_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2017.pdf (viitattu 2.5.2022).
Opetushallitus 2018: *Vapaan sivistystyön lukutaitokoulutuksen opetussuunnitelmasuositus 2017*. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/vapaan_sivistystyon_lukutaitokoulutuksen_opetussuunnitelmasuositus_2017.pdf (viitattu 2.5.2022).
Työ- ja elinkeinoministeriö 2021: *Kotoutumisen sanasto: 1. laitos*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2021:54. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-931-5.

Tutkimuskirjallisuus

Al-Sharmani, Mohamed Mulki, Sanna Mustasaari ja Abdirashid Abdi Ismail 2018: Uskonnollinen perheriitojen sovittelu suomalaisissa moskeijoissa: Kehittyviä rooleja ja

muovautuvia käytäntöjä. Teoksessa Johanna Hiitola, Merja Anis ja Kati Turtiainen (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi: kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Tampere: Vastapaino, 53–75.
Alemanji, Aminkeng Atabong 2016: *Is There Such a Thing …? A Study of antiracism education in Finland*. Helsinki: University of Helsinki. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2560-6.
Appelros, Erica 2005: Religion och Intersektionalitet. *Tidskrift för genusvetenskap*, 2–3/2005, 69–80. https://ojs.ub.gu.se/index.php/tgv/article/view/2336/2090. Viitattu 28.4.2022.
Aptekar, Sofya 2019: Super-diversity as a methodological lens: Re-centring power and inequality. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 53–70. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406124.
Castelli, Elizabeth 2001: Women, Gender, Religion: Troubling categories and transforming knowledge. Teoksessa Elizabeth Castelli ja Rosamond Rodman (toim.) *Women, gender, religion. A reader*. New York: Palgrave MacMillan, 3–25.
DeWalt, Billie R. ja Pertti J. Pelto 1985: Microlevel/Macrolevel Linkages: An introduction to the issues and framework for analysis. Teoksessa Billie R. DeWalt ja Pertti J. Pelto (toim.) *Micro and macro levels of analysis in anthropology. Issues in theory and research*. Boulder: Westview, 1–21.
Elonheimo, Ville, Anni Rannikko ja Katri Silvonen 2021: Tietämättömyyttä vastaan: Rasismin kieltäminen rasisminvastaisen kansalaisaktivismin ongelmana. Teoksessa Laura Assmuth, Ville-Samuli Haverinen, Eeva-Kaisa Prokkola, Pirjo Pöllänen, Anni Rannikko ja Tiina Sotkasiira (toim.) *Arjen turvallisuus ja muuttoliikkeet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 180–206.
Erel, Umut 2011: Reframing migrant mothers as citizens. *Citizenship Studies*, 15:6–7, 695–709. https://doi.org/10.1080/13621025.2011.600076.
Erholtz, Sini 2018: Erot muukalaisuuden alla: Maahanmuuttajien ja turvapaikanhakijoiden haasteet aikuiskoulutuksessa. *Kasvatus: Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja*, 49:3, 245–250. https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-2526060.
EU FRA [European Union Agency for Fundamental Rights] 2018: Being Black in the EU – *Second European Union Miniroties and Discrimination Survey*. EU-MIDIS II. https://doi.org/10.2811/791339.
Haapajärvi, Linda 2021: On the importance of playing house: Belonging work and the making of relational citizens in Finnish immigrant integration policies. *Politics & Policy*, 49:4, 842–65. https://doi.org/10.1111/polp.12420.
Hill Collins, Patricia 2015: Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology* 41/2015, 1–20. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142.
Hindriks, Paul, Maykel Verkuyten ja Marcel Coenders 2014: Interminority Attitudes: The Roles of Ethnic and National Identification, Contact, and Multiculturalism. *Social Psychology Quarterly* 77:1, 54–74. https://doi.org/10.1177/0190272513511469.
Ilmonen, Kaisa 2011: Intersektionaalisen queer-tutkimuksen kytkentöjä: pohdintoja postkoloniaalisen ja intersektionaalisen seksuaalisuudentutkimuksen lähtökohdista ja keskeisistä kysymyksistä. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 5:2, 1–16. https://journal.fi/sqs/article/view/50863. (viitattu 28.4.2022).

Intke-Hernández, Minna 2020: *Maahanmuuttajaäitien arjen kielitarinat. Etnografinen tutkimus kieliyhteisöön sosiaalistumisesta*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6838-2.

Karkulehto, Sanna, Tuija Saresma, Hannele Harjunen ja Johanna Kantola 2012: Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste. *Naistutkimus*, 4/2012, 16–27. https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1615364.

Keskinen, Suvi 2012: Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalin kohtelun paradoksi väkivaltatyössä. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori ja Anu Hirsiaho (toim.) *Monikulttuurisuuden sukupuoli. Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*. Tampere: Tampere University Press, 291–320. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8775-0.

Keskinen, Suvi 2022: *Mobilising the Racialised 'Others'. Postethnic Activism, Neoliberalisation and Racial Politics*. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003002031.

Khazaei, Faten 2018: Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21:1, 7–25. https://doi.org/10.5117/TVGN2018.1.KHAZ.

Kinnari, Heikki 2020: *Elinikäinen oppiminen ihmistä määrittämässä. Genealoginen analyysi EU:n, OECD:n ja Unescon politiikasta*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Lahelma, Elina ja Tuula Gordon 2007: Taustoja, lähtökohtia ja avauksia kouluetnografiaan. Teoksessa Tuula Gordon, Katariina Hakala, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma, Sirpa Lappalainen ja Tuija Metso (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 17–38.

McCall, Leslie 2005: The complexity of intersectionality. *Signs*, 30:3, 1771–1800. https://doi.org/10.1086/426800.

Meissner, Fran ja Steven Vertovec 2014: Comparing super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 541–555. http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2015.980295.

Nordberg, Camilla 2015: Invisibilised Visions: Migrant mothers and the reordering of citizenship in a Nordic welfare state context. *Nordic Journal of Migration Research*, 5:2, 67–74. http://doi.org/10.1515/njmr-2015-0011.

OECD [The Organization for Economic Cooperation and Development] 2018: *Working Together: Skills and labour market integration of immigrants and their children in Finland*. Pariisi: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264305250-en.

Olwig, Karen Fog 2013: Notions and practices of difference: An epilogue on the ethnography of diversity. *Identities*, 20:4, 471–479. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822378.

Palojärvi-Serratti, Johanna 2014: *"Ne oppii paremmin niin ku tekemällä": työpajaohjaajien käsityksiä maahanmuuttajien oppimisesta*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta. https://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201406041224.

Pauha, Teemu ja Inga Jasinskaja-Lahti 2017: *Vähemmistöjen väliset suhteet: Tutkimustuloksia ja toimintaehdotuksia*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-186-9.

Pavlenko, Aneta 2018: Superdiversity and why it isn't: Reflections on terminological innovation and academic branding. Teoksessa Barbara Schmenk, Stephan Breidbach ja Lutz Küster (toim.) *Sloganization in language education discourse. Conceptual thinking in the age of academic marketization*. Bristol: Blue Ridge Summit, 142–168. https://doi.org/10.21832/9781788921879-009.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Poulter, Saila 2013: Uskonto julkisessa tilassa: koulu yhteiskunnallisuuden näyttämönä. *Kasvatus*, 44:2, 162–176.
Pöyhönen, Sari, Minna Suni ja Mirja Tarnanen 2019: Kieli kotouttamispolitiikan ytimessä: aikuiset maahanmuuttajat matkalla työelämään. Teoksessa Taina Saarinen, Pirkko Nuolijärvi, Sari Pöyhönen ja Teija Kangasvieri (toim.) *Kieli, koulutus, politiikka: monipaikkaisia käytänteitä ja tulkintoja*. Tampere: Vastapaino, 357–285.
Rastas, Anna 2005: Rasismi. Teoksessa Laura Huttunen, Olli Löytty ja Anna Rastas (toim.) *Suomalainen vieraskirja*. Tampere: Vastapaino, 69–116.
Rissanen, Inkeri, Martin Ubani ja Tuula Sakaranaho 2020: Challenges of religious literacy in education: Islam and the governance of religious diversity in multi-faith schools. Teoksessa Tuula Sakaranaho, Timo Aarrevaara ja Johanna Konttori (toim.) *The challenges of religious literacy*. Cham: Springer International Publishing AG, 39–53. https://doi.org/10.1007/978-3-030-47576-5_4.
Samuels, Amy J. 2018: The Elephant in the Room: Approaches of White Educators to Issues of Race and Racism. Teoksessa Norvella P. Carter ja Michael Vavrus (toim.) *Intersectionality of Race, Ethnicity, Class, and Gender in Teaching and Teacher Education*. Leiden: Brill, 57–69. https://doi.org/10.1163/9789004365209_005.
Saukkonen, Pasi 2020*: Suomi omaksi kodiksi. Kotouttamispolitiikka ja sen kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
Siebers, Hans 2018: Does the Superdiversity Label Stick? Configurations of ethnic diversity in Dutch class rooms. *International Sociology*, 33:6, 674–691. https://doi.org/10.1177%2F0268580918792776.
Timonen, Joonas 2016: *Shia–Sunni relations in Finland: Reflections on pluralism and transnationalism in a diverse society*. Helsinki: Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta.
Törrönen, Jukka 2017: Virikehaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärvinen, Pirjo Nikander ja Johanna Ruusuvuori (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 233–255.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2019: Talking around super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 125–139. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406128.
Vuola, Elina 2010: Feministinen uskonnontutkimus. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 170–182.
Vuorikoski, Merituuli 2020: *Uskonnot ja kulttuurit kotoutumiskouluttajien kokemuksissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta. http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202005272414.
Vähärautio-Halonen, Ulla 2021: *Kasvot kohti Kaabaa. Islamin rukousrituaali maahanmuuttotaustaisten toisen sukupolven muslimioppilaiden diskursseina yksityisen ja julkisen rajoilla*. Joensuu: University of Eastern Finland. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-3825-1.
Wessendorf, Susanne 2013: Commonplace diversity and the ‘ethos of mixing’: Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities*, 20:4, 407–422. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Riittävästä kielitaidosta kulttuurin ja institutionaalisen tilanteen haasteisiin asioimistulkkauksessa

Sari Hokkanen
https://orcid.org/0000-0002-0477-7023
Jaana Vuori
https://orcid.org/0000-0001-7383-4207
Anni-Kaisa Leminen
https://orcid.org/0000-0001-6310-3777

Asioimistulkkeina toimivat ovat taustaltaan kirjava joukko, joten heidän voi ajatella ruumiillistavan suomalaisen yhteiskunnan etnistä ja kielellistä moninaisuutta. He työskentelevät eri kielivähemmistöihin kuuluvien ihmisten tukena tilanteissa, joissa näillä ei ole kieltä, jolla kommunikoida viranomaisten ja muiden palveluntarjoajien kanssa kulloisenkin asian kannalta riittävän hyvin. Tyypilliset asioimistulkkaustilanteet liittyvät maahanmuuttoon ja julkisiin peruspalveluihin. Tällaisia ovat muun muassa sosiaaliturvaa ja kotouttamista koskevat toimet, terveydenhuollon tapaamiset, turvapaikkapuhuttelut, oikeuskäsittelyt sekä kohtaamiset koulussa ja päiväkodissa. Joskus tulkkausta tarvitaan väliaikaisesti maassa oleskelevan henkilön asioissa. Asioimistulkkaus on kielellinen oikeus, joka mahdollistaa muiden yhteiskunnallisten oikeuksien tasa-arvoisen toteutumisen. Tulkkauksen avulla myös

https://doi.org/10.21435/skst.1489

yhteiskunnalliset instituutiot voivat täyttää tehtävänsä niin, että asiakkaita kohdellaan tasa-arvoisesti. (Vuori 2015.)

Tulkkien työ liittyy siis yhteiskunnan kielellisen moninaisuuden aiheuttamien tilanteiden translatoriseen ratkaisemiseen ja hallintaan (ks. Penttilä tässä teoksessa). Superdiversiteetti (Vertovec 2007) tarjoaakin luontevan näkökulman asioimistulkkauksen tarkasteluun, vaikka käsitettä ei olekaan kovin laajasti hyödynnetty kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksessa aiemmin. Se auttaa kiinnittämään huomiota asioimistulkkien paikkaan yhteiskunnallisen, usein maahanmuuton seurauksena syntyneen moninaisuuden risteyskohdassa, joka ruumiillistuu hyvin erilaisten osapuolien välisessä institutionaalisessa kohtaamisessa.

Asioimistulkin työ määrittyy ensisijaisesti tiettyjen kielten (ja kulttuurien) osaamisen kautta. Niinpä superdiversiteetin näkökulma paljastaa sekä alan tutkimukselle että ammattitoiminnalle tyypillisen tavan lähestyä translatorisuutta selkeärajaisten kieli- ja kulttuurikategorioiden kautta. Toisin sanoen erilaisten erojen risteämisiä eli intersektionaalisuutta (Lutz, Herrera Vivar ja Supik 2011; Davis 2008) ei useinkaan nähdä, kun ajatellaan, että sekä tulkki että hänen asiakkaansa edustavat yhtä yhtenäistä kielellis-kulttuurista taustaa.

Tässä luvussa lähdemme liikkeelle edellä mainitusta alalle tyypillisestä lähestymistavasta ja kuvaamme ensin asioimistulkkien taustoja erityisesti heidän äidinkielensä, kielitaitonsa ja koulutustaustansa näkökulmasta. Tarkastelu pohjaa asioimistulkeille vuonna 2018 tekemäämme kyselytutkimukseen (Tutkimusryhmä ProPSI 2018), johon vastasi 125 puhuttujen kielten parissa työskentelevää tulkkia. Laaja sähköinen kyselylomake sisälsi 72 työoloja, työhyvinvointia ja työhön liittyviä näkemyksiä kartoittavaa kysymystä. Tavoittelimme vastaajia tulkkikeskusten, Facebook-ryhmien, tulkkikouluttajien ja ammattijärjestöjen kautta. Vastaajien joukko on verrattain pieni mutta monipuolinen, joten kyselyn kautta voidaan hahmottaa monenlaisten tulkkien tilannetta, vaikka vastaajissa korostuvat äidinkieleltään valtaväestöön kuuluvat tulkit ja monien yleisten tulkkauskielten osaajien edustus on pieni. Vastaajista puolet toimii pääkaupunkiseudulla ja puolet muualla Suomessa. Valtaosa tulkeista vastasi koko kyselyyn ja huomattava osa kertoi näkemyksistään ja kokemuksistaan avovastauksissa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tulkkien taustamuuttujien käsittely havainnollistaa, miten kirjavan joukon he muodostavat erityisesti etnis-kielellisiltä ja globaaleihin muuttovirtoihin liittyviltä taustoiltaan, mutta myös koulutukseltaan, sukupuoleltaan ja iältään. Asioimistulkkien ammattikunta siis ruumiillistaa yhteiskunnan superdiversiteettiä. Taustamuuttujien kuvauksen jälkeen siirrymme kuvaamaan asioimistulkkausta ja siihen liittyvää kielellistä monimuotoisuutta hienovaraisemmasta ja yksityiskohtaisemmasta näkökulmasta. Keskitymme siihen, millaisia kielelliseen monimuotoisuuteen liittyviä asioita tulkit itse pitävät tarjoamassaan kieliavussa tärkeinä tai haastavina. Näitä kysymyksiä he ovat käsitelleet avovastauksissa – toisin sanoen tulkit itse ovat saaneet sanallistaa ammattinsa ydinasioita.

Kysymme, miten suomalaisen yhteiskunnan kielellinen monimuotoisuus heijastuu tulkkien käsityksissä työnsä luonteesta ja miten nämä käsitykset peilautuvat superdiversiteetin käsitteeseen. Käytämme superdiversiteettiä siis ennen kaikkea teoreettisena linssinä, jonka avulla pyrimme avaamaan käsitystä asioimistulkkauksesta, joka ei ole vain viestin välittämistä kahden kielen välillä, vaan ammattityötä, joka vaatii monimuotoisen asiakaskunnan kanssa monipuolisia ja hienovaraisia kommunikatiivisia taitoja. Tulkkien vieraskieliset asiakkaat edustavat paitsi valtavaa kirjoa kielellisiä taustoja, myös erilaisia etnisyyksiä, kulttuuritaustoja ja yhteiskunnallisia asemia. Kun tulkit työskentelevät suomalaisen palvelujärjestelmän joka mutkassa, heille kertyy kokemusta ja tietoa siitä, millaisia pulmia kielellinen ja muu superdiversiteetti tuottaa ja miten niitä instituutioiden arjessa ratkotaan. (Tomozeiu, Koskinen ja D'Arcangelo 2016.)

Käytämme tulkkien asiakkaista nimityksiä vieraskielinen asiakas ja palvelujärjestelmän työntekijä. Nimitykset heijastavat suomalaisen yhteiskunnan näkökulmaa monikielisyyteen, sillä vieraskielisen asiakkaan kieli ei tietenkään ole hänelle itselleen vieras, toisin kuin työntekijän käyttämä kieli (suomi tai ruotsi). Nimityksillä on siis arvottava ulottuvuus, jota on vaikea välttää.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tulkkien heikko ammatillinen asema

Asioimistulkkausta on ollut ammatillisena toimintana Suomessa 1990-luvulta lähtien, jolloin suomalainen yhteiskunta alkoi nopeasti monikielistyä. Suomessa asui vuonna 2020 reilut 400 000 vieraskielistä henkilöä (muita kuin suomen, ruotsin tai saamen äidinkielekseen ilmoittanutta). Suurimmat kieliryhmät olivat venäjä, viro, arabia, englanti, somali, kurdi, persia (farsi), kiina, albania, vietnam, thai ja turkki. (SVT 2020.) Tulkkauksen tarve riippuu muun muassa maahanmuuton vaihtuvista tilanteista, kielenpuhujien sosioekonomisista taustoista sekä kieltä puhuvien ryhmien vakiintumisen asteesta. Eniten tulkattuja kieliä vuonna 2020 olivat arabia, persia (farsi), venäjä, kurdi ja somali (Karinen ja muut 2020, 35–36.)

Asioimistulkkien määrää on vaikea arvioida, koska nimike ei ole suojattu ja ainoastaan oikeustulkeista on rekisteri. Asioimistulkkausta tehdään sekä päätoimisesti että muiden töiden ohella. Työhön pääsyn ja lopettamisen kynnys on matala, joten tulkkien määrä vaihtelee, mutta asioimistulkkausta ammatillisesti tekeviä arvioidaan olevan noin tuhat. (Karinen ja muut 2020; Määttä 2017, 195–196.) Vuonna 2018 näyttötutkinnon tai sen osia suorittaneita asioimistulkkeja oli 606 (Vipunen 2020). Vuonna 2022 oikeustulkkirekisterissä oli 94 tulkkia (Oikeustulkkirekisteri).

Oikeus tulkkaukseen nojaa perustuslakiin, jolla taataan samat oikeudet kaikille maassa asuville riippumatta siitä, ovatko he Suomen kansalaisia. Kunnat voivat hakea korvausta valtiolta pakolaisten tulkkauskustannuksiin, muut tulkkaukset tilaaja maksaa itse. Valtionapu ohjaa tulkkauksen käyttöä niin, että kynnys tulkkauksen saamiseen on matalampi vähän aikaa maassa asuneille, joilla on pakolaisstatus. Käytännössä kukin viranomainen tekee tulkinnan siitä, milloin tulkkaus järjestetään. Tällöin arvioidaan sekä vieraskielisen asiakkaan tarvetta ja kielitaitoa että asian luonnetta. Aina palvelujärjestelmän työntekijät eivät osaa järjestää tulkkausta, vaikka se olisi tarpeen. (Karinen ja muut 2020, 61–62.)

Asioimistulkkauksen kaltaista hybridiä ammattia (Noordegraaf 2007; Colley ja Guéry 2015) luonnehtivat vakiintuneisiin ammatteihin verrat-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tuna heikko status, monitasoinen koulutus ja vaihtelevat työolot. Asioimistulkkien ammatillista asemaa heikentävät muun muassa alhainen tulotaso ja työn osa-aikaisuus. Monet asioimistulkit tekevät keikkatyötä yrittäjinä tai freelancereina palkkatyösuhteen sijaan pikemminkin olosuhteiden pakosta kuin omasta valinnastaan (Pärnänen ja Sutela 2014; Määttä 2017; Karinen ja muut 2020; Vuori ja muut 2022). Viime vuosina kilpailuttaminen, alustatalouden nousu ja teknologiset muutokset kuten mobiilitulkkauksen yleistyminen ovat johtaneet tulkkien ammatillisen aseman heikentymiseen entisestään (Karinen ja muut 2020). Asioimistulkeilla on heikko ammatillinen asema myös kansainvälisesti (Colley ja Guéry 2015; SOU 2018). Työolojen ongelmien vuoksi monet tulkit hakeutuvat muihin töihin. Siksi koulutuspanokset valuvat hukkaan eikä tulkkikunnan ammattitaito kehity työkokemuksen myötä. Freelance- ja yrittäjätapaisuus, toimiminen useiden tulkkikeskusten kautta ja etätulkkauksen yleistyminen rajoittavat yhteisöllisyyden ja ammatti-identiteetin kehittymistä. (Määttä 2017; Karinen ja muut 2020, 58–59; Vuori ja muut 2022.)

Asioimistulkkien heikko ammatillinen asema heijastaa heidän etnisistä ja kielellisistä vähemmistöistä koostuvan vieraskielisen asiakaskuntansa asemaa, joka on keskimäärin valtaväestöön kuuluvia heikompi suhteessa työllisyyteen, hyvinvointiin, terveyteen, syrjintään, asumiseen ja tuloihin (VNS 6/2021). Tulkkien joukossa on paljon henkilöitä, joiden ihonväri, aksentti tai muu habitus erottavat heidät valtaväestöstä. Vaikka myös valtaväestön edustajia toimii ammatissa, tulkitsemme, että asioimistulkkaustyön etnospesifi luonne (Forsander 2002, 43) vaikuttaa heidänkin asemaansa heikentävästi (Vuori ja muut 2022). Etnospesifit ammatit viittaavat töihin, jotka edellyttävät tietyn kielen osaamista ja usein kuulumista tiettyyn etniseen ryhmään. On päätelty, että jos tulkkien vieraskielisiin asiakkaisiin kohdistuu negatiivisia ja syrjiviä asenteita, tulkit samaistetaan helposti tulkkaamaansa ryhmään. (Koskinen 2018; Vuori ja muut 2022.)

Etnospesifisyyden korostus ja tulkkien samaistaminen vieraskieliseen asiakkaaseen on ristiriidassa superdiversiteetin, ja erityisesti arkipäivän superdiversiteetin eetoksen kanssa (Wessendorf 2014, ks. myös Lehto tässä teoksessa). Sen sijaan, että tulkit kohdattaisiin ammattikuntana,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

jolla on luonteva ja välitön rooli osana suomalaisen yhteiskunnan instituutioiden moninaista arkea, heitä kategorisoidaan ja stereotypisoidaan usein negatiivisesti tavalla, joka typistää sekä heidän taustojaan että heidän ammattitaitoaan (Koskinen 2018; Vuori ja muut 2022).

Kun vertailimme äidinkieleltään suomen- ja ruotsinkielisten sekä ”muunkielisten”[1] – eli etnis-kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien – tulkkien asemaa, kävi ilmi, että muunkieliset tekevät enemmän töitä päätoimisesti tulkkeina, ja siten heidän asioimistulkkauksesta saamansa tulotkin olivat suuremmat. Äidinkieleltään suomen- ja ruotsinkieliset olivat vähemmän riippuvaisia nimenomaan tulkkauksesta saamistaan tuloista. Kaiken kaikkiaan tulkkien tulot olivat kuitenkin hyvin pienet. Vain 14 prosenttia ylsi suomalaisten yleisimpään kuukausiansioon, joka oli 2600 euroa vuonna 2018 (SVT 2019). Tämä on huomionarvioista monien tulkkien korkean koulutuksen valossa. Asioimistulkit ovat lähes aina huomattavasti huonommin palkattuja kuin heidän viranomais- ja ammattilaisasiakkaansa, millä on vaikutusta heidän suhteelliseen ammatilliseen asemaansa (Colley ja Guéry 2015).

Muunkieliset tulkit raportoivat suomen- ja ruotsinkielisiä hieman enemmän tulkkeihin kohdistuvaa negatiivista kohtelua. Poikkeuksena tästä on kokemus perusteettomasta ammattitaidon epäilystä, jota suomen- ja ruotsinkieliset ilmoittivat enemmän. Kokemuksesta kertoivat kuitenkin huomattavan paljon molemmat ryhmät. Muunkieliset raportoivat suomen- ja ruotsinkielisiä enemmän puutteita tulkkaustilanteista palautumiseen tarvittavassa ajassa. Molemmat ryhmät pitivät ongelmana, etteivät he saa tarpeeksi tietoja toimeksiannoista pystyäkseen valmistautumaan. Näin kokivat suomen- ja ruotsinkieliset muunkielisiä enemmän. Samoin he kohdistivat kritiikkiä muunkielisiä herkemmin sellaiseen palvelujärjestelmän työntekijöiden ja vieraskielisten asiakkaiden toimintaan, joka johtaa tulkkauksen laadun heikkenemiseen. Verrattuna Tilastokeskuksen palkansaajia koskevan työolotutkimuksen tuloksiin (Sutela ja Lehto 2014, 120–121) tulkit raportoivat kyselyssämme kokeneensa enemmän negatiivista kohtelua tai syrjintää suhteessa

1 Ilmaus *muunkieliset* mahdollistaa kielivähemmistöjen vertaamisen äidinkieleltään suomen- ja ruotsinkielisiin eli valtaväestöä edustavaan ryhmään. Se ja eritoten väestötilastoinnissa käytettävä ilmaus vieraskieliset kantavat myös vähättelevää sävyä, mitä on vaikea välttää.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sukupuoleen ja etniseen tai kansalliseen taustaansa. Muunkieliset tulkit kertoivat sukupuoleen liittyviä syrjintäkokemuksia olevan hieman enemmän ja etniseen tai kansalliseen taustaan liittyviä syrjintäkokemuksia selvästi enemmän kuin suomen- ja ruotsinkieliset tulkit. Lähes joka kymmenes tulkki ilmoitti kokeneensa työssään seksuaalista häirintää tai ahdistelua. (Vuori ja muut 2022.)

Asioimistulkeilla on tärkeä rooli eri taustoista tulevien henkilöiden oikeuksien toteuttamisessa. Näin ollen asioimistulkkien työn ongelmista kärsivät myös heidän asiakkaansa, erityisesti etnis-kielelliset vähemmistöt. Hyvällä syyllä voi kuitenkin sanoa, että tulkkien heikko asema heijastuu myös suomalaisen yhteiskunnan viranomaisten ja ammattilaisten työhön, joille työn hoitaminen asiakkaiden tasa-arvoa vaalien ei ole mahdollista ilman tulkkien tarjoamaa apua. (Vuori ja muut 2022.) Palvelujärjestelmän työntekijät eivät kuitenkaan välttämättä tunnista tulkkaukseen tarvittavaa ammattitaitoa (Tipton 2014). Tämä johtuu muun muassa siitä, että heidän oma ammatillinen asemansa on tulkkeja vahvempi (kuten sosiaalityöntekijöiden tai poliisin) tai he kuuluvat vahvoihin professioihin (kuten juristit ja lääkärit) (Colley ja Guéry 2015). Sekä palvelujärjestelmän työntekijöiden että vieraskielisten asiakkaiden tietämättömyys tulkin työn luonteesta aiheuttaa ristiriitaisia odotuksia tulkkia kohtaan. Osittain ristiriitaisiin rooliodotuksiin vaikuttavat myös tulkkien moninaiset taustat ja alan heikko säätely ylipäänsä. (Pöllabauer ja Topolovec 2020, 211.)

Tulkkien kielelliset taustat ja tulkatut kielet

Jaoimme kyselyymme vastanneet tulkit (N=125) heidän ilmoittamansa ensisijaisen äidinkielen mukaan neljään ryhmään, jotka kuvaavat heidän etnis-kielellistä taustaansa. Äidinkieleltään suomen- tai ruotsinkielisiä oli puolet vastaajista (48 %). He edustavat siis valtaväestöä. Kielivähemmistöihin kuuluivat ei-eurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvat (28 %), itäeurooppalaisia kieliä puhuvat (22 %) ja länsieurooppalaisia kieliä puhuvat (2 %). Viimeksi mainittuun ryhmään on laskettu mukaan yksi tulkki, jonka äidinkieli oli eurooppalainen vähemmistökieli.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tekemämme jaottelu ei ole kielitieteellinen vaan pikemminkin yhteiskuntatieteellinen. Käyttämämme käsitteistö on toki pulmallinen, koska se heijastaa Eurooppa- ja länsikeskeistä ajattelutapaa ja perustuu kielten historiallis-maantieteelliseen taustaan, ei niiden globaaliin tai paikalliseen merkitykseen nykyään. Vaikka tulkkien edustamat kieliryhmät ovat Suomessakin taustoiltaan sisäisesti moninaisia, näiltä kielialueilta tulevien siirtolaisryhmien voidaan kuitenkin jossakin määrin ajatella muodostavan keskenään samankaltaisia ryhmiä tulkkipalvelujen asiakkaina. Käytämme samaa jaottelua, kun kuvaamme tulkkien tulkkaamia kieliä.

Vastaajat mainitsivat tulkkaavansa yhteensä 40:tä eri kieltä ainakin joskus. Jos kaikki mainitut murteet tai kielimuodot laskettaisiin mukaan, luku olisi tätäkin suurempi. Suurin vastaajajoukko tulkkaa tärkeimpänä tulkkauskielenään ei-eurooppalaista alkuperää olevia kieliä (41 %). Kaksi seuraavaksi suurinta tulkkauskielten ryhmää eli länsi- ja itäeurooppalaiset kielet ovat yhtä suuret (molemmat 29 %). Yleisimmät tulkatut ei-eurooppalaiset kielet ovat kurdi ja sen murteet (7 %), arabia (4 %), farsi tai persia (4 %), turkki (4 %), kiina (3 %) ja thai (3 %). Loput kielet ovat pienempiä, vastaajien joukossa vain yhden tai kahden tulkin tulkkaamia. Kaikkiaan ei-eurooppalaisia kieliä mainittiin 13, edellisten lisäksi assyria, dari, somali, vietnam, japani, swahili ja tigrinja. Länsieurooppalaisista kielistä mainittiin englanti, jota tulkkaa vastaajista neljä, espanja (4), saksa, portugali, ranska, italia, norja ja ruotsi. Itäeurooppalaisista kielistä ensisijaiseksi tulkkauskieleksi mainittiin venäjä (9), viro (4), puola, bosnia ja bulgaria.

Äidinkielenään suomea tai ruotsia puhuvien ryhmällä kielivalikoima oli muita ryhmiä laajempi, kun tärkeintä tulkattua kieltä tarkastellaan kieliryhmien tasolla. Suomalaistaustaiset tulkit tulkkasivat enimmäkseen niitä kieliä, joita opetetaan yleisesti yliopistoissa: englantia, ranskaa, saksaa, espanjaa sekä venäjää. Länsieurooppalaisia kieliä tulkkasi äidinkieleltään suomen- ja ruotsinkielisistä 56 %, itäeurooppalaisia kieliä puolestaan 15 %. Ei-eurooppalaisia kieliä heistä tulkkasi 30 %.

Äidinkielenään länsieurooppalaisia kieliä puhuvia tulkkeja aineistossa oli vain kaksi, ja molemmat tulkkasivat länsieurooppalaisia kieliä. Itäeurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvista länsieurooppalaisia

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kieliä tulkkasi 8 %, valtaosa eli 92 % tulkkasi itäeurooppalaisia kieliä eikä kukaan ei-eurooppalaisia kieliä. Ei-eurooppalaisia kieliä puhuvista tulkeista puolestaan länsieurooppalaisia kieliä ei tulkannut kukaan, itäeurooppalaisia kieliä tulkkasi pääkielenään yksi vastaaja, joten lähes kaikki eli 97 % tulkkasi ei-eurooppalaisia kieliä. Tilastollisesti yhteydet ovat erittäin merkitseviä[2] (p=,000), joskin eri ryhmien pienet vastaajamäärät on syytä ottaa huomioon.

Tulkit tulkkaavat useimmiten kuitenkin useampaa kuin yhtä kieltä tai kieliryhmää. Toiseksi keskeisimpänä tulkkauskielenä äidinkieleltään suomen- ja ruotsinkielisistä tulkeista 83 % ilmoitti länsieurooppalaisen kielen, 17 % itäeurooppalaisen kielen. Toista ei-eurooppalaista kieltä valikoimassa ei ollut heistä kenelläkään. Itäeurooppalaista kieltä äidinkielenään puhuvista 64 % ilmoitti toiseksi tulkkauskielekseen länsieurooppalaisen kielen ja 36 % toisen itäeurooppalaisen kielen. Heistä kukaan ei tulkannut toisenakaan kielenä ei-eurooppalaisia kieliä. Ei-eurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvista 19 % tulkkasi länsieurooppalaista kieltä toisena kielenä, lopuilla 81 prosentilla toissijainen tulkkauskieli oli myös ei-eurooppalaista alkuperää. Tilastollisesti tulokset ovat erittäin merkitseviä (p=,000).

On kuitenkin hyvä huomata, etteivät tulkattavat vieraskieliset asiakkaat välttämättä tule siltä alueelta, johon kieli on perinteisesti liitetty: esimerkiksi englantia ja ranskaa puhuvat asioimiskielenään usein Afrikan eri puolilta muuttavat asiakkaat, espanjaa tai portugalia puolestaan Etelä-Amerikasta kotoisin olevat. Kielet eivät myöskään välttämättä ole vieraskielisten asiakkaiden äidinkieliä, vaan esimerkiksi alueella yleisesti käytettäviä koulu- ja viranomaiskieliä. Suomessa puhutaan äidinkielenä ainakin 159 kieltä (SVT 2020), eikä läheskään kaikille kielille ole saatavissa tulkkeja. Kielten, murteiden ja muiden kielimuotojen välinen huokoinen rajanveto aiheuttaa lisäksi sen, etteivät samaakaan kieltä puhuvat asiakkaat ja tulkit välttämättä aina ymmärrä toisiaan sujuvasti (esim. Määttä 2018). Sama koskee tietysti tilanteita, joissa palvelujärjestelmän työntekijä ei tilaa tulkkia, jos asiakas puhuu hänen osaamaansa kieltä

2 Ristiintaulukoinnissa käytettiin x^2- eli khiin neliötestiä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kuten vaikkapa englantia, mutta asiakkaan puhuma kielimuoto onkin vaikeasti ymmärrettävä. Tämä aiheuttaa usein ongelmia.

Tulkkien ammattikunnan jakautumisesta etnis-kielellisen taustan mukaan ei ole kerätty tietoa muualla kuin tekemässämme kyselyssä. Eniten tulkattuja kieliä ovat asioimistulkkausta koskevan selvityksen mukaan arabia, persia (farsi), venäjä, kurdi ja somali (Karinen ja muut 2020, 35–36). Näiden kielten tulkkeina toimii todennäköisesti juuri näitä kieliä äidinkielenään puhuvia tulkkeja, kuten meidänkin kyselystämme kävi ilmi. Tästä voi päätellä, että aineistossamme näiden kielten, usein pakolaistaustaisia vieraskielisiä asiakkaita avustavat tulkit ovat huomattavan aliedustettuina, ja yliedustettuja ovat puolestaan äidinkielenään suomea puhuvat.

Tulkkien koulutustaustat

Asioimistulkkien maahanmuutto- ja koulutustaustat heijastavat suomalaisen yhteiskunnan superdiversiteettiä, ”moninaisuuden moninaisuutta”. Muuta kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvista lähes kaikilla oli itsellään maahanmuuttotausta, joten ”toisen polven maahanmuuttajia” tai ”ensimmäisen polven suomalaisia” on kyselymme perusteella vähän. Sen sijaan äidinkieleltään suomen- tai ruotsinkielisistä vain seitsemällä 59:stä oli takanaan muutto Suomeen muualta.

Koska kyselyyn vastanneista asioimistulkeista noin puolet ovat kotoisin Suomesta ja puolet ulkomailta, eikä asioimistulkiksi ryhtymiseen vaadita välttämättä mitään erityistä koulutusta, ovat heidän koulutukselliset taustansakin moninaiset. Tarkastelemme tässä sekä heidän pohjakoulutustaan että sitä koulutusta, jota he ovat saaneet joko asioimistulkeiksi tai kääntäjiksi ja tulkeiksi. Asioimistulkkaukseen keskittynyt koulutus voi olla ammatillinen koulutus tai ammattikorkeakoulutasoinen koulutus tai joskus pelkkä näyttötutkinto ilman niin sanottua valmentavaa koulutusta, kun taas kääntäjäksi ja tulkiksi valmistava koulutus on nykyisin yliopistotasoinen. (Koulutuksesta tarkemmin Mäntyranta 2018.)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvista 70 prosentilla oli ylempi korkeakoulututkinto joko Suomesta tai ulkomailta, itäeurooppalaisia kieliä puhuvista 57 prosentilla ja ei-eurooppalaisia kieliä puhuvista 27 prosentilla. Alempi korkeakoulututkinto puolestaan oli vastaavasti 24, 42 ja 30 prosentilla. Länsieurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvista toisella oli ylempi ja toisella alempi korkeakoulututkinto. Tämä tarkoittaa, että ei-eurooppalaisia kieliä puhuvista yli puolella (57 %) oli taustanaan korkeakoulutus, kaikista muista kieliryhmistä valtaosalla. Kaikilla koulutus ei ollut kielten tai tulkkauksen alalta, mutta korkeakoulutaustasta on joka tapauksessa merkittävää hyötyä esimerkiksi tulkin tiedonhakutaitojen kannalta.

Huomattava osa vastaajista ei kuitenkaan ollut saanut oman arvionsa mukaan nimenomaan asioimistulkkaukseen liittyvää koulutusta. Näistä vastaajista suomen- tai ruotsinkielisiä äidinkieleltään oli 36 prosenttia, itäeurooppalaisia kieliä puhuvista 15 prosenttia ja ei-eurooppalaisia kieliä puhuvista 27 prosenttia. Kahdesta länsieurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvasta vastaajasta kummallakaan ei ollut asioimistulkkaukseen valmistavaa koulutusta.

Osalla vastaajista, joilla ei ollut koulutusta asioimistulkkaukseen, on kuitenkin lingvistinen tai käännöstieteellinen koulutus, joten luvuista ei voi tulkita, että he ovat asioimistulkkaukseen täysin kouluttamattomia. Ylipäänsä tulkkien nimenomaan asioimistulkkaukseen saaman koulutuksen analysoiminen on vaikeaa, koska kysymykseen vastaaminen on vaatinut paljon oman koulutustaustan arviointia, ellei heillä ole asioimistulkin ammattitutkintoa, eli vuodesta 1998 järjestettyä näyttötutkintoa. Sen oli suorittanut suomen- ja ruotsinkielisistä tulkeista 19 prosenttia, länsieurooppalaisia kieliä puhuvista ei kumpikaan, itäeurooppalaisia kieliä puhuvista 35 prosenttia ja ei-eurooppalaisia kieliä puhuvista samoin 35 prosenttia. Näyttötutkintoon valmentavaa koulutusta voidaan järjestää vain kielissä, joille on riittävästi kysyntää. Vastaajista seitsemän oli oikeustulkkeja, ja he muodostavat 6 prosentin suuruisen joukon kaikista vastaajista.

Seuraavaksi siirrymme kyselymme avovastauksiin ja sen erittelemiseen, millä tavoin asioimistulkit puhuvat monikielisyyteen liittyvistä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

asioista. Tarkastelemme kahta avokysymystä: ”Mitkä ovat mielestäsi asioimistulkin työn suurimmat haasteet? Nimeä 1–3 tärkeintä” sekä ”Mitkä ovat mielestäsi asioimistulkin tärkeimmät taidot? Nimeä 1–3 tärkeintä”. Vastauksia näihin kysymyksiin kertyi yhteensä 535 (254 haasteisiin, 281 taitoihin), ja niissä tulkit toivat esille hyvin moninaisia työhönsä liittyviä seikkoja. Analysoimme vastauksia teemoitellen Atlas.ti-ohjelman avulla. Teemat muodostettiin aineistolähtöisesti, ja yhdessä avovastauksessa tunnistettiin ajoittain useampi kuin yksi teema. Teemoja oli yhteensä 12. Koko aineiston teemoittelun jälkeen teemoista muodostettiin laajempia ryhmiä, joiden mukaan analyysimme etenee. Analyysissa otettiin huomioon vastaajan kieliryhmä edellä esittämämme jaottelun mukaisesti. Keskitymme kolmeen kielellistä ja kulttuurista monimuotoisuutta koskettavaan teemaryhmän, jotka nimesimme kielitaidoksi, kulttuuritiedoksi ja -taidoksi sekä taidoksi toimia ihmisten välillä. Sen sijaan palkkaukseen ja työn organisointiin liittyvät teemat olemme jättäneet analyysin ulkopuolelle.

”Riittävä” kielitaito

Kaiken käännös- ja tulkkaustoiminnan ytimessä on kielitaito molemmissa käytetyissä kielissä (esim. Rudvin ja Tomassini 2011, 86–88), ja kielitaito olikin kyselymme avovastauksissa kaikkein mainituin asioimistulkin tarvitsema taito. Osassa vastauksista painotettiin erikseen sekä lähde- että kohdekielen taitoa tai sekä suomen että ”tulkattavan” kielen osaamista (32, s/r[3]). Eräässä vastauksessa puolestaan mainittiin kielitaito sekä äidinkielessä että ”työkielessä” (116, s/r). Yksittäiset tulkit siis käsitteellistivät käyttämänsä kielet kovin eri tavoin. Tulkki tulkkaa luonnollisesti sekä suomea että ”vierasta” kieltä, ja alalla kaikki tulkin tulkkaamat kielet lasketaan yhtä lailla työkieliksi. Tulkkien käsityksissä ehkä kuitenkin kaikuu asioimistulkkaustilanteen kielellinen epätasa-

3 Aineistoesimerkkien yhteydessä käytämme vastaajaryhmistä seuraavia lyhenteitä: s/r: suomen- ja ruotsinkieliset, ei-eur: ei-eurooppalaisia kieliä puhuvat, itä-eur: itäeurooppalaisia kieliä puhuvat. Länsieurooppalaisia kieliä äidinkielinään puhuvien tulkkien vastauksia emme käytä esimerkkeinä vastausten pienestä määrästä johtuen. Lyhenteen edessä oleva numero viittaa vastaajaan.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

arvo: tilanteessa on selvästi yksi valtakieli ja ”vieraan” kielen läsnäolo on ratkaistava ongelma tai ainakin epäkäytännöllinen haaste.

Tarvittavan kielitaidon tasoa määriteltiin sanoilla ”äidinkielenomainen” (6, s/r), ”erinomainen” (34, ei-eur; 65, s/r; 77, ei-eur), ”laaja-alainen” (115, itä-eur) tai jopa ”täydellinen” (124, itä-eur). Toisaalta joissakin vastauksissa kielitaito nähtiin yhtenä ”teknisenä välttämättömyytenä” esimerkiksi muistin ohella, ja tarvittavaksi taitotasoksi määriteltiin ”riittävä” (78, s/r) tai ”riittävän hyvä ja sujuva” (116, s/r). Monessa vastauksessa kielitaito mainittiin jonkin muun taidon rinnalla (useimmiten kulttuuriin liittyvän tiedon tai tulkkaustaidon). Vastaajien käsitykset kielitaidon ”riittävyydestä” ovat tietenkin subjektiivisia, eikä kysely salli niiden tarkempaa analyysia. Tarkoittaako ”riittävä” sitä, että kielitaito on kehittynyt tulkkaustilanteen vaatimalle erittäin korkealle tasolle – vai sitä, että vähempikin riittäisi? Eräässä vastauksessa sanallistettiin jälkimmäistä tulkintaa seuraavasti:

> [Taito:] Taito käyttää kieltä kommunikatiivisesti silloinkin, kun kielitaito ei formaalisten kriteerien mukaan ole aivan ammattitasoa. (15, s/r)[4]

”Riittävän” hyvää kielitaitoa voi suhteuttaa esimerkiksi kielten opetuksessa ja käännös- ja tulkkausalalla käytettyyn Eurooppalaiseen viitekehykseen (EVK/CEFR), jossa kielitaidolle määritellään kuusi porrasta (A1–C2). Sen mukaan esimerkiksi englannin kielen A-oppimäärän suoritettuaan lukio-opiskelijan tulisi olla vähintään neljännellä tasolla kuudesta (B2.1, LOPS 2019), kun taas asioimistulkin ammattitutkinnon perusteissa mainitaan, että tulkin ensisijaisen työkielen pitäisi olla tasolla C2 ja että toisessa työkielessä tulkilla tulisi olla ”riittävän hyvä aktiivinen kieli- ja viestintätaito, joka vastaa vähintään – – taitotasoa B2” (OPH-178-2018).

Riittävän kielitaidon osa-alueina vastaajat mainitsivat muun muassa sanavaraston ja erityistermistön, jonka ymmärtäminen ja kääntäminen toiselle kielelle nähtiin myös erityisenä haasteena. Palvelujärjestelmän

4 Aineistoesimerkkien kieliasusta on korjattu vain selkeimmät kirjoitus- ja lyöntivirheet.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

työntekijän käyttämää termistöä kuvattiin esimerkiksi sanalla ”ammattijargon” (5, s/r) ja sen ymmärrettävästi kääntämistä toiselle kielelle pidettiin yleisesti haastavana. Sanavaraston ja erityisalojen käsitteistön hallintaa painottavat myös asioimistulkkauksen tutkijat ja kouluttajat Mette Rudvin ja Elena Tomassini (2011, 86–87). Heidän mukaansa asioimistulkin passiiviseen kielitaitoon kuuluu kyky ymmärtää tulkattavaan tilanteeseen liittyvää alakohtaista kieltä ja rekisteriä ja aktiiviseen kielitaitoon kyky tuottaa nämä toiselle kielelle luonnollisesti ja tarkasti (ks. myös ISO 13611:2014, 8).

Jos tarkkaa sanastollista vastinetta ei tulekaan mieleen, tulkin täytyy silti pystyä ymmärtämään mistä puhutaan ja selittämään se toisin sanoin:

> [Taito:] Sanasto on tärkeää, mutta vielä tärkeämpää on ymmärrys tarkoitetun asian luonteesta ja kyky kuvailla se jos sanaa ei kohdekielellä tule mieleen tai sitä ei ole olemassa kohdekielellä tai se ei ole tuttu asiakkaalle. Varsinkin näennäisen arkiset asiat kuten puolapuut ja kuperkeikat ovat ne joihin vaikeaa ammattisanastoa innolla tankkaava tulkki sitten lopulta kompastuu. (19, s/r)

Julkisten palveluiden erityistermistön tulkkaamista hankaloittaa myös se, että kaikkia käsitteitä ei yksinkertaisesti ole olemassa toisella kielellä. Ilmiö on kuitenkin varsin tavallinen kielten välillä liikuttaessa, sillä eri kulttuurit ja kielijärjestelmät käsitteellistävät maailmaa eri tavoin. Tulkkauksen ytimessä onkin lähdekielisen ajatuksen muotoileminen kohdekielen työkaluilla, myös siinä tapauksessa, että kyseistä ajatusta ei ole aiemmin ollut olemassa kohdekielisenä (Rudvin ja Tomassini 2011, 17–18). Silloin tulkin rooliin ei kuulu pelkästään viestien välittäminen, vaan ”[t]ulkki on sanansaattaja, jonka tehtäväksi lankeaa usein myös kulttuurin yksityiskohtien kielellinen *keksiminen*” (Rautavuoma 2018, 344, korostus alkuperäisessä). Kuten seuraavasta esimerkistä käy ilmi, joskus myös asioimistulkkaustilanteelle aivan keskeiset käsitteet täytyy ”keksiä” kielellä, jossa niille ei ole vakiintuneita termivastineita.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> [Haaste:] Ymmärtäminen ja kääntäminen. Liian pitkät lauseet, rönsyilevä puhe, vaikeat ammattitermit – myös suomeksi, kun toisessa kielessä ei ole samoja termejä – esim. kotouttaminen ja muut siihen liittyvät termit. (81, s/r)

Kielten yhteismitattomuuden vuoksi tulkki ei voi useinkaan ”kääntää suoraan”, sillä yhtä lähdekielen sanaa vastaa vain harvoin yksi kohdekielinen sana. Tulkin saattaa olla mahdotonta tietää, mitä kohdekielisen käsitejärjestelmän vastinetta puhuja tarkoitti, jos vaihtoehtoja on useita. Silloin ratkaisuna on kysyä tarkentavia kysymyksiä. Kysymysten vuoksi tulkkaukseen tarvittava aika luonnollisesti pitenee. Vastausten mukaan erityisesti tilaajataho tai palvelujärjestelmän edustajat eivät kuitenkaan aina ymmärrä tai osaa ottaa tätä huomioon varatussa ajassa.

> [Haaste:] Liian vähän aikaa varattu, ei ymmärretä että tulkkaus vie oman aikansa. (65, s/r)

> [Haaste:] Joidenkin viranomaisen huono ajan käytön suunnittelu. Asioita jaaritellaan ja toisaalta tärkeimmät asiat jäävät käsittelemättä. (35, ei-eur)

Haasteita kartoittavassa avokysymyksessä vastaajat nostivat esiin muitakin kielitaidon osa-alueita, jotka liittyvät kielenkäytön monimuotoisuuteen. Yksi useasti mainittu haaste liittyi sosiolingvistiseen variaatioon ja erityisesti arabian kielen lukuisiin murteisiin tai kielimuotoihin. Vaikka tulkilla olisi erinomainen kielitaito ”standardikielessä”, asiakkaiden käyttämään kieleen vaikuttaa heidän alueellinen, sosioekonominen ja koulutuksellinen taustansa. Asioimistulkkauksen kansainvälinen standardi painottaakin, että tulkin tulisi kyetä viestimään kaikenlaisten puhujien kanssa riippumatta näiden iästä, sukupuolesta, rodusta, etnisyydestä tai sosioekonomisesta asemasta (ISO 13611:2014, 8).

Superdiversiteetin näkökulmasta tarkasteltuna huomio kiinnittyykin siihen, miten asiakkaiden monenlaiset risteävät taustat muokkaavat institutionaalisissa kohtaamisissa käytettyä kieltä ja millaisia

https://doi.org/10.21435/skst.1489

taitovaatimuksia se asettaa tulkin ammatille. Syvällinen ymmärrys sosiolingvistisestä variaatiosta on olennaista erityisesti *lingua francana* käytetyissä kielissä, kuten englannissa ja ranskassa, joita puhutaan maailmalla laajasti koulutuksen kielinä ja joita käytetään usein myös asioimistulkkaustilanteissa, vaikka sen paremmin asiakkaat kuin tulkkikaan eivät puhuisi niitä äidinkielenään (Rautavuoma ja Turtiainen 2018). *Lingua franca* -tulkkauksissa puhujien puutteellinen kielitaito saattaa johtaa epäkieliopilliseen ja epäkoherenttiin puheeseen, jota on käytännössä mahdotonta tulkata tarkasti (Määttä 2018).

Jopa parissakymmenessä avovastauksessa tulkkauksen haasteena mainittiin asiakkaan puutteelliset tai tulkkaustilanteeseen nähden epätarkoituksenmukaiset viestintätaidot:

> [Haaste:] Epäjohdonmukaisesti itseään ilmaisevat tulkattavat. (7, s/r)
>
> [Haaste:] Tulkattavan huono ilmaisutaito, puhuu epäselvästi ja liian nopeasti. (71, itä-eur)
>
> [Haaste:] Asiakkaan epäselvä puhe tai oudot alueelliseen kieleen (murteisiin) liittyvät ongelmat. (81, s/r)
>
> [Haaste:] Asiakaskirjon laajuus, asiakkaana voi olla toisaalta korkeasti koulutettu ja toisaalta luku- ja kirjoitustaidoton. (70, ei-eur)

On hyvä huomata, että vain osassa vastauksista tulkit nimesivät selvästi, tarkoittivatko he ”asiakkaalla” palvelujärjestelmän edustajaa vai vieraskielistä asiakasta. Luku- ja kirjoitustaidottomuuden tai tietyn vieraan kielen murteiden mainitseminen auttaa tulkitsemaan joitakin vastauksia, mutta epäjohdonmukainen viestintä tai liiallinen puhenopeus voi viitata yhtä lailla kumpaan tahansa tulkin asiakkaaseen. Palvelujärjestelmää edustavan asiakkaan viestintätyylin haasteet voivat liittyä myös ”tulkinkäyttötaitoon”, jota peräänkuulutettiin useassa avovastauksessa. Esimerkiksi pitkät puheenvuorot aiheuttavat varsin nopeasti haasteita tulkkaukselle (Isolahti 2014).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Koska tulkin asiakkaat kommunikoivat hyvin eri tavoin, monissa tulkin taitoja kartoittavissa vastauksissa mainittiin kyky mukautua asiakkaiden viestintätapoihin. Joustavuus tai sopeutumiskyky on myös nähty keskeisenä kulttuurienvälisen kompetenssin osa-alueena (Tomozeiu, Koskinen ja D'Arcangelo 2016, 260; Rudvin ja Tomassini 2011, 88), ja sitä voidaan myös pitää sekä yksilöiden että yhteiskuntien tavoiteltavana reagointitapana superdiversiteettiin. Vastaajat pitivät tulkille tärkeinä taitoina sopeutumiskykyä (1, s/r), avoimuutta (98, s/r) ja "löysää päätä", koska "[e]teen voi tulla mitä tahansa ja aina on sopeuduttava tilanteeseen" (6, s/r).

> [Taito:] Mukautumistaito (tilanteet muuttuvat ja odottamattomia juttuja tulee eteen, mutta ei saa jumittua). (106, s/r)

Nopeaa sopeutumiskykyä tarvitaan toisaalta myös siksi, että tilaajataho lähettää harvoin riittävästi etukäteismateriaalia tulkattavasta asioimistilanteesta. Puutteelliset taustatiedot käsiteltävästä asiasta nousikin avovastauksissa toiseksi yleisimmäksi haasteeksi toimeentuloon ja palkkaukseen liittyvien ongelmien jälkeen. Joissakin vastauksissa etukäteismateriaalin puutteen nähtiin kielivän luottamuspulasta tulkkia kohtaan, toisissa lähinnä tietämättömyydestä:

> [Haaste:] On kurjaa, että tulkkiin tai tulkkitoimistoon ei luoteta sen vertaa, että annettaisiin tietoa tilauksista siinä määrin, että saisi valmistautua kunnolla. (106, s/r)

> [Haaste:] Osittain tulkkauksen käyttäjien tietämättömyys; ei tulla ajatelleeksi, että esim. materiaalien toimittaminen etukäteen edesauttaa tulkkauksen sujumista. (32, s/r)

Etukäteismateriaalin avulla tulkki voi perehtyä aihepiirin erikoistermistöön. Kuten eräs vastaaja totesi, valmistautumisen tarve toki riippuu siitä, kuinka paljon yksittäisellä tulkilla sattuu olemaan kokemusta tietystä asiointitilanteesta (19, s/r). Esimerkiksi *lingua franca* -tulkkaustilanteessa tieto asiakkaan äidinkielestä tai synnyinmaasta nopeuttaa

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tulkin sopeutumista myös puhujan aksenttiin. Tieto asiakkaan ja käsiteltävien asioiden taustoista ylipäänsä helpottaa myös tulkin henkistä valmistautumista.

> [Haaste:] Toimeksiantojen arvaamattomuus: puuttuvat esitiedot lataavat tulkkauksen ensimmäiseen muutamaan minuuttiin valtavasti prosessoitavaa, lisäksi yllättävät dramaattiset tilanteet kuormittavat helposti. (11 s/r)

Asioimistulkin tarvitsemaan kielitaitoon kuuluu myös kyky sopeutua monenlaisiin kielenkäyttötilanteisiin ja -tapoihin, sillä kieli elää ja muovautuu sosiaalisissa kohtaamisissa. Erityisesti monissa taitoja kartoittavissa avovastauksissa tuotiin esille tilannetaju, mikä kertoo tarpeesta havainnoida kielellistä vuorovaikutustilannetta tarkasti ja reagoida siihen herkästi. Alla olevassa esimerkissä vastaaja yhdisti tilanteeseen sopivien tulkkausmenetelmien valintaan tulkin tilannetajun ja tässä tapauksessa suomenkielisen viranomaisasiakkaan kielitaidon erityisesti *lingua franca* -kielessä.

> [Haaste:] Lisäksi englantia tulkatessa asiakkaiden aktiivinen ja passiivinen kielitaito voi olla mitä tahansa loistavasta olemattomaan, ja on usein mahdollista sopia että kokeillaan tulkata vain suomesta englantiin. Tämä on usein asiakkaalle mieluisinta ja sillä saadaan tulkkaus pakettiin tavoiteajassa, mutta koska asiakas ei yleensä sano jos hän ei ymmärrä jotain, pitää tulkin olla tosi tarkkana ja tarjota pieniä tulkkeita avainkohtiin jos tuntuu siltä ettei viesti mennyt perille. (19, s/r)

Tässä tilanteessa vieraskielisen asiakkaan englanninkielistä puhetta ei siis lähtökohtaisesti tulkata suomeksi, vaan palvelujärjestelmää edustava asiakas on oletettavasti kertonut ymmärtävänsä englantia riittävästi. Hän ei kuitenkaan aina sano, jos jotakin jää ymmärtämättä. Siksi tulkin täytyy seurata asiakkaan kehonkieltä ja äänenpainoja ja ”lukea rivien välistä”, riittääkö tämän englannin kielen taito.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Sosiaaliseen viestintätilanteeseen sopeutuminen ja ”tilannetaju”, jonka monet vastaajat lukivat asioimistulkin tärkeimpien taitojen joukkoon, kuvastavat sitä, että kielitaito on aina pragmaattista taitoa. Tulkin tulee tunnistaa muodollisuuden vivahteet ja tunteiden ilmaisut sekä osata tuottaa ne toimivalla tavalla kohdekielelle (Rudvin ja Tomassini 2011, 86–87). Monessa tulkkaustilanteessa käsitellään vaikeita, riitaisia tai jopa traumaattisia aiheita affektiivisesti latautuneessa ilmapiirissä. Siksi tulkin tulee välittää myös asiakkaiden hienovaraiset tavat suhtautua toisiinsa ja käynnissä olevaan keskusteluun. Superdiversiteetin käsite auttaa siirtämään huomiota käännöstieteellisestä työkielten ja kielitaidon kategorisoinnista kohti institutionaalisten kohtaamisten ennakoimattomuutta ja reagoimista kulloinkin käsillä olevaan kielelliseen tilanteeseen hienovaraisesti ja ammattitaidolla.

Kulttuuritieto ja -taito

Kyselyn vastaajat mainitsivat kulttuurin ja kulttuurierot sekä tulkin taitoja että tulkkauksen haasteita kartoittavissa vastauksissa. Usein kulttuuri mainittiin samassa yhteydessä kielen kanssa. Tämä heijastaa käännöstieteen vakiintunutta käsitystä kielen ja kulttuurin yhteen kietoutumisesta: taitava kielenkäyttö vaatii aina myös ymmärrystä kulttuurista. Asioimistulkkausta koskevassa kirjallisuudessa kulttuurinen kompetenssi käsitetään samoin pitkälti lähde- ja kohdekielisen diskurssijärjestelmän konventioiden eli tietyssä kieli- ja kulttuurikontekstissa vakiintuneiden kielellisten toimintatapojen tuntemuksena. Näihin kuuluvat esimerkiksi kohteliaisuusnormit, tabut, sosiaaliset konventiot sekä muut kulttuuriset oletukset. (Rudvin ja Tomassini 2011, 87.) Analysoimissamme vastauksissa näitä teemoja sanallistettiin esimerkiksi seuraavasti:

> [Haaste:] Keskustelukulttuuri. (76, ei-eur)

> [Haaste:] Suomen ja Venäjän tapakulttuurien ero, etiikan tuntemus. (93, itä-eur)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

[Haaste:] Arabian ja suomen erilaiset ilmaisutavat ja kulttuurierot. (46, s/r)

[Haaste:] Jokainen tulkki on myös oman maan kulttuurin asiantuntija. Siitä ilmestyy välillä lisäyksiä (vaikka tulkin ammattisäännöt ei salli tätä) tai sanamuotojen muuttuminen. Esimerkiksi, sinuttelu ei käy monissa kielissä. Tai joudutaan lisäämään tulkkaukseen kohteliaisuuden ja ystävällisyyden kielelliset "tuntomerkit", mm. "rouva", "veli", "herra", "inshallah", "mashallah" jne. (33, ei-eur)

Superdiversiteetin näkökulmasta huomionarvoista näissä vastauksissa on myös se, että tulkit osittain samaistavat asiakkaan "kulttuurin" tai tavan keskustella ja ilmaista vaikkapa kohteliaisuutta juuri tämän käyttämään kieleen tai lähtömaahan. Toisaalta joissakin vastauksissa on luettavissa myös käsitys siitä, että kulttuuritieto ei ole pelkästään tietoa itselle "vieraasta" kulttuurista, vaan yhtä lailla oman kulttuurin tuntemusta (ks. myös Tomozeiu, Koskinen ja D'Arcangelo 2016, 254). Sekä äidinkieleltään suomen- tai ruotsinkieliset että ei-eurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuvat tulkit lukivatkin sekä suomalaisen että "toisen" kulttuurin tuntemuksen tulkin tarvitsemiin taitoihin.

[Taito:] Suomalaisen ja toisen kulttuurin tuntemus. (26, s/r)

[Taito:] Ymmärtää eri kulttuurit ja tavat. (79, ei-eur)

Toisaalta joissakin vastauksissa käsitteellistettiin lähde- ja kohdekulttuurit eri tavoin tai mainittiin vain "vieraan" kulttuurin tuntemisen tärkeys:

[Taito:] Suomalaisen *yhteiskunnan* ja muiden tulkattavien *kulttuurien* tuntemus. (39, s/r, korostus lisätty)

[Taito:] Toisen maan kulttuurin tunteminen. (40, s/r)

Vaikka vastaajat sanallistavat tulkkien tarvitsemia tietoja ja taitoja nimenomaan "kulttuurin" tuntemukseksi, voisi yhtä lailla vaatia, että

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tulkit tarvitsevat myös molempien ”yhteiskuntien” ja niiden erilaisten toimintajärjestelmien ja instituutioiden tuntemusta. Tutkimuskirjallisuudessa asioimistulkin tarvitsemaan kulttuuritietoon onkin yhdistetty myös tieto niistä instituutioista, joissa asioimistulkki työskentelee (Rudvin ja Tomassini 2011, 87).

Viranomaisen toiminta ja julkisten palveluiden kulttuuri ilmenevät siis osalle vastaajista erilaisina kuin vieraskielisen asiakkaan kulttuuri. Tätä voi peilata esimerkiksi Suvi Keskisen tutkimaan ”kulttuuristamiseen” (2012), jossa kulttuuri näyttäytyy erityisesti valtaväestöön nähden ”toisen” ja ”vieraan” ominaisuutena, ei normina pidetyn suomalaisuuden piirteenä. Tämä näkyy paitsi tulkkien vastauksissa myös yleisemmässä taipumuksessa mieltää tulkit ”vieraan kulttuurin” asiantuntijoina sen sijaan, että heillä tunnustettaisiin olevan myös kulttuurista osaamista suomalaisesta palvelujärjestelmästä. He perehtyvät kuitenkin työssään laajasti erilaisiin instituutioihin ja kerryttävät erityistä kulttuurista kompetenssia niiden käytännöistä ja suomalaisesta yhteiskunnasta laajemmin. Tätä tulkkien kompetenssia ei kuitenkaan ole nähdäksemme tunnistettu ylipäätään, saati nähty sitä nimenomaan kulttuurisena osaamisena.

Vastaajien erilaisiin tapoihin käsitteellistää suomalaista ja ”vierasta” kulttuuria voi liittyä myös asioimistilanteeseen liittyvä vallan epätasapainoinen jakautuminen. Koska tulkkauksen toinen asiakas on samalla tulkin palveluiden tilaaja ja maksaja, viranomainen saattaa esimerkiksi katsoa, että hän voi ”määritellä, mitä tulkataan ja mitä jätetään tulkkaamatta – onhan hän maksava asiakas” (Rautavuoma ja Turtiainen 2018, 150). Tulkkaustilanteen valtahierarkiat voivat heijastua myös tulkkien käsityksiin asiakkaista. Kuten kirjoittajat hieman kärjistäen asian ilmaisevat, ”tulkilla on kaksi keskenään tasa-arvoista asiakasta, joista toinen on vääjäämättä tasa-arvoisempi” (mt. 150–151).

Kulttuurin käsitettä ja nimenomaan ”vierasta” kulttuuria saatetaan ajoittain käyttää myös keinona sanoittaa monitahoisesta erilaisuudesta johtuvia ongelmia, joita asioimistulkkaustilanteessa saattaa ilmetä (Vainikka 2021). Onkin tärkeää huomata, ettei superdiversiteetti tarkoita vain moninaisuuden sisäistä monimuotoisuutta, vaan kerroksellisuutta, joka on valtaerojen ja hierarkioiden läpäisemää. Osa valtaeroista syntyy

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tilanteisesti, mutta usein ne ovat juurtuneita historiaan ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin. (Vertovec 2007, 1025.)

Taito toimia ihmisten välillä

Kielten ja kulttuurien välisen viestinnän perustana on ymmärtäminen: tulkin täytyy ymmärtää ja osata tulkita viestejä ja ilmaista ne ymmärrettävästi toisella kielellä. Ymmärtämistä luonnollisesti tukevat kaikki edellä mainitut kielitaidon ja kulttuuritiedon osa-alueet termistöstä tilannetajuun ja ennakkotietoihin käsiteltävästä asiasta. Kielitaitonsa puolesta tulkki on pääsääntöisesti ainoa, joka ymmärtää kaiken tilanteessa sanotun, minkä vuoksi tulkilla on myös tietynlainen valta-asema (ks. myös Rautavuoma ja Turtiainen 2018, 151). Kyvyn ymmärtää kaikkia osapuolia nähtiin vastauksissa tuovan mukanaan myös vastuun asioimistilanteen kulusta:

> [Haaste:] Tulkkaustilanteissa tulkki on usein ainoa joka ymmärtää tulkattavan äidinkieltä. Tulkattavalla saattaa olla paljon asioita joista hän haluaa kertoa ja puhua, kun vihdoin on mahdollisuus (monesti maahanmuuttajataustaiset) ja niissä tilanteissa tarvitaan elämänkokemusta, jotta saa nätisti vietyä keskustelun eteenpäin palaverin aiheeseen. (51, s/r)

Vastauksen antamaa kuvaa tulkin roolista voi tulkita eri tavoin. Yhtäältä vastausta voidaan lukea niin, että tulkki asettuu instituution edustajaksi: hän palvelee asioimistilannetta ja ohjaa vieraskielisen asiakkaan rönsyilevän puheen kohti tapaamisen institutionaalisia tavoitteita. Tällöin tulkki ei ainoastaan välitä puhujien sanallisia viestejä toiselle kielelle vaan myös koordinoi ja ohjaa keskustelua (Wadensjö 1998). Toisaalta yllä olevaa vastausta voidaan tulkita myös muiden, erityisesti tulkin ammattietiikkaan liittyvien avovastausten valossa. Tulkit mainitsevat asioimistulkkauksen erityiseksi haasteeksi sen, että asiakkaat eivät tunne tulkin roolia tai työnkuvaa. Samoin lähes kolmessakymmenessä tulkin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

taitoja kartoittavassa vastauksessa mainittiin ammattieettinen osaaminen, erityisesti puolueettomuus.

> [Haaste:] Joskus vaikea myydä maahanmuuttaja-asiakkaille sekä viranomaisille, että tulkki on puolueeton. (101, ei-eur)

Mitä tehdä, jos asiakas suhtautuu tulkkiin tavalla, joka vaarantaa tulkin puolueettomuuden? Kyselyssämme ei tuotu suoraan esille, miten tämä näkyy käytännön vuorovaikutustilanteessa. Tutkimuskirjallisuudessa mainitaan kuitenkin esimerkiksi palvelujärjestelmän edustajan kysyneen tulkin henkilökohtaista mielipidettä vieraskielisen asiakkaan rehellisyydestä tai vieraskielisen asiakkaan pyytäneen tulkkia auttamaan käytännön asioiden hoidossa (esim. Skaaden 2019). Ongelmia voi syntyä myös, jos tulkki ja asiakas ovat toisilleen tuttuja esimerkiksi perhe- tai kulttuuritaustan vuoksi. Tosin aineistossamme näihin tilanteisiin viitattiin lähinnä ”toisten” tulkkien kautta:

> [Taito]: Ammattisäännöt: riippumattomuus, etiikka, vaitiolovelvollisuus. Tunne ja noudata niitä! On kaikenlaisia kauhujuttuja pikkukaupunkien ns. vanhoista tulkeista, jotka tuntevat oman diasporansa kaikki sensitiivit asiat ja juoruilevat niistä. Mutta viranomaisenkin pitää vaatia koulutettuja tulkkeja. (92, itä-eur)

Tulkin puolueettomuus ei kyselyn valossa tarkoita kuitenkaan välinpitämättömyyttä. Joissakin analysoimissamme avovastauksissa tuotiin nimittäin esille myös sanan *ymmärtää* laajempiakin merkityksiä. Ymmärtäminen on paitsi järjellä ymmärtämistä, myös arvostamista ja hyväksymistä tai toisen asemaan asettumista ja empatiaa (Kielitoimiston sanakirja, s.v. *ymmärtää*). Tulkin taitoja kartoittavissa vastauksissa mainittiin esimerkiksi taito kohdata kaikki ihmisinä ja osoittaa empatiaa varsinkin vaikeita asioita käsiteltäessä (22, s/r) sekä taito kunnioittaa toisia ihmisiä (79, ei-eur). Empatia, välittäminen ja toisen asemaan asettuminen mainittiin yhteensä seitsemässä vastauksessa. Lisäksi vastauksissa mainittiin halu auttaa (63, ei-eur) ja toisten huomioon ottaminen (86, itä-eur).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tulkin oma ymmärrys on edellytys sille, että eri osapuolet voivat ymmärtää toisiaan. Tässä havainnollistuu tulkin paikka yhteiskunnallisen superdiversiteetin ytimessä: tulkin henkilöön ruumiillistuu tarve ottaa vastaan hyvin erilaisista taustoista tulevien ihmisten viestejä ja välittää ne toiselle. Useasta vastauksesta käykin ilmi, että vastaajat kiinnittävät huomiota omaan rooliinsa ymmärtämisen mahdollistajina, mutta myös näkevät asiakkaiden toiminnasta johtuvat ymmärtämisen ongelmat asioimistulkkauksen erityisinä haasteina.

> [Haaste:] Henkilösuhteet eli oman toiminnan mukauttaminen kunkin asiakkaan viestintätyyliin (viranom./maahanmuuttaja) niin, että osapuolet todella ymmärtävät toisiaan. (44, s/r)

> [Haaste:] Maahanmuuttajiin liittyvissä tulkkauksissa: Joidenkin viranomaisten puutteellinen kyky ymmärtää psykologisesti asiakasta ihmisenä ja hänen yksilöllisen elämänsä tilannetta sekä asiakkaan kulttuuri-identiteettiä. (35, ei-eur)

> [Haaste:] Kommunikointi ja ymmärrys, sillä maahanmuuttaja-asiakas ei tule aina ymmärretyksi tulkkaustilanteessa erityisesti luku- ja kirjoitustaidottomien asiakkaiden kanssa. (41, ei-eur)

Kielten- ja kulttuurienvälisissä kohtaamisissa osapuolten välisen ymmärtämisen saavuttaminen vaatii monipuolisia ja hienosyisiä sosiaalisia taitoja (ISO 13611:2014, 8). Taito työskennellä hyvin erilaisten ihmisten kanssa ja sosiaaliset taidot ylipäänsä mainittiin reilussa parissa kymmenessä avovastauksessa. Vastauksissa mainittiin myös yleinen sosiaalisuus, ihmistuntemus ja kiinnostus toisia ihmisiä kohtaan. Sosiaalisiin taitoihin kuuluu myös jo aiemmin käsittelemämme tilannetaju. Yhtenä tärkeänä taitona, joka edesauttaa osapuolten välistä ymmärtämistä, mainittiin läsnäolo sekä kuunteleminen, joka on tunnistettu asioimistulkin keskeiseksi taidoksi myös alan kansainvälisessä standardissa ja tutkimuksessa (ISO 13611:2014, 7; Viljanmaa 2020).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> [Taito:] Psykologinen silmä, tilanteen hallitseminen, läsnäolo ja kuunteleminen. (32, s/r)

> [Taito:] Olla läsnä kokonaisvaltaisesti viranomaisen ja asiakkaan välissä. (22, s/r)

Vastauksissa nousi myös esille, miten kokonaisvaltainen ihmisten välissä oleminen vaatii tulkilta tunnetaitoja ja stressinhallintaa, sillä asioimistilanteessa käsiteltävät aiheet ovat usein raskaita tai vaikeita, eikä tulkilla välttämättä ole aikaa tai mahdollisuutta palautua riittävästi tulkkauskeikkojen välillä.

> [Haaste:] Monitahoisen stressin sietäminen (suoritukseen liittyvä: erityisesti silloin kun tulkkaustilanteessa viestitään sisältöä johon tulkki ei ole saanut tutustua etukäteen, työaikaan liittyvä: esim. että on joutunut nukkumaan liian vähän matkustusaikataulun vuoksi, tulkattavaan liittyvä: esim. että tulkattava on kovin ahdistunut, vihainen tai sekava tai kokee muita voimakkaita negatiivisia tunteita, tulkkaustilanteeseen liittyvä: kuulusteluissa ja oikeudenkäynneissä ilmapiiri aiheuttaa stressiä). (96, s/r)

Asioimistulkin työtä onkin luonnehdittu tunnetyöksi (Koskinen 2020) erityisesti siitä näkökulmasta, että puolueettoman vaikutelman luominen vuorovaikutustilanteessa vaatii ruumiillista ja affektiivista performanssia. Asioimistulkin ammattisäännöstössä (2021) sanotaan: ”Tulkki on puolueeton viestinvälittäjä eikä anna tunteidensa, asenteidensa ja mielipiteidensä vaikuttaa työhönsä.” Avovastaukset painottivatkin toisaalta tulkin ammattieettisiä valmiuksia ja kykyä ymmärtää asioimistulkin roolia ja sen rajoja, toisaalta myös tarvetta säädellä omia tunteita ja omaa olemusta tulkkaustilanteessa.

> [Taito:] Kyky vakuuttaa rauhallisella ja keskittyneellä olemuksellaan tulkkaustilanteen osapuolet ammattitaidostaan ja kannatella viestintätilannetta. (96, s/r)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kaisa Koskinen (2020; 2018) on yhdistänyt asioimistulkkauksen tarkasteluun *affektiivisen* ja *ruumiillisen pääoman* käsitteet. Affektiivisella pääomalla Koskinen viittaa kykyyn ”hallita ja kontrolloida omia ja muiden affekteja” ja ruumiillisella pääomalla kykyyn ”välttää sisäisten tunnetilojen välittymistä ulospäin” (2018, 182). Odotustenmukaisen tulkkiuden keskiössä ovatkin usein ennemmin sen ulkoiset piirteet. Näitä ovat uskottava ja luottamusta herättävä ulkoinen olemus sekä luonteva ja sujuva esitys etenkin sen toimijan kielellä, jolla on tilanteessa arviointivaltaa. Tämä arviointivaltainen osapuoli odottaa myös sopivaa ja tutun tuntuista etnisyyttä, tilanteeseen sopivaa sukupuolta sekä asianmukaiseksi mieltämäänsä aksenttia. (Mt., 182–183.)

Tulkin taitoja kartoittavissa avovastauksissa tuotiin esiin erilaisia olemukseen liittyviä piirteitä: tulkin tulisi olla rauhallinen, vaatimaton, sivistynyt, hyvätapainen, hyväntuulinen, jämpti, asiallinen ja hillitty. Hänellä tulisi olla siisti olemus, hyvä asenne, selkeä ulosanti ja kyky herättää luottamusta. Avovastauksissa ei sen sijaan tuotu suoraan esille esimerkiksi tulkin sukupuolen, aksentin tai etnisyyden vaikutusta tämän kykyyn herättää asiakkaiden luottamusta. Joissakin vastauksissa kuitenkin mainittiin asioimistulkkauksen haasteena se, että joko palvelujärjestelmää edustava tai vieraskielinen asiakas suhtautuu tulkkiin ennakkoluuloisesti (70, ei-eur) tai ylimielisesti (66, s/r). Vastausten taustalla voi toki olla monia muitakin syitä kuin tulkin ruumiillinen pääoma.

Moninaisen ammattikunnan edustajina asioimistulkeilla on myös hyvin erilaisia välineitä ja lähestymistapoja työstä aiheutuvan tunnetyön käsittelemiseksi (Viljanmaa 2018). Kyselyssämme jotkut mainitsivat työn haasteena työnohjauksen puutteen tai toivat esille huolen omasta jaksamisestaan erityisesti affektiivisen kuormituksen näkökulmasta.

> [Haaste:] Oma jaksaminen, jos tulkattava asia tai tulkattavan tilanne vaikea/ahdistava. (26, s/r)

> [Haaste:] Kestää ja sietää hankalia maahanmuuttajataustaisia asiakkaita vaikeissa tilanteissa. (123, ei-eur)

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> [Haaste:] Raskaiden tilanteiden hallitseminen (ihmiset huutavat, itkevät, moittivat viranomaista tai tulkkia, käsittelevät vaikeita tai intiimejä asioita) ja sen jälkeen kotiin tuleminen ilman mahdollisuutta työnohjaukseen. (80, s/r)

Asioimistulkin työ on monipaikkaista ja edellyttää aina uuteen vuorovaikutustilanteeseen sopeutumista. Asiakaskunnan kielellinen ja kulttuurinen monimuotoisuus vaatii tulkilta paitsi monipuolista kielitaitoa ja kulttuurintuntemusta myös joustavuutta ja kykyä keskittyä viestinvälittämiseen hankalassa tai epämiellyttävässä ilmapiirissä, niin että valtakieltä taitamaton julkisten palveluiden asiakas olisi tasa-arvoisessa asemassa valtakielisen asiakkaan kanssa (ISO 13611:2014, 7).

Lopuksi

Suomalaisen yhteiskunnan superdiversiteetti näkyy asioimistulkin arjessa, kun hän välittää erikielisten puhujien viestejä institutionaalisissa kohtaamisissa. Se näkyy myös asioimistulkeissa itsessään: joka toinen kyselyyn vastanneista on maahanmuuttotaustainen. Ennen kaikkea tulkkien käsitykset ammattinsa haasteista ja työssä tarvittavista taidoista korostavat sitä, että asiakkaiden keskinäinen kohtaaminen tulkkaustilanteessa vaatii sangen monipuolista osaamista – ei vain varsin pitkälle kehittynyttä kielitaitoa ja tietoa kulttuurieroista, vaan myös tilannetajua, empatiakykyä, taitoa herättää luottamusta, kykyä tulkita eritaustaisten ja -kielisten puhujien sanattomiakin viestejä ja valmiuksia kannatella viestintätilannetta pysyen samalla itse puolueettomana.

Toisaalta tulkkien tavat kuvata ammattitaitoaan ja sen haasteita heijastavat tulkkauksen tutkimuksen ja ennen kaikkea tulkkikoulutuksen vakiintuneita tapoja sanallistaa asioimistulkkauksen merkitystä. Analysoimamme vastaukset toistavatkin monin paikoin alalla kiteytyneitä tapoja puhua asioimistulkkauksesta. Tarvittaisiin etnografista, vuorovaikutuksentutkimuksellista tai haastatteluihin pohjaavaa tutkimusasetelmaa selvittämään tarkemmin esimerkiksi sitä, millä tavoin eri tulkit

https://doi.org/10.21435/skst.1489

käsitteellistävät tulkkaustilanteessa läsnä olevat kielet ja kulttuurit, ja miten se vaikuttaa vuorovaikutukseen.

Hallitsevat puhetavat kertovat monipuolisesti tulkkauksesta mutta myös estävät näkemästä asioita uudesta näkökulmasta. Kiinnitimme huomiota siihen, miten ammattitaidon näkeminen ensisijaisesti suomalaisittain vieraan kulttuurin asiantuntemuksena estää näkemästä tulkkeja ammattilaisina, joilla on syvällistä, arjen vuorovaikutustilanteissa syntynyttä tietoa suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen erilaisista instituutioista. Harvalla palvelujärjestelmän työntekijällä on uransa aikana pääsyä yhtä monipuolisiin asioimistilanteisiin. Tulkit ovat paitsi monipuolisia kieliammattilaisia, myös erityisiä monikielisen yhteiskunnan keskiössä toimivia asiantuntijoita. Superdiversiteetti tarjoaa asioimistulkkauksen tarkastelulle hedelmällisen näkökulman, ja toivommekin, että tämä avaus voisi lisätä ymmärrystä paitsi yhteiskunnan monimuotoistumisesta myös tulkkien roolista superdiversiteetin ruumiillistumana. Asioimistulkkaus on haastava ammatti, mutta sen yhteiskunnallinen arvostus ei vastaa työn vaatimuksia. Kun yhteiskunnan arvioidaan monimuotoistuvan entisestään, voidaan kysyä, miten kielellisen monimuotoisuuden realiteetteihin osataan vastata ilman osaavia tulkkeja – ja miten heitä houkutellaan pysymään alalla, jota huonot työehdot kurjistavat.

Lähteet

Asioimistulkin ammattisäännöstö 2021. https://www.sktl.fi/@Bin/34218c9e967bae7d38b67c441c87dd2e/1637847970/application/pdf/2533049/Asioimistulkin%20ammattisa%CC%88a%CC%88nno%CC%88sto%CC%88%202021.pdf. Viitattu 25.11.2021.

ISO [International Organization for Standardization] 13611:2014: *Interpreting – Guidelines for community interpreting.*

Karinen, Risto, Tuomas Luukkonen, Laura Jauhola ja Simo Määttä 2020: *Selvitys asioimistulkkauksen nykytilasta.* Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2020:45. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162434/TEM_2020_45.pdf?sequence=4&isAllowed=y. Viitattu 25.11.2021.

Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/. Viitattu 25.2.2022.

LOPS 2019: Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019. Opetushallitus: Määräykset ja ohjeet 2019:2a. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2019.pdf. Viitattu 25.11.2021.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Oikeustulkkirekisteri. https://oikeustulkkirekisteri.opintopolku.fi/. Viitattu 4.3.2022.
OPH-178-2018: Asioimistulkkauksen ammattitutkinto. Opetushallituksen määräys. https://eperusteet.opintopolku.fi/eperusteet-service/api/dokumentit/7278365. Viitattu 25.11.2021.
SOU 2018: Att förstå och bli förstådd – ett reformerat regelverk för tolkar i talade språk. Statens offentliga utredningar 2018:83. https://www.regeringen.se/4aeb03/contentassets/94589a6823994d2385f4f55b24be734e/att-forsta-och-bli-forstadd--ett-reformerat-regelverk-for-tolkar-i-talade-sprak-sou-201883. Viitattu 25.11.2021.
SVT 2019: Suomen virallinen tilasto. Palkkarakenne [verkkojulkaisu] 2018. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/pra/2018/pra_2018_2019-09-06_tie_001_fi.html. Viitattu 29.4.2022.
SVT 2020: Suomen virallinen tilasto. Väestörakenne [verkkojulkaisu] 2020, Liitetaulukko 2. Väestö kielen mukaan 1980–2020. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/vaerak/2020/vaerak_2020_2021-03-31_tau_002_fi.html. Viitattu 20.10.2021.
Tutkimusryhmä ProPSI:n vuonna 2018 keräämä verkkokyselyn vastausaineisto. Kyselyyn vastasi 125 puhuttujen kielten tulkkia.
Vipunen 2020: Opetushallituksen tilastopalvelu. Opiskelijat ja tutkinnot: Asioimistulkin ammattitutkinto sekä Oikeustulkkauksen erikoisammattitutkinto. Helsinki: Opetushallitus https://vipunen.fi/fi-fi/ammatillinen. Viitattu 14.5.2020.
VNS 6/2021: Valtioneuvoston selonteko kotoutumisen edistämisen uudistamistarpeista. https://kotoutuminen.fi/selonteko. Viitattu 15.2.2022.

Tutkimuskirjallisuus

Colley, Helen ja Frédérique Guéry 2015: Understanding the new hybrid professions. Bourdieu, *illusio* and the case of public service interpreters. *Cambridge Journal of Education*, 45:1, 113–131. https://doi.org/10.1080/0305764X.2014.991277.
Davis, Kathy 2008: Intersectionality as buzzword: A sosiology of science perspective on what makes a feminist theory succesful. *Feminist Theory*, 9:67, 67–85.
Forsander, Annika 2002: *Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla*. Helsinki: Väestöliitto.
Isolahti, Nina 2014: *Tulkkauksen tarkkuus rikosoikeudenkäynnissä – saavuttamaton ihanne*. Tampere: Tampere University Press.
Keskinen, Suvi 2012: Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalin kohtelun paradoksi väkivaltatyössä. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori ja Anu Hirsiaho (toim.) *Monikulttuurisuuden sukupuoli. Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*. Tampere: Tampere University Press, 291–320.
Koskinen, Kaisa 2018: Ruumiillinen ja affektiivinen pääoma asioimistulkin tunnetyössä. Teoksessa Kaisa Koskinen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen (toim.) *Asioimistulkkaus. Monikielisen yhteiskunnan arkea*. Tampere: Vastapaino, 157–184.
Koskinen, Kaisa 2020: *Translation and affect. Essays on sticky affects and translational affective labour.* Amsterdam: John Benjamins.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lutz, Helma, Maria Teresa Herrera Vivar ja Linda Supik (toim.) 2011: *Framing intersectionality. Debates on a multifaceted concept in gender studies*. Lontoo ja New York: Routledge.
Mäntyranta, Heli 2018: Asioimistulkkien ammattitutkinnon arvioiminen. Teoksessa Kaisa Koskinen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen (toim.) *Asioimistulkkaus. Monikielisen yhteiskunnan arkea*. Tampere: Vastapaino, 281–296.
Määttä, Simo 2017: Community interpreters in Finland: A heterogeneous community divided by ethnicity. Teoksessa Kristiina Taivalkoski-Shilov, Liisa Tiittula ja Maarit Koponen (toim.) *Communities in translation and interpreting*. Montréal: Les Éditions québécoises de l'oeuvre, 183–216.
Määttä, Simo 2018: Empatia ja asenne lingua franca -tulkkauksessa: puhelintulkatun kuulustelun analyysia. Teoksessa Kaisa Koskinen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen (toim.) *Asioimistulkkaus. Monikielisen yhteiskunnan arkea*. Tampere: Vastapaino, 97–120.
Noordegraaf, Mirko 2007: From 'pure' to 'hybrid' professionalism: Present-day professionalism in ambiguous public domains. *Administration & Society*, 39, 761–785. https://doi.org/10.1177/0095399707304434.
Pärnänen, Anna ja Hanna Sutela 2014: *Itsensätyöllistäjät Suomessa 2013*. Helsinki: Tilastokeskus.
Pöllabauer, Sonja ja Iris Topolovec 2020: Ethics in public service interpreting. Teoksessa Kaisa Koskinen ja Nike Pokorn (toim.) *The Routledge handbook of translation and ethics*. Lontoo: Routledge, 211–226.
Rautavuoma, Veera 2018: Kohtauksia eräästä tulkkikeskuksesta. Teoksessa Kaisa Koskinen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen (toim.) *Asioimistulkkaus. Monikielisen yhteiskunnan arkea*. Tampere: Vastapaino, 335–346.
Rautavuoma, Veera ja Kati Turtiainen 2018: Toimijuutta tukeva tulkkaus perhepalveluissa. Teoksessa Johanna Hiitola, Merja Anis ja Kati Turtiainen (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi. Kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Tampere: Vastapaino, 146–168.
Rudvin, Mette ja Elena Tomassini 2011: *Interpreting in the community and workplace. A practical teaching guide*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
Skaaden, Hanne 2019: Invisible or invincible? Professional integrity, ethics, and voice in public service interpreting. *Perspectives*, 27:5, 704–717. https://doi.org/10.1080/0907676X.2018.1536725.
Sutela, Hanna ja Anna-Maija Lehto 2014: Työolojen muutokset 1977–2013. Suomen virallinen tilasto (SVT). Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/ytmv_197713_2014_12309_net.pdf. Viitattu 29.4.2022.
Tipton, Rebecca 2014: Perceptions of the 'occupational other': Interpreters, social workers and intercultures. *The British Journal of Social Work*, 46:2, 463–479. https://doi.org10.1093/bjsw/bcu136.
Tomozeiu, Daniel, Kaisa Koskinen ja Adele D'Arcangelo 2016: Teaching intercultural competence in translator training. *The Interpreter and Translator Trainer*, 10:3, 251–267. https://doi.org/10.1080/1750399X.2016.1236557.
Vainikka, Mari 2021: Kulttuurin representaatiot asioimistulkkauksen tutkimuskirjallisuudessa. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 14, 97–111.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Viljanmaa, Anu 2018: Inhimillinen tekijä: tunteet asioimistulkin työssä. Teoksessa Kaisa Koskinen, Jaana Vuori ja Anni-Kaisa Leminen (toim.) *Asioimistulkkaus. Monikielisen yhteiskunnan arkea*. Tampere: Vastapaino, 121–126.
Viljanmaa, Anu 2020: *Professionelle Zuhörkompetenz und Zuhörfilter beim Dialogdolmetschen*. Berliini: Frank & Timme.
Vuori, Jaana 2015: Kotouttaminen arjen kansalaisuuden rakentamisena. *Yhteiskuntapolitiikka*, 80:4, 395–404. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129563/vuori.pdf?sequence=1.
Vuori, Jaana, Sari Hokkanen, Marta Choroszewicz ja Anni-Kaisa Leminen 2022: Etninen eriarvoisuus asioimistulkkien ammatissa ja työoloissa. *Työelämän tutkimus*, 20:2, 185–210. https://doi.org/10.37455/tt.103367.
Wadensjö, Cecilia 1998: *Interpreting as interaction*. Lontoo: Longman.
Wessendorf, Susanne 2014: *Commonplace diversity. Social relations in super-diverse context.* Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1057/9781137033314.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Superdiversiteetti ja tieteellisen tiedon muodostumisen translatorisuus

Esa Penttilä
https://orcid.org/0000-0001-5920-1657

Tieteellistä tietoa muodostetaan tutkimuksen kautta, ja tutkimus on usein monin tavoin monikielistä. Nykyisessä kansainvälisyyttä korostavassa ilmapiirissä tämä näkyy ehkä aiempaa selvemmin, mutta ilmiö sinällään ei ole uusi, vaan on aina ollut osa tutkijan työtä. Tutkijat ovat kautta aikain hyödyntäneet eri kielillä kirjoitettua lähdekirjallisuutta – osin käännöksinä, osin alkukielellä; he ovat keränneet ja analysoineet aineistoja, joista osa on voitu tuottaa useallakin eri kielellä; he ovat raportoineet tutkimuksistaan ehkä useammalla eri kielellä eri yleisöille; mahdollisesti heidän omia tutkimustekstejään on myös käännetty muille kielille. Tutkimusyhteisöt, joissa tutkijat ovat tehneet työtään ja käyneet tieteellistä keskustelua, ovat usein koostuneet eri kielitaustoista tulevista ihmisistä.

On todennäköistä, että nykymaailmassa, jossa tutkijoiden liikkuvuus ja kansainväliset kontaktit ovat entisestään lisääntyneet, monikielisyys tutkimustyössä ja tutkimusyhteisöissä on aiempaa monipuolisempaa ja sen kirjo on edelleen rikastunut. Ilmiö tosin on jäänyt ehkä yllättävänkin vähälle huomiolle sitä mukaa, kun englannista on muodostunut tieteen *lingua franca*, ja muiden kielten rooli tiedeviestinnässä ja tieteellisen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tiedon muodostamisessa on vähentynyt. Englannin ylivallasta tieteen kielenä ja se vaikutuksesta tieteellisen tiedon muodostumiseen Bennett (2007; 2013) on käyttänyt jopa niinkin vahvaa ilmausta kuin tiedonmurha (*epistemicide*).

Päällisin puolin voi näyttää siltä, että kielellinen kirjo tutkijan työssä kaventuu ja yksipuolistuu samalla, kun englannin rooli tieteen kielenä kasvaa. Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus. Sitä mukaa, kun yhä useammat käyttäjäryhmät eri puolilla maailmaa lisäävät englannin käyttöä tieteellisessä viestinnässään, myös kieltenvälinen kääntäminen eri muodoissaan – tai translatorisuus, kuten ilmiötä tässä luvussa nimitetään – lisääntyy. Entistä useampi niistä, joille englannin kieli on arkipäivää tieteellisessä keskustelussa, puhuu äidinkielenään jotain muuta kuin englantia. Tämän takia he joutuvat tutkimustyössään käyttämään itselleen vierasta tai toista kieltä, mikä edellyttää usein monenlaista kääntämistä – vähintään yksilön omassa mielessä, mutta usein myös niin, että se on ulkopuolisellekin havaittavissa. Tässä luvussa keskityn tarkastelemaan juuri tällaista tutkimustoimintaan ja tieteellisen tiedon muodostumiseen liittyvää kääntämistä ja kieltenvälistä viestintää ilmiön moninaisuuden näkökulmasta.

Hyödynnän tulkinnoissani superdiversiteetin käsitettä, joka tarjoaa yhden näkökulman monikielisten ilmiöiden tarkasteluun (Blommaert 2015). Superdiversiteetin käsite toimii tässä luvussa lähinnä tutkimusaiheen moniulotteisena uudelleen luomisena (*multidimensional reconfiguration*), joka on yksi niistä superdiversiteetin tulkinnoista, joita myös Vertovec (2019, 130–131) pitää hedelmällisenä, kuten tämän teoksen johdantoluvussa todetaan. Kaiken kaikkiaan translatorisuus ja siihen sisältyvä moninaisuus on jäänyt niin kieltä kuin kääntämistäkin koskevassa tutkimuksessa pitkälti huomiotta, ja tämän tekstin tarkoituksena onkin havainnollistaa, kuinka superdiversiteetti käsitteenä voi auttaa hahmottamaan myös translatorisuuteen liittyvää moninaisuutta aiempaa paremmin.

Toistaiseksi kielellistä superdiversiteettiä koskevassa keskustelussa on lähinnä havainnoitu sitä, kuinka paljon ja mitä kieliä eri yhteyksissä käytetään, miten niitä käytetään ja miten niiden käyttö limittyy toisiinsa, mutta kieltenvälinen translatorisuus on jäänyt pitkälti huomiotta.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tämä on luonnollista, sillä keskustelua ovat käyneet sosiolingvistit, eivätkä käännöstieteilijät ole siihen juuri osallistuneet. Tässä luvussa superdiversiteetin käsitettä tarkastellaan kuitenkin nimenomaan translatorisuuden näkökulmasta. Vastaavasti esimerkiksi kieleily, joka sosiolingvistisessä keskustelussa on ollut paljon esillä, jää tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Tarkoituksena on pohtia seuraavia tutkimuskysymyksiä: 1) miten superdiversiteetin ja translatorisuuden käsitteet kytkeytyvät toisiinsa, 2) miten superdiversiteetti käsitteenä ja näkökulmana auttaa hahmottamaan tutkimustyöhön ja tieteellisen tiedon muodostumiseen liittyvän translatorisuuden moninaisuutta ja 3) miten translatorisuus ja superdiversiteetti yhdessä voivat auttaa hahmottamaan tieteellisen tiedon muodostumisen moniulotteisuutta ja lisäämään tietoisuutta siitä, miten kieltenvälinen merkitysten siirto vaikuttaa jopa käsityksiimme ympäröivästä maailmasta.

Vastaavaa pohdintaa voi soveltaa myös muihin viestinnällisiin konteksteihin, joissa liikutaan monikielisissä ympäristöissä ja välitetään tietoa kieleltä toiselle. Esimerkkinä näistä konteksteista ovat tietyt journalistisen viestinnän erikoisalueet, kuten ulkomaanuutiset, kulttuuriin ja taiteeseen liittyvä uutisointi tai urheilujournalismi, joissa kaikissa toimitustyötä tekeviltä edellytetään vähintään kahden kielen välillä toimimista.

Esittelen luvussa ensin superdiversiteetin ja translatorisuuden käsitteitä ja niiden keskeisiä tausta-ajatuksia. Sitten käyn tarkemmin läpi sitä, millaisia seikkoja translatorisuuten liittyy nimenomaan tutkimuskontekstissa. Tämän jälkeen esittelen konkreettisia esimerkkejä tutkimukseen liittyvän translatorisuuden kirjosta. Esimerkeissä on hyödynnetty Itä-Suomen yliopistossa vuonna 2020 kerättyä kyselyaineistoa, jossa tutkijat kertovat omaan tutkimustyöhönsä liittyvistä kääntämisen ja tulkkauksen käytännöistä ja näkemyksistä. Luvun lopuksi teen vielä yhteenvetoa keskeisistä käsitellyistä seikoista ja pohdin niiden vaikutusta yleisemmin.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Superdiversiteetti ja translatorisuus

Kuten tämän teoksen johdannossa todetaan, Steven Vertovecin (2006; 2007) hahmottelema superdiversiteetti oli alun perin ensisijaisesti sosiologinen tai sosiaalitieteellinen käsite, jolla kuvattiin maahanmuuttajaryhmien sisäistä, useiden erilaisten ja vaihtelevien taustamuuttujien aiheuttamaa monimuotoisuutta. Pian käsite omaksuttiin myös sosiolingvistiikan puolelle, jossa yksi keskeisistä viestinviejistä oli Jan Blommaert. Hänen mukaansa käsite sopii hyvin sosiolingvistiikan työkaluksi, koska ala jo lähtökohtaisesti vastustaa monosentristä ajattelua ja pikemminkin rikkoo rajoja sekä tarkastelee valtavirran sijasta juuri marginaaleja ja raja-alueita (Blommaert 2015, 2). Esimerkiksi käsitys ihmisistä lähtökohtaisesti yksikielisinä nähtiin ongelmalliseksi, eikä se vastannut todellisuutta (Auer ja Wei 2008). Kuten aiemmin sosiologiassa myös sosiolingvistiikassa superdiversiteetti kytkettiin lähtökohtaisesti maahanmuuttoon ja niihin vaikutuksiin, joita lisääntyneellä maahanmuutolla ja liikkuvuudella on ollut meitä ympäröivään kielelliseen todellisuuteen. Termi kuvaa siis sitä kielellistä moninaisuutta, joka näkyy nykyisessä yhteiskunnallisessa kontekstissa, johon sisältyy hyvin monenlaisia, toistensa kanssa limittyviä yksilöllisiä ja yhteisöllisiä monikielisyyden muotoja.

Kovin tarkkaa määritelmää superdiversiteetille ei useinkaan anneta. Sen sijaan Blommaert ja Rampton (2011) esittävät, että superdiversiteetti on pikemminkin taktiikka ja paradigmaattinen projekti kuin erillinen tutkimusala, ja sitä määrittävät teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat, eivät niinkään selkeät, ennalta sovitut käsitteet. Näkökulmaa hallitsee tietynlainen epävarmuus, jonka seurauksena monimutkaiset, hybridiset, jopa epätavanomaiset ilmiöt nähdään normaaleina ja niitä tutkitaan lähinnä etnografisin menetelmin. Tarkoituksena on tutkia sosiolingvistisiä systeemejä ja ilmiöitä itsessään, sen sijaan että niihin projisoitaisiin valmiita teoreettisia malleja ja piirteitä. Näin yritetään päästä osuvammin kiinni siihen, kuinka moniulotteinen kielellinen todellisuutemme lisääntyvän maahanmuuton hallitsemassa nykymaailmassa on. Samalla jopa käsitys kielestä monimutkaistuu, kuten Blommaert ja Backus (2013, 14–15) esittävät. Kieltä ei toki koskaan ole voinut pitää täysin valmiina, paikalleen pysähtyneenä prosessina, mutta superdiversiteettinäkökulma

https://doi.org/10.21435/skst.1489

korostaa aiempaa selvemmin kielen epätäydellistä ja keskeneräistä luonnetta, johon lisääntyvä monikielisyys tuo aiempaa useampia ja moniulotteisempia tasoja.

Siinä missä superdiversiteettiä on sosiolingvistiikan puolella alettu käyttää kielten moninaista, rinnakkaista ja limittäistä käyttöä kuvaavana terminä, ei käännöstieteen puolella oikeastaan ole ollut vastaavaa termiä kuvaamaan sitä moniulotteisuutta, joka on havaittavissa kieltenvälisessä merkityksen välittämisessä. Toki jo Roman Jakobson (1959, 233) havainnollisti kääntämiseen liittyvää moniulotteisuutta jaotellessaan kääntämisen kolmeen eri typpiin, jotka ovat kielensisäinen kääntäminen, kieltenvälinen kääntäminen ja intersemioottinen kääntäminen. Näistä hänen mukaansa varsinaista kääntämistä (*translation proper*) on kuitenkin vain kieltenvälinen kääntäminen, ja tämä ajattelu on hallinnut käännöstiedettä pitkään.

Varsinaisen kääntämisen sisään voidaan hahmotella monenlaista toimintaa, kuten Snell-Hornby (1988, 31–35) on osoittanut kuvatessaan kääntämisen lajeja ja ulottuvuuksia ns. kerroksellisen mallinsa (*stratificational model*) avulla. Tuo malli on kuitenkin rajallinen ja keskittyy vain ammattikääntäjien ammatillisessa kontekstissa tekemään käännöstoimintaan, jolloin huomiotta jäävät ammattikääntämisen ulkopuolella tapahtuvat monenlaiset kääntämiseen kytkeytyvät ilmiöt ja niiden toimijat. Paremmin kääntämiseen liittyvää moninaisuutta ja ilmiön tietynlaista jatkumoluonnetta voikin hahmottaa prototyyppiajattelun kautta, kuten Halverson (2000; 2002) ja Tirkkonen-Condit (2011) ovat tehneet. Heidän mukaansa kääntäminen voidaan nähdä kieltenvälisenä merkityksen välittämisenä, jota määrittävät monenlaiset piirteet, joiden pohjalta tietyntyyppistä kääntämistä voidaan pitää prototyyppisenä ja muita kääntämisen lajeja vähemmän prototyyppisinä, mutta myös nämä marginaalisemmat kääntämisen muodot voidaan nähdä osana jonkinlaista kääntämisen jatkumoa.

Kääntäminen terminä rajoittaa helposti näkemystämme itse ilmiöstä, sillä varsinkin arkiajattelussa se kytketään melko yksiulotteisesti tietynlaiseen kieltenväliseen toimintaan, jossa työkseen kääntämistä tekevä ammattilainen muuntaa suhteellisen selkeästi rajatun viestin kieleltä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

toiselle niin, että viestit sisällöltään vastaavat toisiaan. Tällaiseen toimintaan myös käännöstieteellinen tarkastelu on perinteisesti pitkälti rajattu.

Parin viime vuosikymmenen aikana näkemys kääntämisestä siihen erikoistuneiden asiantuntijoiden rajattuna eritystehtävänä on monin tavoin laajentunut. On alettu tarkastella myös erilaisia ei-ammatillisen kääntämisen muotoja, kuten fanikääntämistä, sota- ja muissa kriisitilanteissa tapahtuvaa tulkkausta, lasten kielenvälitystä, joukkoistettua kääntämistä tai vaikkapa monikielisessä konteksteissa tapahtuvaa arkista vertaistulkkausta (ks. esim. Antonini ja muut 2017; Peréz-González ja Susam-Saraeva 2012; Pilke, Kolehmainen ja Penttilä 2015; Probirskaja 2017). Tätä moninaisuutta havainnollistamaan ovat Kolehmainen, Koskinen ja Riionheimo (2015) ja Koskinen (2020) ehdottaneet translatorisuuden käsitettä.

Voidaan ajatella, että *translatorisuus* terminä viittaa laaja-alaisesti kaikkeen sellaiseen toimintaan, jossa yhdellä kielellä ilmaistua sisältöä pyritään muokkaamaan jollain tavalla vastaavaksi toisella kielellä ilmaistuksi sisällöksi (Kolehmainen, Koskinen ja Riionheimo 2015, 374). Ilmiö pitää sisällään niin perinteisen kääntämisen ja tulkkauksen kuin monenlaiset marginaalisemmat kieltenvälisen viestinnän toiminnat, joissa on monia käännöksellisiä piirteitä mutta jotka eivät millään muotoa edusta prototyyppistä kääntämistä. Esimerkkeinä translatorisuudesta voivat olla vaikkapa monikielisessä kokouksessa tapahtuva saman viestin toistaminen eri kielillä hieman eri muodossa (Koskela 2012; Koskela, Koskinen ja Pilke 2017) tai journalistisen tekstin muokkaaminen yhdelle kielelle jollain toisella kielellä tehdyn haastattelun pohjalta (Havumetsä 2020).

Koskinen (2020, 240) korostaa, että terminä *translatorisuus* onnistuu kuvaamaan kieltenvälisen viestinnän moninaisuutta ja jatkumoluonnetta paremmin kuin puhe kääntämisestä. Translatorisuus ei ole samalla tavalla sidoksissa perinteiseen käsitykseen kieltenvälisestä viestinnästä kuin *kääntäminen*, joka terminä helposti mielletään rajautuvaksi lähinnä prototyyppiseen kieltenväliseen kääntämiseen. On tärkeää huomata, että tässä näkemyksessä translatorisuus ajatellaan selvästi laajempana kuin millaisena sen hahmotti Holz-Mänttäri (1984), joka ensimmäisenä kehitteli translatorisen toiminnan käsitettä. Hänen näkemyksessään

https://doi.org/10.21435/skst.1489

translatorinen toiminta oli rajattu ammattimaisen kääntäjän työhön, joskin se sisälsi myös monenlaista muuta toimintaa kuin vain tekstien kääntämistä kieleltä toiselle.

Translatorisuus on yllä hahmotettu lähinnä kieltenväliseksi viestisisällön muokkaamiseksi. Jos kieli ymmärretään laajemmin jonkinlaisena viestintäjärjestelmänä, voidaan translatorisen toiminnan ajatella kattavan myös erilaiset kielensisäisen tai intersemioottisen kääntämisen muodot, kuten vaikkapa viralliseen pöytäkirjaan kirjatun päätöstekstin muokkaaminen sosiaalisen median viestiksi tai romaanin muokkaaminen sävellykseksi. Tässä tekstissä käsittelen translatorisuutta kuitenkin ensisijaisesti kieltenvälisenä toimintana. Jo tässä ulottuvuudessa voi havaita niin rikasta vaihtelua ja monimuotoisuutta, että sen on mahdollista ajatella jollain tavalla vastaavan sitä moninaisuutta, jota superdiversiteetin käsitteellä on pyritty hahmottamaan.

Translatorisuus tieteellisen tiedon muodostumisessa

Tutkimukselle luonteenomaisesta monikielisyydestä johtuen monikielisellä viestinnällä ja kääntämisellä on aina ollut tärkeä rooli tieteellisen tiedon muodostumisessa. Kuten jo yllä totesin, tutkimustyöhön kuuluu monenlaista kääntämistä kieleltä toiselle. Tutkimustyössä kääntäminen ei kuitenkaan läheskään aina ole perinteistä, prototyyppistä kääntämistä, jossa toteutuvat Tirkkonen-Conditin (2011, 164) listaamat prototyyppisen kääntämisen kriteerit: ammattikääntäjä kääntää oman ammattitaitonsa pohjalta selkeästi määriteltävän lähtötekstin yhdeltä kieleltä toiselle niin, että tulotekstin ja lähtötekstin merkitysten välillä on jonkinlainen oletettu vastaavuus, eli ekvivalenssi. Tutkimustyön yhteydessä tapahtuva kääntäminen on usein paljon monimuotoisempaa merkitysten välittämistä kielten välillä ja sitä toteuttavat hyvin erilaiset toimijat. Tämä näkyy myös tässä teoksessa, jonka jokaisessa luvussa on monenlaisia käännöksellisiä piirteitä, kun tekstejä on valmisteltu eri kielillä tuotettuja lähdemateriaaleja ja aineistoja hyödyntäen ja niistä suomenkielistä tutkimustekstiä tuottaen. Ilmiötä kuvaamaan sopiikin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

hyvin translatorisuuden käsite koko siinä moniulotteisuudessa, jota edellisessä alaluvussa hahmoteltu määritelmä heijastaa.

Usein – ehkä jopa oletusarvoisesti – tutkimukseen liittyvää translatorista toimintaa toteuttavat tutkijat itse. Se on niin luonteva osa heidän arkista työtään, etteivät he välttämättä ajattele sitä kääntämisenä tai tiedosta, että he samalla kääntävät viestejä kieleltä toiselle. Niinpä koko ilmiö jää helposti huomiotta, eikä siihen liittyvää moninaisuutta juuri ole tutkittu. Tässä suhteessa superdiversiteetti moninaisuutta korostavana käsitteenä tarjoaa teoreettisen näkökulman hahmottaa ilmiö sellaisena kuin se todellisuudessa näyttäytyy.

Monestikaan tutkijoilla ei ole kääntäjän koulutukseen pohjautuvaa ammattitaitoa, joten he eivät ole varsinaisia kääntämisen ammattilaisia, joskin uransa aikana heille voi kertyä hyvin monenlaista kääntämiseen liittyvää käytännön tietoa ja taitoa, joiden avulla he voivat kehittyä erikoisosaajiksi myös tieteellisen tekstin kääntäjinä. Heidän käännettävänään ei suinkaan aina ole selkeä lähtöteksti, josta muotoillaan vastaava tuloteksti, vaan välitettävät viestit voivat olla hyvinkin fragmentaarisia ja koostua useista erilaisista ja erikielisistä osista. Niinpä tutkimukseen liittyvää kääntämisen kaltaista toimintaa voikin hyvin kutsua translatorisuudeksi siinä merkityksessä kuin käsite yllä on määritelty (ks. myös Penttilä ja muut 2020; 2021).

Translatorinen toiminta tutkimuskontekstissa vaikuttaa vahvasti siihen, miten tieteellinen tieto välittyy kielestä ja kulttuurista toiseen (Montgomery 2000; Schögler 2019). Nykyään translatorisuuteen tutkimuksen kentällä vaikuttaa merkittävästi englannin jatkuvasti kasvava rooli tieteen ”kansainvälisenä” kielenä ja tutkimuksen yleinen kansainvälisyyttä korostava kehitys. Tämän seurauksena tutkijat, joiden äidinkieli ei ole englanti, joutuvat työssään jatkuvasti toimimaan englannin ja muiden kielten välillä, ja siten heidän työhönsä liittyy hyvin monenlaisia kääntämisen kaltaisia toimintoja.

Montgomery (2009, 9–10) listaa 11 erilaista kääntämisen muotoa, joita ei-natiivit englantia käyttävät tutkijat toteuttavat työssään – myöntäen samalla, että kyseessä on vain alustava, lyhyt listaus. Osa näistä kääntämistä sisältävistä toimista on sellaisia, jotka perinteisestikin mielletään

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kääntämiseksi, mutta osaa selvästi ei. Esimerkkeinä näistä voi mainita oman puheen muokkaamisen englanninkielisiksi muistiinpanoiksi konferenssiesitelmää varten tai englanniksi julkaistun tutkimuksen keskeisten tulosten selittämisen tiedotusvälineiden edustajille omalla äidinkielellä. Erityisesti tapauksissa, joissa kääntäminen tapahtuu suullisesti satunnaisessa kohtaamisessa, toiminnasta ei useinkaan jää jäljelle konkreettista ja pysyvää jälkeä. Tällöin tilanteessa tapahtunut kääntäminen jää vielä helpommin piiloon kuin silloin, kun sen tuloksena syntyy esimerkiksi jokin kirjallinen tuotos tai tallenne.

Tutkimuksen translatorisuus ei sinänsä ole uusi ilmiö, vaan kääntäminen muodossa tai toisessa on kautta aikain ollut osa tutkimustyötä. Esimerkiksi ne tekstit, joita nykyään pidetään Aristoteleen kirjoittamina, ovat käyneet läpi monia muutoksia. Niitä on käännetty kieleltä toiselle, ennen kuin ne ovat saavuttaneet nykyisen muotonsa, eikä alkuperäisiä tekstejä todennäköisesti ole ollut olemassa enää kahteen vuosituhanteen (ks. Montgomery 2000, 6–10). Samalla monet tekstien sisältämät ajatukset ovat hyvinkin voineet muuttua matkan varrella siitä, mitä Aristoteles alun perin tarkoitti.

Tutkijat ovat aina myös kommunikoineet keskenään yli kielirajojen, joten translatorisuus on ollut luonteva osa heidän työtään. Aiemmin tätä yhteydenpitoa käytiin pitkälti kirjeitse sekä toisten teoksia lukemalla ja kommentoimalla, ehkä myös tekemällä ajoittaisia tutkimusvierailuja kollegoiden luo. Se oli siis selvästi hitaampaa ja vaivalloisempaa kuin nykyään, kun kehittynyt teknologia mahdollistaa monenlaisen välittömän yhteydenpidon, ja myös matkustaminen eri puolille maailmaan on aiempaa helpompaa – joskin muuttuvat maailmantilanteet voivat tätä ajoittain hankaloittaa. Myös tutkimusyhteisöt ovat nykyään usein aiempaa monikansallisempia ja monikulttuurisempia, ja niihin voi kuulua hyvinkin erilaisista kieli- ja kulttuuritaustoista tulevia ihmisiä. Translatorisuuden kannalta tämä tarkoittaa sitä, että aiempi moniulotteisuus on vain lisääntynyt, joten voidaan olettaa, että sen osalta on siirrytty diversiteetistä superdiversiteettiin aivan kuten ympäröivässä yhteiskunnassa. Seuraavaksi tarkastelen juuri tätä tutkimukseen liittyvän translatorisuuden monimuotoisuutta sellaisena kuin se nykyään näyttäytyy tutkijan arjessa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkkejä tieteellisen tutkimuksen translatorisuuden moninaisuudesta

Alla oleva kuvaus tutkimukseen sisältyvän translatorisuuden moninaisuudesta pohjautuu aineistoon, jonka tutkimusryhmämme keräsi Itä-Suomen yliopistossa vuonna 2020 toteutetulla kyselytutkimuksella. Ryhmään kuuluvat itseni lisäksi Juha Lång, Helka Riionheimo, Juho Suokas ja Erja Vottonen Itä-Suomen yliopistosta. Toteuttamamme kysely kohdistettiin Itä-Suomen yliopiston tutkimushenkilökunnalle, ja siihen saatiin vastauksia kaikilta yliopiston tieteenaloilta. Kyselyn tarkempaa toteutusta ja alustavia tuloksia ovat aiemmin esitelleet Penttilä ja muut (2021).

Kyselyyn tuli vastauksia yhteensä 114 tutkijalta, jotka edustivat taustoiltaan monipuolisesti Itä-Suomen yliopistossa olevia tutkimusaloja. Eniten vastauksia tuli humanisteilta (29 vastaajaa) ja yhteiskuntatieteilijöiltä (24), mutta myös lääke- ja terveystieteet (23) sekä luonnontieteet (21) olivat hyvin edustettuina. Maa- ja metsätaloustieteistä vastaajia oli vain kuusi. Vastauksia tuli jopa yhdeltä tekniikan alan tutkijalta, vaikka tekniikka ei vielä tässä vaiheessa kuulunut Itä-Suomen yliopiston tieteenaloihin. Näiden lisäksi yhdeksän vastaajaa ilmoitti itselleen kaksi tieteenalaa ja yksi jopa kolme, joten heidät on tässä luokiteltu monitieteisiksi.

Myös tutkijoiden työssään käyttämien kielten kirjo on varsin laaja. Vaikka tutkijantyössä painottuu vahvasti englanti (ja se osoittautui myös tässä kyselyssä yleisimmäksi työssä käytetyksi kieleksi), vastaajajoukko ilmoitti käyttävänsä työssään yhteensä 28 eri kieltä. Toiseksi yleisin kieli oli suomi, joka oli vastaajilla myös yleisin äidinkieli (73 prosenttia vastaajista ilmoitti sen äidinkielekseen). Muita työssä suhteellisen yleisesti käytettyjä kieliä olivat ruotsi, ranska, saksa, venäjä ja espanja.

Kaiken kaikkiaan kyselyn vastaajien lukumäärä oli vain pieni otos yliopiston tutkijoiden kokonaismäärästä, sillä kyselyn toteutuksen aikaan Itä-Suomen yliopistossa oli tutkimushenkilökuntaa, väitöskirjatutkijat mukaan lukien, yhteensä lähes 3500 henkeä. Tämäkin vastausmäärä antaa kuitenkin varsin kattavan kuvan siitä, miten moninaista transla-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

torisuutta tutkimustyöhön yliopistossa sisältyy ja miten superdiverssinä ilmiönä tutkimustyön translatorisuus nykyään voidaan hahmottaa.

Havainnollistan esitystäni kyselytutkimuksen avoimista vastauksista nousevilla kommenteilla. Vastaajien anonymiteetin varmistamiseksi heihin viitattaessa mainitaan lähinnä vain tieteenala, jota he edustavat, joissain tapauksissa myös tutkijanuran vaihe, jos se on vastauksen kannalta relevantti. Esimerkeissä ei myöskään mainita sellaisia yksityiskohtia, jotka voisivat paljastaa vastaajien henkilöllisyyden, kuten esimerkiksi heidän käyttämiään harvinaisia kieliä.

Kyselyn tuloksista voidaan hyvin nähdä, että tutkijoiden translatorinen toiminta ei rajoitu vain tutkimusaineiston käsittelyyn tai tulosten raportointiin, kuten helposti voidaan ajatella, vaan kattaa koko tutkimusprosessin sen aivan ensivaiheista tutkimuksen lopulliseen päättymiseen asti. Esimerkiksi tutkimushankkeen valmisteluvaiheessa, jossa muokataan tutkimussuunnitelmia rahoitushakemuksia varten, joudutaan tekstiä usein käsittelemään eri kielillä ja samalla kääntämään sitä kieleltä toiselle. Kansainvälisissä ryhmissä keskustelua käydään jo tässä vaiheessa eri kielillä, mikä myös edellyttää monenlaista kääntämistä ja tulkkausta, jota tekevät kaikki tutkimusryhmään kuuluvat. Samaa tapahtuu sitten läpi tutkimusprosessin, mikäli hankkeen valmistelu etenee toteutukseen.

Tutkimusaineiston hankinta voi aiheesta riippuen tapahtua useammallakin eri kielellä, jopa sellaisilla kielillä, joita tutkija itse ei osaa, kuten yksi kyselyyn vastanneista yhteiskuntatieteilijöistä kertoo. Tällöin apuna käytetään tulkkeja tai kääntäjiä, jotka voivat olla yhtä lailla joko ammattilaisia, puoliammattilaisia tai täysin maallikoita. Myös kyselylomakkeita voidaan tuottaa useammalla kielellä, jos potentiaaliset vastaajat ovat eri kielitaustoista. Esimerkiksi tässä luvussa käsiteltävä kysely toteutettiin sekä suomeksi että englanniksi, sillä oletus oli, etteivät kaikki mahdolliset kyselyyn vastaajat osaisi suomea.

Aina, kun aineistoa on kerätty useammalla kielellä, tulee tutkimuksen analyysi- ja raportointivaiheeseen mukaan jonkinlaista kielten välistä merkitysten välittämistä. Toisinaan tutkijat myös analysoivat käännettyä aineistoa, mikä ei suinkaan ole ongelmatonta itse tulosten kannalta, sillä kuten Venuti (2013) muistuttaa, kääntäminen muuttaa viestiä aina

https://doi.org/10.21435/skst.1489

jollain lailla. Tietenkin tutkijat myös pitkin prosessia lukevat eri kielillä kirjoitettua lähdekirjallisuutta ja muuta oheismateriaalia. Kaikki tämä vaatii monenlaista translatorisuutta, jota toteuttavat hyvin monenlaiset toimijat tutkimusprosessin aikana, ja juuri näiden toimijoiden moninaisuus on yksi keskeinen ulottuvuus, jonka hahmottamisessa superdiversiteetti voi auttaa.

Osan tutkimustyöhön liittyvästä translatorisuudesta ovat perinteisesti toteuttaneet käännösalan ammattilaiset. Heitä käytetään jonkin verran kääntämiseen ja tulkkaukseen mutta erityisesti kielentarkastukseen varsinkin silloin, kun on tarkoitus tuottaa tutkimusartikkeleita julkaistavaksi tai hankehakemuksia arvioitavaksi, jolloin natiivitasoinen kieliasu lisää tekstin uskottavuutta. Tästä mainitsevat lukuisat kyselyyn vastanneet. Juuri kielentarkastukseen myös useissa tutkimusyksiköissä ja -ryhmissä on suhteellisen selkeät periaatteet ja ohjeet, joista kyselyyn vastanneet tuntuvat olevan varsin hyvin tietoisia. Kielentarkastukseen käytetään ammattilaisia ja heidän käyttämiseensä on usein myös varattu rahaa joko hankkeen tai yksikön budjetissa, joskin myös ilmaista ammattikääntäjän apua hyödynnetään, jos sellaista on saatavilla, kuten yksi yhteiskuntatieteissä väitöskirjaa tekevä tutkija kertoo. Kääntämisen suhteen ohjeistus ei ole lainkaan yhtä selvää, kuten usea kyselyyn osallistuja toteaa. Asiaa havainnollistaa hyvin humanistivastaajan toteamus: ”Kielentarkastukseen on todella selkeät ohjeet, mutta kääntämiseen mielestäni ei. Kääntäminen on kai jokaisen omalla vastuulla.” Tässä suhteessa tieteenalojen ja -yksiköiden välillä vaikuttaa kuitenkin olevan jonkinlaisia eroja, mitä havainnollistaa erään maa- ja metsätalouden tutkijan vastauksesta poimittu huomio: ”Joskus on käytetty myös opiskelijoita palkattuna.”

Vaikka kieliammattilaisia käytetään tutkimustyössä erityisesti kieliasun tarkastukseen, määrällisesti suurin osa tutkimukseen liittyvästä translatorisesta toiminnasta ei ole tällaista perinteistä, prototyyppistä käännöstoimintaa. Sen sijaan se on toimintaa, jota toteuttavat tutkijat itse. Tämä käy selvästi ilmi vastausaineistosta. Ilmiö näkyy konkreettisesti myös tässä luvussa, jossa on hyödynnetty muutamia tutkimusaineistosta otettuja englanninkielisiä lainauksia, jotka olen kääntänyt itse suomeksi (alkuperäiset vastaukset näkyvät alaviitteissä). Esimerkiksi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

lääke- ja terveystieteissä tällaista itse toteutettua translatorista toimintaa voidaan pitää jopa oletusarvoisena, kuten alan väitöskirjatutkija toteaa: ”Olen kuvitellut, että englanninkielellä toimiminen kuuluu tieteen alaani [sic] ja jokaisen alalla toimivan pitäisi sitä edes auttavasti osata. Ammattimaista käännöstyötä olen miettinyt vain korkeintaan väitöskirjan kieliasun tarkistuksessa.” Tämä havainnollistaa hyvin, että ajatus on iskostettu tutkijan mieleen jo tutkijankoulutusvaiheessa.

Vastaavaa näkemystä on luonnontieteissä laajemminkin, mikä näkyy myös siinä, ettei kieliammattilaisen käyttöön ole ajateltu edes olevan tarvetta. Kyselyyn vastanneen luonnontieteilijän mukaan ”[j]ärjestelyt ovat, että käännämme itse, ja ammattimaisia palveluja ei ole mahdollista käyttää.” Toki nykyään sama ajatus läpäisee tutkijatyötä pitkälti alasta riippumatta, sillä myös yhteiskuntatieteistä väitöskirjaa tekevä tutkija toteaa vastauksessaan, että se ”[k]uuluu tutkijan työnkuvaan ainakin minun alallani”.

Se, että tutkijat toteuttavat translatorisuutta osana arkista työtään, ei toki tarkoita, että työhön kuuluvasta kääntämisestä, tulkkauksesta ja kielentarkastuksesta vastaisi kukin tutkija yksin, vaan toiminnassa hyödynnetään sujuvasti ympärillä olevia kollegoita. Vierasta kieltä hyvin osaava kollega olikin toiseksi yleisin vaihtoehto, kun kyselyssä pyydettiin tarkennusta siihen, kuka tutkimustyöhön liittyvää kääntämistä, tulkkausta ja kieliasun tarkistusta tekee. Sama näkyy myös avovastauksissa, joista tässä muutama poiminta:

> puhetta käännetään ja kieliasuja tarkastetaan porukalla vuorotellen

> [t]utkimusryhmän jäsenet osallistuvat kielentarkistukseen omalla osaamisellaan ja ovat mukana tutkimusjulkaisussa

> kirjoitan omat tekstini, kollega yleensä lukee artikkelini jossain prosessin vaiheessa ja luonnollisesti kommentoi jos huomaa virheitä (myös kieliopillisia) mutta he eivät varsinaisesti oikolue tekstiä[1]

1 Alkuperäinen vastaus englanniksi: ”I write my own stuff, a colleague normally reads my articles at some point in the process and naturally comments if they see mistakes (including grammatical) but they do not proofread as such.”

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Näistä kaksi ensimmäistä vastausta ovat lääketieteilijöiltä, viimeinen yhteiskuntatieteilijältä. Erityisesti aloilla, joilla tutkimusta tehdään tutkimusryhmissä, kollegoiden rooli translatorisessa toiminnassa on olennainen osa prosessia. Siihen osallistuvat kaikki julkaisussa mukana olevat, jotka saavat luonnollisesti myös nimensä näkyviin tutkimusjulkaisuun. Kirjoitetun tekstin muokkaamisen lisäksi kollegat voivat joskus myös toimia tulkkeina toisilleen, kuten kyselyyn vastannut luonnontieteilijä kertoo: ”saatan ohimennessäni toimia aputulkkina vieraskielisten kollegoiden ja englannistaan epävarmempien laboratorioapulaisten välillä”.

Väitöskirjatutkijoiden osalta translatoriseen toimintaan osallistuvia vanhempia kollegoja ovat myös ohjaajat, joiden kerrotaan auttavan tekstien kieliasun kanssa. Heidän lisäkseen mainitaan kääntämisen ja kielentarkastuksen apuna tutkimusjulkaisujen vertaisarvioijat ja julkaisujen toimittajat, jotka kommentoivat ja korjaavat myös tekstien kieliasua. Kaikki nämä ovat yleensä myös itse tutkijoita.

Kun kääntämisestä ja tulkkauksesta vastaavat tutkijat itse, voidaan ammatillisena toimintana puhua paraprofessionaalista kääntämisestä siinä merkityksessä kuin Koskela, Koskinen ja Pilke (2017, 466) käsitteen määrittelevät. Heidän mukaansa paraprofessionaali kääntäminen tai tulkkaus on käännöstoimintaa, jota tekevät ihmiset eivät ole koulutukseltaan kääntäjiä eivätkä saa siitä erikseen palkkaa, mutta joiden työssä kääntäminen ja tulkkaus ovat olennainen osa työnkuvaa ja ammatillista roolia. Tutkijat ovat juuri tällaisia paraprofessionaaleja kääntäjiä, jotka ovat harvoin kääntämiseen koulutettuja. Toki myös tutkijoiden joukossa on jopa ammattimaisia ja koulutettuja kääntäjiä, jollaisia oli myös muutama tähän kyselyyn vastannut. Muita vastaavia paraprofessionaalin kääntämisen ammattiryhmiä ovat muun muassa toimittajat, kaksikielisten kuntien virkamiehet tai sellaiset valtion virkamiehet, jotka joutuvat työssään säännöllisesti käyttämään suomea ja ruotsia.

Koska tutkijat ovat erityisasiantuntijoita omalla alallaan ja tuntevat itse käsiteltävänä olevan asian erittäin hyvin, he usein myös tuntevat oman alansa erityisterminologiaa ja kielellisiä konventioita jopa paremmin kuin kieliammattilaiset, jotka eivät ole erikseen perehtyneet juuri tuohon alaan. Tämä tuo tutkimuksen translatorisuuteen mielenkiintoisen ulottuvuuden, sillä ammattilaisen tekemä prototyyppinen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

käännöstyö ei välttämättä aina ole laadultaan sellaista, että se täyttäisi tutkimusalan ammattilaisen kriteerit. Tätä kuvaa hyvin erään yhteiskuntatieteilijän esittämä huomio, jonka mukaan työssä turvaudutaan kyllä ammattikääntäjiin ja tulkkeihin, mutta heidän työnsä täytyy aina erikseen tarkastaa, ”sillä sellaisten kääntäjien ja tulkkien löytäminen, jotka tuntevat myös alan ja sen sanaston eri kielillä ei ole helppoa”.[2] Toisen kysymyksen yhteydessä sama vastaaja vielä lisäsi, että ”meidän täytyy aina käyttää aikaa varmistaaksemme, että käännökset ja tulkkaukset ovat virheettömiä”.[3] Kyseinen tutkija tosin teki myös kielentarkastustöitä sivutyönään, joten hän saattoi olla kielellisten kysymysten suhteen tietoisempi kuin moni muu kollegansa.

Ammatillisen ja paraprofessionaalin kääntämisen lisäksi tutkimuksen translatorisuutta toteuttavat myös monenlaiset ei-ammatilliset kääntäjät ja tulkit. Ei-ammatillisella viitataan tässä sellaisiin kääntämistä ja tulkkausta tekeviin ihmisiin, joilla ei ole kääntäjänkoulutusta mutta jotka osaavat vähintään kahta kieltä, joiden välillä he kääntävät ja tulkkaavat usein epämuodollisissa, satunnaisissa tilanteissa saamatta siitä erillistä korvausta (Antonini ja muut 2017, 4–8; ks. myös Pilke, Kolehmainen ja Penttilä 2015). Kyselyyn vastanneet tutkijat mainitsevat tällaisina ei-ammatillisina oman työnsä translatorisina toimijoina puolisot, kaverit, sukulaiset, tai jopa ihmiset, jotka eivät edes tiedä toimivansa tutkijan käännösapuna, mistä hyvä esimerkki on erään maa- ja metsätieteiden tutkijan vastaus: ”Olen espanjan kurssilla ja käytän työssäni tarvitsemiani lauseita esim. kotitehtävissä, jolloin opettaja huoltaa lauseet kuntoon tietämättään, että käyätn (sic) niitä työssäni.” Tässä tapauksessa voi toki olla, että kyse on ainakin jossain mielessä myös paraprofessionaalista kääntämisestä pikemmin kuin ei-ammatillisesta kääntämisestä, sillä opettajan voi ajatella tekevän käännetyn tekstin kielenhuoltoa säännönmukaisesti osana työnsä rutiineja.

Oman lisänsä tutkimustranslatorisuuden kirjoon tuo myös nykyteknologia. Siinä, missä kääntämistä, tulkkausta ja kielentarkastusta aiem-

2 Alkuperäinen vastaus englanniksi: ”because finding a translator and interpreter that also is familiar with the field and its vocabulary in several languages is not very easy.”

3 Alkuperäinen vastaus englanniksi: ”we must also take time to ensure the translations and interpretations are correct.”

https://doi.org/10.21435/skst.1489

min tekivät vain ihmiset, mahdollistaa tietotekniikan kehitys myös koneiden hyödyntämisen tässä toiminnassa. Tämä näkyy hyvin tutkijoiden kyselyvastauksissa. Moni tutkija kertoo käyttävänsä Google Kääntäjää tai MOT Sanakirjan kielentarkastuspalvelua. Myös kielenkäännöspalvelu Sunda mainitaan. Vastauksissa tulee ilmi erilaisia sähköisiä sanakirjoja, kuten MOT, Merriam-Webster, Oxford Dictionary, Tieteen termipankki ja Wikisanakirja. Lisäksi tutkijat käyttävät myös apunaan muita kääntämisen ja kielenkäytön sähköisiä apuvälineitä. Näistä mainitaan Thesaurus.com, Grammarly, FinTWol ja kännykän automaattinen korjaustoiminto sekä yleisellä tasolla Google, jonka avulla etsitään tietoa.

Edellä mainitut työkalut ovat tyypillisesti käytössä silloin, kun tutkijat toteuttavat translatorista toimintaa itse. Ainakin osaa näistä käyttävät hyväkseen myös kieliammattilaiset tehdessään käännös- ja kielentarkastustöitä tutkijoille. Näin teknologia mahdollistaa tutkijoiden translatoriselle toiminnalle osin samanlaisen avun, jota käännösalan ammattilaiset käyttävät. Tämä antaa ehkä myös jonkinlaista tukea tutkijoiden piirissä esiin nousseelle näkemykselle siitä, että kääntäminen ja tulkkaus erityisesti englannin kielen kontekstissa on osa heidän normaalia arkirutiiniaan. Siihen ei välttämättä tarvita erikseen koulutettuja kielialan ammattilaisia, paitsi silloin kun erikseen vaaditaan mahdollisimman huoliteltua tekstiä tutkijan vieraalla tai toisella kielellä.

Kaiken kaikkiaan tutkijantyöhön sisältyvä translatorisuus on hyvin moniulotteista ja monipuolista toimintaa. Vaikka sitä yllä onkin kuvattu suhteellisen rajallisesti, niin tästäkin kuvauksesta saanee jo käsityksen siitä, miten moninaista kieltenvälistä merkitysten siirtämistä tutkijantyöhön kuuluu. Ilmiötä kuvaamaan sopii seuraava humanistitutkijan avovastaus, joka sisältää useita yllä erikseen käsiteltyjä ulottuvuuksia:

> yleensä teen kaiken itse mutta joskus tarvitsen apua kollegalta tai sukulaiselta jonkun vaikeamman käännöksen tarkistamiseen; viralliset dokumentit on pakko antaa ammattikääntäjälle; jos on kiire, olen väsynyt ja kyseessä lyhyt kommunikointi esim. ranskaksi käytän Google kääntäjää jonka tekstin muokkaan ja korjaan virheet.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Vastauksessa havainnollistuvat niin tutkimuksen eri vaiheiden translatoriset toimijat kuin nykyteknologian ilmiöön tuoma ulottuvuuskin. Toki lainauksesta, samoin kuin yllä olevasta käsittelystä, ovat jääneet pois ne monenlaiset translatorisuuden muodot, joissa ei välttämättä liikuta eri kielten välillä, mutta jotka myös kuuluvat olennaisena osana siihen toimintaan, jolla tutkijat siirtävät merkityksiä kontekstista toiseen. Tällaista translatorisuutta on esimerkiksi erilaisten tekstilajien, semioottisten ulottuvuuksien tai modaaliteettien välinen merkitysten siirtäminen. Esimerkiksi tutkimuksesta kertovien Twitter-viestien kirjoittaminen, suurelle yleisölle tarkoitetun tutkimustiedotteen laatiminen, PowerPoint- tai Prezi-esityksen pitäminen omasta tutkimuksesta tai tutkimustulosten havainnollistaminen kaavion, kuvan tai taulukon muodossa vaativat translatorista toimintaa. Näiden kohdalla kyse ei ole Jakobsonin (1959, 233) terminologian mukaisesta varsinaisesta kieltenvälisestä kääntämisestä, vaan pikemminkin kielensisäisestä tai intersemioottisesta kääntämisestä. Nämäkin tilanteet voidaan kuitenkin mieltää kääntämiseksi ja niitä voidaan pitää translatorisina. Myös niissä tutkija pyrkii välittämään viestiä uudessa kontekstissa, ja tällä välitettävällä viestillä on jonkinlainen vastaavuussuhde aiempaan, muokkauksen lähtökohtana käytettyyn viestiin. Toki näissäkin tapauksissa tutkija voi liikkua eri kielten välillä, jolloin mukaan saadaan vielä varsinaisen kääntämisen ulottuvuus, ja ilmiön moninaisuus lisääntyy edelleen.

Mielenkiintoista on, että tutkijat eivät välttämättä useinkaan tule itse ajatelleeksi työhönsä kuuluvaa kieltenvälistä merkityksensiirtoa ja sen moninaisuutta. Tämä on ymmärrettävää erityisesti silloin, jos kieli ja sen käyttö ei näyttäydy tärkeänä oman tutkimusaiheen kannalta. Koska kielen avulla tapahtuva merkitysten välittäminen kuitenkin on olennainen osa tieteellisen tiedon muodostumista, olisi jokaisen tutkijan ainakin ajoittain hyödyllistä pohtia aihetta syvällisemmin. Näin varsinkin nykymaailmassa, jossa englannin rooli tutkimuksen kielenä korostuu ja jossa valtaosa maailman tutkijoista ei voi välttää liikkumista kielten välillä. Samalla mahdollisuus tiedon muuttumiseen matkan varrella kasvaa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lopuksi

Tieteellinen tutkimus, tai ainakin suuri osa sitä, on perinteisesti toiminut ympäristössä, jota hallitsee diversiteetti. Tiedettä on pitkälti tehty kontekstissa, jossa hyödynnetään erilaisissa kulttuuri- ja kieliympäristöissä kehitettyä taustamateriaalia ja teorioita, jotka eivät ole tarkoitettu vain jonkin tietyn kielen tai kulttuurin malleiksi, vaan joiden on ajateltu kuvaavan ihmistä ja maailmaa yleisemmällä, joskus jopa universaalilla, tasolla. Tieteentekijät ovatkin perinteisesti käyneet keskustelua yli kieli- ja kulttuurirajojen hyvin moninaisissa yhteyksissä ja monin eri tavoin, ja he ovat hyödyntäneet tätä kulttuurirajat ylittävää yhteistyötä jokapäiväisessä tutkimustyössään. Voikin ajatella, että diversiteetti on ollut eräänlainen oletusarvo suuressa osassa tieteentekemistä kautta aikain. Maailma – ja tämän luvun näkökulmasta erityisesti tiedemaailma – on kuitenkin viimeisten vuosikymmenten aikana muuttunut yhä kansainvälisemmäksi, ja niinpä myös tieteellinen tutkimus ja tiedonmuodostus ovat kehittyneet yhä moninaisemmiksi myös kulttuuristen ulottuvuuksien suhteen. Tilannetta tieteen kentällä voikin hyvin verrata siihen Ison-Britannian monikulttuuriseen tilanteeseen, jota Vertovec (2006; 2007) tarkasteli esitellessään superdiversiteetin käsitteen.

Siinä missä brittiläinen yhteiskunta koostuu moninaisista päällekkäisistä ja limittäisistä ryhmistä, joissa siirtolaistausta ja erilaiset kulttuuriset vaikutteet risteilevät keskenään luoden jatkuvasti uudenlaisia variaatioita, tapahtuu tiedemaailmassa vastaavia ilmiöitä. Tutkijat toimivat kansainvälisessä ympäristössä ja liikkuvat maasta toiseen joko konkreettisesti tai entistä enemmän myös virtuaalisesti. He muodostavat monikulttuurisia ja monikielisiä tutkimusryhmiä, jotka tutkivat moninaisia kulttuurisia ilmiöitä. Tämä on tyypillistä erityisesti ihmistieteille, joissa keskitytään nimenomaan ihmisen toiminnan kuvaamiseen ja tulkitsemiseen.

Kaikki tämä heijastuu siihen kielelliseen todellisuuteen, jossa tieteentekijät toimivat ja joka vaatii jatkuvaa kielten välistä merkitysten siirtoa, eli translatorisuutta hyvin monenlaisissa muodoissa, kuten yllä on pyritty havainnollistamaan. Tämän ilmiön syvällisempään tarkasteluun juuri superdiversiteetti käsitteenä antaa hyödyllisen näkökulman.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Huolimatta siitä, että translatorisuus superdiverssinä ilmiönä läpäisee koko tieteen tekemisen prosessin ja ulottuu tutkimuksen jokaiseen vaiheeseen, on se jäänyt ja jää edelleen helposti huomiotta. Tieteen kansainvälistymisen myötä vahvana ja jatkuvasti kasvavana trendinä on ollut englannin roolin korostuminen tieteen kielenä, jolloin pinnallisesti katsottuna voi näyttää siltä, että moninaisuudesta on pikemminkin menty kohti yhdenmukaistumista ja ylikansallista yhtenäisyyttä. Koska valtaosa tutkimuksen tekijöistä ei kuitenkaan ole äidinkieleltään englanninpuhujia, liittyy heidän työhönsä automaattisesti myös monenlaista kieltenvälistä kääntämistä. Tätä käännösulottuvuutta tarkasteltaessa onkin mahdollista hahmottaa, kuinka superdiversiteetti toteutuu tieteellisen tiedon muodostumisen kontekstissa. Kun tieteelliseen tutkimukseen kytkeytyvää translatorisuutta tarkastellaan etnografian menetelmin ilman valmiita teoretisointeja, kuten Blommaert ja Rampton (2011) esittävät, on mahdollista toiminnan moniulotteisuus ja huomata, kuinka ei-prototyyppinen kääntäminen on itse asiassa keskeinen ja normaali osa tätä ilmiötä.

Myös se, että tieteellinen kulttuuri ja tieteelliset metodit mielletään universaaleiksi, voi vaikuttaa siihen, että tieteellisen tiedonmuodostuksen superdiverssi konteksti helposti jää huomaamatta. Tässä suhteessa tosin vaikuttaisi olevan eroja tieteenalojen välillä. Esimerkiksi luonnontieteissä ja ihmistieteissä tutkimuksen translatorisuus voi ilmetä hyvin eri tavoin, tai ainakin se voidaan mieltää hyvin eri tavoin, vaikka se sinällään olisi yhtä lailla olemassa molemmissa. Voi esimerkiksi olla, että luonnontieteissä sallitaan paremmin se, että englannin kieltä voi kirjoittaa ja puhua monella tavalla, mikä heijastuu kenties myös tutkimuksen translatorisuuteen siinä mielessä, että tutkimusteksteiltä ei luonnontieteissä edellytetä samanlaista natiivinomaista ilmiasua kuin ihmistieteissä.

Taustalla voi vaikuttaa myös se, että ihmistieteissä suhde maailmaan ja tietoon hahmotetaan vahvasti konstruktivistisesta näkökulmasta, kun taas luonnontieteissä vallitsee pikemminkin positivistinen näkemys (ks. esim. Temple 2002 sekä Temple ja Young 2004, jotka ovat yleisellä tasolla käsitelleet tutkijoiden epistemologista suhtautumista kääntämiseen). Konstruktivistisen näkemyksen mukaan kieli on olennainen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

osa maailmaa ja tiedon muodostamista, ja siten kielenkäyttö muokkaa maailmaa sekä siitä tehtyä tulkintaa. Niinpä kielenkäyttöön luultavasti myös kiinnitetään eri tavalla huomiota kuin silloin, jos positivistisesta näkökulmasta lähtien oletetaan, että kieli on lähinnä väline, joka välittää tietoa maailmasta sellaisena kuin se todellisuudessa on – kaikille samanlaisena ja riippumatta siitä, mitä kieltä maailman kuvaamiseen käytetään. Tämä on osin spekulaatiota, sillä nyt käsitellyn kyselytutkimuksen kysymyksenasettelu ei mahdollista tämän aiheen tarkempaa analyysia. Kyselyaineisto ja aiempi tutkimuskirjallisuus antavat kuitenkin vihjeitä siitä, että näin voisi olla. Tämä on myös yksi niistä teemoista, joihin tutkimusryhmämme on tarkoitus paneutua jatkossa aiempaa yksityiskohtaisemmin.

Lähteet

Itä-Suomen yliopistossa 10.–27.2.2020 ja 29.5.–30.6.2020 toteutetun verkkokyselyn vastausaineisto. Kyselyyn vastasi yhteensä 114 eri alojen tutkijaa.

Tutkimuskirjallisuus

Antonini, Rachele, Letizia Cirillo, Linda Rossato ja Ira Torresi 2017: Introducing NPIT Studies. Teoksessa Rachele Antonini, Letizia Cirillo, Linda Rossato ja Ira Torresi (toim.) *Non-professional interpreting and translation. State of the art and future of an emerging field of research*. Amsterdam: John Benjamins, 1–26.

Auer, Peter ja Li Wei 2008: Introduction: Multilingualism as a problem? Monolingualism as a problem? Teoksessa Peter Auer ja Li Wei (toim.) *Handbook of multilingualism and multilingual communication*. Berliini: De Gruyter, 1–12.

Bennett, Karen 2007: Epistemicide! The tale of predatory discourse. *The Translator*, 13:2, 151–169. https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799236.

Bennett, Karen 2013: English as a lingua franca in academia. *The Interpreter and Transalator Trainer*, 7:2, 69–193. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13556509.2013.10798850.

Blommaert, Jan 2015: Commentary. Superdiversity old and new. *Language and Communication* 44:1, 82–88. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2015.01.003.

Blommaert, Jan ja Ad Backus 2013: Superdiverse repertoires and the individual. Teoksessa Ingrid de Saint-Georges ja Jean-Jacques Weber (toim.) *Multilingualism and multimodality: Current challenges for educational studies*. Rotterdam: SensePublishers, 11–32.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21. https://newdiversities.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/2011_13-02_art1.pdf. Viitattu 11.4.2022.

Halverson, Sandra 2000: Prototype effects in the "translation" category. Teoksessa Andrew Chesterman, Natividad Gallardo San Salvador ja Yves Gambier (toim.) *Translation in context: Selected papers from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam: John Benjamins, 3–16.

Halverson, Sandra 2002: Cognitive models, prototype effects and 'translation': The role of cognition in translation (meta)theory. *Across Languages and Cultures*, 3:1, 21–43. https://doi.org/10.1556/Acr.3.2002.1.2.

Havumetsä, Nina 2020: Instances of translatorial action: A journalist as a translating reporter of speech. *Perspectives*, 28:3, 440–453. https://doi.org/10.1080/0907676X.2019.1623270.

Holz-Mänttäri, Justa 1984: *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Jakobson, Roman 1959: On Linguistic aspects of Translation. Teoksessa Reuben Brower (toim.) *On translation*. Cambridge: Harvard University Press, 232–239.

Kolehmainen, Leena, Kaisa Koskinen ja Helka Riionheimo 2015: Arjen näkymätön kääntäminen: Translatorisen toiminnan jatkumot. *Virittäjä*, 119:3, 372–400. https://journal.fi/virittaja/article/view/48307.

Koskela, Merja 2012: Puheenjohtaja kielenvälittäjänä kaksikielisessä kokouksessa. Teoksessa Niina Nissilä ja Nestori Siponkoski (toim.) *Kielet liikkeessä, Språk i rörelse, Languages in Motion, Sprachen in Bewegung. VAKKI-symposiumi XXXII 11.–12.2.2012*. VAKKI Publications 1. Vaasa: Vaasan yliopisto, 94–105.

Koskela, Merja, Kaisa Koskinen ja Nina Pilke 2017: Bilingual formal meeting as a context of translatoriality. *Target*, 29:3, 464–485. https://doi.org/10.1075/target.16017.kos.

Koskinen, Kaisa 2020: Käännöskäsitykset, muuttuva translatorisuus ja merkitysten välittämisen taito. Teoksessa Sirkku Latomaa ja Yrjö Lauranto (toim.) *Päättymätön projekti III: Kirjoitettua vuorovaikutusta eri S2-foorumeilla*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto, 234–247.

Montgomery, Scott L. 2000: *Science in translation*. Chicago: The University of Chicago Press.

Montgomery, Scott L. 2009: English and Science: Realities and issues for translation in the age of an expanding *lingua franca*. *Journal of Specialised Translation*, 11, 6–16. https://www.jostrans.org/issue11/art_montgomery.pdf. Viitattu 21.1.2022.

Penttilä, Esa, Juha Lång, Helka Riionheimo, Juho Suokas ja Erja Vottonen 2020: Ihmistieteellinen tutkimuskonteksti kääntämisen tilana: Kääntäminen ja tulkkaus osana väitöskirjatutkijoiden työtä. *MikaEL – Electronic Journal of the KäTu Symposium on Translation and Interpreting Studies* 13, 43–57. https://www.sktl.fi/@Bin/2269188/MikaEL13+-+Penttil%C3%A4_L%C3%A5ng_%20Riionheimo_Suokas_Vottonen.pdf. Viitattu 21.1.2022.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Penttilä, Esa, Juha Lång, Helka Riionheimo, Juho Suokas ja Erja Vottonen 2021: Multilingual communication in a researcher's work: Preliminary results of a questionnaire survey. *MikaEL – Electronic Journal of the KäTu Symposium on Translation and Interpreting Studies* 14, 61–81. https://www.sktl.fi/@Bin/74e21091d464857d9e6694762761fbe5/1651490246/application/pdf/2652217/MikaEL14%20-%20Penttila_Lang_Riionheimo_Suokas_Vottonen.pdf. Viitattu 21.1.2022.
Pérez-González, Luis ja Şebnem Susam-Saraeva 2012: Non-professionals translating and interpreting: Participatory and engaged perspectives. *The Translator*, 18:2, 149–165. https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799506.
Pilke, Nina, Leena Kolehmainen ja Esa Penttilä 2015: Luonnollinen kääntäminen, kielenvälitys vai ad hoc -tulkkaus? Terminologinen näkökulma käännöstieteen reuna-alueille. *Virittäjä*, 119:3, 318–341. https://journal.fi/virittaja/article/view/52325.
Probirskaja, Svetlana 2017: "Does anybody here speak Finnish? " Linguistic first aid and emerging translational spaces on the Finnish-Russian Allegro train. *Translation Studies*, 10:3, 231–246. https://doi.org/10.1080/14781700.2017.1289861.
Schögler, Rafael Y. 2019: *Circulation of academic thought: Rethinking translation in the academic field*. Berliini: Peter Lang.
Snell-Hornby, Mary 1988: *Translation Studies, An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Temple, Bogusia 2002: Crossed wires: Interpreters, translators, and bilingual workers in cross-language research. *Qualitative Health Research*, 12:6, 844–854. https://doi.org/10.1177/104973230201200610.
Temple, Bogusia ja Alys Young 2004: Qualitative research and translation dilemmas. *Qualitative Research*, 4:2, 161–178. https://doi.org/10.1177/1468794104044430.
Tirkkonen-Condit, Sonja 2011: Translation prototype and how to exploit it in translator education. *Across Languages and Cultures*, 12:2, 157–172. https://doi.org/10.1556/Acr.12.2011.2.2.
Venuti, Lawrence 2013: *Translation changes Everything. Theory and practice*. Lontoo: Routledge.
Vertovec, Steven 2006: *The emergence of super-diversity in Britain*. Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 25. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2006-025-Vertovec_Super-Diversity_Britain.pdf. Viitattu 11.4.2022.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2019: Talking around super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 125–139. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406128.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Tutkimusmatka suomalaisen työelämän monimuotoisuuteen

Shadia Rask
https://orcid.org/0000-0002-4083-745X
Barbara Bergbom
https://orcid.org/0000-0002-5245-6419
Mercédesz Czimbalmos
https://orcid.org/0000-0002-8709-4569
Katariina Mankinen
https://orcid.org/0000-0001-7252-3220
Sanna Nykänen
https://orcid.org/0009-0006-4756-9335
Mia Teräsaho
https://orcid.org/0009-0007-0545-8829
Minna Toivanen
https://orcid.org/0000-0001-8013-3417
Hülya Yüksel
https://orcid.org/0000-0003-3978-6779

Tässä luvussa tarkastelemme suomalaisen työelämän monimuotoisuutta ja kuljemme työelämän eri tutkimusperinteiden läpi. Käsittelemme työelämää sukupuolten tasa-arvon, monimuotoisuuden, intersektionaalisuuden ja superdiversiteetin viitekehysten avulla. Lähdemme liikkeelle

https://doi.org/10.21435/skst.1489

sukupuolentutkimuksesta, jossa tarkastellaan monia työelämän tasa-arvokysymyksiä ja sukupuolittuneita ilmiöitä.

Pysähdymme kuvaamaan monimuotoisuuden tilaa suomalaisissa työorganisaatioissa. Aineistona käytämme Työterveyslaitoksen Monimuotoisuusbarometria (Työterveyslaitos, 2021), jossa on kartoitettu henkilöstöalan ammattilaisten (n=250) näkemyksiä monimuotoisuudesta. Monimuotoisuuden tarkastelun heikkoudeksi havaitsemme staattisen ja tietyllä tapaa yksiulotteisen tavan hahmottaa erilaisuutta. Todellisuudessa eri monimuotoisuuden ulottuvuudet ovat risteäviä.

Risteävien erojen ymmärtämiseksi perehdymme intersektionaalisuuden käsitteeseen. Tartumme myös inklusiivisuuden käsitteeseen pohtiessamme, miten monimuotoisuusprosesseja voidaan käytännössä edistää työpaikoilla. Inklusiivisuus tarkoittaa aktiivista ja suunniteltua toimintatapaa, jolla voidaan edistää yhdenvertaisia ja syrjimättömiä rakenteita sekä kaikkia osallistavaa ja mukaan ottavaa toimintaa (TEM 2022). Nostamme esiin esimerkkejä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) ja Työterveyslaitoksen Moninaisesti parempi -hankkeesta (2019–2022). Aineistona käytämme hankkeen rekrytointiprosessissa kerättyä kyselyaineistoa (n=48).

Viimeiseksi lähestymme superdiversiteetin käsitettä, joka siirtää katseen staattisesta monimuotoisuuden tarkastelusta dynaamiseen monimuotoisuuden monipuolistumiseen. Superdiversiteetin käsite kutsuu tarkastelemaan väestön ja työyhteisöjen monimuotoisuutta huomioiden heterogeenisyyden eri ryhmien sisällä ja ryhmänmuodostuksessa itsessään. Päätepysäkillä pohdimme, millaiset monimuotoisuuden ulottuvuudet nykyisellään jäävät tutkimuksessa ja työpaikoilla piiloon.

Sukupuolentutkimus tarjoaa tiedollisen pohjan työelämän tasa-arvotyölle

Sukupuolentutkimus tarkastelee työelämän ilmiöitä kahdesta suunnasta. Ensinnäkin se tutkii yhteiskunnan sukupuolittuneita rakenteita ja sitä, ja tuottaa tietoa miesten ja naisten erilaisista asemista ja tilanteista työelämässä. Toiseksi tutkimus analysoi yhteiskunnassa vallitsevia suku-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

puolittavia kulttuurisia jäsennyksiä ja käytäntöjä, kuten ajattelumalleja ja tapoja, joilla sukupuoli ymmärretään työelämäkontekstissa ja naisten ja miesten välisiä eroja muodostetaan ja perustellaan työhön liittyvissä kysymyksissä (Korvajärvi 2010). Sukupuolentutkimuksen tavoitteena on tehdä näkyväksi ja muuttaa vallitsevaa epäoikeudenmukaiseksi koettua asiaintilaa (Juvonen, Rossi ja Saresma 2010).

Suomessa koulutusvalinnat ja työmarkkinat ovat vahvasti segregoituneet eli eriytyneet sukupuolen mukaan: naiset ja miehet työskentelevät suurelta osin eri toimialoilla, ammateissa ja tehtävissä (THL 2023a; Tilastokeskus 2021a; Teräsaho, Tanhua ja Rantanen 2023). Naisten osuus on korkea sosiaali- ja terveysalan tehtävissä, kun taas miesten tyypillisin alavalinta kohdistuu tekniikan sekä tieto- ja viestintätekniikan (ICT) aloille. Myös yrittäjyys on eriytynyt sukupuolen mukaan. Naiset työllistyvät useammin kunnallisella sektorilla, miehet taas yksityisellä sektorilla ja ovat myös naisia yleisemmin itse yrittäjiä. Sen lisäksi naiset ja miehet ovat sijoittuneet työelämässä vaativuudeltaan eritasoisiin tehtäviin: miehet sijoittuvat useammin esihenkilö- ja johtotehtäviin ja naiset avustaviin tehtäviin. Naisten osuus pörssiyhtiöiden toimitusjohtajista on alle 10 prosenttia. (THL 2023a). Segregaatio on Suomessa erittäin voimakasta verrattuna muihin Euroopan maihin, vaikka eurooppalaisittain tarkasteltuna naisten koulutustaso on Suomessa korkea (Teräsaho, Tanhua ja Rantanen 2023).

Sukupuolen mukaisen segregaation vahvuudesta koulutusalavalinnoissa ja työelämässä kertoo myös se, että Suomessa suoritetut tutkinnot näyttävät voimistavan maahanmuuttaneiden koulutusalavalintoja sukupuolen mukaan (Nieminen, Sutela ja Hannula 2015). Maahanmuuttajataustaiset tytöt ja naiset saatetaan mieltää esimerkiksi hoivatyöhön sopivammiksi sekä sukupuolensa että maahanmuuttajataustansa vuoksi riippumatta heidän henkilökohtaisista toiveistaan ja kokemuksistaan sekä koulutustaustastaan (Kurki 2019). Ulkomailla suoritettujen tutkintojen koulutusalat eivät ole Suomeen muuttaneilla naisilla ja miehillä eriytyneet sukupuolen mukaan niin voimakkaasti kuin suomalaistaustaisilla. Vuonna 2014 Suomessa asuneilla ulkomaalaistaustaisilla naisilla oli suhteellisesti enemmän tekniikan alan tutkintoja ja selvästi vähemmän terveys- ja sosiaalialan tutkintoja kuin suomalaistaustaisilla naisilla (Nieminen, Sutela ja Hannula 2015).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Myös työllisten ulkomaalaistaustaisten naisten ja miesten ammatit olivat vuonna 2019 eriytyneet sukupuolen mukaan hieman lievemmin kuin suomalaistaustaisilla. Kuitenkin kokonaisuudessaan sekä suomalais- että ulkomaalaistaustaiset miehet ja naiset työskentelevät vain harvoin sukupuolelleen ei-tyypillisellä alalla eli miehet koulutus-, sosiaali- ja terveysaloilla ja naiset luonnontieteen, matematiikan ja teknologian aloilla (Tilastokeskus 2022; THL 2023b). Suomessa vallitsevat edelleen vahvat sukupuolistereotypiat ja asenteet, mielikuvat sekä normit tiettyjen alojen sopivuudesta vain tietylle sukupuolelle (Teräsaho, Tanhua ja Rantanen 2023). Esimerkiksi opinto-ohjauksessa nuorta saatetaan tiedostamatta ohjata koulutusalalle sukupuolen mukaan (Juutilainen 2003) tai omalle sukupuolelle ei-tyypillisestä alasta kiinnostunut nuori saattaa jäädä ilman koulun ja lähipiirin kannustusta, jolloin hän tekee omalle sukupuolelleen tyypillisen alavalinnan valtavirran mukana.

Sukupuolen mukaista eriytymistä esiintyy myös alojen sisällä. Esimerkiksi miesenemmistöisen tekniikan alan opintoaloissa on muutama ala, kuten elintarvikeala, jossa naisten osuus on miehiä korkeampi. Vaikka pientä muutosta on tapahtunut etenkin naisten kouluttautuessa miesenemmistöisille aloille, kuten lääkäreiksi ja juristeiksi, ei segregaation lievenemisessä näy merkittävää muutosta. (Keski-Petäjä ja Witting 2018.) Myös nuorten ammattitoiveet mukailevat sukupuolen mukaista eriytymistä työelämässä. Vuoden 2016 Nuorisobarometrissa nuorilla naisilla yleisin toiveammatti oli työ sosiaali- ja terveysalalla, miehillä puolestaan yleisin toiveammatti sijoittui tekniikan alalle (Teräsaho ja Keski-Petäjä 2017). Lisäksi nuorten työelämään tutustumisen (TET) harjoittelupaikat valikoituvat useimmiten omalle sukupuolelle tyypilliselle alalle (Mayer ja muut 2022). Vuoden 2017 tasa-arvobarometrin mukaan valtaosa vastaajista oli kuitenkin sitä mieltä, että sosiaali- ja terveyspalveluiden työtehtävissä tulisi olla nykyistä enemmän miehiä, ja tekniikan sekä tieto- ja viestintätekniikanalojen työtehtävissä tulisi olla nykyistä enemmän naisia (Attila ja muut 2018).

Työmarkkinoiden eriytymistä kuvaa myös se, että tasa-ammateissa työskentelevien osuus on pienentynyt vuosien aikana. Tilastokeskuksen työssäolotilaston mukaan vuonna 2020 tasa-ammateissa työskentelevien palkansaajien osuus oli vain 9,5 prosenttia. Tasa-ammateilla tarkoitetaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ammatteja, joissa naisten ja miesten osuus ammattiryhmissä toimivista on 40–60 prosenttia. Palkansaajien yleisimmät tasa-ammattiryhmät vuonna 2020 olivat mainonnan ja markkinoinnin erityisasiantuntijat, elintarviketeollisuuden prosessityöntekijät sekä ammatillisen koulutuksen opettajat. (Tilastokeskus 2020.) Korkeasti koulutetut naiset ja miehet työskentelevät tasa-ammateissa useammin kuin matalammin koulutetut naiset ja miehet. Ulkomaalaistaustaiset naiset työskentelevät tasa-ammateissa hieman useammin kuin ulkomaalaistaustaiset miehet tai suomalaistaustaiset naiset tai miehet, vaikkakaan erot eivät ole ryhmien välillä suuria. (Tilastokeskus 2022; THL 2023b.)

Sukupuolten tasa-arvoa työelämässä on edistetty ja segregaatiota pyritty lieventämään tutkitun tiedon lisäksi käytännön keinoin (ks. esim. Teräsaho, Tanhua ja Rantanen 2023). Työpaikoilla on kehitetty sukupuolitietoisia ja monimuotoisuutta edistäviä rekrytointikeinoja sekä käytäntöjä tasa-arvoisen urakehityksen edistämiseksi, syrjinnän, häirinnän ja epäasiallisen kohtelun kitkemiseksi sekä naisten ja miesten välisen palkkaeron kaventamiseksi. Oppilaitoksissa on kehitetty esimerkiksi oppilaanohjauksen käytäntöjä: miehiä on kannustettu naisenemmistöisten alojen tehtäviin ja naisia miesenemmistöisille aloille esimerkiksi mentoroinnin, yritysvierailuiden, työelämään tutustumisjaksojen (TET) ja muiden harjoitteluiden keinoin sekä tarjoamalla moninaisia roolimalleja ja esikuvia. Naisten urakehitystä, johtajuutta, yrittäjyyttä ja liiketoimintaosaamista on tuettu. Lisäksi on kehitetty sukupuolitietoisen viestinnän keinoja sekä vahvistettu päättäjien, toimittajien ja viestinnän ammattilaisten tasa-arvo-osaamista. Myös työpaikkojen ja oppilaitosten tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelua on edistetty. Kehittämistyön pysyvyyttä rajoittaa osin se, että kehittämistyötä on tehty pitkälti määräaikaisissa tasa-arvohankkeissa (Brunila 2009).

Tasa-arvon edistämisessä on alettu ottaa entistä paremmin huomioon myös sukupuolen moninaisuus. Tasa-arvolaki (1986/609) kieltää syrjinnän sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella. Laki velvoittaa lisäksi viranomaisia, työnantajia ja koulutuksen järjestäjiä ennaltaehkäisemään syrjintää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) puolestaan kieltää syrjinnän muun muassa seksuaalisen suuntautumisen perusteella. Toistaiseksi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tietoa esimerkiksi sukupuolivähemmistöjen sijoittumisesta työmarkkinoille ja koetuista esteistä ammatinvalinnassa on melko vähän.

Sukupuolen kaksijakoisuuden ja heterokeskeisyyden perinne on ollut myös tutkimuskyselyissä vahva, mutta viime vuosina jäykkää perinnettä on purettu useissa tiedonkeruun tavoissa. Rekistereissä ja kyselylomakkeissa on harvoin tunnistettu risteävien erojen merkitys, ja se että moninaiset erot vaikuttavat yhtä aikaa ratkaisevasti siihen, miten etuoikeutettuja tai marginaalisia asemia yhteiskunnassa saavutetaan. (Lehtonen 2019.) Intersektionaalisuuden käsitteellistämisen seurauksena asetelma on jo teoreettisesti tuttu, mutta viive käsitteestä käytäntöön siirtymisen välillä on oleellista huomioida. Intersektionaalisuuden tunnistamiseksi ja huomioon ottamiseksi tutkimuksissa on siirrytty enemmän tarkastelemaan monimuotoisuutta. Myös sukupuolentutkimuksessa ja feministisessä tutkimuksessa kiinnitetään sukupuolen lisäksi huomiota muihin hierarkioita ja eriarvoisuutta tuottaviin eroihin, kuten ikään, etniseen taustaan, seksuaalisuuteen, vammaisuuteen tai uskontoon (Juvonen, Rossi ja Saresma 2010).

Yhteiskunnassa on yhä paljon sukupuolittuneita ilmiöitä, kuten monet työelämän tasa-arvokysymykset, joiden tunnistamista ja edistämistyötä ei tule sivuuttaa monimuotoisuutta ja diversiteettiä käsittelevässä tutkimuksessa. Esimerkiksi naiset kokevat sukupuolestaan haittaa työelämässä ja kokevat syrjintää etenkin miesenemmistöisillä työpaikoilla (Kauhanen ja Riukula 2019; Koivunen ja muut 2017). Vahvasti sukupuolen mukaan eriytyneet koulutusvalinnat ja työmarkkinat sekä sukupuoleen liitetyt oletukset ja stereotypiat vaikuttavat valtaväestön tavoin myös maahanmuuttaneiden henkilöiden elämään. Sukupuolen mukaan eriytyneet työmarkkinat vaikuttavat laajemmin resurssien ja hyvinvoinnin jakautumiseen yhteiskunnassa.

Binäärisestä tarkastelusta laajempaan monimuotoisuuteen

Työelämän tutkimuksessa ja kehittämisessä on yhä useammin otettu viitekehykseksi laajempi monimuotoisuus, jossa sukupuolen lisäksi

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kohteena ovat myös muut ulottuvuudet, kuten ikä ja etninen tausta. 2000-luvulle on myös ajoittunut merkittäviä lainsäädäntöuudistuksia yhdenvertaisuuteen liittyen. Vuoden 2004 yhdenvertaisuuslailla pantiin täytäntöön Euroopan unionin niin sanotut syrjintädirektiivi ja työsyrjintädirektiivi (Euroopan unioni 2000a ja 2000b), ja vuonna 2015 astui voimaan uusi yhdenvertaisuuslaki. Entistä toimivampaa lainsäädäntöä on tavoiteltu yhdenvertaisuuslain osittaisuudistuksella 2020-luvulla.

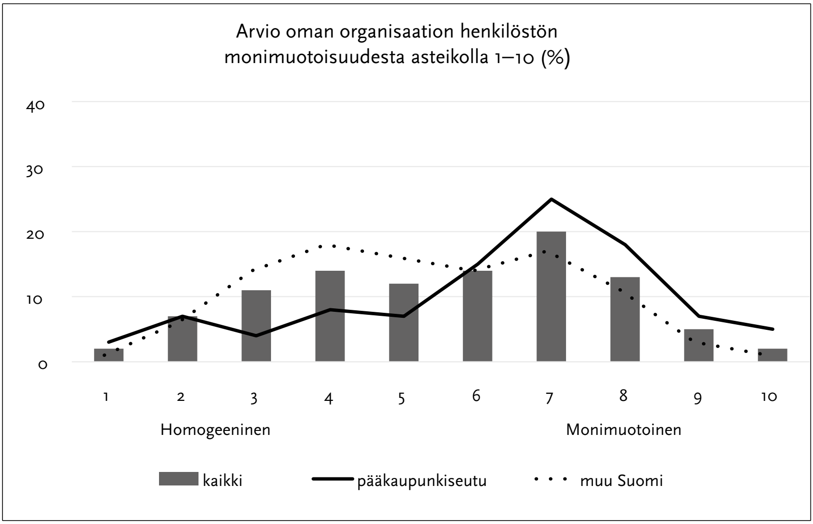
Monimuotoisuuden kehyksessä ihmisten keskinäinen erilaisuus näyttäytyy usein rikkautena ja voimavarana. Tutkimuksissa on osoitettu, että työyhteisön monimuotoisuudesta voi olla hyötyä organisaatioille: sen on havaittu muun muassa parantavan organisaation innovatiivisuutta, uusien asiakasryhmien tavoittamista sekä taloudellista kannattavuutta (Hunt, Layton ja Prince 2015). Organisaation tavoiteltava henkilöstörakenne koostuu tämän näkemyksen mukaan erilaisista ja eritaustaisista työntekijöistä. Monimuotoisuuden tuomien hyötyjen lisäksi on korostettu moraalista näkökulmaa (Roberts ja Mayo 2019), josta katsottuna tasa-arvoisessa ja yhdenvertaisessa yhteiskunnassa eri väestöryhmät ovat edustettuina eri organisaatioissa ja työtehtävissä.

Pelkkä erilaisuuden olemassaolo ei kuitenkaan takaa, että henkilöstön monimuotoisuus tuottaa hyötyjä. Siihen tarvitaan hyvää johtamista, mukaan ottavia, inklusiivisia toimintatapoja sekä psykologista turvallisuutta. Kehittämistoiminnassa monimuotoisuuden johtaminen on saanut jalansijaa, ja tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslakien edellyttämiä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmia on laadittu monilla työpaikoilla. Kuitenkin esimerkiksi tasa-arvosuunnitelmien laajuus ja laatu vaihtelevat paljon organisaatioiden välillä (Attila ja Koskinen 2020).

Seuraavaksi valotamme suomalaisen työelämän ja työpaikkojen monimuotoisuuden tilaa Työterveyslaitoksen Monimuotoisuusbarometrin (Bergbom, Toivanen ja Väänänen 2020) pohjalta. Tarkastelemme tuloksia myös alueellisesti vertaillen pääkaupunkiseutua sekä muuta Suomea, ja tuomme näin esiin maamme erilaisia työelämätodellisuuksia. Monimuotoisuusbarometrilla kartoitetaan henkilöstöalan ammattilaisten (n=250) näkemyksiä monimuotoisuudesta. Barometri on toistaiseksi toteutettu neljä kertaa vuosina 2007, 2011, 2016 ja 2020.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Monimuotoisuus määriteltiin monimuotoisuusbarometrissä työntekijöiden keskinäiseksi erilaisuudeksi muun muassa iän, sukupuolen, etnisen taustan, seksuaalisen suuntautumisen, perhetilanteen, vammaisuuden, kielen, uskonnon ja vakaumuksen suhteen. Monimuotoisuuden määrittely pohjaa aikaisempien vuosien monimuotoisuusbarometreihin. Mainitut monimuotoisuuden ulottuvuudet ovat myös lainsäädännössä mainittuja syrjintäperusteita. Henkilöstöalan ammattilaiset arvioivat oman henkilöstönsä monimuotoisuutta asteikolla 1–10 (1=erittäin homogeeninen; 10=erittäin monimuotoinen). Vastaajista viidennes (21 %) arvioi oman organisaationsa hyvin monimuotoiseksi (8–10) ja vajaa viidennes (18 %) hyvin homogeeniseksi (1–3). Pääkaupunkiseudulla, jossa 39 % vastaajista (n=96) toimi, oma organisaatio arvioitiin useammin monimuotoiseksi (mediaani 7) kuin muualla Suomessa keskimäärin (mediaani 5). (Kuvio 1.) Tämä heijastanee ainakin osittain sitä, että pääkaupunkiseudun kolmen suurimman kaupungin, Helsingin, Espoon ja Vantaan, työikäisestä (18–64-vuotiaat) väestöstä noin joka viides (19–24 %) oli barometrin toteuttamisvuonna vieraskielinen, kun vastaava osuus muun maan osalta oli keskimäärin 6 prosenttia (Tilastokeskus 2021b).

Kuvio 1. Henkilöstöalan ammattilaisten arvio oman organisaation henkilöstön monimuotoisuudesta asteikolla 1–10 (%). Lähde: Bergbom, Toivanen ja Väänänen 2020.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Avovastauksissa henkilöstön monimuotoisuutta ja homogeenisuutta kuvattiinkin usein naisten ja miesten sukupuolijakauman ja ikäjakauman lisäksi juuri etnisyydellä, alkuperällä, kansallisuudella, kulttuurisilla vähemmistöillä tai ulkomaalaistaustaisuudella. Muita mainittuja ulottuvuuksia olivat seksuaalinen suuntautuminen, perhetilanne, vammaisuus, osatyökykyisyys, uskonto, äidinkieli, kotikieli, kielitausta, ihonväri, koulutustausta ja osaaminen. Yksittäisiä mainintoja oli myös sukupuolen moninaisuudesta, vakaumuksesta, mielenterveydestä ja turvapaikanhakijoista. Muita monimuotoisuuden ulottuvuuksia, kuten neurodiversiteettiä eli neurologista monimuotoisuutta, ei mainittu oman organisaation monimuotoisuutta tai homogeenisuutta kuvatessa.

Avovastauksissa nousi myös esiin, että henkilöstön monimuotoistumista pidetään toivottavana. Yksittäisiä mainintoja oli myös siitä, että organisaatiossa oli asetettu henkilöstön monimuotoistumisen lisääntymiselle strategisia tavoitteita. Tavoitetta tai toivetta henkilöstön monimuotoistumisesta perusteltiin kuitenkin harvoin. Lähinnä tuotiin esiin, että henkilöstön olisi suotavaa heijastaa väestön monimuotoisuutta. Toisinaan myös koettiin, että henkilöstön monimuotoisuutta oli vaikea lisätä: omalla paikkakunnalla esimerkiksi ulkomaalaistaustaisen väestön osuus saattoi olla alhainen eikä työnhakijoiden joukossa ollut muita kuin suomalaissyntyisiä. Vastaavasti tuotiin esiin muiden vähemmistöjen vähäisyys omalla paikkakunnalla. Joskus taas monimuotoisuutta kavensi oman toimialan vahva eriytyminen sukupuolen mukaan. Lisäksi muutama vastaaja arvioi organisaation johdon kielteisten asenteiden olevan oman organisaationsa henkilöstön monimuotoistumisen esteinä. On kuitenkin huomionarvoista, että vuonna 2020 valtaosa henkilöstöalan ammattilaisista (69 %) arvioi, että monimuotoisuuden ja yhdenvertaisuuden arvostaminen oli nostettu esiin organisaation strategiassa, toimintasuunnitelmassa tai jossakin niitä vastaavassa.

Monimuotoisuusbarometrin tulokset antavat viitteitä siitä, että organisaatioissa on tapahtunut 2000-luvulla myönteistä kehitystä asennoitumisessa monimuotoisuuteen. Vuoden 2020 barometrin vastaajista lähes kahdeksan kymmenestä (78 %) arvioi, että omassa organisaatiossa hyväksytään monimuotoisuuden eri ilmenemismuodot ja kannustetaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ihmisiä olemaan avoimia tämän suhteen. Vuonna 2007 vastaava osuus oli 51 prosenttia ja osuus on selvästi kasvanut vuosien varrella (57 % vuonna 2011, 61 % vuonna 2016).

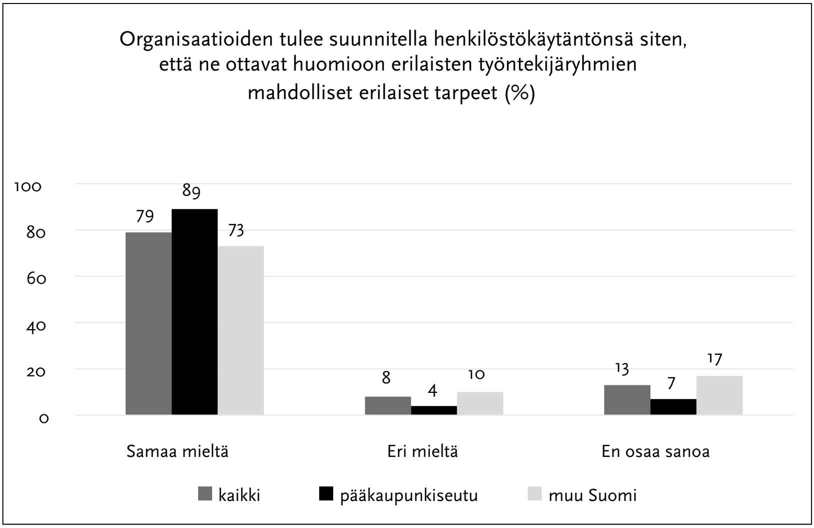
Työpaikoilla suhtauduttiin myös aikaisempaa sallivammin työntekijöiden erilaisten monimuotoisuuteen liittyvien ulkoisten symbolien käyttöön (esim. uskontoon ja vakaumukseen liittyvät). Suluissa mainittu täsmennys on todennäköisesti ohjannut vastaajia pohtimaan työpaikan suhtautumista erityisesti uskontoon ja vakaumukseen liittyviin symboleihin, kuten esimerkiksi vaatetukseen ja koruihin. Vuonna 2020 noin puolet vastaajista (49 %) arvioi, etteivät ulkoiset symbolit kuulu työpaikalle. Aikaisempina vuosina osuus on ollut selvästi korkeammalla tasolla (74–78 %). Varauksellisuus monimuotoisuuteen liittyvien ulkoisten symbolien käyttöön työssä voi liittyä esimerkiksi siihen, että tietyissä tehtävissä ja ammateissa työntekijöiltä odotetaan neutraalisuutta tai käytetään työnantajan määräämää työasua. Kiinnostavaa onkin, että tästä huolimatta suhtautuminen monimuotoisuuteen on myös tältä osin kehittynyt hyväksyvämmäksi.

Monimuotoisuusbarometrissa henkilöstöalan ammattilaisia pyydettiin arvioimaan länsimaalaisen pukeutumisen vaikutusta rekrytointiin. Vastanneista miltei joka toinen (49 %) arvioi, että on helpompi rekrytoida henkilö, joka pukeutuu länsimaisesti kuin henkilö, joka käyttää valtakulttuuristamme poikkeavaa vaatetusta. Joka viides (19 %) oli kuitenkin eri mieltä väittämän kanssa. Valtakulttuurista poikkeava vaatetus voi viitata esimerkiksi romanien kansallisasun, hijabin tai sikhimiesten turbaanin käyttöön.

Valtaosa henkilöstöalan ammattilaisista (79 %) katsoi, että organisaation henkilöstökäytäntöjen suunnittelussa tulee ottaa huomioon erilaisten työntekijäryhmien erilaiset tarpeet, pääkaupunkiseudulla näin ajatteli peräti 89 % prosenttia vastaajista. (Kuvio 2.) Barometrin avovastaukset valottavat miten erilaisten ryhmien erilaisia tarpeita oli huomioitu: työaikajoustot helpottivat haastavissa perhetilanteessa eläviä, vammaisten henkilöiden kohdalla saatettiin tehdä työnmuokkausta ja vastaavasti suunnitella erilaisia työjärjestelyjä osatyökykyisille. Lisäksi nuorten ja ikääntyneiden erilaisia tarpeita huomioitiin johtamiskäytännöissä. Yk-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

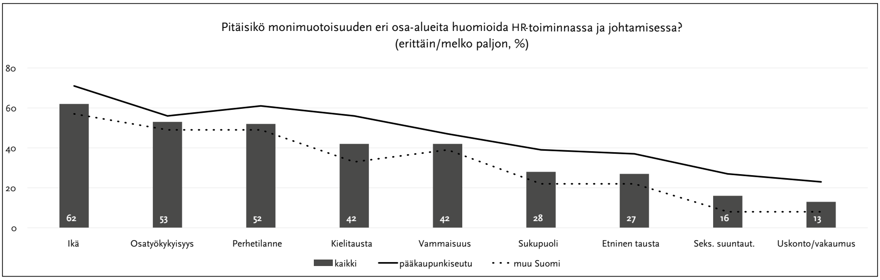
sittäisiä mainintoja oli myös kielikoulutuksen järjestämisestä sitä tarvitseville ja mahdollisuudesta pitää rukoiluhetkiä taukojen yhteydessä. Pohdimme työelämän syrjiviä rakenteita sekä työntekijöiden kokemuksia monimuotoisuuden toteutumisesta myöhemmin tässä luvussa.

Kuvio 2. Henkilöstöalan ammattilaisten näkemys tarpeesta ottaa huomioon eri työntekijäryhmien erilaiset tarpeet henkilöstökäytännöissä (%), pääkaupunkiseutu ja muu Suomi. Lähde: Bergbom, Toivanen ja Väänänen 2020.

Monimuotoisuusbarometrin vastaajia pyydettiin myös arvioimaan, missä määrin eri monimuotoisuuden ulottuvuuksia pitäisi ottaa huomioon johtamisessa ja organisaation henkilöstökäytännöissä. Henkilöstöalan ammattilaiset katsoivat, että erityisesti ikä, osatyökykyisyys ja perhetilanne tulisi huomioida johtamisessa ja henkilöstökäytännöissä (Kuvio 3). Lisäksi kielitausta ja vammaisuus nähtiin varsin laajasti ulottuvuuksina, joihin olisi tarpeellista kiinnittää huomiota. Seksuaalinen suuntautuminen ja uskonto tai vakaumus kuuluivat puolestaan niihin monimuotoisuuden ulottuvuuksiin, joihin vain harva katsoi olevan tarpeellista kiinnittää erityistä huomiota. Pääkaupunkiseudun vastaajat arvioivat muita vastaajia useammin tarpeelliseksi huomioida eri monimuotoisuuden ulottuvuudet johtamisessa ja henkilöstökäytännöissä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kuvio 3. Henkilöstöalan ammattilaisten näkemys tarpeesta ottaa huomioon eri monimuotoisuuden ulottuvuuksia HR-toiminnassa ja johtamisessa (%), pääkaupunkiseudulla ja muualla Suomessa. Lähde: Bergbom, Toivanen ja Väänänen 2020.

Avovastauksissa tuotiin kuitenkin esille, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja uskontoon tai vakaumukseen tulee kohdistaa huomiota, jos työpaikalla esiintyy näihin liittyvää syrjintää tai ennakkoluuloja. Toisaalta esitettiin, että nämä ulottuvuudet kuuluvat ihmisten yksityisyyteen eivätkä liity työhön. On kuitenkin huomattava, että joissakin työtehtävissä uskonto tai vakaumus voivat vaikuttaa työntekoon ja työn muokkausta voi olla sekä tarpeen että mahdollista tehdä. Maailmalla uskonto tai vakaumus on yksi yleisimmistä syistä, jonka vuoksi työntekijät toivovat työn muokkausta. Muita yleisimpiä syitä ovat vammaisuus, raskaus ja perhevelvollisuudet sekä terveyteen tai toimintakykyyn vaikuttavat tekijät (ILO 2016). Syrjinnän osalta tulisi ottaa huomioon, että vaikka esiin tulleeseen syrjintään tulee puuttua, myös syrjinnän ennaltaehkäisyyn tulee kiinnittää huomiota, sillä syrjintäkokemuksista ei välttämättä viestitä eteenpäin organisaatiossa.

Vaikka henkilöstökäytännöissä otetaan vaihtelevasti huomioon eri monimuotoisuuden ulottuvuudet, barometrin tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että henkilöstön yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumiseen kiinnitetään aikaista enemmän huomiota työpaikoilla, esimerkiksi rekrytointikäytäntöjen osalta. Vastanneista noin joka kolmas (31 %) ilmoitti, että omassa organisaatiossa on kehitetty syrjimättömiä rekrytointikäytäntöjä ja noin joka kymmenes (12 %) että työpaikalla on kokeiltu tai käytetty anonyymia rekrytointia. Avovastausten perusteella

https://doi.org/10.21435/skst.1489

rekrytointikäytäntöjen kehittäminen syrjimättömiksi oli ajankohtaista monessa organisaatioissa. Esimerkiksi anonyymia rekrytointia oli äskettäin kokeiltu tai sen kokeilu ja käyttöönotto oli suunnitteilla. Kiinnostus ja toimet syrjimättömien rekrytointikäytäntöjen kehittämiseen voivat liittyä osin esimerkiksi monia toimialoja, kuten sosiaali- ja terveysalaa (Keva 2021a; 2021b) koskettavaan osaaja- ja työvoimapulaan, mikä pakottaa organisaatioita kehittämään rekrytointikäytäntöjään riittävän työvoiman saamiseksi. Syrjimättömät rekrytointikäytännöt voivat parantaa työpaikan mainetta ja houkuttelevuutta, lisätä työnhakijoiden määrää avoimiin työpaikkoihin ja auttaa sopivien työntekijöiden rekrytoinnissa.

Monimuotoisuuden tilan monipuolinen tarkasteleminen on yksi keskeinen lähtökohta erilaisuuden tutkimuksessa. Monimuotoisuusbarometrin tulokset kuvaavat hyvin monimuotoisuuden tilaa ja siihen liittyviä asenteita, käytäntöjä ja muutoksia suomalaisessa työelämässä ja työpaikoilla. Tällainen monimuotoisuuden tarkastelu on kuitenkin staattinen ja tietyllä tapaa yksiulotteinen tapa hahmottaa erilaisuutta. Inklusiivisissa eli mukaan ottavissa organisaatioissa henkilöstön monimuotoisuutta olisi hyvä huomioida laajemmin. Todellisuudessa eri monimuotoisuuden ulottuvuudet ovat toisiinsa kietoutuneita ja ristikkäisiä, minkä intersektionaalisuuden käsite tuo hyvin esiin. Siirrymmekin tarkastelemaan intersektionaalista viitekehystä, jonka fokuksessa on staattisten luokkien ja kategorioiden sijaan valta, rakenteet ja prosessit.

Intersektionaalisuuden kautta risteäväisyyksien tunnistamiseen

Intersektionaalisuus käsitteenä tarkoittaa tutkimuksen ja keskustelun viitekehystä, jossa huomioidaan useiden sosiaalisten identiteettien yhteisvaikutus (Crenshaw 1989). Crenshaw'n mukaan intersektionaalisuus tarjoaa näkökulman, josta voidaan tarkastella, miten eriarvoisuuden eri muodot usein risteävät, kietoutuvat yhteen ja miten niiden yhteisvaikutus voi olla hyvinkin kielteinen. Tämän näkökulman mukaan sukupuolten eriarvoisuus ei ole riippumatonta rodun, etnisen taustan, seksuaalisuuden, iän, vammaisuuden, luokan tai maahanmuuttotaustan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

perusteella ilmenevästä eriarvoisuudesta. Esimerkiksi sukupuoli yksin ei riitä enää muuttujaksi analysoitaessa identiteettiä ja valtasuhteissa asemoitumista, vaan on otettava huomioon myös muita tekijöitä ja muuttujia, kuten yhteiskuntaluokka, ikä, etnisyys tai uskonto, ja näiden tekijöiden jatkuva risteäminen (Rossi 2010).

Maahanmuuttotutkimuksissa on pitkään tunnistettu selkeitä eroja miesten ja naisten välillä esimerkiksi työllisyydessä. Vuonna 2018 OECD huomautti raportissaan, että Suomen pitäisi parantaa maahanmuuttaneiden naisten ja heidän lastensa kotoutumista Suomeen (OECD 2018). On havaittu, että maahanmuuttaneilla naisilla koulutus lisää työllisyyttä selvästi vähemmän kuin muilla ryhmillä: korkea-asteen tutkinnon suorittaneista maahanmuuttaneista naisista vain 62 prosenttia on työllisiä, kun muilla ryhmillä osuus on yli 80 prosenttia (Larja ja Luukko 2018).

Intersektionaalisuuden huomioon ottaminen työllisyyskysymyksissä antaa tarkempaa tietoa työelämän esteistä. Esimerkiksi Suomeen muuttaneista ulkomaalaistaustaisista korkeasti koulutetuista naisista useampi kuin joka kolmas on tilastollisesti tarkasteltuna ylikoulutettu nykyisiin työtehtäviinsä nähden, vaikka heillä on Suomessa suoritettu tutkinto ja vähintään edistynyt suomen kielen taito. Siinä missä lääkärit ovat saaneet koulutustaan vastaavaa työtä, ulkomaalaistaustaiset opettajat, joiden ammatti on myös hyvin säännelty ja hyvää kielitaitoa vaativa, näkyvät runsaana joukkona ylikoulutetuissa. Eroa voivat selittää niin pätevöitymis- ja muuntokoulutusten heikko saatavuus, ongelmat ulkomaisten tutkintojen rinnastamisessa sekä välillinen syrjintä kielitaitovaatimusten osalta. (Toivanen ja muut 2018.)

Intersektionaalisuuden rinnalla myös inklusiivisuuden käsitettä käytetään yhä useammin kuvaamaan työelämää ja sen yhdenvertaisuutta. Inklusiivisuuden ja intersektionaalisuuden käsitteet ovat käytössä paitsi tutkimuksessa myös politiikassa. Esimerkiksi Marinin hallituksen tasa-arvo-ohjelma (2020–2023) korostaa intersektionaalisuutta, ja myös työ- ja elinkeinoministeriön työelämän monimuotoisuusohjelmassa (2021–2023) edistetään inklusiivisuutta. Työelämän monimuotoisuusohjelman tapaan määrittelemme inklusiivisuuden toiminnaksi, jonka avulla lisätään ihmisten osallisuutta ja yhdenvertaisuutta eroista huolimatta (Rask, Czimbalmos ja Yüksel 2021). Inklusiivisuudella tarkoitetaan mukaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ottamista tai ulossulkevien ja eriarvoistavien rakenteiden muuttamista. On keskeistä ymmärtää, että monimuotoisuuden olemassaolo, esimerkiksi työyhteisössä, ei itsestään johda inklusiivisiin työtapoihin. Toisaalta monimuotoisuutta on vaikea säilyttää ilman inklusiivisuutta (Sherbin ja Rashid 2017).

Suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsee vahva ihanne mahdollisuuksien tasa-arvosta. Helposti unohtuu, ettei kaikilla tosiasiallisesti ole yhdenvertaisia mahdollisuuksia ja oikeuksia esimerkiksi hakea työpaikkaa. Työpaikoilla ajatellaan herkästi, että ”ovet ovat auki kaikille”, vaikka todellisuudessa työelämässä esiintyy monenlaista syrjintää, työpaikkoja koskeva tieto ei tavoita kaikkia yhtäläisesti, eivätkä kaikki koe oloaan yhtä turvalliseksi töissä tai näe yhtä paljon itsensä kaltaisia samastuttavia työntekijöitä henkilökuntansa tai organisaationsa verkkosivujen kuvituksessa. Muodollisesti samanlainen kohtelu voi päinvastoin vahvistaa olemassa olevaa eriarvoisuutta, jos ihmisten erilaisia lähtökohtia ja mahdollisuuksia, esimerkiksi työnhakijoina, ei oteta huomioon. Tosiasiallinen yhdenvertaisuus kiinnittää huomiota eri ihmisryhmien todelliseen asemaan yhteiskunnassa ja ryhmien välillä valitsevaan eriarvoisuuteen (Rask 2009). Tosiasiallista yhdenvertaisuutta edistetään työpaikoilla esimerkiksi toiminnallisen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnittelun ja positiivisen erityiskohtelun kautta.

Ymmärrys intersektionaalisuudesta ja inklusiivisuudesta voi ohjata yhdenvertaisuutta edistäviä käytännön toimia työpaikoilla. Yhdenvertaisuuslakiin sisältyvä yhdenvertaisuuden edistämisvelvoite koskee myös organisaation rekrytointikäytäntöjen kehittämistä. Käytännön esimerkkinä kuvaamme Moninaisesti parempi -hankkeen monimuotoisuutta edistävää rekrytointikokeilua, joka toteutettiin Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella syksyllä 2020. Rekrytointikokeilussa hankkeeseen rekrytoitiin kaksi projektitutkijaa. Rekrytoinnissa kokeiltiin viittä monimuotoisuutta edistävää rekrytointikeinoa, joita olivat 1) monimuotoisuuslausekkeen[1] käyttö työpaikkailmoituksessa, 2) tehtävässä edellytettävän

1 Monimuotoisuuslausekkeella työnantaja voi työpaikkailmoituksessa ilmaista arvojaan, myönteistä suhtautumistaan monimuotoisuuden edistämiseen ja kannustaa vähemmistöihin kuuluvia hakemaan avoinna olevaan tehtävään. Esimerkiksi ”Toivomme hakijoiksi eri-ikäisiä ja eri sukupuolia olevia henkilöitä sekä kieli-, kulttuuri- tai muihin vähemmistöihin kuuluvia henkilöitä”.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

suomen kielen taidon kriittinen arviointi, 3) anonyymi osaamisnäyte, 4) työpaikkailmoituksesta viestiminen verkostoissa ja visuaalisesti sekä 5) hakijaviestintään panostaminen. Rekrytointikokeilua on arvioitu sekä työnantajan että työnhakijan näkökulmasta (Rask, Nykänen ja Teräsaho 2021).

Rekrytointikokeilusta kerättiin tietoa hakijakyselyssä, johon vastasi puolet hakijoista (51 %, n=48). Projektitutkijoiden tehtäviä haki yhteensä 95 henkilöä. Koska osa haki molempia tehtäviä, työhakemuksia saapui yhteensä 120. Hakijoiden monimuotoisuutta kuvastaa se, että hakijajoukolla oli yhteensä 26 eri äidinkieltä. Hakijakyselyn vastaajista yli 85 prosenttia piti työpaikkailmoituksen monimuotoisuuslauseketta vähintään melko tärkeänä tekijänä, joka motivoi hakemaan tehtävään. Puolet vastanneista (52 %) arvioi vähintään melko tärkeäksi hakemista motivoivaksi tekijäksi sen, että tehtävässä edellytettävään kielitaitoon riitti suomen kielen perusteet. Kaksi kolmesta (68 %) arvioi, että rekrytointiprosessien yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä voidaan parantaa arvioimalla hakijoita aluksi anonyymin tekstinäytteen perusteella. Lähes kolmannes vastaajista (29 %) oli saanut tiedon avoimesta paikasta Facebookin kautta, ja puolet oli nähnyt rekrytoinnissa käytetyn visuaalisen ilmeen.

Näiden tulosten perusteella hakijajoukon monimuotoisuuteen ja määrään voidaan vaikuttaa käyttämällä monimuotoisuuslauseketta työpaikkailmoituksessa, arvioimalla kriittisesti tehtävissä edellytettävän suomen kielen taidon tasoa sekä viestimällä työpaikkailmoituksesta monipuolisesti eri verkostoissa ja panostamalla hakuilmoituksen visuaalisuuteen. Anonyymi osaamisnäyte ja hakijaviestintään ja sen läpinäkyvyyteen panostaminen voivat parantaa hakijakokemusta rekrytointiprosessin ja valinnan reiluudesta ja avoimuudesta. Muita keinoja ovat esimerkiksi moninaisemman eli suomalaisen yhteiskunnan todellisuutta kuvaavamman kuvituksen käyttäminen ja sukupuolittuneista ammattinimikkeistä luopuminen. Kaiken kaikkiaan erilaisilla monimuotoisuutta edistävillä rekrytointikäytännöillä voidaan madaltaa potentiaalisten työnhakijoiden kynnystä hakea organisaation avoimiin tehtäviin, luoda myönteistä työnantajakuvaa, ja lisätä luottamusta työnhakijan ja rekrytoivan organisaation välille.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Rekrytointikokeilun jälkeen ymmärrys intersektionaalisuudesta ja inklusiivisuudesta on ohjannut käytännön toimintatapoja Moninaisesti parempi -hankkeessa. Yksi konkreettinen esimerkki inklusiivisuudesta on kielitietoinen toimintakulttuuri, jota hankkeessa toteutetaan ja kehitetään. Käytännössä kielitietoisuus näkyy hankkeen toimintatavoissa esimerkiksi siten, että hankkeen kokouksissa työskennellään kahden kielen (suomi ja englanti) hybridimallilla (Rask, Teräsaho ja Nykänen 2021). Kielitietoisen toimintakulttuurin avulla työyhteisön monimuotoisuutta arvostetaan ja hyödynnetään aktiivisesti. Kielitietoisuus on myös yksi tapa, jolla työllistymisen esteitä ja eriarvoisuutta työelämässä voidaan purkaa. Koetut kielitaitovaikeudet ovat yleisimmin koettu työllistymisen este ulkomaalaistaustaisilla: jopa puolet työikäisestä ulkomaalaistaustaisesta väestöstä arvioi kielitaidon puutteet työllistymisen esteeksi (Martelin ja muut 2020). Tämä näkyy myös työnantajapuolen asenteissa ja arvioissa: puolet eri alojen rekrytoijista on sitä mieltä, että hakijan suomen kielen taidon pitäisi olla lähes äidinkielen tasolla, jotta tämä pärjäisi työssä (Lehmuskunnas ja muut 2020).

Intersektionaalisuus ja inklusiivisuus ohjaavat myös rekrytoitujen projektitutkijoiden tutkimuksia: kvalitatiivista tutkimusta sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä ulkomaalaistaustaisessa väestössä sekä kvantitatiivista tutkimusta maahanmuuttaneiden naisten hyvinvoinnista ja työllisyydestä. Intersektionaalinen ymmärrys on esimerkiksi vaikuttanut puolistrukturoidun haastattelun kysymyksiin ja laadullisen aineiston analyysiin (Rask, Czimbalmos ja Yüksel 2021). Haastattelukysymysten suunnittelun ja tulkinnan keskiössä on intersektionaalinen ymmärrys siitä, että yksilöt voivat kokea inkluusiota ja ekskluusiota useiden identiteettipiirteiden vuoksi (Bowleg 2008). Inklusiivisuuden tavoite on näkynyt tutkimuksessamme konkreettisilla tavoilla esimerkiksi siten, että haastatteluja on toteutettu virkatyöajan ulkopuolella, käytössä ovat olleet turvallisemman tilan periaatteet, haastattelupaikalla on ollut sukupuolineutraalit vessat ja työskentelyssä on ollut apuna tulkkeja.

Kvantitatiivisessa tutkimuksessa käyttämämme lähestymistapa on puolestaan Bauerin ja Scheimin (2019) kuvaama *interkategorinen intersektionaalisuus*. Sen mukaisesti tarkastelemme ensiksi intersektionaalisia kategorioita, jotka on rakennettu valta- ja etuoikeuskysymyksiin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

liittyvien ulottuvuuksien perusteella. Näitä ulottuvuuksia ovat etnisyys, sukupuoli, luokka, maahanmuuton syy. Toiseksi vertailemme ryhmien välisiä ja sisäisiä eroja työllistymistuloksissa (eli työllistymisen esteitä ja työelämän haasteita korkeasti ja matalasti koulutetuilla ulkomaalaistaustaisilla naisilla ja miehillä). Lisäksi nojaamme valinnoissamme teoreettiseen viitekehykseen, jossa kiinnitetään huomiota sosiaalisiin prosesseihin ja syy-seuraussuhteisiin. Luokkien sisäisiä ja välisiä eroja tehdään näkyviksi ja analysoidaan erilaisista teoreettisista näkökulmista, esimerkiksi selittämällä työllisyyttä eri syymekanismeilla (kuten syrjintä). Lähestymistavan kautta saamme vivahteikkaamman käsityksen siitä, miten sukupuoli- ja luokkaerot sekä etnisyyteen ja maahanmuuttoon liittyvät tekijät vaikuttavat työllistymiseen (Rask, Czimbalmos ja Yüksel 2021).

Valtakysymysten tarkastelu on kiinteä osa intersektionaalisuutta (Bowleg ja Bauer 2016). Tutkimuskontekstissa valtakysymysten sivuuttaminen voi johtaa siihen, että intersektionaalisuuden käyttötapa kaventuu kuvaamaan vain ”moninaisia identiteettejä” tai ”ryhmän sisäistä monimuotoisuutta”. On kuitenkin vaarana, että tutkimuskontekstissa intersektionaalisuuden käyttötavat voivat laimentua, jolloin intersektionaalisuus toimii vain lyhenteenä ”moninaisille identiteeteille” tai ”ryhmän sisäiselle monimuotoisuudelle” (Moradi ja Grzanka 2017; Richman ja Zucker 2019).

Superdiversiteetti siirtää katseen monimuotoisuuden muuntuviin prosesseihin

On aika ottaa seuraava askel suomalaisen työelämän monimuotoisuuden tutkimuksessa: superdiversiteetin käsite siirtää katseen staattisesta monimuotoisuuden tarkastelusta dynaamiseen monimuotoisuuden monipuolistumiseen. Monimuotoisuuden muuntuvat prosessit vaativat yhteiskunnalta, organisaatioilta ja yksilöiltä jatkuvaa toimintaa ja mukautumista. Superdiversiteetti ei viittaa yksinkertaisesti lisääntyneeseen etniseen monimuotoisuuteen, vaikkakin käsitettä käyttävä empiirinen kirjallisuus on keskittynyt valtaosin etnisiin eroihin (Vertovec 2007).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Superdiversiteetin tuoma syventynyt ymmärrys etnisestä monimuotoisuudesta voi aiheellisesti kiinnittää huomiotamme maahanmuutto- ja oleskelulupastatuksen merkitykseen työelämän yhdenvertaisuudessa. Tämä on tärkeää, sillä oleskelulupajärjestelmä aiheuttaa oikeuksien hierarkisoitumista ja työmarkkinoiden syrjiviä käytäntöjä (Könönen ja Himanen 2019).

Työelämän monimuotoisuuden empiirinen tutkimus superdiversiteetin näkökulmasta edellyttää tutkimusaineistoja, jotka mahdollistavat monimuotoisuuden muuntuvien prosessien tarkastelun. Monimuotoisuusbarometri mahdollisti monimuotoisuuden tilan tarkastelun suomalaisissa työorganisaatioissa, yksi monimuotoisuuden ulottuvuus kerrallaan. Moninaisesti parempi -hankkeen tutkimus- ja kehittämistyön avulla pystyimme tarkastelemaan intersektionaalisuuden ja inklusiivisuuden toteutusta käytännön tasolla. Superdiversiteetin osalta joudumme sopivien empiiristen aineistojen puuttuessa rajautumaan teoreettiseen tarkasteluun ja pohdintaan.

Superdiversiteetin viitekehyksen käyttäminen tutkimuksessa edellyttää uusia metodologisia lähestymistapoja, joissa tunnustetaan väestön monimuotoisuus otannalla ja tutkintatekniikoilla (Goodson ja Grzymała-Kazłowska 2017). Käytännössä esimerkiksi aineiston koon ja tietosisällön tulisi mahdollistaa moniulotteinen analyysi ja ryhmien monimuotoisuuden tutkiminen (Kanninen ja muut 2022). Erityisen arvokkaita ovat pitkittäisaineistot ja isot työpaikkakohtaiset aineistot eri toimialoilta. Myös laadulliset tapaustutkimukset työpaikoilta voivat avata käytännön prosesseja ja sitä, mikä merkitys eri käytännöillä on ryhmien asemoitumiseen työyhteisössä. On hyvä huomata, että superdiversiteetin käsitteen käyttö ei itsestään anna ääntä marginalisoiduille ryhmille tai kavenna eriarvoisuutta yhteiskunnassa (Rask 2019).

Parhaimmillaan ymmärrys superdiversiteetistä ja työelämän monimuotoisuuden monipuolistumisesta voi auttaa työllistymisen esteiden purkamisessa ja osallisuutta edistävien toimenpiteiden suunnittelussa. Superdiversiteetti voi olla sosiaalisesti ja taloudellisesti hyödyllistä vastaanottaville yhteiskunnille (Spoonley 2014). Toisaalta vastaanottavan yhteiskunnan nihkeä suhtautuminen voi estää yhteiskuntaa saamasta superdiversiteetin mahdollistamia hyötyjä. Historialliset, sosio-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ekonomiset ja poliittiset olosuhteet vaikuttavat siihen, miltä superdiversiteetti näyttää eri yhteiskunnissa (Crul, Scholten ja van de Laar 2019). López Peláezin ja muiden (2021) mukaan superdiversiteetti metodologisena viitekehyksenä voi edesauttaa sosiaalipolitiikan täytäntöönpanoa epäedullisessa asemassa olevissa ryhmissä. Esimerkiksi palvelujen suunnittelussa viitekehyksen avulla voidaan tunnistaa ja tunnustaa eri väestö- ja vähemmistöryhmien sisäiset eroavaisuudet ja niiden vaikutukset yhteiskunnassamme. Näin väestön monimuotoisuuden huomioivat käytännöt parantavat hyvinvointivaltion palveluiden saatavuutta.

Myös työpaikat tarjoavat henkilöstölleen monenlaisia rakenteita ja palveluita, joissa henkilöstön monimuotoisuus ja erilaiset tarpeet tulisi entistä paremmin huomioida. Esimerkiksi kielenoppimista pidetään usein yksilön vastuuna ja harvemmin osana työyhteisön yhteisiä rakenteita, vaikka työpaikka voi myös mahdollistaa suomen kielen opiskelun ja tukea kielen käyttöä (Partanen 2013).

Tiedostamme, että superdiversiteetti käsitteenä saattaa myös toistaa monikulttuurisuuden ongelmallisia normeja ja periaatteita, jotka koskevat assimilaatiota ja integraatiota hyväksymisen sijaan (Ozkazanc-Pan 2019). Kotouttamispolitiikan ja kotouttamisen käytäntöjen ongelmallisuus piilee siinä, että niiden avulla joukko ihmisiä, joilla on hyvin erilaiset lähtökohdat, intressit ja tarpeet muodostetaan yhdeksi ryhmäksi, eli ”maahanmuuttajiksi” (Kurki 2019). Toiseuttava puhe ”maahanmuuttajista” kääntyy kotouttamisen alkuperäistä tavoitetta vastaan – pyrkimystä tehdä maahanmuuttaneista aktiivisia ja tasavertaisia suomalaisen yhteiskunnan jäseniä – ja ruokkii syrjiviä asenteita yhteiskunnassa. Monikulttuurisuuden käsitettä on kritisoitu siitä, että se asettaa vastuun yhteiskunnan sijasta kulttuurisille Toisille *(cultural Others)*: maahanmuuttaneiden (ja muiden Toisten) odotetaan sopeutuvan yhteiskunnan olemassa oleviin sosiaalisiin ja kulttuurisiin normeihin sen sijaan, että yhteiskunta muuttuisi, kun uusia subjektiviteetteja syntyy kohtaamisten kautta (Ozkazanc-Pan 2019).

On liian varhaista sanoa, tuoko superdiversiteetin käsite lisäarvoa suomalaisen työelämän monimuotoisuuden ymmärtämiselle. Pohdimme, onko sanaa *superdiversiteetti* hankala käyttää ja taivuttaa sen ollessa lainasana. Monimutkaistaako käsite työelämän monimuotoisuuden

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tarkastelua ja aiheesta keskustelua? Olisiko mahdollista löytää suomenkielinen vastine – kuten *intersektionaalisuudelle* on vaihtoehtona *risteävät erot*? Toisaalta *intersektionaalisuus*-sanaan on ajan kanssa totuttu myös suomeksi kirjoitettaessa. Joka tapauksessa ymmärrys superdiversiteetistä voi auttaa tunnistamaan uusia kysymyksenasetteluja ja katvealueita työelämän monimuotoisuutta käsittelevässä tutkimuksessa.

Tutkimuksessa ja työpaikoilla piiloon jäävät monimuotoisuuden ulottuvuudet

Havaitsimme, että tietyt monimuotoisuuden ulottuvuudet jäävät nykyisellään tutkimuksissa ja työpaikoilla näkymättömiin. Esimerkiksi monimuotoisuusbarometrin tuloksissa oli suuria eroja sen suhteen, missä määrin eri monimuotoisuuden ulottuvuuksiin arvioitiin olevan tarve kiinnittää huomiota johtamisessa ja henkilöstökäytännöissä. Erityisesti ikä, osatyökykyisyys ja perhetilanne arvioitiin tarpeellisiksi huomioida henkilöstökäytäntöjen suunnittelussa. Harvimmin huomiota vaativina nähtiin uskonto, vakaumus ja seksuaalinen suuntautuminen, joiden katsottiin kuluvan henkilön yksityiselämään: näiden huomioiminen nähtiin tarpeellisena vain silloin, jos organisaatioissa esiintyy niihin liittyvää syrjintää tai ennakkoluuloja.

Ei kuitenkaan riitä, että tietyt monimuotoisuuden ulottuvuudet huomioidaan henkilöstökäytännöissä ainoastaan silloin, kun esiin on noussut niihin liittyviä ongelmia. Esimerkiksi syrjintää, häirintää tai epäasiallista kohtelua kohdanneet eivät mahdollisten kielteisten seurausten vuoksi välttämättä kerro kohtaamastaan epäasiallisesta kohtelusta, etenkin jos työntekijällä ei ole varmuutta työsuhteensa jatkumisesta tai muista syistä kokee olevansa altavastaajan asemassa. Työpaikoilla tulisikin aktiivisesti ennaltaehkäistä syrjintää ja epäasiallista toimintaa muun muassa selkein linjauksin ja toimintamallein.

On ristiriitaista, että uskonnon ja seksuaalisen suuntautumisen arvioitiin harvimmin olevan johtamisessa ja henkilöstökäytännöissä huomioitavia monimuotoisuuden ulottuvuuksia, kun tutkimusnäyttö näihin perustuvasta syrjinnästä työelämässä on vankkaa. Esimerkiksi muslimi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

naisten hijabin käyttö voi muodostaa esteen musliminaisten työllistymiselle (Syed ja Pio 2010; Unkelbach ja muut 2010). Myös Suomessa on raportoitu hijabin käyttöön liittyvien ennakkoluulojen vaikuttavan musliminaisten työllistymiseen sekä suhteisiin työpaikalla syrjivästi (Tokola ja muut 2019). Hijabien lisäksi muiden uskonnollisten vaatteiden ja symbolien käyttö työllisyystilanteissa on ollut käsittelyssä oikeustapauksissa sekä EU-maissa että Yhdysvalloissa (Akhtar 2019; Howard 2017).

Myös sukupuolen moninaisuudesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta johtuvat syrjintäkokemukset työssä ovat tutkimusten mukaan varsin yleisiä (EU FRA 2020; Mannila 2020). Suomessa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöön kuuluvista 14 prosenttia oli EU:n perusoikeusviraston LGBTI II -kyselyn mukaan kokenut työsyrjintää kuluneen vuoden aikana, mikä on vähemmän kuin koko Euroopan unionissa (21 %). Kaikista kyselyyn vastanneista peräti joka neljäs transihmisistä (26 %) ja intersukupuolisista (25 %) sekä 13 prosenttia sateenkaari-ihmisistä (HLBTI) ilmoitti kokeneensa syrjintää työelämässä viimeisten 12 kuukauden aikana. Ainoastaan kahdeksan prosenttia kyselyyn vastanneista kertoi olevansa ”erittäin avoin” identiteetistään työssä. (EU FRA 2020.)

Monissa Suomea kulttuurisesti monimuotoisemmissa maissa esimerkiksi uskontoon kiinnitetään työpaikoilla varsin yleisesti huomiota ja tarvittaessa esimerkiksi muokataan työtä yhteensopivaksi työntekijän uskonnon ja vakaumuksen kanssa (ILO 2016). Myös Suomessa on esimerkkejä muun muassa elintarvikealalta, joissa työntekijöiden uskonto tai vakaumus on otettu huomioon työnjaossa ja työjärjestelyissä (Toivanen ja Bergbom 2018). Tulevaisuudessa, kun maahanmuutto ja kulttuurinen monimuotoisuus entisestään lisääntyvät, kasvaa työpaikoilla myös tarve kiinnittää enemmän huomiota henkilöstön ja asiakkaiden uskontoon ja vakaumukseen. Jo nykyään työpaikoilla on syytä pohtia ennakoivasti toimivia ratkaisuja ja käytäntöjä esimerkiksi uskontoon ja vakaumukseen liittyvien erityistarpeiden huomioimiseksi.

Yhteiskunnassa syrjityimmät ryhmät joutuvat usein marginaaliseen asemaan myös työpaikoilla. Inklusiivisuutta tulisikin tavoitteellisesti edistää työpaikoilla ja varmistaa, että kaikilla on mahdollisuudet osallistua työpaikan toimintaan täysivaltaisesti: edetä työssään, osallistua päätöksentekoon ja saada tarvitsemiaan resursseja käyttöönsä (Shore,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Cleveland ja Sanchez 2018). Aiemmissa tutkimuksissa on saatu viitteitä esimerkiksi siitä, että sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöille oman identiteetin paljastaminen saattaa heikentää sosiaalista yhteenkuuluvuutta, mutta samaan aikaan identiteetistä vaikeneminen voi heikentää yksilön käsitystä omista kyvyistään ja onnistumisen mahdollisuuksistaan. Kun ydinidentiteetit viestitään, tunnustetaan ja hyväksytään työyhteisössä, affektiivinen sitoutuminen työhön ja työtyytyväisyys lisääntyvät (Bowen ja Blackmon 2003). Inklusiivinen ja kaikkia osallistava työkulttuuri on myös erilaisuutta arvostava ja psykologisesti turvallinen: siellä jokainen voi olla aidosti omana itsenään.

Lopuksi

Tässä luvussa olemme tarkastelleet suomalaisen työelämän monimuotoisuutta ja kulkeneet eri työelämän tutkimusperinteiden läpi. On vielä liian varhaista sanoa, tuoko superdiversiteetin käsite lisäarvoa suomalaisen työelämän monimuotoisuuden ymmärtämiselle. Ainakin se auttaa tunnistamaan uusia kysymyksenasetteluja ja katvealueita työelämän monimuotoisuutta käsittelevässä tutkimuksessa. Nykyisellään erityisesti uskonto tai vakaumus ja seksuaalinen suuntautuminen ovat monimuotoisuuden ulottuvuuksia, jotka jäävät tutkimuksessa ja työpaikoilla piiloon.

Tulevaisuuden tutkimuksissa tulisi ottaa huomioon yhteiskunnassa ja työelämässä vallitsevat sukupuolittuneet ilmiöt ja monimuotoisuuden muut ulottuvuudet sekä huomioida myös valtarakenteet ja risteävyydet. Empiirinen tutkimus vaatii tutkimusaineistoja, jotka mahdollistavat monimuotoisuuden muuntuvien prosessien tarkastelun. Henkilöstön monimuotoisuus tulisi olla organisaatioissa osa strategista tavoitetta. Työpaikoilla ymmärrys intersektionaalisuudesta sekä inklusiivisuudesta voivat ohjata käytännön toimia kohti aidosti monimuotoisempaa henkilöstöä.

2000-luvulla ei ole enää kyse siitä, haluammeko superdiverssin yhteiskunnan, vaan pikemminkin siitä, miten voimme parhaiten käsitellä sitä superdiversiteettiä, joka on jo olemassa (Geldof 2016). Myös Suo-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

messa aika ja ympäröivä yhteiskunta ovat matkan varrella muuttuneet ja monimuotoistuneet, joten staattiset luokat tutkimuksessa ja jähmeät yksipuoliset prosessit työelämässä eivät enää toimi. Siksi tarvitsemme aikaisempaa joustavampia ja muuntuvampia käytäntöjä sukupuolten tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden tutkimiseksi ja edistämiseksi suomalaisessa työelämässä. Ymmärrys superdiversiteetistä jatkaa työelämän monimuotoisuuden tutkimusmatkaa uuteen ja kiinnostavaan suuntaan.

Lähteet

Euroopan unioni 2000a: 2000/43/EY: Neuvoston direktiivi 2000/43/EY, annettu 29 päivänä kesäkuuta 2000, rodusta tai etnisestä alkuperästä riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0043&from=fi. Viitattu 11.4.2022

Euroopan unioni 2000b: 2000/78/EY: Neuvoston direktiivi 2000/78/EY, annettu 27 päivänä marraskuuta 2000, yhdenvertaista kohtelua työssä ja ammatissa koskevista yleisistä puitteista. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0078&from=FI. Viitattu 26.4.2022.

EU FRA, European Union Fundamental Rights Agency 2020: *LGBTI Survey Data Explorer*. https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer. Viitattu 21.12.2021.

Keski-Petäjä, Miina ja Witting, Mika 2018: Alle viidennes opiskelijoista opinnoissa joissa tasaisesti naisia ja miehiä – koulutusalojen eriytyminen jatkuu. Tilastokeskus, Tieto & Trendit. https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2018/alle-viidennes-opiskelijoista-opinnoissa-joissa-tasaisesti-naisia-ja-miehia-koulutusalojen-eriytyminen-jatkuu/. Viitattu 9.3.2023.

Keva 2021a: Kuntien työvoimaennuste 2030: *Hoitajissa, sosiaalityöntekijöissä, ja lastentarhaopettajissa suurin osaajapula nyt ja tulevaisuudessa*. Keva, Uutinen. https://www.keva.fi/uutiset-ja-artikkelit/kuntien-tyovoimaennuste-2030-hoitajissa-sosiaalityontekijoissa-ja-lastentarhanopettajissa-suurin-osaajapula-nyt-ja-tulevaisuudessa/ Viitattu 8.3.2022.

Keva 2021b: Kuntien työvoimaennuste 2030. Analyysi kuntien työvoima- ja osaamistarpeista. https://www.keva.fi/contentassets/9034ce5888f14123996a6b41b9c315ea/kevan_kuntien_tyovoimaennuste_2030_esitys_180221.pdf . Viitattu 8.3.2022.

Tasa-arvolaki (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta) 8.8.1986/609. https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609. Viitattu 2.3.2022.

TEM [Työ- ja elinkeinoministeriö] 2022: *Monimuotoisuudesta menestystä – tietoa ja työkaluja työnantajalle*. Oppaat ja muut julkaisut 2022:1 FI. https://www.flipsnack.com/ilmio/tynantajan-monimuotoisuusopas-tem.html. Viitattu 9.3.2023.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen rekrytointiprosessin kyselyaineisto. Toteutettu osana Moninaisesti parempi -hanketta (1.10.2019–30.9.2022). Kyselyyn vastasi yhteensä 48 monimuotoisuutta edistävään rekrytointikokeiluun osallistunutta hakijaa.

THL [Terveyden ja hyvinvoinnin laitos] 2023a: *Ammattialojen sukupuolen mukainen segregaatio*. https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-tila/tyo-ja-toimeentulo/ammattialojen-sukupuolen-mukainen-segregaatio. Viitattu 9.3.2023.

THL [Terveyden ja hyvinvoinnin laitos] 2023b: *Tasa-arvoinfograafit työelämän segregaatiosta*. https://thl.fi/segregaatioinfograafit. Viitattu 9.3.2023.

Tilastokeskus 2020: Työssäkäynti. Suomen virallinen tilasto (SVT): Työssäkäynti. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus 2021a: *Sukupuolten tasa-arvo Suomessa 2021*. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus 2021b: *Väestörakenne*. Tiedot saatu Tilastokeskuksesta 28.2.2022 ja 1.3. 2022.

Tilastokeskus 2022: *Työelämä ja palkat*. Tiedot tilattu Tilastokeskuksesta. Helsinki: Tilastokeskus.

Työterveyslaitos 2021: *Monimuotoisuusbarometri*. Työelämätieto, Aineistot. Julkaistu 25.1.2021. https://tyoelamatieto.fi/fi/dashboards/monimuotoisuusbarometri. Viitattu 29.4.2021.

Työterveyslaitoksen Monimuotoisuusbarometrin kyselyaineisto. Toteutettu osana Moninaisesti parempi -hanketta (1.10.2019–30.9.2022). Kyselyyn vastasi yhteensä 250 henkilöstöalan ammattilaista.

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325. Viitattu 2.3.2022.

Tutkimuskirjallisuus

Akhtar, Zia 2019: Discrimination in employment, religious symbols and the ”actual knowledge” of the employer. *International Journal of Discrimination and the Law*, 19:2, 125–149. https://doi.org/10.1177/1358229119837470.

Attila, Henna ja Hanna Koskinen 2020: *Työpaikkojen tasa-arvosuunnitelmat ja palkkakartoitukset 2020*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2020:33. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-6881-3.

Attila, Henna, Marjut Pietiläinen, Minna Keski-Petäjä, Päivi Hokka ja Markku Nieminen 2018: *Tasa-arvobarometri 2017*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8/2018. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3932-5.

Bauer, Greta ja Ayden Scheim 2019: Methods for analytic intercategorical intersectionality in quantitative research. Discrimination as a mediator of health inequalities. *Social Science & Medicine*, 226:1, 236–245. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.12.015.

Bergbom, Barbara, Minna Toivanen ja Ari Väänänen 2020: *Monimuotoisuusbarometri 2020. Fokuksessa rekrytointikäytännöt ja monikulttuurisuus*. Helsinki: Työterveyslaitos. https://urn.fi/URN:ISBN:9789522619471.

Bowen, Frances ja Kate Blackmon 2003: Spirals of silence. The dynamic effects of diversity on organizational voice. *Journal of Management Studies*, 40:6, 1393–1417. https://doi.org/10.1111/1467-6486.00385.

Bowleg, Lisa 2008: When Black + lesbian + woman ≠ Black lesbian woman. The methodological challenges of qualitative and quantitative intersectionality research. *Sex Roles*, 59:5–6, 312–325. https://doi.org/10.1007/s11199-008-9400-z.

Bowleg, Lisa ja Greta Bauer 2016: Invited reflection. Quantifying intersectionality. *Psychology of Women Quarterly*, 40:3, 337–341. https://doi.org/10.1177/0361684316654282.

Brunila, Kristiina 2009: *Parasta ennen. Tasa-arvotyön projektitapaistuminen*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4393-2.

Crenshaw, Kimberlé 1989: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 8, 139–168. https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/uchclf1989&i=143. Viitattu 29.4.2022.

Crul, Maurice, Peter Scholten ja Paul van de Laar 2019: Conclusions. Coming to terms with superdiversity? Teoksessa Peter Scholten, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) *Coming to terms with superdiversity*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer, 225–235. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96041-8_12.

Geldof, Dirk 2016: *Superdiversity in the heart of Europe. How migration changes our society*. Leuven/Den Haag: Acco.

Goodson, Lisa ja Aleksandra Grzymała-Kazłowska 2017: Researching in a superdiverse society: Challenges, methods, concerns and promises. *Sociological Research Online*, 22:1, 15–27. https://doi.org/10.5153%2Fsro.4168.

Howard, Erica 2017: *Religious clothing and symbols in employment. A legal analysis of the situation in the EU member states.* Technical Report. Luxemburg: European Union. https://data.europa.eu/doi/10.2838/380042.

Hunt, Vivian, Dennis Layton ja Sara Prince 2015: *Why diversity matters.* McKinsey & Company. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/people%20and%20organizational%20performance/our%20insights/why%20diversity%20matters/diversity%20matters.pdf. Viitattu 29.4.2022.

ILO [International Labour Organization] 2016: *Promoting diversity and inclusion through workplace adjustments*. Geneve: ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_536630.pdf. Viitattu 29.4.2022.

Juvonen, Tuula, Leena-Maija Rossi ja Tuija Saresma 2010: Kuinka sukupuolta voi tutkia? Teoksessa Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi ja Tuija Saresma (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 9–17.

Juutilainen, Päivi-Katriina 2003: *Elämään vai sukupuoleen ohjausta? Tutkimus opinto-ohjauskeskustelun rakentumisesta prosessina*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Kanninen, Ohto, Tuomo Virkola, Eero Lilja ja Shadia Rask 2022: *Tavoitteena syrjimätön työelämä. Työsyrjinnän nykytila ja keinoja tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:20. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-362-3.

Kauhanen, Antti ja Krista Riukula 2019: Työmarkkinoiden eriytyminen ja tasa-arvo Suomessa. Teoksessa Mia Teräsaho ja Johanna Närvi (toim.) *Näkökulmia sukupuolten tasa-arvoon*

https://doi.org/10.21435/skst.1489

– *analyyseja tasa-arvobarometrista 2017*. Raportti 6/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 80–100. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-314-4.
Koivunen, Tuija, Satu Ojala, Tiina Saari ja Niina Viitasalo 2017: Sukupuolten tasa-arvo työelämässä. Teoksessa Pasi Pyöriä (toim.) *Työelämän myytit ja todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 130–144.
Korvajärvi, Päivi 2010: Sukupuolistunut ja sukupuolistava työ. Teoksessa Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi ja Tuija Saresma (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 183–196.
Kurki, Tuuli 2019: *Immigrant-ness as (mis)fortune? Immigrantisation through integration policies and practices in education*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4713-4.
Könönen, Jukka ja Markus Himanen 2019: Maahanmuuton sääntelyn ja etnisen syrjinnän yhteydet maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan. Teoksessa Villiina Kazi, Anne Alitolppa-Niitamo ja Antti Kaihovaara (toim.) *Kotoutumisen kokonaiskatsaus 2019. Tutkimusartikkeleita kotoutumisesta*. TEM oppaat ja muut julkaisut 2019:10. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 54–65. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-487-7.
Larja, Liisa ja Jasmin Luukko 2018: Koulutuksen ja työn vastaavuus. Teoksessa Minna Toivanen, Ari Väänänen, Anna-Leena Kurki, Barbara Bergbom ja Auli Airila (toim.) *Moni osaa! Työpaikkaosaaminen monikulttuurisilla työpaikoilla*. Helsinki: Työterveyslaitos, 23–45. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-261-803-0.
Lehmuskunnas, Petra, Jyrki Kärpänoja, Sari Roth, Sakari Sandqvist ja Maria Hietikko 2020: *Selvitys maahanmuuttajien rekrytoinnista*. (Taloustutkimus Oy 2.6.2020.) Raportteja 09/2020. Helsinki: Uudenmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-314-876-5.
Lehtonen, Jukka 2019: Kun kaksijakoinen sukupuoliajattelu murtuu – sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus tasa-arvobarometrissä. Teoksessa Mia Teräsaho ja Johanna Närvi (toim.) *Näkökulmia sukupuolten tasa-arvoon – analyyseja tasa-arvobarometrista 2017*. Raportti 6/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 136–157. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-314-4.
López Peláez, Antonio, Maria Victoria Aguilar-Tablada, Amaya Erro-Garcés ja Raquel María Pérez-García, 2021: Superdiversity and social policies in a complex society. Social challenges in the 21st century. *Current Sociology*, 70:2, 166–192. https://doi.org/10.1177/0011392120983344.
Mannila, Simo 2020: *Syrjintä Suomessa 2017–2019*. Tietoraportti. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2020:20. Helsinki: Oikeusministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-847-9.
Martelin, Tuija, Tarja Nieminen, Ari Väänänen ja Minna Toivanen 2020: Työ ja työllistymisen esteet. Teoksessa Hannamaria Kuusio, Anna Seppänen, Satu Jokela, Laura Somersalo ja Eero Lilja (toim.) *Ulkomaalaisten terveys ja hyvinvointi Suomessa. FinMonik-tutkimus 2018–2019*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaisuja, Raportti 1/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 49–60. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-034-1.
Mayer, Minna, Jenni Lahtinen, Sinikka Aapola-Kari, Aino Pietarinen, Anne Kallio, Jukka-Pekka Jänkälä ja Mila Hakanen 2022: *Työelämään tutustumisjaksojen toteutus, yhdenvertai-*

suus, saavutettavuus perusopetuksen aikana. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-060-8.
Moradi, Bonnie ja Patrick Grzanka 2017: Using intersectionality responsibly. Toward critical epistemology, structural analysis, and social justice activism. *Journal of Counseling Psychology*, 64:5, 500–513. https://doi.org/10.1037/cou0000203.
Nieminen, Tarja, Hanna Sutela ja Ulla Hannula (toim.) 2015: *Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi Suomessa 2014*. Helsinki: Tilastokeskus. https://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_uso_201500_2015_16163_net.pdf. Viitattu 29.4.2022.
OECD [The Organization for Economic Cooperation and Development] 2018: *Working Together: Skills and labour market integration of immigrants and their children in Finland*. Pariisi: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264305250-en.
Ozkazanc-Pan, Banu 2019: "Superdiversity": a new paradigm for inclusion in a transnational world. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 38:4, 477–490. https://doi.org/10.1108/EDI-07-2018-0134.
Partanen, Maiju 2013: Suomen kielen oppimisen mahdollisuudet ja työyhteisön tuki puhdistuspalvelualalla: afrikkalaisten maahanmuuttajien käsityksiä ja kokemuksia. Teoksessa Tiina Keisanen, Elise Kärkkäinen, Mirka Rauniomaa, Pauliina Siitonen ja Maarit Siromaa (toim.) *Osallistumisen multimodaalit diskurssit. Multimodal discourses of participation. AFinLAn vuosikirja 2013*. Suomen Soveltavan Kielitieteen Yhdistyksen AFinLAn julkaisuja 71. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys ry, 55–76. https://journal.fi/afinlavk/article/download/60043/21055. Viitattu 22.4.2022.
Rask, Riikka 2009: Positiivinen erityiskohtelu työelämässä. Teoksessa Risto Jalanko ja Marika Siiki (toim.) *Kirjoituksia työoikeudesta*. Helsinki: Helsingin hovioikeus, 73–85. https://oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/julkaisut/painetutjulkaisut/kirjoituksiatyooikeudesta2009/JoeQURp55/09_Positiivinen_erityiskohtelu_tyoelamassa_Riikka_Rask.pdf. Viitattu 29.4.2022.
Rask, Shadia, Mercédesz Czimbalmos ja Hülya Yüksel, 2021: Muotisanoista tutkimustyön todeksi: Miten tehdä inklusiivista ja intersektionaalista maahanmuutto- ja vähemmistötutkimusta? Puheenvuoro. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning*, 3/2021.
Rask, Shadia, Sanna Nykänen ja Mia Teräsaho 2021: *Monimuotoisuutta edistävä rekrytointi. Moninaisesti parempi -hankkeen rekrytointikokeilun tuloksia*. Työpaperi 10/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-636-7.
Rask, Shadia, Mia Teräsaho ja Sanna Nykänen 2021: Kielitietoinen asiantuntijatyö ja sukupuolitietoinen viestintä keinoina edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta työelämässä. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 12:2. https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2021/kielitietoinen-asiantuntijatyo-ja-sukupuolitietoinen-viestinta-keinoina-edistaa-tasa-arvoa-ja-yhdenvertaisuutta-tyoelamassa. Viitattu 29.4.2022.
Rask, Shadia 2019: (Super)diversity and health in the population. *Siirtolaisuus-Migration*, 45:2, 5–7. https://siirtolaisuus-migration.journal.fi/article/view/89345. Viitattu 29.4.2022.
Richman, Laura ja Alyssa Zucker 2019: Quantifying intersectionality. An important advancement for health inequality research. *Social Science & Medicine*, 226:1, 246–248. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.01.036.

Roberts, Laura Morgan ja Anthony Mayo 2019: Toward a racially just workplace. diversity efforts are failing black employees. Here's a better approach. *Harvard Business Review*, 14.11.2019. https://hbr.org/2019/11/toward-a-racially-just-workplace. Viitattu 22.12.2021.

Rossi, Leena-Maija 2010: Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 21–38.

Sherbin, Laura ja Ripa Rashid 2017: Diversity doesn't stick without inclusion. *Harvard Business Review*, 1.2.2017. https://hbr.org/2017/02/diversity-doesnt-stick-without-inclusion. Viitattu 22.12.2021.

Shore, Lynn, Jeanette Cleveland ja Diana Sanchez 2018: Inclusive workplaces. A review and model. *Human Resource Management Review*, 28:2, 176–189. https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2017.07.003.

Spoonley, Paul 2014: Superdiversity, social cohesion, and economic benefits. *IZA World of Labour* 45, 2014. https://doi.org/10.15185/izawol.46.

Syed, Jawad ja Edwina Pio 2010: Veiled diversity? Workplace experiences of Muslim women in Australia. *Asia Pacific Journal of Management*, 27:1, 115–137. https://doi.org/10.1007/s10490-009-9168-x.

Teräsaho, Mia ja Miina Keski-Petäjä 2017: Nuorten toiveammatit sukupuolen mukaan eriytyneitä. Teoksessa Sami Myllyniemi (toim.) *Katse tulevaisuudessa. Nuorisobarometri 2016*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, valtion nuorisoneuvosto ja Nuorisotutkimusseura. https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2017/03/Nuorisobarometri_2016_WEB.pdf.

Teräsaho, Mia, Inkeri Tanhua ja Emmi Rantanen 2023: *Tasa-arvon edistäminen työpaikoilla – Keinoja sukupuolen mukaisen segregaation purkamiseen*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2023:21. Helsinki: sosiaali- ja terveysministeriö. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8433-2.

Toivanen, Minna ja Barbara Bergbom 2018: Työelämän pelisäännöt ja toimintatavat. Teoksessa Minna Toivanen, Ari Väänänen, Anna-Leena Kurki, Barbara Bergbom ja Auli Airila (toim.) *Moni osaa! Työpaikkaosaaminen monikulttuurisilla työpaikoilla*. Helsinki: Työterveyslaitos, 87–94. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-261-803-0.

Toivanen, Minna, Ari Väänänen, Anna-Leena Kurki, Barbara Bergbom ja Auli Airila (toim.) 2018: *Moni osaa! Työpaikkaosaaminen monikulttuurisilla työpaikoilla*. Helsinki: Työterveyslaitos. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-261-803-0.

Tokola, Nina, Tiina Rättilä, Päivi Honkatukia, Fath E. Mubeen ja Irmeli Mustalahti 2019: "Haluan tulla nähdyksi huiviltani": Nuorten musliminaisten kokemuksia kuulumisesta työelämässä. *Nuorisotutkimus*, 37:2, 21–35. https://erepo.uef.fi/handle/123456789/7908.

Unkelbach, Christian, Hella Schneider, Kai Gode ja Miriam Senft, 2010: A turban effect, too. Selection biases against women wearing Muslim headscarves. *Social Psychological and Personality Science*, 1:4, 378–383. https://doi.org/10.1177/1948550610378381.

Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

III
Media ja yhteiskunta

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kriittisen sosiolingvistiikan näkökulma sosiaaliseen mediaan ja superdiversiteettiin

Sirpa Leppänen
https://orcid.org/0000-0002-7167-4649
Elina Westinen
https://orcid.org/0000-0002-1071-8871

Tässä luvussa esittelemme kriittisen sosiolingvistiikan superdiversiteettinäkökulmaa, sen lähtökohtia, keskeisiä käsitteitä ja huomioita. Keskitymme erityisesti tarkastelemaan sitä, miten ne ilmenevät sosiaalisen median tutkimuksessa viiden esimerkkitapauksen avulla[1]. Esimerkkimme havainnollistavat sitä, miten sosiaalisen median toimijat orientoituvat kielenkäyttönsä ja viestinnällisten valintojensa kautta superdiversiteettiin ja tuovat esiin ominaispiirteitä, jotka on nähty sille tyypillisinä. Näitä ovat sosiaalisen median toimintojen *liikkuvat merkityshorisontit*, niiden *kielellinen ja semioottinen heterogeenisyys*, *monikerroksiset normit ja valvonnan mekanismit*, *identiteettityön keskeisyys* ja *diskurssit superdiversiteetistä*. Kaikissa esimerkeissämme sosiaalisen median toimijat edustavat jotain vähemmistöryhmää suomalaisessa yhteiskunnassa. He tuovat

1 Kiitämme FT Saija Peurosta, jonka kanssa olemme kirjoittaneet samankaltaisesta aiheesta englanninkielisen artikkelin (Leppänen, Peuronen & Westinen 2018). Kiitämme myös tutkimusavustajiamme Janne Loisaa ja Pauliina Nihtilää, jotka ovat auttaneet keräämään ja litteroimaan aineistojamme. Erityisen lämmin kiitos kuuluu niille sosiaalisen median toimijoille, joiden tuottamia sisältöjä käytämme heidän luvallaan esimerkkiaineistonamme.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

omilla tavoillaan esiin sen, miten sosiaalinen media tarjoaa erilaisille vähemmistöille sekä kanavan tulla kuulluksi että foorumin, jossa käsitellä erojen ja kuulumisen problematiikkaa monimuotoistuvassa Suomessa, jossa valkoisuus, länsimaalaisuus, suomalainen syntyperä, ja suomen kieli ovat yhteiskunnan ja kulttuurin hegemonista ydintä.

Esimerkkimme on poimittu laajoista sosiaalisen median aineistoistamme, joita olemme koonneet 2000-luvun alusta lähtien verkon kielellisiä ja kulttuurisia käytänteitä tarkastelevia sosiolingvistis-etnografisia tutkimuksiamme varten. Tällä luvulla onkin annettavaa sosiolingvistien ja sosiaalisen median tutkijoiden lisäksi myös lukijoille, jotka ovat kiinnostuneita superdiversiteetistä kulttuurisena ja sosiaalisena toimintana.

Sosiaalisella medialla tarkoitetaan tässä luvussa sivustoja, sovelluksia ja verkkoalustoja, jotka mahdollistavat digitaalisen sisällön esittämisen ja vaihdon tietokoneiden ja mobiililaitteiden avulla, niiden teknisten ja osallistumista säätelevien ehtojen puitteissa. Tyypillisesti sosiaalisen median käytännöissä tuotetaan monimodaalisia (esimerkiksi tekstiä, kuvaa ja/tai ääntä hyödyntäviä) sisältöjä osallistavilla ja yhteistoiminnallisilla tavoilla, ja niissä on olennaista sosiaalinen vuorovaikutus yksilöiden, ryhmien ja yhteisöjen välillä (Kaplan ja Haenlein 2010, 61). Sosiaalinen media ei kuitenkaan ole luonteeltaan sosiaalista vain siksi, että se tarjoaa mahdollisuuksia vuorovaikutukseen, sisältöjen vaihtoon ja yhteisöllisyyteen, vaan koska sen toimintoihin osallistuminen edellyttää sitoutumista ainakin jossain määrin yhteisiin kielellisiin ja muihin semioottisiin (esimerkiksi visuaalisiin, auditiivisiin, elokuvallisiin) konventioihin, sekä sosiaalisiin ja eettisiin periaatteisiin (Leppänen ja muut 2015). Samalla sosiaalisen median alustat ja niiden tarjoamat ilmaisumahdollisuudet (affordanssit) eivät kuitenkaan koskaan kokonaan määrittele sitä, miten alustoilla voidaan toimia, vaan sen käyttäjät voivat hyödyntää alustoja myös omiin (luoviin ja/tai kriittisiin) tarkoituksiinsa.

Sosiolingvistiikan näkökulma superdiversiteettiin

Kriittisessä sosiolingvistiikassa ja lingvistisessä antropologiassa (Blommaert ja Rampton 2011; Blommaert 2015; Arnaut 2016) superdiversi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

teettiä on lähestytty paradigmaattisena, epistemologisena ja taktisena *näkökulmana* kielenkäytön diversiteettiin jälkimoderneissa ja globalisoituneissa yhteiskunnissa. Huolimatta sosiolingvistisen superdiversiteettitutkimuksen nuoresta iästä ja myös kritiikistä, jota on esitetty sen mahdollisesta epähistoriallisuudesta ja eurosentrisyydestä (ks. esim. Pavlenko 2018; Flores ja Lewis 2016; Ndhlovu 2016), superdiversiteetti ei ole vain tämän ajan ja globaalin pohjoisen ilmiö. Se on historiallisten kehitysprosessien ilmentymä (Blommaert 2016) ja sitä on esiintynyt eri aikoina, eri puolilla maailmaa ja erilaisissa sosiokulttuurisissa konteksteissa (Deumert 2018).

Keskeinen lähtökohta sosiolingvistiselle näkemykselle superdiversiteetistä on, että kielelliset resurssit, joita ihmiset hyödyntävät viestinnässään ja vuorovaikutuksessaan voivat olla ennustamattomia, liikkuvia ja heterogeenisia. Sosiolingvistinen näkemys superdiversiteetistä (Blommaert 2015) korostaa sitä, että sellaisina aikoina ja sellaisissa paikoissa, joissa identiteetit ja sosiaaliset suhteet ovat muutoksessa, kielellinen monimuotoisuus on yksi mahdollinen, tilanteisesti motivoituva vaihtoehto puhujille ja kirjoittajille. Tällaisissa konteksteissa esimerkiksi kielten vaihtelu ja sekoittuminen ei siten ole mitenkään poikkeuksellinen ilmiö.

Superdiversiteetin teoreettinen ja metodologinen tutkimusnäkökulma perustuukin ajatukselle, että kielenkäyttöä voidaan lähestyä vain *empiirisen epävarmuuden* pohjalta. Emme voi tutkimatta tietää, miten esimerkiksi etnisiin tai muihin vähemmistöihin kuuluvat yksilöt ja ryhmät viestivät ja toimivat vuorovaikutuksessa, miten he ottavat käyttöön viestinnällisiä resursseja tai neuvottelevat kuulumisestaan ja osallisuudestaan eri tilanteissa, ympäristöissä ja elämänvaiheissa (Blommaert ja Rampton 2011, 5). Sosiolingvistisen tutkimuksen keskiössä onkin tarkastella niitä tapoja, joilla ihmiset navigoivat muuttuvissa ja liikkuvissa sosiokulttuurisissa ja kielellisissä olosuhteissa (Stroud 2015; Creswell ja Martin 2012) maailmassa, jossa kuuluminen tiettyyn joukkoon tai kuviteltuun yhteisöön – esimerkiksi kaupunkiin, alueeseen, kansakuntaan, sukupuoleen, ikäryhmään, etniseen ryhmään – ei välttämättä sinänsä määrittele sitä, millaisia olemme ja miten viestimme.

Suuressa osassa alkuperäisestä superdiversiteettitutkimuksesta painottui moniulotteisten ja toisiinsa kytkeytyvien sosiaalisten kategorioiden

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kuvaus, vertailu ja mittaaminen (Vertovec 2006, 2007; Meissner ja Vertovec 2014). Sosiolingvistiikka puolestaan painottaa superdiversiteetin erityispiirteiden määrällisen analyysn sijasta etnografisen tutkimuksen tärkeyttä, jotta saadaan selville, miten sosiolingvistiset järjestelmät toimivat ilman, että niihin heijastetaan jo ennalta tiedettyjä tai oletettuja ominaisuuksia (Blommaert 2015, 83). Tavoitteena on rakentaa ymmärtäviä ja yksityiskohtaisia kuvauksia siitä, miten ihmiset toimivat kielellisesti muuttuvissa, komplekseissa sosiaalisissa konteksteissa, mitä sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä ja suhteita niissä luodaan, ylläpidetään ja/tai haastetaan, ja miten niiden kautta voidaan ymmärtää osallistujien omia tarkoituksia, ymmärryksiä ja tulkintoja viestintätilanteista.

Sosiaalisen median diskursiivinen superdiversiteetti

Ensimmäiset kielen, superdiversiteetin ja sosiaalisen median tutkimukset ilmestyivät 2010-luvulla. Tässä vaiheessa tutkijoita yhdisti huomio siitä, että digitaalinen media muuttaa teknologistuneissa ja globalisoituneissa yhteiskunnissa viestintä- ja kielikäytänteitä, ja mahdollistaa monitahoisia sosiaalisia, ylirajaisia ja -kulttuurisia suhteita ja verkostoja (Creese ja Blackledge 2010). Esimerkiksi Blommaertin ja Ramptonin (2011, 3) mukaan teknologioiden tarjoamat viestintäkeinot vaikuttavat maahanmuuttajiin, heidän diasporisiin yhteisöihinsä ja verkostoihinsa sekä yleisemmin ihmisten ”kokemuksiin ja sosiokulttuurisiin elämäntapoihin”.

Sosiaalisen median sosiolingvistiikassa on tyypillisesti ollut tavoitteena tuottaa nyansoituja kuvauksia sosiokulttuurisista käytänteistä ja niiden merkityksistä. Tutkimuksen kohteena ovat erityyppiset digitaaliset aineistot ja sosiaalisen median käyttäjien toiminnot, käsitykset ja arviot omasta toiminnastaan (Stæhr 2016).

Ensimmäisissä sosiaalisen median tutkimuksissa superdiversiteetti nähtiin erilaisten ympäristöjen ja populaatioiden demografisena, määrällisenä tai laadullisena ominaisuutena, erityisesti suhteessa etnisyyteen, rotuun ja maahanmuuttajuuteen (Androutsopoulos ja Juffermans 2014, 5). Esimerkiksi Stæhr (2014) kuvailee Kööpenhaminaa superdiverssinä metropolina ja Sharma (2014) käsittelee nepalilaista diasporaa super-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

diverssinä ryhmänä. Jonsson ja Muhonen (2014) puolestaan näkivät superdiversiteetin joidenkin digitaalisten ympäristöjen ja verkostojen ominaisuutena. Näiden tutkimusten tavoitteena ei kuitenkaan ollut eritellä ainoastaan niitä tekijöitä, jotka tekevät paikoista, tiloista tai ihmisryhmistä superdiverssejä, vaan niitä lähestyttiin diskursiivisesti rakennettuina sosiaalisina konstruktioina (Androutsopoulos ja Juffermans 2014, 4). Huomion kohteena oli toisin sanoen myös se, miten sosiaalisen median toimijat omalla kielenkäytöllään *orientoituvat* superdiversiteettiin.

Näiden tutkimuksien taustaoletus superdiversiteetistä paikkojen, tilojen ja ryhmien ominaisuutena ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton. Esimerkiksi Deumert (2014, 117) on huomauttanut, että superdiversiteetin hahmottaminen joko laatuna – kompleksina monimuotoisuutena – tai määränä – lisääntyvänä monimuotoisuutena – herättää kysymyksen, mikä tarkkaan ottaen on se kynnys, jonka jälkeen diversiteetistä tulee superdiversiteettiä. Myös Varis (2016, 26) on arvioinut kriittisesti näkemystä superdiversiteetistä monimuotoisuuden määrän kasvuna. Hänen mukaansa määrän paradigma voi myös vahvistaa normatiivista näkemystä monimuotoisuuden perustasosta ja johtaa siihen, että jotkin erot yksilöiden ja ryhmien välillä nähdään essentialistisina ja eksotisoivina. Varis (2016, 43) esittää, että sosiolingvisteille perustelluin tapa on suhtautua superdiversiteettiin tapoina, joilla ihmiset navigoivat kielellisesti ajassa ja paikassa, joissa merkityshorisontit ovat moninaisia ja liikkuvia. Lawrence Grossbergin (2006) konjunktuurikäsitettä soveltaen Varis kuvaa superdiversiteettiä ensisijaisesti muutokseksi sosiaalisten suhteiden ja yksilöiden henkilökohtaisen kokemuksen laadussa tietyissä historiallisissa, yhteiskunnallisissa ja institutionaalisissa suhdanteissa.

Sosiaalisen median vuorovaikutus ja liikkuvat merkityshorisontit

Sosiaalisen median käytänteet ovat hyvä esimerkki merkityshorisonttien liikkuvuudesta ja vaihtelusta superdiversiteetin suhdanteissa. Näille on usein tyypillistä muuttuvat sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus kielellisten, paikallisten ja maantieteellisten rajojen yli (McLaughlin 2014). Niissä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

saatetaan vaihdella ja sekoittaa eri kieliä ja tyylejä, ja osallistujat joutuvat usein käymään metapragmaattisia neuvotteluja siitä, mitä merkityksiä kielellisillä valinnoilla halutaan tai voidaan tietyissä tilanteissa välittää.

Esimerkiksi tutkimuksessaan Facebookissa tapahtuvasta vuorovaikutuksesta Androutsopoulos (2014, 64–65) osoitti, kuinka eri maista tulevien osallistujien oli välttämätöntä neuvotella kielivalinnoistaan, koska viestien vastaanottajien ja viestintäkumppanien määrä, kielelliset repertuaarit ja ominaisuudet olivat ennakoimattomia. Leppänen ja Westinen (2022) puolestaan tarkastelivat sitä, miten esimerkiksi mustien ja ruskeiden tubettajien ja vloggaajien leikittely monikielisyydellä ja erilaisilla kielivarieteeteilla antaa heille mahdollisuuden tarkastella refleksiivisesti sitä, millä tavoilla he voivat sekä osoittaa kuulumista suomalaisuuteen että erottautua siitä.

Esimerkki 1 havainnollistaa tätä. Se on katkelma YouTube-videosta, jonka kaksi suosittua suomalaista sosiaalisen median esiintyjää Seksikäs-Suklaa (oik. Luyeye Konssi) ja Dosdela (oik. Hanad Hassan) julkaisivat vuonna 2017. He tuottivat videon alun perin suomalaisen mediayhtiön tilauksesta SLUSH-tapahtumaan (2016), mutta se havainnollistaa yleisemminkin heidän humoristisia verkkovideoitaan, joissa usein keskiössä ovat etniset vähemmistöt ja kysymykset suomalaiseen yhteiskuntaan kuulumisesta. Esimerkki 1 kuvaa työpaikkahaastattelua.

Työpaikkahaastattelussa (kuvakaappaus, YouTube).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkki 1: Lähiökielenkääntäjä

Työnhakija: Sähäb mä oisin sun day one n***a, you know? Mä oon lojaali, sillon ku sä tarvit mua mä oon siel. Usko muhun, peace and love ku mä oon duunis. I got you my n***a man, you know what I mean? Kato mua. Kato sua. Kato mua. Tajuuks?

Lähiökielenkääntäjä: Olisin täällä aina eka ja vika joka ikisenä työpäivänä. Olen luotettava ja minuun voi uskoa, koska tuon tänne työpaikkaan rauhaa ja rakkautta.

Työnantajan edustaja 1: Paikka on teidän!

Työnhakija: Kiitos kiitos. My n***a I got you, you know what I mean. Sähäb, yks juttu. Ainii muute saaks mä toi viikonloppu, Flow, vapaaks you know? Turn up with brothers you know, swägä on mehuis you know what I mean? Nähää OG you know? Ja hanki uudet lasit you know what I mean, n***a, man. Turn up sähäb.

Työnantajan edustaja 1: Mitä hän sanoi tuossa lopuksi?

Työnantajan edustaja 2: Ei mitään hajuu, jotain se puhu vapaist.

Työnhakijan puhuma kieli on äärimmäisen sekoittunutta tyyliteltyä kieltä, jonka on todettu olevan tyypillistä ainakin pääkaupunkiseudun kielitodellisuudessa (Lehtonen 2015) mutta myös esimerkiksi rap-lyriikassa (Westinen 2023). Työnhakijan suomalaiseen puhekieleen ja slangiin sekoittuu niin sanottua hiphop-englantia, mutta myös ilmauksia muista kielistä, kuten arabiasta ja somalista (esim. ”sähäb”, vrt. arab. *saheb*, ’kaveri’). Esimerkki 1 havainnollistaa myös sitä, että sosiaalisen median käytännöissä viestintä ja vuorovaikutus voivat tarjota osallistujille keinoja asemoitua tavoilla, jotka eivät perustu vain paikallisuuteen. Sen sijaan niitä luonnehtii kielellisten, kulttuuristen, sosiaalisten ja jopa maantieteellisten rajojen ylittäminen – translokaalisuus ja -kulttuurisuus (Kytölä 2016).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Siten video viittaa superdiversiteettiin todellisuutena, jossa sosiokulttuuriset ja sosiolingvistiset kategoriat ja suhdanteet ovat monimuotoisia, risteäviä ja liikkeessä, ja jossa kielellinen monimuotoisuus ja vaihtelu ovat arkipäiväistyneet. Työnantajan edustajat – jotka videolla edustavat yhteiskunnallista ja taloudellista valtaa – eivät kuitenkaan ole osa tätä superdiverssiä kielitodellisuutta: he eivät ymmärrä haastateltavan puhetta lainkaan. Tilanteen pelastaa toisen heistä kehittämä sovellus, Lähiökielenkääntäjä, joka kääntää työnhakijan puheen suomalaiselle yleiskielelle. Superdiversiteetti kääntyy siten symbolisesti myös hallittavampaan ja tutumpaan (yksikulttuuriseen ja -kieliseen) muotoon, jolloin sen tulkinnan voi ulkoistaa ja sitä kautta ottaa hallintaan – tässä käännösohjelman kautta.

Kielellinen heterogeenisyys ja monimodaalisuus merkitysresursseina

Kuten esimerkki 1 osoitti, sosiaalisen median toiminnan ylirajaisuus ilmenee erityisesti siinä, miten osallistujat voivat hyödyntää erikielisiä, eri rekistereihin ja tyyleihin liitettyjä ja monimodaalisia resursseja, jos ne ovat heidän tarkoituksiinsa soveltuvia ja sosiokulttuurisesti ja tilanteisesti sopivia ja merkityksellisiä (Leppänen ja Kytölä 2017). Esimerkiksi Leppäsen, Westisen ja Kytölän (2017) toimittaman kokoelman tutkimukset osoittivat, miten digitaalisen viestinnän kielellinen heterogeenisyys voi ilmetä usealla tavalla: kielten vaihteluna niin, että itse vaihtelu toimii diskursiivisena resurssina merkitysten ymmärtämiselle, tai, kuten esimerkissä 1, työnhakijan sekoittuneena tyylinä[2] (ks. myös Androutsopoulos 2011; Leppänen ja muut 2017).

Sosiaalisen median viestinnässä heterogeenisyys voi viitata myös sosiaalisten äänien (eli sosiaalisten merkityspotentiaalien) moninaisuuteen, *heteroglossiaan* (Bakhtin 1981, 263), ja niiden välisisiin jännitteisiin. Esimerkiksi Peuronen (2013) osoittaa, miten nuoret kristityt lumilautailijat hyödyntävät sekä Raamatun että nuorisokulttuurin osin ristikkäisiä-

2 Kielentutkimuksessa on esitetty useita käsitteitä, jotka korostavat monikielisyyttä jo lähtökohtaisesti sekoittuneina repertuaareina (ks. myös Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kin sosioideologisia ääniä someviestinnässään käyttämällä englannin ja suomen kielen eri rekistereitä. Näiden äänien avulla he myös rakentavat omaa identiteettiään ja sosiaalisia suhteitaan moderneina kristittyinä.

Sosiaalisen median viestintä on heterogeenistä myös siksi, että se on olennaisesti monimodaalista (Seargeant ja Tagg 2014). Puheen ja tekstin ohella kuvien, videoiden, musiikin ja äänen merkitys digitaalisissa käytänteissä on kasvanut jatkuvasti, ja niiden yhdistelmillä ja sommittelulla on oma roolinsa merkitysten rakentamisessa. Myös tekstuaalisten ja muiden semioottisten resurssien kierrättäminen ja uudelleen merkityksellistäminen on hyvin yleistä. Näissä (entekstuaalisaation ja resemiotisaation[3]) prosesseissa poimitaan esimerkiksi tekstikatkelmia, kielellisiä ilmauksia, kuvia ja videoleikkeitä niiden alkuperäisistä konteksteistaan, sijoitetaan ja uudelleen merkityksellistetään ne osaksi toista diskurssia, toiseen tarkoitukseen ja toiselle kohdeyleisölle. Esimerkki 2, Kilikalihahmon YouTube-esitys, havainnollistaa hyvin sosiaalisen median viestinnällistä heterogeenisyyttä:

Kilikalin vihainen monologi ulkomaalaisista (kuvakaappaus, YouTube).

3 Sosiolingvistiikassa entekstuaalisaation käsitteellä kuvataan kielellisten ja tekstuaalisten elementtien kierrättämistä ja uudelleenmuokkausta (Bauman ja Briggs 1990, 73). Sosiaalisessa semiotiikassa on otettu käyttöön resemiotisaation käsite (Iedema 2003). Sillä kuvataan prosesseja, joilla viesti voidaan muuntaa erilaisiin muotoihin eri yleisöille tai erilaisia tarkoitusperiä varten (Leppänen ja muut 2014).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkki 2: Rajat kiinni!

> Perkele että vit- vit- vituttaa että, et ulukomaalaiset tänne tullee Suomeen ja vie meiän työpaikat ja meiän naiset ja kaikki. Minä en ymmärrä, että että minkä takia ne päästää tänne kaikki nämä, nämä maahanmuuttajat, pakolaiset kaikki tänne näin. Minkä takia? Minkä takia? Että ku ärsyttää jumalauta. Jumalauta eihä täällä ennää oo ku ulukomaalaisia. Eihän täällä ennää oo suomalaisia ollenkaa. [Ärinää] Minä en sano muuta ku rajat kiinni.

Esimerkki 2 on huumorivideo, jonka Kilikali, irakilaistaustainen maahanmuuttaja Khalid Al-Shemar, julkaisi YouTubessa 25.8.2016. Videolla Kilikali puhuu sujuvaa Savon murretta ja merkityksellistää uudelleen (so. rekontekstualisoi) yhteiskunnassa lainehtivia populistisia ja rasistisia teemoja. Molemmat piirteet toimivat videolla suomalaisuuden tunnusmerkkeinä: ne siis viittaavat ominaisuuksiin ja arvioihin, joita liitetään henkilöihin, joille tämänkaltainen puhetapa nähdään tyypillisenä (Leppänen ja Tapionkaski 2021).

Tässä esityksessään Kilikali kaiuttaa itäsuomalaisen heteromiehen ääntä ja ottaa sen käyttöön omiin tarkoituksiinsa. Hänen monologinsa sisältö (”ulukomaalaiset – – vie meiän työpaikat ja meiän naiset”), Savon murre ja Lähi-itään viittaava ulkomuotonsa muodostaa suomalaisessa kulttuurissa odottamattoman ja humoristisen yhdistelmän. Hänen monimodaalinen esityksensä on myös moniääninen: se sekä samaistuu että ei samaistu monologin ”meihin”, valkoiseen suomalaiseen heteromieheyteen. Esimerkissä 2 onkin monia superdiversiteetille tunnusomaisia piirteitä: kielellisten ja muiden semioottisten resurssien moninaisuutta ja risteämiä, sekä identiteettikategorioiden ja merkityspotentiaalien ambivalenssia. Se on myös esimerkki refleksiivisestä ja kriittisestäkin sosiaalisesta ja sosiolingvistisestä analyysistä, jonka kautta ei-valkoinen mies myös tutkii omaa sosiokulttuurista asemaansa valkoisessa suomalaisessa yhteiskunnassa. Samalla hän kuitenkin välittää sen helposti sulavaan humoristiseen ilmiasuun puettuna sosiaalisen median potentiaalisesti moninaisille yleisöille.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkit 1 ja 2 havainnollistavat myös sitä, miten sosiaalinen media voi tarjota affordansseja yhteiskunnallisen epätasa-arvon, ristiriitojen ja konfliktien tarkasteluun uusilla tavoilla. Sosiaalisen median performanssit, osana laajempaa nykyistä poliittisen korrektiuden jälkeistä viihdekulttuuria (McRobbie 2005; Leppänen ja Elo 2016), voivat rajoja rikkovin (transgressiivisin) tavoin käsitellä yhteiskunnallisia asioita ja diskursseja, jotka liittyvät esimerkiksi etnisyyteen, rotuun, sukupuoleen, seksuaaliseen suuntautumiseen ja valta-asetelmiin enemmistön ja marginalisoitujen ja rodullistettujen vähemmistöjen välillä.

Näiden esimerkkien kaltaiset sosiaalisen median esitykset ovat kiinnostavia myös niissä tehdyn skaalatyön takia (Carr ja Lempert 2016). Niissä skaalat ilmenevät siinä, miten sinänsä kuvitteellisten esitysten mikrotason diskurssipiirteet (esimerkiksi se, miten ja mitä Kilikali-hahmo puhuu ja miltä hän näyttää) indeksoivat laajempia yhteiskunnallisia käytänteitä ja diskursseja, jotka liittyvät (oletettuihin) maahanmuuttajiin, ruskeisiin ja mustiin suomalaisiin, vierauteen ja eroihin suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen lisäksi, että tällaiset esitykset korostavat yksilöiden sekä heidän identiteettiensä, resurssiensa ja repertuaariensa liikkuvuutta ja kompleksisuutta, ne välittävät erilaisille yleisöilleen kerrostuneita ja ideologisesti eri tavoin latautuneita näkökulmia superdiversiteettiin. Monimodaalisin ja heteroglossian keinoin ne käsittelevät ja tutkivat niitä jännitteitä, ristiriitoja ja konfrontaatioita, joita ”erilaisina” nähdyt ihmiset usein kohtaavat suomalaisessa yhteiskunnassa, jossa (super)diversiteettiä ei (vielä) koeta normaaliksi.

Sosiaalisen median kerrostuneet normatiivisuudet ja valvonnan mekanismit

Sosiolingvistisessä superdiversiteettitutkimuksessa tärkeä kiinnostuksen kohde on myös kielenkäytön normatiivisuus. Julkisissa keskusteluissa on usein korostettu sitä, että sosiaalisessa mediassa on vapaus toimia toisin kuin monessa muussa sosiaalisessa tilanteessa on soveliasta tai sallittua – esimerkiksi vihapuhe, trollaus ja kiusaaminen on nähty esimerkkeinä normien ja valvonnan puutteesta.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Sosiolingvistisestä näkökulmasta kaikki kielenkäyttö on kuitenkin normatiivisesti säädeltyä. Yhtäältä se nähdään vuorovaikutuksessa rakentuvina jaettuina ymmärryksinä ja koodeina siitä, mikä on sallittua, odotuksenmukaista, sopivaa ja asianmukaista kielenkäyttöä (Agha 2007). Tässä mielessä normit ovat aina sosiokulttuurisia ja ideologisia konstruktioita. Toisaalta normeissa on kyse myös osallisuudesta ja vallasta millaiset kielelliset resurssit ja subjektipositiot osaltaan mahdollistavat pääsyn ja legitiimin osallistumisen vuorovaikutukseen (Blommaert ja Rampton 2011). Sosiaalisen median aktiviteetteja ja vuorovaikutusta säädellään myös eksplisiittisesti ja virallisesti netiketin, moderoinnin ja sensuurin keinoin, jotka rajoittavat osallistujien valinnanvaraa ja mahdollisuuksia viestinnässä. Äärimmilleen vietynä tällainen sosiaalisen median säätely on organisoitua ja institutionalisoitua valvontaa, jota suuret mediakorporaatiot ja yhteiskunnan valvontakoneistot harjoittavat (Arnaut ja Spotti 2015, 6).

Digitaaliset sosiaalisen median käytänteet on nähty myös esimerkkinä myöhäismodernin *postpanoptisesta* normatiivisuudesta (Arnaut 2016). Sen sijaan, että sosiaalisen median käytänteitä valvoisivat ja säätelisivät vain keskitetyt ja hierarkkisesti järjestyneet valtamekanismit, niiden toiminta perustuu pitkälti vertaisvalvontaan. Kielenkäyttäjät rakentavat itse omalla toiminnallaan sitä, mitä sosiaalisia merkityksiä erilaisten kielellisten resurssien valinnalla, yhdistämisellä ja vaihtelulla voidaan, saadaan ja halutaan ilmaista tietyissä viestintätilanteissa ja institutionaalisissa konteksteissa, ja miten he asemoivat omaa toimintaansa suhteessa näihin normeihinTässä toiminnassaan he voivat tukeutua useampiin normikeskuksiin. Osa näistä keskuksista voi olla kyseisille sivustoille, ryhmille tai aktiviteeteille ominaisia, kun taas toiset voivat hyödyntää muita institutionaalisia tai sosiokulttuurisia normeja (Blommaert 2010). Esimerkiksi analysoidessaan monietnisten kööpenhaminalaisten nuorten Facebook-viestintää, Stæhr (2016) havaitsi, että nuoret tukeutuivat sekä yleiskielen että nuorisokulttuurisen rekisterin normeihin.

Normatiivisuutta siis määritellään ja säädellään osittain myös alhaalta ylöspäin, joko oman itsen tai muiden vertaisten toimesta (Leppänen ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Piirainen-Marsh 2009; Leppänen 2023). Tällainen ruohonjuuritason kielellinen valvonta ei kuitenkaan vain vahvista olemassa olevia normeja, mutta vaikuttaa myös uusien normien syntymiseen ja paikantumiseen uusissa käyttöyhteyksissä, kulttuureissa ja yhteisöissä. Kuten esimerkit 1 ja 2 jo havainnollistivat, normeja voidaan myös haastaa monin tavoin vaikkapa leikitellen niillä luovasti ja/tai kriittisesti.

Esimerkki 3 puolestaan havainnollistaa sitä, miten sosiaalisessa mediassa voidaan vastustaa ja haastaa hegemonisia ja/tai valkoiseen suomalaiseen nationalismiin liitettyjä kielenkäytön normeja. Esimerkissä Hassan Maikal, somalialais-suomalainen räppäri ja (aiemmin myös) vloggaaja (Leppänen ja Westinen 2018; 2022; Westinen 2019), ruotii saamiaan vihaviestejä YouTube-videolla[4] ja haastaa kommenteissaan normatiivisia oletuksia maahanmuuttajien heikosta suomen kielen taidosta ja kyvyttömyydestä integroitua suomalaiseen yhteiskuntaan.

Hassan Maikal ja vastapuhe (kuvakaappaus, YouTube).

4 Video ei ole enää saatavilla YouTubessa.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esimerkki 3: Hassan Maikal ja valkoisten suomalaisten huono suomi

> Tietsä mikä on läppää. Sit ku ne sanoo et sä oot se mamu, sä oot, painu omaa maahan, painu omaa kotimaahan. Mut sähän jopa osaat suomen kielt paremmin ku ne. Sä jopa osaat paremmin suomen kieltä ku ne. Mitä täs on. Mite tää on mahollista. Jos mä meen sanoo muille tää on mun kotimaa, mee takasin kotimaahas, mä ees ootan iteltäni et mä osaan ees oman äidinkielen. 2017. Jopa somalit osaa paremmin teidän äidinkieltä. Hävetkää. Oh my god. Oh my god, brah.

Suomen kielen normeja valvoo tyypillisimmin valkoinen valtaväestö, mutta tässä esimerkissä ruohonjuuritason vertaisvalvontaa toimittaakin Maikal. Stereotyyppinen, hierarkkinen asetelma valkoisten suomalaisten ja maahanmuuttajien välillä käännetään vastakohdakseen: Maikal kertoo osaavansa kieltä jopa paremmin kuin sen 'oikeat' ja 'alkuperäiset' omistajat. Esimerkistä käy ilmi myös se, miten suomen kieli yhä määritellään kuuluvan valkoisille suomalaisille eikä somaleille, siitä huolimatta, että Suomessa syntyneelle Maikalille se on yksi hänen ensikielistään, jota hän on puhunut lapsesta asti.

Superdiversiteetti ja identiteettityö sosiaalisessa mediassa

Identiteetti ja yhteisöllisyys ovat aina olleet tärkeitä digitaalisessa viestinnässä (Seargeant ja Tagg 2014). Myös superdiversiteettitutkimus on korostanut sitä, miten sosiaalinen media tarjoaa monipuolisia semioottisia resursseja identiteettityölle ja sosiaalisten suhteiden rakentamiselle. Tutkijat ovat tarkastelleet esimerkiksi sitä, miten verkossa rakennetaan rodullisia, etnisiä ja paikallisia identiteettejä (Heyd 2014; Garcés-Conejos Blitvich 2018; George 2020), neuvotellaan maahanmuuttajataustaisten nuorten identiteeteistä suhteessa heidän kulttuuriseen perintöönsä (Juffermans ja muut 2014), rakennetaan ja ylläpidetään sosiaalisia suhteita

https://doi.org/10.21435/skst.1489

maahanmuuttajataustaisina (mikro)yrittäjinä (Tagg ja Lyons 2018), affilioidutaan transnationaaliin populaari- tai fanikulttuuriin ja neuvotellaan suhteesta siihen (Kytölä 2017; 2018).

Tutkimukset ovat osoittaneet myös, miten sosiaalinen media voi toimia ylirajaisesti, ajassa auki keriytyvän sosiaalisen toiminnan foorumeina, joissa osallistujat yhteisesti ylläpidetyin keinoin organisoivat ja rakentavat kontekstuaalisesti merkityksellisiä versioita itsestään ja toisistaan sekä neuvottelevat (ei-)kuulumisestaan verkon yhteisöllisiin tiloihin, ryhmiin tai yhteisöihin. Esimerkiksi Westisen (2017) tutkimus rap-artistien etnisisistä ja rodullisista identifikaatioista sosiaalisessa mediassa osoittaa, miten artistit sekä hyödyntävät että vastustavat erilaisia identiteettikategorioita, jotka usein liittyvät sukupuolitettuihin ja rodullistettuihin stereotypioihin mustista afrikkalaisista – tai afrikkalaistaustaisista suomalaisista. Esimerkiksi Etiopiassa syntyneen suomalaisen rap-artistin, tubettajan ja viihdealan monitoimijan, Prinssi Jusufin, musiikkivideolla ”Prinssille morsian” kohdataan erilaisia kulttuurisia hahmoja (*cultural figures*; Ahmed 2000), joita voidaan käyttää erotteluun ja jaotteluun ja jotka sisältävät useita moraalisesti latautuneita kulttuurisia ja sukupuolitettuja piirteitä (Huttunen 2004, 139). Videolla esiintyy esimerkiksi (hetero)seksuaalisesti haluttava musta mies, jolla on ”suklaahuulet” ja joka aiheuttaa ”viidakkokuumetta” (slangisana valkoisten naisten seksuaaliselle halulle mustia miehiä kohtaan) sekä ”afrikkalainen mies”, jonka kavereina mainitaan ”kamelit”.

Stereotyyppisillä etnisillä identiteeteillä siis leikitellään ja niitä liioitellaan – ja siten niitä myös kyseenalaistetaan ja vastustetaan. Liioittelun kautta näiden toiseuttavien tekstien ja kuvien mielekkyyttä ja tarkoituksenmukaisuutta tarkastellaan kriittisesti. Video kysyykin, kuka oikeastaan on toinen, missä mielessä ja missä kontekstissa. Siinä esitetyt rodullistetut ja seksualisoidut stereotypiat saavat merkityksensä superdiversiteetin muuttuvista suhdanteista, kulttuurien välisestä kolmannesta tilasta (*third space*; Bhabha 1994), osin Suomeen, osin Afrikkaan, osin Pohjois-Amerikkaan ja osin globaaliin hiphop-kulttuuriin orientoituen.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Sosiaalinen media ja diskurssit superdiversiteetistä

Sosiaalinen media on superdiversiteetin tutkimuksen kannalta kiinnostava myös siksi, että se toimii diskursiivisena tilana, jossa osallistujat voivat sanallistaa, esittää ja arvioida suhdettaan superdiversiteettiin. Superdiversiteetti itsessään muodostaa diskurssin, joka on alkanut haastaa yksi- ja monikulttuurisuusdiskursseja ja niiden tapoja käsitellä erityisesti etnisyyttä, epätasa-arvoa, syrjintää ja marginalisaatiota (Arnaut 2016, 65). Myös empiirisissä tutkimuksissa, joissa on hyödynnetty superdiversiteettinäkökulmaa, on havaittu, että vierautta ja eroja voidaan käsitellä moniäänisesti, niin että essentialisoivat negatiiviset stereotypiat eivät olekaan hallitseva näkökulma (Leppänen ja Elo 2016) ja niitä voidaan hyödyntää positiivisillakin tavoilla (Vigouroux 2016). Superdiversiteetti on kuitenkin myös herättänyt vastareaktioita (Musolff 2019). Sosiaalisessa mediassa ne näkyvät erityisesti vihadiskursseina, rasistisina ja vierasvihaisina sisältöinä, trollaamisena ja herjaamisena, jotka kohdistuvat erityisesti rodullistettuihin ja seksuaalivähemmistöihin, jotka jollain tapaa haastavat vakiintuneita sosiaalisia luokitteluja.

Negatiiviset reaktiot superdiversiteettiin ovat kuitenkin antaneet kimmokkeen myös vastadiskursseille (Arnaut 2016, 65), jotka haastavat ja kommentoivat kriittisesti rasistisia ja vierasvihaisia stereotypioita ja niihin liitettyjä piirteitä. Yksi tällainen vastadiskurssi on vihakommentteihin vastaaminen, jota esimerkkimme 3 edusti. Sometoimintona vihakommenttien lukeminen onkin nykyään jo varsin vakiintunut vastapuheen muoto (Benesch ja muut 2016, 13). Niissä viestien vastaanottaja – usein etniseen tai seksuaaliseen vähemmistöön kuuluva somevaikuttaja tai muuten tunnettu henkilö – lukee ja kommentoi saamiaan uhkaavia ja pilkallisia viestejä.

Esimerkiksi suomalaiset maahanmuuttajataustaiset poliitikot saavat osakseen paljon vihapuhetta ja suoranaista väkivallalla uhkailua (Knuutila ja muut 2019). Esimerkki 4 havainnollistaa tätä ilmiötä ja osoittaa myös, miten suomalaiset sosiaalisen median vihakommentoijat orientoituvat sellaiseen diversiteettiin, joka ei sovi heidän vakiintuneisiin käsityksiinsä erilaisuudesta tai suomalaisuudesta. Samalla ne toisintavat sitä, miten suomalainen yhteiskunta rakentuu – ja sitä on myös

https://doi.org/10.21435/skst.1489

tietoisesti rakennettu – valkoisuuden normille (Keskinen, Seikkula ja Mkwesha 2021; ks. myös Rastas 2019).

Esimerkissä 4 käsiteltävä YouTube-video on osa Suldaan Said Ahmedin kansanedustajakampanjaa. Hän lukee siinä saamaansa vihapostia ja kertoo omia reaktioitaan siihen. Said Ahmed kehystää videonsa puhumalla siitä, minkälaista vihapostia ”suomalaiset vähemmistötaustaiset nuoret” saavat ”meidän yhteiskunnassa”. Siten hän jo sanavalintojensa kautta korostaa vähemmistöjen kuulumista suomalaiseen yhteiskuntaan: vähemmistötaustastaan riippumatta he ovat yhtä lailla suomalaisia ja jäseniä tässä yhteiskunnassa.

Suldaan Said Ahmed lukemassa vihapostia (kuvakaappaus, YouTube).

Esimerkki 4: Said Ahmed, vihaviestit ja kuulumisen problematiikka

Mauno kirjoittaa:

Suomi ensin ja matut ei ollenkaan. Vittu sanot nyt koko kansalle, et n*****t vittuun Suomesta. Vittu olet raiskaaja, ryöstäjä ja hakkaaja. Mä rupeen vittu tappaan sut kohta. Sulle ei mikään kelpaa. Vittu me annetaan sulle sellaista mitä et saa paskassa omassa maassaan. Vittu sinä jätät valtuuston ja Suomen tai seuraukset.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Teemu kirjoittaa:

> Suldaan ja leijonakoru ei sovi yhteen, sen tajuaa jokainen täysijärkinen. Tämän apinan kaulaan sopisi paremmin rasvattu köysi. Leijona ei kuulu Somalin kaulaan, Somali kuuluu leijonan kitaan.

Vihapuheen suoltajat viittaavat Said Ahmediin sekä erittäin loukkaavalla, rasistisella ja epäinhimillistävällä n-sanalla että muilla, eläimiin viittaavilla sanoilla. Viesteissä tartutaan ihonväriin, etniseen taustaan, valtuutetun asemaan ja oletettuun rikollisuuteen. Niistä käy ilmi, että hänen kaltaisensa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat ihmiset eivät kommentoijien mielestä kuulu valkoisen normin mukaiseen yhteiskuntaan (”Painu helvettiin Suomesta!”) eivätkä politiikkaan (”jätät valtuuston”).

Said Ahmed on tullut tunnetuksi Musta Leijona -lempinimellä, jota hän on käyttänyt myös omassa sosiaalisessa mediassaan useiden vuosien ajan ja jonka mukaisesti hän on kantanut perinteistä leijonakorua kaulassaan. ”Teemu” tarttuukin tähän leijonasymbolin käyttöön: hän katsoo leijonasymbolin kuuluvan vain valkoisille suomalaisille, vaikkei sitä suoraan viestissään sanokaan.[5] Vihaviestissä mainittu köysi, joka sopisi somalin kaulaan paremmin kuin koru, on esimerkki siitä väkivallalla uhkailusta, jopa tappouhkauksista (”Tilasit kuolemasi”; ”Saunan takana on tilaa”), joita Said Ahmed somalitaustaisena poliitikkona on saanut (vrt. Knuutila ja muut 2019). Tämä on sinänsä paradoksaalista, sillä samaan aikaan viesteissä nimenomaan maahanmuuttajia syytetään väkivallasta ja muista rikoksista.

Loppukaneetissaan (alla) Said Ahmed kytkee vihapuheen vaikutukset erityisesti nuoriin ihmisiin ja heidän mielenterveyteensä. Samalla hän pohtii, miten tällaisia viestejä saava nuori voi haluta kuulua yhteiskuntaan, joka kohtelee häntä koko ajan vihamielisesti, jopa uhkaavasti. Näin hän ikään kuin kääntää valkoisen valtaväestön ja ei-valkoisten suomalaisten roolit päinvastaisiksi. Sen sijaan, että ongelmana olisi etnisten

5 Suomalaiskansallisen leijonasymbolin merkityksen muokkaamisesta ja omimisesta uusiin tarkoituksiin (appropriaatiosta) on viime vuosina ollut paljon keskustelua. Esimerkiksi somepostauksissa (Westinen 2017) on korostettu suomalaisuuden monimuotoistumista etnonationalistisen tulkinnan sijaan.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

vähemmistöjen ”integroitumisongelma”, huomiota tulisikin kiinnittää valkoisen enemmistön ”rasismiongelmaan”: he eivät halua vähemmistöjen integroituvan ja olevan osa yhteiskuntaa.

> Miten niitä nuoria, jotka saa tällaista viestejä, ehkä paljonkin, miten sellaiset nuoret voivat tuntea kuuluvansa tähän yhteiskuntaan? – – Tällaiset viestit saavat ihmisiä pelkäämään ja sensuroimaan itseään. Ne vaikuttavat myös mielenterveyteen jaksamisen kautta. Vihapuhe ja rasismi ja syrjintä myös syrjäyttää ihmisiä pahimmillaan.

Tässä esimerkissä korostuu siten se, miten vihapuheen esittäjien ja sen kohteiden käsitykset ja diskurssit moninaistuvasta Suomesta ja suomalaisuudesta poikkeavat toisistaan radikaalisti. Samalla Said Ahmed havainnollistaa superdiversiteetin moninaisten, liikkuvien ja muuttuvien identiteettien leikkauspisteitä. Hän on syntynyt Somaliassa, hänellä on pakolaistausta ja hän on muslimi. Samalla hän on menestynyt, monikielinen, suomen kielellä toimiva suomalainen poliitikko, joka edustaa myös virallista Suomea ja sen diskursseja.

Myös esimerkki 5 on video, jossa luetaan vihakommentteja. Videon on julkaissut TheSofiaElle, tunnettu transsukupuolinen tubettaja, yhdessä Valtterin, toisen somevaikuttajan, kanssa. Tämä esimerkki havainnollistaa sitä, miten superdiversiteetissä ei ole kyse vain siitä, että etnisyyteen, maahanmuuttajuuteen ja rotuun liitetyt sosiaaliset kategoriat ovat muutoksessa ja liikkuvia, vaikka juuri ne ovatkin aiemmassa tutkimuksessa saaneet paljon huomiota. Sama koskee myös esimerkiksi sukupuolten ja seksuaalisuuksien kategorioita siitä huolimatta, että ne ovat superdiversiteettitutkimuksessa harvoin olleet huomion keskipisteessä (Geerts, Withaeckx ja van den Brandt 2018; Määttä, Suomalainen ja Tuomarla 2021).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

TheSofiaElle ja Valtteri lukevat vihakommentteja (kuvakaappaus, YouTube).

Esimerkki 5: Isoisät taistelivat transihmisten vapauden puolesta

V: (Lukee) Meiän isoisät ei taistellu Suomesta, jotta tämä olisi joku transuhomolandia. Mielisairasta.

S: transuhomolandia. (Naurua)

V: Miksi, miksi, Mic Jackista tuntuu että tää on transuhomolandia.

S: No älä. Koska meitä on täällä aina ollut tässä maassa. Nyt me saadaan vaan olla vapaasti ja sen takia meidän esi-isät vai olik se isoisät

– –

S: ja sen takia meidän isoisät taisteli tämän vapauden puolesta et me saadaan olla täällä vapaasti

V: kyllä. joten iso ja nöyrä kiitos heille siitä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

S: Kiitos

V: isänmaamme Suomi. Hmm.

S: kyllä. Hmm. Transuhomolandia.

Esimerkissä 5 TheSofiaElle ja Valtteri lukevat ja kommentoivat heille lähetettyä vihaviestiä, jossa postaaja rekontekstualisoi isänmaadiskurssia. Tämän diskurssin mukaan vapaa Suomi, jonka isoisien sukupolvi on sotimalla varmistanut heidän jälkeensä tuleville sukupolville, ei kuulu SofiaEllen ja Valtterin kaltaisille ihmisille, jotka haastavat heteronormatiivista yhteiskuntajärjestystä. Vihapostaajan mukaan heidän kaltaisensa ihmiset itse asiassa rapauttavat koko yhteiskunnan muuttamalla sen ”transuhomolandiaksi”. Kommentoidessaan tätä viestiä SofiaElle ja Valtteri hyödyntävät taitavasti tätä postaajan ilmausta. Ensinnäkin he vastakohtaistavat sen: heidän mukaansa juuri isoisien sankaritekojen ansiosta heidän kaltaisensa ihmiset voivat elää vapaina Suomessa. Sen lisäksi he moduloivat tätä retorista käännöstä vielä kiitoksien (”iso ja nöyrä kiitos heille”) ja isänmaallisuuden kiteytyksen (”isänmaamme Suomi”) kautta, kytkemällä oman kommenttinsa siten myös viime vuosikymmenen *Kiitos 1939–1945* -kampanjointiin, jolla kerättiin rahaa toisen maailmansodan veteraaneille. Näillä keinoilla he ottavat haltuunsa koko nationalistisen sankarikertomuksen, johon vihakommentoija viittaa. Kuten Said Ahmed, myös SofiaElle ja Valtteri siten puolustavat oikeuttaan kuulua Suomeen sellaisina kuin he ovat. Siinä missä Said Ahmed sanoittaa tämän oikeuden rationaalisen poliittisen diskurssin keinoin, SofiaElle ja Valtteri ilmaisevat saman asian retorisesti ja ironisesti.

Lopuksi

Tässä luvussa olemme esitelleet lyhyesti keskeisiä sosiolingvistisen superdiversiteettitutkimuksen lähtökohtia, havainnollistaneet sen tarjoamaa näkökulmaa sosiaalisen median käytänteiden analyysiin ja tuoneet esiin, millaisia superdiversiteetin kannalta kiinnostavia ilmiöitä sen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kautta avautuu tutkimukselle. Sosiolingvistisestä näkökulmasta voidaan sekä teoretisoida että tutkia empiirisesti, etnografisin ja diskurssianalyyttisin työvälinein sitä, miten superdiversiteetin moninaiset, muuttuvat ja liikkuvat merkityshorisontit ilmenevät kielellisessä ja muussa semioottisessa toiminnassa, myös sosiaalisessa mediassa. Superdiversiteetin kannalta kiinnostavia ilmiöitä ovat varsinkin (i) sosiaalisen median kielellinen heterogeenisyys ja monimodaalisuus, (ii) osallistujien orientaatiot ja asemoituminen suhteessa sosiaalisen median toimintoja sääteleviin monitahoisiin normeihin, (iii) moniulotteisten identiteettien representointi, esittäminen ja niitä koskevat debatit ja (iv) superdiversiteettidiskurssit ja niiden vastadiskurssit.

Esimerkeillämme keskityimme osoittamaan, miten jollain tavalla ”erilaisina” nähdyt sosiaalisen median toimijat – mustat ja ruskeat ihmiset, maahanmuuttajat, transihmiset – käsittelivät ja tutkivat monikielisin, monimodaalisin ja heteroglossian keinoin suomalaisessa yhteiskunnassa kohtaamiaan jännitteitä, ristiriitoja ja konfrontaatioita. Toimme esiin sen, miten he sekä tuottavat että haastavat yhteiskunnallista normipohjaa sosiaalisen median välityksellä, ja tuottavat ymmärrystä superdiversiteetistä identiteettien ja sosiaalisten suhteiden rakentamisen välineenä. Analyyseissämme osoitimme, että heille superdiversiteetti on elävää todellisuutta, jossa he voivat navigoida eri tavoin. Niin kuin esimerkkimme havainnollistivat, yhteisenä kipupisteenä heille on se, että huolimatta suomalaisen yhteiskunnan monimuotoistumisesta, heille ovat tuttuja tilanteet, kokemukset ja reaktiot, joissa (super)diversiteettiä ei pidetä normaalina asiantilana – vaan pikemminkin epätoivottavana, tuomittavana ja jopa vaarallisena.

Sosiaalisen median käytänteet nojaavat usein osallistujien kykyyn hyödyntää varsin erikoistuneitakin kielellisiä ja semioottisia resursseja. Ne vaativat omanlaistaan asiantuntijuutta, joka voi osoittautua arvokkaaksi pääomaksi ei ainoastaan verkon paikallisissa ja globaaleissa osallistumiskulttuureissa, vaan myös muussa yhteiskunnallisessa ja/tai ammatillisessa toiminnassa. Omalta osaltaan sosiaalisen median käytänteet voivat jopa mahdollistaa uudenlaisia, epäperinteisiä kuulumisen, työllistymisen ja yrittäjyyden muotoja. Kaikki esimerkkitapauksemme, lukuun ottamatta (ex-)kansanedustaja Said Ahmedia, havainnollistavat

https://doi.org/10.21435/skst.1489

myös tätä sosiaalisen median potentiaalia. Tästä näkökulmasta aktiivinen toiminta sosiaalisessa mediassa voi olla yksi reitti voimaantumiseen ja monipuolisempaan yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen toimijuuteen (ks. myös Alim 2009; Stroud ja Wee 2012).

Sosiaalisen median aktiviteetit, viestintä ja vuorovaikutus ovat tärkeitä tutkimuskohteita. Siitä huolimatta, että sekä tieteellisissä että populaareissa keskusteluissa sosiaalinen media nähdään usein triviaalina, ongelmallisena ja esoteerisena, olemme vakuuttuneita siitä, että se kannattaa ottaa vakavasti. Se, mitä tapahtuu sosiaalisessa mediassa, ei ole muusta yhteiskunnallisesta ja sosiokulttuurisesta toiminnasta irrallinen ilmiö. Päinvastoin, sosiaalisen median toiminnot havainnollistavat omilla tavoillaan sellaisia teemoja, kysymyksiä ja haasteita, jotka ovat moniulotteisesti diversifioituvien yhteiskuntien kannalta tärkeitä ja ajankohtaisia. Ne avaavat yhden näkökulman ymmärtää kokemuksia, merkityksiä ja reaktioita, joita nykypäivän superdiversiteettiin liittyy.

Lähteet

Esimerkki 1: Seksikäs Suklaa & Dosdela 12.1.2017: Lähiökielenkääntäjä. https://www.youtube.com/watch?v=DV-2RQSqCPg. Viitattu 15.3.2023.

Esimerkki 2: Kili-Kali 25.8.2016: Mamu joka luulee olevansa suomalainen. https://www.youtube.com/watch?v=JoTFLDw1Ifk. Viitattu 15.3.2023.

Esimerkki 4: Suldaan Said Ahmed 13.3.2019: Luetaan vihapostia. https://www.youtube.com/watch?v=B1X44amQe3s. Viitattu 15.3.2023.

Esimerkki 5: TheSofiaElle 30.8.2018: Luetaan toistemme vihakommentteja ft. Valtteri: https://www.youtube.com/watch?v=LfQqgRJ5VgU. Viitattu 15.3.2023

Tutkimuskirjallisuus

Agha, Asif 2007: *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ahmed, Sara 2000: *Strange encounters. Embodied others in postcoloniality*. Lontoo: Routledge.

Alim, Samy H. 2009: Translocal style communities: hip hop youth as cultural theorists of style, language, and globalization. *Pragmatics*, 19:1, 103–127.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Androutsopoulos, Jannis 2011: From variation to heteroglossia in the study of computer-mediated discourse. Teoksessa Crispin Thurlow ja Kristine Mroczek (toim.) *Digital discourse. Language in the new media*. Oxford: Oxford University Press, 277–298.

Androutsopoulos, Jannis 2014: Languaging when contexts collapse: Audience design in social networking. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 62–73.

Androutsopoulos, Jannis ja Kasper Juffermans 2014: Digital language practices in superdiversity: Introduction. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 1–6.

Arnaut, Karel 2016: Super-Diversity: Elements of an emerging perspective. Teoksessa Karel Arnaut, Jan Blommaert, Ben Rampton ja Max Spotti (toim.) *Language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 49–70.

Arnaut, Karel ja Max Spotti 2015: Superdiversity discourse. Teoksessa Karen Tracy, Cornelia Ilie ja Todd Sandel (toim.) *The international encyclopedia of language and social interaction*. New York: Wiley, 1–7.

Bakhtin, Mikhail 1981 [1934–1935]: Discourse in the novel. Teoksessa Michael Holquist (toim.) *The dialogic imagination. Four essays*. Kääntäneet Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 259–422.

Bauman, Richard ja Charles L. Briggs 1990: Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual Review of Anthropology*, 19:1, 59–88.

Benesch, Susan, Derek Ruths, Kelly P. Dillon, Mohammad Saleem Haji ja Lucas Wright 2016: *Counterspeech on Twitter. A field study*. A report for Public Safety Canada under the Kanishka Project. https://dangerousspeech.org/counterspeech-on-twitter-a-field-study/. Viitattu 26.3.2021.

Bhabha, Homi K. 1994: *The location of culture*. Lontoo: Routledge.

Blommaert, Jan 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan 2015: Commentary. Superdiversity old and new. *Language and Communication*, 44:1, 82–88.

Blommaert, Jan 2016: Ahistorical? Yes, right… *Ctrl+Alt+Dem. Research on alternative democratic life in Europe*, August 2016.

Blommaert, Jan ja Ben Rampton 2011: Language and superdiversity. *Diversities*, 13:2, 1–21.

Carr, Summerson E. ja Michael Lempert (toim.) 2016: *Scale. Discourse and dimensions of social life*. Berkeley: University of California Press.

Creese, Angela ja Adrian Blackledge 2010: Towards a sociolinguistics of superdiversity. *Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft*, 13:4, 549–572.

Cresswell, Tim ja Craig Martin 2012: ‘On turbulence: entanglement of disorder and order on a Devon beach.’ *Tijdkrift vor Economische en Sociale Geografie*, 103:5, 516–29.

Deumert, Ana 2014: Digital superdiversity: A commentary. *Discourse, Context, and Media,* 4–5, 116–120.

Deumert, Ana 2018: The multivocality of heritage: Moments, encounters and mobilities. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge, 149–164.

Flores, Nelson ja Mark C. Lewis 2016: From truncated to socio-political emergence: A critique of super-diversity in sociolinguistics. *International Journal of the Sociology of Language*, 241, 97–124.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2018: Globalization, transnational identities, and conflict talk: The superdiversity and complexity of the Latino identity. *Journal of Pragmatics*, 134, 120–133. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.02.001.
Geerts, Evelien, Sophie Withaeckx ja Nella van den Brandt 2018: Editorial. Superdiversity: A critical intersectional investigation. *Tijdschrift voor genderstudies*, 21:1, 1–5.
George, Rachel 2020: Simultaneity and the refusal to choose: The semiotics of Serbian youth identity on Facebook. *Language in Society*, 49:3, 399–423.
Grossberg, Lawrence 2006: Does cultural studies have futures? Should it? (Or what's the matter with New York?) Cultural studies, contexts and conjunctures. *Cultural Studies*, 20:1, 1–32.
Heyd, Theresa 2014: Doing race and ethnicity in a digital community: Lexical labels and narratives of belonging in a Nigerian web forum. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 38–47.
Huttunen, Laura 2004: Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: Marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 134–154.
Iedema, Rick 2003: Multimodality, resemiotization: Extending the analysis of discourse as multi-semiotic practice. *Visual Communication*, 2:1, 29–57.
Jonsson, Carla ja Anu Muhonen 2014: Multilingual repertoires and the relocalization of manga in digital media. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 87–100.
Juffermans, Kasper, Jan Blommaert, Sjaak Kroon ja Jingling Li 2014: Dutch-Chinese repertoires and language ausbau in superdiversity: A view from digital media. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 48–61.
Kaplan, Andreas ja Michael Haenlein 2010: Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53:1, 59–68.
Keskinen, Suvi, Minna Seikkula ja Faith Mkwesha (toim.) 2021: *Rasismi, valta ja vastarinta: Rodullistaminen, valkoisuus ja koloniaalisuus Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
Knuutila, Aleksi, Heidi Kosonen, Tuija Saresma, Paula Haara ja Reeta Pöyhtäri 2019: Viha vallassa: Vihapuheen vaikutukset yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja*, 2019:57. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
Kytölä, Samu 2016: Translocality. Teoksessa Alexandra Georgakopoulou ja Teresa Spilioti (toim.) *The Routledge handbook of language and digital communication*. Lontoo: Routledge, 371–388.
Kytölä, Samu 2017: Are they singing the national anthem?: Football followers' responses to the ethnic diversification of Finland men's national football team. Teoksessa Sirpa Leppänen, Elina Westinen ja Samu Kytölä (toim.) *Social media discourse, (dis)identifications and diversities*. New York: Routledge, 62–93.
Kytölä, Samu 2018: Race, ethnicity and 'African-ness' in football discourse: Perspectives in the age of superdiversity. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge, 268–282.
Lehtonen, Heini 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Leppänen, Sirpa 2023/painossa: Planting in the pandemic: Surveillance on social media. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. https://doi.org/10.1080/01434632.2023.2222104.

Leppänen, Sirpa, Janus Møller, Andreas Staehr, Thomas Nørreby ja Samu Kytölä 2015: Introduction: Authenticity, Normativity and Social Media. *Discourse, Context and Media*, 8, 1–5.

Leppänen, Sirpa ja Ari Elo 2016: Buffalaxing the Other: Superdiversity in action on YouTube. Teoksessa Karel Arnaut, Jan Blommaert, Ben Rampton, ja Max Spotti (toim.) *Language and superdiversity*. New York: Routledge, 110–130.

Leppänen, Sirpa ja Samu Kytölä 2017: Investigating multilingualism and multisemioticity as resources for (dis)identification in social media. Teoksessa Marilyn Martin-Jones ja Deirdre Martin (toim.) *Researching multilingualism: Critical and ethnographic approaches*. Lontoo: Routledge, 155–171.

Leppänen, Sirpa, Samu Kytölä, Henna Jousmäki, Saija Peuronen ja Elina Westinen 2014: Entextualization and resemiotization as resources for identification in social media. Teoksessa Philip Seargeant ja Caroline Tagg (toim.) *The language of social media. Identity and community on the Internet.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 112–136.

Leppänen, Sirpa, Saija Peuronen ja Elina Westinen 2018: Superdiversity perspective and the sociolinguistics of social media. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge. 30–42. https://doi.org/10.4324/9781315696010-4.

Leppänen, Sirpa ja Arja Piirainen-Marsh 2009: Language policy in the making: an analysis of bilingual gaming activities. *Language Policy*, 8:3, 261–284.

Leppänen, Sirpa, Elina Westinen ja Samu Kytölä (toim.) 2017: *Social media discourse, (dis) identifications and diversities*. New York: Routledge, 1–35.

Leppänen, Sirpa, Samu Kytölä, Elina Westinen ja Saija Peuronen 2017: Introduction: Social media discourse, (dis)identifications and diversities. Teoksessa Sirpa Leppänen, Elina Westinen ja Samu Kytölä (toim.) *Social media discourse, (dis)identifications and diversities*. New York: Routledge, 1–35.

Leppänen, Sirpa ja Sanna Tapionkaski 2021: Doing gender and sexuality intersectionally in multimodal social media practices. Teoksessa Jo Angouri ja Judith Baxter (toim.) *Routledge Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Lontoo: Routledge, 543–556.

Leppänen, Sirpa ja Elina Westinen 2018: Migrant rap in the periphery: Performing politics of belonging. *AILA Review 2016, Meaning-making in the periphery*, 2018, 1–26.

Leppänen, Sirpa ja Elina Westinen 2022: Sociolinguistic upsets and people of color in social media performances. *International Journal for the Sociology of Language*. 2022, 275, 129–151.

McLaughlin, Fiona 2014: Senegalese digital repertoires in superdiversity: A case study from Seneweb. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 29–37.

McRobbie, Angela 2005: Notes on "what not to wear" and post-feminist symbolic violence. *The Sociological Review*, 52:2, 97–109.

Meissner, Fran ja Steven Vertovec 2014: Comparing super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 541–555.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Musolff, Andreas 2019: Hostility towards immigrants' languages in Britain: A backlash against 'super-diversity'? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40:3, 257–266.

Määttä, Simo K., Karita Suomalainen ja Ulla Tuomarla 2021: Everyday discourse as a space of citizenship: the linguistic construction of in-groups and out-groups in online discussion boards. *Citizenship Studies*, 25:6, 773–790.

Ndhlovu, Finex 2016: A decolonial critique of diaspora identity theories and the notion of superdiversity. *Diaspora Studies*, 9:1, 28–40.

Pavlenko, Aneta 2018: Superdiversity and why it isn't: Reflections on terminological innovation and academic branding. Teoksessa Barbara Schmenk, Stephan Breidbach ja Lutz Küster (toim.) *Sloganization in language education discourse. Conceptual thinking in the age of academic marketization*. Bristol: Blue Ridge Summit, 142–168.

Peuronen, Saija 2013: Heteroglossia as a resource for reflexive participation in a community of Christian snowboarders in Finland. *Journal of Sociolinguistics*, 17:3, 297–323.

Rastas, Anna 2019: The emergence of race as a social category in Northern Europe. Teoksessa Philomena Essed, Karen Farquharson, Kathryn Pillay ja Elisa Joy White (toim.) *Relating Worlds of Racism. Dehumanization, Belonging and the Normativity of European Whiteness*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 357–381.

Seargeant, Philip ja Caroline Tagg (toim.) 2014: *Language of social media. Identity and community on the Internet*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Sharma, Bal Krishna 2014: On high horses: Transnational Nepalis and language ideologies on YouTube. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 19–28.

Stæhr, Andreas Candefors 2014: The appropriation of transcultural flows among Copenhagen youth – The case of illuminati. *Discourse, Context & Media*, 4:5, 101–115.

Stæhr, Andreas Candefors 2016: Languaging and normativity on Facebook. Teoksessa Karel Arnaut, Martha Sif Karrebæk, Max Spotti ja Jan Blommaert (toim.) *Engaging superdiversity. Recombining spaces, times and language practices*. Bristol: Multilingual Matters, 170–198.

Stroud, Chris 2015: Afterword: Turbulent deflections. Teoksessa Chris Stroud ja Mastin Prinsloo (toim.) *Language, literacy and diversity. Moving words*. New York: Routledge, 303–316.

Stroud, Chris ja Lionel Wee 2012: *Style, identity and literacy. English in Singapore*. Bristol: Multilingual Matters.

Tagg, Caroline ja Agnieszka Lyons 2018: Mobile messaging by migrant micro-entrepreneurs in contexts of superdiversity. Teoksessa Creese, Angela ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Abingdon: Routledge, 312–328.

Varis, Piia 2016: Superdiverse times and places: Media, mobility, conjunctures and structures of feeling. Teoksessa Karel Arnaut, Martha Sif Karrebæk, Max Spotti ja Jan Blommaert (toim.) *Engaging superdiversity: Recombining spaces, times and language practices*. Bristol: Multilingual Matters, 25–46.

Vertovec, Steven 2006: *The emergence of super-diversity in Britain*. Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 25. Oxford: University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2006-025-Vertovec_Super-Diversity_Britain.pdf. Viitattu 11.4.2022.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024–1054.
Vigouroux, Cécile 2016: Magic marketing: Performing grassroots literacy. Teoksessa Karel Arnaut, Martha Sif Karrebæk, Max Spotti ja Jan Blommaert (toim.) *Engaging superdiversity. Recombining spaces, times and language practices.* Bristol: Multilingual Matters, 199–219.
Westinen, Elina 2017: 'Still alive, nigga': Multisemiotic constructions of self as the Other in Finnish rap music videos. Teoksessa Sirpa Leppänen, Elina Westinen ja Samu Kytölä (toim.) *Social media discourse, (dis)identifications and diversities.* New York: Routledge, 335–360.
Westinen, Elina 2019: "Hassan Maikal, aina paikal": vloggaaminen, kuuluminen ja intersektionaalisuus. *Nuorisotutkimus*, 2/2019, 53–69.
Westinen, Elina 2023: *Aina ollu tääl. Suomiräp 4.0.* Helsinki: Johnny Kniga.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Dynaaminen ja kompleksinen monimuotoisuus kaupunkikehittämisen haastajana

Pia Olsson
https://orcid.org/0000-0002-1736-8333
Tiina-Riitta Lappi
https://orcid.org/0000-0002-6459-7024
Hanna Mattila
https://orcid.org/0000-0002-1911-7618

Superdiversiteetin (Vertovec 2007; 2019) käsite viittaa dynaamiseen ja kompleksiseen monimuotoisuuteen: muuttoliikkeiden ja globalisaation myötä lisääntyneeseen etniseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen ja erilaisuuksien samanaikaiseen rinnakkaisuuteen (ks. myös Pöyhönen ja Martikainen tässä teoksessa). Kehitys edellyttää aiempaa monipuolisempia tapoja selittää ja analysoida uusia sosiaalisen toiminnan malleja ja käytäntöjä. Superdiversiteettiin liittyy myös muutoksen dynaamisuus. Korostettaessa muutoksen nopeutta on ilmiötä kuvattu myös käsitteellä hyperdiversiteetti (Noble 2011, 830; vrt. Meissner ja Vertovec 2015, 545). Erityisen dynaamista monimuotoistuminen on kasvavissa kaupungeissa (ks. esim. Nicholls ja Uitermark 2016), joissa etninen, kulttuurinen ja sosiaalinen diversiteetti asettavat uudenlaisia vaatimuksia myös kaupunkisuunnittelulle ja kaupunkien kehittämiselle. Samalla super-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

diversiteetin käsite luo uudenlaisia lähtökohtia painottaa monimuotoistumisen myönteisiä vaikutuksia perinteisen kaupunkisuunnittelun alalla käydyn ongelmakeskeisen monikulttuurisuuskeskustelun sijaan, ja vahvistaa näin mieluummin kaupunkien positiivisia kuin negatiivisia kehityskierteitä.

Kaupungit ovat ottaneet vastuuta toimenpiteistä uudenlaisen diversiteetin hallinnoimisessa ja tähän liittyvien järjestelmien luomisessa muun muassa Euroopan neuvoston aloitteesta (esim. Council of Europe 2015a). Viime vuosien eurooppalaista kaupunkikehittämistä on ohjannut ajatus kulttuurienvälisyydestä (*intercultural policy*). Kulttuurienvälisyyden ohjaamassa suunnittelussa erilaisista taustoista tulevien kaupunkilaisten vuorovaikutuksen nähdään tuottavan sosiaalista eheyttä. Ihmisten luokittelu etnisen tai kulttuurisen taustan pohjalta kyseenalaistetaan ja nostetaan esiin identiteettien moninaisuus, päällekkäisyys ja dynaamisuus. Leila Hadj Abdou ja Andrew Geddes ovat esittäneet, että kulttuurienvälisyys toimintaa ohjaavana ajattelumallina heijastaa pitkälti samoja lähtökohtia, jotka on yhdistetty superdiversiteetin käsitteeseen. He kuitenkin näkevät haasteen kulttuurienvälisyyden yksilön toimintaa ja valintoja korostavassa näkökulmassa, koska se saattaa johtaa "toiseuttamisen" ja rodullistamisen prosessien seurausten sivuuttamiseen. (Hadj Abdou ja Geddes 2017, 494, 497–498).

Superdiversiteetti käsitteenä ulottaa ajatuksen yhteiskuntien ja yhteisöjen moninaisuudesta yli monikulttuurisuuden, jolla usein viitataan tiettyihin sisäisesti suhteellisen yhtenäisiin diasporisiin etnisiin ryhmiin. Tätä monimuotoisuuden huomioivaa näkökulmaa on luonnehdittu myös ilmaisulla diversiteetin diversiteetti (Geldof 2018, 51). Yksittäisten ryhmien muodostaman kokonaisuuden sijaan superdiversiteetti kuvaa tilannetta, jossa mikään yksittäinen ryhmä ei näyttäydy muita vahvempana, vaan asettuu osaksi kulttuurisesti ja etnisesti moninaisia naapurustoja tai yhteisöjä. Tällaiset naapurustot tai alueet ovat väestöllisesti kerrostuneita, eli niillä asuu sekä eri aikoina ja eri paikoista tulleita maahanmuuttajia että jo pidempään alueella asuneita paikallisia. (Pemberton ja Phillimore 2018, 734.)

Tässä luvussa tarkastelemme, miten kaupunkikehittämisen tavoitteet ja toimenpiteet suhteutuvat kulttuuriseen ja sosiaaliseen monimuotoi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

suuteen ja miten monimuotoistuminen voitaisiin nykyistä paremmin kääntää kaupunkien voimavaraksi (ks. esim. Oliveira ja Padilla 2017). Tarkastelussamme liitämme superdiversiteetin käsitteen osaksi kaupunkikehittämisen toimintaperiaatteita (Meissner ja Vertovec 2015, 543). Superdiversiteetin ja monikulttuurisuuden suhdetta ja vaikutusta kaupunkikehittämisen ja -suunnittelun käytäntöihin ei ole juurikaan suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa käsitelty, vaikka kulttuurinen monimuotoisuus erityisesti pääkaupunkiseudun kaupungeissa lisääntyy jatkuvasti (ks. esim. Lapintie 2014; Lappi ja Olsson 2018; Mattila ja muut 2021; Rinkinen 2010; Maununaho, Puumala ja Luoma-Halkola 2021). Myös kansainvälisesti superdiversiteetin suhde kaupunkisuunnittelun tavoitteisiin ja käytäntöihin on tutkimuksessa jäänyt vähäiselle huomiolle (Pemberton 2017; 2020). Tämän taustalla vaikuttanee vallitseva länsimainen suunnitteluideologia, jossa suunnittelutyö kohdentuu kaupunkilaisiin yleisesti sen sijaan, että kaupunkilaisten mahdolliset erilaiset taustat otettaisiin erityisesti huomioon.

Avaamme luvussa superdiversiteetin käsitteen avulla sitä, minkälainen ymmärrys kaupunkien dynaamisesta monimuotoistumisesta kaupunkisuunnittelun asiakirjoista välittyy. Tarkastelemme yhtäältä niitä tekijöitä, jotka monimuotoistumiseen asiakirjoissa liitetään, ja toisaalta niitä toimenpiteitä, jotka nähdään kaupunkien kehityksen ohjaamisessa keskeisinä monimuotoistumisen kontekstissa. Lopuksi pohdimme superdiversiteetin näkökulmasta, miten ilmiöitä ja arjen sosiaalistilallisia käytäntöjä voitaisiin tuoda mukaan kaupunkikehittämisen prosesseihin.

Nostamme esiin etnisen ja kulttuurisen moninaisuuden merkityksen osana tilasuunnittelun ja kaupunkikehittämisen käytäntöjä. Haluamme lisätä ymmärrystä entistä tasavertaisemman kaupunkiympäristön merkityksestä erilaisille toimijoille ja ryhmille. Keskitymme analyysissamme yhden metropolialueen kaupungin, Vantaan, hallinnossa tuotettuihin kaupunkikehittämisen asiakirjoihin. Vuonna 2020 Vantaalla asui 51 200 vieraskielistä henkilöä, eli 21,6 prosenttia kaupungin väestöstä puhui äidinkielenään jotain muuta kiorcideltä kuin suomea, ruotsia tai saamea (Parviainen 2021). Olemme hyödyntäneet aineistonamme Vantaan valtuustokauden strategiaa vuosille 2018–2021, myönteisen erityis-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kohtelun ohjelmasuunnitelmaa vuosille 2019–2021, Vantaan maa- ja asuntopoliittisia linjauksia vuodelta 2018, Vantaan monikulttuurisuussuunnitelmaa vuosille 2018–2022 sekä kaupunkilaisten näkemyksiä heijastavaa Vantaan tulevaisuuskuvat -loppuraporttia.

Olemme valinneet nämä kaupunkisuunnittelun asiakirjat olettaen, että niissä käsitellään teemoja, jotka heijastuvat kaupunkilaisten arkeen. Kohdistamme huomion siihen, minkälaisia yhteyksiä kaupunkikehittämisen ja superdiversiteetin välille asiakirjoissa rakennetaan. Käsittelemme myös sitä, miten ohjelmat ja suunnitelmat yhtäältä tunnistavat ja toisaalta kuvaavat lisääntyvää monimuotoisuutta ja sen roolia kaupunkikehittämisessä ja -suunnittelussa. Ymmärrämme, että asiakirjoissa ei ole mahdollista kokonaan välttää yleistyksiä ja luokitteluja, eivätkä ne sellaisenaan paljasta käytännön toiminnan moninaisia näkökulmia tai eri toimijoiden yksilöllistä ymmärrystä kaupunkikehittämisestä. Tulkitsemme niiden kuitenkin osaltaan heijastavan niitä yleisiä poliittisia linjauksia, joita 2000-luvun alussa kaupunkien monimuotoistumiseen liitetään, ja samalla rakentavan käsitystämme paitsi kaupunkisuunnittelun tehtävistä myös tulevaisuuden kaupungeista niihin liitettyine toiveineen ja haasteineen.

Yhdistämme aineiston analyysissa humanistisen kaupunkitutkimuksen (ks. Vahtikari ja muut 2021) sekä kaupunkisuunnittelun ja -kehittämisen tutkimuksen näkökulmia. Hyödynnämme aineistojemme luennassa positiivisen diskurssianalyysin periaatetta (Bartlett 2018): tekstejä lukiessamme emme halua ainoastaan kriittisesti purkaa esiin nousevia näkökulmia, vaan superdiversiteetin käsitettä hyödyntäen analysoida suunnittelun tarjoamia mahdollisuuksia ymmärtää entistä paremmin kaupunkien monimuotoisuutta ja kehittää niitä entistä yhdenvertaisemmiksi asukkailleen.

Kaupunkien kehittäminen ja kulttuurinen monimuotoisuus

Suomessa kaupunkien suunnitteluun ja kehittämiseen liittyvä monikulttuurisuuskeskustelu on keskittynyt asuinalueiden segregaation torjumiseen (esim. Bernelius ja Vilkama 2019; Bernelius ja Vaattovaara

https://doi.org/10.21435/skst.1489

2016), ja segregaatiokeskustelu on tuonut esiin puutteellisesti hallinnoidun monikulttuuristumisen uhkakuvia. Mielenkiinto on kohdistunut lähinnä asumisvalintojen ja asuntotuotannon kysymyksiin eikä juurikaan kaupungin julkisten tilojen suunnitteluun ja käyttöön. Samalla kasvavan kulttuurisen monimuotoisuuden mahdollisuudet kaupungin elettävyyden ja elinvoimaisuuden lisäämisessä ovat saaneet vähemmän huomiota. Julkiset tilat luovat kaupallista ja kulttuurista toimeliaisuutta, ja näin mahdollistavat arjen kulttuurisia kohtaamisia (ks. esim. Anderson 2012). Koska ne kokoavat yhteen eri ryhmiä, julkisten tilojen rooli on myös nähty keskeisenä nykyistä oikeudenmukaisemman yhteiskunnan kehittämisessä (Low 2019).

Simon Pemberton (2017) on nostanut kaupunkisuunnittelun ja superdiversiteetin näkökulmien yhdistämiseksi esiin kolme keskeistä käsitettä: uudelleen jakaminen (*redistribution*), tunnistaminen (*recognition*) ja kohtaaminen (*encounter*) (ks. myös Fincher ja Iveson 2008). Näiden käsitteiden kautta hän on esittänyt kaupunkisuunnittelun kontekstille kolme kysymystä: 1) kuinka käsitellä sosiaalisia eroja ja niihin liittyviä eturistiriitoja; 2) kuinka tunnistaa erilaisten yksilöiden tarpeita ja ottaa nämä huomioon tarjoamalla palveluita ja 3) kuinka kohdata ihmiset, jotka elävät yhä monimuotoisemmissa olosuhteissa (Pemberton 2017, 628). Pembertonin tarkastelun kohteena on Liverpool, jonka monimuotoistuminen brittiläisessä vertailussa on suhteellisen nuorta, ja sikäli paremmin verrannollinen suomalaisiin monimuotoistuviin kaupunkeihin kuin esimerkiksi Lontoo tai Birmingham. Hänen esittämänsä kysymykset ovatkin ajankohtaisia viimeistään nyt 2020-luvun suomalaista kaupunkisuunnittelua tarkasteltaessa.

Kaupunkilaisten erilaiset tarpeet tunnistetaan kaupunkisuunnittelun diskursseissa, mutta periaatteiden jalkautuminen käytäntöön on ollut hidasta. Hidastavina tekijöinä on nähty muun muassa suunnittelutyön arvot, joissa korostuu ”yleinen etu”, ”johdonmukaisuus” ja ”ihmisten tasa-arvoinen kohtelu”. Nämä ovat johtaneet Michael Burayidin (2015, 3, 5) mukaan epätasa-arvoisuuden jatkumiseen ja inklusiivisen suunnittelun rakenteellisiin esteisiin. Hän näkee suunnittelun ammattilaisten kiinnittyvän ammatillisiin yksityiskohtiin ja säätelevään kontrolliin sekä ohittavan erilaisten ryhmien esiin nostamat tarpeet (Burayidi 2003,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

260; ks. myös Bollens 2002, 23–24). Burayidi (2003, 261) korostaa valistukseen perustuvan tiedeihanteen vallitsevan suunnittelussa edelleen. Tämä näkyy muun muassa paikan fyysisten ominaisuuksien korostumisessa symbolisten merkitysten jäädessä vähemmälle huomiolle.

Suomessa kuntien ja kaupunkien toimintaa ohjaamaan on laadittava kuntastrategia, jossa käsitellään muun muassa kunnan asukkaiden hyvinvoinnin edistämistä, heidän osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksiaan ja heidän elinympäristönsä kehittämistä (Kuntalaki 410/2015, 37 §). Kuntastrategian tarkoituksena on nivoa toisiinsa eri hallinnonalojen toimintaa. Ihannetapauksessa kuntastrategia yhdistää esimerkiksi monikulttuurisuuteen ja kaupunkisuunnitteluun liittyviä kehittämistavoitteita.

Käytännössä kaupunkisuunnittelu ja maankäyttö ovat yleensä keskeisessä osassa kaupungin kokonaiskehittämisessä. Joissain maissa kaupunkisuunnitelmille onkin annettu samankaltainen sektoreita yhteenkokoava rooli kuin suomalaisella kuntastrategialla (Mattila 2021). Suomessa kaupunkisuunnittelun ytimen muodostavan kaavoituksen on katsottu jäävän usein erilleen muiden hallinnonalojen toiminnasta ja myös ihmisten arkikokemuksista. Muun muassa Kimmo Lapintie (2014) on arvostellut kaupunkisuunnittelun autoritääristä ja eristäytynyttä luonnetta ja kritisoinut kaupunkisuunnittelun sokeutta kaupunkien monikulttuuristumiskehitykselle. Hän näkee sokeuden taustalla suunnittelua ohjaavan funktionalismin ja biovallan. Yhdeksi esimerkiksi hän nostaa maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999), joka määrää suunnittelussa huomioon otettavaksi esimerkiksi ihmisten biologiset tekijät, kuten ikään tai fyysiseen kyvykkyyteen liittyvät tekijät, mutta kulttuurisista tai etnisistä tekijöistä vaietaan sosiaalisesti toimivan elinympäristön osatekijöinä.

Vaikka maankäyttö- ja rakennuslaki velvoittaa kuntia perustamaan kaavoituksen vuorovaikutukseen kaupunkilaisten kanssa, se ei takaa, etteivät etniset tai kulttuuriset vähemmistöryhmät jää valtavirtaryhmien jalkoihin vuorovaikutusprosesseissa (Mattila ja muut 2021; ks. myös Rinkinen 2010). Maankäyttö- ja rakennuslaki myös vaatii suunnittelulta tietopohjaisuutta, mutta käytännössä se ei pysty turvaamaan kulttuuriselle tiedolle luonnontieteellisen tiedon kanssa yhdenvertaista asemaa

https://doi.org/10.21435/skst.1489

(Mattila ja muut 2021). Ympäristön moninaisten käyttäjäryhmien näkemysten huomioon ottaminen on tulossa jatkuvasti tärkeämmäksi, koska kaupunkikehittämisessä ei ole enää kyse sodanjälkeisten vuosikymmenten tapaan niinkään uusien asuinalueiden suunnittelusta, vaan kestävän kehityksen näkökulma vaatii olemassa olevien asuinalueiden kehittämistä eri käyttäjäryhmien tarpeita huomioiden. Tähän kehittämistyöhön liittyvät myös käsitykset eri kaupunginosien luonteesta ja maineesta. Ymmärrys monikulttuurisista alueista on usein kaksijakoinen: ulkopuolisten silmissä alueet leimataan helposti ongelmallisiksi, kun taas asukkaat itse kokevat ne toimiviksi ja viihtyisiksi (ks. esim. Huttunen ja Juntunen 2020, 4128; Tuominen 2020).

Vantaa – Suomen "monikulttuurisin" kaupunki

> Tällä hetkellä heitä [Vantaan vieraskielisiä] on jo yli 16,6 prosenttia asukkaista ja suuri osa kaupunkiin muuttavista asukkaista on maahanmuuttajataustaisia. Kaupungin menestykselle on ensisijaisen tärkeää, että kotouttaminen hoidetaan hyvin ja jokaisella on mahdollisuus kotoutumiseen. Onnistuneella kotouttamisella uusista asukkaista tulee asuinalueeseensa ja kaupunkiinsa sitoutuneita aktiivisia kuntalaisia. Erityistä huomiota kiinnitetään syrjinnän ehkäisemiseen. Palveluiden saatavuutta englanniksi lisätään ja maahanmuuttajia kannustetaan ja tuetaan yrittäjyyteen. Kansainvälinen väestö on Vantaalle voimavara, jonka osaamista tulee kaupungissa entistä paremmin hyödyntää. (Valtuustokauden strategia 2018–2021, 17.)

Vantaan valtuustokauden 2018–2021 strategia on yksi asiakirjoista, joissa Vantaan monikulttuurisuus tuodaan esiin. Kaupungin monikulttuurisuuden määrittelyssä on edellisessä lainauksessa keskeistä vieraskielisten kaupunkilaisten osuus väestöstä sekä heidän maahanmuuttajataustansa. Kaupungin menestys sidotaan tämän ryhmän menestykseen, ja menestyksen taustalla nähdään kotouttaminen. Onnistunut kotouttaminen tuottaa kaupungille puolestaan "voimavaran",

https://doi.org/10.21435/skst.1489

aktiivisten kaupunkilaisten ja osaajien joukon, jota kaupungissa tulisi osata hyödyntää. Monikulttuurisuus saa lyhyessä katkelmassa useita merkityksiä. Se näyttäytyy vieraskielisyytenä, maahanmuuttajuutena, kotouttamistyönä ja syrjinnän ehkäisemisenä. Kaikki tämä on osa muutosprosessia, jossa kaupungin toimenpiteillä pyritään turvaamaan sen menestys. Tiiviissä asiakirjatekstissä väestöltään moninaistuvan kaupungin toimenpiteinä esiin nostetaan muun muassa englanninkielisten palveluiden saatavuuden lisääminen ja yrittäjyyteen kannustaminen. Erilaisia konkreettisia strategisia toimenpiteitä siis tunnistetaan, mutta samalla kuva moninaistuvasta kaupungista fragmentoituu yksittäisiin toimenpiteisiin, joiden merkitystä tekstissä ei laajemmin avata. Lisäksi esiin nostetut englanninkieliset palvelut ja mahdollisuus yrittäjyyteen elinkeinona kohdentuvat vain pieneen joukkoon maahanmuuttajia. Esimerkiksi Suomeen tulevista pakolaisista kaikki eivät osaa englantia.

Kaupunkien kansainvälisyys ei ole sama asia kuin monikulttuurisuus tai superdiversiteetti, mutta näiden välillä voidaan nähdä yhteys valtuustokauden strategiassa, jossa kansainvälisyys linkitetään kansainvälisten ”osaajien, yritysten ja matkailijoiden” houkuttelemiseen. Tämä tukee kaupungin profiloitumista ”vahvasti kansainväliseksi kaupungiksi”. (Valtuustokauden strategia 2018–2021, 13; ks. Belabas ja Eshuis 2019, 215.) Vuoden 2067 tulevaisuuskuvassa lentokenttäkaupunki Vantaalle ”on asettunut asumaan paljon muualta maailmalta kotoisin olevia asukkaita ja perheitä”. Sanavalintojen ja kontekstualisoinnin perusteella voidaan tehdä johtopäätös, että nämä ”muualta maailmalta kotoisin” olevat perheet eivät kenties ole niitä henkilöitä, joihin toisaalla asiakirjoissa viitataan maahanmuuttajina. Lentokenttä nähdään kaupungin kansainvälisyyden symbolina ja perustana. (Vantaan tulevaisuuskuvat 2018, 43–44, 51.)

Kuten alun lainauksessa, Vantaan tulevaisuudenkuvat -raportissakin kansainvälinen väestö nähdään kaupungin voimavarana. Monikulttuurisuuden mukanaan tuoman voimavaran, taloudellisen hyödyn, korostaminen voidaan nähdä osana eurooppalaista kulttuurienvälisyyttä painottavan ajattelun konstruktivistista suuntausta. Siinä huolella hallinnoitu kulttuurienvälisyys nähdään ”diversiteettietuna” (*diversity advantage*). Kansainvälisyys voidaan nähdä myös tapana tuotteistaa (*branding*) kau-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

punkia, mikä puolestaan on osa strategista kaupunkikehittämistä ja kaupunkipolitiikkaa (*urban policy*) (ks. esim. Jokela 2020). Diversiteetin mukanaan tuoma avoimuuteen ja vuorovaikutukseen perustuva kosmopoliittisuus edistää kaupunkien menestystä keskinäisessä kilpailussa.

Se, että kulttuurienvälisyys nähdään lähinnä brändäyksen välineenä, on herättänyt viime vuosina myös kritiikkiä (Hadj Abdou ja Geddes 2017, 502, 505; Council of Europe 2015b). Brändäykseen ja taloudelliseen elinvoimaan kytkeytyvän kulttuurienvälisyyden ongelmana onkin, että se usein valikoi ne piirteet, joita eri kulttuureista nostetaan esille, jättäen hegemonisen kulttuurin kanssa hankalasti yhteensopivat piirteet taka-alalle (Koonewardena ja Kipfer 2005). Superdiversiteetin siivittämän taloudellisen kehityksen on väitetty myös tuottavan ja uusintavan sosioekonomista epätasa-arvoa (Hadj Abdou ja Geddes 2017, 494; ks. esim. Scholten, Crul ja van de Laar 2019).

Kaupunkien brändäyksessä ei ole kuitenkaan kyse ainoastaan kilpailusta muiden kaupunkien kanssa, vaan sen avulla voidaan rakentaa ”sosiaalisesti inklusiivista visiota” kaupungin tulevaisuudesta ja eri ryhmien jakamaa ymmärrystä kuulumisesta tiettyyn paikkaan (Belabas ja Eshuis 2019, 210). Diskurssien tasolla voidaan siksi miettiä, miten teksteissä ero toimenpiteitä vaativan maahanmuuttajaväestön ja diversiteettietua tuovien kansainvälisten osaajien välille rakentuu: keihin näillä määritteillä viitataan, ketkä jäävät mahdollisesti tarkastelun ulkopuolelle (ks. van Bochove ja Burgers 2019) ja miten jaottelu mahdollistaa sosiaalisesti inklusiivisen näkymän kaupungin kehittämiseen? Superdiversiteetin näkökulmasta inklusiivisuutta vahvistaisi jyrkkien kategorioiden purkaminen ja erilaisissa tilanteissa olevien kaupunkilaisten huomioiminen osana monikulttuurista Vantaata.

Monikulttuurisuuden sisältöä ei eksplisiittisesti asiakirjoissa juurikaan avata. Tämä näkyy esimerkiksi Vantaan tulevaisuuskuvat -raportissa vantaalaisten kaupunkilaisten tulevaisuuskyselyn perusteella laadittujen vuoden 2027 skenaarioiden luonnehdinnassa, joka on otsikoitu ”Urbaania monikulttuurisuutta”. Monikulttuurisuuden luonne tai sen tuoma lisäarvo ei tekstissä tule esiin, vaan kaupungin tulevaisuuskuva muodostuu kokonaisuudesta, jossa ”Vantaa on kasvanut lähes 240 000 asukkaan urbaaniksi ja monikulttuuriseksi kaupungiksi, jossa luonto ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

viihtyisä ympäristö ovat läheinen ja tärkeä osa asumista" (Vantaan tulevaisuuskuvat 2018, 24). Urbaanin linkittäminen monikulttuurisuuteen viittaa ymmärrykseen, jossa monikulttuurisuus nähdään keskeisenä osana kaupungistumiskehitystä, eräänlaisena urbaanistumisen ehtona. Jännitteisyys positiivisena nähdyn monikulttuurisuuden ja uhkana näyttäytyvän pakolaisuuden välillä tulee esille, kun urbaania monikulttuurisuutta verrataan tulevaisuuskuvaan 40 vuotta myöhemmin. Vuonna 2067 ilmasto- ja ympäristöuhkien seurauksena ilmastopakolaisuus "aiheuttaa uudenlaisia haasteita myös asumisen ja yhteiskunnan järjestämiselle". (Vantaan tulevaisuuskuvat 2018, 25.)

Vuoden 2067 tulevaisuuskuvan osassa "Globaali yhteisö keskustelee" viitataan monikulttuuriseen kaupunkiin ja siihen, miten tärkeää on erilaisten äänien kuunteleminen.

> Avoin, monikulttuurinen ja iloinen Vantaa yhdistää tiedon ja sen tarvitsijan notkeasti. Päätöksenteossa tarvittava tieto sekä erilaiset näkökannat käsiteltäviin asioihin ovat helposti saavutettavissa. Silti Vantaalla maltetaan myös istua pohtimaan isoja strategisia kysymyksiä rauhassa ja erilaisia ääniä kuunnellen. Niistä syntyy sellaista yhteisymmärrystä ja viisautta, joka muutoin jäisi äänekkäimpien ja näkyvimpien varjoon. (Vantaan tulevaisuuskuvat 2018, 43–44.)

On kiinnostavaa pohtia, miksi tämä visio on vasta vuoden 2067 kohdalla. Toisaalla kuitenkin mainitaan, että "Vantaa on jo nykyisellään melko kansainvälinen kaupunki, jossa asukkaista 15 % puhuu äidinkielenään jotain muuta kieltä kuin suomea tai ruotsia" ja suoraan tämän perään todetaan, että "lentokenttä toimii Vantaan kansainvälisenä vetovoimatekijänä" (Vantaan tulevaisuuskuvat 2018, 51). Väestön kielellinen moninaisuus tuodaan esiin osiossa, jossa puhutaan Vantaasta yhteyksien kaupunkina. Tätä kielellistä moninaisuutta ja siihen kietoutuvaa kulttuurista monimuotoisuutta ei kuitenkaan käsitellä voimavarana tai uudenlaista kaupunkikulttuuria tuottavana tekijänä. Diversiteetti ei asetu luontevaksi osaksi arkipäiväisiä sosiaalisia ja tilallisia käytäntöjä, joita hyödynnettäisiin kaupungin ja kaupunkiympäristön kehittämi-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

seen ja tulevaisuuteen suuntaavissa visioissa ja pyrkimyksissä (ks. myös Hewidy 2022, 61).

Kuten muissa lukemissamme asiakirjoissa, myös Vantaan maa- ja asuntopoliittisissa linjauksissa vuodelta 2018 monikulttuurisuutta lähestytään demografian kautta. Tuolloin kaupungissa asuneet yli 30 000 vieraskielistä henkilöä tekivät Vantaasta Suomen ”monikulttuurisimman kaupungin” väkilukuun suhteutettuna. Vantaan väestönkasvu on 2000-luvulla ollut voimakasta. Vuonna 2018 arvioitiin kaupungin väkiluvun kasvavan vuoteen 2025 mennessä 250 000 kaupunkilaiseen. Kasvun ennakoitiin olevan seurausta ennen kaikkea sekä koti- että ulkomaisesta muuttovoitosta. Vieraskielisten osuuden ennakoitiin kaupungissa kaksinkertaistuvan vuoteen 2025 mennessä, ja vieraskielisten vantaalaisten osuuden arvioitiin olevan vuonna 2030 yli 28 prosenttia kaupungin asukkaista. Linjauksissa tunnistetaan yleisellä tasolla vieraskielisten joukkoon kuuluvat ”erilaisessa elämäntilanteessa” olevat ja ”erilaisista lähtökohdista” tulevat ihmiset. Esiin tuodaan paitsi kohtuuhintaisten vuokra-asuntojen tarjoamisen tärkeys, myös ”asumisohjauksen ja sosiaalisen isännöinnin merkitys – – kulttuurien yhteensovittamisessa”. (Helsingin seudun vieraskielisen väestön ennuste 2015–2030; Valtuustokauden strategia 2018–2021, 3; Vantaan maa- ja asuntopoliittiset linjaukset 2018, 12–13.)

Sosiaalisella isännöinnillä voidaan viitata yhdyskuntatyöhön mutta myös asumisneuvontaan tai teknis-taloudellisia ja sosiaalisia tehtäviä yhdistävään toimenkuvaan. Sosiaalinen isännöinti voi näin ollen kuulua niin kiinteistöyhtiöiden, sosiaalitoimen kuin kolmannen sektorin työkenttään (Backlund 2004, 6), mutta tätä ei asiakirjassa tarkemmin määritellä. Linjaus voidaan kuitenkin lukea ymmärryksenä etnisistä ja kulttuurisista ryhmistä, joiden ryhmäkohtaisten intressien yhteensovittaminen on syytä kaupungin toiminnassa huomioida. Sen voidaan siis nähdä superdiversiteetin yksilöpainotteisen ajattelun sijaan heijastavan monikulttuurisen kaupunkipolitiikan ajattelutapaa (ks. Hadj Abdou ja Geddes 2017).

Tutkimuksessa ei ole esitetty selkeää rajaa monikulttuurisen ja superdiverssin kaupungin välille (Pemberton ja Phillimore 2018). Voidaan myös kysyä, onko tämän kaltaisen rajan vetäminen oleellista, jos

https://doi.org/10.21435/skst.1489

keskeiseksi periaatteeksi ymmärretään moninaisen diversiteetin lähtökohtainen läsnäolo ja sen mahdolliset vaikutukset kaupunkisuunnitteluun. Edellä esitetyt lainaukset osoittavat, että monikulttuurisuus tunnistetaan Vantaan kaupungin asiakirjoissa osana käynnissä olevaa kaupunkikehitystä. Asiakirjat osoittavat myös kulttuurienvälisen kaupunkipolitiikan konstruktivistisen suuntauksen sisäistämistä diversiteettietuja pohdittaessa. Superdiversiteetin tunnistamiseen Vantaan kaupungin asiakirjoissa puolestaan viittaa ymmärrys erilaisista elämäntilanteista ja erilaisista lähtökohdista. Asiakirjoissa kirjoitetaan varsin suoraviivaisesti maahanmuuttajista ja kansainvälisistä osaajista, mutta monimuotoisuuden muita ulottuvuuksia käsitellään harvoin. ”Urbaani monikulttuurisuus” kaupunkia kehystävänä elämäntapana tai sen vaikutus kaupunkilaisten arkeen jää näin tarkastelemissamme asiakirjoissa huomiotta.

Muuttuva kaupunki ja eriytyvät alueet

> Maahanmuuttajataustaisten perheiden toimeentulon vakiintuessa ja taloudellisen tilanteen parantuessa, halutaan asumistasoa yleensä nostaa. Tällöin maahanmuuttajataustaisten henkilöiden asumisura noudattaa hyvinkin kantaväestön asumisuraa. Vantaalle muuttaa työn perässä myös kansainvälisiä osaajia, jotka haluavat asettua asumaan kansainvälisen liikenteen solmukohtaan Vantaalle. Heidän toiveenaan on usein laadukas asuminen mielekkäässä ympäristössä ja Vantaan tulee tarjota myös heille kiinnostavia asumisen mahdollisuuksia. (Vantaan maa- ja asuntopoliittiset linjaukset 2018, 13.)

Vantaan maa- ja asuntopoliittisissa linjauksissa (2018, 27) tuodaan esiin kaavasuunnittelun laadun varmistuksessa niin ekologisten, taloudellisten, sosiaalisten kuin kulttuuristen tekijöiden huomioiminen. Näistä ainakin kolmen viimeisen voidaan nähdä olevan yhteydessä myös kaupunkien monimuotoistumisen kanssa. Samoin kuin strategiassa, myös Vantaan maa- ja asuntopoliittisissa linjauksissa tehdään ero maahan-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

muuttajien ja kansainvälisten osaajien välille. Maahanmuuttajat ja kansainväliset osaajat edellyttävät kaupungilta erilaisia toimenpiteitä. Kun kansainvälisen osaajan toiveena on linjausten mukaan laadukas asuminen mielekkäässä ympäristössä, todetaan maahanmuuttajaperheen asumisuran noudattavan tulevaisuudessa kantaväestön asumisuria. Myöhemmin tekstissä monipuolinen asuntotarjonta nähdään myös perustana alueiden ”viihtyisyydelle, palveluntarjonnalle ja sosiaaliselle eheydelle” (Vantaan maa- ja asuntopoliittiset linjaukset 2018, 15). Erityistoimenpiteitä laadukkaan asumisen kehittämiseksi edellyttää kuitenkin nimenomaan kansainvälisten osaajien joukko. Sen sijaan tekstissä mainittujen kantaväestön tai maahanmuuttajaperheiden asumisuran laatua tai kehitystä ei tarkemmin asiakirjassa avata. Tekstissä heijastuu myös oletus maahanmuuttajien perheellisyydestä ja oletetusta tulotason vakiintumisesta, jotka osaltaan sivuuttavat ajatuksen dynaamisesta ja kompleksisesta moninaisuudesta rakentaessaan suhteellisen yksipuolista mielikuvaa maahanmuuttajista.

Michael A. Burayidi (2015, 3, 5) toivoo irtautumista suunnittelun perinteisestä, näennäisestä tasa-arvon ideaalista. Tämän voidaan nähdä osittain toteutuvan Vantaan ohjelmasuunnitelmassa, jossa tuodaan esiin tarve myönteiselle erityiskohtelulle. Pyrkimyksenä tällä erityiskohtelulla on ”hidastaa alueiden erilaistuvia olosuhteita niin palveluiden kuin asuinympäristönkin osalta” (Ohjelmasuunnitelma 2019–2021, 1). Vuokra-asumisen ja vieraskielisten korkea osuus on nähty osasyinä joidenkin Vantaan asuinalueiden eriytymiselle (Ala-Mantila 2018; vrt. Mepschen 2019, 79).

Maa- ja asuntopoliittisissa linjauksissa puhutaan ”sosiaalisen eheyden varmistamisesta”, jonka toivotaan toteutuvan nimenomaan asuntotarjonnan monipuolisuudella. Samassa yhteydessä kuitenkin todetaan, ettei asuntopolitiikka yksin voi ratkaista eriytymiskehitystä, vaan tämän rinnalla tarvitaan sosiaalipoliittisia ja alueittain ”räätälöityjä” toimenpiteitä. Maahanmuuttajat nousevat linjauksissa esiin myös erityisryhmänä asunnottomille suunnitellussa asumisneuvonnassa. (Vantaan maa- ja asuntopoliittiset linjaukset 2018, 15–16, 21.) Linjauksissa mainitulla sosiaalisella eheydellä (*social cohesion*) viitattaneen muun muassa YK:n asuinyhdyskuntaohjelman eli UN Habitatin esiin nostamaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kaupunkien ja kaupunkisuunnittelun erityisrooliin sosiaalisen integraation ja inkluusion rakentamisessa (ks. esim. *WUF 7 CONCEPT NOTE. Urban Planning and Design for Social Cohesion*). Tämä viestii osaltaan, että linjauksissa ymmärretään inkluusion merkitys yleisellä tasolla.

Kimmo Lapintie (2014) on kritisoinut suomalaisen suunnittelun segmentoituneisuutta, jossa monikulttuurisuutta tarkastellaan pääasiassa työvoimaa ja kotouttamista koskettavana ilmiönä, ja nostaa tästä esimerkkinä Uudenmaan maakuntasuunnitelman vuodelle 2033. Myös tarkastelemissamme Vantaan asiakirjoissa voidaan havaita vastaavanlaista eriytymistä. Esimerkiksi Vantaan ohjelmasuunnitelmassa huomio kiinnitetään maahanmuuttajuuteen, mutta vain työvoima- ja kotouttamiskysymyksenä, jonka yhteydessä tuodaan esiin ennakoiva kotoutumisen varmistaminen sekä kaupungin hallinnon keskinäisellä yhteistyöllä että yhteistyössä ”asukkaiden ja kumppaneiden kanssa” (Ohjelmasuunnitelma 2019–2021, 4). Myös valtuustokauden strategiassa kotouttamisella on keskeinen asema: Suomen monikulttuurisin kaupunki hoitaa myös kotouttamisen parhaiten (Valtuustokauden strategia 2018–2021, 7).

Vantaan Ohjelmasuunnitelmassa monikulttuurisuus tai diversiteetti ei ole juuri eksplisiittisesti esillä. Monissa kohdin voi kuitenkin tulkita kaupunkien monimuotoisuuden ainakin yhtenä taustatekijänä esitetyille tavoitteille. Maankäytön, ympäristön ja rakentamisen toimialan toimenpiteiksi nimetään ympäristön laadun parantaminen ja asukkaiden sitoutumisen lisääminen oman asuinalueensa viihtyisyyden parantamiseen ja ylläpitoon. Erityisinä toimenpiteinä tuodaan esiin julkisten tilojen pitäminen hyvässä kunnossa ja siisteinä. Toimintaohjelman kohdealueilla mainitaan muun muassa tehtäväksi katutaidetta. Suunnitelmassa viihtyisän ympäristön nähdään kannustavan myös asukkaita omasta ympäristöstä huolehtimiseen. Osana vuorovaikutuksen kehittämistä suunnitellaan vuorovaikutuskoordinaattorin palkkaamista kohdealueille. (Ohjelmasuunnitelma 2019–2021, 11–12.)

> Kaupunki tukee maahanmuuttajien koulutusta, työllistymistä ja ryhtymistä yrittäjäksi sekä varmistaa kansainvälisten osaajien saatavuuden. Maahanmuuttajien ja vaikeammin työllistyvien työllisyyttä edistetään kehittämällä innovatiivisia koulutusratkai-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> suja yhteistyössä oppilaitosten, TE-hallinnon ja järjestöjen kanssa. (Valtuustokauden strategia 2018–2021, 14.)

Ohjelmasuunnitelmassa (2019–2021, 12, 14–16) mainittuja selkeästi monikulttuurisuuteen liittyviä kohtia ovat maahanmuuttajataustaisten pitkäaikaistyöttömien suomen kielen koulutus ja Hakunilaan avattu uusi yhteisötalo, jossa järjestetään toimintaa erityisesti maahanmuuttajille, kuten maahanmuuttajille suunnattua sirkuskoulua ja musiikkileikkikoulua.

Monipuolisimman kuvan dynaamisen ja kompleksisen moninaistumisen prosessista antaa ymmärrettävästi Vantaan monikulttuurisuussuunnitelma 2018–2022 (2018, 3), jonka ”tavoitteena on tukea kotoutumista, tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta sekä edistää maahanmuuttajien osallisuutta ja kulttuurien välistä vuoropuhelua sekä myönteistä vuorovaikutusta eri väestöryhmien välillä”. Suunnitelmassa dynaaminen ja kompleksinen moninaisuus tulee esiin viitattaessa esimerkiksi maa- ja asuntopoliittisiin linjauksiin, joiden kohdalla mainitaan monikulttuuriset väestöryhmät ja näiden tarpeet ”asuntojen koon, yhteistilojen ja pihatilojen suhteen”. (Vantaan monikulttuurisuussuunnitelma 2018, 8.) Myös ”maahanmuuttajataustaisuus” tuodaan tässä asiakirjassa esiin, kun mainitaan muualta Suomeen muuttaneiden osuus niin kaupunginvaltuutetuista kuin nuorisovaltuutetuistakin (Vantaan monikulttuurisuussuunnitelma 2018, 23). Suunnitelma välittää myös tarkastelemistamme asiakirjoista selkeimmin kaupungin moninaistumisen merkityksen kaupungissa tapahtuvalle sosiaalisuudelle ja niille tiloille, jotka tämän sosiaalisuuden voivat mahdollistaa:

> Erilaisten väestöryhmien tarpeet huomioidaan kaikessa kaupungin toiminnassa. Maankäytön ja tilojen suunnittelussa kuullaan eri ryhmiä, jotta niiden tarpeet tulisivat huomioiduiksi. Tarve kohtaamispaikkojen luomiseksi on jo noussut esille. Kohtaamispaikat ovat tärkeitä, koska kohtaamisilla vahvistetaan yhteisöllisyyttä. Kohtaamispaikkoja ovat esimerkiksi aukiot, pihakadut, kylätalot, leikkipihat, yhteispihat sekä muut yhteis- ja kerhotilat. Julkisia ja puolijulkisia tiloja voidaan hyödyntää kohtaamisen ja kokoontumisen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> tiloina. Uudisrakentamisessa huomioidaan yhteiskäyttöisyys, tilojen joustava käyttö ja mahdollisuudet asukkaiden kohtaamiseen. Keskusta-alueiden kehittämisellä parannetaan julkisten ulkotilojen turvallisuutta. (Vantaan monikulttuurisuussuunnitelma 2018, 23.)

Monikulttuurisuussuunnitelma keskittyy tavoitteensa mukaisesti nimenomaan maahanmuuttajien näkökulmaan moninaistumisprosessissa. Näkökulma on tärkeä, mutta kuvastaa jälleen sitä, kuinka monimuotoistuminen kiteytyy yhtä ryhmää, ”maahanmuuttajia”, koskevaksi kysymykseksi. Tällöin myös monimuotoistumiseen liittyvät toimenpiteet segmentoituvat paitsi eri toimialojen välillä, myös niiden sisällä. Scott A. Bollens (2002, 37–38) on tarkastellut kolmen väestöltään polarisoituneen kaupungin, Belfastin, Jerusalemin ja Johannesburgin, kaupunkisuunnittelun strategioita. Aineistonsa perusteella hän suosittelee suunnittelun ammattilaisille yhteisön identiteetteihin vaikuttavien sosio-psykologisten tekijöiden huomioon ottamista. Esimerkiksi maankäytön, asumisen ja toimeentuloon vaikuttavien tekijöiden ohella olisi tärkeää ymmärtää, miten suunnittelu vaikuttaa yleisemmin eri ryhmien elinvoimaisuuteen, ryhmäidentiteettiin ja kulttuuristen merkitysten kiinnittymisiin urbaanissa maisemassa. 2000-luvun alussa ilmestyneessä analyysissaan Bollens nostaa esiin ylipäätään etnisten ja kulttuuristen tekijöiden tunnistamisen keskeisenä suunnittelutyön osana ja korostaa kaupunkisuunnittelun potentiaalia työskenneltäessä yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi.

Vantaa ei polarisaatioltaan vertaudu Bollensin tarkastelemiin kaupunkeihin. Ajatus sosio-psykologisten tekijöiden huomioimisesta linkittyy myös suomalaisten tutkijoiden huomioihin alueiden syvällisestä historiallisesta ja kulttuurisesta tuntemisesta osana kaupunkikehittämistä. Alueiden sisäisen vuorovaikutuksen mikropolitiikan ymmärtämiseksi on tuotu esiin muun muassa paikan historian tuntemuksen tärkeys. Lisäksi keskeiseksi tekijäksi arjen monikulttuurisuuden ymmärtämiseksi on nostettu eri ryhmien ylirajaiset tai diasporiset yhteydet ja niiden vaikutukset ryhmänmuodostukseen uusissa kotikaupungeissa. Lähtömaiden poliittiset jännitteet voivat tulla näkyviksi myös uusilla asuinalueilla. (Huttunen ja Juntunen 2020, 4128, 4138.) Olemme itse tuoneet aiem-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

min esiin laaja-alaisen ja syvällisen kulttuurisen ymmärryksen merkityksen kaupunkisuunnittelun osana, johon esimerkiksi etnografinen lähestymistapa voisi tarjota lähtökohtia (Mattila ja muut 2021). Samalla, kun tutkimukset korostavat kulttuuristen tekijöiden vaikutusta asuinympäristöihin, on niiden keskeisenä viestinä ymmärtää kaupunkeja kokonaisuuksina, jotka muotoutuvat erilaisten kokemusten vuorovaikutuksessa – niin maahan- ja maastamuuttajien, kansainvälisten osaajien kuin alueilla jo pitkään asuneiden ja näitä kategorioita rikkovien yksilöiden kohtaamisissa.

Lopuksi

> Tulevaisuuden Vantaa on kaupunki, johon sen asukkaat ovat juurtuneet, jossa he viihtyvät ja toteuttavat itselleen tärkeitä asioita. – – [K]aupunkilaiset haluavat omaleimaisen kaupungin, josta löytyy kaikkea kaupunkimaisista keskustoista vehreisiin omakotialueisiin, maaseutuun ja metsiin. – – Asukkaat ovat keskeisessä roolissa kotikaupunkinsa kehittämisessä. (Valtuustokauden strategia 2018–2021, 10.)

Ympäristö voi merkityksellistyä hyvin eri tavoin erilaisista kulttuuritaustoista tuleville ihmisille, ja tämä vaikuttaa esimerkiksi kaupunkitilojen kokemiseen. Siksi on hyvä pohtia, miten kotoutumista ja yhteiskuntaan asettumista olisi mahdollista edistää myös suunnittelun keinoin. (Vrt. Rinkinen 2010.) Kaupunkitila on paitsi fyysinen myös sosiaalinen tila. Tarkastelemamme Vantaan kaupungin asiakirjat osoittavat, että kotoutumisen ja yhteiskuntaan sopeutumisen kysymykset on kaupungissa huomioitu kaupungin eri toimialoilla. Kun asiakirjoja lukee nimenomaisesti superdiversiteetin näkökulmasta, kiinnittyy huomio muutamaan kategorisointiin, kuten ”maahanmuuttajat” ja ”kansainväliset osaajat”, joiden kautta vantaalainen monikulttuurisuus rakentuu.

Aineistomme asiakirjoissa superdiversiteettiä käsitteenä ei mainita. Tästä ei luonnollisestikaan seuraa se, etteikö superdiversiteetin kuvaamaa ilmiötä kaupunkikehittämisessä tunnistettaisi. Lisäksi poliittisen

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ajattelun siirtyminen politiikkaohjelmiin voi olla hidas prosessi, ja tämä on ollut nähtävissä myös esimerkiksi kulttuurienvälisen ajattelun ja siihen liittyvän käsitteistön omaksumisessa käytännön kehittämistyöhön (Hadj Abdou ja Geddes 2017, 500). Vantaalaisista asiakirjoista voidaan lukea monikulttuurisuuteen ja tähän liittyviin prosesseihin liittyvien politiikkojen kerrostuneisuutta. Yhtäältä niissä näkyy monikulttuurisuuskeskustelun mukanaan tuoma tiedostus etnisistä ja kulttuurisista ryhmistä toisistaan erottuvina kaupunkilaisten kategorioina. Toisaalta käsitteet, kuten sosiaalinen eheys, tai kansainvälistymiseen liitetyt konstruktivistiset näkökulmat, kuten ymmärrys diversiteettiedusta, kiinnittävät asiakirjoja viimeaikaiseen eurooppalaiseen keskusteluun kulttuurienvälisyydestä.

Viitteitä superdiversiteetistä antavat ymmärrys kaupunkilaisten erilaisista taustoista, joka kuitenkin usein kiteytyy edellä mainittuihin yleiskategorioihin. Kulttuurienvälisyyttä painottavassa politiikassa toimenpiteet kohdistetaan koko väestöön (Hadj Abdou ja Geddes 2017, 496), mutta tarkastelemiemme asiakirjojen valossa Vantaalla korostuvat erityistoimenpiteet ja huomion kiinnittäminen nimenomaan ”maahanmuuttajien” yleiskategoriaan. Emme kritisoi näiden erityistarpeiden huomioimista ja niihin liittyviä toimenpiteitä, mutta kysymme, miten kaupunkikehittäminen voisi muuttua, jos superdiversiteetti ymmärrettäisiin koko kaupunkia ja kaikkia sen kaupunkilaisia koskevaksi dynaamiseksi muutosprosessiksi. Aineistomme pohjalta herää kysymys, tunnistetaanko kulttuurisen monimuotoisuuden tai diversiteetin eri ulottuvuudet kaupungin kehittämisen tai sen tulevaisuuslinjausten voimavaraksi. Tai jos tunnistetaan, osataanko se kuvata kaupunkikehittämisen asiakirjoissa, jotka noudattavat rakenteeltaan ja esitystavaltaan sisällöllisesti vakiintunutta muotoa?

Suunnittelun teksteissä ja asiakirjoissa puhutaan usein asukkaista yleisellä tasolla: suunnittelun toimenpiteiden kohteina ovat ”kaupunkilaiset” tai ”asukkaat”. Myönteisen erityiskohtelun ohjelmassa esimerkiksi esitetään, että ”tavoitteena on lisätä ympäristön laatua ja asukkaiden sitoutumista oman asuinalueensa viihtyisyyden parantamiseen ja ylläpitoon” (Ohjelmasuunnitelma 2019–2021, 11–12). Ympäristön laatu ja viihtyisyys saattavat kuitenkin tarkoittaa erilaisille asujille

https://doi.org/10.21435/skst.1489

hyvinkin eri asioita. Ohjelmissa ja niiden tavoitteiden toteuttamisen toimenpiteissä ei näyttäydy esimerkiksi eri ryhmien vuorovaikutus tai kulttuurinen monimuotoisuus mahdollisuutena synnyttää uudenlaista urbaania yhteisöllisyyttä ja toimijuutta. Pembertonin (2017) mukaan superdiversiteetin käsite tulisi jalkauttaa kaupunkisuunnitteluun uudelleen jakamisen, tunnistamisen ja kohtaamisen avulla. Näyttäisi siltä, että tarkastelemamme tekstit ja ohjelmat painottavat uudelleen jakamista, jossa jaettava ”hyvä” määrittyy ylhäältä päin, mutta osallisia ei kohdata eikä pyritä tunnistamaan heidän erityistarpeidensa moninaisia kulttuurisia ulottuvuuksia. Erilaisten ympäristöjen merkitysten ja niiden syntyprosessien ymmärtäminen olisi keskeinen väline onnistuneeseen kaupunkisuunnitteluun (ks. Bollens 2002; Tuominen 2020).

Toiminnallinen monipuolisuus voi tuottaa eri ryhmille kiinnittymispintoja tarjoavaa ja kiinnostavaa kaupunkiympäristöä myös varsinaisten kaupunkikeskustojen ulkopuolella. Tästä esimerkkinä voisivat olla kasvavien kaupunkien lähiöt, joista joissain maahanmuuttajataustaisen väestön osuus on merkittävä ja joissa kasvava maahanmuuttajien osuus usein nähdään mahdollisena ongelmana, koska se saattaa johtaa sosioekonomiseen segregaatioon (vrt. Bernelius ja Vaattovaara 2016; Bernelius ja Vilkama 2019). Toiminnallinen monipuolisuus parantaisi maahanmuuttajien yrittäjyyden mahdollisuuksia, mikä puolestaan sekä edistäisi heidän kiinnittymistään lähiyhteisöön että vahvistaisi alueiden toiminnallista ja kulttuurista monimuotoisuutta (Hewidy ja Lilius 2021). Maahanmuuttajien yrittäjyydelle sopivien toimitilojen tarjontaa ei kuitenkaan tueta aktiivisesti Vantaan maa- ja asuntopoliittisissa linjauksissa (2018), ja myös käytännön tasolla aluekeskusten uudistuksissa ja uudelleen brändäyksessä vanhat, maahanmuuttajayrittäjien suosiossa olevat kauppakeskukset kuten Isomyyri ovat jäämässä uuden rakentamisen alle (Kuukkanen 2019).

Jos asuinalueiden funktionaalista moninaisuutta ei tilallis-toiminnallisessa suunnittelussa aktiivisesti tueta, on uhkana konfliktoitunut kilpailu samoista tiloista. Kaupunkien kyky vastata moninaisen väestön tarpeisiin ja vahvistaa sosiaalista yhteisyyttä urbaaneissa ympäristöissä on yksi kestävän kehityksen ja sitä edistävän suunnittelun keskeinen tekijä (Førde 2019, 44).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Asiakirjoissa jää pääasiallisesti huomioimatta, että kulttuurinen monimuotoisuus on jatkuvasti muuttuvaa ja sitä tuottavat ja uudistavat myös seuraavat sukupolvet eli ihmiset, joilla on moninainen kulttuuritausta. Maahanmuuttajista ja kansainvälisistä osaajista kirjoitettaessa tekstit antavat implisiittisesti ymmärtää, että monikulttuurisuus muotoutuu vasta hiljattain Suomeen tulleiden toimesta ja tietyn siirtymäajan kuluessa he sulautuvat yhteiseen kaupunkilaisten joukkoon. Kaksijakoisuus puhuttaessa yhtäältä ”maahanmuuttajista” ja toisaalta ”kansainvälisistä osaajista” viittaa myös käsitykseen, että kansainväliset osaajat sopeutuvat ja kotoutuvat uuteen ympäristöön ja yhteisöön kivuttomasti ilman erityistä tukea. Tämä liittynee myös siihen, että työn sinällään ajatellaan integroivan ihmisen yhteiskuntaan, vaikka työn lisäksi ihmisten ja perheiden elämään kuuluu paljon muutakin. Kansainväliset osaajat mainitaan vain korkealaatuisen asumisen yhteydessä, mutta myös he tulevat monenlaisista kulttuurisista taustoista, mikä usein tuntuu jäävän vaille huomiota.

Superdiversiteetti on muodostumassa yhä useampien kaupunkien vallitsevaksi asiantilaksi tai olosuhteeksi, mutta sen tavoittaminen ja kuvaaminen edellä tarkastellun kaltaisissa asiakirjoissa, ohjelmissa ja strategioissa näyttää olevan varsin haasteellista. Tämä on ymmärrettävää, sillä tarvitsemme lisää tutkittua tietoa ja ymmärrystä siitä, mitä dynaaminen monimuotoistuminen tarkoittaa arkisissa sosiaalis-tilallisissa käytännöissä ja miten se sekä konkretisoituu että merkityksellistyy asukkaiden arkielämässä. Erityistä tarvetta on tuottaa ratkaisuja, joilla kokemuksellinen tieto saataisiin vaikuttavaan muotoon kaupunkisuunnittelun käytännöissä (ks. esim. Mattila ja muut 2021; Maunuaho, Puumala ja Luoma-Halkola 2021). Tällainen tutkimustieto tekisi superdiversiteetin huomioon ottamisen kaupunkien suunnittelussa ja kehittämisessä helpommaksi, mikä puolestaan edistäisi kulttuurien välistä vuorovaikutusta kaupungeissa yleisemminkin ja torjuisi kaupunkien kielteisenä pidettyä segregaatiokehitystä. Lisäksi kaupungin moninaisuuden ymmärtäminen dynaamiseksi ja kompleksiseksi kokonaisuudeksi viestisi muutoksesta, joka on kaikkien kaupunkilaisten samanaikaisesti yhteinen ja yksilöllinen kokemus.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lähteet

Kuukkanen, Tatu 2019: Myyrmäen keskusta menee täysin uusiksi Vantaalla – vanhat ostoskeskukset puretaan, tilalle kohoaa tornitaloja. YLE Uutiset 11.4.2019. https://yle.fi/uutiset/3-10734459.

Kuntalaki 410/2015. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150410.

Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132.

Parviainen, Elina 2021: Vantaan väestö 2020/2021. Vantaa: Vantaan kaupunki, Strategia ja tutkimus.

Valtuustokauden strategia 2018–2021. Kaupunginvaltuusto 11.12.2017. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/136267_Valtuustokauden_strategia_2018-2021.pdf.

Vantaan maa- ja asuntopoliittiset linjaukset. Kaupunginvaltuusto 18.6.2018. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/140106_Vantaan_maa-ja_asuntopoliittiset_linjaukset_18.6.2018_web.pdf.

Vantaan monikulttuurisuussuunnitelma 2018–2022. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/140380_Monikulttuurisuus suunnitelma_2018-web-0607.pdf.

Vantaan tulevaisuuskuvat. Kaupunkilaisten näkemyksiä strategiatyöhön. Loppuraportti. Kaupunkisuunnittelu 2017–2018. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/137655_tulevaisuuskuvat-loppuraportti-19022018.pdf.

WUF [World Urban Forum] *7 CONCEPT NOTE. Urban Planning and design for social cohesion*. https://www.dhs.gov.za/sites/default/files/documents/UN%20Habitat%20WUF%207.Concept%20Doc.Feb2014.pdf. Viitattu 27.12.2021.

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Ohjelmasuunnitelma 2019–2021. Myönteisen erityiskohtelun toimintaohjelma 2019–2021. Viitattu 30.11.2021. Vantaan kaupunki.

Tutkimuskirjallisuus

Ala-Mantila, Sanna 2018: *Alueellinen eriytyminen Vantaalla 1995–2015*. Vantaa: Vantaan kaupunki, Tietopalveluyksikkö.

Anderson, Elijah 2012: *The cosmopolitan canopy. Race and civility in everyday life*. New York: W. W. Norton & Company.

Backlund, Anna 2004: *Selvitys sosiaalisen isännöinnin ja asumisneuvonnan kehittymisestä Suomessa*. Helsinki: Suomen Setlementtiliitto.

Bartlett, Tom 2018: Positive discourse analysis. Teoksessa John Flowerdew ja John E. Richardson (toim.) *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Belabas, Warda ja Jasper Eshuis 2019: Superdiversity and city branding: Rotterdam in perspective. Teoksessa Peter Scholten, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) *Coming to terms with superdiversity*. Cham: Springer, 209–223.

Bernelius, Venla ja Mari Vaattovaara 2016: Choice and segregation in the 'most egalitarian' schools: Cumulative decline in urban schools and neighbourhoods of Helsinki, Finland. *Urban Studies*, 53:15, 3155–3171.

Bernelius, Venla ja Katja Vilkama 2019: Pupils on the move: School catchment area segregation and residential mobility of urban families. *Urban Studies*, 56:15, 3095–3116.

van Bochove, Marianne ja Jack Burgers 2019: Between choice and stigma: Identifications of economically successful migrants. Teoksessa Peter Scholten, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) *Coming to terms with superdiversity*. Cham: Springer, 73–83.

Bollens, Scott A. 2002: Urban planning and intergroup conflict: confronting a fractured public interest. *Journal of the American Planning Association*, 68:1, 22–42.

Burayidi, Michael A. 2003: The multicultural city as planners' enigma. *Planning Theory & Practice*, 4:3, 259–273.

Burayidi, Michael A. 2015: Cities and the diversity agenda. Teoksessa Michael A. Burayidi (toim.) *Cities and the politics of difference. Multiculturalism and diversity in urban planning.* Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 3–27.

Council of Europe (2015a): Recommendation CM/Rec(2015)1 of the Committee of Ministers to member States on intercultural integration, https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2015)1&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true. Viitattu 31.12.2021.

Council of Europe (2015b): The intercultural integration approach: Cities realising the diversity advantage, https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680493cae. Viitattu 28.12.2021.

Fincher, Ruth ja Kurt Iveson 2008: *Planning and diversity in the city. Redistribution, recognition and encounter*. New York: Palgrave Macmillan.

Førde, Anniken 2019: Enhancing urban encounters: The transformative powers of creative integration initiatives. *Urban Planning*, 4:1, 44–52.

Geldof, Dirk 2018: Superdiversity as a lens to understand complexities. Teoksessa Angela Creese ja Adrian Blackledge (toim.) *The Routledge handbook of language and superdiversity*. Lontoo: Routledge, 43–56. https://doi.org/10.4324/9781315696010.

Hadj Abdou, Leila ja Andrew Geddes 2017: Managing superdiversity? Examining the intercultural policy turn in Europe. *Policy & politics*, 45:4, 493–510.

Helsingin seudun vieraskielisen väestön ennuste 2015–2030. Tilastoja 2016:1. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Hewidy, Hossam 2022: *The hidden city of immigrants in Helsinki's urban leftovers. The homogenization of the city and the lost diversity*. Helsinki: Aalto University.

Hewidy, Hossam ja Johanna Lilius 2021: In the blind spot: ethnic retailing in Helsinki and the spontaneous placemaking of abandoned spaces. *European Planning Studies*. https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1932763.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Huttunen, Laura ja Marko Juntunen 2020: Suburban encounters: super-diversity, diasporic relationality and everyday practices in the Nordic context. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46:19, 4124–4141. https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1531695.

Jokela, Salla 2020: Transformative city branding and the evolution of the entrepreneurial city: The case of 'Brand New Helsinki'. *Urban Studies*, 57:10, 2031–2046. https://doi.org/10.1177/0042098019867073.

Koonewardena, Kanishka ja Stefan Kipfer 2005: Spaces of difference: Reflections from Toronto on multiculturalism, bourgeois urbanism and the possibility of radical urban politics. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29:3, 670–678.

Lapintie, Kimmo 2014: Miksi monikulttuurisuus ei mahdu suunnittelijan suuhun – eikä päähän? *Yhdyskuntasuunnittelu*, 52:3, 36–44. http://www.yss.fi/journal/miksi-monikulttuurisuus-ei-mahdu-suunnittelijan-suuhun-eika-paahan/.

Lappi, Tiina-Riitta ja Pia Olsson 2018: Encounters and Avoidances in Suburban Spaces. Experiencing Cultural and Social Diversity in a Multicultural City. *Ethnologia Scandinavica*, 48, 139–152.

Low, Setha 2019: Public space and diversity: Propositions for social justice in streets, parks and plazas. *Urban Des Int* 2019.

Mattila, Hanna 2021: Näkymiä Atlantin takaa: Miten maankäytön suunnittelun järjestelmät voivat tukea strategisuutta kaupunkisuunnittelussa? *Yhdyskuntasuunnittelu*, 59:2–3, 34–57.

Mattila, Hanna, Pia Olsson, Tiina-Riitta Lappi ja Karoliina Ojanen 2021: Ethnographic knowledge in urban planning – Bridging the gap between the theories of knowledge-based and communicative planning. *Planning Theory & Practice*. https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1993316.

Maununaho, Katja, Eeva Puumala ja Henna Luoma-Halkola 2021: Conviviality in the city: experience-based spatial design against the segregation of places. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*. https://doi.org/10.1080/17549175.2021.2005115.

Meissner, Fran ja Steven Vertovec 2015: Comparing super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 541–555. http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2015.980295.

Mepschen, Paul 2019: A discourse of displacement: super-diversity, urban citizenship, and the politics of autochthony in Amsterdam. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 71–88.

Nicholls, Walter J. ja Justus Uitermark 2016: Migrant cities: Place, power, and voice in the era of super diversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:6, 877–892.

Noble, Greg 2011: 'Bumbing into alterity'. Transacting cultural complexities. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 25:6, 827–840. https://doi.org/10.1080/10304312.2011.617878.

Oliveira, Nuno ja Beatriz Padilla 2017: Integrating superdiversity in urban governance: The case of inner-city Lisbon. *Policy & Politics*, 45:4, 605–622.

Pemberton, Simon 2020: Urban planning and the challenge of superdiversity. Teoksessa Jenny Phillimore, Nando Sigona ja Katherine Tonkiss (toim.) *Superdiversity, policy and governance in Europe. Multi-scalar perspectives.* Bristol: Bristol University Press, 168–191.

Pemberton, Simon 2017: Urban planning and the challenge of super-diversity. *Policy & Politics*, 45:4, 623–641.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Pemberton, Simon ja Jenny Phillimore 2018: Migrant place-making in super-diverse neighbourhoods: Moving beyond ethno-national approaches. *Urban Studies*, 55:4, 733–750.
Rinkinen, Kristiina 2010: Monikulttuurisuus kaupunkitilassa – hiljaistenkin äänet kuuluville suunnittelussa? Teoksessa Eeva Mynttinen ja Timo Heikkinen (toim.) *Kollaasikaupunki*. Espoo: Aalto yliopisto, Teknillinen korkeakoulu, 65–77.
Scholten, Peter, Maurice Crul ja Paul van de Laar 2019: Introduction. Teoksessa Peter Scholten, Maurice Crul ja Paul van de Laar (toim.) *Coming to terms with superdiversity*. Cham: Springer, 1–18.
Tuominen, Pekka 2020: Historical and spatial layers of cultural intimacy: Urban transformation of a stigmatised suburban estate on the periphery of Helsinki. *Social Inclusion*, 8:1, 34–43. https://doi.org/10.17645/si.v8i1.2329.
Vahtikari, Tanja, Terhi Ainiala, Aura Kivilaakso, Pia Olsson, ja Panu Savolainen (toim.) 2021: *Humanistinen kaupunkitutkimus*. Tampere: Vastapaino.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2019: Talking around super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 125 –139. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406128.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Superdiversiteetti kotouttavassa turvapaikka-aktivismissa

Eveliina Lyytinen
https://orcid.org/0000-0002-6592-6280

Vuonna 2015 Suomeen saapui yli 32 000 turvapaikanhakijaa, pääosin Irakista ja Afganistanista. Koska tulijoiden määrä oli suurempi kuin koskaan aiemmin, asettuivat turvaa hakevat eri puolille Suomea – niin pieniin kyliin kuin suuriin kaupunkeihinkin. Suomalaiset ja muut täällä vakituisesti asuvat alkoivat tutustua uusiin tulijoihin. Turvapaikkaprosessien pitkittyessä ystävyyssuhteet ja tukiverkostot syvenivät. Lisäksi alun materiaalinen tuki ja kotouttava toiminta muuttuivat turvapaikkaprosessissa avustamiseksi ja poliittiseksi aktivismiksi. Analysoin kirjoituksessani, miten superdiversiteetti ilmenee tämänkaltaisessa kotouttavassa turvapaikka-aktivismissa.

Esitän, että aktivismi voi tarjota uusia tapoja tutkia kotoutumista ja kotouttavaa kansalaistoimintaa. Luku tarjoaa avauksia myös turvapaikkakontekstissa tehtävälle superdiversiteetin tutkimukselle (Jacquemet 2015; Pöyhönen ja Simpson 2021), jota on toistaiseksi tehty varsin vähän. Koska superdiversiteetti ei koske vain maahanmuuttaneita vaan koko yhteiskuntaa, se tarjoaa mielekkään viitekehyksen tutkia turvapaikka-aktivismia, jossa on mukana sekä Suomessa syntyneitä että

https://doi.org/10.21435/skst.1489

maahanmuuttaneita henkilöitä. Lisäksi turvapaikka-aktivismi käsittelee eri tavoin moninaisuuteen liittyviä ilmiöitä, joita avaan tässä luvussa. Vaikka turvapaikanhakijoiden tukitoimintaa on ollut olemassa hyvin pitkään, esimerkiksi historiallisesti kirkon piirissä, voimme käsittää yksittäisten ihmisten ja erilaisten verkostojen turvapaikka-aktivismin yhtenä melko uutena ja yhä kehittyvänä ilmiönä, joka heijastaa muuttoliikkeiden muuttuvia muotoja. Vertovecin (2019, 126) mukaan superdiversiteetti on ennen muuta käsite ja lähestymistapa tutkia uusia muuttoliikkeen muotoja.

Aktivistit kyseenalaistavat monia eriarvoistavia hallinnollisia kategorioita, joita tuotetaan ja ylläpidetään turvapaikanhaussa ja kotoutumisessa. Tavoitteeni on osoittaa, että superdiversiteetti tarjoaa tapoja tarkastella sitä, miten uusia ennakkoluulon muotoja syntyy (Vertovec 2019, 126). Lisäksi tutkin sitä, miten yhtäältä epätasa-arvoa voi haastaa ja toisaalta, miten sitä myös uusinnetaan tai luodaan erityisesti kotoutumisessa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017, 185), mutta myös turvapaikka-aktivismissa, jonka pyrkimys usein on yhteiskunnallisten epäkohtien oikaisu ja yhdenvertaisemman yhteiskunnan tuottaminen.

Superdiversiteettitutkimus on tuonut uusia näkökulmia etenkin kotoutumisen tutkimukseen. Grzymała-Kazłowskan ja Phillimoren (2017) mukaan kotoutumisen käsite on uudelleenarvioitava ja kotoutumista tulee tutkia sekä maahan muuttaneiden että siellä jo asuvien näkökulmista. Kotoutumiseen vaikuttavat erilaiset kontaktit, jotka voivat olla sattumanvaraisia, tärkeitä kontakteja tai pysyviä ystävyyksiä, ja ne voivat osaltaan edistää rakenteellisempaa integraatiota (Wessendorf ja Phillimore 2019, 123). Koska kohtaamiset ja verkostot eritaustaisten ihmisen välillä ovat turvapaikka-aktivismin ytimessä, aktivismi tarjoaa mielenkiintoisen kentän tutkia kotoutumista. Superdiversiteetin tutkimus auttaa myös löytämään uusia tapoja tarkastella epätasa-arvoon liittyviä kysymyksiä kotoutumisessa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017, 185).

Tässä luvussa tarkastelen erityisesti sitä, miten ja miksi eri taustaiset henkilöt ovat lähteneet mukaan turvapaikanhakijoiden tukitoimintaan sekä miten tämä toiminta on kehittynyt poliittiseksi aktivismiksi, jonka avulla pyritään vaikuttamaan esimerkiksi turvapaikkaprosessin laadun parantamiseen ja estämään virheelliseen laintulkintaan perustuvia kar-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kotuksia. Keskityn erityisesti siihen, mitkä tekijät yhdistävät suomalaisia tai Suomessa vakituisesti asuvia aktivisteja ja hiljattain tulleita turvapaikkaa hakevia, ja miten superdiversiteetti käsitteenä auttaa tulkitsemaan näitä yhtymäkohtia. Lisäksi tarkastelen sitä, miten aktivistit puhuvat kotoutumisesta ja turvapaikanhakijoista sekä heihin liittyvistä eriarvoistavista kategorioista. Olen muualla kirjoittanut vapaaehtoisten institutionaalisesta epäluottamuksesta, joka on usein kimmoke aktivismiin (Pirkkalainen, Näre ja Lyytinen 2022).

Haastattelut ja keskustelut tutkimusaineistona

Tutkimusaineistoni koostuu 12:sta yksilö- tai parihaastattelusta sekä kolmesta pari- tai ryhmävertaiskeskustelusta. Haastatteluihin ja vertaiskeskusteluihin osallistui yhteensä 22 aktivistia. Haastelluista 14 oli naisia ja kahdeksan miehiä. Suurin osa oli työelämässä, neljä eläkkeellä ja muutama opiskelemassa. Valtaosa osallistujista oli korkeasti koulutettuja. Suurin osa tutkimukseeni osallistuneista aktivisteista on syntynyt Suomessa, mutta osalla on maahanmuuttaja- tai paluumuuttajatausta. Tarkastelen aktivisteja kuitenkin yhtenäisenä kategoriana ja tuon esiin heidän muuttoliikekokemuksiaan vain, jos he ovat itse tulkinneet aktivismiaan niiden kautta. Tutkimusasetelmani vastaa näin Dahindenin (2016) esittämään vaatimukseen purkaa maahanmuuttajiin rajautuvaa kotoutumisen ja muuttoliikkeen tutkimusta.

Toteutin teemahaastattelut ja vertaiskeskustelut vuosina 2019–2020 Turussa, Helsingissä ja kolmella pienemmällä paikkakunnalla Lounais-Suomessa. Superdiversiteetin tutkimusta on dominoinut mikrotason etnografinen tutkimusote tietyssä paikassa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017, 180), ja tutkijat ovat todenneet, että monipaikkainen ja -ryhmäinen etnografia tarjoaa kattavan menetelmän tutkia superdiversiteettiä (Vertovec 2007, 1046). Tässä luvussa pyrinkin tuomaan monipaikkaista ja -ryhmäistä tutkimusta osaksi superdiversiteetin tutkimusta turvapaikka-aktivismissa. Kyseinen tutkimuksellinen ote on tärkeä, koska se auttaa analysoimaan erilaisia erontekoja ja kategorioiden merkityksiä, joiden kautta superdiversiteettiä on mahdollista ymmärtää.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lukuni tässä teoksessa perustuu aineistoon, jonka keräsin osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtorihankettani ”Toimintatutkimusta turvapaikanhakijoiden karkotettavuudesta” (ARADE 2018–2022). Tein haastattelut ja vertaiskeskustelut aktivistien kodeissa, toimistollani, kahviloissa, kirkoissa ja kansalaisjärjestöjen tiloissa. Haastattelut kestivät noin 60–120 minuuttia, ja ne on nauhoitettu ja litteroitu. Osan aktivisteista tunsin vapaaehtoistoimintani kautta jo ennestään. Ryhmäkeskustelut toteutimme osana kahden eri verkoston toimintaa, joissa itsekin olen ollut mukana vapaaehtoisena. Tutkimushankkeeni perustui taistelevan tutkimuksen lähtökohtiin, joissa korostuu se, että tutkijan tehtäviin kuuluu myös osallistuminen ja yhteistoiminta (Suoranta ja Ryynänen 2016) – omaa positiotani voisi siten kuvata tutkija-aktivistiksi (Lyytinen 2020). Aktivistit ehdottivat ryhmäkeskusteluja aineistonkeruumenetelmänä, jossa tutkijan rooli ei korostuisi, vaan aineistoa tuotettaisiin vertaistuellisessa ilmapiirissä. Osaan haastatelluista tutustuin sattumalta erilaisissa tilaisuuksissa ja heidän kauttaan löysin lisää haastateltavia.

Aineisto on koodattu NVivo 12 -ohjelmassa. Käytin aineiston analyysimenetelmänä laadullista sisällönanalyysia, joka on sopiva menetelmä suhteellisen avoimeen analyysiin. Koodit muodostuivat aktivismin kehityskaarta kuvaavista vaiheista ja erityisesti aktivistien puheesta liittyen erilaisiin superdiversiteettiä ilmentäviin erontekoihin ja kategorioihin. Käytän analyysissani pääosin peitenimiä, mutta osa aktivisteista halusi esiintyä omalla etunimellään, jolloin viittaan niihin. Olen varmistanut heidän tietoisen suostumuksensa omien etunimien käyttöön huolella ja useamman kerran. Osa aktivisteista ylitti kategorioihin liittyviä rajoja myös valitessaan itselleen peitenimiä: jotkut suomalaistaustaisista aktivisteista valikoivat itselleen maahanmuuttajataustaisen peitenimen, ja toisin päin. Myös sukupuolittuneita nimiä valittiin yli ennakko-oletusten. Aktivistit valitsivat lisäksi nimiä, jotka viittaavat maahanmuuttohallinnossa työskenteleviin henkilöihin. Näin he haastoivat nimivalinnoillaan etnisyyteen, sukupuoleen ja valta-asemaan liittyviä hierarkioita (Aptekar 2019).

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Vapaaehtoistoiminnasta poliittiseen aktivismiin

Monet aktivistit kokivat vuoden 2015 pakolaisten vastaanottokriisin aikaan, että heidän ”tarttis tehdä jotain” (Hawra), ja päättivät sen takia ryhtyä vapaaehtoistyöhön turvapaikanhakijoiden kanssa. Monille vapaaehtoistyöstä muodostui elämää määrittävä tehtävä, ja esimerkiksi Joonas kuvasi sitä jo miltei ”pakkomielteenä”, jossa yhdistyivät auttamishalu ja oma mielenkiinto asiaa kohtaan:

> Mikä se motiivi siinä oli, niin kyl se varmaan oli myös semmonen oma uteliaisuus. Että mä haluan nähdä tämän jutun. – – Halusin olla mukana siinä ja se oli mulle aika tämmönen, ehkä väärin sanoo pa-, no se oli nyt ehkä liian voimakas sana, jos mä sanon pakkomielteinen, mutta tarkoita sitä, että mä halusin ehdottomasti olla mukana tässä.

Toisaalta osa aktivisteista epäröi toimintaan mukaan lähtemistä. Kaarina ei esimerkiksi keksinyt tekosyytä, miksi kieltäytyä ystävänsä kutsusta lähteä hätämajoitukseen auttamaan. Vähitellen hänen mielenkiintonsa asiaan heräsi ja hän halusi tietää asiasta enemmän:

> Mulla oli kauheen negatiivinen ajattelu ja mietin, että en mä halua olla missään tekemisissä tän [turvapaikanhaku] asian kanssa. – – En mä voinu sit enää sanoo, et mul on kolmelta yöllä jotain muuta tekemistä, niin mä lähdin sinne [hätämajoitukseen] sitten. Aattelin, että mä menen tän yhden kerran. Sitten kun mä olin sen yhden kerran niin mä ajattelin, et kyllä mä viel toisenkin kerran menen. – – Sit mä rupesin miettiin, että täytyy mun tietää tästä asiasta enemmän, ennen kun mä muodostan oman mielipiteeni, mun pitää päästä vähän jyvälle, et mistä täs on kysymys ja minkälaisii nää ihmiset on.

Osalla aktivisteista olikin aiempaa aktivistitaustaa. Eläkkeellä olevilla Helvillä ja Veikolla heikompiosaisten tukemiseen liittyvä aktivismi on kulkenut mukana läpi elämän. Turvapaikanhakijoihin he tutustuivat

https://doi.org/10.21435/skst.1489

vuonna 2015 Veikon ollessa ulkoiluttamassa koiraa, ja syvemmän tuttavuuden innoittamana he vuokrasivat rivitaloasunnon heidän naapuristaan kuudelle hazarataustaiselle nuorelle miehelle, jotka kaikki olivat tulleet Suomeen alaikäisinä turvapaikanhakijoina. Hawralla ja Ritvalla taas oli nuoruudenkokemusta sotien ja turkistarhauksen vastustamisesta. Vuonna 2015 moni koki, että oli oikea aika lähteä mukaan juuri turvapaikka-aktivismiin sekä yhteiskunnallisen ajankohtaisuuden että keskusteluilmapiirin kärjistymisen takia.

Osa aktivisteista oli muuttanut ulkomailta takaisin Suomeen ja halusi päästä osaksi suomalaista yhteiskuntaa tekemällä vapaaehtoistöitä – aktivismi voi siten tukea myös uudelleenkotoutumista. Janina oli tehnyt jo 2000-luvulla vapaaehtoistyöitä vastaanottokeskuksessa, ja paluumuuttonsa jälkeen hän halusi jatkaa vapaaehtoisena. Myös Irma oli asunut ulkomailla ja palannut Suomeen vuonna 2015. Hänen ulkomailla tekemänsä vapaaehtoistyö turvapaikanhakijoiden kanssa innoitti häntä jatkamaan samankaltaista toimintaa Suomessa:

> Et oikeestaan on tehny melkein koko elämän jotain ja halunnu vaikuttaa yhteiskuntaan. Mun mielestä, jos näkee jotain vääryyksiä niin sit pitää yrittää muuttaa niitä, koska oikeestaan yhteiskuntahan on me. Meillä on kuitenkin mahdollisuus vaikuttaa asioihin, sen takia.

Heimo, joka oli itse saapunut Suomeen yksintulleena alaikäisenä turvapaikanhakijana, oli tehnyt erilaisia vapaaehtoistöitä jo kotimaassaan. Koska hän oli itse kokenut suomalaisen turvapaikkaprosessin, hän halusi tarjota apuaan ja tukeaan toisille, jotka olivat vielä prosessissa:

> Sit kun itse tulin Suomeen niin, koska itse oon tullut myös turvapaikanhakijana, niin mä muistan heti siitä, kun me oltiin vastaanottokeskuksessa, niin mä aloin tehdä, mitä mä itse opin. – – Ja se oli 2016, kun mä kuulin, että on [kaupunki] järjestetty mielenosoitus pakkopalautuksia vastaan. Heti kun mä kuulin, huolimatta siitä kuka järjestää, kenelle se on, mä menin sinne. Silloin mä olin ala-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> ikäinen. Siellä mä sain tutustua moneen, joiden kanssa nyt tähän saakka [ollaan tehty yhdessä].

Myös Maria oli tullut Suomeen turvapaikanhakijana miehensä kanssa. Hänenkin vapaaehtoistyönsä motivaatio kumpusi halusta auttaa muita samankaltaisessa tilanteessa eläviä: ”Heti alusta, kun mä itse olen saanut oleskelulupa, että olen ollut turvapaikanhakijoiden tukena ihan, miten vain, kun mä itse pystyisin. – – Mä olen käynnyt nää kaikki itse, sen takia tiedän [naurahtaen] kaikki prosessit.” Myös henkilökohtaiset evakkokokemukset motivoivat vapaaehtoistyöhön turvapaikanhakijoiden kanssa. Joni linkittää vapaaehtoistyön motivaation ja evakkotaustansa vahvasti toisiinsa:

> Mä kerron sen motivaation tässä ensiks eli tuota mä oon itsekin pakolainen eli mä oon evakko ja tullu äidin kainalossa Viipurista aikanaan. Et tota siitä mä en muista mitään, mutta sit mua on raahattu Helsingissä pommisuojaan – – Mä oon kokenu niitä samoja asioita, mitä nää pakolaiset eli tuota syrjintää, jopa pahoinpitelyä. – – Mä sanon vaan, et tiiätteks te et minkä takii mä teen tätä [vapaaehtoistyötä], että mä oon itsekin pakolainen eli mä oon sen halunnu kertoa [turvapaikanhakijoille].

Osalla oli myös kansainvälistä kokemusta, joka teki turvapaikanhakijoiden kohtaamisen tutuksi. Esimerkiksi eläkkeellä oleva Jouko, joka on tukenut etenkin alaikäisenä Suomeen saapuneita hazarataustaisia afgaanipoikia, oli ollut nuorempana YK:n joukoissa rauhanturvaajana. Tämä kokemus oli vahvistanut hänen haluaan toimia yhdenvertaisemman yhteiskunnan puolesta ja ”siitä jäi omat asenteet myöhempään elämäänkin”. Monilla aktivisteilla oli myös jo pitkään ollut sellainen maailmankatsomus tai uskonnollinen vakaumus, että he kokivat vapaaehtoistyön tärkeänä osana elämäänsä. Tiinalla, jonka mukaan aktivistiaika turvapaikanhakijoiden parissa on ollut ”mun elämäni neljä parast vuotta”, oli kolme syytä, miksi hän aloitti vapaaehtoistyöt SPR:n ja seurakunnan kautta turvapaikanhakijoiden kanssa. Hänen motiiveissaan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

ilmenee hänen persoonallisuutensa, ajatusmaailmansa ja hengellinen vakaumuksensa:

> Niin, kyl mä sillon aluks sitä mietin ja perustelin itselleni ja muille, et mul oli kolme syytä, mut katotaan muistanks mä ne enää. Mut yks oli just tää uteliaisuus. Ja sit toinen oli, niin mul oli semmonen motto, et jokaisen suomalaisen pitäis henk. koht. ees yks maahanmuuttaja kohdata, et vaikka veis kerran Lidliin tai kahville, jotta hälvenis semmonen muukalaisuuden pelko. Ja sit kyl mul nyt kolmantena oli semmonen lähimmäisenrakkaus ja välittäminen, mut ei mitenkään mikään lähetyskäsky mieles, emmä niin voi sanoo, mut kristilliselt arvopohjalt mä nyt sitä lähdin tekee.

Analyysini osoittaa, että aktivistit aloittivat turvapaikanhakijoiden tukemisen hyvin erilaisista syistä ja motiiveista. Monella aiempi kansainvälinen kokemus, henkilökohtainen vakaumus tai muuttoliiketausta sysäsi heidät turvapaikanhakijoiden tukemiseen. Voimmekin käsittää yksilöiden ja verkostojen harjoittaman turvapaikka-aktivismin yhä kehittyvänä ilmiönä, joka heijastaa muuttoliikkeiden muuttuvia muotoja (Vertovec 2019; Meissner ja Vertovec 2014).

TOIMINTAA RAJOITTAVAT JA EDISTÄVÄT TEKIJÄT

Monet aktivistit ovat jossain vaiheessa joutuneet rajoittamaan ja rajaamaan toimintaansa. Syynä on voinut olla halu käyttää omaa (ammatti) osaamistaan hyväkseen aktivismissa. Esimerkiksi Antti, joka kutsuu itsenään ”Twitter-aktivistiksi”, oli ajautunut avustamaan konkreettisesti erästä naista turvapaikkapuhuttelussa, mutta oli jälkikäteen todennut, että hän tekee mieluummin omaan osaamiseensa perustuvaa sosiaalisen median vaikuttamistyötä:

> Mä just sitä ajattelin, että mä en ehkä tavallaan kestäis sitä, että mä oon henkilökohtaisesti näin paljon näitten [turvapaikanhakijoiden] kanssa tekemisissä, koska se on liian rankkaa. – – Mun tausta on se, että mä oon ollu töissä lakimiesfirmassa eli tunnen lainsäädännön siltä puolelta. Että mä oon käsitelly lakitekstejä ja osaan lukea

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> niitä, ja toiminut [ammattinimike] kaikenlaisille tuomareille. – – Ja siksi mä oonkin panostanu just siihen, että mä oon saanut ilmaistua asiat tavallaan juridisesti aika täsmällisesti, ja siksi mä muun muassa niinku toimin Twitterissä. Mulla on nyt muuten yli 2300 seuraajaa – –.

Vaikka moni aktivisti oli alkanut tehdä turvapaikka-aktivismia, jossa he voivat käyttää omaa (ammatti)osaamistaan hyväkseen, joillekin oma työ loi rajoituksia sille, mitä he pystyivät ja olivat valmiit tekemään. Esimerkiksi Joni koki työnkuvansa takia liian vaikeaksi piilottaa karkotettavia ja avustaa karkotusuhan alla eläviä ”pakenemaan” Suomesta. Joidenkin aktivistien työnantaja kuitenkin tiesi vapaaehtoistoiminnasta ja tuki sitä, mutta osa oli saanut kritiikkiä osakseen. Raisa oli kokenut seurakunnassa työskentelyn ja turvapaikanhakijoiden kanssa toimisen välillä olevan liittyvän ristiriitaa: ”Niin nyt vähän pomon kans on ollu sellasta ristiriitaa, et – – mikä on sitä lähetystyötä, mikä on maahanmuuttajatyötä, mikä on kansainvälistä työtä”. Vaikka hänen työnkuvaansa olikin rajattu, hän on ”kristittynä vapaaehtoisena” voinut toimia vapaasti turvapaikanhakijoiden parissa. Opettajana toimiva Hawra oli puolestaan saanut kirjallisen huomautuksen työnantajaltaan, koska hän oli käyttänyt työsähköpostiosoitettaan antaessaan kriittistä palautetta Maahanmuuttoviraston virkamiehelle. Toisaalta Hawra on käyttänyt omaa työtään myös hyväksi tarjotessaan turvapaikanhakijoille ja oppilailleen mahdollisuuden keskustella toistensa kanssa. Osa aktivisteista argumentoikin, että vapaaehtoistyö oli itse asiassa tukenut heidän ammattiosaamistaan ja esihenkilöt heidän vapaaehtoistyötään. Tämä koski etenkin aktivisteja, jotka tekivät ihmisoikeuksiin tai turvapaikanhakuun liittyvää palkkatyötä, kuten Annaleena ja Kai.

Myös oma tausta ja ominaisuudet voivat rajoittaa ja/tai edesauttaa turvapaikka-aktivismia. Ne voivat ennen muuta suunnata vapaaehtoistoiminnan ja aktivismin luonnetta ja sitä, minkälaisten turvapaikanhakijoiden kanssa toimii. Esimerkiksi Jonin kuuluminen seksuaalivähemmistöön toi yhtäältä rajoituksia siihen halusivatko turvapaikanhakijat olla hänen kanssaan tekemisissä, jos he saivat selville, että hän oli homo. mutta toisaalta hänen suuntautumisensa tarjosi kuitenkin

https://doi.org/10.21435/skst.1489

erityisen mahdollisuuden avustaa seksuaalivähemmistöihin kuuluvia turvapaikkaa hakeneita. Myös Tiina koki, että hänen masennushistoriansa on auttanut häntä ymmärtämään turvapaikkaa hakeneiden henkistä ahdistusta ja jaksamaan vapaaehtoistöissä:

> Siit [masennushistoriasta] on ollu nyt ihan älyttömäst hyötyy. Et ku mä oon nyt monta, tai muutaman pojanki tavannu ekan kerran sillee, et mä oon menny sairaalaosastol, ku ne on koettanut tehdä itsemurhaa, ni ei tunnu missään kävellä sinne osastolle. En ois varmaan ilman noit omii kokemuksii siihen pystyny. Ja siis, mul on tavallaan kahden ihmisen energiat annettu. Mä yleensä teen ihan tolkuttomasti. Mul on aina kiire, mut mä sanon monel et mul on semmonen positiivinen kiire.

Moni koki myös taloudellisen asemansa niin turvatuksi, että halusi tarvittaessa käyttää omaa rahaansa turvapaikanhakijoiden hyväksi. Esimerkiksi Joni koki taloudellisen auttamisen tärkeänä, jopa velvollisuutenaan:

> Koko pakolaisten parissa työskentelyni ajan mieleen on noussut ajoittain syyllisyys, jonka voisi yksinkertaisesti kuvata: Meillä on kaikkea, heillä ei mitään! Tuo syyllisyys on mm. mietityttänyt sitä, kuinka paljon voi heille näyttää nykyistä elämäämme. – – Käytimme joltisestikin rahaa pakolaisten oleskelun helpottamiseen: tulkkimaksut, lakimiehen maksut, psykiatrin lausunto jne. Jotenkin se tuntui vähimmäiseltä tavalta heitä auttaa oman yltäkylläisyytemme keskeltä.

Aktivistit ovat myös rahoittaneet ”pakomatkoja” Suomesta pois tai paluumatkoja takaisin Suomeen palautuksen jo tapahduttua. Jotkut aktivistit ovat myös lisänneet omaa matkustamistaan osana turvapaikka-aktivismiaan. Raisa on esimerkiksi matkustanut useita kertoja tapaamaan eri puolille Eurooppaa Dublin-järjestelmän kautta palautettuja tuttujaan. Myös Tiina on matkustanut Saksaan tapaamaan ”afgaanipoikaansa”, joka päätti ”paeta” sinne Suomesta turvapaikkaprosessin pitkityttyä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Osa aktivisteista on joutunut rajoittamaan omaa käyttäytymistään tai toimintaansa sen pelossa, että heidän avustamansa turvapaikkaa hakeneet ihmiset joutuisivat mahdollisesti kärsimään sen seurauksena. Tiina on esimerkki tietoisesti pehmentänyt kirjoitustyyliään, kun hän tekee valituksia viranomaisten toiminnassa ilmenneistä virheistä: ”Haluisin olla paljon vaativampi ja kovempi, mut mun mielest siit kärsii ne ihmiset, ku asuu siel, et sit mä en sinne pääse, varmaan pistetään ovet kii jos rupeen tosi hankalaks, ni oon koettanu olla sit vähemmän hankala.” Myöskään Annaleena ei tehnyt valistusta ulkomaalaispoliisin epäasiallisesta käyttäytymisestä turvapaikkaa hakenutta perhettä kohtaan, koska pelkäsi, että se kostettaisiin hänen avustamilleen turvapaikanhakijoille. Vaikka turvapaikka-aktivismi voi olla ajoittain todella rankkaa ja laukaista myötätuntouupumuksen, toimii vääryyksiin liittyvä ärtymys ja siitä kumpuava institutionaalinen epäluottamus usein kimmokkeena jatkaa ”taistelua” epäoikeudenmukaisuutta vastaan (Pirkkalainen, Näre ja Lyytinen 2022).

Analyysini osoittaa, miten aktivistien erilaiset taustat ja ominaisuudet, kuten (ammatti)osaaminen, seksuaalivähemmistöön kuuluminen tai masennushistoria – sekä niiden risteämät – vaikuttivat heidän mahdollisuuksiinsa tukea erityisissä tilanteissa eläviä turvapaikanhakijoita. Näin ollen sekä aktivistien että turvapaikanhakijoiden monimuotoisuus voi joko vahvistaa tai rajoittaa yhteistoimintaa ja tukea.

AKTIVISMIN MUODOT

Useat vapaaehtoiset aloittivat toimintansa konkreettisesta perustarpeiden tyydyttämiseen tähtäävästä avustustyöstä. Kun he tutustuivat turvapaikanhakijoihin paremmin, he siirtyivät turvapaikkaprosessissa neuvomiseen ja viranomaisten kanssa asioinnissa tukemiseen. Ajan myötä, havaittuaan vakavia ja toistuvia oikeusturvaan liittyviä ongelmia turvapaikkaprosessissa, vapaaehtoiset jatkoivat toimintaansa poliittiseen aktivismiin. Esimerkiksi Janina kuvasi, miten hänen toimintansa oli muuttanut muotoaan ajan ja ihmisten tarpeiden myötä:

> Se on lähteny siitä ruoka- ja vaatekeräyksestä, kotimajoituksesta, et etsitään ihmisille niinkun majottajia ja niinkun harrastus-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> mahdollisuuksia, mitä nyt olikaan. Ja sit ku sä tutustut ihmisiin, niin vähä niinku kulkee sen ihmisen rinnalla, niin sitä kautta on päätyny kyl ihan kaikennäkösiin. – – Eli se on lähteny sieltä, ku näkee sitä tarvetta ja näkee niitä niinku luokattoman huonoja päätöksiä ja prosesseja ja näkee sen ihmisen hädän siinä. Ja hyväksikäyttäviä lakimiehiä ja aivan kohtuuttomia ratkasuja, ni sit sitä kautta itekkin on sit hypänny enemmän ja enemmän sukeltanu mukaan, kun on auttanu ja selvittäny.

Moni aktivisti vaihtoi paikkaa, jossa teki vapaaehtoistöitään. Useat aloittivat vapaaehtoistoiminnan turvapaikanhakijoiden parissa 2015–2016, usein Suomen Punaisen Ristin (SPR) vapaaehtoisena. Osa kuitenkin jäi pois SPR:n toiminnasta melko pian. Joonas joutui lopettamaan vapaaehtoistyönsä, koska työllistyi SPR:lle. Hänen mukaansa SPR:n vapaaehtoisia oli myös kielletty puuttumasta turvapaikkaprosesseihin. Myös Kaarina siirtyi SPR:n vastaanottokeskuksesta pois: ”Niin se oli tosi ärsyttävää, kun SPR ei ymmärtäny, se vastaanottokeskuksen henkilökunta ei ymmärtäny, miten vapaaehtosten kans toimitaan. Meitä ei otettu sillä lailla kumppaneiks aidosti.” Lisäksi Hawra ja Ritva kertoivat huonoista kokemuksistaan SPR:n vapaaehtoisena. Ritva kertoi, että: ”[n]e kohteli vapaaehtosii tosi rumalla tavalla ja töykeällä tavalla. Ja turvapaikanhakijoitakin. – – Siin hommas ei ollu päätä eikä häntää. Mä ajattelin, et mä sanon niille moro ja autan omalla tavallani.” Osa oli kuitenkin myös kokenut saaneensa apua ja tukea SPR:n vastaanottokeskuksen työntekijöiltä. Esimerkiksi Jonin kokemus oli positiivinen. SPR:n vastaanottoyksikön sosiaalityöntekijä oli tukenut häntä ”aivan loistavasti”, kun hän oli toiminut alaikäisten tukihenkilönä.

Laajempi yhteiskunnallinen tilanne ja ilmapiiri vaikuttivat siihen, millaista aktivismia harjoitettiin. Moni aktivisti olikin pohtinut oikea-aikaisia tapoja toteuttaa aktivismia. Esimerkiksi vuonna 2017 mielenosoitukset olivat monella pääosassa. Laila, joka oli aloittanut ruoanjakelusta ja suomen kielen opettamisesta ja siirtynyt prosesseissa avustamiseen, päätyi järjestämään yhdessä toisten aktivistien kanssa mielenosoituksen. Kyseinen mielenosoitus keräsi ihmisiä yhteen ja he päättivät jatkaa yhdessä vaikuttamistyötä inhimillisemmän turvapaikkapolitiikan

https://doi.org/10.21435/skst.1489

puolesta luodussa kampanjassa. Raisa taas innostui osallistumaan Helsinki-Vantaan suureen lentokenttämielenosoitukseen vuonna 2017. Hän ei ollut aiemmin osallistunut mielenilmauksiin ja koki kyseisen tapahtuman vahvasti:

> Mä muistan, ku mä rupesin nukkumaan, monta viikkoo [myöhemmin] [nauraa], mä laitoin silmät kiinni niin rupes tulemaan niitä. No ne oli tietysti niitä ”Afganistan ei ole turvallinen” ja ”Afghanistan not safe” ja se oli se yks, joka toistu aina ku mä laitoin pään tyynyyn. – – Sit mä satuin näkemään vielä siitä ikkunan, jotenkin näin, että hetkinen, siel meni siis kaks miestä ja välissä nuori tummapäinen kaveri, niin se näky jäi mulle pitkäks aikaa mieleen, et ku häntä viedään väkisin. Ja sit mä sanoin siinä niille ihmisille, et nyt siellä menee, niin sitte rumpuryhmä rupes säestään ja kaikki meni sinne lähelle ikkunaa ja tunnelma oli... Mut sit siinä oli naisia, jotka itki. – – Sit ku ihmisillä rupee oleen hätä toisen hengestä, ikään kun, että mikään ei auta, ja mä luulen et se kumpuaa siitä just, että sä petyt siihen oikeusjärjestelmään, et ei tää suojelekaan ihmisiä, niin sit siitä nousee tollanen tunnelma – –.

Osa aktivisteista opasti turvapaikanhakijoita, miten vastustaa pakkopalautusta. Laila kertoi neuvoneensa erästä nuorta miestä vastustamaan, jotta tämän palautus saataisiin viivästettyä tai kokonaan peruttua: ”[M]un viimeinen viesti hänel oli et ’vastusta niin paljon kuin voit’, koska siin vaihees meil oli kuitenki sellast tietoo, et yks keino on et vastustaa siel lentokonees, et se voi niinku keskeyttää sen pakkopalautuksen sillon, ku ei oo mitään muita vaihtoehtoja.” Eräs aktivisti myös aloitti lentokoneprotestin, jonka hän kuvasi sosiaaliseen mediaan huomattuaan, että hänen kanssaan samalla reittilennolla oli palautettava, joka pyysi matkustajia auttamaan. Protestin motiivina siinä hetkessä oli auttaa kyseistä ihmistä, mutta tapaus johti myös laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Osa aktivisteista piilotti paperittomia, joita uhkasi maasta poistaminen. Moni aktivisti oli pohtinut omia rajojaan suhteessa kansalaistottelemattomuuteen. Kaarina on joutunut miettimään riskejä itselleen ja piilotettavilleen:

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Se, että tavallisen suomalaisen ihmisen pitää miettiä semmosia, että pitääkö mun tehdä kotiini piilohuone, se on must ihan kauhee. – – Mä oon käyny Anne Frankin talossa siellä. Sillon ajattelin, että tämmöstä ei onneks tarvi koskaan tehdä, mutta ei me kaukana siit olla.

Turvapaikkaprosessissa avustamisen myötä useat aktivistit alkoivat tehdä erilaista poliittista vaikuttamista virkamiehiin ja päättäjiin. Lailan mukaan turvapaikkaprosesseissa ja karkotustilanteissa konkreettinen avustaminen tuki vahvasti poliittista vaikuttamistyötä:

> Ne tukee toisiaan, koska jos sä meet lobbamaan tai niinku poliitikoi, sun täytyy tietää miten se prosessi menee, miten se laki menee ja miten se niinku käytännös menee näis keisseis. – – Kaikki tapaukset on ollu sellasii, että et se vääryys on niinkun antanu sellast voimaa, et on pystyny viemään ne eteenpäin ja on pystyny puhumaan näistä ja osoittamaan, et hei, et miten tällast on mahdollista.

Aktivistit kirjoittivat vetoomuksia, avunpyyntöjä ja kanteluita. Esimerkiksi Tiina koki kirjoittamisen hänelle luontaiseksi tavaksi pyrkiä vaikuttamaan asioihin. Hän oli kirjoittanut avunpyyntöjä lakimiehille ja lääkäreille, kanteluita vastaanottokeskuksen toiminnasta ja vetoomuksia poliitikoille ”sil ideal joskus, – – et kun moni kirjottaa, et jos ne hukkuis niihin, niin ne heräis johonkin asiaan, et tarpeeks moni kirjottaa.” Osa aktivisteista harrasti myös omaan lähipiiriinsä tai laajempaan yhteisöön kohdistuvaa asennekasvatusta. Kaarinalla oli kokemusta vaikuttamisesta oman paikkakuntansa ihmisiin:

> Se oli aika pelottavaa, siellä oli näitä Odinin sotureita nurkilla ja oikeen pelottavaa, ja mehän käytiin mun ystävän kans, me käytiin kaikki lähialueen baarit, me käytiin kahvilla niissä ja juteltiin ihmisten kans etukäteen ja. Kaikki kirpputorit ja pitseriat ja kaikki käytiin, vähän pehmittämässä ilmapiiriä, haistelemassa, et mitä ihmiset ajattelee. – – Ja sit on ollu kiva kuulla, kun ihmiset on ker-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> tonu, jotka asuu siin lähellä, on sanonu, että siinä ne on nyt neljä vuotta ollu, eikä mulla oo ainakaan ollu mitää haittaa.

Analyysini näyttää, miten perustarpeiden tyydyttämiseen ja kotoutumiseen liittyvä vapaaehtoistyö muuttui ajan myötä turvapaikkaprosessissa avustamiseksi ja poliittiseksi aktivismiksi (katso myös Pirkkalainen, Näre ja Lyytinen 2022). Myös toimintaympäristö vaihtui monilla ja aktivistit pohtivat, mitkä ovat oikea-aikaisia toimintatapoja vaikuttaa. Aktivismin monimuotoisuus muuttui siten sekä ajassa että eri tilanteissa.

Kotouttamistoimintaa statuksista huolimatta

Monet aktivistit ilmaisivat selkeästi, että Suomi on lainsäädännön ja politiikan kiristämisellään luonut paperittomien ryhmän ja varjoyhteiskunnan, mikä ei ole kenenkään etu (Ahonen ja Kallius 2019). Paperittomuuden luominen on johtanut siihen, että ihmisten turvapaikkavaiheessa alkanut niin kutsuttu esikotoutuminen on keskeytynyt, kun he ovat jääneet lähes kaikkien palveluiden ulkopuolelle. Voidaankin puhua paperittomien hukkaan heitetystä kotoutumisesta. Vaikka virallinen kotoutuminen alkaa vasta oleskeluluvan saamisen jälkeen, aktivistit ovat toimineet kotoutumiseen liittyvistä statuksista riippumatta, sillä he ovat vahvasti sitä mieltä, että turvapaikkaa hakeneet ja paperittomat pitää saada mukaan kotoutumista edistävään normaaliin arkielämään. Janina korosti sitä, että paperittomuus on poliittisesti luotu ilmiö ja sen myötä Suomi on menettänyt maineensa ihmisoikeuksien mallimaana:

> Semmosena niinku reaktiivisena kilpajuoksuna pohjalle [on] tehty hirvee määrä lainsäädäntöä, jonka viesti on, että tänne ei kannata tulla. – – Ja sit se paperittomuusongelmaki on nähty, siis ei tää oo tullu mitenkää yllätyksenä. Kukaan ei voi sanoa, et emme odottaneet. Totta kai me odotettiin! Me poistettiin humanitaarinen suojelu, poistettiin B-luvat, me tehtiin vaikeeks oikeudellisen avun saamista alkuvaiheessa, valitusaikojen lyhennys, [lakimiesten]

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> könttäkorvaukset. – – Kaikki nää me ollaan tietosesti rakennettu paperittomien niinkun semmonen varjoyhteiskunta Suomeen ja nyt me leikittään jotenkin yllättynyttä tästä asiasta, et mites tää nyt näin pääs käymään [naurua].

Monet aktivistit korostivat sitä, että ilman oleskelulupaa jääneille paperittomille ihmisille, jotka eivät voi palata, tulee antaa jonkinlainen oleskelulupa, joka mahdollistaa yhteiskuntaan kiinnittymisen ja kotoutumisen. Muun muassa Antti perusteli oleskelulupien myöntämistä oikeusturvan toteutumatta jäämisen kautta:

> Jos jotain pitäisi muuttaa, niin pitäisi ensinnäkin katsoa se, että ne, jotka on tullu 2015, 2016, 2017, jotka on ollu, voisko sanoa, nuhteettomasti Suomessa, niin heille vois hyvinkin myöntää [oleskeluluvan]. En tiedä mikä oleskelulupa olis se oikea, mutta jonkunlainen oleskelulupa järjestää, jotta he saisivat tavallaan sen normaalin ihmisarvoisen elämän aloitettua.

Tämä ehdotus on linjassa myöhempien Lupa elää -kansalaisaloitteen (Lupa elää 2021) ja sisäministeriön (Sisäministeriö 2022) selvityksen kanssa, joissa ehdotetaan rajallisen ryhmän aseman virallistamista. Nämä aloitteet eivät kuitenkaan edenneet pääministeri Marinin hallituskautena konkreettisiin päätöksiin asti. Se, että turvapaikkaprosessi on ”romutettu” ja pitkittynyt, ja paperittomuus on poliittisesti luotu ilmiö, on johtanut tilanteeseen, jossa tulee aktivistien mukaan päästää ihmiset takaisin kotouttavien toimintojen pariin. Etenkin työllisyyden merkitystä yksilöiden kotoutumiselle ja yhteiskunnan yleiseksi eduksi painotettiin. Ritvan sanoin:

> Kyl mä ajattelen, et tos ratkasu ois et oikeesti nähtäis pikkasen pidemmälle ja mietittäis et, me ollaan tääl oikeesti Euroopan perukoilla ja meit on vähän tääl ja lisää ei tuu. Seuraava polvi ilmottaa, munkin lapset, et ei he mitään lapsia tyyliin tee. – – Ihan oikeesti, eihän me, me tarvitaan tänne väkee. Me tarvitaan maahanmuuttajia, me tarvitaan tänne työntekijöitä.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Myös Joonas koki, että Suomeen tulleet turvapaikanhakijat tulisi nähdä voimavarana, etenkin työllisyyspolitiikassa, mutta näin ei ole käynyt: "Itse asiassa täähän ois mahdollisuus, tää on semmonen reservi, jota vois nyt käyttää hyväks tässä, työllisyyspolitiikas ja muus." Heimo, joka oli saapunut Suomeen alaikäisenä turvapaikanhakijana, korosti myös kotoutumisen ja työnteon merkitystä. Hän ei ollut edes miettinyt itse turvapaikkaprosessia, vaan keskittynyt heti maahan saapumisen jälkeen kotoutumaan Suomeen mahdollisimman nopeasti:

> Miten mä itse päätin tulla tähän maahan, se ei, mitenkään mä en aatellu tätä oleskelulupaa. Mä en miettiny sitäkään. Mä mietin sitä, että miten, koska mä oon kuullut, että täällä Suomessa hyvin voi työllistyy, hyvin voi opiskella ja rakentaa sun elämä, ja elää rauhallista elämää. Mä en miettiny ikinä tätä ekaa askelta tai prosessia, koska mun katse oli jo tässä vaiheessa, mä oon ylittäny jo tätä.

Humanitaarinen ja työperustainen maahanmuutto on nähty pitkälti eri ilmiöinä Suomessa, vaikkakin viime vuosina niiden risteämät ovat alkaneet korostua sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa. Vaikka pakolaisten suojelu on yhä enemmän sidottu työelämässä pärjäämiseen, silti pakolaistaustaisten potentiaalia työmarkkinoille ei usein tunnisteta (Gauffin ja Lyytinen 2017).

ERIARVOISUUKSIEN LUOMISTA JA PURKAMISTA

Aktivistien puheessa turvapaikanhausta ja kotoutumisesta yhtäältä purettiin statuksiin liittyviä eriarvoisuuksia, mutta toisaalta niitä myös jossain määrin vahvistettiin. Superdiversiteetti kuvaakin juuri sitä, miten luotujen sosiaalisten asemien kautta syntyy uudenlaisia epätasa-arvon ja ennakkoluulon muotoja (Vertovec 2019, 126). Lisäksi superdiversiteetin tutkimus auttaa löytämään uusia tapoja tarkastella epätasa-arvoon liittyviä kysymyksiä kotoutumisessa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017). Näistä ovat esimerkkinä eri maahanmuuttostatuksiin tai oleskelulupakategorioihin liittyvät oikeudet ja tosiasialliset mahdollisuudet kotoutua.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kuten jo edellä kotoutumisen kuvauksesta nähtiin, osa aktivisteista korosti sitä, että Suomeen jo hyvin kotoutuneiden ja hyvin käyttäytyvien turvapaikanhakijoiden tulisi saada oleskelulupa ja oikeus jäädä tänne. Esimerkiksi Pauli kertoi, miten he yrittivät markkinoida pienen kaupunkinsa mallia, jossa vainottuun hazaravähemmistöön kuuluvat suomen kieltä osaavat, opiskelevat tai työtätekevät nuoret miehet saisivat luvan jäädä Suomeen. Paulin ja hänen kanssaan toimivien aktivistien eronteolla oli hyvät aikeet. He halusivat auttaa heille läheisiksi tulleita ”poikia”, mutta pian he kuitenkin huomasivat, että idea ei toiminut laajemmassa kontekstissa:

> Me lähdettiin kyl ensin tuntematta pakolaistilanteen kokonaisuutta sillon jopa siitä, et hazarataustaset vois olla ensimmäisessä pelastusveneessä, koska he olis enemmän vainottuja ku muut siellä. Et vois ajatella tommosta, mut se ei niinku toiminut. – – Mä olen niin sinisilmänen, et mä ajattelen tehään [kaupunki] ihan sellanen mallipaikkakunta, et täällä on työtä, tääl on maanviljelyst, tääl on tota puutarhajuttuu. Et tän täytyy jollain mennä eteenpäin tän [kaupungin]. – – [E]n oo tajunnu sitä konservatiivisuuden astetta tavallaan, myöskin sitä vastareaktiota. – – Mä oon itse lähteny siitä, et se sanoma, et suomalainen kyllä ymmärtää ihmisiä, jotka tulee tänne, hyväksyy meiän arvomaailman ja tekee töitä. Mut se ei oo menny niinku ollenkaa läpi.

Myös turvapaikanhakijana Suomeen saapuneen Marian mukaan hyvällä käytöksellä tulisi olla jotain vaikutusta oleskeluluvan saamiseen:

> Täällä Suomessa ei vaikuttaa mihinkään, että sä olet positiivinen ihminen, sä käyttäydyt oikein, sä olet hyvä ihminen. [naurahtaa] – – Mun mielestä tää on huono. On hyvä vähän ottaa huomioon, et toinen on reipas, sopeutuu nopeasti, haluu olla täällä aktiivinen, vaikka prosessi meni vähän huonosti.

Osa aktivisteista kuitenkin haastoi ”hyvän pakolaisen” kategorian ja muistutti siitä, että kotoutumisen tunnusmerkit eivät liity mitenkään

https://doi.org/10.21435/skst.1489

kansainvälisen suojelun saamiseen. Heidän mukaansa myös Suomeen huonosti kotoutuvien tulee saada kansainvälistä suojelua, jos he sitä aidosti tarvitsevat. Janinan sanoin:

> Niinku, et ihmiset esimerkiks sanoo hirveen paljon sitä, et ku hän [turvapaikanhakija] on niin kotoutunu ja puhuu suomea ja käy koulussa ja ajaa meijän nurmikkoa, ku sil ei oo mitään merkitystä sen kansainvälisen suojelun kannalta. – – Et miettikää sit niitä muita oleskelulupatyyppejä vaikkapa. Mut sit tää puhe myöskin on mulle tosi ongelmallista, koska mitäs ne, jotka on niin traumatisoitunu, et ne ei ikinä opi kieltä – – Et sä voit olla luku- ja kirjoitustaidoton ihminen ja ansaita sen kansainvälisen suojelun. Et sil ei oo mitään tekemistä näitten ulkosten juttujen kaa.

Eriarvoisuutta koettiin myös siinä, oliko turvapaikanhakijoilla mahdollisuuksia tutustua aktivisteihin ja saada heiltä apua. Moni aktivisti piti vakavana riskinä sitä, että turvapaikanhakijat ja paperittomat ovat hyvin eriarvoisessa asemassa riippuen siitä, missä kunnassa he asuvat ja keneen tutustuvat. Etenkin Janina oli huolissaan tästä:

> Ja mua hirvittää se myöskin, et kuinka epäreilua se on. Ei kaikki ihmiset kohtaa aktivisteja tai vapaaehtosta. – – On paikkakuntia, joissa ei oo mitään vapaaehtoistoimintaa. Mis ei ehkä ikinä kohtaa ketään kuka vois sua jeesiä. – – [S]ekin on hirveen epätasa-arvosta, et miten tietyissä kunnissa [paperittomat] saa tiettyjä palveluita ja tietyissä kunnissa ei saa tiettyjä palveluita. Koska se taas myös johtaa siihen, että ihmisiä painostetaan siihen vapaaehtoseen paluuseen. – – Ooksä kuullu siitä, että on tiettyjä kuntia, jotka ostaa ihmisille junalipun Helsinkiin kun ne on paperittomia? – – Sosiaalityöntekijöitä, jotka on sillee, et mene sinne, heil on paremmat palvelut. Sit he tulee tänne ja sit heil ostetaan junaliput takasin. [naurua].

Aktivistit nostivat esiin myös sen, kuinka eriarvoisessa asemassa turvapaikanhakijat ovat verrattuna suomalaisiin ja kuinka vakavia seurauksia pienestäkin rikkomuksesta voi tulla:

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Irma: Ja kun kuulin, et joku [karkotettavuuteen johtanut] rikosepäily oli se, et joku oli punninnu väärin banaanin kaupassa...
>
> Kai: [T]ai oli tappelu vastaanottokeskuksessa – – Ja sit tuntuu sellaselta, että jollekulle ihmisille on tuomioistuin ja jollekulle on pakkopalautuslento. Ihan erilaisista, ja erilaiset ajatukset siitä, mitä on rikos. Ihan erilaiset järjestelmät.

Aktivistit haastoivat myös turvapaikanhaun hallinnollista termistöä ja siihen liittyviä eriarvoisuuksia. Esimerkiksi ”Twitter-aktivisti” Antti oli käynyt keskustelua politiikkojen, virkamiesten ja median edustajien kanssa eri termien käytöstä ja niihin liittyvistä seurauksista. Hän on yrittänyt saada virkamiehiä ja toimittajia ymmärtämään, miksi heidän tulisi puhua *laittomasti maassa olevien* sijaan *paperittomista*. Hän oli hiljattain käynyt kyseistä keskustelua sisäministeriön virkamiehen kanssa:

> Niin siellä sisäministeriön viestintäpäällikkö sano, että ’niin, mutta mehän emme sano, että ihminen on laiton’. Mutta, jos käyttää kuitenkin laittomasti maassa oleva, niin se jotenkin johtaa siihen ajatukseen, että tää on jotenkin rikollista. Eli siinä on tämmönen virhepäätelmä, että nyt meillä on tavallaan lupa käyttää kuitenkin tätä, kun me emme sano, että ihminen on [laiton].

Aktivistit sekä loivat että purkivat eriarvoisuuksia ja kategorioita toiminnassaan. Analyysini osoittaa, että superdiversiteetti mahdollistaa yhtäältä uusien ennakkoluulon muotojen synnyn tarkastelun (Vertovec 2019, 126) ja toisaalta sen tutkimisen, miten epätasa-arvoon liittyviä kysymyksiä voi haastaa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017, 185).

KAIPUU KOTOUTTAVAAN TOIMINTAAN

Jos turvapaikkajärjestelmä olisi kunnossa ja viranomaisten toimintaan voisi luottaa, moni aktivisti haluaisi tehdä kotouttavampaa vapaaehtoistyötä; sitä, mitä alun perin he ryhtyivät tekemään. Janina jopa kertoi vihaavansa aktivismia, johon hän koki joutuneensa olosuhteiden pakosta:

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> Saatais tehdä niitä asioita, mitä me haluttais tehdä. Elikkä käydä siellä elokuvissa, tutustuu ihmisiin, tehä semmost vapaaehtoistyötä, joka on niinku ihminen ihmiselle -kohtaamista. – – kotouttavampaa. Nyt me ollaan jouduttu tekeen semmosii asioita… Mä vihaan näit asioita, mitä mä joudun tekemään, koska A) mulla ei ole ammattitaitoo. Se ei oo oikein ihmisen, niinku ihmisen oikeusturvan kannalta. Siis mä en oo lakimies, mä en oo terveydenhoitaja, mä en oo sosiaalityöntekijä. Mä en oo se, jonka pitäs näitä ihmisiä auttaa näissä asioissa, missä he pyytää nyt minulta apuu. – – Tän ei pitäs perustuu tämmöseen niinku vapaaseen ja villiin aktivistiporukkaan. Siis mä oon tosi ylpee siit työstä mitä me tehdään, mut tää ei oo kantavaa, tää ei oo reilua, tää ei oo oikeusturvan kannalta hyvä.

Myös Tiina toivoi voivansa tehdä kotouttavampaa työtä, mutta turvapaikkaprosesseihin liittyvä kriisiapu ajaa kaiken muun edelle: ”Ku tavallaan ne ns. vanhat – – caset ei tunnu koskaan etenevän tai päättyvän. Ja sit koko ajan tulee lisää. Ni eihän me ehditä, ku semmost kriisiapuu koko ajan. Et ei koskaan ehdi – – semmost seurusteluu.” Vaikka prosesseissa avustaminen, kriisiapu ja poliittinen vaikuttaminen olivat olosuhteiden pakosta ajaneet kotouttavan vapaaehtoistyön edelle, monet aktivistit olivat muodostaneet pidemmän ajan kuluessa syviä suhteita avustamiinsa turvapaikanhakijoihin ja kokivat heidät osaksi perhettään. Vahvojen, jaettujen tunteiden ja niiden kautta syntyneiden suhteiden merkitys onkin ensiarvoisen tärkeää turvapaikka-aktivismissa (Pirkkalainen 2021). Ilman ”tunteita, jotka liittivät turvapaikanhakijat ja heidän tukijansa ’perheeksi’”, ei turvapaikka-aktivismi olisi voinut jatkua (Näre 2018). Esimerkiksi Helvi ja Veikko olivat ottaneet hazarataustaisia afgaanipoikia osaksi perheyhteisöään, ”klaaniaan”. Myös heidän lapsensa ja lapsenlapsensa pitivät nuoria miehiä omina perheenjäseninään:

> Veikko: Se oli, koulussa oli tullu puheeks [lapsenlapsen] koulukavereitten kans, et kuinka monta enoo kenelläki on…
>
> Helvi: Niin [lapsenlapsi] oli luetellu, et mulla on sitten niinkun [turvapaikanhakijan nimi] ja mulla on [turvapaikanhakijan nimi] ja

https://doi.org/10.21435/skst.1489

> mulla on [turvapaikanhakijan nimi] – – Sitten toiset, et miten sulla on niin paljon? No mulla vaan on, mulla vaan on.
>
> Veikko: Yhdeksän enoa löyty hänelle, et tämmönen ni.

Myös Tiina, joka oli tutustunut etenkin nuoriin afgaanimiehiin, koki saaneensa aktivisminsa kautta kokea ”moninkertaista äitiyttä”. Hän oli muun muassa matkustanut tapaamaan Suomesta Saksaan ”paennutta” läheisintä ”poikaansa”. Läheisimmistä turvapaikanhakijoista hän kokee, että ”tää ei oo nyt enää mikään autettava, et tää on niinku perheenjäsen”:

> Mul on nyt joku semmonen äitigeeni. – – Mul on nyt pari tyyppii, ketkä niin huvittavii. Tommosii viestei päivittäin et ”rakas äiti” [nauraa]. Mä nautin kyl siit ihan kauheesti! Mut mä olin vähän hämmentyny siit. Mä en osannu ajatella et must tulee viel tämmönen moninkertainen [nauraa] äiti aikuisille miehille.

Kotoutumiseen vaikuttavatkin erilaiset kontaktit, jotka voivat olla sattumanvaraisia, tärkeitä kontakteja, pysyviä ystävyyksiä (Wessendorf ja Phillimore 2019, 123) – tai useiden aktivistien tapaan uusia perheenjäsenyyksiä.

Lopuksi

Tutkimustulokseni osoittavat, että hankkeeseeni osallistuneet aktivistit aloittivat turvapaikanhakijoiden tukemisen hyvin erilaisista syistä ja motiiveista. Monella aktivistilla oli aiempaa kokemusta erilaisiin yhteiskunnallisiin asioihin vaikuttamisesta. Lisäksi erilainen kansainvälinen kokemus sekä vakaumuksellisuus olivat useilla syinä avustustyöhön. Aktivistien muuttoliiketaustat vaikuttivat vapaaehtoistyön aloittamiseen: niin paluumuutto Suomeen kuin omat evakko- tai turvapaikanhakukokemukset motivoivat heitä. Aktivismi voi siten tukea maahanmuuttajien kotoutumisen lisäksi myös paluumuuttajien uudelleenkotoutumista. Voimmekin käsittää yksilöiden ja verkostojen harjoittaman turva-

https://doi.org/10.21435/skst.1489

paikka-aktivismin yhtenä melko uutena ja yhä kehittyvänä ilmiönä, joka heijastaa muuttoliikkeiden muuttuvia muotoja (Vertovec 2019; Meissner ja Vertovec 2014).

Aktivistien oma tausta ja identiteetti voivat mahdollistaa tai rajoittaa heidän tekemäänsä vapaaehtoistoimintaa. Valtaosa oli joutunut tai halunnut rajata sitä, mitä tekevät. Osa halusi käyttää (ammatti)osaamistaan hyväksi, mutta osalle työn ja vapaaehtoistoiminnan yhteensovittaminen oli tuottanut ongelmia. Myös aktivistien erilaiset taustat, kuten seksuaalivähemmistöön kuuluminen tai masennushistoria, vaikuttivat heidän kykyynsä tukea erityisissä tilanteissa eläviä turvapaikanhakijoita. Moni koki velvollisuudekseen tukea turvapaikkaa hakeneita tuttujaan taloudellisesti. Rajoittavana tekijänä osa aktivisteista koki huolta siitä, että viranomaiset ”kostaisivat” turvapaikanhakijoille heidän toimintansa.

Monien vapaaehtoistoiminta ja arjen tuki muuttui ajan myötä poliittiseksi aktivismiksi ja avustamiseksi turvapaikkaprosessissa. Myös toimintaympäristö vaihtui monilla. Useat pettyivät Suomen Punaisen Ristin tapaan kohdella vapaaehtoisia ja siirtyivät muualle. Aktivistit pohtivat paljon, mitkä ovat vaikuttamiseen sopivia oikea-aikaisia toimintatapoja. Monet alkoivat osallistua mielenosoituksiin, kirjoittaa kanteluita ja tehdä poliittista vaikuttamistyötä. Karkotusten lisääntyessä aktivistit siirtyivät toimintamuotoihin, jotka lähenivät kansalaistottelemattomuutta: he neuvoivat turvapaikanhakijoita vastustamaan karkotustilanteissa, ryhtyivät lentokoneprotestiin ja piilottivat paperittomia koteihinsa. Myös lähipiiriin tai laajempaan yhteiskunnalliseen asenneilmapiiriin pyrittiin vaikuttamaan.

Aktivistit korostivat kotoutumisen mahdollistamista kaikille statuksesta huolimatta. He näkivät, että turvapaikkaprosessin ns. esikotoutuminen ei saisi keskeytyä prosessien pitkittyessä ja ihmisten jäädessä yhteiskunnan ulkopuolelle paperittomina. Heidän mukaansa paperittomuus on poliittisesti luotu ilmiö ja sen seurauksena Suomeen on syntynyt ongelmallinen varjoyhteiskunta. Moni aktivisti puhuikin paperittomien oleskeluoikeuden virallistamisen puolesta ja korosti työnteon lisäksi myös sosiaalisten suhteiden merkitystä kotoutumisessa.

Aktivistit sekä loivat että purkivat erilaisia eriarvoisuuksia ja kategorioita toiminnassaan. Superdiversiteetti tarjoaa tapoja tarkastella sitä,

https://doi.org/10.21435/skst.1489

miten uusia ennakkoluulon muotoja syntyy (Vertovec 2019, 126), ja miten epätasa-arvoon liittyviä kysymyksiä voi haastaa erityisesti kotoutumisessa (Grzymała-Kazłowska ja Phillimore 2017, 185). Osa aktivisteista rakensi ns. ”hyvän pakolaisen” kategoriaa, jonka kautta he pyrkivät ajamaan turvapaikanhakijoiden asiaa. Toiset kuitenkin kritisoivat tällaista asetelmaa, sillä kansainvälistä suojelua ei voi ansaita tehokkaalla kotoutumisella. Aktivistit olivat huolissaan siitä, että turvapaikanhakijat ja paperittomat olivat hyvin eriarvoisessa asemassa sen suhteen, missä he asuivat. He nostivat lisäksi esiin suomalaisten ja turvapaikanhakijoiden erilaisen kohtelun pienissä rikkeissä ja kritisoivat viranomaisten epäasiallista terminologiaa liittyen erityisesti ilmaukseen *laittomasti maassa oleva*.

Grzymała-Kazłowskan ja Phillimoren (2017) mukaan kotoutumisen käsite on uudelleenarvioitava ja heidän laillaan monet aktivistit kyseenalaistivat sen, että kotoutuminen alkaisi vasta oleskeluluvan saamisen jälkeen. Aktivistien solidaarisuustoiminta ei ollut kiinni turvapaikanhakijoiden oleskeluluvasta. He myös kritisoivat sitä, että kotouttava vapaaehtoistyö oli olosuhteiden pakosta muuttunut aktivismiksi. Oikeasti he olisivat halunneet elää normaalia arkea turvapaikkaa hakeneiden rinnalla. Koska kotoutumista tulee tarkastella moninaisten suhteiden ja kohtaamisten kautta (Wessendorf ja Phillimore 2019, 123), tässä luvussa tarkastellaan myös aktivistien ja turvapaikkaa hakeneiden välille muodostuneita ihmissuhteita. Siteet, joiden kautta turvapaikanhakijoista on tullut ystäviä ja perheenjäseniä edesauttavat osaltaan vastavuoroista kotoutumista ja turvapaikka-aktivismin jatkumista (Pirkkalainen 2021; Näre 2018). Nämä solidaarisuusverkostot loivat uusia paikallisia yhteisöjä, ja toivat ihmisiä yhteen yli statusten, etnisyyksien ja sukupolvien.

Lähteet

HAASTATTELUT

Annaleena, 10.19.2019.
Antti, 16.1.2020.
Janina, 26.11.2019.
Joni, 19.6.2019; kirjallinen lisäys 20.6.2019.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Joonas, 21.1.2020.
Jouko, 29.5.2019.
Kaarina, 5.11.2019.
Laila, 28.6.2019.
Pauli, 17.5.2019.
Raisa, 9.2.2020.
Tiina, 22.11.2019.
Veikko ja Helvi, parihaastattelu 5.8.2019.

RYHMÄVERTAISKESKUSTELUT

Hawra, Asta ja Ritva, 16.10.2019.
Kai, Irma, Heimo ja Heshmat, 16.10.2019.
Maria ja Liisa, 16.10.2019.

Tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Talvikki ja Annastiina Kallius 2019: Paperittomuuden tuotanto ja hallinta Suomessa vuosina 2015–2017. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 89–112.

Aptekar, Sofya 2019: Super-diversity as a methodological lens: Re-centring power and inequality. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 53–70. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406124.

Dahinden, Janine 2016: A plea for the 'de-migraticization' of research on migration and integration. *Ethnic and Racial Studies*, 39:13, 2207–2225. https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1124129.

Gauffin, Karl ja Eveliina Lyytinen 2017: Working for Integration – A Comparative Analysis of Policies Impacting Labour Market Access among Young Immigrants and Refugees in the Nordic Countries. CAGE-hankkeen raportti. https://nordicwelfare.org/integration-norden/en/fakta/working-for-integration-a-comparative-analysis-of-policies-impacting-labour-market-access-among-young-immigrants-and-refugees-in-the-nordic-countries/.

Grzymała-Kazłowska, Aleksandra ja Jenny Phillimore 2017: Introduction: Rethinking integration. New perspectives on adaptation and settlement in the era of superdiversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44:2, 179–196. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341706.

Jacquemet, Marco 2015: Asylum and superdiversity: The search for denotational accuracy during asylum hearings. *Language and Communication*, 44:1, 72–81. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2014.10.016.

Lupa elää 2021: *Lupa elää – Suomessa pitkään asuneille turvapaikanhakijoille myönnettävä oleskeluluvat*. Kansalaisaloite.fi. https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/9109. Viitattu 14.2.2022.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Lyytinen, Eveliina 2020: "Rebellious research" on deportability – Combining We see you's core areas of academia, activism, and arts. *Siirtolaisuus-Migration*, 2: 23–24. https://siirtolaisuusinstituutti.fi/wp-content/uploads/2020/06/sm2_2020.pdf.
Meissner, Fran ja Steven Vertovec 2014: Comparing super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 38:4, 541–555. http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2015.980295.
Näre, Lena 2018: 'Olemme täällä näyttämässä, että olemme ihmisiä siinä missä muutkin' – Etnografinen tutkimus turvapaikanhakijoiden protestista Helsingissä. *Sosiologia*, 55:4, 350–365. http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-2521870.
Pirkkalainen, Päivi 2021: 'We hugged each other during the cold nights': The role of affect in an anti-deportation protest network in Finland. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, *Early online*. https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1989292.
Pirkkalainen, Päivi, Lena Näre ja Eveliina Lyytinen 2022: 'I do not trust any of them anymore': Institutional distrust and corrective practices in pro-asylum activism in Finland. *Current Sociology*. https://doi.org/10.1177/00113921221129З.
Pöyhönen, Sari ja James Simpson 2021: Contesting language policy for asylum seekers in the Northern periphery: The story of Tailor F. *Language Policy*, 20, 261–285. https://doi.org/10.1007/s10993-020-09554-0.
Sisäministeriö 2022: *Selvitys mahdollisista kansallisista ratkaisuista maassa ilman oleskeluoikeutta olevien tilanteeseen*. Sisäministeriön julkaisuja 2022: 16. Helsinki: Sisäministeriö. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-324-545-7.
Suoranta, Juha ja Sanna Ryynänen 2016: *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into.
Vertovec, Steven 2007: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465.
Vertovec, Steven 2019: Talking around super-diversity. *Ethnic and Racial Studies*, 42:1, 125–139. https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1406128.
Wessendorf, Susanne ja Jenny Phillimore 2019: New migrants' social integration, embedding and emplacement in superdiverse contexts. *Sociology*, 53:1, 123–138. https://doi.org/10.1177/0038038518771843.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Kirjoittajat

Barbara Bergbom, PsT, työ ja organisaatiopsykologian erikoispsykologi, toimii johtavana asiantuntijana Työterveyslaitoksessa. Hänen tutkimuksellisia kiinnostuksen kohteitaan ovat työelämän kansainvälistyminen ja monimuotoisten työyhteisöjen yhdenvertaisuus ja sosiaalinen toimivuus.
https://orcid.org/0000-0002-5245-6419

Mercédesz Czimbalmos, FT, on erikoistutkija Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa ja postdoc-tutkija Åbo Akademissa. Hän johtaa Inez ja Julius Polin -instituutissa Antisemitism Undermining Democracy -tutkimushanketta. Czimbalmos on erikoistunut mm. kvalitatiivisiin menetelmiin, uskontotieteeseen ja judaistiikkaan.
https://orcid.org/0000-0002-8709-4569

Sari Hokkanen, FT, työskentelee englannin kääntämisen ja tulkkauksen yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa. Hänen autoetnografiaa soveltava väitöstutkimuksensa käsitteli vapaaehtoistulkkausta uskonnollisessa kontekstissa. Hokkasen keskeisiä tutkimusintressejä ovat kääntämisen, tulkkauksen ja monikielisen viestinnän tarkastelu sosiologisesta näkökulmasta sekä laadullinen tutkimusmetodologia.
https://orcid.org/0000-0002-0477-7023

Minna Intke-Hernandez, FT, työskentelee Helsingin yliopiston kielikeskuksessa espanjan yliopisto-opettajana. Hänen tutkimuksensa painopisteet liittyvät kieleen sosiaalistumiseen, osallisuuteen ja kehollisuuteen.
https://orcid.org/0000-0001-9843-7961

Anita Jantunen, TM, MBA, valmistelee Helsingin yliopistossa kasvatustieteellisessä tiedekunnassa väitöskirjatutkimusta perusopetuksen rehtoreiden moninaisuuskäsityksistä. Aikaisemmin hän on työskennellyt yläkoulussa katsomusaineiden opettajana ja apulaisrehtorina, sekä

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Helsingin yliopiston Koulutuksen arviointikeskus HEAn Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus -hankkeen projektisuunnittelijana.
https://orcid.org/0000-0003-2632-6220

Miitta Järvinen, FM, on uskontotieteen väitöskirjatutkija Turun yliopistossa. Väitöskirjassan Järvinen tarkastelee sitä, miten kotoutumiskoulutusten opettajat jäsentävät työssään kohtaamaansa moninaisuutta. Hänen tutkimusintresseihinsä kuuluvat maahanmuuttajien integraation ja inkluusion ohella feministinen uskonnontutkimus, koulutuksen rakenteet ja institutionaalinen etnografia.
https://orcid.org/0000-0002-0886-6293

Tiina-Riitta Lappi, FT, on kaupunkietnologian dosentti Jyväskylän ja Turun yliopistoissa. Hän on tutkinut sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön välistä suhdetta kaupunkitilassa, sosio-kulttuurisesti muotoutuvia toimeentulon ja asumisen käytäntöjä sekä kulttuurisia kohtaamisia urbaaneissa ympäristöissä.
https://orcid.org/0000-0002-6459-7024

Liisa-Maria Lehto, FT, työskentelee tutkijatohtorina Oulun yliopiston Linbo-hankkeessa, jota rahoittavat Suomen Akatemia ja Oulun yliopiston Eudaimonia-instituutti. Hankkeessa tarkastellaan kielellistä ja ei-kielellistä vuorovaikutusta monikulttuurisessa arjessa, ja Lehto tutkii siinä kieltä ja osallisuutta maahanmuuton kontekstissa. Hän on kiinnostunut erityisesti osallisuuteen vaikuttavista diskursseista yhteiskunnassa.
https://orcid.org/0009-0004-9677-0364

Anni-Kaisa Leminen, FM, on englannin kielen rekisteröity oikeustulkki, työskentelee tulkkauksen ja kääntämisen yliopisto-opettajana Tampereen yliopistossa ja tekee väitöskirjatutkimusta asioimis- ja oikeustulkkien työhyvinvoinnista. Sekä opetuksessa että tutkimuksessa häntä kiinnostaa yksilön ja yhteisöjen kokonaisvaltainen hyvinvointi ja eettisesti kestävä työ.
https://orcid.org/0000-0001-6310-3777

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Sirpa Leppänen, FT, on emeritaprofessori Jyväskylän yliopiston Kieli- ja viestintätieteiden laitoksella. Hän on johtanut useita tutkimushankkeita 2010–2021 (kaksi SA projektihanketta, huippuyksikkö, FIDIPRO, NOS-HS), joiden keskiössä on ollut monikielisyys, diversiteetit ja identiteetit. Tutkimusryhmineen hän on tehnyt laajasti tutkimusyhteistyötä erityisesti International Consortium for the Study of Language and Superdiversity (INCOLAS) -tutkimuskonsortion puitteissa. Hänen oma sosiolingvistinen ja diskurssianalyyttinen tutkimuksensa on kohdistunut erityisesti sosiaalisen median monikielisiin ja -kulttuurisiin käytänteisiin.
https://orcid.org/0000-0002-7167-4649

Eveliina Lyytinen, DPhil., dos., työskentelee vanhempana tutkijana Siirtolaisuusinstituutissa. Lyytinen on tutkimuksessaan erikoistunut pakolaisuuteen, turvapaikanhakuun ja karkotuksiin. Hän johtaa Koneen Säätiön rahoittamaa tiede-taidehanketta Endings.
https://orcid.org/0000-0002-6592-6280

Katariina Mankinen, VTM, työskentelee suunnittelijana Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hänen työnsä keskittyy yhdenvertaisuuden edistämisen sekä maahanmuuton ja kulttuurisen moninaisuuden teemoihin.
https://orcid.org/0000-0001-7252-3220

Tuomas Martikainen, FT, dos., on rehtori Helsingin yliopiston Svenska social- och kommunalhögskolanissa. Hänen tutkimuksensa ovat käsitelleet etnistä ja uskonnollista monimuotoisuutta Suomessa sekä maahanmuuttajien kotoutumista.
https://orcid.org/0000-0001-8109-1781

Hanna Mattila, TkT, on kaupunkisuunnittelun associate professor Aalborgin yliopistossa. Hän on tutkinut vuorovaikutteisen suunnittelun teoriaa ja käytäntöjä, tiedon ja suunnittelun suhdetta, alueiden kehittämistä sekä suunnittelujärjestelmiä kansainvälisestä vertailevasta näkökulmasta.
https://orcid.org/0000-0002-1911-7618

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Anu Muhonen, FT, associate professor, työskentelee Toronton yliopistossa Kanadassa. Hän on soveltavan kielentutkimuksen ja erityisesti monikielisen ja monimediaisen kielentutkimuksen dosentti Jyväskylän yliopistossa. Muhonen on erikoistunut monikielisyyden, kuulumisen ja monikielisen koulutuksen tutkimukseen. Hän työskenteli tutkimushankkeessa Investigating discourses of inheritance and identity in four multilingual European settings (IDII4MES) Tukholman yliopistossa vuosina 2010–2014. Hankkeessa tarkasteltiin monikielisten eurooppalaisten nuorten kielikäytänteitä ja identiteettiä.
https://orcid.org/0000-0002-4172-879X

Marja-Liisa Mäkelä, KT, Turun yliopisto. Hän on tutkinut suomalaisten maahanmuuttotaustaisten nuorten toimijuutta, identiteettejä ja sukupuolen merkitystä koulutussiirtymien aikana peruskoulusta toiselle asteelle siirryttäessä.
https://orcid.org/0000-0002-2810-3576

Kaisa Nissi, FT, traumapsykoterapeutti, tekee kliinistä terapiatyötä traumatisoituneiden pakolaisten parissa. Lisäksi hän on kulttuuriantropologian tutkimuksessa keskittynyt kulttuurin, uskonnon, perheen ja integraation kysymyksiin sekä kulttuuripsykiatriaan.
https://orcid.org/0000-0001-5880-6451

Sanna Nykänen, TtM, työskentelee suunnittelijana Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hän on tutkimustyössään keskittynyt terveys- ja hyvinvointierojen tarkasteluun eri väestöryhmissä, maahanmuuton ja kulttuurisen moninaisuuden konteksteissa.
https://orcid.org/0009-0006-4756-9335

Pia Olsson, FT, on kansatieteen professori Helsingin yliopistossa. Hän on kaupunkietnologisissa tutkimuksissaan tarkastellut kaupunkilaisten kokemuksia fyysisestä, sosiaalisesta ja aistimellisesta ympäristöstään etnografisesti ja muistitietotutkimuksellisesti.
https://orcid.org/0000-0002-1736-8333

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Esa Penttilä, FT, on yliopistonlehtori ja osastonjohtaja Itä-Suomen yliopistossa. Yhtenä erityisalueena hänen tutkimuksissaan on tieteellisessä tutkimuskontekstissa tapahtuva kääntäminen ja monikielinen viestintä, jonka moniulotteisuutta hän on tarkastellut ReTra-tutkimusryhmän kanssa.
https://orcid.org/0000-0001-5920-1657

Marja Peura, KT, Turun yliopisto. Hän on tutkinut korkeakoulutuksen kansainvälistymistä ja tohtoriopiskelijoiden elämänkulkuja ja urapolkuja, sekä maahanmuuttotaustaisten nuorten koulutuspolkuja.
https://orcid.org/0000-0003-3684-4072

Sari Pöyhönen, FT, dos., on professori Jyväskylän yliopiston Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa. Hänen tutkimuksensa ja julkaisunsa tarkastelevat kielikoulutus- ja kotouttamispolitiikkaa sekä pakkomuuton kielikysymyksiä. Hän on erikoistunut narratiiviseen tutkimukseen, lingvistiseen etnografiaan ja taidelähtöisiin menetelmiin soveltavassa kielentutkimuksessa.
https://orcid.org/0000-0003-1507-7206

Shadia Rask, FT, työskentelee tutkimuspäällikkönä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hän on tutkinut erityisesti maahanmuuttoon ja kulttuuriseen moninaisuuteen liittyviä terveyseroja väestössä.
https://orcid.org/0000-0002-4083-745X

Henri Satokangas, FT, työskentelee tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa. Satokankaan tutkimustyö on keskittynyt tietotekstien diskursiiviseen analyysiin, ja yksi hänen keskeinen tutkimusteemansa on oppikirjojen tapa kuvata sosiaalista todellisuutta.
https://orcid.org/0000-0003-1737-1556

Salla-Maaria Suuriniemi, FM, on yliopisto-opettaja ja väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Väitöstutkimuksessaan hän tarkastelee suomalaisten opettajien kieliorientaatioita ja kielipoliittista toimijuutta monikielistyvissä kouluissa.
https://orcid.org/0000-0002-1281-586X

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Mia Teräsaho, VTM, työskentelee kehittämispäällikkönä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hänen asiantuntemusalueitaan ovat sukupuolten tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen työelämässä, koulutuksessa ja päätöksenteossa. Hän on johtanut Segregaation purku – työkaluja tasa-arvoisempaan työelämään -kehittämishanketta (2021–2023) ja ollut toteuttamassa Moninaisesti parempi -hanketta (2019–2022).
https://orcid.org/0009-0007-0545-8829

Minna Toivanen, KM, työskentelee vanhempana asiantuntijana Työterveyslaitoksessa. Hänen keskeisiä asiantuntemusalueitaan ovat asiantuntijatyö, aika ja ajanhallinta, serendipisyys, psykologinen turvallisuus sekä monimuotoisuus ja yhdenvertaisuus työelämässä.
https://orcid.org/0000-0001-8013-3417

Jaana Vuori, YTT, työskentelee sukupuolentutkimuksen professorina Itä-Suomen yliopistossa. Vuori on tutkinut muun muassa kotouttamistyötä ja asioimistulkkausta. Häntä kiinnostaa erityisesti se, miten sukupuoli ja perhe näkyvät kotouttamistyössä ja siihen liittyvässä valistuksessa. Menetelmällisesti Vuori on erikoistunut laadullisiin tutkimusmenetelmiin, erityisesti diskurssianalyysiin ja etnografiaan.
https://orcid.org/0000-0001-7383-4207

Elina Westinen, FT, toimii akatemiatutkijana Nuorisotutkimusseurassa. Hänen projektinsa Hip Hop Youth in Finland: Ethnicity, Conviviality and Identification (2023–2027) keskittyy etnisyyden, identiteetin ja yhdessäelon kysymyksiin suomalaisessa hiphop-kulttuurissa. Lisäksi hän tekee yhteistyötä seuraavien musiikkiin liittyvien projektien parissa: MUSICONNECT (Jyväskylän yliopisto, rahoittaja European Research Council) ja Musiikkiperinnön moninaisuus Suomessa (Taideyliopisto, rahoittaja: Koneen säätiö).
https://orcid.org/0000-0002-1071-8871

Hülya Yüksel, FM, YAMK, on vieraileva tutkija Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella ja toimi projektitutkijana Moninaisesti parempi -hankkeessa. Hänen tutkimuksensa on keskittynyt Suomeen muuttaneiden

https://doi.org/10.21435/skst.1489

korkeasti koulutettujen naisten työllisyyteen käyttäen väestötutkimusta ja intersektionaalista lähestymistapaa.
https://orcid.org/0000-0003-3978-6779

Jie Zhao, TaM, tekee graafista suunnittelua ja taidepohjaista tutkimusta. Hänen tutkimusintressinsä liittyvät taidepohjaiseen ympäristökasvatukseen ja sen semioottiseen vuorovaikutukseen.
https://orcid.org/0000-0002-7106-1690

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Abstract

Superdiversity. Perspectives on the multiplicity of migration.

This book is the first Finnish-language collection of research on superdiversity. At the core of the book is the growing migration to Finland since the turn of the 1990s and its numerous effects on Finnish society. The interdisciplinary examination of superdiversity is important at the current moment: Finland as a society has reached the point where certain social categories, such as ethnic background, country of birth, mother tongue or gender, are not necessarily sufficient to understand the increased diversity and its consequences.

The book consists of a comprehensive introduction to the topic and thirteen chapters. In Finland, research on superdiversity is carried out especially in critical sociolinguistics and applied language studies, education, cultural studies, social sciences, and urban studies. Therefore, these disciplines are strongly represented in the collection, and the chapters approach a variety of topics including refugees' mental health, experiences of multilingual families, the diversity of education and working life, discursive practices in social media, issues of urban planning and pro-asylum activism.

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Asiahakemisto

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Henkilöhakemisto

https://doi.org/10.21435/skst.1489

https://doi.org/10.21435/skst.1489

Paikannimihakemisto